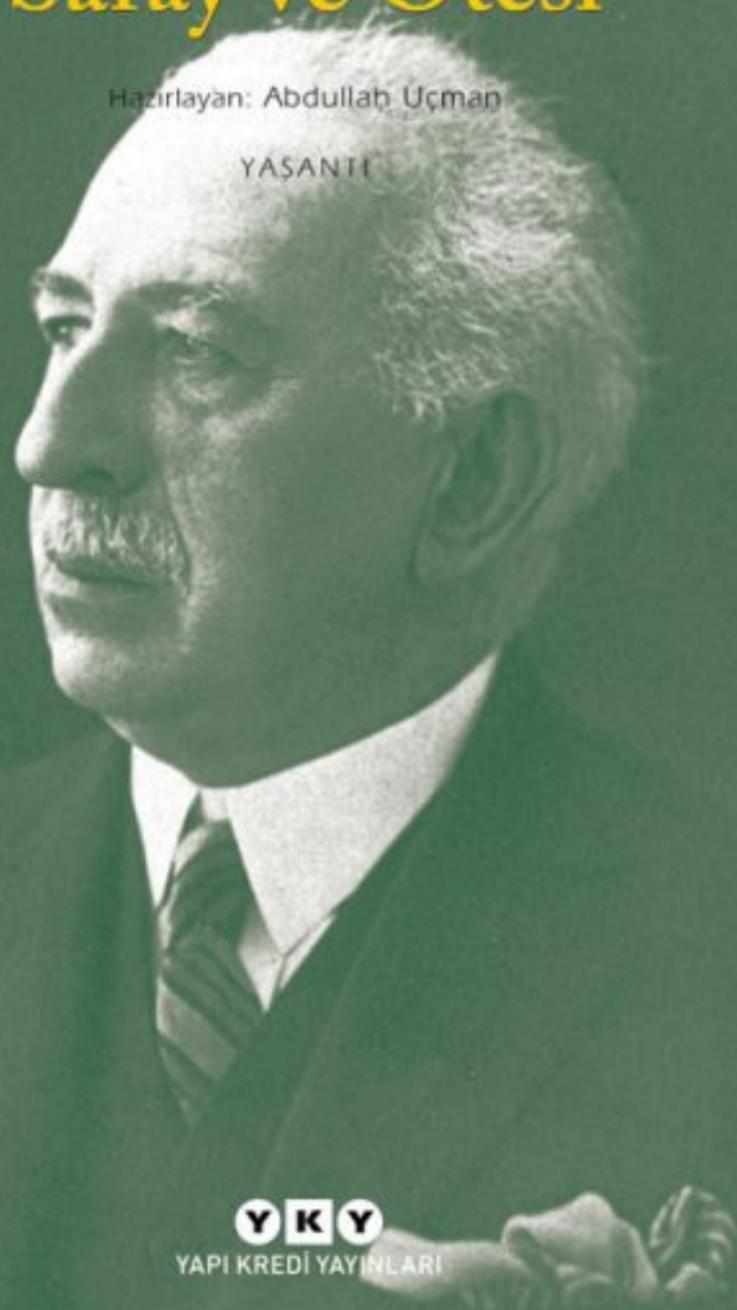


Halit Ziya Uşaklıgil

# Saray ve Ötesi

Hazırlayan: Abdullah Uçman

YASANTIL



Y K Y

YAPI KREDİ YAYINLARI

## SARAY VE ÖTESİ

Halit Ziya Uşaklıgil (İstanbul, 1865 - 27 Mart 1945) Öğrenimine Mercan'daki mahalle mektebinde başladı, daha sonra Fatih Askeri Rüştiyesi'ne yazıldı. Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında ailesi İzmir'e taşımınca öğrenimini İzmir Rüştiyesi'nde sürdürdü. Özel hocalardan Fransızca, Mekhitarist adlı okulda İtalyanca öğrendi. İzmir Rüştiyesi'nde Fransızca hocalığı, Osmanlı Bankası'nda memurluk yaptı. İzmir İdadesi'nde Türk Edebiyatı dersleri verdi. Vilayet Mesâlîh-i Ecnebiye Kalemi başkâtipliği getirildi (1893). Reji İdaresi'nden başkâtiplik teklifi alınca İstanbul'a gitti (1893). Nisan 1909'a kadar on altı yıl Reji İdaresi'nde çalıştı. 31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi; V. Mehmet Reşat'ın mâbeyn başkâtibi oldu (1909-1912). Bir süre Âyan üyeliği yaptı. Reji'nin yerini alan Tütün Inhisarı'nın idare meclisi başkanlığına atandı. 1912-1914 arasında Dârülfünûn'da Batı Edebiyatı ve Estetik dersleri verdi. 1914'te ailesiyle birlikte Paris, Büyüreş, Viyana ve Almanya'nın çeşitli şehirlerinde bulundu. Bir ara Matbuat Cemiyeti başkanlığına getirildi. 1937'de Tiran elçiliğinde başkâtip olarak çalışan oğlu Halil Vedat'ın intiharı kendisini çok sarstı. 1905'ten beri oturduğu Yeşilköy'deki köşkünde vefat etti, Bakırköy Mezarlığı'na, oğlunun mezarının yanına gömüldü. Halit Ziya altmış yıl kadar devam eden yazı hayatında hikâyeye, roman, mensur şiir, tiyatro, hâitura, hitabet, makale ve edebiyat tarihi gibi değişik türlerde eserler vermiş, özellikle hikâyeye ve romanlarıyla yenileşme dönemi Türk edebiyatına damgasını vurmuştur.

**Eserleri:** Roman: "Sefile" (1887'de *Hizmet* gazetesinde tefrika halinde kalmış, ancak 2006'da Ö. Faruk Huyuguzel tarafından kitaplaştırılmıştır), *Nemide* (1889), *Bir Ölünün Defteri* (1889), *Ferdi ve Şürekâsi* (1894), *Mai ve Siyah* (1897), *Aşk-ı Memnu* (1900), *Kırık Hayatlar* (1924), *Nesl-i Ahîr* (yarım kalmış tefrika, 1990). Hikâyeye: *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası* (1888), *Bir Muhitranın Son Yaprakları* (1888), *Küçük Fıkralar* (1896), *Bu muydu?* (1896), *Heyhat* (1896), *Bir Yazın Tarihi* (1900), *Solgun Demet* (1901), *Bir Şîr-i Hayal* (1914), *Sevette Bulunmuş* (1920), *Bir Hikâye-i Sevda* (1922), *Hepsinden Açı* (1934), *Aşka Dair* (1935), *Onu Beklerken* (1935), *Ihtiyar Dost* (1937), *Kadın Pençesi* (1939), *İzmir Hikâyeleri* (1950). Oyun: *Kâbus* (1918), *Fûruzan* (A. Dumas Fils'ten uyarlama, 1918), *Fare* (E. Pailleron'dan uyarlama, 1924). Mensur Şiir: *Mensur Şiirler* (1889), *Mezardan Sesler* (1889). Hâitura: *Kırk Yıl* (1936), *Saray ve Ötesi* (3 cilt, 1940-1941), *Bir Açı Hikâye* (1942).

**Abdullah Uçman** (Edirne, 17 Şubat 1951) İlk ve orta öğrenimini Edirne'de tamamladı (1968). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu (1972). 1976'da Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin yayımına katıldı, 1978'de Mehmet Kaplan'ın asistanı oldu, 1981'de doktorasını tamamladı. 1984-2018 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yaptı. Çeşitli dergilerde Türk edebiyatı ile ilgili yazıları yayımlanmaktadır. Uzun süredir Rıza Tevfik Bölkbaşı ve arşivi üzerine çalışmaktadır.

**Kitapları:** *Eşrefoglu Rûmî* (1976), *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (1976), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnâmesi* (1977), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (1982), *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* (1984), *İstanbul'da Bir Ramazan* (Cenab Şahabeddin'in yazıları, 1994), *Şiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmi Fâniyye Bir Mektup* (1997), *Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup* (1997), *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa* (1997), *Bir 150'lîğin Mektupları* (1998), *Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi* (1999), *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma* (2004), *Fatih'te Geçen Kırk Yılın Hikâyesi* (2009), *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası* (2011), *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar* (2012), *Rıza Tevfik'in Mektupları* (2016), *İki 150'lîğin Mektupları* (Refî Cevad'dan Rıza Tevfik'e-Rıza Tevfik'ten Refî Cevad'a Mektuplar, 2017).

*Halit Ziya Uşaklıgil'in  
YKY'deki kitapları:*

- Hikâye (*haz. Nur Gürani Aslan, 1998*)  
Kırk Yıl (*haz. Abdullah Uçman, 2017*)  
Aşk-ı Memnû (*haz. Handan İnci, 2018*)  
Mai ve Siyah (*haz. Handan İnci, 2018*)  
Saray ve Ötesi (*haz. Abdullah Uçman, 2019*)

# **HALİT ZİYA UŞAKLIGİL**

## **Saray ve Ötesi**

### **SON HÂTIRALAR**

Hazırlayan  
Abdullah Uçman

**Yaşantı**

Yapı Kredi Yayıncıları - 5279  
Edebiyat - ????????

Saray ve Ötesi / Halit Ziya Uşaklıgil  
Hazırlayan: Abdullah Uçman

Kitap editörü: Murat Yalçın

Kapak tasarım: Nahide Dikel  
Sayfa tasarım: Mehmet Ulusel  
Grafik uygulama: İlknur Efe

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.  
Dudullu Organize San. Bölgesi 1.Cad. No:16 Ümraniye-İstanbul  
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • [www.bilnet.net.tr](http://www.bilnet.net.tr)  
Sertifika No: 42716

1. baskı: (3 cilt) Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1940-1941  
YKYde 1. baskı: İstanbul, Ocak 2019  
ISBN 978-975-08-4403-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018  
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.  
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında  
yayıcının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.  
İstiklal Caddesi No: 161 34433 Beyoğlu 34433 İstanbul  
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23  
<http://www.ykykultur.com.tr>  
e-posta: [ykykultur@ykykultur.com.tr](mailto:ykykultur@ykykultur.com.tr)  
İnternet satış adresi: <http://alisveris yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık  
PEN International Publishers Circle üyesidir.

## **İçindekiler**

*Saray ve Ötesi Üzerine*  
Birkaç Söz (Abdullah Uçman) • 7

Saray ve Ötesi – I • 21  
Saray ve Ötesi – II • 167  
Saray ve Ötesi – III • 311

Dizin • 423



## **Saray ve Ötesi Üzerine Birkaç Söz**

*Saray ve Ötesi*, tarihlerimizde 31 Mart Vakası olarak bilinen ve Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Sultan Reşat'ın geçirilmesi üzerine Dolmabahçe Sarayı'na yeni padişahın mâbeyn başkâtibi olarak tayin edilen Halit Ziya'nın 1909 ile 1912 yılı ortalarına kadar padişah ile saray çevresinde cereyan eden çeşitli olaylarla ilgili hâtıralarından meydana gelmektedir.

Halit Ziya, saraydaki görevinden ayrıldığı tarihten yaklaşık otuz yıl sonra kaleme aldığı bu hâtıraları niçin yazdığını şu cümlelerle ifade eder:

“Bu hâtıraları yazarken hiç tarih yazmak sevdasında değilim. Böyle bir dâiyede bulunmak için ne icab eden salâhiyet ve bidaaya, ne de tarihten çıkarılacak hükümlere varacak kadar muhakeme isabetine malikiyet iddiasına kalkışamayarak yalnız hâtıraların kaydı ile iktifa ediyorum. Onun için hattâ tarih silsilesini takibe bile lüzum görmeyerek gözlerimi kapayınca uzak senelerin arasından canlanabilir olan levhaları avlıyorum. Evet, uzak seneler... Bundan otuz sene kadar evvelde ait levhalar!.. Sanki yer yer kopmuş, silinmiş bir film bana ne gösterebilirse işte bu levhalar onlardan ibaret olacak.”  
(30. bölümün başı)

Evet, Halit Ziya eserinde hâtıralarını kaleme aldığı tarihten yirmi beş otuz yıl öncesine ait olayları ve yakından tanıdığı bir kısım insanları anlatırken mümkün mertebe kronolojiye dikkat eder; şahit olduğu ve hikâyeye ettiği bütün olayları, bu olaylarda rol oynayan şahısları ve onların davranışlarını, aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, son derece güçlü hafızasıyla yine de birçok ayrıntısıyla hatırlar.

Osmalî tarihinde II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 24 Temmuz 1908 ile Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihleri arasındaki on yıl, Osmalî Devleti'nin en karışık olduğu ve siyasi problemlerin en yoğun şekilde yaşandığı bir dönemdir.

“Hürriyet, adalet, müsâvât” sloganı ve ordunun desteğiyle 1908'de II. Meşrutiyet'i gerçekleştiren Jön Türk hareketi içinde-

ki İttihat ve Terakki yönetimine karşı kısa sürede medreselilerle ordu içindeki diğer bir grubun isyaniyla 31 Mart Vakası ortaya çıkar. Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun duruma el koymasıyla kanlı bir şekilde bastırılan isyandan sonra, Sultan II. Abdülhamit tahtından indirilir, yerine V. Mehmet unvanıyla kardeşi Mehmet Reşat geçirilir.

Sultan Reşat'ın Osmanlı tahtında oturduğu 1909-1918 yılları, artık ömrünü tamamlamak üzere olan imparatorluğun gerçekten en buhranlı, en problemlı yıllarıdır ve herhangi bir siyasi tecrübe bulunmayan padişah da bunları halletmeye başarılı olamaz. Bu dokuz on yıl içinde neler yaşanmaz ki...

Daha tahta çıktıği ve cü'lüs merasiminin yapıldığı günlerde 31 Mart Vakası suçluları için Divan-ı Harb'in idam kararlarıyla başlayan felaketler zincirini 19 Ocak 1910'da Çırağan Sarayı yanımı, 9 Haziran 1910 günü *Sadâ-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in Bahçekapı'da öldürülmesi ile 6 Şubat 1911 gecesi Bâbiâli'de çıkan yanım izler. Arnavutluk isyani ve bu isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra isyancıları teskin etmek amacıyla padişahın Rumeli seyahatine çıkışı... Hemen arkasından Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali tehdidi ve daha önce Roma elçiliğinden getirilen Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın, işgali önleyecek tedbirler almadiği için, istifa etmek zorunda kalması, yerine Küçük Sait Paşa'nın sadareti. 31 Mart Vakası'ndan sonra iktidarı fiilen ele geçiren İttihat ve Terakki'ye karşı Meclis'te Hürriyet ve İtilâf Firkası'nın ortaya çıkışı... İttihatçıların II. Meşrutiyet'le oluşan Meclis-i Mebusan'ı tamamen ele geçirmek ve İbrahim Hakkı Paşa'yı yargılanmaktan kurtarmak için padişaha Meclis'i feshettirmeleri; İttihatçıların baskısıyla yapılan "sopalı seçim"ler... Ordu içinde ve dışında İttihat-Terakki'ye karşı oluşan Halâskâr Zabitân hareketi... Sait Paşa kabinesinin istifası, hemen arkasından Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadaretinde kurulan Büyük Kabine... Balkan Savaşları'nın başlaması üzerine Selanik'te gözetim altında tutulan II. Abdülhamit'in alelacele İstanbul'a getirilip Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilmesi. Bulgar ordusunun Edirne'yi işgali ve İstanbul kapılarına kadar dayanması... Balkan bozgunu üzerine Balkanlar'dan İstanbul'a başlayan göç; aç, sefil, hasta ve perişan haldeki muhacirlerin Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camilerine sığınması; şehirde yaşanan büyük kargaşa... Aralarında Enver (Paşa), Talât (Paşa), Dr. Nâzım ve Şükrû Bey'in de bulundu-

ğu İttihatçı fedailer tarafından düzenlenen Bâbiâli Baskını, baskın sırasında Harbiye Nâziri Nâzım Paşa ile yâverlerinin öldürülmesi ve Sadrazam Kibrîshî Kâmil Paşa'nın istifaya zorlanması... İttihatçılardan baskısıyla, Hareket Ordusu komandani Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti... Dört ay kadar sonra Sadrazam ve Harbiye Nâziri Mahmut Şevket Paşa'nın güpegündüz Beyazıt-Çarşıkapı'da katıldı... Sait Halim Paşa'nın sadareti ve suikasta adı karışanlardan 29 kişinin idamı; 350 kişilik bir grubun sürgüne gönderilmesi... 21 Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınması üzerine "Mücahid-i hürriyet" ve "Edirne fatihî" unvanıyla Kaymakam (Yarbay) Enver Bey'in İstanbul'a dönüşü... Kasım 1914'te Almanya, Avusturya-Macaristan imparatorlukları ile yapılan "Üçlü İttifak"; arkasından "Cihad-ı ekber" ilânı ve başında Enver-Talât ve Cemal Paşa üçlüsünün bulunduğu İttihat Terakki idarecilerinin yanlış kararları sonucu girilen I. Dünya Savaşı... Ordunun beş cephede birden savaşmak zorunda kalışı... Sarıkamış bozgunu, gönülleri ferahlatan ve yazارın "Türkün yüz ağı" dediği Çanakkale zaferi ve ardından Mondros Mütarekesi ile 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderâkibeti...

3 Temmuz 1918'de vefat eden Sultan Reşat, Mondros Mütarekesi ile Sèvres'den sonraki esas büyük facayı görmez ama yine de bütün bu olaylar bu talihsiz padişahın saltanat yıllarına rastlar...

Bir yandan yabancı dil biliyor olması, diğer yandan bilgi, görgü ve tecrübe dolayısıyla, biraz da sarayı ve padişahı kontrol amacıyla doğrudan doğruya İttihat ve Terakki yönetimi tarafından başkâtiplik görevine getirilen Halit Ziya, sarayla yani Sultan Reşat'la Bâbiâli yani hükümet ve üçüncü kuvvet durumundaki İttihat-Terakki arasında bir denge rolü oynar. Nazik, kibar, halim-selim, Melevî tarikatına müntesip, merhametli ve mülâyim bir yapıya sahip, bilmediği konularda istişareye başvuran; biat merasiminden sonra "Hürriyetin ilk padişahı benim ve bundan müftehirim!" diyen Sultan Reşat, her ne kadar sorumsuz bir idareci mevkiinde bulunsa da, doğrudan doğruya devleti ilgilendiren konularda zaman zaman şahsî duygularını düşüncelerini ifade etmekten de geri kalmaz. Ancak, mevkii dolayısıyla, Bâbiâli'den gelen kararları onaylama durumunda bulunduğu için, siyasi irade üzerinde hiçbir zaman Sultan II. Abdülhamit gibi bir otorite kurabildiği söylenemez.

Servet-i Fünun topluluğunun ünlü romancısı ve özellikle *Mai ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu* romanlarıyla bir anda edebiyat dünyasının

tahtına oturan Halit Ziya, Dolmabahçe Sarayı'nda doğrudan doğruya politika hayatının içinde değildir ama son derece hassas olan görevi dolayısıyla politikacılar da dâhil olmak üzere, değişik çevrelerden birçok insanla sürekli temas halindedir ve bu temaslardan oldukça zengin izlenimler edinir. Bu hususta kendisi şunları söyler:

“Hayatımın sarayda geçen dört seneye yakın zamanında ne kadar insan gördüm, kaç çeşit simaya mülâki oldum, ne nevi meşrep ve mizaç sahipleriyle temas ettim; hiçbir zaman, ömrümün hiçbir safhasında bu kadar zengin müşahede sermayesi toplamış değilim.”

(31. bölümün başı)

Tanittiği şahısları fizikî ve ruhi portreleri yanında davranışlarıyla beraber verirken, zaman zaman psikolojik tahliller de yapar. Hiçbir zaman politik bir hesaba veya hırsa kapılmayan Halit Ziya, ancak bazı olaylar karşısında düşünce ve kanaatlerini dile getirmekten kendini alamaz. *Saray ve Ötesi*'nde âdetâ tarafsız bir müşahit gibi, sarayda ve saray dışında yaşanan çeşitli olayları büyük bir ustalıkla nakletmekle beraber, zaman zaman kişisel değerlendirmelerini ortaya koymaktan, yeri geldikçe bazı hususlarda eleştiriler yapmaktan çekinmez.

*Saray ve Ötesi*'nde neler anlatılmamıştır ki... Halit Ziya'nın, sıkıcı olsa da, padişahla beraber şehrîn farklı camilerinde katıldığı Cuma selâmlıkları, ara sıra çıkan geziler, İstanbul'un perişan manzarası, fakir ve garip halkın sefaleti, şehirdeki tarihî yapıların harap durumu; Lüleburgaz-Seyitler'de gerçekleştirilen askerî tatbikat; kısa süreli Edirne, Bursa ve İzmit seyahati; Ramazan aylarında Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerif ziyareti ve padişahın huzurunda yapılan huzur dersleri; mebuslarla Âyan âzârlarına sarayda verilen iftarlar ve dış kirâsi mahiyetindeki hediyeler; 1911 yılında padişahın maiyetinde gerçekleşen üç haftalık Rumeli seyahati, Selanik'te göz hapsinde tutulan Sultan Abdülhamit'i ziyaret, Kosova'da Sultan Murat'ın şehit edildiği Meşhed'de 50 bin kişilik bir cemaatle kılınan Cuma namazı... Türk dostu ve İstanbul hayranı Pierre Loti'nin sarayda kabulü; İmparatoriçe Eugénie ile Bulgar Kralı Ferdinand-Kraliçe Eleonora ile Sırbistan Kralı Petro Karageorgevitch'e ve Misir hîdîvine Dolmabahçe Sarayı'nın Muayedede Salonu'nda verilen ziyafet; bu hatırlı misafirlerin Yıldız Sarayı'nda ağırlanması... Bir kısım sarayı hanımların gönül maceraları, saraya damat olmak

isteyenlerin mücadelesi; Yıldız Sarayı'nda muhafaza edilen jurnaller; şehzadelerin tekebbürü ve aralarındaki dargınlık, rekabet ve çekişmeler... İttihat ve Terakki'nin, dolayısıyla kısa sürede Meşrutiyet'in iflâsı... Halit Ziya'nın saraydaki görevinden ayrıldıktan sonra Paris, Bükreş, Viyana, Berlin ve Çekoslovakya gezileri...

Esas itibariyle Lale Devri'nde (1718-1730) başlayan, ancak 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanıyla birlikte sistemli bir şekil alan, edebiyat, sanat ve kültür hayatından giym-kuşam ve mimariye kadar hemen her sahada kendisini gösteren Batılılaşma süreci içinde Dolmabahçe Sarayı, Paris, Londra, Berlin, Roma ve Viyana gibi Avrupa başşehirlerindeki kraliyet sarayları örnek alınarak ve Osmanlı Devleti'nin şanına yakışacak şekilde, Sultan Abdülmecit tarafından Balyan Kardeşler'e inşa ettirilir (1842-1856). Burada 1856-1861 yılları arasında beş yıl Sultan Abdülmecit, 1861-1876 yılları arasında on beş yıl Sultan Abdülaziz ikamet eder; Avrupa'dan gelen elçiler ve devlet adamları burada kabul edilir, resmî görüşmelerle bayramlaşma merasimleri de yine burada Muayede Salonu'nda yapılır. Ancak amcası Sultan Abdülaziz'in, sarayın karadan ve denizden kuşatılarak gerçekleştirilen askeri bir darbe sonucu tahttan indirilmesi; arkasından bir cinayette kurban gitmesi yüzünden, II. Abdülhamit Dolmabahçe Sarayı yerine, kendince daha emniyetli gördüğü Yıldız Sarayı'nı tercih eder ve onun tahta oturduğu otuz üç yıl boyunca saray âdetâ kaderine terkedilmiş bir vaziyette kalır.

Halit Ziya'nın anlattıklarına bakılırsa, göreve başladığında baştan başa bakımsız ve harap haldeki sarayın ciddi bir şekilde elden geçirilmesi gerekmektedir: "Rıhtımlarından başlayarak, çatısından bodrumlarına kadar, merdivenleri, dösemeleri, duvarları hep metrukîyetinin matemini ağlarcasına izhar eden bu sarayın cesameti hakkında kâfi bir fikir edinebilmek ve tamamıyla ihya ve imarının ne büyük himmetlere tevakkuf edeceğine hükmü vermek için onu dışından ve içinden ayrı ayrı görmek lâzımdır." (10. bölüm) Halit Ziya, bir mahalle büyülüğündeki sarayın, otuz yıl terk edilmişlikten sonra ciddi bir şekilde tamire ihtiyacı olduğunu belirtir. Bu ilk karşılaşmadada sarayın harap vaziyetine padişah da işaret eder: "Sonra, bütün saray, eşyasıyla beraber harap bir haldedir. Uzun seneler metruk bir halde kalmış, hiçbir himmet eseri görmemiş. Bütün çatıları akıyor, içinde barınılacak bir oda kalmamış, eşya yağmur sizıntılarının altında yollarca kızgın güneşlere karşı parça parça

olmuş, solmuş, çürümüş.” Yazar, padişahın bu sözlerine şunları da ekler: “Bunları söyleken gözleriyle etrafi dolduran, hakikaten çürüyüp lime lime sarkan ipek perdeleri, sandalyelerin solup aşınmış kumaşlarını gösteriyordu.” (2. bölüm)

Padişah, tamiratın bir an evvel yapılmasını ve bu arada devlet işlerinin aksamadan yürütmesi için de Halit Ziya'nın sürekli olarak sarayda kalmasını ister. Bir yandan sarayın imar işleri Mimar Vedat (Tek) nezaretinde süratle gerçekleştirilirken; diğer yandan mefruşat dahil, saraydaki bütün eşyalar ya tamir edilir veya yenilenir.

Bu sırada Sultan Abdülhamit'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe'ye intikal eden berberbaşı, kahvecibaşı, kilercibaşı, sofracıbaşı, esvapçıbaşı, seccadecibaşı, tüttüncübaşı, ibrikçibaşı ile birlikte kâtipler, mütercimler, yâverler, bendegân, şifre kâtipleri, Ceyb-i Hümayun memurları, casuslar, muhafizler, tabipler, kapıcılar, bekçiler, gazcılar, kuşçular, seyişler, arabacılar, bahçivanlar, açıclar, bulaşıkçilar ve tablakârlar gibi yüzlerce memur ve hizmetçi statüsünde gereksiz adam vardır ve kısa zamanda bunların sayısı azaltılmak suretiyle israfın önüne geçilir. Sarayın ödeneği 25 bin liradan 20 bin liraya indirilir; saray eskisinden farklı olarak, ikbal peşinde koşanların uğrak yeri olmaktan çıkarılır; yemeklerde tablodot usulü uygulanmak suretiyle bir kısım yeni düzenlemeler yapılır ve bozulan düzen yeniden sağlanmaya çalışılır.

Birbirine yakın hacimde toplam olarak 102 bölümden meydana gelen Saray ve Ötesi'nde, Halit Ziya'nın özellikle üzerinde durduğu bazı hususları burada ben de vurgulamak istiyorum.

Daha önceki yıllarda Reji İdaresi'ndeki görevi dolayısıyla Yıldız Sarayı'na defalarca girip çıkan Halit Ziya, Dolmabahçe Sarayı'na mâbeyn başkâtibi olarak tayin edildiğini öğrendiği zaman, önce bir tedirginlik duyar, çünkü öteden beri otoriteyi temsil eden saray hakkındaki düşünceleri hiç de olumlu değildir; şimdi de memleket-teki mevcut düzeni ve sosyal yapıyı tamamen değiştirecek yeni bir rejim kurulmuştur. Talât Paşa bu görevi kendisine tebliğ ederken şunları söyler: “Cemiyet oraya siz intihap etti. Sizden beklenen iş Abdülhamit sarayı ortadan kaldırıp onun yerine yeni bir Meşru-tyet sarayı kurmaktır. Bunu gürültüsüz, sizlitsiz yapacaksınız.” (Kırk Yıl, 2017, s. 554)

Ancak saraya adım atıp yeni padişahı yakından tanıdıktan ve kısa sürede saraydaki havaya hakim olduktan sonra önceki kana-

atleri yavaş yavaş değişir ve işine dört elle sarılır, çünkü sarayda terbiyeli, dürüst ve samimi Sabit Bey gibi, birtakım olumsuzluklar karşısında “inayet-i Rabbaniye’den ümit kesmemelidir!” diyen Tevfik Bey gibi, Lütfi Simavi gibi örnek insanlarla karşılaşır. Sarayda görevli ve saray terbiyesiyle yetişmiş, mütevazı, edep-erkân bilen Sabit Bey, İlkinci Mâbeynici Tevfik Bey, Hacı Âkif Bey, Medhî Bey, Enver Ağa gibi insanların mevcudiyeti onda bir güven duygusu ve yaptığı işe saygı uyandırır. Halit Ziya bu vesileyle birbirinden farklı, değerli ve degersiz birçok şahsiyeti tanıma fırsatı bulur. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, biraz da yazarın güçlü hafızası sayesinde, başta padişah olmak üzere, yakından tanıdığı ve birlikte uyum içinde çalıştığı Başmâbeynici Lütfi Simavi; Enver, Talât ve Damat Ferit paşalarla Hüseyin Hilmi Paşa, Küçük Sait Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Dr. Nâzım, Gümülcineli İsmail, Hurşit Paşa, Emrullah Efendi, Sultan II. Abdülhamit, şehzade Vahdettin ve Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza gibi daha birçok şahsin kişilikleri hakkında bilinmeyen bir kısım özelliklerini yine Halit Ziya’nın anlatımıyla öğrenme imkânı buluruz. O, ele aldığı şahısları bir yandan fizikî ve ruhî portreleriyle tanıtırken bir yandan da bazı şahısların psikolojik tahlillerini yapar.

Otuz sene göz hapsi altında yaşayan ve kendisinden önce bu mevkii işgal eden padişahlara hiç benzemeyen yeni padişahın psikolojisini çok iyi kavrayan Halit Ziya, ayrıntılara dikkat eden bir romancı hassasiyetiyle, daha ilk çalışma sırasında edindiği izlenimleri söyle nakleder:

“Onda ne kadim Roma’nın Sezarlarından ne de geçmiş zamanın Rusya çarlarından yahut eski İngiltere krallarından, hattâ uzaklara gitmeksizin, Türk tarihinde muvaffakiyet ve muzafferiyetleri destanını altın yaldızlı, renk renk çiçekli çerçeveler ihata etmekle beraber her tarafını zulüm kanlarının buguları örten simalarından bir emare görememiştim; o kadar saf, o kadar hilm ve sükünlü müstevlî bir hâli, kendisini öyle teslim eden ve düşüncelerini öyle zapta lüzum görülmemiş bir açıklıkla meydana vuran bir ifadesi vardı ki bu adamın kötülüğe, iğfale, hile ve desiseye kudret bulamayacağını derhal temin ediyordu. (...) Ve onun tahtı işte o gün üzerinde oturduğu yaldızlı, pek mükemmel, pek muhteşem, fakat kumaşı soluk ve yer yer yırtık, şurası burası aşınmış, yıpranmış koltuktan ibaretti.” (3. bölüm)

Hemen her firsatta otuz kusur yıl dört duvar arasında göz hapsinde yaşadığından ve dış dünya ile teması kesilmiş Sultan Reşat'ın tahta çıktıktan sonra sık sık şehirde dolaşmak, halkla temas etmek, çeşitli hayır kurumlarına ihsanda bulunmak ve bazı siyasi konularda fikir beyan etmek gibi davranışlarını daima olumlu karşılayan Halit Ziya, aynı zamanda, onunecdadından miras kalan saray örf ve âdetlerine bağlılığını da bir meziyet olarak zikrede.

Sultan Reşat'ın halim selim şahsiyetine ters düşen ama İttihatçıların baskısıyla yapmak zorunda kaldığı iki olay var ki, bunlardan biri, sultanatın daha ilk günlerinde bir kısım 31 Mart Vakası suçlularının Divan-ı Harp tarafından verilen idam kararını onaylamak, diğeride Mahmut Şevket Paşa suikastına adı karışan yeğeni Münire Sultan'ın kocası Damat Salih Paşa'nın idam kararnamesi.

Osmanlı Devleti'nin tahtında oturan padişah Sultan Reşat dolayısıyla saray çevresinde bir şekilde onunla münasebette bulunan ya da bulunması gereken amcası Sultan Abdülaziz'le ağabeyleri Sultan Abdülhamit'in ve V. Murat'ın çocukları arasındaki dargınlık, kin ve nefret bir yana, yetişkin şehzadelerin Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarında ikide birde rezalet çıkarmaları zaman içindeki değişimi ve daha doğrusu tefessühü gösterir. Özellikle hanedanın iki kolunu temsil eden "Mecit evlâdi" ile "Aziz evlâdi", yani Vahdettin ile Yusuf İzzettin arasındaki geçimsizliğin düşmanlık düzeyine varacak kadar ilerlemesi de bir bakıma artık sultanatın sonunu haber verir mahiyettedir.

Zaman içinde gündelik hayatı hemen her şeyin değiştiği, yeni ve eskisinden farklı bir dünyanın kurulduğu XIX. ve XX. yüzyılda şehzadelerin, sarayın veya kendilerine tahsis edilmiş köşklerin dört duvari arasında Fırat'la Meriç'in nerede olduğunu, Çanakkale Boğazı'ndan sonra hangi denizin geldiğinden habersiz bir şekilde yetişmeleri de devrin önemli problemleri arasında yer alır.

Aynı günlerde Abdullah Cevdet'in çıkardığı *İctihad* dergisinde Kılıçzâde Hakkı tarafından kaleme alınan ve II. Meşrutiyet'ten sonraki Batılılaşma hareketinin bir nevi programı kabul edilen "Pek Uyanık Bir Uyku" (nr. 55-57, Şubat-Mart 1328/1912) adlı o çok önemli makalede de, şehzadelerle veliahtların tahsil ve terbiyelerine son derece dikkat edilmesi; harem ağalarının aptalca telkinlerine bırakılmaması gereği üzerinde durulmakta ve genç

yaştaki şehzadelerin orduya alınıp askerî eğitimden geçirilmesi teklif edilmektedir.

Halit Ziya'nın, Sultan Reşat'ın Rumeli seyahati sırasında, tahttan indirildiği tarihten beri Selanik'te Alâtini Köşkü'nde göz hapsinde yaşayan Sultan Abdülhamit'i hünkâr adına ziyaretini ve bu münasebetle samimi duygularını anlattığı bölümlerin de hâtıraların son derece ilgi çekici kısımlarını meydana getirdiğini belirtmek gereklidir.

Halit Ziya'nın, meselâ Abdülhamit'in kızlarından Şadiye Sultan'ın evliliği, Trablusgarp krizi dolayısıyla Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya istifa teklifi, Küçük Sait Paşa'nın sadaret için ikna edilmesi, Emlâk-i Hakanî ve Kızlaragâsi meselesi, Abdurrahman Şeref Bey'in Maarif Nâzırlığı için ikna edilmesi, bendeğânın resmî kıyafetlerinin nasıl olacağı, bazı merasimler dolayısıyla Yusuf İzzettin ile Vahdettin arasındaki ilişkiyi ayırmak gibi, zaman zaman pratik zekâsıyla çeşitli problemleri çözmeye çalışması de dikkati çeker.

*Saray ve Ötesi*'nde anlatılanlar arasında dikkatimi çeken iki önemli olayı da burada zikretmeden geçemeyeceğim. Bunlardan biri, padişahın, her zamanki merhamet duygusu ile hizmetinden memnun kaldığı Halit Ziya'nın emekliliğini düşünerek ve bir cemile olarak, tamamen kendi inisiyatifiyle, onu, boşalan bir Âyan Meclisi üyeliğine tayin etmesi dolayısıyla ortaya çıkan dedikodular ve hemen arkasından gelen istifa, devrin partizanlık anlayışını göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

Diğer ise, Halit Ziya'nın, saraydaki görevinden ayrılması için kendisine tehdit mektubu gönderen bir talebesine yıllar sonra bir iş verecek kadar hamiyetkâr biri olması ve söz konusu hadise üzerrinden yıllar geçmesine rağmen şahsin adını zikretmemeye inceliğini göstermesidir.

Halit Ziya Dolmabahçe Sarayı'nda mâbeyn başkâtiliğine İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin isteğiyle tayin edilmiştir ama hâtıratın çeşitli bölümlerinde anlatılanlardan anlayabildiğimiz kadariyla, o hiçbir zaman İttihatçıların emir kulu olmamış; onların her istediğini yapmadığı gibi, yeri geldikçe ve kendince haklı gerekçelerle, Arnavutluk ve Suriye ile ilgili yürütütükleri yanlış politikalar, memlekette Alman nüfuzuna aşırı derecede imkân sağlamaları ve devleti I. Dünya Savaşı bataklığına sürüklemek gibi konularda onların davranışlarını açıkça eleştirmekten geri durmamıştır.

Devrin hemen hemen bütün aydınlarında olduğu gibi Halit Ziya'nın da, otuz üç yıl süren, tarihlerde "İstibdat devri" diye anılan ve hâlâ tartışılan Abdülhamit devrinin, özellikle aydınlar üzerindeki baskısını zaman zaman değişik şekillerde yaşamış biri olarak, haklı veya haksız, hemen her vesileyle Abdülhamit aleyhtarlığı da dikkati çeken hususlar arasındadır. Ancak Halit Ziya Abdülhamit'i Selanik'te ziyaret ettikten ve padişah adına onunla görüşüp konuşuktan sonra, kanaatlerinde küçük çapta da olsa bir değişme olur ve bu konuda tarihin hükmünü beklemek gerektiğini belirtir.

Öteden beri çeşitli edebiyat tarihleriyle ansiklopedilerde aralarında Halit Ziya'nın da yer aldığı Servet-i Fünun topluluğu mensuplarının dinî ve millî değerlere ilgisiz, hattâ büsbütün yabancı oldukları hususu üzerinde israrla durulmaktadır. Ancak Saray ve Ötesi'ni dikkatle okuduğumuzda eserin çeşitli yerlerinde ve değişik münasebetle: "Cenâb-ı Hak rezzâk-ı âlemdir!"; "Ben çok mütevekkil, inâyet-i Rabbaniye'ye çok mutekit bir adamım!" diyen Halit Ziya'nın, dinî ve millî değerlere hiç de öyle yabancı kalmadığını, tam aksine bu gibi konularda hayli duyarlı olduğunu gösteren çeşitli örneklerle karşılaşırız.

Bunlardan biri, göreve başladığı yılın ilk Ramazan ayında Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret ederken duyduğu dinî vecd ve heyecanı anlattığı kısımdır. Yazar, buradaki duygularını bütün samimiyetiyle şu satırlarla dile getirir:

"Ben onun maiyetinde birinci defa olarak Hırka-i Saadet ziyaretiinde, içерiden, şahit oldum. Bu, hakikaten pek ruhanî, pek vecd ve huşû ile yapılan bir râsim'e idi ve insanın revâbit-ı diniyesi gevşemiş olsa bile asırlardan beri milyonlarca, milyonlarca ümmetinin üzerinde saltanat ve satveti hükümrân olan, her müslim diyarında her camiîn minaresinde azameti selâmlanan azimüşsan bir Peygamber'in hîrkasına, velev uzaktan, velev örtüleri arasından yüz sürebilmek ruhu cavdanî istîgrâklar içinde bırakın bir mestî idi. (...) Bu râsim-e-i diniyede dört kere bulundum, her defasında alayından kalmış fena intibâi tamamıyla silen bir zevk-i ruhanî ile doldum." (53. bölüm)

Bundan başka bir de, Balkan savaşları dolayısıyla Türkiye'nin haklı davasını bir kısım Avrupalı politikacı ve aydınlarla anlatmak üzere gittiği Paris'ten büyük bir hayal kırıklığı ile âdetâ eli boş dönerken

dile getirdiği düşüncelerini anlattığı eserin 92. bölümünde ise, Halit Ziya'yi İslâm ve Türkük düşmanı Avrupa'ya karşı tam anlamıyla müdafaa eder bir Türk milliyetçisi hüviyetinde görüyoruz.

Halit Ziya'nın başka bir yerde de *Kur'ân-ı Kerîm*'i "cihanın hiçbir lisanında, hiçbir edebiyatında misline tesadüf mümkün olmayan bir ilham menbâî" olarak nitelemesi de dikkati çekici hususlar arasındadır.

Yukarıda Halit Ziya için şahit olduğu olayları nakleden "tarafsız bir müşahit" sıfatını kullandım; ancak bu niteleme hâtırâtın bütünü için geçerli değildir. Sarayda göreve başladığı daha ilk günlerde 31 Mart Vakası suçluları için Divan-ı Harp tarafından verilen idam kararları dolayısıyla Halit Ziya'nın, içine düştüğü karamsar havayı anlattığı eserin 20. bölümünde tam bir dramatik havanın hakim olduğu görülür: "İdam kararları, sehpalar, asılanlar, velhasıl bütün tedhiş siyaseti, belki bu da pek âlâ idi, fakat bunlarla her iş tesviye edilmiş olacak, bütün fırtına yataşacak mıydı?.. Sema berrak görünyordu, fakat tâ ufukta endişe veren bulut kümeleri vardı; ve ara sıra, kısa fasılalarla çakan şimşekler, bunları yırtarak bir aydınlık içinde kara ihtimaller göstermekten hâli değildi. Memleket nasıl bir istikbâle namzetti?"

Bu karmakarışık düşünceler arasında saraydaki odasına çekilen Halit Ziya, dirsekleri masaya dayalı bir vaziyette iki eliyle başını tutup hüngür hüngür ağlayarak kendini teselli etmeye çalışır.

Daha bunun gibi her devirde geçer akçe olan hurafeler; özellikle Ramazan ayında sarayda padişahın huzurunda yapılan huzur dersleri dolayısıyla, yaşıdıkları devrin realitelerinden, çağın ilmî ve sosyal meselelerinden habersiz din adamlarına yöneltmiş olduğu eleştiriler; Türk milletinin ikramperverliği, Matbah-ı Âmire denilen saray mutfağında hazırlanan saray yemeklerinin nefaseti, sarayda yabancı davetilere verilen ziyafetlerin anlatıldığı bölümler de eserin önemini ortaya koymaktadır.

Hâtıralar arasında özellikle üzerinde durulması gereken bölümlerden biri de, Halit Ziya'nın da katıldığı Sultan Reşat'ın üç hafta süren Rumeli seyahatidir.

Osmânlı padişahları arasında amcası Sultan Abdülaziz'den sonra ilk defa uzun süreli olarak İstanbul dışına çıkan Sultan Reşat'ın Rumeli gezisi, hem siyasi hem de devletin itibarı bakımından büyük önem taşımaktadır. Hareket Ordusu'nun kumandamı Mahmut Şev-

ket Paşa'nın Arnavutluk isyanını kanlı bir şekilde bastırması üzerine, İttihatçılar tarafından, Balkanlar'da artan huzursuzluğu bir nebze de olsa gidermek ve bölge halkını sakinleştirmek amacıyla padişah adına bir Rumeli gezisi planlanır. 5 Haziran'da başlayıp 26 Haziran'da sona eren bu gezi, Selanik'ten sonra Üsküp, Priştine, Kosova, İşkodra ve Manastır vilayetlerini kapsar. Seyahat için Bahriye Nezareti tarafından Turgut Reis ve Barbaros Hayrettin zırhlısı ile Gürçemal vapuru hazırlanır. Sultan Reşat seyahate, 1911 yılının 5 Haziran günü Barbaros zırhlısının İstanbul'dan hareketi ile başlar; yanında iki şezadesi, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Harbiye ve Bahriye nâzırlarıyla kalabalık bir maiyet bulunmaktadır. Selanik'ten sonra Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Üsküp'e, oradan da Priştine'ye geçen heyet, Kosova sahrasında Sultan Murad-ı Hûdâvendigâr'ın şehit edildiği Meşhed'de ellî bin civarında Arnavut'un da katılmasıyla Cuma namazı kılار. Daha önce isyan etmiş olan Arnavutlar gelip padişaha olan bağlılıklarını bildirir; halife-sultanın topraklarına gelmesi Müslüman Arnavutların gönlünü kazanmada son derece etkili olur. Buradan Manastır'a geçen padişah, dönüş yolunda Selanik'te Ayasofya Camii'ndeki Cuma selâmlığından ve Mevlevihâne'yi ziyaretten sonra, yine Barbaros zırhlısı ile Çanakkale üzerinden 26 Haziran'da İstanbul'a döner. Balkanlar'da huzuru sağlamak bakımından padişahın çok önemli gördüğü Rumeli seyahatine Halit Ziya'nın da eserinde on bölüm (57-67 arası) ayırması, onun da bu seyahate ne kadar önem verdiği göstermektedir.

Halit Ziya, Halâskâran Zabitan grubunun baskısı ve tehdidiyle, son derece tatsız bir şekilde saraydaki görevinden ayrıldıktan sonra, dört yıl kadar ayrı kaldığı Dârûlfünun'daki görevine geri döner; ancak savaş dolayısıyla talebe yoktur. Bir kısmı resmî mahiyette gerçekleşen Paris, Bükreş, Berlin, Viyana ve tedavi amacıyla gittiği Çekoslovakya'nın Karlsbad şehri ve I. Dünya Savaşı'nın bütün dehşetiyle başladığı günlerde İstanbul'a dönüşü tam bir macera filmi gibidir... Halit Ziya'nın hâtırâtının son kısımlarında ağır eleştirilerde bulunduğu konulardan biri, devlet adına rastgele Avrupa'ya tahsile gönderilen talebelerin durumu; diğeri de savaş yıllarda karaborsa ve zavallı halk açlıktan inim inim inlerken Avrupa'da gününü geden türedi harp zenginleridir.

Halit Ziya'nın sarayda görevi başladığı daha ilk günlerde müda-hale ettiği meselelerden biri, yemek işidir; tabldot usulü sayesinde

mutbak harcamalarında tasarruf sağlanır. Diğer teşebbüslerinden biri de, bayramlaşma merasimlerinde öteden beri bir gelenek hâlindeki “saçak öpme” usulünün, değişen zaman karşısında artık kaldırılması gerektiği yolunda olur; ancakecdadından miras kalan saray örf ve âdetlerine son derece bağlı olan padişah bu konuda ikna edilemez.

Halit Ziya, sarayda görev yaptığı dört yıla yakın süre içinde okumak ve yazmaktan, Dârülfünun'da verdiği derslerden uzak kalmıştır; saraydan ayrılışı hiç hoş olmasa da, hayatına daha bir anlam katan asıl işine döndüğü için bir bakıma yine de memnun kalmış görünümkedir.

Yazar, hâtıraların başında, üzerinden otuz yıl geçmiş olayları ve şahısları anlatırken bunların yer yer kopmuş ve silinmiş bir film şeridinden levhalar olduğunu söylemekle beraber çok iyi bilmesi gereken bazı olaylar üzerinde nedense hiç durmamıştır. Meselâ Yıldız Sarayı'nın envanterini çıkarmak üzere yapılan tâhakkut ve “memleketin başına belâ olacak” dediği jurnallerin yakılmasını anlatırken, Yıldız Sarayı'nın, 31 Mart Vakası üzerine Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından nasıl yağmalandığından; Alman nûfuzundan uzun uzadiya bahsettiği, hattâ padişahın saçını ve sakalını boyadığından söz ettiği halde devrin modası ve erkeklerin bir nevi sembolü olan Wilhelmkâri büyük modasından Sultan Reşat'ın bile etkilendiğinden; İttihatçılar tarafından padişah adına bastırılan ve dağıtılan “Reşat Altınları”ndan; padişahın Çanakkale zaferi dolayısıyla kaleme aldığı, hattâ Yahya Kemal'in tahmis ettiği:

Savlet etmişti Çanakkal'a ya bahr ü berden  
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavîsi birden

beytiyle başlayan meşhur gazelinden söz etmemiştir.

Halit Ziya'nın, mensup olduğu Servet-i Fünun topluluğunun dağılmasından sonraki yıllarda Türkçenin sadeleşmesi sürecinde 1911 yılında *Genç Kalemler* mecmuasında başlayan “Yeni Lisan” hareketi ile dil konusunda Cumhuriyet'ten sonraki değişme ve gelişmelere şahit olduğu, hattâ dil inkılâbı doğrultusunda *Mai ve Siyah ile Aşk-ı Memnu* romanlarını genç neslin de okuyabilmesi için bizzat sadeleştirme yoluna gittiği halde, daha önce Kırk Yıl'da olduğu gibi bu eserinde de, belki eski alışkanlıkla, zaman zaman 1940'lı yıllarda artık günlük dilde kullanılmayan birçok eski kelime

ve tabirlerle tamlamalar kullandığı, bazen de sekiz on satırı bulan hayli uzun cümleler kurdüğü dikkatten kaçmamaktadır.

*Saray ve Ötesi* önce *Cumhuriyet* (sayı 4501-4710, 22 Teşrin-iânî 1936-24 Mayıs 1937) ve *Son Posta* (sayı 3475-3603, 2 Nisan-8 Ağustos 1940) gazetelerinde tefrika şeklinde yayımlanmış; 1940-1941 yıllarında peş peşe üç cilt olarak kitap hâlinde basılmıştır. 1965 yılında tek cilt hâlinde yapılan baskından sonra 1981 yılında H. Fethi Gözler tarafından kısmen sadeleştirilerek, son olarak da 2003 yılında Nur Özmel Akin tarafından diline dokunulmadan, dipnotlarında bazı açıklamalar yapılmak ve eski kelime ve tamlamaların karşılıkları köşeli parantez içinde verilmek suretiyle yayımlanmıştır.

Bizim hazırladığımız bu baskında ise, daha önce *Kirk Yıl*da olduğu gibi, eserin, yazarın hayatı iken yapılan ilk baskısı esas alınmak suretiyle metnin orijinal diline dokunulmamış, bir kısım kelimeler günümüz imlâsına uyarlanmış; bugünün genç ve meraklı okuyucuları için de gerekli gördüğümüz bir kısım olaylarla bazı şahıslar hakkında dipnotlarında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

*Kirk Yıl*'ın devamı mahiyetinde ve kronolojik olarak orada kaldığı yerden hatırlalarını kaleme alan Halit Ziya'nın bu eserinin de Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde yaşanan hazin olayları öğrenmek isteyenlerce âdetâ bir roman gibi, merak, ibret ve zevkle okunacağını umuyorum.

*Abdullah Uçman*  
İstanbul, 2018

# **SARAY VE ÖTESİ**

**Cilt I**

*(İstanbul, 1940)*



# 1

## **İlk adım — Camlı Köşk — Abdülaziz — İstikbal — Merak — Yeni padişah nasıl bir adamdı**

Ne zaman deniz cihetinden bakılsa insanda, Avrupa'nın musannef ve makbul bir üslûp şartları dairesinde vücuda getirilmiş vakur, ciddi kâşânelerinden ziyade şekerlemeci camekânlarını süsleyen musannâ pastaların ifratla büyütülerek dondurulmuş bir örneği tesirini uyandıran Dolmabahçe'ye<sup>1</sup> en murdar, en müteaffin bir yolundan giriyyordum. Bu sarayın ilk defa olarak eşğini aşmak üzere idim, ve, kim bilir, hayatımın kaç yılını burada, gene kim bilir, ne müşkûl vazifeler altında ezilerek, ne müz'ic çarklar arasında mânevi kuvvetler kırılıp döküllererek geçirecektim. Camlı Köşk<sup>2</sup> diye uzaktan başımı kaldırıkça görüp tanıdığım ve hakkında birtakım rivayetler dinlediğim bu garip bina yaması, bir köşk ıtlakına şayan olmaktan ziyade bana daima bir kiş bahçesinin fena yapılmış bir camekânı tesirini yapmıştı. Koltuk Kapısı<sup>3</sup> diye tanıldığına sonradan vâkîf olduğum bu saray medhalini burada kendi kendime keşfedemezdim, sefil ve mülevves hâlinden utanmış da saklanmış gibiydi.

Bana refakat eden teşrifat memuru<sup>4</sup> bu yoldan delâlet etmiş olmak mesuliyetini üzerinden atacak bir cümle sarfına mecbur oldu.

---

1 Dolmabahçe Sarayı, Sultan Abdülmecit devrinde, 1842-1856 yılları arasında deniz doldurulmak suretiyle elde edilen arsa üzerine inşa edildiği için bu isimle anılmaktadır.

2 Dolmabahçe Sarayı'nın dış dünyaya açılan penceresi; bir bakıma geleneksel Osmanlı saray düzeni içindeki alay köşkünün karşılığı. Birbirine geçişli iki salon ve camekânlı bir seradan meydana gelen Camlı Köşk'un tavanlarındaki kalem işi süslemelerde tabiattan alınan figürler dikkati çekmektedir; kuşlar, aslanlar, kaplanlar ayrı bir zenginlik kazandırmaktadır. Salondaki oturma takımı Thonet markasını taşımakta olup, odadaki çift ayaklı gümüş elektrik lambası ise Christofle markalıdır.

3 Saray kapıcılarıyla nöbetçilerin bulunduğu kapı.

4 Saraydaki bütün merasim protokolünü idare etmekle görevli kişi.

Camlı Köşk'e dair işitilmiş rivayetlerden birini tahattur ediyorum: Abdülaziz<sup>5</sup> ara sıra sarayın şehir hayatına karşı takılmış gözlükleri mesabesinde olan buraya gelir ve aysa ü nûş, zevk ve safâ saatlerinden birkaç dakikasını camların önüne dikilerek sokAĞA bakmakla geçirirmiŞ. Bir gün gene böyle bakarken aşağıda, sokakta sehpasına tablasını koyarak müsteri bekleyen bir simitçi görmÜş. Onun pejmürde kiyafetine, soluk fesiyle yemenisine, ayaklarında yirtik çarıklarına bakarak, dönÜş, etrafında halka çeviren mâbeyncilerine<sup>6</sup> gür sesiyle: "Gel!.." demiş ve onları camin önüne çekip simitçiyi göstererek:

"Millet!.. Millet dedikleri işte şu herif değil mi?.." demiş. Doğru mudur, icat midir bilmiyorum, fakat İtalyanların meşhur bir sözünü tekrar ederek:

'Se non è vero, ben trovato'

"Doğru değilse bile iyi uydurulmuş!" denebilir. Acaba o dakikada hafâyayı açan bir el padişahı da simitçiye, o hâliyle gösterseydi, "Padişahım çok yaşa!"<sup>7</sup> diye bağıra bağıra girtlağını yırtarak uğrunda her saat kanını dökmeye müheyya olduğu bu vücut için ne düşünürdü?..

• • •

Duvarlarından rutubet sızan, altından üstünden türlü karışık kokularıyla mide bulandıran, yarı karanlık bir yolda sendelememeye dikkat ederek ilerlerken kendi kendime: "Bu yolun sonu daracık bir merdiven, oradan bir baca gibi kafamızı sokarak içeri girilecek bir delik olmak yakışır!.." diyordum; birden sağ tarafımızda bol bir güneş çağlayanı arasından bir bahçe başlangıcına çıkışmış ve geniş bir nefesle ciğerlerimi Koltuk Kapısı'nın müsemmin havasından yikamış oldum.

5 Sultan Abdülaziz (1830-1876). 1861-1876 yılları arasında tahta oturan 32. Osmanlı padişahı. 30 Mayıs 1876'da Meşrutiyet taraftarı Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve ekibi tarafından askeri bir darbe sonucu tahttan indirildi; daha sonra intihar süsü verilerek bilek damarları kesilmek suretiyle öldürülü (4 Haziran 1876).

6 Saraydaki Mâbeyn Dairesi'nde çalışan görevliler.

7 Başta cüluş törenleri olmak üzere çeşitli vesilelerle halkın padişahi yükseltme amacıyla yüksek sesle söylediği kalıp söz. XIX. yüzyılın sonlarında bu söz flamalara işlenmek suretiyle fotoğraflarda fon, toplulu ve yürüyüşlerde de döviz olarak kullanılmıştır.

Yolun sağa tesadüf eden kapısı sarayın saat kulesinden<sup>8</sup> başlayan ön bahçesinin müntehâsına açılıyordu ve buradan on adımda hünkârların hususi gidiş mevkiblerinde kullanılan binek taşına<sup>9</sup> varılırdı. Bunun mukabilinde de deniz gidişlerinde kullanılan bir başka binek taşı vardır. Bunların ne zaman ve nasıl kullanıldıklarını sonradan öğrendim.

İşte şimdi saraya giriyyordum. Orta çağların denize doğru inen zindanlarına benzer bir yere gitmek vekâliyle geçtiğimiz basık, karanlık yoldan sonra alçak basamaklarla mermer merdiveni henüz çıkmaya başlamıştık ki bizi istikbal için sıralanmış üç beş kişi ile karşılaşıştık ve derhal benim Abdülhamit sarayında<sup>10</sup> göre göre alışmış olduğum temennâların en mutenasiyla, en mükellefiyle selâmlandık. Hâlâ bir mahviyet hissiyle utanarak “Selâmlandım!..” diyemedim. Bu selâmlar teşrifat memuruna değil başkâtip beye, resmî unvanıyla: “Mâbeyn-i Hümayun Cenâb-ı Mülükâne Başkâtibi’ne” râci idi. Nereden haber alınmıştı? Anlaşılıyordu ki başta yeni hünkârla beraber bütün saray halkı –daha doğrusu saray halkından bakiye kalan kısım. Asıl saray halkın nerede olduğunu ileride kaydedeceğim– Abdülhamit’i haleden İstanbul’a ve bütün memlekete tekrar hakimiyeti pençesini koyan, ilk Meşrutiyet padişahı olarak Reşat Efendi’yi Beşinci Sultan Mehmet unvanıyla tahta çıkaran kuvvetin<sup>11</sup> kim bilir nasıl niyetlerle gelecek bir mümessiline azîm bir merakla muntazırıdı. Buna biraz içimden gülerek, biraz da beni bekleyen meçhullerin müzdahim ve müşevvâş hayaliyle halecan içinde, merdivenin üst sahanlığında gösterilecek yolu takip etmek üzere, durdum. Kümenin arasından, redingotlu, küçük kitada, pek güleç yüzlü ve pek sevimli bir zât beni tekrar selâmlayarak: “Buyurun beyefendi... Müsaade ederseniz delâlet edeyim!..” diyerek öne düştü, saray bekçilerinden mürekkep olan diğer karşılayıcılar arkamızda kaldılar, sola yöneldik ve kara cihetinde ilk gelen loşça, ve, sebebini bir türlü anlayamadım, pençeleri demir parmaklıklı örtülü bir odaya girdik.

Bu yeni muhitin yeni havasını biraz yadırgayarak, fakat halecanlardan en küçük bir emare bile göstermemek için bütün azmimi

8 Bezm-i Âlem Valide Sultan Camii ile Hazine Kapısı arasında kalan bahçe üzerinde, 1890-1894 tarihleri arasında Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır.

9 Ata veya atlı arabaya kolayca binebilmek için üzerine çıkan basamaklı yüksek taş.

10 Sultan II. Abdülhamit'in 1876-1909 tarihleri arasında ikamet ettiği Yıldız Sarayı.

11 İttihat ve Terakki Cemiyeti.

topluyarak odanın kapısı hizasında, fakat kapıdan ziyade pencereye yakın geniş ve alçak bir sedirin kenarına oturdum. Bu sedir sarayın bağıdaş kurarak oturmaya alışık adamlarına mahsustu, ben bittabi pantalonumun çizgilerini koruyarak onları taklit edemezdim.

Bendegândan olduğunu –padişahın ve hânedan âzâsının hususi hizmetlerinde bulunan ve beyler diye anılan zevat bendegân zümresini teşkil ederdi– anlamakta gecikmediğim bu nazik zât, artık ülfet etmek lâzım gelecek olan sarayın süslü püslü konuşmasıyla:

“Müsâade buyurursanız, teşrifinizi şevketmeab efendimize arz edeyim. Zaten Harem-i Hümayun’dan<sup>12</sup> erkence çıktılar, teşrifinize intizar ediyorlardı...” dedi; belki de fazla söyledi. Son cümlesiyle ne kadar merakla beklediğime işaret etmiş oldu. Belki de bu iltizamî bir cümle idi.

Padişahın, kendisine başkâtip, hattâ ağleb-i ihtimalât hükûmet nâmına bir murakip olarak gönderilmiş olan zâtın ne çeşit bir mahlük olduğunu merak etmesi pek tabii idi. Bu belki büyükleri cengâverâne burulmuş, arka ceplerinde tabanca taşıyan, sarayın içinde daima tehditkâr bir ceberutla dolaşacak, korkunç bir adamdı; belki de hiç öyle değildi, belki de mülâyim, nazik, ince, hattâ şahsen de öyle pek üşünmeyecek bir adam olabilirdi.

Asıl merakın büyüğü bende idi. İşte şu dakikada, loş odada, birbirini müteakip içeri girerek eteklercesine temennâlarıyla tebrik eden, şahıslarını, mevkilerini ancak sonradan öğrenmek mümkün olacak zevata karşı mukabelede bulunmakla meşgulken bir yandan da, biraz sonra huzuruna çıkılacak yeni padişahın nasıl bir şahsiyet olduğuna hayalimi sevk ediyordum.

Onu kaç kere arabasında geçerken görmüştüm. Giyinişinde, oturuşunda öyle kibarâne bir hal vardi, bütün simasının ifadesinden öyle bir iyi hilkat sahibi olduğuna şehadet eden mânâlar okunurdu ki onu nazarımda pek sevimli yapmıştı. Buna mukabil hakkında birçok nâhoş rivayetler vardı: Bunları daima büyük bir ihtiyatla telakki etmiştim. Uzun bir ömrü dünya ile ihtilât imkânından mahrum, dört duvar arasında, sekiz on hususi bendegâniyla kadınları ve harem halkı içinde geçirmiş olan bir adamın haricî hayat hakkında malûmatı ne olabilirdi. Rüyet-i ufku bir mahpese benzetilmiş olan

---

12 Sarayın hanımlara ait olan kısmı.

sarayının öte tarafına açılmış mıydı? Memleketin hâlini, istikbalin melhuz olan ihtimalâtını, Meşrutiyet idaresinin sultanata tâmil ettiği vaziyeti ihata edecek kadar zekâ, hususuyla yeni şartlarla uyuşacak kadar bir istimsal kabiliyeti sahibi mıydı?

Menbâını Abdülhamit'in muhtemel halefleri hakkında adavetle dolu siyasetine haml etmek daha insafa muvafık olan fena rivayetlere itimat caiz olsaydı yeni padişahın, fena bir tabir kullanmamak için, gayet örtülü bir dimağ taşıdığını, fazla olarak gecesi gündüzü bulutlar altında gömüldüğüne, fitraten de pek kurnaz, pek sinsi olduğuna, dünyada hiç kimseyi sevmediğine, sevemeyeceğine, hattâ en küçük şeylerle en derin kinler besleyerek fırsat düşürdükçe hoşuna gitmeyenleri boğduğuna inanmak lâzım gelirdi. Ben bunların hiçbirine inanmamışım ve inanmamakta pek de isabet ettiğime hüküm vermek için gecikmedim.

Devam eden tebriklere mukâbele ile meşgul olurken bir yandan da ne vakittir zihnimî işgal eden bu muammâları tekrar ediyordum. Ne kadar zaman geçti, tayin edemem, her halde yukarıda sabırsızlıkla beklediğime delâlet eden bir kısa intizarı müteakip o nazik delil tekrar göründü ve tekrar mutenâ temennâlarından birini savurarak:

“Şevketmeab efendimiz sizi bekliyorlar...” dedi.

## 2

**Bâşkâtip nasıl bir adamı? — Fena rivayetlere karşı ihtiyat —  
Buyursunlar! — Mütebessim bir kabul — İlk tesirler —  
İlk sözler — Saray ölçüsüne göre emelleri —  
İlk mülâkatın son sözü**

Bu loş odada, beni bekleyen mukadderatın daha karanlık esrariyla ihata edilmiş olarak, her halde pek az bir zaman kalmışdım. Beliyydi ki, memlekette ihtilâl yapan bir cemiyet, müstebit ve zâlim, cebanetine rağmen her tehlikeye göğüs gerecek kadar gözü pek bir padişahı binlerce süngülerinin arasından, otuz üç sene bî-muhâbâ ve bî-perva, ancak kendi mevcudiyeti ve emniyeti için işgal ettiği tahtından söküp kopararak menfâya gönderen bir zümre tarafından kendisine başkâtip sıfatıyla gönderilmiş adamı, elbette endişe ile bekleyen bir yeni hünkâr, yukarıda, erkenden kalkıp haremden

çıkmış, ikide birde “Geldi mi?” diye sorarak beklemektedir. Belki de gözleri ateşten ve kandan yılmayan bakişlarıyla korkunç, sırtına saraya az çok yakışacak iğreti bir elbise takmış bir adamdı. Belki de hiç öyle değildi, bir gün evvel görüp memnun kaldığı başmâbeyncisi gibi çelebi bir efendi ile karşılaşacaktı, günde kim bilir kaç kere saatlerle başbaşa kalmak icab eden bu başkâtip de öyle huzurundan ürkülmeyecek, üzünmeyecek bir saray adamına benzeyecekti.

Bu merak yeni başkâtipte de vardı. Hayatında birinci defa olarak bir hükümdarla karşı karşıya gelecekti. Bir hükümdar ki o güne kadar hakkında işitilmiş türlü rivayetlerle ve uzaktan uzağa arabaşında yarımdakikalık rüyetlerle tiynet ve mahiyeti için bir sarih fikir verememişti.

Onu tarihin tesavir silsilesi arasından âl-i Osman<sup>13</sup> zincirine bağlayarak bir istidlâl yapmak, veraset kanununun çaprazık dolambaçlarından geçerek şehvetleri ve hiddetleri feveranına biçare kızları kurban eden, bî-günah insanların kellelerini uçurtan haris, zâlim, mecnunecdâdından filân ve filâna benzetmek mümkün değildi. Uzaktan alınan intibalarla o derece halîm selîm, otuz senelik infirad hayatının mahbusiyetten farkı olmayan kûşenîşinliğinde öyle sabûrâne bir hikmetle dolgun görmüştü ki hakkında ilk duygusu daha ziyade bir incizapla tefsir olunabilirdi. Hattâ tarihin uzak devrelerine çıkmaksızın onu kendisine en yakın olan amcası Abdülaziz'e, kardeşleri Hamit'e ve Murat'a bile benzetmek için bir emare yoktu. Babası Abdülmecit'ten pek çok huyllara tevarüs etmiş derlerdi. Onun gibi şehvet buhranlarının esiridir, onun gibi ayyaşır, elinde fırsat vesileleri bulsa onun kadar müsriftir, sonra gayet desastır, hud'a ve hileyeye meyyaldır, mürâidir diye menbâını keşfetmek zor olmayan isnatlarla halkın gözünden düşürmeye çalışırlardı, ve bu menba, içinde kaynayan maksatlarla o derece az itimat ihsas ederdi ki bu rivayetlerin hiçbirisine iltifat etmek akla gelemezdi.

En doğru hüküm onu gördükten ve görmekte uzun bir zaman devam ettikten, her günün müşahedeleri yeni yeni emareler getirip ilk hükmü teyit veya tekzip ettikten sonra mümkün olabilirdi.

Onun için loş odadan çıkış da Dolmabahçe Sarayı'nın birinci katından başlayan geniş merdiveni aşarken, Şark tarafındaki büyük

---

13 Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk padişahı Sultan Osman'dan başlayan Osmanoğulları sülalesi.

ve deniz cihetinden kara cihetine kadar uzanan arzanî sofayı geçerken hiçbir korku duymadım. Bana delâlet eden, bendeğândan nazik, halük ve zeki, küçük kıt'ada, zarif, acûl, serbest zâtın delâletiyle –bu zat Esvapçıbaşı<sup>14</sup> Sabit Bey'di– hünkârın bulunduğu denize nâzır odanın kapısında bir dakikalık bir meks esnasında, ancak o zaman, kendi kendime düşündüm. Nasıl girmek, ne yapmak, hizmetinde bulunulacak bir hükümdara karşı ihtiram âsârını ne şekilde göstermek icab ederdi; buna ne yolda bir ifade koymalıydı ki ne tezellüle delâlet etsin ne de hürmet izharında bir noksan bırakmış olsun. Delilim odanın kapısını açıp da eşikten yarı içeri yarı dışarı bir vaziyette:

“Efendimiz, başkâtip bey geldiler, ne ferman buyurulur?” diye cehrî bir sesle istîzan edince, içерiden gür ve kalın bir ses:

“Buyursunlar...” cevabıyla mukâbele etti. Ancak o dakikada kendi kendime:

“Nihayet terbiye görmüş bir adam ne yaparsa onu yaparım!..” dedim. Sarayda mükerrerden göre göre meşk edilmiş ve birçok emsaline gene o gün orada tesadüf olunmuş süslü ve kandilli temennâlardan<sup>15</sup> biriyle odaya girdim, iki adım ilerleyerek gelecek işaretre intizaren durdum.

Hünkâr ayakta, sağ tarafta ve kapiya yakın bir noktada bir koltuğun önünde, koyu lâcivert bir redingotun önü iliklenmiş, ilk tetkik nazarı derhal bir memnuniyet tebessümüyle parıldayarak, hemen o sırada ancak iki arşınlık bir mesafeye getirilip konulan yaldızlı hafif bir sandalyeyi gösterdi ve oturmaya davet etti.

Bu defa tekrar, fakat kısaca bir temennâ<sup>16</sup> ile bu oturmak müsaadesine teşekkür vazifesini ifa ederek, sandalyeye iliştim. Kendisi de ancak o zaman, benimle beraber oturmuş oldu. İlk sözü:

“Tebrik ederim!” diye başladı. Şimdi gözlerinin tebessümü bütün çehresine yayılan ve muhavere ilerledikçe ara sıra sesli birer küçük gülüş şeklini alan geniş bir hande oluyordu. Belliydi ki yeni hünkâr yeni başkâtibini ilk görüşte beğenmişti. Bu o derece sarihti ki bende de derhal bir emniyet, bir teslimiyet uyandırmış oldu.

14 Padişahın giyim kuşamı ile meşgul olan saray görevlisi.

15 Bel hizasına kadar eğilip sol el göbekte, sağ el ayağa değerlendirilecek kadar aşağıya uzatılıp sonra başa doğru kaldırılıp doğrulmak suretiyle yapılan selâmlama.

16 Osmanlı örf ve âdetleri arasında yer etmiş bir selâmlama tarzı. Sağ el, çene hizasına kadar kaldırılır, burada karşısındakini öpme anlamında kısa bir duraksamadan sonra alna götürülür. Halk arasında yerden temennâ ve kandilli temennâ denen şekilleri de vardır.

O söylemekte devam etti. Söyleyişinde bir nevi tereddüt, cümlelerin tanziminde ve kelimelerin intihabında en münasip farz edeceklerini bulmak için bir takayyüt vardı. O söyleرken ben de tetkikten hâli değildim; sesi pek kalın ve alelâde bir muhavere perdesini bulmakta zorluk çekecek kadar gürdü. Bütün vücudunda, bilhassa veçhinde ve ellerinin hareketlerinde beden mümareselerine hiç vesile bulamamış, mahsur bir hayatı vaktinden evvel ve yaşıdan erken ihtiyar olmuş bir hal vardı. Pek nazik, pek ziyyade merasime mütekayyitti. Her memlekette, saltanat süren hanedan mensuplarının müşterek bir vasfi olan bu tavır ve lisan zarafeti hiç de beklenmeyecek bir şey değildi, asıl beklenecek olan bunların üzerini örten ipek perdeleri zamanın yavaş yavaş kaldırıp altında gizlenen hafâyayı meydana çıkarmasıydı.

Bu ilk mülâkatta neler söyledi. Bunların içinden en ziyade ehemiyeti hâiz noktaları tahattur ediyorum:

“Ben hiç müsrif değilim” diye başladı. “Pek azla idare etmeye alâşik bir adam olduğum için gene öyle olmakta devam edeceğim. Sizden bekleyeceğim himmetlerin başında sarayın masarifini tâsisata göre ölçüp tayin etmek ciheti gelir. Başmâbeynîcî beyle<sup>17</sup> beraber Hazine-i Hassa<sup>18</sup> ile anlaşıp bunu kararlaştırırsınız. Sonra, bütün saray, eşyasiyla beraber harap bir haldedir. Uzun seneler metruk bir halde kalmış, hiçbir himmet eseri görmemiş. Bütün çatıları akiyor, içinde barınılacak bir oda kalmamış, eşya yağmur sızıntılarının altında yıllarca kızgın güneşlere karşı parça parça olmuş, solmuş, çürümüş.”

Bunları söyleرken gözleriyle etrafı dolduran, hakikaten çürüyüp lime lime sarkan ipek perdeleri, sandalyelerin solup aşınmış kumaşlarını gösteriyordu.

Gözlerinin, evleri içinde müsterih olmadıklarına delâlet eden bir hareketi vardı. Belliydi ki gözlerinde bir sakat denecek derecede değil, fakat bir ârıza vardı. Belki bu yalnız asabî bir hadiseydi.

“Sarayı gezersiniz,” diye devam etti; “sarayın teşkilâtını ona göre yaparsınız. Bir yandan da binanın ve mefruşatın tamiratı imkân dairesinde düşünülür. Sonra sizlere her vakit gündüz ve gece, hiç

17 Lütfî Simavi (27 Haziran 1862-9 Mayıs 1933). Sultan Reşat ile Sultan Vahdettin'in maiyetinde başmâbeynî olarak çalışmış, hâtıraları *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim* (İstanbul 1340) adıyla yayımlanmıştır.

18 Padişahların özel gelir ve giderleriyle ilgili saray hazinesi.

beklenmeyen saatlerde ihtiyaç olacaktır, hususuyla bu sıralarda. Pederimin zamanında...”

Sultan Reşat’ın pederinden daima bahsetmek ve onun hâtıralarına sadık ve merbut kalacak surette izini takip eylemek için daimî bir meyli vardı. Sık sık yaptırmak istediklerinden bahsetmek için Abdülmecit’i<sup>19</sup> yâd ederdi.

“... Nişantaş’nda başmâbeynî ile başkâtibe mahsus birer konak vardı! Biraderimin zamanında bunlar harap oldu ve türlü türlü âkibetlere uğradı. Bunlar tamir edilip sizlerin ikametinize tahsis olununcaya kadar belki ara sıra, lüzum görüldükçe, gecelemek, hattâ gündüzleri istirahate çekilmek üzere sarayda birer yatak odanız bulunmak münasip olur.”

Bu suretle yeni hünkâr, mahrumiyetin bütün uzun yıllarında: “Tahta çıkarsam şöyle yapayım böyle yapayım...” diye düşündüklerini birer birer anlatıyordu. Belki bu emeller pek väsi bir sahaya yayılırdı, fakat şimdî Meşrutiyet’in teessüsünden sonra ancak sarayın hududu içinde mahsur kalmak lüzumu ile ölçülyordu.

Bu muhavere böyle, bu minval üzere devam etti. Ben, hükümdar izin vermedikçe kalkılmayacağına vâkıftım, nihayet ayağa kalktı ben de kalktım, ancak o zaman ayakta iken tekrar en mühim noktaya temas etti:

“Asıl düşünülecek iş masrafla tahsisat arasında tevazündür. Tabîî biraderin yolunu tutmaya imkân yoktur...”

Ve ilâve etti:

“Pek memnun oldum, inşallah birbirimizden hoşnut oluruz.”

### 3

#### **Huzurdan çıkışınca — Gösterilen itimat — Zorluklar — Takip olunacak usûl — Yemek hazır — Yâverler — Kâtipler — Saray müdürü ve Ceyb-i Hümâyûn kâtibi — İkinci mâbeynî**

Hünkârin huzurundan çıktıktan sonra onun bana son sözünü ben de kalben tekrar etmekle şu ilk mülâkatın intibâsına tercüman olmuş bulunuyordum:

19 Sultan Abdülmecit (1823-1861). 31. Osmanlı padişâhi. Tanzimat Fermanı onun zamanında ilân edilmiş (3 Kasım 1839), Batılı anlamda birçok yenilik yine onun tahta oturduğu yıllarda gerçekleştirılmıştır. Aynı şekilde Dolmabahçe Sarayı da yine onun saltanatı sırasında inşa edilmiştir (1842-1856).

“Pek memnun oldum, inşallah birbirimizden hoşnut oluruz...”

Bu müsait intibâin muhtelif esbabı vardı, bu sebepler toplanarak bir yekûn teşkil etmiş ve beni merdivenlerden âdetâ koşa koşa inerken bir hiffet rüzgâriyla ihata etmişti. Onları o sırada ayıklamaya da lüzum görmemiştim. Daha ilerledikçe, düşünerek tahlil fırsatları zuhur ettikçe şu neticeye varıyordu:

Her şeyden evvel bu hükümdar bende tarihin türlü türlü elvahı arasında dimağımı intikaş eden ve hiç de iyi sayılamayacak izler bırakan cehrelerle bir müşabehet irâe etmemişi. Onda ne kadîm Roma'nın Sezar'larından ne de geçmiş zamanın Rusya çarlarından yahut eski İngiltere krallarından, hattâ uzaklara gitmeksizsin, Türk tarihinde muvaffakiyet ve muzafferiyetleri destanını altın yaldızlı, renk renk çiçekli çerçeveler ihata etmekle beraber her tarafını zulüm kanlarının büğünlere örten simalarından bir emare görememiştim; o kadar saf, o kadar hilmi ve sükûnla müstevlî bir hâli, kendisini öyle teslim eden ve düşüncelerini öyle zapta lüzum görülmemiş bir açıklıkla meydana vuran bir ifadesi vardı ki bu adamın kötülüğe, iğfale, hile ve desiseye kudret bulamayacağını derhal temin ediyordu.

Bana bu uzunca mülâkat esnasında ne o günün taze hâdisatından, ne geçmiş günlerinin mahrumiyetinden tek bir kelime söylemedi; bütün mülâkat zemini ancak saray sahasına inhîsar etmemişi ve hemen anlaşıliyordu ki bu padişah saltanat hayatını sarayının duvarları arasına ve milletten gelecek parayı kesesinin dar ağzına hasr etmek kararını alıvermiş, tam bir Meşrutiyet hükümdarı olmak için tahtına peşin bir azimle oturmuştu.

Ve onun tahti işte o gün üzerinde oturduğu yaldızlı, pek mükellef, pek muhteşem, fakat kumaşı soluk ve yer yer yırtık, şurası burası aşınmış, yıpranmış koltuktan ibaretti.

Bende hâsil olan müsait intibâin en mühim sebeplerinden biri de elbette yapılacak işler için bizlere gösterilen itimatti. O işler için İttihat ve Terakki Cemiyeti nâmına bana ne kadar itimat gösterilmişse aynı itimadı burada saltanat makamına câlis olan zâtîn ağzından da işitiyordum. Bu bende bir nevi okşanmış gurur uyanırmaktan hâli değildi.

Yapılacak işler pek muhtelif, pek müşkûl ve türlü dolaşık yollar dan geçilerek, türlü muhataralar aşilarak başarılıabilecek nevidendi. Bunun karşısında ürkmek, irkilmek lâzım gelirdi; bilâkis... Faali-

yetine geniş bir saha açılıvermiş genç ve dinç bir iş adamı sıfatıyla bundan bir haz duyuyor, väsil olunacak muvaffakiyet neticesinden emin bir itimatla onların peşin lezzetini duyuyordum. Çocukluk ve gençlik senelerini, iş sahasında yapılmış tecrübelerini hep intizam ve usul dairesinde çalışılan zeminlerde geçirip rüyet ve hareket tarzı oralarda müşahede edilen örnekler temessül etmiş bir müteşebbis için ilk verilecek karar karışık işleri ehemmiyet ve müsta'celiyet itibariyle tasnif etmek ve bunların birbirini ihata eden dairelerini adımlar dolaşmayacak, sendelemeyecek bir teenni ile aşmak esasına müstenit olmalydi.

Bence yalnız bir tehlike vardı: Hadden aşırı acul olmak. Bunu tadel edecek ve makul bir muvazeneye sokacak bir teenni unsuru lazımdı. Bu kıymettar sermayeyi benimle müstereken çalışacak, müttehiden kararlar alıp onları tatbik sahasına koyacak olan dos-tum ve refikim Lütfi Simavi'de bulacaktım. Onun rüyet ve man-tığında isabet, hissiyat ve temayülâtında halisiyet vardı, bundan emindim. Her ikimize de müzahir olacak ve ittihaz olunacak ka-rarları tatbik mevkiine getirecek olan tabiî müzahir de Hazine-i Hassa erkâniydi. Bu müessesesinin, Abdülhamit idaresinin türlü çapraşıklıkları arasından bile Sakız Ohannes,<sup>20</sup> Portakal<sup>21</sup> ve Agop<sup>22</sup> Paşalar kabilinden ihtisas sahipleri tarafından vaz'edilmiş esaslar sayesinde muvaffakiyetle sıyrılıp çıktığına, bu son zamanda da Celâl<sup>23</sup> ve Sedat Nuri'nin<sup>24</sup> babası Ayan'dan Nuri Bey'in<sup>25</sup> dirayet ve faaliyeti altında istikamet vechesini şaşırmayarak takip ettiğine vâkiftüm. Bu cihetle de müsterih olabildirdim.

20 Sakızlı Ohannes (1830-1912). İktisadi liberalizmi savunan Ermeni asıllı Osmanlı devlet adamı. *Mebâdi-i Îlm-i Servet* (1880) ve *Fünûn-i Nefise Tarihi Medhali* (1891) adlı eserleri vardır.

21 Portakal Mikael Paşa (1842-1897). 1885-1886 yıllarında Mekteb-i Mülkiye'de maliye dersleri vermiştir. *Usûl-i Maliye* (1889) adlı bir eseri vardır.

22 Agop Kazazyan Paşa (1832-1891). Osmanlı maliyesinde yenilikler yapmış, II. Abdülhamit'in servetini yönetmiş, Ermeni asıllı Maliye nâzırı

23 Celâl Nuri İleri (1877-1938). II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi gazeteci ve yazarlarından. *Âfi ve İleri* gazeteleriyle *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nı çıkarmıştır. Pek çok eseri arasında *Kadınlarımız* (1915), *İttihad-ı İslâm* (1915), *Türkçemiz* (1917), *Kara Tehlike* (1918), *Taç Giyen Millet* (1923) ve *Türk İnkılâbı* (1926) bulunmaktadır.

24 Sedat Nuri İleri (1888-1943). Daha çok politik ve sosyal konulu karikatürlerle tanınan karikatürist.

25 Giritli Mustafa Nuri Bey (1851-1924). Çeşitli valiliklerde bulunmuş, Adliye Nâzırlığı ve Ayan üyeliği yapmış devlet adamı.

Merdivenlerden inince Lütfi Simaviyi saraya gelmiş buldum. Mülâkatı anlattım, o da bir gün evvelki intibalarını söyledi; derhal, ilk teşebbüsün, sarayı gezmek ve teşkilât temellerini düşünmek, herkese, her işe yer bulmak ve sonra sarayın mevcut teşkilâtını anlayıp ibka, ilga, ıslah edilecek aksamı tespit etmek, masarifle vâridat arasında nispet kurmak olacağında ve bu son mesâil için Hazine-i Hassa erkânını toplayıp onlarla anlaşmak icap edeceğinde ittifak etti.

Bu işlerin daha ilk adımı olan sarayı gezmek kararını icraya vakit kalmadan haber verdiler: Yemek hazırlmış...

Saray bekçilerinden biri önumüze düştü ve bizi mâbeynin deniz tarafında geniş bir sofaya götürdü. Burada müdevver bir sofa, kenarda dört beş tabla, mahut siyah çadırla örtülü tabla vardı. Galiba yâver beylerle ilk muarefe bu her biri başka çesitten eski iskemlelerle etrafi çevrilmiş, üzeri emsâline bakkal dükkânlarında tesadüf edilen çatallarla ve teker teker tabaklarla donanmış bir sofrada vukua geldi.

Cihet-i askeriyece, daha doğrusu Hareket Ordusu<sup>26</sup> tarafından maiyet-i şâhâneye<sup>27</sup> pek güzide yâverler tayin edilmişti. Seryâver Remzi Bey'di. Hareket Ordusu'nun pîşdârları arasında Yeşilköy'de idareyi eline alan Remzi Bey ki, onunla, o sıralarda tanışmıştık. Maiyetinde ancak üç yâver vardı, bunlar erkân-ı harp zabitleri arasında pek mütemayiz bir sima olan ve Cumhuriyet idaresinde faal bir iş adamı olduğunu ispat eden Sadullah Bey'le gene pek takdire şâyan evsâfa mâlik Refet ve Reşit Beylerdi.

Hep birbirimize baktık. Evvelâ sofranın hâline, sonra yerde bekleyen müteaddit tablalara güldük.

Sarayın yemeğine az çok, herkesle beraber bizler de vâkıftık. Derhal umumi bir ittifakla kanaat hasıl oldu ki her işten evvel bu bozuk işi düzeltmek lâzımdır. İlk hayret gülümsemelerinden sonra Lütfi Simavi sabredemeyerek bize hizmete hazırlanan tablakâra<sup>28</sup> sordu:

“Bu tablalar neden bu kadar çok?..”

Tablakâr, tereddütsüz ve fûtursuz saidı:

26 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde Taşköşla'da askerler arasında başlayıp kısa zamanda bütün şehrə yayılan isyanı bastırmak üzere Selanik'ten gelen ve başında Mahmut Şevket Paşa'nın bulunduğu ordu. Bu sırada Kolağası rütbesiyle Mustafa Kemal de bu orduda bulunmaktadır.

27 Padişahın özel hizmetinde bulunan saray görevlileri.

28 Saray mutfağında pişen yemekleri saray mensuplarına dağıtmakla görevli kişi.

“Başmâbeyncinin, başkâtibin, seryâverin, kâtip beylerin, yâver beylerin, ilh... tablaları!..”

Biz sofrada beş altı kişi ya vardık ya yoktuk. Zannediyorum ki seryâver o gün yemekte değildi. Adam başına bir tabla!..

Ben bunun garabetinde tevakkuf etmeyerek ortada tablaları bekleyen fakat kendileri mevcut olmayan kâtip beyleri düşündüm. Eğilerek yavaş sesle Lütfi Simavi'ye:

“Lâkin düşünülecek işlerin en mühimi kâtip beylerdir. Belki yarın, hattâ belki bugün sarayda yazı yazmak icap edecektir. Her isten evvel bunu temin etmeli.”

O, derhal çare buldu:

“Sadâret'e<sup>29</sup> mûracaat edelim” dedi: “Bize şimdilik iki kişi göndersinler. Sonra kararlaşacak işlere nezaret ve onları takip için bir saray müdürü de lâzım...”

Buna da ben çare buldum:

“Hazine-i Hassa'dan birini isteyelim,” dedim ve “hünkârin ufak tefek masarifini tesviye için bir de Ceyb-i Hümâyûn<sup>30</sup> kâtibi” diye ilâve ettim.

Bu suretle Bâbiâli'den<sup>31</sup> Sadâret Mektubî Kalemi'nde bir masa âmiri olan Medhî geldi, ona ben de Yıldız Sarayı'ndan<sup>32</sup> açıkta kalan Ceyb-i Hümâyûn kâtibi Hakkı'yı muvakkat kâtip olarak davet ettim, Hazine-i Hassa'dan da Recai Bey Saray müdürü, Hakkı Bey Ceyb-i Hümâyûn kâtibi olarak gönderildi.

Bir gün sonra da, Cemiyet<sup>33</sup> tarafından olacak, Hariciye'nin mütemayiz memurlarından Tevfik Bey ikinci mâbeynî olarak saraya geldi. Bu suretle mâbeyn erkânı tamamlanmaya yaklaşıyordu; fakat bunları yerleştirmek, herkese koca sarayın kalem ve idare teşkilâtına hiç müsait olmayan muhtelif aksâmında birer çalışacak oda bulmak meselesi kâliyordu.

Bundan daha evvel düşünülecek bir iş vardı. Hemen ertesi gün Cuma idi ve hünkârin ilk selâmlık alayı<sup>34</sup> için tedarükâttâ

---

29 Sadrazamlık makamı.

30 Padişahın şahsi parası.

31 Sadrazam ve hükümet erkânının bulunduğu mevkî.

32 Beşiktaş'ta Yıldız tepesinde Sultan II. Mahmut devrinden başlayarak ilâve edilen köşk ve kasırlarla meydana gelen saray kompleksi.

33 İttihat ve Terakki Cemiyeti.

34 Padişahın Cuma namazını kılmak üzere saray erkâniyla birlikte saraydan çıkış bir camiye gidip dönmesi.

bulunmalıydı. Bu işin hep, tecrübe görmemiş adamlarıydık. Biz de, başmâbeynî ile başkâtîp, bu alayın aslı eczasından ma'dutmuşuz. Ben bunda şaşırdım, beni şaşırtacak bir kavî sebep devardı: Mutlaka lâzım olan bir üniforma!.. Bunu bir dosttan iğreti olarak tedarik etmekten başka çare yoktu.

#### 4

### **Resm-i âli — İlk selâmlık — Alkışlayıcı halk — Hünkâr memnun — Sarayda teşekkülâta başlanıyor**

Her cumartesi sabahı İstanbul matbuatının en başında en müzeyyen cümlelerle, en parlak kelimelerin birbirine tutturulmuş secileriyle dolu fikralarda bir gün evvel Yıldız'da Hamidiye Camii nurlâmiinde icra edilen selâmlık alayı için kullandıkları tabir buydu: Resm-i âli.

Ben bu resm-i âliyi her şeyden evvel İstanbul'a uğrayan yabancı seyyahlara Şark'ın en büyük sultanatının en muhteşem bir levhası kabilinden gösterilecek bir sahne tertibi mesabesinde telakki etmiş ve bu bakımdan onu o derece gülünç vesaitin mahsülü görmüş-tüm ki bir kere hazır bulunduktan sonra âdetâ kalbimde bir eza duymuştum.

Beşinci Sultan Mehmet'in cülûsunu müteakip gelen Cuma günü, bu defa yeni padişah için bu resm-i âlinin tekrarı vesilesini getirmiş oldu. Hükümet yeni hünkârı halka mutantan bir çerçeve içinde göstermeye lüzum görüyor, belki halk da hakkında uzun yıllar türlü türlü rivayetlerle kulakları doldurulan bu otuz şu kadar se-nelik mahpusu nihayet sultanatın ihtiyâsimi arasında görüp tanımak arzusuyla tutuşup yanıyordu.

Şimdi şu satırları yazmak için yeni padişahın bu ilk selâmlık alayını teferruatiyla tekrar yaşatabilmek arzusuyla gözlerimi yumuyorum ve hiçbir şeyi sarahatle göremiyorum. Bu râsimeye mutantan bir çerçeve yapmak, onu sultanatın ihtiyâsimâna muvafik tertibatla ihata etmek için ne hükûmet, ne saray hiçbir imkâna malik degildi. Geçirilen buhran bütün idare cihazını bozmuş, saray henüz kendisine bir mihver tedarikine vesile bulamamıştı. Nasıl oldu da bu alay tertip edilebildi. İstabl-ı Âmire'den<sup>35</sup> köhne alay arabaları

---

<sup>35</sup> Has ahr da denilen, saray hayvanlarının bakıldığı ve beslendiği yer.

çıkarıldı, hünkâra bir sultanat arabası<sup>36</sup> bulunabildi, arabacılarla seyislere telli pullu, şalvarlı cepkenli elbiseleri giydirildi; muzika ve hademe erkân ve efradi giydirildi kuşatıldı; yeni padişahın karşısına en eski müşir sıfatıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa<sup>37</sup> oturtuldu ve böylece bütün vesaitin fikdanına rağmen halka şöyle böyle bir alay gösterilmek çaresi bulundu. Bu marifeti gösterebilmiş olmak meziyeti yeni yâverlerle Hareket Ordusu erkânının müşterek me-saisine medyundur. İstanbul halkı, nasıl olursa olsun, kendisine bahş edilen temaşa fırsatlarından memnun olmaya alışkin ve hemen alkışlarla onu selâmlamaya müheyâ olduğundan, daha dün, ilk önce Meşrutiyet'in ilânını, Mebusan Meclisi'nin küşadını, müteakiben irtica isyanını<sup>38</sup>, Yıldız'da ve İstanbul'da parçalanan biçareleri, biraz sonra isyanı bastırmak üzere yetişen Hürriyet Ordusu'nu<sup>39</sup> aynı hararetle, aynı şetaretle alkışladığı gibi gene dün Abdülhamit'i nasıl alkışlamış idiyse bugün onun halefini de öyle şevk ve neşe ile alkışıyordu.

Başmâbeynici ile başkâtip de, sîrmalı yıldızlı, göğüslerinde çeşit çeşit nişanlarla, açık arabalarında, nasıl oturacaklarını, ne nikap takınacaklarını şaşırılmış halleriyle bu alayın levaziminden sayılıyorlardı. Zaten müteâmil olup da sonradan terk edilmiş bir adet miydi, yoksa yeni padişahın pek fakir olan maiyetini bir dereceye kadar doldurmak için ihtiyar olunmuş bir tedbir miydi, bu günden itibaren hünkârin resmî ve hususi bütün çıkışlarında bu iki zâtın yâverlerle beraber maiyet-i seniyede bulunmaları bir kaide hükmüne girdi; öyle bir kaide ki sarayın kapalı hayatından birkaç saat çıkmak imkânını bahş etmesine rağmen her ikisinde de pek ağır bir kulfet tesirini yapardı. Elbette tercih ederlerdi ki o birkaç saat kendi varlıklarına, kendi dilekleriyle sahip olarak, şurada burada geçirmekte muhtar olsunlar.

Bu ilk Cuma selâmlığını, yumulmuş gözlerimin içinde, Topkapı Sarayı'ndan Sultanahmet Camii'ne kadar, yerden kalkan, İstanbul'un asıldırde kirlerini de beraber kaldırıp havalarda bir bulut

36 Son dönem padişahlarının resmî törenlerde bindikleri atlı araba.

37 Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1918). Sultan Abdülaziz devrinde müşir olmuş, 93 Harbi'nden sonra Sultan II. Abdülhamit tarafından gazilik unvanı verilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Âyan âzâlığı ve reisliği, Balkan Savaşları öncesinde de bir süre sadrazamlık yapmıştır.

38 31 Mart Vakası.

39 Hareket Ordusu.

yaratılan tozları arasında, karmakarışık, türlü kıyafetlerle, sarıklar feslerle, Selanik'ten gelmiş çeşit çeşit külâhlar, yer yer mütecessis yabancı şapkalarla, müzdehim ve mütelâtüm bir kütle hâlinde, İstabl-ı Âmire'nin köhne landolarını<sup>40</sup> zorlukla sürüklemeye uğraşan yorgun, yaşılmış, iri Macar beygirleriyle, yavaş yavaş, sanki kalabalıkta müşkülâtlâ kendisine yol açılmışçasına ilerlemeye çalışıyor görüyorum ve bunun içinde padişahı, en mükellef resmi kisvesiyle, nihayet, o kadar uzun sabır ve intizar yıllarından sonra nasip olan şu sultanat gününden, bittabi pek mesut, kendisine elle-rinin bitmez tükenmez şakırtılıyla biat ve ilân-ı merbutiyet eden halka beyaz eldiveninin içinde teessürden titreyen elinin selâmını gönderirken görüyorum.

Nihayet bugün yorucu ve üzücü merasiminden sonra saraya tozlara ve terlere bulanmış avdet müyesser olunca ilk tesadüf eden yere kendimi attım ve geniş bir nefes aldım. İlk tesadüf eden yere dedim, zira kimseňin henüz muayyen bir yeri yoktu. Yalnız saray olarak düşünülüp yapılmış ve bu düşüncenin delâletiyle bazan pek nefis, ekseriya pek acîb eşya ile doldurulmuş olan bu geniş binada idare teşkilâtına müsait hiçbir köşe yok gibiydi, bütün yeni sarayın yeni düzeni buraya sıkıştırılacak, idare çarkının serbest deveranı için bu gayr-i müsait zannını veren sahada imkân aranacaktı.

Bu ilk Cuma'yi takip eden sabahın erken bir saatinden itibaren bu imkâni aramak lâzım geldi. Hazine-i Hassa erkâniyla bir toplantı ile başlayan bu imkân araştırma mesaisi, esfâr teati edildikçe sahasını genişleterek günlerce devam etti ve hemen kayd edeyim ki yeni sarayın teşkilâtımı vücuda getirmek için hükümet tarafından memur edilen bizler, Hazine-i Hassa erkâni tarafından gösterilen direyat ve faaliyet neticesiyle, ittihaz edilen kararların hayret verecek bir sürat ve mükemmeliyetle icra edildiğine, içinden çıkmayacak zannedilen bir kargaşalıkın günden güne bir intizam mecrasına girdiğine şahit olarak münserih oluyorduk.

Saray teşkilâtı hakkında herkesçe bilinmeyen ve bilinmesinde elbette pek ziyade faide görülecek olan tafsilâta, itnaba düşmeksizin, temas ederek yeniden kurulan bu Meşrutiyet sarayına dair, hâtırâtımın müsaadesi nispetinde ve mümkün mertebe sıhhât dairesinde, malûmat kaydına lüzum görüyorum.

40 Önden ve arkadan açılıp kapanabilen, iki veya dört atla çekilen, körüklu ve geniş bir araba çeşidi.

Bu suretle bir yandan an'anelerin ve müteessis şekillerin Abdülhamit idaresine kadar gelebilen ve onun devamı müddetinde hadden aşırı bir israf sahasına dökülen háliyle ilk Meşrutiyet padışahı zamanında kurulmasına imkân bulunabilen saray düzeninin teferruatını kısaca ve topluca anlatmak vesilesini bulmuş olacağım.

## 5

### **Boğaz işi — Bir uçurum — Halkın fakri karşısında — Ucuz geçinmenin bir yolu — Saray sekenesi — Yıldız mutbakları — Yeni sarayın yemek işi — Umumi sofra usulü**

Yalnız bizde değil, Garp'ta olsun Şark'ta olsun, sarayların boğazı ne demek olduğuna, tarihin arasından geçerken hep vâkif olmuş ve yarı tiksinmek, yarı kudurmaknevinden bir karışık duyguya ile ırkılmış bulunuruz. Fakat bu duyguya, geçmiş, bir daha açılmamak üzere kapanmış bir tarihe ait olduğu için hemen uyuşup silkinmekte gecikmez.

Hazine-i Hassa erkânı, masanın üzerine serdikleri defterlerle, vesikalalarla, tekrar tekrar ettiğleri rakamlarla Matbah-ı Âmire<sup>41</sup> dedikleri tesisatin masarifini tafsil ettiğleri zaman bu günün saray boğazı hayalin içinde, doymak ve dolmak bilmeyen bir açılıkla ağızı açılmış, her şeyi yutmaya müheyya ve ne tükürse kanamayarak sonu gelmeyecek bir ırmak şeklinde derinliklerine akacak olan yiyecek dalgalarını bekleyen bir uçurum korkunçluğunu aldı.

Hep susuyorduk. Rakamların müthiş belâgatı onları takrir ve tercüme edenlerden başkasında söz söylemeye mecal bırakmıyordu. Zihinlerde hep Abdülhamit sarayının bu müthiş boğazına akıp eriyen fakir milletin paraları çalkanıyor, ve millet açılıktan kıvrانırken, her gün yüzlerce koyun, tavuk, hindi yutan, yüklerle meyve ve sebze, şeker eriten, mangalına bir avuç kömür, ocağına iki odun koymaktan âciz bir halk kara kıstan titrерken azîm kazanların altına yüzlerce araba mahrukât döken bu saray mutbakları âdetâ bir dağ mehabetiyle şîşip kabarmış mahuf bir canavar şeklini alıyordu.

---

41 Saray mutfağı.

İstanbul'da Topkapı'dan başlayarak Beşiktaş'a, sonra sıçrayarak Yıldız'a geçen ve orada günden güne daha büyüp yayılan bu canavar hakkında herkesle beraber biz de türlü hikâyeler dinlemiştik. Hele ben ilk önce bir vesile ile bu Matbah-ı Âmire denen müessesenin ne bozuk bir düzen olması lâzım geleceğine vâkif olmuşum.

Bir gün henüz gördüğün, zamanın garibelerine dair tam bir bilgiden mahrum bir gençken, beni bir âşina ziyarete gelmişti. Bu zât Anadolu'nun pek zengin ve o nispette pîntî bir taciriyydi. İstanbul'a hava tebdili ve galiba hasta olan refikasını tedavi için gelmişti. Yazı burada geçirecekti. Sordum:

“Nerede yerleştiriniz?..”

“Beşiktaş'ta, köy içinde!..” cevabını alınca İstanbul sayfiyelerinden hiçbirine rağbet etmeyerek en hâtıra gelmemek lâzım gelen bir yere tıkılmış olan bu adamın yüzüne hayretle bakmış olacağım ki o bana sebebini izah etti:

“Beşiktaş'ta, hattâ Ortaköy'e kadar, Beşiktaş'ın ve yukarı mahallelerde Yıldız'ın saray mutbaklarından tablalarla yemek verirler; pek küçük bir para mukabilinde, mesela...”

Burada bir rakam zikretti. Hâtırımda değil, fakat inanılmayacak kadar küçük bir paradan bahsetti... “Kuruşla bir aylık yemeğinizi, böreğiyle, tatlısıyla, çeşit çeşit etleriyle, nefis sebzeleriyle temin edersiniz. Bunu bîlirdim, bu kâri başka bir yerde bulmak mümkün değildi, onun için Beşiktaş'a karar verdim.”

Sonradan hâsil olan vukufla öğrenmiştim ki bu mutbaklar sa-rayın binlerce kadın erkek sâkinlerini doyurmakla kalmaz, civarda birçok evleri yok pahasına aşçıların ve tablakârların kazancına bırakılan yemeklerle beslerdi.

Yıldız Sarayı'nın sekenesi binlerce memur ve müstahdemden mürekkepti: Her biri bir unvan ve iktidar taşıyan zevattan başka kâtipler, mütercimler, yâverler, bendegân, şifre kâtipleri, Ceyb-i Hümayun memurları, sonra yüzlerce casuslar, muhafizler, tabipler, daha kim bilir neler ve daha aşağılara inildikçe, kapıcılar, bekçiler, gazcılar, kuşcular, bahçivanlar, velhasıl bir ordu vardı ki keseleri hep Yıldız'ın parasıyla dolu olduğu gibi mideleri de hep gene o sa-rayın kazanlarından çıkan gıda ile dolardı. Hele Harem-i Hümayun, koskoca binaları tıklım tıkız yaşılanmış kadınlarla, genç ve körpe kızlarla dolu bir mahalle idi ki buraya sabah ve ikindi saatlerinde

alay alay tablakârlar üzerleri siyah çadırcıklarla kapanmış tablaları taşırlardı.

Topkapı ve Beşiktaş mutbakları, yemek sultanatı Yıldız'a intikal ettikten sonra, oacaklarını tamamıyla söndürmemiştir. Burada pişirilen ve yenen, ma'kul değilse bile, Yıldız'la mukayese edilmeyecek kadar mutedil bir dereceye inmişti. Asıl Abdülhamit idaresinde akla veleh verecek rakamlarla binlerce boğaza yiyecek yetiştirmek için müthiş bir faaliyet kaynağı olan, Yıldız'ın gece gündüz bacaları tüten mutbaklarıydı.

Sorduk:

“Bugün sultanat Dolmabahçe'ye intikal edince yeni sarayın mutbak işi de Beşiktaş'a inmiş oluyor, şu halde artık Matbah-ı Âmire Beşiktaş'tadır. O halde Yıldız mutbakları ve onların yüzlerce aşçıları, çıraklıları, çinicileri yani bulaşıkçıları, tablakârları ne olacak?..”

Hazine-i Hassa nâzırı cevap verdi:

“Bugün Yıldız mutbakları kendiliğinden sönmüştür,” dedi; Abdülhamit'in hal'inden sonra bacaları tütmekten ve kazanları kaynamaktan kesilen bu mutbaklar vakayıin zaruri bir neticesiyle ortadan silinmiş ve bu suretle karşısında bulunulacağından korkmak lâzım gelen bir zorluk kendi kendisine tesviye edilmiş oluyordu. “Bu mutbakların, adedi bini geçen müstahdemleri ne olacak” sualine de gene bir inşirah nefesiyle karşılaşacak cevap verdiler:

“Onlar da kendiliklerinden dağıldılar. Kimi memleketine, kimi başka yerlere gittiler. Bunlardan bazılarını da yeni ihtiyaçlara, görülecek lüzumlara göre Beşiktaş'a almak ve boşlukları doldurmak icab ederse düşüneceğiz...”

Bu cevap pek ziyyade memnuniyetle telakkî edilecek bir şeydi. Bu suretle boğaz işinde, Meşrutiyet'i müteakip hükümet dairelerinde yapılan tensikat tedbirlerinin sakametine ve fena âkibetine düşmeksizin yeni sarayın paraya taallûk eden mevcudiyetinde mühim bir genişlik husule gelmiş oluyordu.

Yıldız'ın boğaz işi böylelikle kendi kendine bir hal suretine vâsil olunca muallâkta kalan bir nokta vardı. Onu da Hazine-i Hassa erkânının önüne attık:

“Bu pek iyi, fakat orada bekçiler, kapıcılar bahçivanlar kabiliinden yüzlerce müstahdem var. Bunlar dağılamaz ya, bunların kesesini ve boğazını düşünmek icab etmeyecek midir?”

Her suale, her müşküle, derhal, zihinleri ilişikten kurtaracak mukabelelerde bulunan Hazine-i Hassa erkânı bu noktayı da muvafık bir zemine koydu. İzah ettiler ki henüz Yıldız Sarayı ile müştemilâtının nereye aidiyeti lâzım geleceğinde bir karar alınmamıştır. Bu gün oraya vaziyet eden hükümettir, şehremanetidir, yahut cihet-i askeriyyedir, her halde Hazine-i Hassa değildir. Neticede bu saray müştemilâtiyla ve müstahdemîniyle Hazine-i Hassa'ya devr edilse bile müstahdeminden hizmetlerine hakikaten ihtiyaç olanlar alikonmak suretiyle bir tenkihat vadisine sapmak zarureti hâsil olacaktır. Boğaz işine gelince: Öteden beri ittihaz edilmiş olan bir usule tebâiyet edilerek alikonulacak müstahdemlerin maaşına bir de gıda mukabili munzam tahsisat verilir ve bu suretle hem onlar mağduriyetten vikaye edilmiş, hem de karışık bir işe yeniden girmek beliyyesi ortadan kaldırılmış olur. Müstahdemînin doyurulması usulü yalnız makam-ı saltanat olarak kabul edilmiş olan sarayda căridir, bütün diğer saraylarda, mesela, Beylerbeyînde, Maslak'ta, Küçüksu'da, şurada burada öteden beri bu kaide tatbik edilmektedir. Yıldız Sarayı da bunlara mümasil olacaktır.

Bizi böyle vehleter halli en zor görünen meselelerde kurtaran, ve, yeni padişahın en ziyade zihnnini işgal eden masarifle vâridat arasında tevazün imkânına yaklaştıran Hazine-i Hassa erkânına teşekkür ettik. Ve ilk hâtıra gelen bu müşkülât böylece bertaraf edilince yeni teşkilât tasavvurlarına temas etmek sırası gelmiş oldu.

Yıldız bütün karışık ve kalabalık teferruatiyla ortadan kalkıp saray ancak Dolmabahçe'nin nispeten dar zeminine intikal etmiş oluyordu. Fakat bu dar zeminde de bir saray yaşayacaktı. Bu sarayın boğaz işi şimdi, şu son günlerde nasıldı ve bundan sonra nasıl olabilirdi?

Hele şu tabla usulünden ayrılmak, sarayın muhtelif aksâmında birer umumi sofra vücuda getirmek, 'table d'hôte' usulü tatbik edilerek bu işe yeni tarzda, hem temiz hem tasarrufa müsait bir şekil verilemez miydi?

Bu suallerin birincisine Matbah-ı Âmire müdürü Bekir Bey, daima süküt eden ve ağını açarsa ancak lâzım olanı söylemekle iktifa eden bu zât, cebinden çıkardığı bir defterle cevap verdi; ikincisine de o zamana kadar yalnız dinleyen Mefruşat Müdürü Hacı Âkif Bey, her vakit sallanan fakat söz söylemek lüzumu görüldünde o dakikada daha ziyade sallanan başıyla dikkati kendisine celb etti:

“Lütfen sarayı bir kere geziniz,” dedi; “bir münasip yemek odası intihap ediniz. Size bir hafta içinde mükemmel ve her türlü levazımı ile bir yemek odası yapalım. Bu dedığınız usul Mâbeyn'de ve zaten, bir dereceye kadar tatbik edilen Hazine-i Hassa'da pek kolaydır. Diğer yerleri uzun uzun düşünmek icab eder, fakat...”

Kendisinden birçok vesilelerle bahsetmek fırsatını bulacağım bu müstesna fitrat sahibi adam, “fakat...” kelimesiyle başlayan fıkrasında hakikaten müşkül bir meseleyi açtı.

## 6

### Fakattan sonra — Yeniden icat olunacak bir âlem — Mahmut Şevket — En zor iş en kolay şekilde hallolunuyor — Aman dost olunuz

Ömründe hiçbir zaman bu kadar uzun söz söylemek tecrübesinde bulunmamış olan Mefruşat müdürü, kesik kesik cümlelerle ve söyledikçe daha ziyade sınırlenerek, fakat... edatıyla açılan ihtarazı mütalâasını ikmal etti. Bize anlattı ki Yıldız Sarayı'nın, asıl saray ıtlakına şayan olan yüksek duvarlarla çevrilmiş geniş sahada mevcut binalarla bunların dışında kalan müştemilâtının mukadderatı, gerek binaların gerek muhteviyatının velhasıl Abdülhamit'ten kalan bütün karışık mirasın aidiyeti takarrür edinceye kadar, bu günün sarayı ve onun Hazine-i Hassa'sı her türlü vesaitten mahrumdır. Bu gün Mefruşat İdaresi'nin ambarlarında mevcut olan ve işe yaramaz, hiçbir düzene kabiliyet gösteremez, kırık dökük, eski püskü şeylerle, işte önumüze konulan acib sofradan başka tertibata kıym edilemez; Mâbeyn'in bugünkü madut erkânına biret oturacak yer, hele gece nöbetleri için birer yatak, sarayın her tarafı dökülüp saçılan mefruştanı tecdit ve islah edebilecek surette bir çare düşünülemez.

Kolumuzu kanadımızı kırın bu mütalâaları sükût ile dinliyor-duk. O devam etti ve hulâsaten dedi ki:

“Harem-i Hümâyûn'da yeni padişahın kadınları, şehzadeleri ve bunların tevâbii için hiçbir istihzaratta bulunmak imkânı yoktur. Her yer boş, her köşe yeniden yaratılacak bir âlemdir.”

Bunları dinlerken herkesin zihnine tek bir fikir geldi. Hükûmet mahlû padişahın şâhsına ait sarayına ve bunların eşyasına aidiyet ve taallûk cihetlerini halledinceye kadar Hazine-i Hassa'ya ve yeni

saltanat makamına câlis olan zâtin emrine verilmek mantıkî ve zaruri olan eşya için âcil bir tedbir ittihaz etmelidir. Bunu icap ettiren esbabı ait olan makama derhal anlatmak işini başmâbeynici hasbelvazife üzerine aldı.

Gülerek:

“Hangi makama?..” diye sordum. Henüz İstanbul ve bütün memleket mukadderatını elinde tutan bir makam yok görünüyordu. Hal’i müteakip azîm bir kargaşalık içinde idare faaliyeti, hep, dışları bozuk bir çark hâlinde sarsılıp gicirdiyordu.

Mefruşat müdürü, tabla usulünün ilgasına, herkesle beraber pek taraftar idi. Bu usulün ne kadar zor ve yeni bir saray için ne derece çirkin bir iş olduğuna ve onda devam edilecek olursa ihtilâsin, israfın önüne geçmeye imkân bulunamayacağına işaret ettikten sonra mesela Harem-i Hümâyûn için, Ağavat Ocağı<sup>42</sup> için tabildot tarzında umumi sofra yapılmayacağına, fakat bu istisnalardan başka, Mâbeyn’de erkân ve memurîne, hattâ müstahdemîne mahsus medenî ve asrî bir şekilde yemek vermek hem mümkün hem pek lâzim olduğuna dair izahat verdi.

Mütalâalarının bu ikinci kısmında teahhur etmediğ; asıl, vukua gelecek mûracaat yapılacak işlerin ibtida noksannı teşkil ediyordu. Bu mûracaatin nereye icrası lâzım geleceğinde henüz bir sarîh fikir tebellür etmeden toplantıya bu gün için nihayet verdik.

Ben de biraz katîp beylerle görüşmek ve yapılacak bir iş varsa onunla meşgul olmak için Kitâbet Dairesi’ne mahsus olmak üzere intihap olunan deniz cihetinde ve hünkârin huzuruna kabul edildiğim odanın altında kâin büyük odaya geçtim.

Arz edilmek üzere Sadâret’ten gelmiş müsta’cel kâğıtlar vardı. Bunların İrade-i Seniyesi<sup>43</sup> nasıl istihsal olunur, Bâbiâli’ye ne suretle iade edilir, bana anlattular. Mektubî-i Sadâret’ten<sup>44</sup> gelen Medhî bu usulü pek iyi biliyordu ve bana lâzım gelen dersleri verdi.

Birden, telâşla bir bekçi içeriye girdi ve bana yaklaşarak:

“Mahmut Şevket Paşa<sup>45</sup> geldi, şimdi başmâbeynici beyle görüş-

42 Saray hizmetinde bulunan harem ağalarının bulunduğu yer.

43 Mâbeyn’de yazılıp başkâtibin imzasıyla yerine ulaşırılan padişah buyruğu.

44 Sadrazam mektupçusunun resmî unvanı.

45 Mahmut Şevket Paşa (1856-1913). II. Meşrutiyet’in ilânından sonra III. Ordu, 31 Mart’ta ise Hareket Ordusu kumandanlığı yaptı. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye nâzırlığı, Kâmil Paşa’nın Bâbiâli Baskını ile devrilmesinden sonra da sadrazamlık yaptı. İttihat ve Terakkî muhalifleri tarafından bir suikast sonucu güpegündüz Beyazıt-Çarşıkapı’da vurularak öldürülüdü.

tü, galiba huzura çıkacak, fakat daha evvel sizi görmek istiyor!..” dedi. Hemen çıktı, Mahmut Şevket Paşa’nın, elinde bir Çerkez kamçısıyla, asabî adımlarla, sanki enini boyunu ölçüyormuşçasına dolaştığı sarayın medhal sofاسına kadar seğirttim. Beni görünce, söyleyeceği ve yapacağı için hiç mukaddeme yapmaya lüzum görmezden bu aceleci ve telâşçı adam bana derhal:

“Sizinle uzunca görüşeceğim, dedi; odaniza kadar gidelim...”

Gülerek:

“Henüz bir odam yok, şurada burada ilişiyorum. Kapının yanındaki salonlardan birine geçelim...” dedim.

Yürüdü ve yürürken söyledi:

“Haberim var. Sarayda hiçbir şeyiniz yokmuş. Şimdi Lütfi Bey anlattı. Defterime kaydettim. Hemen emir vereceğim. Saraya lâzım olanı Yıldız’ın mümkün olan yerlerinden Hazine-i Hassa’ya versinler.”

Durdur:

“Bunun için nasıl bir yol tutarsınız?” diye yüzüme bakarak sordu. Hemen zihne sâdir olan en ma’kul yolu söyledi:

“Hazine-i Hassa’nın pek iyi kaidelerle davrandığına vâkifiz. Oradan bir heyet teşekkül ve bir defter de tesbit edilerek makbuz mukabilinde lüzum görülecek olanı tesellüm eder. Bu heyete saray nâmına ikinci mâbeyncinin de mümkün oldukça iştirak veya nezaret etmesini kendisinden rica edelim...”

“Pek doğru!..” dedi.

Oturulup görüşülebilecek bir yere ilişikten sonra sordu:

“Siz ne yapıyorsunuz?”

Görelecek işlerin çokluğundan, karışıklığından kısaca bahsettim. Hep başını silkerek ve eliyle kamçısını sıkarak dinliyordu. Gayet seri bir intikal ile anlıyor ve küçük siyah gözlerinin tasvip mânâsıyla mukabele ediyordu.

Birden başka bir suale sıçradı:

“Lütfi Bey’le nasılınız?”

Ben de, onu taklit eden bir tereddütsüzlük ve acelecilikle cevap verdim:

“Gayet iyi. Kendisini ötedenberi tanırım. Dostuz ve iyi geçineceğiz.”

Âdetâ yalvaran bir sesle cevap verdi:

“Aman, rica ederim, dost olunuz ve iyi geçiniz. Sizin ikinize pek güveniyoruz...”

Bu itimat mânâsını, bugünüñ, elinde en büyük iktidar ve kuvveti tutan adamı ağızından da işitmiş olmak teşekkürünuñ hafifçe başımı egerék ifa ettim. O, cümlesini bir ihtarla ikmal etti:

“Bendegândan kendinizi koruyunuz. Zaten hünkârin etrafında muzır olabilecek kimse de bırakmadık ya...” Ben biliyordum ki hal'i<sup>46</sup> müteakip şurada burada, ezcümle Yıldız'da ve yeni hünkârin<sup>47</sup> etrafında ne kadar şüphe verebilecek kimseler varsa, hepsi bir arada, ne mevki ne sınıf farkı gözetilmeye vakit bulunamayarak İdare-i Mahsus'a'nın<sup>48</sup> bir vapuruna tıkkılmış ve Selanik'e gönderilmişti. Orada da şehrę çıkarılmayarak haklarında yapılacak muamelenin takarrürüne kadar vapurda alikonuluyorlardı. Bunun içindir ki biz saraya gelince padişahın etrafında bendegânından pek azını bulmuştuk.

Mahmut Şevket Paşa ile muhavere bu raddeye gelince odaya Lütfi Bey girdi; kendisine mahsus, acele etse bile insanda ağır ve yavaş tesirini yapan yürüyüşünün en çabuk şekliyle ilerledi ve tam bir saray adamına mahsus bir eda ile, onu görünce benimle beraberayağa kalkan Mahmut Şevket Paşa'ya:

“Şevketmeâb efendimiz zât-ı devletinize muntazırıdlar” dedi.

Paşa bana:

“Sizi tekrar görmek isterim, başka konuşmak istediğim meseleler var” dedi ve beni acaba nelerden konuşulacak merakı içinde bırakarak istical ile odadan çıktı.

## 7

### Acele iş — İdare çarkı — Müşahhas acele — Bir ikinci mülâkat — Kâtipler işi — Hünkâr ne istemiş — Zeki bir adam — Gaileler

Hep acele etmek mecburiyetini getiren öyle mühim bir buhran geçirilmişti ki idare cihazının bütün çarklarını gözleri bulandıran bir süratle çevrilip dönmeye, âdetâ suratin ifratı neticesiyle

46 Sultan II. Abdülhamit'in 31 Mart Vakası'ndan sonra Hareket Ordusu tarafından tahttan indirilmesi.

47 Sultan II. Abdülhamit'in yerine geçirilen Sultan V. Mehmet Reşat.

48 1878 yılında kurulan, II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Seyr-i Sefâin Şirketi adını alan deniz ulaşım şirketi.

bütün eczası birdenbire çözülüp dağıliverecek korkusunu veren mecnunâne bir deverana tutulmaya mahkûm etmişti. Hükûmet memleketin dâhilinde ve haricinde bir kazaya mahal bırakmamak için tedbir düşünürken, asker idaresi bir yandan isyana iştirak eden taburları şuraya buraya dağıtarak yerlerine sadakat ve itaatine güvenilebilecek unsurlar getirmeye, bir yandan da teşekkül eden Divan-ı Harpleri<sup>49</sup> katî ve seri karar almak için işletmeye, cemiyet<sup>50</sup> de bütün mevcudiyetini ve faaliyetinin neticesini tamamıyla mahv olmaya yaklaştırmışken nasilsa def edilebilen bir bâdirenen sonra sersemiliğini izale ederek şuurunu toplamaya çalışıyordu; bu meyanda saray da kendi teşkilâtını zamanın ve paranın ölçüsüne göre tanzim ederken yeni hünkâri yeni sultanat şartları arasında davranmak ilmine alıştırmaya mecburdu; bütün bu işler aceleye muhtaçı; öyle bir acele ki koşulurken etekler ayaklara dolaşmasın. Bu acelenin en büyük müşahhas nümunesi de Mahmut Şevket Paşa idi. Hareket Ordusu'nun başında gelen bu adam bütün varlığıyla da bizzat bir hareketti. Onu her yerde görürlerdi; her tarafa uğrar; sanki bir harp idare eden bir ordu âmiri telâşıyla her uğradığı yerde hemen o sırada zihnine lâyihi olan fikirlerle emirler verir, tavsiyeler yapar, velhasıl idare çarkının her parçasına daha iyi işletebilmek ümidiyle efkârından akan yağlardan damlatındı.

Huzurdan çıkışınca beni tekrar görmek isteyişinden anlamıştım ki bana da yapılacak tavsiyeleri, hattâ verilecek emirleri vardır. Bütün o günlerde, hattâ, uzun bir müddet o günlerden sonra gelen zamanlarda da, kuvvet onun elindeydi; böyle mühim bir zamanda bu derece geniş bir iktidarı elinde tutan bir adamın etrafı emirler dağıtmamasına intizar etmek gayet zaruri idi. Yalnız temenni etmeliydim ki bu emirler alınırken öyle bir şekil bulunsun ki emri veren mutlaka karşısında boyun eğmeye mecbur madunlara hitap ediyor görünmesin, emirleri telakki edenler de şartsız, kayıtsız itaate mahkûm, ağız açmak salâhiyetinden mahrum fermanberler vaziyet-i zelilesine düşmüş olmasınlar.

İş zemininde onunla ilk vukua gelecek temasta mütekabil vaziyet nasıl olacaktı? İşte onu beklerken merakın biri mülâkatin sebebi

49 1870 tarihli askerî ceza kanununun öngördüğü ve savaş hâli hükümlerine göre kararlar veren, daha çok askerlerin işlediği suçlara bakan mahkeme.

50 İttihat ve Terakki Cemiyeti.

olan mevzu idiyse, diğeri de bu noktada toplaniyordu. Bu acul adam meraklarının ikisini de halletmekte hiç gecikmedi.

Tekrar bir köşeye ilişince hemen yetişilecek başka mühim bir iş olduğunu farz ettiren bir süratle ve pek zarif olmasına itina edilen bir sesle sordu:

“Ümit ederim ki saraya birçok kalabalık doldurmayacaksınız, değil mi?”

Hemen cevap verdim. Onunla görüşürken verilecek cevaplarda seri olmak lüzumunu derhal anlamıştım:

“Bilakis,” dedim; “Yıldız’da kendiliğinden dağılan kalabalıktan sonra sultanatın tabii mirası olarak intikal eden ocakların izdihamını da ayıklamak mecburiyeti var. Para meselesi...”

“Isabet!...” diye kesti. “Mesela Yıldız’da yüzlerce kâtipler, mütercimler, filân vardi, orası âdeten bütün devâirin işlerini toplamış bir merkez hâline gelmişti; siz ne yapacaksınız?”

“Bizde yazı işleri pek mahdut olacak. Öyle tahmin ediyorum ki dört kâtiple bütün yazı ihtiyacını temin etmek mümkün olacak.”

Derhal, bu cevabın üzerine atıldı ve böyle isticalle atlışından anlaşıldı ki asıl benimle görüşülecek işlerin başlıcası bu kâtip meşalesidir.

“Birkaç kâtip almışsınız, bu şimdiden dikkate çarptı. Vazifenizin hemen ilk günlerinde size söz getirecek şeylerin vukuuna imkân vermemek münasip olur. Alınan kâtiplerden biri refikanızın bira-deri imiş, diğeri de Yıldız Sarayı’ndan çıkan bir memurmuş. Bunları değiştirmek mümkünse...”

Bu sefer onun sözünü ben kestim:

“Refikamın biraderi benim arzum üzerine gelmiş değildir. Sadâret’ten bir kâtip istedik, onu gönderdiler, bu bir tesadûf eseridir. Diğer de bir talih eseri. Hayatında tanımak nasip olan en temiz adamlardan biri... Zaten bunlar muvakkaten geldiler. Medhî derhal yerine avdet eder ve hiçbir şey kaybetmez, Sadâret’ten başka birini isterim, Hakkı da nasıl olsa temiz adam kullanmak isteyenlerin kendisini elinden tutacaklarına emin olabilir.”

[Hemen kayd edeyim ki: Bu mülâkati müteakip Medhî tekrar Sadâret Mektubî Kalemi’ne iade edildi, bir müddet sonra Hakkı Evkaf Müzesi müdürüğüne geçti. Mâbeyn Kitâbet Dairesi de gene Sadâret Mektubî Kalemi’nden gönderilen ve orada bir masa âmiri

olan Nüzhet Bey'le Amedî-i Divan-ı Hümayun'dan<sup>51</sup> gelen Murtaza Bey'den ve Âsim, İhsan Beylerden teşekkül etmiş oldu. Bu Kitâbet Dairesi'nden ve onu teşkil eden kıymettar refiklerimden bahse tekrar fırsat zuhur edecktir.]

Ona Kitâbet Dairesi'nin yeni teşkilât mukaddemesine dair vâki olan ihbarın nasıl bir menbadan çıktığını keşfetmek zor değildi. Bu noktada tevakkuf etmeye lüzum görmedim, o da vazifeme bir nevi müdahale kabilinden telakki edilebilecek ve izzet-i nefse dokunacak bir meselede gecikmeye lüzum görmedi ve birdenbire kendisine mahsus, bir mevzudan diğer bir mevzua atlama âdetine tebâiyetle:

“Hünkârı nasıl buluyorsunuz? İdaresi müşkül bir padişah olmasın...” dedi.

“Zannetmiyorum,” dedim; “bütün emellerini, sultanatın bütün imtiyazlarını sarayının dar dairesine hapsetmeye karar vermiş görüneniyor. Sarayı tamir ve tefriş edilirse, etrafına lâzım olan süslüce bir halka çevrilirse, şahsî hayatında onu incitecek bir harekete imkân verilmeyecez, zamanın icabatına pek uygun bir padişah olacaktır.”

“Ben de o mütalâadayım. Şimdi benden ne istedi biliyor musunuz? Biz birçok şüphe verecek adamlarla beraber onun bendegânını da topladık ve Selanik'e gönderdik. Bunu biliyorsunuz. Demin benden kendi adamlarının iadesini istedim. Abdülhamit sarayında, her dolabin içinden, her çekmecenin gözlerinden, hattâ saksıların, kâselerin içinden, velhasıl Yıldız'ın her köşe ve bucağından ele geçen bu kâğıtlar ambarlar dolusudur. Bunları hep toplatıyoruz ve ayıklatıyoruz. Bunların arasından kendi adamları tarafından kendi aleyhinde yazılanları da ele geçtikçe takım takım gönderteceğim. O zaman o adamlardan hangilerini tekrar yanına almak isterse alsin; fakat sizin kâtipler, bizim de yâverler için yaptığımız azlık usulünü bunlar için de tatbik etmeli. Zaten söylediğiniz ya, bu her şeyden evvel bir para meselesidir. Bu işin size tuhaf bir cihetini de anlatayım: Hünkârin Sabit Bey isminde bir adamı var. Gayet zeki bir zâta benzer, hünkârin da herkesten ziyade ona ihtiyacı var. Onun için asıl onu muhafaza etmek istiyor. Veliahtken maiyetinde bulunanlar casusluk etmedikçe mevkilerini muhafaza edemeyeceklerinden, bu zât da gayet zaruri olarak Yıldız'a ihbaratta bulunmaya mecbur olmuş. Fakat bir yandan efendisine karşı olan sadakatine, bir

---

51 Osmanlı Devleti'nin dışişleri dairesi.

yandan da mevkiinin emniyetine mugayir olmamak için yazdıkları ilk önce efendisine okur, sonra, yani onun muvafakatını ve tasvibini alarak, öylece göndermiş. Zeki bir adam olduğuna bu kâfi bir delildir.”

İlâve ettim:

“Mademki bu kadar zekidir, gene hem efendisinin menfaatine hizmet, hem kendi mevkii muhafaza endişesine dikkat etmek için aynı suretle zekâ icabatını gözetecektir.”

Ve ben de ona sualler irad ederek muhavareyi bir dereceye kadar mütevazin bir raddeye getirmek istedim:

“Siz de,” dedim; “bu aralık çok büyük gaile içindesiniz.”

Tereddüt etmeksizin ve ayağa kalkarak, hemen sarayı terkedip başka yerlere koşmaya müheyya, cevap verdi:

“Evet, çok büyük gaile... Evvelâ İstanbul'da kabaran dalgayı yataştırmak, şüphe veren, daha doğrusu tam bir itimat ihsas etmeyen askeri dağıtıp yeniden emniyet verecek taburlar getirmek, daha sonra, hattâ daha evvel, Hareket Ordusu ile gelen karışık unsurları yerlerine iade etmek...<sup>52</sup> Beni en ziyade korkutan bu iş.. O karışık efrat her neviden fena hadiselere sebep olabilir. Şuraya buraya sarkıntıtlar, çapulculuklar... Bir kere iş çığından çıkış bulunur ve muzaffer olmuş bulunmak şevkiyle iştîha taşarsa bunun önüne geçebilmek için başka bir Hareket Ordusu'na imkân yok. Sonra Divan-ı Harpler, bunlardan çıkacak kararlar, onların icrası...”

O bundan bahsederken, hayalimde sıra sıra sehpalar yükseliyor ve bütün vücadumdan bir ürperme dalgası geçiyordu.

“Daha sonra, demin size bahsettiğim ambarlar dolusu evrak. Bunları ne yapacağız? Yakıp yok etsek, ‘Kendileri de var da iz bırakmak istemediler’ diyecekler, ortaya döksek meydana...” Hatırıma Tevfik Fikret'in “Kaç nâsiye vardır çıkışacak pâk ü drahşân”<sup>53</sup> misri geldi. “...çıkabilecek pek az adam kalacak.”

“İşte,” dedim, “acele edilmeyecek bir iş.”

“Yahut,” diye mukabele ve itiraz etti; “sürünçmede bırakılırsa daha fena olacak bir iş...”

52 Hareket Ordusu'nda, o sırada Selanik'te görev yapan Üçüncü Ordu'dan başka Balkanlar'da Sırplara ve Bulgarlara karşı mücadele eden milislerle komitacılar da bulunuyordu.

53 Tevfik Fikret'in, II. Abdülhamit dönemi İstanbul'unu eleştirdiği “Sis” adlı şiirinden bir misra.

Ve bunu söyleyerek, fiilen de acele lüzumunu göstermek istiyormuşçasına, seri adımlarla saraydan çıktı.

## 8

### Hânedan ile temas — Bir fark — Abdülhamit'in evlâdı — Merak veren bir vazife — Selim Efendi — Abdülkadir ve Ahmet Efendiler

Hanedan-ı sultanat erkân ve âzâsiyla yıllarca ve sıkça sıkça vukua gelen temaların, yirmi beş sene sonra kalmış olan müteressib teşirlerini şu satırlarda tesbite teşebbüs ederken mühim ve müşkül bir hâfiza ameliyesine ihtiyaç var. Saray hayatına girinceye kadar onlardan hiçbirini tanımış, hiçbirile temas etmiş degildim; ilk görüp gördüğüm yeni hünkâr olmuştu; fakat onu tanıldıktan sonra gün geçmedi ki onlardan birkacını görmüş ve tanımiş olmayayım. Ve bu suretle başlayan muârefe muhtelif vesilelerle ve her vesile yeni bir intiba zammederek, haklarında verilecek hükme başka bir rüyet kösesinden diğer bir müşahede unsuru getirerek, uzun bir zaman devam etti. O günlerde hâsil olan fikirle bu gün, yıllar teessürlerin çizgilerini gölgelendirdikten sonra bakiye kalan fikir arasında esas itibariyle bir fark görmüyorum.

Yukarıda onlarla aramda vukua gelen temalar için muârefe tabirini kullanırken şahsî izzet duygusuna bir hisse ifraz etmişim. Ben onları tanırken onlar beni tanımlışlar mıydı? Bunu zannetmiyorum. Hükûmet denilen teşkilâtin en büyük şahsiyeti olan, birinci Türk unvanı ile tanılmak icab eden sadrazamdan başlayarak sırasıyla ine ine bütün hükümet kuvvetini temsil eden cüzler onların nazarında hep az çok farklılarla, çoktan ziyade az farklılarla, aynı seviyede âlât ve edevat kabilindendi. Kuvveti sultanattan alıp millete veren Meşrutiyet bile, onlarda asırlardan beri tâ varlıklarının en derin noktalarına kadar köklenmiş, öyle bir kanaat, bir nevi kutsiyetle her ferde karşı muhteremiyete ve fâikiyete öyle yerleşmiş bir emniyet vardı ki, onu sarsamamıştı.

Gariptir ki bunu hepsinden ziyade mahlû padişahının<sup>54</sup> çocuklarında, şehzadelerinde ve sultanlarında gördüm. Diğerleri

---

54 31 Mart Vak'ası'ndan sonra tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamit.

Abdülhamit'in sultanlığı müddetince bir nevi mahbusiyet yahut menkûbiyet altında yaşamaya almış, onun çocukları da babalarının ölçü ve tari bilmeyen kuvvet ve kudretinden tereşşuh eden bir zihniyetle yetişip büyümüş oldukları aralarında görülen bu fark kolayca izah edilebilirdi.

Yalnız ikisinde bu fark göze çarpacak kadar açık değildi: Yusuf İzzettin Efendi<sup>55</sup> ile Vahdettin Efendi.<sup>56</sup> Sultan Reşat'ın kendisinden sonra en büyük kardeşi olan ve Boğaziçi'nin bir sırtında mâlikânesinde her şeyden elini çekmiş bir uzlet ve feragat hayatı süren Süleyman Efendi vefat edince veliahtlık makamına geçen ve yaşılanmış bir hünkarın mütarakkib olmak lâzım geldiğine hükmedilebilecek vefatına sabırsızlıkla intizar eden Yusuf İzzettin Efendi nihayet sultanlığı Abdülmecit evlâtından alıp Abdülaziz evlâtına kendi şahsında geçirecek olan verâset tebeddülünün peşin neşvesiyle hayalen tahta çıkışmasına vücutunun küçük kîtasında toplamak mümkün olabilen azameti takınırmıştı. Yalnız bir derdi vardı: Kendisinden sonra gelen Vahdettin. Ve bu rakinin şimdiden tahta çengel takmak isteyerek bir parmağıyla pey sürercesine veliahd-i sâni unvanına istihkak iddiası, onun bütün sultanat hülyalarının güneşlerini gölgeleyen ve günden güne daha ziyade büyüyerek âdetâ müstevlî bir kara bulut ehemmiyetini alan bir leke olmuştu. Bunun neticesiyle ve artık bütün dimağını altüst eden bir korku ile onda azamete bedel bir nevi ürküklik,

55 Yusuf İzzettin (10 Ekim 1857-1 Şubat 1916). Sultan Abdülaziz'in, henüz şehzade iken, Dürrinev Kadınefendi'den doğan büyük oğlu. Babası tahta geçinceye kadar varlığı gizlenmiş, ancak 1861 yılında bir hatt-i hümâyunla Bâbiâli'ye bildirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı hanedanının en büyük erkek evlâdi olarak veliaht sıfatını taşımakta olup entelektüel bir kişiliğe sahipti. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine karşı çıktılarından İttihatçılara ters düşmüştü, Zincirlikuyu'daki köşkünün harem dairesinde babası gibi bilek damarlarını kesmek suretiyle intihar etmiştir. Ölümünün intihar mı cinayet mi olduğu uzun süre tartışılmıştır. (bk. *Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, haz. Bülent Demirbaş, İstanbul 1988, s. 50-52).

56 Mehmet Vahdettin (1861-1926). 1918-1922 yılları arasında tahtta oturan son Osmanlı padişahı. I. Dünya Savaşı sonunda tahta çıkmış, Mondros Mütarekesi, İzmir ile İstanbul'un işgali ve Sèvres Antlaşması onun sultanlığı sırasında gerçekleşmiştir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlayan Millî Mücadele'yi destekleyip desteklemedigi hâlâ tartışılmaktadır. Ancak Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıından sonra yurt dışına kaçmış, İtalya'da San-Remo'da vefat etmiş; vasiyeti üzerine cenazesi Şam'a getirilerek orada Selâhattin Eyyubi'nin kabri yakınlarına defnedilmiştir.

çekingenlik, her elinin ulaşabileceğinden derdine çare ve imdat uman bir perişanlık geliyordu.

Ötekine gelince?..

Lâkin onu şimdilik bırakmak ve bu karışık işi, daha ziyade karıştırmamak için intibaları bir tertip dairesinde zaptetmek muvafik olacak.

Sultan Reşat'ın cülusunu müteâkip şehzadeler Mâbeyn'e, sultانلار harem'e gelmeye ve yeni hünkâra karşı hürmet ve tebrik vazifesi ni ifâda müşâraat göstermeye başladılar; yalnız Abdürrahim Efendi ile pek küçük yaşta olan Ahmet Nurettin Efendi müstesna olarak Abdülhamit'in bütün evlâdi diğer hânedan âzâsının memnuniyetle yapıyor göründükleri bu ziyarete, babalarına karşı bir nevi hiyanet nazarıyla bakarak, amcalarını görmeye lüzum duymamışlardı.

Öyle zannediyorum ki saltanat ailesi arasında büyulkere hürmet ve riayet kaidesi mutâ olduğuna göre eğer bunlar bu infial siyasetini tatbikten evvel babalarının reyne mûracaat imkânını bulmuş olsalardı onun tarafından aksine bir ihtara maruz kalacaklardı.

Onların kendiliklerinden düşünemediklerini yeni hünkâr dündündü. Hemen ilk günlerden birinde maruzat işini bitirerek huzurdan henüz çıkmıştım, bendegândan biri bana gelerek padişahın beni tekrar görmek istediğini söyledi.

Tekrar huzura girince hünkâr dedi ki:

“Size belki hoş olmayan bir vazife vermek arzusundayım. Biraderin...”

Abdülhamit'ten bahsederken ya birader der, yahut, o gün eğer uykusundan vaktiyle kendisine çektilmiş ezâların intikamını almak isteyen bir ruhî hâlet içinde uyanmışsa, bir küçük kahkaka arasında hakan-ı mahlû derdi.

“... Biraderin çocukları bizi görmek istemeler; fakat bize onları aramak yakışır. Ne kadar olsa mahzundurlar ve bizden hal ve hatır sorulmasına intizar ederler. Belki de bir talepleri, bir ihtiyaçları vardır. Bu günden başlasanız... Her gün kullandığınız arabadan daha mükemmel bir araba hazırlatır ve yanınıza sultanlar için bir harem ağası, mesela musahiplerden<sup>57</sup> ya Enver Ağa'yı ya Hıfzı Ağa'yı, efendiler için de müناسip göreceğiniz bir zâti yahut sadece bir odaçıyı alırsınız. Bunları semt itibariyle değil, yaş sırasıyla görmek ve

57 Saray ağalarından veya vezirler arasından seçilen musahipler padişahın dinlenme saatlerinde onunla sohbet eden bilgili, kültürlü ve hazır cevap kişilerdir.

tarafımızdan selâm götürerek bir arzuları olup olmadığını sormak pek muvafık olur diye düşündüm.”

Hünkar sözünü bitirdikten sonra bir saniye durarak ve benden de bir rey bekleyerek sordu:

“Siz de bu mütalâda misiniz?”

Ya bir kibarâne zarafette bulunmak, yahut kendisini ziyarete lüzum görmeyen yeğenlerine bir ders vermek emeliyle düşünül-müş olan bir şeye karşı ne denebilirdi?.. Haddizâtında hiç de fena olmayan bu iradeyi hemen infaz ettim.

İlk önce Selim Efendi<sup>58</sup>’den başladım. O beni epeyce beklettikten sonra konağının en üst katında bir sofada ve ayak üzeri kabul etti. Resmî denebilecek surette giyinmişti. Galiba bekletmesine sebep de bu kıyafetine takayyütten ibaretti.

Ben süslüce bir cümle ile ziyaret maksadını söylediğim. O kısaca boylu, sınırlı, vaktinden evvel yıpranmış bir adamdı. Her şeyden evvel dikkate çarpan, simasından başlayarak bütün vücudunu kaplayan bir asabî ihtizaz idi. Şahsen pek benzememekle beraber bu bakımdan Yusuf İzzettin’le aralarında bir müşabehet buldum. Kısaca, ve ne sesinde, ne yüzünün ifadesinde mütehassis olduğuna delâlet edebilecek bir emare görünmeden, teşekkür etti; o kadar... Artık mülâkat bitmiş oldu. Belki üç dakika ancak sürebilen bu mülâkattan sonra ayrılmaktan başka yapılacak bir iş kalmıyordu. Ya tekebbüre, ya nâs ile münasebette bulunmak ilminde adem-i vukufa mahmul olabilen bu kabul tarzı bende ne onun için ne kendi nefsiye ait olan cihet için müsait bir intiba bırakmamakla beraber vazife itibarıyle icap eden zarafet râsimesini ifâ ile çıktım. Abdülkadir ve Ahmet Efendilerle<sup>59</sup> vukua gelen mülâkat daha muvafık değildi. Abdülkadir Efendi, pudralı yanaklıyla, şakaklarından aşağıya doğru epeyce sarkan tıraşıyla, Ahmet Afendi de hoppa ve züppه edasıyla muvafik bir tesir uyandırmaktan pek uzak kalmıyorlardı. Bu şezhadelerin üçü de mütekebbirâne azametlerinden bir zerre bile kaybetmemişlerdi. Büyük kardeşleri kadar korkak denebilecek derecede çekingen davranışmamakla beraber mülâkatı, gene ayak üzeri ve ancak tarafımdan söylenecek cümleye ve onlar tarafından yapılacak muhta-sar teşekkür yer bırakacak bir müddet içinde sonuna eriştirdiler. Bir ihtiyaçları olup olmadığına dair vukua gelen istifsa da cevap

58 Sultan II. Abdülhamit'in büyük oğlu.

59 Sultan II. Abdülhamit'in diğer çocukları.

vermediler. Belliydi ki hiçbir şeye muhtaç değildiler, bunların hep konakları, arabaları, maiyetleri ve elbette babaları tarafından temin edilmiş geniş mikyasta maişetleri vardı. Zaten Yıldız'daki hususi dairelerinden çıkışın da ayrı ayrı konaklara yerleştikten sonra müstakil ve müreffeh bir hayat kurmuş olan bu Abdülhamit evlâdi sultanat tebeddülünden maddî bir ziyan ugramış görünmüyordu.

Burhanettin Efendi<sup>60</sup> bende aksi tesir yaptı. Onun hepsinden daha zeki olduğuna dair birçok rivayetler iştilirdi. Resim yapar, piyano çalar, okur yazar, lisân bilir derlerdi; ve kardeşlerinden çok büyük farklarla ayrılan bu oğlunu Abdülhamit hepsinden ziyade sever diye bilinirdi.

Onun lehine zikredilen meziyetlerden bir büyük hisse tenzil etmiş olmakla beraber, şahsen diğerleriyle hiç mukayese edilemeyecek olan sevimliliğinden mütevellit olsa gerek, Nişantaşı'nda konağının bir salonunda karşı karşıya, iki ahbab teklifsizliğiyle otururken bir eza duymadım; hattâ ötedenberi iştilmiş müsait rivayetlere genişleyen bir inanmak arzusu hisettim.

Beni giyaben tanır mıydı? Hakkında sonradan edinilmiş malumata mı sahipti? Okur yazar olmasına pek emniyet etmemekle beraber her halde zeki bir genç olduğuna delâlet eden bir celî emare vardı: Bu nâzikâne sûret-i kabul.

Amcasının bu takayyûdüne karşı uzunca teşekkürler etmekten çekinmedi. Sâye-i şâhânedede...

Bu tabiri kullanışına şaştım. Belki de babasını düşünerek söylüyordu.

... Sâye-i şâhânedede hiçbir şeye ihtiyacı olmadığından bahsetti ve tarafeyinin iki müsavi vaziyette cereyan eden bu mülâkat tatlıca bitti. Beni salonun kapısına kadar değilse bile birkaç adım teşyi bile etti, hattâ "Memnun oldum!.." dedi.

Bu "Memnun oldum!.." tabiri hânedan âzâsının kullandıkları başlıca bir iltifattı. Bunu sarayda o kadar sık işitmeye alışmamıştım ki her iştikkice cevaben bir aksırık kabilinden "Ben de memnun oldum!.." mukabelesini savurmamak için yutkunurdum.

---

60 Burhanettin Efendi (19 Aralık 1885-15 Haziran 1949). Abdülhamit'in Mezide Kadınefendi'den dünyaya gelen yedi oğlundan biri. Piyano ve viyolensel çalan, kültürlü bir şezade idi. Babası Cuma selâmlığına giderken sultanat arabasında onu da karşısına oturttuğu rivayet edilir.

**Temasta devam — Sultanlar — Mülâkatın zorlukları —  
Enver Ağa — Hıfzı Ağa — Besim ve Hüsamettin Ağalar — Sul-  
tanlar mülâkattan kaçınıyor — Nasıl görüşülecekti? — Sonra-  
ları... — Şadiye Sultan — Bir aşk meselesi —  
İzdivaca karşı — Hikâyeyin neticesi — Fâhir Bey —  
Hünkârın evlâdı — Ziyaettin Efendi — Ömer Hilmi Efendi —  
Necmettin Efendi — Bir ihtar**

Amcaları nâmına biraderinin evlâtını ziyaret vazifesinde sıra sultanlara gelmişti, bu vazifenin en zor ve en ziyade merakı câlib ciheti de buydu. Sultanların kocalarına karşı bile ne derecede tekebbür ve taazzumla davrandıkları hakkında öteden beri işitilmiş hikâyelerin tesiri altında idim. Bunlarla velev ayakta, velev beş dakika karşı karşıya bir mülâkat mümkün olmayacağı tahmin ediyordum; hususuya bu mülâkat öyle şerait dairesinde istenecekti ki onlara tahtından alınıp menfâya götürülen babalarının makhuriyetini ve ömrünün en kıymettar yıllarını mahrumiyet ve mahbusiyet içinde geçirdikten sonra nihayet tahta câlis olan bir amcanın muzafferiyetini ilân etmiş olacaktı; hattâ sûreta bir şefkat eseri kabilinden görünen bu istifsar-ı hatır hakikatte bir ahz-ı sâr, bir nevi acı istihza hükmünde bile telâkki edilmeye müsaitti.

Istabl-ı Âmire'nin güzelce bir landosunda karşılımda Başmusahip Enver Ağa ile sultan efendilerin en büyüğü olanın konağına gitmek üzere Kuruçeşme'ye doğru yollanırken Enver Ağa'nın açık renk simasında daha temiz, daha parlak görünen dişlerini gösterecek bir küçük kahkaha ile: "Hey Allahım!.. Bize bu günleri de gösterdin!.." kabilinden ikide birde savurduğu cümlelere yalnız bir gülümseme ile cevap vererek kendi kendime bana mutnazır olan soğuk kabulleri düşünüyor ve bunlara kendimi hazırlıyordu.

Enver Ağa yeni hünkârın pek ma'dut olan bendegânı gibi pek ma'dut olan musahipleri içinde en ziyade itimat kazanmış oluyordı. Efendisi saltanat makamına geçince kendisi için her emelin tahakkuku imkânı nihayet belirmiş diye düşünerek bunun peşin nevesiyle hemen daima şendi. Bu emellerin başında Sultan Reşat'ın en eski ağası olan Fahrettin Ağa Dârüssaadetü's-şerife ağalığına<sup>61</sup>

---

61 Osmanlı sarayında Enderun'un en büyük âmiri.

irtika edince (ki bundan sıra gelince bahsedeceğim) onun pek yaşlılığından ümitlenerek yakın bir âlide o makama kendisinin geçmesi ihtimali vardı. Ne çare ki bu Afrika evlâdının ölüm saatini daima daha ilerilere, daha uzaklara ta'lik etmek hususundaki inadını düşünmüyordu.

İkinci Musahip Hifzı Ağa okur-yazar, sözü sohbeti yerinde, aklı başında, âdeten münevver bir adam denecek kadar hatırları saydıracağ liyakat sahibi, fakat nahif ve mariz bir zâtti. Bunun mizacı ve meşrebi hakkında bir fikir vermek üzere bir sözünü nakledeyim:

Hifzı Ağa ikide birde bana gelir ve pek nazik bir selâmla:

“Efendim, bir hizmetim kalmadı, müsaade ederseniz Fındıklı'ya kadar gideceğim...” derdi. Fındıklı'dan maksat Mebusan Meclisi olacaktı.<sup>62</sup> Benden müsaade istemek için hiçbir resmî sebep yoktu, olsa olsa başmâbeynciyi haberdar etmesi icab ederdi. Bunu ya bana karşı bir hulûs eseri, yahut Mebusan Meclisi'ne gitmekte bir tefahur sebebi tasavvur ederek yapardı. Bir gün:

“Canım Hifzı Ağa, Mebusan müzakerelerini dinlemekten büyük bir zevk mi alıyorsunuz?” diyecek oldum. Âdeten irkilerek, âdeten isyan ederek hemen cevap verdi:

“Hayır!..” dedi; “Mebusan'a iki üç kerre gittim, pek gürültülü oluyor. Sinirlerim tahammül edemiyor. Onun için Âyan'a devam ediyorum. Orada bütün müzakereler kibarâne cereyan ediyor...”

Bu iki musahipten sonra Besim ve Hüsamettin Ağalar gelirdi. Bunların ikisi de pek genç, pek güzel, uzun boylu tam mânâsıyla sevimli çocuklardı. Besim Ağa hayatını ilelebet mahrumiyete mahkûm eden malûliyetinin acısını eğlencelerde, gezip tozmakta, bir nevi hovardalıkta ararken Hüsamettin Ağa deva kabul etmeyen bir marazın mukademesini bilmekten mütevellit bir hüzün içinde günden güne daha siyah oluyordu. Bu ikisinden başka iki genç daha vardı ki bunlar bir nevi yamak vaziyetinde ve ehemmiyetleri ihmâl edilecek kadar derece-i tâliyede idi.

Ben Enver Ağa ile sultan efendilerin ziyaretine giderken tahmin ettiğimde hiç aldanmamışım. Abdülhamit'in naz içinde büyümüş sultanları, âdeten türedi bir hünkâr mesâbesinde gördükleri amcaları tarafından gelen bir memuru kim bilir ne mesâbesinde telakkî

62 31 Mart Vak'ası'ndan sonra Meclis-i Mebusan kısa bir süre Çırağan Sarayı'nda, daha sonra şimdiki Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin bir bölümünü teşkil eden, Çifte Saraylar da denilen Cemile ve Münire Sultan Sarayı'nda faaliyet göstermiştir.

etmiş olacaklardı ki kimi hasta olduğundan, kimi çıkacak halde bulunmadığından, bir harem ağası vasıtasiyla, bahsederek itizar ettiler. Gösterdikleri itizar sebepleri muhtelif olmakla beraber bir noktada ittifak ediyorlar ve teşekkürle beraber hiçbir şeye ihtiyaçları olmadığını söylüyorlardı. Hakikaten, hiçbir şeye ihtiyaçları olamazdı, babaları erkek evlânını düşündüğü kadar, belki daha büyük bir miyasta kız evlâdını düşünmüştü.

Netice itibarıyla hünkârın bana tevdi ettiği vazife Enver Ağa tarafından görülmüş oluyordu, o da bu vazifeyi doğrudan doğruya değil, gene sultanların başağaları marifetyle yapmıştı. Bunu hallemek için Enver Ağa'ya sordum:

“Acaba sultanlarla görüşmek nasıl mümkün olacaktı?..”

“Kapı aralığında...” diye cevap verdi.

Bu tarihi takip eden senelerde, Abdülhamit'in sultanlarıyla değil, fakat diğer sultanlarla karşı karşıya, yan yana görüşmek fırsatlarını sıkça sıkça bulmuş olurdum.

Bir uzunca müddet sonra sultanların en gencine, Şadiye Sultan'a vukua gelen ziyaretimde, bu neviden mülâkatın suret-i vukuu hakkında malumat vereyim:

Babasıyla beraber annesinin refakatinde Selanik'e kadar gitmiş olan Şadiye Sultan epeyce bir zaman sonra İstanbul'a avdet etmişti. Kendisiyle halledilecek bir de izdivac işi vardı. Yine hünkârın emriyle sultandan bir mülâkat talep ettim.

Bu genç sultan hemen beni kabul edeceğini söyledi ve hemen hiç bekletmeden beni yanına çıkardılar, Enver Ağa ile beraber... Yanına çıkarılmış olmak tabirini geniş bir surette tefsir etmemelidir. Evet, yanına, fakat arada bir siperle, bir perde ile: Bir tarafta ağası ile o, bir tarafta ben Enver Ağa ile!... Sultanın beni kabul etmesinde ve hattâ bunun için istical göstermesinde bir kavî sebep vardı: Aşk!...

Amcası tarafından bir ihtiyacı olup olmadığına dair istifsara hemen tereddüsüz ve fütursuz ve pek güzel lisانla cevap verdi: Evet, bir ihtiyacı, tek bir ihtiyacı vardı. İzdivacına karşı gösterilen mümânaatın kaldırılması...

Ben bu hikâyeye bir dereceye kadar vâkıftım. Şadiye Sultan'ın, İsmail Paşa oğullarından biriyle izdivacı musammem iken, sonraları buna hükümetçe mümânaat gösterilmekte olduğundan bahsediliyordu. O genci uzaktan tanirdim: Bana pek yakışıklı, pek sevimli görünmüştü. Zabit elbiselerin içinde hakikaten bir sultanın zihnini,

kalbini tamamiyla işgal edecek bir namzetti; fakat maatteessüf Zü'lüflü diye tanılan ve bu lâkabından ziyade yaman bir hafiye sıfatıyla birçok gençlerin hayatını mahvetmiş olmak şöhretille de herkesin indinde ismine nice nâhoş lâhikalar takılan bir adamın oğluydu. O şöhrete lâyik miydi, buna hüküm vermek bana ait değildir, olsa olsa bir babanın kabahatinden evlâdin mesul tutulmasına itiraz edilemeyecek bir adalet kaidesi nazarıyla bakmayabilirdim. Fakat kim bilir niçin, bu izdivaca ne hükümet, ne cihet-i askeriye, ne de makam-ı sultanatta bulunan padişah taraftar değildiler.

Ben sadece sultani dinledim ve bittiği onun bu zeminde dinletecek şeyleri pek uzun sürdü. O kadar hoş konuşuyordu ki bundan bir lezzet alıyordu. Avdetimde hulâsa ederek hünkâra arzettim. Enver Ağa da ayakta hikâyemi dinliyor ve ikide birde benim sultana mukabelelerimi kastederek ve padişaha karşı tekellüften âri konuşma usulüne serbest bir cevelân vererek, onları pek beğenmiş olacak ki:

“Ah, efendimiz, başkâtibinizi iştitmeliydiniz...” diye araya soku-luyordu. Hünkâr asıl yeğenini dinlemiydi.

Benim bu aşk macerasında vazifem burada bitmiş olacaktı, eğer neden sonra Şadiye Sultan Fahrî Bey'le evlenmemiş olsaydı. Fahrî Bey'i çocukluğundan beri tanirdim, o beni sıkça sıkça görürdü. Uzun bir zaman Evkaf Nâzırlığı'nda bulunan, ve, iffet ve istikame-tiyle müştehir olan Galip Paşa'nın bu torunu cidden İstanbul'un en güzel, en halük, en edib bir çocuğuydu. Onu pek ziyade takdir ederdim, hattâ kendisine pek iyi bir muallim tedarik etmiş olmak fırsatını da bularak tahsiline de vesile buldukça muavenet ve ne-zaret etmiştim.

Sultanın ilk namzedini kaybetmiş olması acısına telâfi vesilesini Fahrî Bey'in getirmiş olacağına hiç şüphe yoktur. Fakat ne çare ki bunu da talih çok görerek ölümün kahir pençesi bedbaht genci hayatının en beklenmeyecek bir çağında alıp götürdü.

• • •

Bu vazife henüz bitmişti ki hünkâr bizi, başmâbeynici ile başkâtibi, kendi evlâdi ile tanıştırmak istedî.

Bu şezadelerin yalnız en büyüğünü, Ziyaettin Efendi'yi, uzak-tan tanırdık. Onu yalnız biz değil, bütün İstanbul, acîb giyinişle-riyle, açık arabasında türlü renklerde elbiselerini, ayakkaplarını

gezdirirken, mesirelerde kadınlara selâmlarının en cesurlarını yollarken, göre göre hep tanımişti. Diğer ikisini, Necmettin ve Ömer Hilmi Efendileri hiç görmemişti denebilir.

Karar verilen günde efendiler Dolmabahçe'nin yukarı kat sofalarından birinde bizi kabul ettiler. Ziyaettin Efendi bizde uzaktan hasıl ettiği tesiri değiştirmedi. Bu tesir tâ sonraları değişti ve hiç umulmayacak bir tarzda lehine tahakkuk etti. Ömer Hilmi Efendi şahsen güzel, dinç, fakat melekâtı tenemmüv etmemiş, toy denecek halde, lâkirdi söylemekten çekinen bir çocuk hükmünde idi. Lâkirdi söyleyen ve fitraten pek zeki olduğu hemen anlaşılan Necmettin Efendi idi. Vechen de pek güzel olan bu şezade ne kadar teessüf olunur ki malüldü. Sol kulağının pek nâhoş bir şekilde yapışık olmasından başka öyle bir fazla şişmanlıkla her türlü vahim avâkibi hâtra getirecek derecede malüldü ki onu görünce derhal hâsil olan tesir ürkme ve acımaktan mürekkep bir histi. Filhakika az zaman sonra bu şezade kendisini tehdit eden tehlikeye mağlûp olarak, vefat etti.

Bu mülâkat ayakta, belki yarım saat belki bir saat sürdü. Bunu hulâsa edecek yalnız bir hâtra var:

Bir aralık Necmettin Efendi bizim ikimizi kardeşlerinden uzakça bir yere çekerek hemen aynen şu sözleri söyledi:

“Bu ilk mülâkatımızda size bir hizmet etmek isterim. Vazife-lerinizde muvaffakiyetinize dualar ederim, fakat şimdiden haber vereyim ki muvaffakiyetinize en büyük mâni olacak zat amcamız Vahdettin Efendi'dir. Ondan sakınınız. Bu söz size benden bir hediye olsun.”

Mülâkat bittikten sonra her ikimizde bakiye kalan tesir bu şehzadenin o sözleri oldu. Bunu daima, her vesile ile de şezadenin görgüsündeki isabeti bir kat daha anlamış olduk.

## 10

**Harap bir saray — Geniş bir mahalle —  
Tamir ve tathirde sürat — İlk tertibat — Yatak odaları —  
Yemek odası — Tabla usulünün ilgası yahut tenkihi —  
Sarayda nöbet — Nişantaşı konakları**

Her teşebbüste yapılacak olan işlerin önce sahasını görüp anlamak, mahallî ve mevziî bir tetkik icrasından sonra karar almak gayet

tabiî olduğundan biz de Dolmabahçe Sarayı'nı ve müştemilâtını gezip görmekle başladık.

Sarayı uzaktan görenler yahut yalnız Mâbeyn cihetini gezmiş olanlar onun vüs'at ve ehemmiyeti hakkında pek nâkis fikirler edinmiş olacaklardır. Biz de öyle idik, ancak bir günü büsbütün dolduran bir dolaşma esnasında anladık ki burası koskoca bir mahalledir ve asıl zihinlere dalgınlık veren, baştan başa otuz seneden fazla bir metrukiyetten sonra bu mahallenin düşmüş olduğu hâl-i harâbîdir.

Hiçbir tarafını, hiçbir köşesini görmedik ki bizi müteessir ve aynı zamanda nasıl imar ve ihyâ edilebilecek diye bir endişe ile mütehayyir etmiş olmasın.

Rıhtımlarından başlayarak, çatısından bodrumlarına kadar, merdivenleri, dösemeleri, duvarları hep metrukiyetinin matemini ağlarcasına izhar eden bu sarayın cesameti hakkında kâfi bir fikir edinebilmek ve tamamıyla ihyâ ve imarının ne büyük himmetlere tevakkuf edeceğine hükmü vermek için onu dışından ve içinden ayrı ayrı görmek lâzımdır.

Bir kere saat kulesinden başlayarak haricen asıl sarayın gövde tabiriyle ifade edilebilecek esas kısmını yürüyerek geçmek, sahille sokak arasındaki geniş sahayı dolduran müştemilâti düşünmek ve yürümekte devam ederek Beşiktaş iskelesi yakınlarına kadar uzanan mutbakları, koğuşları görmek icab eder. Bu da kâfi değil. Dolmabahçe Camii'nin avlusunda saat kulesine karşı olan ve Sultan Reşat zamanında Maiyet-i Seniye Bölüğü'ne tahsis edilen daireyi, daha sonra camiden sonra Fındıklı'ya doğru uzanan binaları, ki bunlardan biri sarayın hamlacılarına<sup>63</sup> ve kayıklarına mahsustu ve nihayet İstabl-ı Âmire'yi, caddenin köşesinde ve set üstünde, Abdülmecit ve Abdülaziz zamanlarında sarayın tiyatrosu olan ve nihayet Mefruşat İdaresi'nin bir ambarı hâline gelen binayı<sup>64</sup>, hep Dolmabahçe Sarayı'nın kolları olmak üzere havsalaya sığdırmak lâzımdır ki meselenin azîm ehemmiyeti lâyıkıyla anlaşılabilsin.

Yapılacak işlerin içinden çıkmak mümkün olmazdı, eğer ehemmiyet ve müsta'celiyet itibariyle bir tasnifle başlanmasıydı. Mâbeyn kısmında, nispetle, büyük bir iş yoktu. Akan çatılar tamir, müteaffin

63 Padişahın bindiği saltanat kayıklarında kürekleri çeken hamlacılar hem güvenilir ve dikkatli, hem de saygida kusursuz, kürekçilikte de usta kimselerden seçilirdi.

64 Söz konusu binanın yerinde bugün bir kafe bulunmaktadır.

bir levs ambarı halinde olan bodrum tathir ve ıslah edilecek olursa sarayın bu kısmı yeniden hayat bulmuş olacaktı.

Ve her şeyden evvel, saray mimarlığına tayin edilen Vedat'a, işlerin başında bu vazife verildi. Mimar Vedat<sup>65</sup> yalnız pek zevk sahibi, mesleğinin aşığı ve ehli olmakla kalmayan, aynı zamanda nereden çıkışacağını ve geçilecek mesafede nasıl yürüneceğini pek iyi tasarlayıp sıraya koyan bir iş adamı idi.

Hiç şaşırmadan ve ilk hamlede yapılacak Mâbeyn tamiratından sonra birbirini müteakip tehcümüyle karşılaştığı diğer tamiratın önünde de bunalmayan bir mantıkla yürümeye başladı. Ve bu ev-saf neticesiyedir ki sarayın, Mâbeyn kısmıyla Harem-i Hümeyun daireleri, içinde barınabilecek bir umran haline gelmek için bir aydan fazla bir müddete ihtiyaç görmedi.

Mâbeyn'den maksat büyük binek merdivenlerinden ve Muayede Salonu'ndan<sup>66</sup> sonra başlayıp aynı cephe ve üslüpta saraya muzâf olan ve veliahtla ondan sonraki şehzadeye tahsis edilen iki büyük daireye kadar imtidat ederdi. Harem-i Hümeyun asıl hünkârin doğrudan doğruya kendi şahsına ve yakınlarına mahsus olan daire demekti. Yakınları denirken kendisine evlât vermiş olan zevcelerini ve onların çocuklarını düşünmemelidir. Bunlar bilakis yakın olmaktan ziyade uzak idiler ve onun içindir ki kendilerine asıl Harem-i Hümeyun kısmından başlayarak cadde tarafına doğru sıralanan ve hariçten görünmeyen her biri ayrı ayrı birer saray hükmünde muhtelif daireler tahsis edilecekti. Bunlar da derhal tamir ve tathir edilmiş oldu.

Gene isticalle ve hünkârnın babasından mevrus an'aneleri ihya hususunda her vesile zuhur ettikçe görülen arzusuyla Nişantaşı'nın çifte konakları tamir edildi.

Bir yandan bu ilk aylar içinde başmâbeyinci ve başkâtip, seryâver ve maiyeti, kâtip beyler, ikinci mâbeyinci ile mâbeyn müdürü, Ceyb-i Hümeyun kâtibi, bendegân, musahiban, kendilerine mahsus oda-larına yerleşmiş oldular ve sarayda nöbette bulunması icab edenler

65 Vedat Tek (1873-1942). Mimar Kemalettin'le birlikte I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın önde gelen isimlerinden. Belli başlı eserleri arasında Sirkeci'deki Büyük Postane, Fatih'te Tayyare Şehitleri Anıtı, Ankara Palas, Kastamonu Hükümet Konağı ve İzmit Saat Kulesi yer alır.

66 Mâbeyn-i Hümeyun ile Harem-i Hümeyun arasında bulunan Muayede Salonu, Dolmabahçe Sarayı'nın en yüksek ve en muhteşem kısımdır. Bayramlaşma gibi merasimler bu büyük salonda yapılır.

ince yatak odaları, her türlü levazımıyla, ihmaz edilmiş bulundu. Bunların hepsinden mühimi Mâbeyn'in yemek odasıydı. Mefruşat müdürüünün nasıl becerik sahibi bir adam olduğuna en evvel müşahede edilen ve bizlere hayret veren eseri bu yemek odası oldu.

Bir kere bunun yeri (Mâbeyn'in ön kısmında ve kara cihetinde gayet geniş bir sofa) tayin edildikten sonra iş kendisine bırakılınca bu tamamıyla boş yer üç beş gün içinde en mükellef ziyafetlere bile sahne olabilecek bir hâle geldi. Âdet mefruşat müdürüne elinde bir sıhir asası var denebildi.

Gayette yüksek, camekân kismıyla altında sağır kısmı tıklı tikiz tabak ve bardak takımlarıyla, çatal, bıçak ve teferruatla, bir sofa için her türlü levazımla dolu iki büyük dolap, ortada yirmi dört kişilik, biraz sıkışılıncı hattâ otuz altı kişilik bir masa, kenarlarda hizmet masaları, velhasıl vükelâyı, mebusanı, süferayı Mâbeyn erkâniyla beraber it'ama müsait bir yemek odası vücuda geldi. Enderun hademesinden eline iş yaraşır dört genç celb edilerek bunlara beyaz ceketlerle müناسip bir kıyafet verildi. Kendilerini böyle bir sofrada lâyıkıyla hizmete alıştırmak üzere muvakkat bir zaman için muallimlik vazifesini görecek bir mütehassis celb olundu. Bu gençler esasen tensik edilmek mukarrer olan Enderun'dan alınarak Mâbeyn hizmetine nakledildi.

Bütün bu iş gayet seri vücuda gelince her yemeğin tertibini Matbah-ı Âmire kâtibi ile kararlaştırmak vazifesini de ikinci Mâbeynici Tevfik Bey üzerine aldı ve neticede başmâbeyninin riyaseti altında kâtiplerden, yâverlerden, diğer Mâbeyn erkânından ve bizlerle beraber yemekte bulunmak isteyen beylerden yani hünkârnın bendegânından müteşekkil bir heyet saraya lâyık ve tamamıyla zamanın şeraitine muvafık bir sofrada yemek yemek imkânını bulabildiler. Mahut tabla usulü bu suretle tarihe karışmış oldu. Hattâ Hazine-i Hassa'da zaten az çok tatbik edilen bu usul ıslah edildiği gibi sarayın bodrum katı tamiratı bitince sarayda beytütet eden müstahdemîn için, bittabi çok daha basit bir şekilde, gene bu tabldot usulü mevki-i tatbika konuldu.

Yalnız evvelce bize ihtar edildiği vechile Mâbeyn'in haricinde, yani Harem-i Hümâyûn'da ve onun muzâfâtu sayılan şehzadeler için, Ağavat Ocağı<sup>67</sup> ile Mâbeyn'in dışı sayılan müştemilât sekenesi için

67 Başta saray, köşk ve kasırlarla veliaht, şehzade ve sultan hanımların saray ve konaklarında görevli harem ağalarının ikamet ettiği mekân.

tabla usulünü, makul bir hadde indirildikten sonra, idame etmekten başka çare bulunmadı.

Hakikaten bunlar da asrı bir usul tatbikine kalkışmakla o kadar müşkülât karşısında kalınacak ve o derecede şikâyat zuhuruna vesile verilecekti ki bundan sakınmak en sade bir ihtiyat eseriydi. Yapılacak iş ancak tablalar muhteviyatında israfın önüne geçmekten ibaret kalyordu.

Harem-i Hümeyun'a verilen ve ayrıca bir perhiz tablası diye bir nev-i mahsusu olan tablaların sekiz on türlü muhteviyatında tenkihata kıym etmek, harem halkın hünkâr nezdinde türlü iz'acâtına sebep olacağını ve bizleri türlü türlü hücumlara maruz bırakacağını düşünerek bu neticeye doğrudan doğruya taraf-ı şâhâneden sâdîr olan bir iradeyle väsl olmak tedbirini bulduk. Zaten tasarruf meselesine pek riayet eden hünkârdan, bendegândan müناسip olanları tavsit ederek, böyle bir irade istihsal edivermek pek kolay oldu.

• • •

Sarayda nöbet tutacak olanlara işaret etmiştim. Her türlü ihtimalâta karşı dört kâtipten ve üç yâverden birer zâtin münavebe ile Mâbeyn'de gece kalmasını usul ittihaz etmişik ve bunun için gayet geniş bir yatak odası intihap olunarak herkes için ayrı ayrı birer karyola ve teferruat ihzar edilmişti.

Bu nöbet usulüne başmâbeynici ile başkâtip ve diğer erkân tâbi olmamakla beraber benim Yeşilköy'de bulunduğuma pek canı sıkan hünkâr, muttasif olduğu çekingenlik mızacına tebâyetle, Nişantaşı konakları hazır oluncaya kadar Mâbeyn'de gün aşırı kalmaklılığında bir mahzur olup olmadığını soruşturur ve bu suretle türlü ihtiyaçlarla elinin altında bulunmaklığıma dair bir arzu gösterirdi. Ben de oldukça sık, Mâbeyn'de yeni yapılan odamda geceler ve bu sâyede hem uzak bir yolculuktan kurtulur, hem de işe meşgul olmak için daha geniş bir zaman bulurdum. Lütfi Bey Şişli'de ikamet ettiğinden Mâbeyn'in kendisine mahsus yatak odasında gecelemek mecburiyetini pek nadir buldu. Hünkârin bu yolda gösterdiği arzu hakkında, bizleri yakın bulundurmaktan bir nevi mânevî kuvvet aradığına hükmetmek yanlış olmaz.

Hattâ Nişantaşı konaklarının daima lâkirdisini eder ve bunların bir an evvel hazır olmasını isterdi. Bir gün:

“Pek arzu ediyorum ki Kılıç Alayı’nda<sup>68</sup> evlerinize geçmiş olsunuz...” dedi.

Niçin? O tarihi bilhassa tayin etmesinde nasıl bir maksat vardı? Bunda bir nevi fa'l-i hayr olacağına mı hükmediyordu? Bunu hiçbir zaman anlayamadım, fakat öyle oldu ki hakikaten Kılıç Alayı günü biz oraya kısmen geçmiş bulunduk.

Bir gece, henüz ben Yeşilköy'den ayrılmamış ve Mâbeyn'de kalmışken, tam yatağa girmek üzere idim... Fakat bu ayrıca hikâyeye edilmeye değer.

## 11

**Bir gece — Üç hediye — Bir güzel robe de chambre —  
Hünkârın istifsarı — Nasıl mukabele münasiptir? — Bulanık  
su — Hünkâr boyanıyor — Ahmet Rıza'nın itirazı — Bana da  
ihtarlarından bir nümenе — Benden de ona bir ihtar — Cevabı**

Mâbeyn'de nöbet tutan kâtiple yâverden, bir de musahipten ve bekçilerden başka kimse kalmadığı, hünkâr hareme çekildikten sonra bendegânın da evlerine dağıldığı bir saatte, yatak odamın kapısına vurulan elin bana nasıl beklenmeyen bir haber getirmiş olacağına, bir saniye içinde, zihnen yüzlerce ihtimalleri devrettim.

Isticalle kapıyı açtım; gelen, bir haber değil, Musahip Besim Ağa'nın ellerinde hünkâr tarafından bana gönderilmiş hediyelerdi: Al canfes bir bohça, biri büyük biri küçük iki şişe.

Besim Ağa bohçayı benim ellerime teslim ettikten, şişeleri de masanın üzerine koymuktan sonra serbest kalan sağ eliyle temennâsını savurarak söyledi:

“Efendimiz size selâm ediyorlar,” dedi; “geceleri serin oluyor buyurdular, üzümeyesiniz diye size bir hırka gönderdiler. Bir de maden suyu. Belki midenizde bir ağırlık hissedersiniz...”

Maden suyunda fazla tevakkuf etmedi. Küçük şiseti eline alarak ve onu daha ziyade dikkatime ma'ruz tutarak izah etti:

“Bu su, bir boyaya değilmiş. Saçlara sürülsürse onlara asıl kendi rengini verirmiş. Tecrübe ederseniz memnun olursunuz, diye düşündüler...”

68 Tahta yeni çıkan padişahın beline, dinî merasim ve dua ile Eyüp Sultan türbesinde hükümdarlık ve halifelik kılıcı kuşatılması.

Şişesinin içinde bulanık görünüşünden nasıl bir fevkâlâde sihirli bir hassaya mâlik olduğu keşfolunamayan bu suya kısa bir göz attıktan sonra şîşeyi aldım, tekrar masanın üzerine koydum ve hemen yapılması icap eden teşekkür vazifesini ifa ederek en tatlı tebessümlerle bu güzel genç musahibi kapıya doğru iki adımla teşyi ettim.

Bittabi, Muhammed'in<sup>69</sup> ilk günlerinde komşu evden gelen aşure kabını iade ediyor gibi al canfes bohçanın içindeki alındıktan sonra geri gönderilmesi düşünülemezdi. Mazrufuya beraber zarfı da alikonacaktı, ve, odada yalnız kalınca en evvel bohçayı açtım.

Bir hırka!.. Bunu zâten öğrenmiştim. Yakasından tutarak ayağa kaldırır gibi yüksekte tuttum, topuklarımı kadar beni örtecek uzunlukta ve istenildiği kadar kavuşturulabilecek genişlikte, en nefis 'tussor'dan<sup>70</sup> içi gayet kalın satenle kaplanmış bir hırka, daha doğrusu bir 'robe de chambre' ki birkaç kere giyildikten ve artık usanıldıktan sonra çırak çıkarılmaya karar verilmiş olduğunu gösterecek bir emaresi yoktu. Her halde pek güzel, süsten âri pek kibarâne sade bir şeydi; o sırada masanın üzerinde duvarda asılı aynada yüzümün mütebessim aksını görünce anladım ki bu hediyyeden pek ziyade memnun olmuşum.

O kadar memnun olmuşum ki bu hırka, belki fazla dayanıklı olduğu, belki de benden fazla itina gördüğü için yıllarca, aşınmadan, yıpranmadan devam etti.

Onu hemen yatağımın ayak ucuna serdim ve artık uykum kaçtığı için bir sigara yakarak maden suyu şîşesiyle bulanık su şîşesinin karşısına oturarak, odamın mahrem sükûnu içinde bu iki şîşenin mânâsını düşündüm.

Maden suyunun ifadesi gayet sarihti. Son zamanların âsabîmda tevlid ettiği ihtilâller neticesiyle, karaciğerden yahut safra kesesinden, belki de emadan gelen ve ilk önce hafif ikazlar hükmünde kalan, biraz da beni muayene eden tabipleri kat'î bir hüküm vermek hususunda şâşırtan sancılar vardı. Bunu bendegâni vasıtasiyla haber alan hünkâr, ara sıra, mesela ma'rûzattan birine "Görülmüştür" makamında tarih atarken kâğıdı elinden bırakır ve yarım kalan tarihi sonra bitirmek üzere bir tevakkuf devresinde "Sancılarınız nasıl?" diye sorardı. Hastaların kendi ıztıraplarından başkalarına

69 Arabî ayların ilki.

70 İnce ipeklî kumaş.

bahsetmesini hiç hoş görmemiğim için hafif bir cevapla geçistirirdim. Bir gün bendegândan biri bana demişti ki:

“Efendimize rahatsızlıklarınızdan biraz mübalâga ile bahsetseniz iyi olur.”

Evvelâ bana pek garip görünen bu mütalâa üzerine ben ona o bana baktık, ben izahat ister gibi, o mânidar bir gülümseme arasından “Sebebini siz keşfediniz...” der gibi...

Hünkârin mesânesinde taş olduğuna, ki bunun sonraları tesiratı görüldü, daha başka ma'lûliyetleri bulunduğuna az çok vâkıftım; ve bütün hastalarda görülen bir ruhî hâletle başkalarının da hastalığına vâkif oldukça bir nevi tesliyet hissetmesinin pek beşerî olduğuna hükmetmek kolaydı. Bu gece maden suyu şîsesiyle beraber musahibin onun yanına bıraktığı anahtarını elime alınca bu hediyenin hikmetini anlamakta zorluk çekmedim.

Asıl zorluk bulanık suyun mânâsını keşfetmekte idi. Her şeyden evvel ona atfedilen sihir sırına asla inanmayan bir şüphe nazarıyla baktım. Bu sadece bir boyacı idi. Hünkâr benim şakaklarımдан başlayarak ağarmaya yüz tutan saçlarımı dikkat etmiş olacaktı, fakat beni olduğumdan ziyade gençlestirmek için bu takayyüt eserinin sâiki ne olabilirdi?

Hep o şîseye gülümseyerek bakıyordu. Hastalık hakkında yürütülen muhakeme bu yaşlılık ve gençlik meselesine de tatbik olunamaz mıydı? Zaten birkaç kere farketmiştim, kendisinden bahsederken beni de karıştırarak: “Artık biz yaşılandık...” kabilinden bir sözle, arada yirmi yıldan fazla bir farkı siler ve beni kendisiyle akran mesâbesine kordu.

Bunu ben gayet tabîî bulurdum. Nihayet vusul mümkün olan bilen noktada kendisine mukadder mesafenin pek kısa olduğunu görerek, hayatının en cevval zamanını mahrumiyet içinde, hep tahakkuk edemeyen emellerin elîm intizarları arasında geçiren bu adamın geçmiş boş zamanının, geçirilecek mahdut istifade müddetinin acısını duymakta olmasına pek tabîî nazarıyla bakıyor ve bundan dolayı onu rikkat ve muhabbetle ihata edecek bir sebep buluyordum.

Sağclarıma bu bulanık sudan sürdürmek işine gelince: Hayalen kendimi şakaklarında, ensesinde, pençe pençe kına lekeleri görünen sahte gençlik müptelâları hâlinde gördüm ve böyle tecessüm eden gülünç hâlimin karşısında ürperdim. Ben bilâkis ağarmaya başlayan

saçlarımı pek güzel, pek hoş buluyordum. Öyle bir ailenin çocuğu idim ki onda erkeklerin ve kadınların saçları vaktinden evvel ağarmaya başlar ve o ailedе hicbir ferdi tanımıyordum ki tabiatın kendisinden esirgemeye başladığı rengin telâfisini boyalardan alsın. O halde bu şişe tapası açılmadan öylece kalacaktı. Masanın bir kenarına koydum; fakat bu, onun bana böyle gece vakti yatak odama kadar gönderilmesinin sebebini izah etmiş olmuyordu.

Onu da anlamakta gecikmedim. Belliydi ki hünkâr sultanat makamına geçince sakal salivermeye başlamıştı. Galiba yalnız Yavuz Sultan Selim'den başka bütün Osmanlı padışahları bu an'aneye riayet ederdi. Sultan Reşat'ın da sakalı, saçları gibi asıl renginden çok uzaklaşmış ve beyaz olmaya pek yaklaşmıştı. Şu halde biraderi nasıl sakalını, hem pek fena bir tarzda boyar idiyse, o da daha maharetle ve asıl rengini verir diye tavsiye edilen bir su ile niçin boyamamalıydı?

Bu tecrübeye girişmeden evvel de emsal yaratmak lâzimdi. İşte başkâtip... Fakat başkâtip bu boyaya işine karışmaya hiç yanaşacak gibi görünmüyordu. Hakikaten o geceden sonra hünkâr boyaya şîsesinden bahsetmedi ama buna mukabil saçlarının kenarında, yeni uzamaya başlayan sakalının boyun tarafında sarı bir boyalekeleri görmeye başladı.

• • •

Bir gün sık sık saraya gelen ve huzura kabul edilen Ahmet Rıza<sup>71</sup>, mutadı vechiyle bana da uğradı, hemen oturur oturmaz dedi ki:

“Hünkâr saçını, sakalını boyamiş. Kendisine söylemediniz mi?..”

Hayretle yüzüne baktım. Biz ne söyleyebilirdik?.. Ne kadar süslere boğulsa gene pek nâhoş olmaktan hâli kalamayacak bir itirazı tazammun eden bir cümleyi nasıl bulmak mümkün olurdu?..

---

71 Ahmet Rıza (1858-1930). Jön Türk hareketi liderlerinden, siyaset adamı. Uzun yıllar Paris'te Jön Türk hareketini yönetmiş, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra "Ebû'l-ahrâr" (Hürriyetçilerin babası) unvanıyla ve büyük bir törenle Paris'ten İstanbul'a dönmüş; İstanbul mebusu olarak girdiği Meclis-i Mebusan'da oy birliği ile başkanlığa getirilmiştir. Siyasi tarihle ilgili Türkçe ve Fransızca eserleri vardır. *La Faillite morale de la politique Occidentale en Orient* (Paris 1922) adlı eseri *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı* (çev. Ziyad Ebuzziya, İstanbul 1982) adıyla Türkçeye çevrilmiş olup hatırları ise *Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları* (hz. Bülent Demirbaş, İstanbul 1988) adıyla yayımlanmıştır.

O cümleyi, hiç süslemeye lüzum görmeden, dosdoğru, cirilçip-lak Ahmet Rıza söylemişti. Bunu bana mütefahirâne anlattı.

Ahmet Rıza pek ziyade nazik, pek ziyade zarafet kaidelerine riayetkâr, hatırlar ve gönül okşamakta mahir olmakla beraber bunu asıl küçüklere, yahut, mevkien müsavilere karşı tatbik eder, ve, yüksekler, kavîlere karşı sert ve keskin olmaktan hâzırdu. Hele kendisine karşı sevgilerine emin oldukları hakkında hiçbir lisan ihtiyatına lüzum görmezdi. Bana da böyle ihtarları olurdu. Hattâ bir gün çok sigara içmekten sararan parmaklarımı göstererek:

“Hünkârin yanında ma'rûzatı bu parmaklarla takdim etmek doğru değil; ağızlık kullanmanız çok iyi olur...”

Gayet doğru bir söz! Fakat ne kadar doğru olursa olsun insan sözün çelik bir şîş gibi saplananı değil ipek gibi yumuşağını bekler. Onun hünkâra da böyle ihtarları olurdu ve bittabi, Ahmet Rıza gibi inkîlâbin en mühim bir rüknüne ve o zamanın Meclis-i Mebusan reisine karşı müteveccih olmaya lüzum gören yeni hünkârin, yavaş yavaş, onu, nasıl tabir etmelidir, serin bir hava ile karşılaşduğuna dikkat ederdik.

Bunu da ona ben ihtar ettim:

“Ne yapayım, diye cevap verdi; ben böyleyim. Elimde değil! Başka türlü yapamam.”

## 12

**Sadâret değişikliği — Sadâret alayları — Atlı alaydan arabalı alaya intikal — Hüseyin Hilmi Paşa'nın saray ziyaretleri — Matbah-ı Hümâyûn — Delikleri fazla tıkamamalı — İlk ziyafet — Abbas Hilmi Paşa — Başkâtibe infial — Tevfik Bey**

Bu hâtıralarda tarih yapmak ve sıra gözetmek kayıtlarıyla bağlanmamakla beraber onlarda mümkün olabilen tamamîyeti temin için bazı noktaları kısaca ve süratlice tespit etmeye lüzum görüyorum. Bunlardan biri:

Sadâret tebeddülündür.

Mart sonu isyanında<sup>72</sup> sadâreti işgal etmekte bulunan Hüseyin Hilmi Paşa<sup>73</sup> o hadiseden sonra bu makamda kalamayarak çekilince

---

72 31 Mart Vakası.

73 Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923). II. Meşrutiyet'ten sonra Kâmil Paşa kabinesinde

Abdülhamit sadârete Tevfik Paşa'yı<sup>74</sup> getirmiştir. Tevfik Paşa iffetyle, namusuyla herkesin indinde pek muhterem sayılırdı. O, ne Hüseyin Hilmi Paşa gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibat sahibi, ne de Kâmil Paşa gibi cemiyetin sarîh bir muhalifi idi. O zaman için en müناسip bir sadrazam ancak o olabilirdi. Fakat yeni hünkârin cülûsu üzerine cemiyet, nüfuz ve kuvvetinin rücuuna müşahhas bir timsal olmak üzere, 31 Mart irticanda çekilmeye mecbur olan sadrazamı gene yerine getirmeye lüzum gördü ve bu suretle Tevfik Paşa'ya Londra sefareti verilerek Hüseyin Hilmi Paşa'ya da sadâret tevcih edildi.

Bu neviden tebeddülerle alâkası, ancak havanın lodos yahut poyraz olmasıyla takayyüt mesabesinde kalan ve bu itibarla o zaman hükümet idaresini ellerinde tutan kuvvetin arzusuna pek muvafık bir siyaset takip etmek dirayetini gösteren hünkâr, yalnız sarayın tefriş ve tamir işlerini yakından takip etmekte iktifa ediyordu. Bu tebeddülün saraya yegâne taallûku sadâret alayı râsimesinden ibaret kâliyordu.

Bu alayı hemen herkes mükerrerden görmüş öğrenmişti. Bâbiâli'nin meşhur caddesiyle büyük sofası ve divan odası kaç kere-ler bu alay için, vakt geçirecek eğlence arayanlarla dolup boşalmak hususunda mümarese sahibiydi. Beşiktaş'tan Sirkeci iskelesine bah-ren gelen bir heyet orada kendilerine mutnazır olan atlara binerler, sadrazam ve onunla beraber değişen yahut yerinde ibka edilen şeyhülislâm, önlerinde Mâbeyn başkâtibi ve etrafta yâverândan mürekkep bir halka ile yavaş yavaş, caddenin berberlerinden, ki-tapçılardan, kahve halkından birikmiş kalabalığa, o muhteşem elbise-i resmiyelerinin şâşaasiyla göğüslerini dolduran nişanların iltimâını göstererek bir alay-ı vâlâ hâlinde yokuşu çîkarlardı.

Bu ala-ı vâlânın asıl hikmet-i vücudu, mâbeyn başkâtibinin bir elinde göğsünün en üst tarafında mukaddes bir nûsha ihtiramiyla taşındığı al atlas kese içinde sadâret fermaniydi.

Veziîr-i maalisemirim... diye başlayan ve daima çıkan için tez-lili mutazammin olmamakla beraber gelen hakkında pek iltifatla

---

Dâhiliye Nâziri oldu, kabinetin düşmesinden sonra da sadrazamlığa getirildi. I. Dünya Savaşı sonunda Viyana sefiri oldu.

74 Tevfik Paşa (1845-1936). Son Osmanlı sadrazamı. 1934'te soyadı kanundan sonra Okday soyadını almıştır. Torunu Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* (İstanbul 1986) adlı kitapta fotoğraflarla hayat hikâyесini ayrıntılı olarak anlatmıştır.

dolu oluşuna nazaran gidene pek de tesliyet verecek bir mahiyet gösteremeyen bu ferman Bâbiâli'de büyük ihtiramla karşılaşır ve sanki yeni bir şeyler haber verecekmişçesine bir an evvel en iyi işitilebilecek bir noktaya väsil olmak için divan odasına birbirini ite kaka hücum eden kâtiplerin, hademenin, merak sahiplerinden müteşekkil bir kalabalığın arasından teşrifatçıların gayretille açılan yolda, gene öyle vakarla, azametle, ağır ağır ilerleyen heyet, izdihamın az yahut çok olmasına göre, epeyce dar yahut oldukça geniş bir boşlukta mevki alırdı. Burada mâbeyn başkâtibi kırmızı torbayı teslim ederek ve alnına götürerek sadâret mektupçusuna tevdi eder, o da aynı râsimé ile alıp torbanın içinden fermanı çıkarır ve gür bir sesle okurdu.

Mâbeyn başkâtibi sadrazamı tebrik ettiğten sonra çıktı; aynı merasim pek çok ihtaralarla Bâb-ı Vâlâ-yı Meşihat'ta da tekrar edilince artık saraya ait olan vazife biterek hükümet de: Âlem gene ol âlem...

Devam etmeye başlardı.

Bunun belki gösteriş için, sultanata ve sadârete ait tantana ve debdebe için, öteden beri mer'i bir an'ane itibariyle faidesi teslim olunabilirdi; gençliklerinde ata binmekte mümareseleri olsa bile şu yaşlılık hâlinde Sirkeci iskelesinden Bâbiâli'ye kadar binicilik tecrübe yapmaya mecbur olan sadrazamla şeyhüllislâmi halka pek de beğenilecek bir şekilde göstermek kabiliyeti yoktu. Hele başkâtip bir eliyle hayvanının dizginlerini idareye, diğer eliyle atlas keseyi göğsünün yukarı kısmından biraz aşağı inmesin diye münasip bir hadde tutmak için dikkate mecburken, elbise-i resmîyesinin sırma şeritli pantolonu atın karnına sürte sürte dolanıp burgulandıkça bacaklarını baldırlarının yarısına kadar açıkta bıraklığını farkederek, bir türlü çaresi bulunamayan bu rezaletten, alnında biriken soğuk ter damlaları şıpır şıpır atlas torbanın üzerine düşerek, pek gülünç ve aynı zamanda pek acinacak bir haldeydi.

Saraya avdetinde bunu hûnkâra öyle tuhaf bir manzara olarak arzetti ki o alaydan sonra bir daha sadâret alayı yapılmak icap ederse, bunun onde başkâtiple seryâveri ve arkada sadrazamla şeyhüllislâmi taşıyacak olan, etrafta münasip miktarda süvari ile, landolarda yapılması takarrür etti. Hakikaten ondan sonra da alayı vâlâ gülünçlüğünden en mühim kısmını kaybederek bu suretle icra edilir oldu.

Bu günden sonra sarayda bir usul daha teessüs etti. Abdülhamit zamanında sadrazamların, hattâ şeyhüislâmla diğer vükelânın muayyen günlerinde Yıldız'da ispat-ı vücut etmeleri mutattı. Hüseyin Hilmi Paşa bu âdeti haftada iki gün konağından doğruca saraya gelmek ve huzura girmek şeklinde ihya etti. Bittabi o günlerde sadrazama tahsis edilen, cephenin kara cihetindeki büyük salonda Matbah-ı Hümâyûn'dan ihmâz edilen pek mükellef, pek mutena bir yemek verilirdi.

Hüseyin Hilmi Paşa selefi gibi süküt eder bir zat değildi, sohbeti pek dolgun ve pek câzipti. Onun için huzurda uzun bir zaman geçirirdi. Nelerden bahsolanurdu. Bunu bilmiyoruz, fakat pek iyi biliyoruz ki siyasiyattan, umûr-ı hûkûmetten bahsolanmazdı. Gerek hûnkâr, gerek sadrazam o zeminlere sevk-i kelâm etmeyecek kadar perhîzkâr idiler.

Matbah-ı Hümâyûn dedim. Bu matbah, Matbah-ı Âmire'den büsbütün ayrı bir teşekkülü ve Mâbeyn'de hususi mahallinde kâindi. Buradan yalnız hûnkârin şahsına mahsus yiyecek ihmâz edilirdi. Kendisinden arta kalanla da bendegânından bazıları müstefid olurdu. Hakikaten sanatında pek mahir olan aşçıbaşı ile muavinlerinin maharetini bazan bizler de tecrübe ile takdir etmek fırsatını bulurduk. Matbah-ı Âmire'de yapılan tasarruf tedbirlerini Matbah-ı Hümâyûn'da tatbik etmek muvafik olamazdı. Hattâ bu siyaseti bize bir gün hasbihal arasında Talât<sup>75</sup> da ihtar etti: "Bütün delikleri tikamayınız!" dedi.

• • •

İlk ziyafet.

Bir gün, o zaman hâlâ Teşrifatî-i Divan-ı Hümâyûn unvan ve vazifesini muhafaza eden Galip Paşa mutadı olan telâşla saraya gelerek haber verdi:

"Mısır hîdivine<sup>76</sup> bir ziyafet-i seniye verilecek" dedi.

75 Talât Paşa (1874-1921). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden. II. Meşrutiyet'ten sonra Edirne mebusu olarak girdiği Meclis-i Mebusan'da Dâhiliye Nâzırlığı ile Posta ve Telgraf Nâzırlığı, Sadrazamlık yaptı. Mondros Mütarekesi'nden sonra yurt dışına kaçtı, Berlin'de bir Ermeni komitacı tarafından vurularak öldürdü. Cenazesi daha sonra İstanbul'a getirilerek Âbide-i Hürriyet Tepesi'ne defnedildi.

76 Sultan Abdülaziz tarafından 1867 yılında Mısır valilerine verilen unvan. Hîdivlik, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan sonra bir nevi veraset halinde onun çocuklarına kalmıştır.

Cülüsün hemen ilk günlerine tesadüf eden bu haber bizi epeyce şaşırttı. Ziyafet takımları henüz Yıldız'dan Hazine-i Hassa'ya verilmemişti. Dolmabahçe'nin neresinde ve neyle bir ziyafet ihtar edilebilirdi. Galip Paşa bu telâşı muciphaberin mühim bir kısmını tahrif edecek bir ilâvede bulundu. Hükümet erkânı tarafından kendisine verilen talimata tevfikan ziyafet pek küçük bir şekilde olacaktı. Siyaseten buna lüzum görülmüş ve hîdîv için bir hükümdara verilecek olan ziyafet mikyasında bir tekellüfe kalkışılmaması takarrûr etmişti.

Derhal bir fihrîst yapıldı. Onun böyle şeylerde mesbuk tecrübeleri vardı. Hünkâra, veliahta, hîdîve tahsis olunan mevkilerden sonra hükümet erkânından mutlaka bulunacak olanlara da yer verilince Mâbeyn erkânına ancak üç yer kâliyordu. Bu üç yer başmâbeyncinin, başkâtibin ve seryâverindi. Bu dar çerçeveye içinde bile sofra on altı kişilik oluyordu.

Zülvehçeyn denilen büyük sofaya, amele üşüştürülüdü, bütün bir gün saray keser taktaklarıyla güm güm öterek orada tahta ayaklar üzerinde derme çatma, fakat muhkem bir sofa kuruldu, sarayın asıl muhteşem 'vermeil'<sup>77</sup> ziyafet takımı alınamayarak ancak adedi mahdut bir heyet-i idareye kifayet edebilecek olan ve sarayda galiba bir tarihte Rusya çarına ziyafet verilmek için Ulahâya<sup>78</sup> gönderildiğinden dolayı "Ulah takımı" diye anılan küçük gümüş takım getirtilebildi. Velhasıl muayyen gecede Hademe-i Hassa'dan<sup>79</sup>, Muzika-i Hümâyûn'dan<sup>80</sup>, Enderun efendilerinden mürekkep bir resm-i kabul ile şân-ı saltanata lâyik bir ziyafet verildi.

Hîdîv Abbas Hilmi Paşa<sup>81</sup> her sene yazın bir kısmını Çubuklu mâlikânesinde<sup>82</sup> geçirmek üzere İstanbul'a gelmek itiyadında idi. Her gelişinde padişâha ihtiramlarını arzeder ve sarayca da kendisine hâiz olduğu mevkii icap ettirdiği hüsni kabul gösterilirdi.

Bu âdet yeni hünkâr zamanında da bu suretle başlayarak devam etti. Abbas Hilmi Paşa gayet zeki olduğu için İstanbul'da

---

77 Altın yaldızlı gümüş.

78 Eflâk, Bogdan ve Erdel'in Osmanlılar zamanındaki adı.

79 Saray hizmetlileri.

80 Sultan II. Mahmut'un, Mehterhâne'nin yerine, 1828-1831 tarihlerinde İtalyan asılı orkestra şefi Donizetti Paşa'ya (öl. 1856) kurdurmuş olduğu saray orkestrası.

81 Abbas Hilmi II (1874-1934). Mısır hîdîvi Tevfik Paşa'nın oğludur. 1914 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinden sonra hîdîvlikten azledildi ve hayatının geri kalan kısmını İstanbul ve Viyana'da geçirdi, Cenevre'de vefat etti.

82 Çubuklu'daki Hîdîv Kasrı.

ikametini makam-ı saltanatı ve hükümeti işgal etmeyecek surette geçirirdi.

Gene zekâsının icabât-ı tabiiyesinden olarak Meşrutiyet zamanında bu ihtiyat ve içtinab siyasetine fazlasıyla riayet, fakat sultanat makamına da eksilmeyen bir mikyasta hürmet gösterirdi.

Bu ziyafetin bende pek nâhoş bir hâtırası vardır:

Onun mürettibi hükümetten alınmış talimat dairesinde hareket eden Galip Paşa ve saraya taallûk eden aksâmında, hünkâra arzı ve iradesinin istihsali hususunda salâhiyetini istimal eden Lütfî Simavi olduğu, başkâtip yalnız cereyan eden müzakeratta bir müşahit sıfatıyla bulunduğu halde, sofradâ kendilerine bizzarure yer verilemeyen birkaç zat bundan büyük bir izzetinefis meselesi çıkarmışlar ve biçâreyi yıllarca sönmek bilmeyen bir husumete maruz bırakmışlardır. O kadar ki hiç istihkak kesbedilmemiş olan bu infialın ezası altında biçâre adam her gün bir parça daha zehirlenir ve sabırla sükût ederdi.

Gariptir ki o gece ziyafette bulunmak imtiyazına herkesten zi-yade istihkakı olan ikinci mâbeynici Tevfik Bey istihzarat için gene herkesten ziyade çırpinıp uğraştı ve katıyyen bir infial eseri göstermek şöyle dursun, belki biraz daha gayretle kendisine bir yer tahsisi çaresi aransaydı, bunu kabul etmeyecekti.

Bütün refakat müddetince melekâne evsafıyla bizleri kendisine meclûb eden bu zâtın hâtırasına şimdilik küçük bir selâm ithafıyla geçeceğim.

### 13

**Hünkârin tahsisatı — Emrullah'ın bir ziyareti —  
Nasıl mukabele ettim — Hünkârin kararı — Bir muvazaa —  
Sakal meselesi — Faka basıyorum — Sebepler? —  
Mükellef bir râsimé — Güzel bir sakal**

Cülûsun hemen akabinde bir gün Emrullah Efendi<sup>83</sup> bana geldi ve zihnini işgal eden ziyaret sebebini haber vermeden, âdetâ aksırıp

83 Emrullah Efendi (1858-1914). Maarif memurluklarında bulunmuş, II. Meşrutiyet'ten sonra Maarif Nâzırlığı yapmıştır. Türkiye'de ilk ansiklopedilerden biri kabul edilen *Muhitü'l-maarif*'in ancak ilk cildini çıkarabilmiş (1315/1902); "Maarif bir Tübâ ağıacıdır, kökü göklerdedir!" nazarîyesiyle şöhret kazanmıştır.

müsterih olmadan evvel tamamıyla oturmaya bile kuvvet bulamayarak yarı ayakta, yarı sandalyede, söyledi:

“Sana mühim bir iş için geliyorum. Biliyorsun ki hünkâr için hükümet yirmi beş bin lira tahsisat teklif ediyor. Biz bunu fazla bulmuyoruz, amma...”

“Biz” demesinden maksat kimlerdi? Mebuslar olacak, Muvazene-i Maliye Encümeni azası, belki de içlerinden, birinin, hattâ bizzat kendisinin bir fikri. Bir fikir ki hemen diğerleri tarafından da kabul edilivermiştir.

Devam etti:

“Ama hünkâr kendiliğinden bunun beş bin lirasını terkedeyecek olursa efkâr-ı umumiye üzerinde pek iyi bir tesir hasıl edecek.

Bizler, saray ve Hazine-i Hassa Abdülhamit'ten tevarüs edilen müthiş masarifin altından nasıl kalkılacağında, yeni sarayın katî ihtiyacına ne suretle karşı konabileceğinde şaşırılmış, henüz istimal edilebilecek para ile tesviye olunacak masraflar hakkında sarih bir fikir edinememişken böyle mühim bir feragatin nasıl mümkün olabileceği düşünmezdim. Pek ihtiyatla cevap verebilmek için bir müddet sustum.

Hâtırası yalnız dalgınlığıyla ahlâfa intikal eden Emrullah Efendi'nin başka evsafi da vardı. Dalgınlık şöhreti hayatında o kadar şayı idî ki bütün mevcudiyetine müstevli olmuş ve onu herkese yalnız o sıfatıyla tanıtmıştı. Başka evsafi arasında bilhassa bir tanesi daha vardı ki uysallığı idî. Herhangi bir ağızdan yahut kendi karihasından bir fikir doğup da ona muvafık görünecek olursa o cihetten esen rüzgârin istikametine uyar ve artık etrafını görmeyerek, gözleri yalnız teveccûh edilecek noktaya dikilmiş, uykusunda yürüyen bir adam halinde, ilerlerdi. Hattâ böyle doğuvermiş bir fikrin tahrîkiyle yürüken daima burnunun üzerinden kayıp düşen, yahut, büğulanıp örtülen gözlüğünün altında gözleri, muhatabını görmeyen, ona bakmayan bir donukluk alır ve bütün kendisine söylenen sözleri hep dimağında bir çivi gibi saplanmış fikrin etrafında, bir kayayı aşındırmayan su çırıntıları gibi geçiştirirdi.

Tam mânâsiyla bir ilim adamı olan bu zât hayatın amelî cihetleriyle asla meşgul olamamıştı. Hele amelî hayatın mihveri olan para ile münasebeti yoktu. Ben onu İzmir'de Maarif müdürüüğünde tanımış, sonra geçen yıllarda bütün idbar ve ikbal saflarını

takip etmiştim. Giyinişinde, yaşamışında, ev hayatında parasızlığı ile paralılığının arasında hiç bârîz bir fark görmedim.

Ona sarayın ihtiyacından, içinde çırpinılan müşkülâttan bahsetmek beyhude idi; başka bir noktadan itiraz etmeye teşebbüs lâzımdı.

“Ben bunu nasıl arzederim” dedim. “Her şeyden evvel Hazine-i Hassa ile ve ondan evvel başmâbeyinci ile anlaşmak ve onlar buna imkân bulurlarsa teklifin arzı şeklini araştırmak icap eder.”

O, hep gözleri asıl fikrine saplanmış ve müphem bir noktaya dikkilmiş, bana bakmayarak:

“Fırka<sup>84</sup> bunu senden bekliyor” dedi ve ayağa kalkarak: “Bana hemen haber verirsin” diye ilâve etti.

O gittikten sonra derhal Hazine-i Hassa nâzırına haber gönderdim ve başmâbeyincinin odasında toplandık. Nuri Bey pek asabî, pek mütelâsi olmakla beraber mühim meseelerde, yalnız bir sinir buhranının dalgasını geçirecek kadar durarak, sükûnu iadeye muvaffak olunca söylerdi:

“Daha ne alacağız, ne vereceğiz belli değil!..” dedi. Lütfi Bey canını sıkacak bir hal hâdis olunca sertçe bir kelime ile hissiyatını ifadeyi kâfi görerek mütalâa beyanını fazla bir kûlfet addederdi.

Ben bu toplantıdan neticeye varılacak bir karar alınamayacağına hüküm vererek:

“İstîzan edelim,” dedim; “hep beraber huzura çıkalım. Hünkâr bu teklif karşısında şaşıracak ve bizlerin reyine ihtiyaç hissedecektir. O zaman hâtıra gelenleri söyleyiz.”

Huzura çıktıktı. Bana vukua gelen ziyareti ve edilen teklifi anlatım. Hünkâr dinlerken mutadi vechiyle evlerinin içinde gözlerini çevirdi. Belliydi ki alınacak kararı düşünüyordu. Reye müracaat etmek için evvelâ Hazine-i Hassa nâzırına bakarken verilecek kararı almış olduğunda şüphe yoktu. Reye müracaat bir nevi usule riayet kaydından ibaret kaliyordu. Nuri Bey aynı mütalâasını söylediğten sonra diğer iki rey sahibini dinlemeye bile lüzum görmeden:

“Paraya göre kendimizi sıkıracı,” dedi; “Mebusan tarafından yapılan bir teklifi kabul etmek daha muvafiktir. Ancak...”

O zaman bana baktı:

“Biz bunu teklif üzerine değil, kendiliğimizden yapmış oluruz, değil mi?” dedi ve ilâve etti:

---

84 İttihat ve Terakki Fırkası.

“Başkâtip bu yolda bir tezkere yazar...”

Birbirimize baktık. Burada akan sular dururdu, dururdu ama hazinenin suyu nereden gelecekti. Süklüm püklüm çıktıktı. Nuri Bey kırkırmızı idi, Lütfi Bey dudaklarını ısıririyordu. Ben hünkârda böyle bir feragatin mânâsını düşünerek için için gülüyordum.

Öyle ya para işi, nihayet kendisine pek az taallûku olan bir işti. Bütün hayatı az para ile sıkıntılardan içinde geçen bir adam için yirmi binle yirmi beş bin arasındaki rakam farkını hesap etmek lüzumu böyle nazik bir meselede âmil olamazdı.

Böylece cevap verildi. Fakat bu bahsi itmam için ilâve edeyim: Sonraları sarayda mütevaliyen mükellef ziyafetler vermek ve hünkâri muhtelif seyahatlere çıkarmak lüzumu hâsil olunca hükümetin bir teklifü üzerine aylık tahsisat-ı seniyeden başka yıllık bir elli bin lira ziyyafet ve seyahat masrafi tahsis olundu ve bu suretle âdetâ bir muvzaa mukabilinde Hazine-i Hassa'nın yüzü güldü, hünkâr da hemen cülûs eder etmez bir feragat göstermiş olmak meziyetini kazanmış oldu.

• • •

Hünkâr beni faka bastırdı. Bakınız nasıl? Cuma selâmlıklarında alayda bulunmaları mutat olanlardan başka her hafta Evkaf Nâziri, ekseriyet üzere Harbiye Nâziri, bazan Bahriye Nâziri, Şehremini camiin binek taşının iç tarafında istikbal ederler ve imam-ı şehriyar<sup>85</sup> de dâhil olduğu halde, ikinci derecede gelen zevatla orada bir kalabalık toplanmış olurdu.

İlk haftalardan birinde ve mahut bulanık su vakasını takip eden bir Cuma gününde hünkâr binek taşından içeriye girer girmez müstakbîlini selâmladıktan sonra imam efendiye işaret etti:

“Başkâtip beyin sakal duasını yapalım” dedi. “Efendilere haber verilsin de...”

Maiyette gelen bendegâna hitaben ilâve ediyordu:

“Mâbeyn’den icab eden zevat da bulunsun, bu hafta içinde, mesela Çarşamba günü Mâbeyn’de bu duayı yapalım.”

Bana bakmıyordu. Ben zâten bakılacak bir halde değildim. Üzerine bir kova kaynar su dökülmüş bir horoz gibiydim. Bir söz söylemeye, kalabalığın içinde hünkâra karşı itiraza benzeyecek bir kelime sarf etmeye imkân olsaydı bile buna muvaffak olamayacaktım.

---

85 Sarayın resmî imamı.

Kendimi derhal hayalen bir sakalla gördüm. Ve bunu o kadar gülünç, o kadar tuhof buldum ki hayalimin bu siması karşısında dondum.

Lütfi Bey, nâzırlar, yâverler, hazır bulunanlar bana bir mahkûmiyet ilâmî giymiş bir biçâre gibi merhametle, biraz da alay ederek ve gülümseyerek bakıyordu.

“Başa gelen çekilir!...” diyerek Mahfil-i Hümâyun'a<sup>86</sup> götürünen merdivenleri, herkesle beraber, aştım; ve yukarıda, biz bize kalınca izah ettiler.

Anlaşılan Mâbeyn başkâtibi bir sakal sahibi olmaliymış. Mâbeyncilerle bendegân ve diğer saray adamları bundan müstesna imiş. İkinci mâbeyncinin sakalını düşünerek:

“O halde Tevfik Bey'in sakalını tıraş ettirmeli!” diye işi şakaya bozarak geçiştirdim.

Ben hünkârin beni böyle gafil avlamasına kendimce sebepler bulmuştum. İkide birde gösterilecek şeyleri anlatmak ve verilecek emirleri izah etmek için beni Harem-i Hümâyun'a celb ederdi. Buralarda harem ağaları halvet yaparlar, yani kadınların ortadan çekilmesini temin ederler ve gösterilecek yerleri boşaltırlardı. Ben de musahiplerden birinin refakatinde buralarda gözler yerde dolaşırdım. Fakat gözler ne kadar yerlerde olursa olsun, kulaklar ne kadar bir fisiltı sezmemeye karar verirse versin, kaynaşan kapıları fark etmemek mümkün olamazdı. Kadın tecessüsü halvet usulüne galebe çalar ve harem ağalarının gazubâne nazarını istihfaf ederdi.

Acaba hünkâr bu kadın tecessüsünün karşısına genç bir başkâtip çikarmak istememiş miydi, yoksa bulanık suyu bir daha tecrübe mevkiiine koymak vesilesini mi yaratmak istemişti? Şakaklarından belliyi ki başkâtibinin sakalına da kır düşmüş olacaktı.

Muayyen günde şehzadeler de dâhil olduğu halde ve hünkârin riyasetinde mükellef bir râsim'e şeklinde bana yıllarca kendisini taşıtan sakalın duası yapıldı.

Fakat maksat ne olursa olsun, husule gelmedi. Berberimin büyük bir mahareti vardı; sakal bir biçim alacak kadar uzadıktan sonra

---

86 Genellikle selâtin camileri denilen camilerde devrin padişahının namaz kılması için ayırlan bölüm. Hünkâr mahfili de denilen bu mekânlar merdivenle çıkan üst katta ve ön tarafa bulunur, duvarları çinilerle ve çeşitli levhalarla süslü olurdu.

bana pek güzel bir ‘carré’<sup>87</sup> sakal yaptı. Ben bunu, hattâ saraydan çekildikten sonra bile, hünkârin vefatına kadar taşıdım. Buna mukabil hünkârin Berberbaşısı Mehmet Bey ona ancak top bir sakal yapabilirdi ve bunun da beyazını örtecek kadar boyanabildiğine hiçbir zaman şahit olmadım.

## 14

### **Âsim Bey — İstifası — İzzet Bey — Hazine Nâzırı Nuri Bey istifa ediyor — Ne sebep olabilirdi? — Hacı Feyzi Efendi — Galip Paşa — Ne için çekiliyor? — İsmail Cenani — Şeref Bey — Faik Bey**

Pek kısa bir zaman içinde üç istifa vukua geldi. Bu istifa silsilesini açan Mâbeyn kâtipliğine alınmış olan Âsim Bey<sup>88</sup> oldu. Hayat ilmine vukufu kadar kalemine sahip olan, sevimliliği kadar iyi huyluluğuyla herkesi kendisine meclûb eden bu arkadaş yalnız bir şeye kadir değildi: Âsabına tahakküm edebilmek. Onu sarayın geniş ve tenha olduğu için hakikatten daha geniş görünen ve bir köşesinden bir şeyle çıkıvererekmiş vehmini veren sofalarında kendi kendisinin üzerine toparlanan bir ürküklikle dolasıyor gördükçe bu asabiyetin altından nâgihan bir hadise fişkiracağına hâküm verirdim. Bu hadise istifa şeklinde zuhur etti. Bir sabah beni sanki bir kabahat itiraf edecek bir mürcim hâliyle gelip gördü ve gözleri yerde ellerini uğutsurarak kesik kesik anlattı. Bence pek muhib olan bu dostun bir yanlış iş görmeye teşebbüs etmemesi mültezemdi. Her şeyden evvel sebebini anlamak istedim ve anlamakta gecikmedim ki ona o günü vaziyetine müreccah bir teklif vardır: Meclis-i Mebusan başkitâbeti... Teklifin rüçhanı zâhir olunca fîkrinden caydırımıya çalışmak onun zararına bir hodgâmlık olurdu. Bittabi bunu yapmadım ve bu suretle pek kıymettar bir mesai refikinden mahrum kalmaya mukabil onun kabiliyetine daha müsait bir saha açılacağını görerek müsterih oldum. Âsim bizden ayrılmışça onun yerine en iyi bir telâfi vesilesini eski sefirlerden ve daha sonra mülga Dârûlfünun

---

87 Dört köşe.

88 Mustafa Âsim Çalikoğlu (1874-1969).

müderrislerinden Ahmet Reşit'in<sup>89</sup> küçük kardeşi İzzet Ziya'yı<sup>90</sup> almakla bulmuş olduk.

• • •

İkinci istifa Hazine-i Hassa Nâzırı Nuri Bey tarafından vukua geldi ve bunun sebebini hiçbir zaman lâyıkıyla anlayamadık. Vukuat herkesin âsabında öyle mufrit bir ihtiyaz kabiliyeti uyandırmıştı ki o tarihlerde sükûn ve itidal sahiplerine pek nadir tesadüf edilebilirdi. Bu nevi ihtiyazın en bârız bir numunesini Nuri Bey'de görmek mümkün değildi. Hayatımı türlü mühim resmî vazifelerde geçirerek tam manasıyla pişkin bir zât olan Nuri Bey Abdülhamit'in son yıllarda Âyan azalığıyla beraber Hazine-i Hassa Nâzırlığı'nda bulunuyordu. Biz onu bu sıfatıyla tanıdık ve hemen gördük ki eski sarayı yeni şekline getirmek teşebbüslerinde uhdesine terettüp eden vazifeyi hiç yadırgamayacaktı. Ve hakikaten ilk adımlarda olanca dirayet ve faaliyetini bu uğurda sarf etmeye başladı.

Nasıl oldu da istifaya lüzum gördü?

Zihnimde evirdim çevirdim: Unvanı Hazine-i Hassa Nâzırı idi, Hazine-i Hassa Müdüriyet-i Umumiye'ye kalb edilecekti. Bundan bir izzetinefis meselesi mi çıkmıştı?. Yoksa müstakil bir âmirken bir maiyet hükmüne girmekte kabul edilemeyecek bir tenezzül hadisesi mi vehm etmişti? Yahut belki de mahlû padişahın<sup>91</sup> bir adamı mesabesinde telakki edilerek bir taraftan bir tazyik eserine maruz kalmıştı.

Bu ihtimaller zihnimde tebadür ederken ne kadar mümkünse o kadar lisân ihtiyatına lüzum görerek istizah ettim. Birer birer pek nazikâne mukabele etti, yalnız üçüncü ihtimale daha büyük bir ihtiyatla temas ederken sözümü kesti:

“Müsaade ediniz, bu fikirden vazgeçmeye imkân görmüyorum,” dedi; “istifamı hâk-i pây-i şâhâneye arz ediniz...”

Bunu o kadar teessürle söyledi ki onun teessürüne ben de tamamıyla iştirak ederek yüzüne baktım, o saniyede galiba çarpışan teessürlerimizden tutuşuveren bir infialle ilâve etti:

89 Ahmet Reşit Turnagil (1876-1947). Dârûlfünun Hukuk-ı Düvel müderrisi.

90 İzzet Ziya Turnagil (1883-1936). Zonaro'dan sonra saray ressamlığına getirilen ressam. Yaptığı resimlerin büyük bir kısmı mecmua sayfalarında kalmış, bir kısmı albüm hâlinde *Edebiyatı Tuvalle Buluşturan Ressam İzzet Ziya* (haz. Bahriye Çeri - Ali Birinci, İstanbul 2013) adıyla bir araya getirilmiştir.

91 Sultan II. Abdülhamit.

“Müsterih olunuz, Âyan azalığını elimden alamazlar ya...”

Bu kıvılcım işin mahiyetini aydınlatmış oldu ve bu suretle Nuri Bey çekildi, onun muavinliğinde bulunan Hazine-i Hassâ'ya evvelce Şûrâ-yı Devlet'ten<sup>92</sup> gelen Hacı Feyzi Efendi müdür-i umumi tayin edildi.

Hacı Feyzi Efendi hayatı benim için tanımak mümkün olabilen iffet ve istikamet erbâbı arasında bu iki hasisaya en büyük mikyasta dirayet ve faaliyet evsafını ilâve eden ve bizler saraydan çekilinceye kadar mesaide en iyi refik olan bir müdür-i umumi oldu.

• • •

Üçüncü istifa Teşrifat-ı Umumiye Nâziri<sup>93</sup> ve aynı zamanda Tercüman-ı Divan-ı Hümayun olan Galip Paşa tarafından vukua geldi.

Hep sinir buhranlarına maruz kalyordum. Böyle birbirini vely eden üç istifa beni de sarsıyordu. Eğer taklid-i sârî hâdise-i ruhiyesine mağlûp olacak kadar kendimi saliversem nerede ise ben de istifaya kalkışacaktım. Neden?.. Hiç! Sadece bu vak'alar, çlgınlığa sevk eden bir hava yaratmış oluyordu.

Bir sabah o bana âdetâ titreyerek geldi. Gene her vakitki gibi nazik, zarif, resmî olmaya itinatkârdı. Uzun ve ince endamını daha güzel gösteren redingotunun içinde, güzel kesilmiş sakıyla, melih cehresiyle pek güzel denebilen bu adamlı aramızda münasebet eskiden beri pek dostâne idi. O, Teşrifat-ı Umumiye Nâziri vezâifini pek iyi bilir, muahaze ve itiraz mümkün olmayan bir zarafetle yapardı. Bu zeminde görülen behresi kadar rüyet ve vukuf sahası geniş miydi? Onu bilmiyorum, Tercüman-ı Divan-ı Hümayun sıfatıyla vazifesinin ehemmiyeti nisbetinde kudrete malik miydi? Onu da bimiyorum, bildiğim bir hakikat varsa o güne kadar gördüklerimle anlaşılmıştı ki pek iyi bir Teşrifat Nâziriyydi.

Fakat nâzırdı, nâzırlığın birkaç makama inhisarı zamanında bu unvan taşınamayacak kadar ağırdı, sonra yüzera-yı saltanat-ı seniyedendi, hele bu daha ağırdı. Hepsinden ağır bir şöhreti de vardı: Onun için Abdülhamit'in Dârüssaade Ağası'nın mahmisi denirdi. Herkesin bir hâmisi mevcutken onun da velev o renkte

---

92 1868'de kaldırılan Meclis-i Vâlâ'nın yerine Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ile birlikte kurulan yeni meclis.

93 Sarayda ve Bâbiâl'de makamı bulunan, protokolden sorumlu kişi.

bir hâmisi olmak belki tabîî idi ama artık iftira kabilinden olsa bile böyle şöhretlere tahammûl edemeyen bir idarede onu o makamda tutmak istemeyenler olabilirdi. Olabilirdi değil, olmaliydi... Galip Paşa da bu suretle bizi yalnız bırakınca merasimin pek sıkışık olan bu zamanında hemen yerini doldurmak icap etti. Ve bu vazifeyi en müsait şartlarla üstüne alabilecek namzedi İsmail Cenani'nin şahsında bulduk.

Eski sadrazamlardan Kadri Paşa'nın oğlu İsmail Cenani Türkiye'de en iyi Fransızca söyleyen zeki, münevver, her mânâsıyla kibarâne evsafi câmi bir dostu ki herkesle beraber bizce de pek sevilirdi. Onunla İnhisar İdaresi'nde<sup>94</sup> uzun müddet beraber yaşadık, sonra ben saraya tayin edilince inhilâl eden Hükûmet Komiserliği'ne o geçmiştim. Benim ikram ve ısrar derecesine varan teklifime râm olarak bu vazifeyi kabul etti. Sarayda da beraber çalışmak vazifelemini buldukça, biz ondan o da bizden pek memnun kalırdık ama, zannediyorum ki, bizden sonra bu işte bulunmak kararını aldığına nedamet etmiş olacak.

• • •

Saray teşkilâtında en bozuk ve eğer bir düzeni varsa en çarpık, İslahi en ziyade bilgiye, emeğe, paraya, gayrete muhtaç ve hiç şüphe yok, Matbah-ı Âmire ile Müstahdemîn Koğuşları ile beraber en ziyade pis bir yer İstablı-ı Âmire idi.

Burada yapılacak işler o kadar çoktu ki hiç kimsede oraya burunu sokmak cesareti yoktu. Bililtizam burnunu sokmak dedim. Sokmak değil oraya yaklaşmak bile daha kapısının dışından istikbal eden kokulardan dolayı en mütehammil burunları bile geri dönmeye mecbur ederdi. Onun içindir ki hiçbir zaman eşigini aşmak kuvvetimi bulmadım; hattâ İslah, tathir ve tensik edildikten sonra da ilk hâsil olan ürküntü devam ederek uzun yıllar içinde oraya beş dakika bile uğramadım.

Bu hal belki öylece devam edecekti, eğer İstablı-ı Âmire müdürüne Şeref Bey gelmeseydi. Bu ismi yazarken onun sahibinin gûleç siması, insanı sarılıp öpmeye davet eden bütün sevimli hâli gözlerimin önüne geldi. Kendisinden elbette bahsetmek sıraları gelmesine intizaren burada yalnız işaret edeyim ki Şeref Bey pek

94 Osmanlı ülkesinde tütün tarımı, işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili Tekel İdaresi. Osmanlı Devleti'ni de bu idarede komiser temsil etmekte idi.

mahir bir süvari, at ilmine tamamiyle vâkîf bir bilgi ve görgü sahibi değil, aynı zamanda bir saray adamı sıfatını en geniş miyasta bir iş adamı sıfatıyla mezc etmiş bir zabitti. Zabit deyince bu kelimenin lügat mânâsını aldım, onun idaresinde İstabl-ı Âmire hakiki bir zapt u rapt, tam bir intizam ve tertip dairesine girmiş oldu.

Aynı hadise Miralay Faik Bey'in Muzika ve Hademe Kumandanlığı'na tayiniyle Gümüşsuyu'nun yarı yanık kışlasında vukua geldi. Faik Bey bu kışlada yapılan ıslahatın başında bulunmakla oraya en iyi bir intizam unsuru getirmiştir. Pek karışık bir vaziyette bulunan bu kişi ile orada toplanan yüzlerce insanın mukadderatı hakkında tatbik edilen tedbirlerden bahsetmek icap edecektir.

Burada yalnız, henüz faaliyet çağında iken vefat eden Faik Bey'in vazifeşinas bir âmir olmaktan başka bir ilim adamı olduğunu da kaydetmelidir. Kendisi pek iyi Almanca bilirdi ve Türk kütüphane-sine Almancadan Türkçeye gayet mufassal ve mükemmel, koskoca bir lugat kitabı bahsetti. Bizde ondan daha iyi bir Almanca lügat kitabının mevcut olduğunu görmedim.<sup>95</sup>

## 15

### **Maiyet-i seniyye — Hususi bendegân — Tütün işleri — Üçüncü mâbeynici — Sabit Bey — Hünkârın veliahtlık vaatleri**

Maiyet-i seniyye tabiri kullanılırken Âl-i Osman'ın debdebe ve dârât devirlerinde sarayılarını dolduran binlerce adamlarından müteşekkil, her biri ayrı ayrı birer kudret ve haşmet kutbu olan karinlerden mürekkep tantana ordusunu düşünmemek, tarihin bize irae ederken gözleri kamaştıran ihtişam levhalarını görmemek lâzımdır. Hattâ bugün İngiliz Kraliyeti'ni, dünün Habsburg İmparatorluğu'nu<sup>96</sup> ihata eden saray çerçevesiyle mukayeseye kal-kışmamak, ve, Meşrutiyet'in ilk hünkârının maiyeti hakkında sahîh bir fikir alabilmek için biraderi Abdülhamit'in Yıldız teşkilâtını bile unutmak icab eder. Sarayın resmî bir mahiyeti hâiz erkân ve memurîni ile müstahdemîninden başka hünkârın şahsi hizmetiyle mükellef olan ve Bendegân-ı Şâhâne unvanıyla tanılıp kendilerine şehzadegân maiyetlerinde bulunanlar için de olduğu gibi beyler

95 Ömer Faik, *Almancadan Türkçeye Lugat Kitabı*, Konstantinopel 1314.

96 1278-1918 yılları arasında Avusturya'da hüküm süren aile.

denilen zevat ancak, pek pek geçmiş zamanlara fikri irca etmek-sizin yalnız kapanmış olan son saltanat devrinden misal almak suretiyle, iktidar mevkiinde bir vezirin konak hademesinden fazla miktarda değildi.

Belki Sultan Reşat veliahtlık zamanında Yıldız'ı kuşkulandır-mamak için beklemeyi tercih ederek etrafını ihata eden az çok kalabalık maiyetin bir mühim kısmını hazf etmek için tahta cülüs etmek vesilesini müناسip bir fırsat addetmiş ve Dolmabahçe'nin Mâbeyn cihetine ancak pek mahdut bir bendegân zümresiyle geç-miştir. Bunu yaparken başlıca vasıflarından biri olan tasarruf ve iktisat fikrine tebaiyet ettiği gibi kendisine ihanet ettiklerine kanaat etmemek mümkün olmayanları da bir nevi tekaüde sevk etmeye lüzum görmüştü. Cülüsunu müteakip en ziyade sadakatine gü-vendiği ve bütün mubayaatına tavsit ettiği Kilercibaşı<sup>97</sup> Mahmut Bey'in, biraz daha sonra Beylerbeyi Sarayı'na bir gidiş esnasında kalp sektesinden birkaç dakika içinde sönüveren Tütüncübaşı diğer Mahmut Bey'in vefatı zaten seyrelmiş olan beylerin adedini hadd-i ekalle indirmiş oldu.

Zaten bu iki zâtın vazifelerine de lüzum kalmıyordu. Kilerci-başa ya veliahtlık zamanında terettüp eden hizmet bugün Hazine-i Hassa'ya intikal etmiş bulunuyordu. Matbah-ı Hümâyûn'a nezaret vazifesiyle hünkârin ve haremin pek hususi işlerini görmek husu-sunda da Esvapçıbaşı Sabit Bey'in, faaliyeti maa-ziyadetin kâfiydi. Tütüncübaşılığı<sup>98</sup> gelince, bu vazife tamamıyla hükümden düşmüş oluyordu.

Bunun sebebi:

Abdülhâmit sarayının bir tütün imalgâhi vardı ki bunu idare etmek için etraftan celb edilen yaprak tütünler, gerek orada yapılan sigalarla kıyılmış tütünler inhîsar usulünün her türlü murakabe ahkâmından kurtulur ve bu imalgâh âdetâ inhîsar vâridatını mühim bir mikyasta tehdit eden bir kaçak menbaî ehemmiyetini almakla beraber her türlü teşebbüslerin ve müracâatların akamete uğrama-sıyla fûtursuz ve pervasız çalışarak, sade saray halkını değil, Yıldız kışlalarıyla beraber etrafi da doyururdu.

Yıldız Sarayı'nın muhânevîyatından Hazine-i Hassa'ya ve yeni hünkârin emrine bırakılacak eşya ve mevad ceste ceste intikal

97 Sarayın her türlü yiyeceğinin satın alınıp muhafaza edildiği kiler odasının âmiri.

98 Son dönem padişahlarından lüle ve sigara içenlere hizmetle görevli memur.

ederken bu imalgâhin ambarlarında müterakim tütünlerin de Dolmabahçe'ye devri takarrür etti, fakat bunları İnhisar İdaresi'nin müsadere hakkından kurtarmak ve aynı zamanda sarayın tütün ihtiyacını temin etmek için bir münasip çare düşündüm ve İnhisar İdaresi'nde geçmiş hizmetlerime, idarenin erkânı ile müteessim münasebetlerime istinat ederek bir teklif yaptım.<sup>99</sup> Davetime en müsait hissiyatla icabet eden ve o zaman idarenin Müdür-i Umumi misi olan Mr. Rambert kendisince yillardan beri mütemadi bir dert hükmündeki şu saray kaçakçılığına en kolay bir hal çaresi olmak üzere teklifi memnuniyetle kabul etti.

Teklif şu idi: İnhisar İdaresi Hazine-i Hassa ile itilâf ederek tütünleri tesellüm edecek, tasnif, kıym ve harman ameliyatını yapacak, Hazine-i Hassa'ya neticeyi mübeyyin bir defter verecek ve her ay sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere gene Hazine-i Hassa'ya muhtelif cinslerden ve mütenevvi şekillerden sigara ve tütün verecekti. Bu karar tatbik mevkiiine geçince hem Tütüncibaşılığa vazife kalmıyor, hem Hazine-i Hassa beş para sarfetmeden sarayın yıllarca tütün ihtiyacını temin etmiş oluyordu.

Vefat edenlerden boş kalan yerlere de başkalarını getirmeye teşebbüs etmeyen hünkârin bendegâni pek madut bir raddeye inmiş oluyordu. Bunları sayıyorum: Esvapçıbaşı Sabit, Seccadecibaşı Emin, Berberbaşı Mehmet, Kahvecibaşı İzzet Beyler. Bunların gene kendi oğullarından seçilmiş birer muaviniyle tasfiye edilmek üzere olan Enderun-ı Hümâyûn'dan alınan ve hünkârin sofracılığına getirilen Sadık ve Ahmet Beyler ilâve edilince Sultan Reşat'ın Mâbeyn'de doğrudan doğruya hususi hizmetiyle mükellef olanların adedi onu geçmemiş bulunuyordu. Maiyet-i seniyede bir de hünkârin kayınbiraderi olan İbrahim Bey vardi ki, her mânâsiyla nazik ve halük bir zatti, sıfat-ı resmiyesi olmayan zâirlere delâlet vazifesiyle üçüncü mâbeynciliğe tayin edildi. Ancak tatyib-i hatır için verilen bu unvanın vezâifiyle meşgul olmak fırsatlarını İbrahim Bey pek nadir bulmuş olurdu.

Saraya gelir gelmez bizde her türlü tesvilât ve müfteriyatın mahşeri diye tevehhüm edilen bu muhitin ruh-ı habisini asıl makam-ı saltanatın hususiyet dairesinde aramak icab edeceğine dair bir fikir

99 Daha önce İnhisar İderesi'nde çalışmış olan Halit Ziya, burada geçirdiği günleri *Kırk Yıl*'ın 116 ve 119. bölümlerinde anlatır (bk. *Kırk Yıl*, İstanbul 2017, s. 430-434; 442-446).

vardı. Bu fikri köruklemek için evvelden beri tarihten alınmış intibalar kâfi gelemeyerek etrafın ikazları, irşatları da gelip yetişir ve bizi bilhassa bendegândan ictinaba davet ederdi. Vakalar, müşahedeler, mükerrer tecrübeler bize ispat etti ki Sultan Reşat’ın maiyetinde kalan bu beylerin kâffesi itimat edilecek ve sevilecek, her suretle namuslarına, iffetlerine, halisiyetlerine güvenilecek zatlardır. Dört seneye yakın bir müddet içinde her türlü müşkülât arasında çırplınırken, her vesile ile onlar tarafından bir suiniyet eserine tesadüf etmek fırsatları âdetâ tehacüm ederken bunlardan hiçbiri tarafından bizi üşütecek bir garaz tezahürune maruz kalmadık. Bizi daima sarsan, daima hırpalayan haset ve kin eserleri başka taraflardan geldi. Bu zevat bize muhalif, muarız değil bilakis doğrudan doğruya hünkârın nezdinde yapılamayacak müraacaatlarda yahut kendisine icrası icab eden telkinatta birer müzahir oldular. Mehmet ve İzzet Beyler pek saf, pek halis, en iyi Türk enmüzecelerinden adamları; Emin Bey kibarâne halleriyle tam temiz bir saray adamydı; hele Sabit Bey, hayatında tanımak nasip olan en zeki, zeki olduğu için en doğru bir mesai refiki oldu. Bu tabiri iltizamla kullandım: Nice müşkül şeylerde âciz kaldıkça hünkâri matlup cihete imale için zemin ihmâzını ondan beklerdim. Öyle dalgalar içinde çırplınışlar ve üzerinde sallanılan sandalı taşlara çarparak parçalayacak tehlikeler oldu ki selâmet mersâsını onun dirayetinde ve vicdanının halisiyetinde aramak icab ederdi; ve ne zaman o, edib ve mütevazı hâliyle, mutlaka musîrâne davetime itaat ederek gösterilen yere oturmaya muvafakat eder ve benim de pek mantığa ve icab-ı hâlin zaruretine uygun iknaatımı dinlerse, hemen en keskin bir nûfuzla söylenen sözlerin dolaşıklığından kanaate varan zekâsiyla, sarayın tabirlerinden biri olan:

“Olsun efendim!” diyerek yanından çıkar, kısa bir zaman sonra avdet ederek, “Şevketmeab efendimiz pek muvafik buldular!..” tebşirini getirdi.

Eğer bu yazılarından tarihe intikal edecek bir şeyler kalırsa bu Sabit Bey hakkında biraz daha izahat vermeği ahlâfa medyun bir vicdan vazifesi hükmünde telâkki ediyorum:

Sabit Bey küçük yaşıdan beri Reşat Efendi'ye mensuptu, hattâ haremle bir karabet münasebeti de vardı. Tahsil çağının birkaç yılını Galatasaray'da geçirdiğinden burada väsil olduğu tahsil derecesinden azami istifade etmiş, hayat hakkında görgüsü artmış, daha son-

ra genç yaşında sarayın terbiyesinden ne kadar mümkünse o kadar firaset havsalası genişlemiştir. Buna rağmen en saf bir kalbe maliki ve bu kalp safveti neticesiyedir ki hayatı kendi kendini idare edecek surette müstakil kalınca, önüne geçen iğfal tuzaklarına ayakları dolaşacak kadar beceriksizlikler yaparak, bütün mahrumiyet ve kanaat yıllarda edinilebilmiş geçinme vesailini kaybederek tam müsterih yaşamaya hak kazandığı zamanı zaruret içinde çırpinarak hüsranla gözlerini kapadı. O hayatı bu âkibetin tamamıyla aksine müstahaktı. Onu daima etrafına müfid olmaya çalışır gördüm. Ne kadar aceze, arkadaşlarının arasında, etrafında kendisinden istimdat eden ne kadar zaruret ve müşkülât erbabı varsa olanca kudretini onların ıztırabını tehvîne çalışır buldum. Bütün saray halkı gibi yalnız iman sahibi ve imanın tetümmati olan vezaifin sadık saliki olmakla kalmayarak bir gün huzur-ı Rabbülâlemîn'e çıkışınca vicdanının üzerinde ağır gelecek bir günah götürmemeye de mütekayyit olan bu adam dünyada varımı kaybetmeden evvel bütün varlığının yegâne ümidi olan oğlu Necdet'i bir kaza neticesiyle kaybetmekle mesaib silsilesine başladı ve o matemden sonra kırılmış ve artık yaşamak, yaşamak için nefsini kullanmak melekesini kaybetmiş oldu.

Ne garip tecellidir ki mesut olmak ve müsterih ölmek için her türlü haklara malik olanlardan işte böyle tâliin müthiş darbesine uğrayarak yuvarlananlar oluyor.

Hünkâr, efendilik zamanında bütün maiyetindekilere tutulamayacak vaatlerde bulunmuştu.. Kendisine kur'a isabet edince eline geçmek mümkün olabilen ikramiyeyi hududunu aşa aşa vaatlere serpiştiren, hayalen atiyyesi bol insanlara mahsus bir ihsan mebzuliyetinde Reşat Efendi de bendegânından kimine Mâbeyncilik, kimine Hazine-i Hassa Nâzırlığı, şuna buna filân ve filân mansıbu umdurmuş, bu meyanda Sabit Bey'e de Mâbeyn Başkâtilığını vaat etmiştir.

Hiç zannetmem ki Sabit Bey'in dirayeti bu vaadi bir nakit kabiliinden addedecek kadar kısa görüş sahibi olmuş olsun, mâmâfîh kendisi için mümkün ve mutasavver olmayan bir makama başkasının gelip kendisini talimat verilecek bir mevkide bırakmış olmasına dostâne bir nazarla bakmaması beşeriyet icabatındandır. Uzun bir refakat esnasında bunu andıracak bir küçük emareye müsadif olmadım, yalnız bir gün hünkârın huzurunda bir elbise meselesinden dolayı ufak bir taarruz oldu, ki sırasında beki hikâye ederim, bu da hiçbir tesir bırakmadı. Yalnız galiba başmâbeynî hakkında dost

görünmezdi, bunu bidayette birkaç kelime ile bana anlatacak oldu. Belki de başmâbeynici ile başkâtip arasında asıl hissiyat münasebetlerinin nev'ini anlamak vazifesiyile hünkâr tarafından bir deneme tecrübe yapıyordu. Bu tecrübelerin bende nâhoş bir tesir hâsil ettiğine vâkîf olmakta gecikmeyerek vazgeçti. Ona karşı pek sıcak olmayan duygularından da geçmiş miydi, onu bilemem. Bildiğim bir hakikat varsa o da bizler, her ikimiz, saraydan ayrılrken bu her mânâsiyla iyi adamdan en iyi hâtıralarla ayrıldık.

Şunu da kaydetmeliyim: Biz saraydan çıkışınca İttihat ve Terakki orada el ulağı olarak Sabit Bey'i intihap etmiş göründü. Talât onunla daima temas eder derlerdi. Bu bence kapalı kalmış bir fasıldır.

## 16

### **Alaylar, gidişler — Selâmlıklar — Camilerin harap hâli — Evkaf işleri — Bahriye Nâzırı Halil Paşa — Amiral Gamble**

Hünkârı etrafında Maiyet Bölüğü'nün mâî harmanılı süvarileriyle, yâverleriyle, arkasında sıra ile gelen arabalarında saray erkâniyla, muzika ve hademe efradiyla resmî alaylarında, hattâ gündelik elbiselerle ve her türlü âlâyişten vâreste hususi gidişlerinde görenler ne düşünürlerdi, bunların iç yüzü hakkında ne tahayyül ederlerdi, bilmem. Yavaş yavaş bunlara alışan şehir halkı, hele haftada hemen muntazaman iki kere aynı temâşâyî göre göre bıkmış olan Beşiktaş sekenesi artık bunlara takayyüt etmemeye başlamışlardı. Alayların ve gidişlerin içinde bulunanlara gelince, onları da pek iyi bilmemekle beraber kıyas-ı nefisle az çok tahmin edebilirdim, tahmine lüzum görmeden yakinen hissiyatını bildiğim biri vardı, o da bendlim. Hâlâ bugün, aradan uzun yılların zinciri geçtikten sonra bile, o zamanların intibâsına hâtıramı sevkederken bunu bir esneme ve uyuyup kalmak hevesiyle bir gerinme şeklinde tercüme ediyorum. Ve bu iki duygunun üzerinde uçan ve onları sarıp silken bir başka duyu vardı: Yüreğime pençesini yapıştıran bir teessür... Selâmlık için gidilen camilerin, teferrûç için gidilen sarayların ve köşklerin, buralara gitmek için geçen sokakların, bunları dolduran, izmihlâllerinin siyahlıklarına bürünmüş binaçıkların, dükkâncıkların, hele içlerinde kaynaşan fakir ve perişan halkın, harap, ömürlerinin son saatlerini yaşayan hastaların melül

ve sâkit matemlerine benzetilecek meyus mânâsına sirayet etme bir teessür...

Alaylar, ya bayram, on beş Ramazan için, yahut müstesna bir vesile ile yapılan büyük alaylardı ve o zaman hünkârla beraber bütün alayı terkip eden anasır en büyük elbise-i resmiyelerini läbis ve bütün nişanların hâmil olurlardı; yahut her hafta tekerrür eden ve daha hafif kıymetlerle ve teşekkülerle vukua gelen Cuma selâmlıklarıydı.

Hünkâr bu muhteşem olmaya çalışan alayları şehrin muhtelif semtlerinde dolaştırmak için ara sıra selâmlığın Fatih'te, Beylerbeyi'nde, Ortaköy'ün Mecidiye Camii'nde, Sultanselim'de, Beyazıt'ta, Eyüp'te icrasını ister; o zaman alay revnakından bir neznesini sanki bir neşat tesliyeti kabilinden pis sokakların bozuk kaldırımlarıyla köhne binaların mağmum duvarlarına serpmeye çalışarak, kendi hâliyle müstehzi bir tezat teşkil eden bu temâşadan mütelezziz ve münserih olmaktan ziyade mütehayyir halkın arasından ağır ağır geçerdi. Bu böyledi yahut ben böyle görürdüm ve içimde burkulan bir eza ile bunun bir ân evvel bitmesini beklerdim.

Hünkârın en sık selâmlık yaptığı camiler Dolmabahçe ile Beşiktaş'ın Sinanpaşa camileriydi ve hiç uğramadığı camiler de Süleymaniye, Yenicami, Valide Camii; hususuyla biraderinin Yıldız'daki Hamidiye Camii'ydi. Bu sonuncuya niçin gitmezdi, bunu anladım, diğerleri ya fırsat düşmediği için yahut mahfilleri müsait olmadığı için ihmâl edilmiş olacaktı. Ne zaman mutat haricinde bir camiye gitmek arzu olunursa Evkaf'ın bu işlerle meşgul memurları oraya üşüşür, camiye söyle bir göz atılarak asıl Mahfil-i Hümâyûn'la müştemilâtı temizlenir, halıları, seccadeleri ve mefrûsatı mümkün mertebe teedit ve ıslah olunur, hünkâra "Buyursunlar!" denenecek bir hâle getirildi. Fakat ne yapılsın o güzel ve bir şehir için başlıbasına muhteşem bir servet olan âbidelerin kararmış çatlak duvarları, ot bürümüş cepheleri, aralarında yabani incirler yetişen çatıları, insanlardan merhamet dilenen ağlar edaları gözlerden gizlenemez ve bu alayları müteakip oralardan ayrılrken yüreklerde acıklı bir cenaze defninden sonra duyulan azaba benzer bir taş ağırlığı bulunurdu.

Bu Cuma selâmlıkları niçin yapıldı, neye yarardı, bununla sultanata nasıl bir taze renk ilâvesi düşünüldü? Evvelce, tarihin satvet dem勒erine belki yaraşan bu râsimeye devam etmek hilâfet<sup>100</sup>

100 Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'den itibaren aynı zamanda "Halife-i müslimin" sıfatını da kullanmaya başlamışlardır.

icin bir mukteza midir? Bu sualleri kendi kendilerine irad edenler vardi elbette, fakat hep onları içlerinde saklardı.

Cuma gelince bu, bana, işlerin bir tevakkuf günü, bir istirahat zamanı lezzetini getirmekten pek uzaktı; bu, daha ziyade bir soyunmak, giyinmek, tekrar soyunup tekrar giyinmek, daha sonra hünkârin alaydan ve namazdan kurtulunca mutlaka bir hususi seyran maksadiyla tertip edilen saatlerle esir olmak demekti.

Selâmlık râsimlerinde yarım saat, bir saat kadar süren bir müddet vardi ki o esnada hünkâr bendegânı ile Mahfil-i Hümayun'da elbise değiştirip namaz kılarken yahut selâmlıkta hazır bulunmuş olan vükelâdan birini iltifat makamında huzuruna kabul ederken, mahfilin öte tarafında mayîete bırakılan odada geçirilirdi.

Burada kimler bulunurdu?

Zamanın Şehremini ile Evkaf Nâzırı, pek nadir olarak Şeyhüislâmla Sadrazamı, daha sık Harbiye ve Bahriye Nâzırları...

Şehreminleri oldukça kısa fasılalarla değiştirdi: Hâzım Bey'le Tevfik Bey bu fırsatlarda en sevgi ile telâkki olunan simalardı. Evkaf Nâzırlarından Hamada Paşa ile Hayri Bey her Cuma, Şeyhüislâmlardan Musa Kâzım Efendi, Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa nadiren görüldü.

Şeyhüislâmla sadrazam hünkârin arkasında mahfilde namaz kılarken bizler elbise-i resmiyeyi üzerimizden atar ve diğer oda da kalanlarla ahvale, vukuat ve hâdisâta dair hasbihale girişirdik.

Hamada Paşa zihninin içinde çalkanan efkârla pek meşgul görünerek zâten zor söylediğî Türkçesini israftan sakınırdı. Onu Mısır evkaf teşkilâtına müşabih bir cereyan vermek için bizde evkaf işlerini tanzim ve tensik etsin diye davet etmişlerdi. Eğer müstakil bir hareket sahibi olsaydı belki muvaffakiyet âsârı gösterebilecekti. Müddet-i memuriyeti akamete müncer oldu. Evkaf işlerini düzeltmek için tâ Mısır'dan örnek almaya bilinemez niçin lüzum görülmüşü. Biraz akl-ı selim, biraz umrana ve intizama meftuniyet, biraz da maliye meselelerine vukuf bu ıslahatı yapmak için kifayet etmez miydi? Nitekim Evkaf Nâzırlığına Hayri Bey geçmişce ne Mısır'dan, Hindistan'dan, ne de dünyanın herhangi uzak bir kösesinden, nümune imtihanına ihtiyaç görmeden yalnız doğrudan düşünüp doğru işleyen muhakemesinin yardımı ile Evkafa öyle bir salâh getirdi ki onun izi takip olunarak matlup olan neticeye yaklaşmak ihtimalleri pek ziyade tahakkuk vâdisine girmiş oldu.

Bu mahfil odasında Lütfi Simavi pür-gû kesilir ve bir hafta içinde müşahedelerinden birikmiş neleri varsa eline geçirdiği bir sâmie onları anlatarak derd-i derûnunu boşaltırı. Onu en ziyade sabırla dinleyen Mahmut Muhtar Paşa olurdu. Mahmut Muhtar benim çocukluk arkadaşım, onun da gençlik dostuydu. Ben ona söylemek fırsatını bulmaz, daha doğrusu bulmaya ihtiyaç hissetmezdim. Fakat Lütfi Simavi'nin daima anlatacak şeyleri olurdu. O, dinlerken anlar mıydı, söyleneni ihata etmek için dikkate lüzum görür müydü, bilmiyorum. Fakat dostunu memnun etmek için güzel gözlerinde tatlı bir tebessümle susardı. Lütfi Simavi'ye başlıca dert olan Amiral Gamble'in hizmetine nihayet verilmiş olmasıydı.

Bir gün Halil Paşa Bahriye Nâziri iken bu İngiliz amiralının hizmetine nasıl nihayet verdığını anlatmış ve bizleri hayrette, Lütfi Simavi'yi de ciddi bir teessürde bırakmıştır.

Bütün bahriyenin genç anası tarafından takdir edilen bu amiral az zaman içinde Türk donanmasına bir manevra yaptıramış ve bütün İstanbul halkıyla beraber "Ertuğrul Yati" ile ve hemen bütün hanedan erkânı da beraberinde olduğu halde bu gösteride hazır bulunan hünkârı ve maiyetini pek iyi intibalar altında bırakmıştır.

Kısa bir zamanda böyle bir muvaffakiyet gösteren bu zâtın vazifesinde devamı istikbal için bir müjde hükmündeyken ondan tam istifade edilecek zamanda hizmetine hâtime çekilmesi elbette bir sebebe müstenit olacaktı ki bunu anlayamamıştık. Yahut anladık da anladığımızda ısrarla tevakkuf etmedik.

## 17

**Kapalı hayattan sonra — Seyran vesileleri —  
Eski hâtıraları ihya — Balmumcu Çiftliği — Ihlamur Kasrı —  
Saltanat kayıkları — Beylerbeyi — Göksu —  
Hemşireleri ziyaret — Şallar ve dibalar — Küçük seyahatler —  
Bursa — Tamir işleri**

Cuma selâmlıklarından sonra, resmî elbiseler değişim alay ve terkibatı da en basit bir şekle inmiş olunca hünkârin hususi gidişleri olurdu. Bu gidişlerin bir de hafta ortalarında vukua gelenleri vardı. Hayatının en büyük kısmını bir nevi mahbusiyet içinde ve sıkı bir

nezaret altında geçirmiş olan bu zât hava almak ve biraz teferruc etmek ihtiyacını ancak Dolmabahçe'nin loş daire-i mahsusası ile Zincirlikuyu köşkünün arasında, nadir fırsatlarla ve muttarit gidip gelişlerle tatmin etmek mecburiyetinde iken artık istiklaliyetine sahip ve arzularına hâkim olunca seyranlara aşırı denecek bir genişlik verdi. Biz ikimiz de yâverlerle beraber bu gidişlerin daimî maiyetini teşkil ederdik ve pek az istisnalardan başka zamanlarda bunu esaret kayıtlarının en ağırı olarak telakki eylerdik. Kaç kere, bilinemez, niçin çiftlik unvanıyla süsledikleri Balmumcu köşklerinde yahut onun hiçbir hususiyet câzibesine malik olmayan bahçesinde, uzun intizar saatlerini nasıl geçirmek lâzım geleceğinde mütehayyir, avdet zamanını sabırsızlıkla bekledik durduk. Hünkârın buraya bir meclûbiyeti vardı. Ara sıra veliahtlık devrinin kendisine mahsus yegâne tenezzüh mahalli olan Zincirlikuyu köşklerine kadar da uzanılırdı. İki üç defa Ayazağa'ya da gidiş oldu. Ayazağa'nın metin ve iyi şeraitle inşa edilmiş, bir küçük kasır itlakına şayan addedilecek, sırt üzerinde mebnî bir köşkünden başka, aşağı kısmında bir geniş sofa şeklinde, tamamen harap olmaya yüz tutmuş bir binası ve bunun yanında kirli sularının üzerinde büsbütün batmak zamanına muntazır köhne sandalıyla bir de büyük havuzu vardı.

Eski hâtıralarından bahsetmekte büyük bir lezzet duyan Sultan Reşat bu havuzun etrafında vakıtle gençlik zamanında vücuda getirdiği bahçeden ve orada yetiştiği çiçeklerden bize tafsîlât verir ve söylekerken üzerinden otuz kırk senelik mihnet yıllarını atarak sanki hayalinde o geçmiş ömrün lezzetlerini tekrar yaşatmış olurdu.

Mesâne hastalığının şiddet zamanında, ne kadar ağır gidilirse gidilsin, gene kendisine iztirap veren araba seyranında kısa bir yola lüzum görünce Ihlamur Kasrı'nı tercih ederdi. Bu Ihlamur Kasrı'na Balmumcu köşkleri gibi mesela Erenköy'ün eski sade binaları kadar alelâde, ne de Zincirlikuyu Kasrı yahut Ayazağa köşkleri gibi metin ve mükellef olmamakla beraber saray denemeyecek kadar da sade değildi, bilâkis birbirinden oldukça fasila ile ayrılmış iki binadan teşekkürül eden bu Ihlamur Kasrı'nın asıl padişaha mahsus olanı pek büyük itina ile tezyin edilmiş, bir küçük aile ikametine ancak kifayet edebilecek kadar küçük olmasından kat'-ı nazar âdetâ bir ufkayla saray hâlinde vücuda getirilmişti.

Bu tezyin ve tekellüf kayıtlarını gene bu gidişler vesilesiyle birer kere görmek nasip olan Beykoz, Kalender ve Maslak kasırlarında bu-

lamadık. İhlamur Köşkü, Dolmabahçe, Çırağan, Göksu ve Beylerbeyi saraylarının ufaltılı ufaltılı hadd-i ekalle indirilmiş bir nümunesi idi.

Araba seyranlarına zorlukla tahammül eden Sultan Reşat'ın en ziyade mahzuziyetini mucip olan deniz seyranlarıydı ve bu seyranları yapmak için eskiden beri hünkârların pek zevk aldıkları saltanat kayıklarına binilirdi. Bu kayıklarla deniz seyranları Abdülhamit zamanında tamamıyla metruk olduğundan, kayıklar da bulundukları yerlerde çürüyüp dökülmekte idiler. Eski an'anelere pek meftun olan yeni hünkâr bu kayıkların tamir edilmesini istemişti. Hattâ pek müzeyyen ve sanatkârane oymalarla, kakma sedeflerle işlenmiş olan hünkâr kayığının tamiri için eski bahriye zabitlerinden Vâsif Bey nâmında bir zât bulunarak onun himmetiyle bu sanat eseri hâl-i aslîsine getirilebilmişti. Bu hünkâr kayığından başka bir de, şimdîne halde dir bilmiyorum, Avrupa müzelerinde eski hükümdarların rükûbuna mahsus arabalar kadar (bugün hâlâ İngiliz krallarına mahsus ve müstesna merasimde müsta'mel saltanat gerdunesi bu kabildendir) muhafaza ve teşhir edilmeye läyik bir köşklü saltanat kayığı<sup>101</sup> vardı ki Almanya İmparatoru'nun<sup>102</sup> İstanbul'da müsafereti vesilesiyle mükemmel bir surette tamir olunmuş ve sonra tam imparatora ikram edilmek sırasında, kim bilir nasıl bir ihbar üzerine mütevehhim padişahın<sup>103</sup> iradesiyle tekrar kayıklanesine çektilerlek müebbet uykusuna terk olunmuştur.

Yeni hünkârin bu köşklü saltanat kayığına bindiğini hatırlıyorum, fakat yedi çifte saltanat kayığını sık sık hazırlatır ve bazan bir iltifat-ı mahsus olmak üzere başmâbeyinci ile başkâtibi de, kendilerine mahsus olan dört çifteden alarak maiyetinde bulundururdu. Biz bu deniz seyranlarını bir nimet kabilinden addederdik ve elbette hünkâr kayığında bulunmanın kıymetini takdir etmekle beraber kendi kendimize, bu kayak seyranını bize mahsus dört çiftede şakalarla, gülüşe gülüşe, hikâyelerle süslemeye müreccah nazarıyla bakardık. Nasilsa ayrı ayrı arabalarda yapılmak mutat olan kara seyranlarının, İhlamur, Beşiktaş ve Yıldız sokaklarından taşan hazin tesirler altında ağır ağır sürükleneşlerine mukabil Boğaz'ın

101 On üç çifte kürekli, küçük tarafında padişaha mahsus ve köşk denilen süslü bir tentesi bulunan gezinti kayakı. Köşkte oturan padişahın önünde ve arkasında bostancıbaşı ve bazı saray ağaları yer alındı.

102 II. Wilhelm.

103 II. Abdülhamit.

mâî sularını yararak giden bu mükellef kayıklar, hamlacıların pırıl pırıl uçuşan hilâli gömlekleriyle âdetâ uçmak zevkini vererek bizi hayalen tarihin mesut zamanlarına götürmüştür.

Bu kayık seyranları ya Göksu'ya yahut Beylerbeyi Sarayı'na vukua gelirdi. Beylerbeyi Sarayı'na nispetle pek küçük olmakla beraber Göksu Kasrı tezizinata boğulmuş, cephesi ve şehnişinleri âdetâ bir oya gibi işlenmiş bir binadır. Hele Beylerbeyi Sarayı bugün Cumhuriyet sarayı olan Dolmabahçe ile İstanbul'un bir ziynetidir.

Bu saraylardan bahsedilirken ne Fransa'nın, İngiltere'nin, Almanya'nın ve İtalya'nın saraylarını, ne de uzaktan tarif ve tasvirleriyle aşinâî peyda edilmiş olan Şark kâşânelerini düşünmemek icab eder. Garp sarayları mimarî kıymetlerinden başka mermerlerinin, döğme demirlerinin, duvarlarını ve tavanlarını örten en büyük üstatlar tarafından yapılmış resimlerinin, hele birer sanat nefisesi mahiyetinde olan eşyasının müstesna ehemmiyetiyle birer şaheserdir. İstanbul sarayları bu nokta-i nazardan telakki edilmeye mütehammil olmamakla beraber hututun ahengî, cephelein tezizinatı, dâhili taksimatta mesahaların mebzuliyeti, velhasıl umumi heyeti itibarıyla hakikaten şehrin en muhteşem mefahirinden sayılır.

Hünkârın kayık seyranları arasında kayda şayan bir hâtitayı tespit etmek isterim:

Bir gün Sultan Reşat hemşirelerine bir ziyaret icrası arzusunda olduğundan bahsetti. Henüz hayatı üç hemşiresi vardı: Cemile, Seniha ve Mediha Sultanlar. Sıra ile bunlara birer ziyaret yapıldı. Padişahın maiyetinde bizler, yâverler ve bendegândan birkaççı vardı. Hünkâr merasim-i mahsusâ ile ayak bastığı noktadan itibaren istikbal olundu ve o noktadan başlayarak köşkün medhaline kadar güzergâhına serilmiş olan dibâaların, şalların üzerinden yürüdü. Maiyet bunları çiğnemeye kiyamayarak kenardan takip etti. Zira birinci defa anlayamayarak hayretle, diğerlerinde oldukça bir heves ve memnuniyetle gördük ki sultanların harem ağaları bu dibâaları ve şalları telaşla toplayarak karmakarışık bir halde bendegânın râkib oldukları arabaya yahut kayığa atıyorlar.

Bu ne demektir? İlk defa hâsil olan merak halledilmekte gecikmedi. Saray âdetlerine vâkil olanlar izah ettiler ki sultanat makamına câlis olan zât öyle bir ziyaret yapınca onun zîr-i pâyına ferş edilen bu nefis şeyler şükran makamında maiyetine hediye edilirmiştir.

Esvapçıbaşının delaletiyle ve belki de hünkârin tensibiyle bu dibâlarla şallar tevzi edildi. Başmâbeynî ile başkâtip ve seryâver bu haktan –mademki bu bir hak imiş– istisna edilemedi elbette, bendeğân da ehemmiyetlerine göre birer parça ile bundan müstefid oldular.

Kayık seyranlarından başka hünkârin vapurla da seyranları olurdu. Uzunca seyranlar için Ertuğrul, kışaları için Söyütlü kulanılırdı ve bunlarda ekseriyet üzere Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da –hünkâr tarafından davet yahut kendi tarafından gösterilen arzu üzerine– bulunmuş olurdu.

Bu suretle İzmit'e, Şile'ye, Hereke'ye, Bursa'ya birer seyran yapıldı; Bursa'da hünkâr birkaç gün kaldı. Maiyetinde gelmiş olan şehzadelere de Bursa köşküne mücavir hususi bir köşk ihzar edilmişti.

Bu Bursa seyranı âdetâ küçük bir seyahat-ı şâhâne mahiyeti almış ve ona göre istihzara ve merasime vesile teşkil etmişti. Hazine-i Hassa memurları bu küçük seyahatte ilerde vukua gelecek olan mühim mikyasta seyahatler için bir mümarese fırsatı bulmuş oldular.

Ben bu güzel Türk şehrini bu vesile ile bol bol gezdim ve bol bol sevdim. O kadar ki eğer İstanbul'dan ayrılmak icab ederse gidip ömrümün son yıllarını ya hâtırası daima ruhumu okşayan İzmir'imde, yahut yeşil manzarası hayalimi dolduran Bursa'da geçirmegi düşündürdüm.

Bütün bu isimleri geçen sarayların, kasırların, köşklerin müşterek bir vasfi vardı, hâlâ da öyledir: Metrukiyetten ve imar hususunda himmet mahrumiyetinden mütevellit harâbî hâli. Garipitir ki sarayların tamiri için hükümetçe her sene mühim bir para tahsis olunduğu halde bunun ihtiyaca göre sarfî aynıyla tahsisat-ı seniyye ve ziyafet, seyahat masarifi karşılığı kabilinden Hazine-i Hassaya bırakılmak gayet tabîî ve mantıkî iken nasilsa Maliye Nâzırlığı'nda bulundukları zaman Cavit<sup>104</sup> ve Nail tarafından ayrıca bir heyet teşkil edilmeye lüzum görülmüş ve burada iş türlü muamele ve kırtasiye girdabına tutularak hiçbir zaman vaktinde ve lüzumun-

104 Mehmet Cavit (1875-1926). İttihatçılardan Maliye Nâziri. 1908'de Rıza Tevfik ve Ahmet Suayıple birlikte çıkardıkları *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimâiye Mecmuası*'nda yayımladığı yazılarla her türlü korumacılığa karşı çıkmıştır. Cumhuriyet'ten sonra Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir Suiskasti'na adı karışığından dolayı İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmış ve idamla cezalandırılmıştır.

da tamir işlerinin yürümesine imkân bulunamadı, tâhsisatın bir büyük kısmı da beyhude yere koskoca bir heyet teşkilâtında israf edilmiş oldu. Meşrutiyet idaresinin bu usûlü uzun müddet devam ederek sarayların hâl-i harâbî de günden güne artmıştır. Cumhuriyet idaresinin büyük işleri en kısa ve çabuk vasıtalarla başarmak usulü, elbette bu sarayların da yeniden hayat bulmasına ve hattâ bir kaza neticesiyle yanın ve İstanbul saraylarının en güzeli olan Çırağan'ın<sup>105</sup> bile herhangi bir şekilde ve istimalde tekrar meydana çıkarak Boğaz'ın en güzel bir noktasında matemgîr harâbe hâlinden kurtulmasına fırsat bulacaktır diye ümit olunmalıdır.

## 18

### **Ma'ruzat işi — Garip bir çekmece — Nüzhet ve Murtaza Beyler — Bir zarafet oyunu — Kâğıtlara bakılıyor — Hünkârin hikâyeleri — Mühim bir kâğıt**

Yeni vazifemin hemen ilk gününde önümeye küçük bir çekmece şeklinde, Şark işlerine mahsus bir üslûpla işlenmiş bir çanta getirdiler. Hiçbir maruf şeye benzemeyen bu nesne nereden geliyordu? Belki Yıldız'dan, belki Hazine-i Hassa'nın unutulmuş bir kovuğundan... Abdülhamit'e ma'ruzatın nasıl takdim edildiğine pek vâkif değildim. Galiba evrak, Bâbiâli'den, hattâ diğer makamattan Başkitâbet'e türlü takayyütlerle bağlanmış, mühürlenmiş torbalarla, zarflarla gelir; oradan da daire-i hususiyeye gönderilirmiş. Bunlardan bir kısmı Kitâbet Dairesi'nde açılabilirken hususi mahiyette olan diğer bir kısmının açılması ancak hünkârin kendi eliyle, yahut gözü önünde, mümkün olabilirmiştir. Padişahla mahrem münasebetleri olanların arızaları ise muhtelif yollardan gecer, muhtelif ellerde dolaşarak padişahın ittilâi dairesine girermiştir. Bunları bir rivayet şeklinde işittirdim.

Yeni hünkâra takdim olunacak ma'ruzat için önümeye konulan çekmeceyi hiç muvafık bulmadım, hele her mânâsiyla zarafetten mahrum olan bu acib nesneyi yüklenip sarayın içinde dolaşmak pek gülünç olacaktı. Zaten sarayla resmî muhaberesi olan ancak iki daire vardı: Sadâret ve Hazine. Sadâret'ten ilk defa, ma'ruzat da içi

---

105 6 Ocak 1910'da çıkan bir yangında kısa süre içinde yanıp dört duvar halinde kalan Çırağan Sarayı, 1987 yıldından sonra âdeten yeniden inşa edilerek otel hâline getirilmiştir.

bezli arkası kırmızı mühürlü bir büyük zarfla gelmişti. Bu derece sade bir şekilde gelen kâğıtları yine öyle karşılamak ve huzura da öylece çıkarmak münasip olacaktı. Hemen Bazar Allemand'dan<sup>106</sup> irili ufaklı beş tane güzel cüzdan getirttim ve arz olunacak kâğıtları sırasına göre bunlara taksim ederek iradeleri istihsal edilmeye mü-heyya bir hâle koymak usulünü kabul ettim. O çekmece makulesi nesne de artık tekrar ve bu defa müebbet uykusuna terk edilmek üzere ortadan kaldırıldı.

Sabahleyin, pek erken bir saatte, başkâtip saraya gelmiş, odasına uğramış, Kitâbet Dairesi'ne geçerek o gece nöbette kalmış refiklerinden kâtiple görüşükten sonra onun himmetiyle resmî ve gayr-i resmî evrakin kayıt defterlerini ve kâğıtları almış bulunurdu. Sadâret'ten gelen evrakla Hazine-i Hassâ'nın ma'ruzatu tetkik edilmek ve bunlar arz olunurken telhisen izah edilecek surette anlaşılmak icab ederdi. Hâlâ Meşrutiyet'in icabatıyla ülfet edememiş olanlar tarafından padişaha müracaatlar olduğu gibi istitâfa bulunanlar da hiç eksik değildi. Mâbeyn kitâbetine teveccûh eden vazife işe dair olanları ait oldukları nezaretlere havale etmek, istitâfa ait olanlar için de bir lirayı tecavüz etmeyecek atiye miktarı için Ceyb-i Hümâyûn kâtibine salâhiyet vermek hususundan ibaretti. Bunlardan resmî makamata havale olunanlardan birkaçını pulsuz kabul ve sevk etmiş olmak gafletinde bulunan başkâtip oldukça can sıkacak para cezasına mahkûm olmuştu. İstitâfa dair olanlardan bir liradan fazlasına müstahak gördüklerini de hünkârdan müsaade almak için arz etmek üzere tefrik ederdi.

Bu tafsilâti vermekten maksat sarayın yazı işlerinin ne kadar sade ve bu zeminde başkâtibe teveccûh eden vazifenin nasıl kolay olduğunu göstermekten ibarettir. Hele yazmak meselesiinde onun vazifesi hiçe inmiş bulunurdu. Kitâbet Dairesi'nin dört kişiden mürekkep olduğunu ve bunlardan biri nöbetini bitirdikten sonra faaliyet günlerinde bu adedin üçeindiğini ve bu mesai refiklerinin içinde Nûzhet ve Murtaza Beyler kabilinden Bâbiâli'nin en bozulmamış, her şeye rağmen temiz kalmış nadir anâsırından olanlar bulundukça yazı meselesinin ne mikyasta küçündüğünü tahmin etmek pek kolaydır.

Hele başkâtip iradesi istihsal olunan evrak için ancak bir imza atmak küllefetinden başka yapacak bir iş bulamazdı, onun işleri

106 Beyoğlu'nda, Cadde-i Kebîr'de (bugünkü İstiklâl Caddesi) ev ve mutfak eşyası tarzında her türlü malın satıldığı alışveriş merkezi.

daha ziyade yazıcılıkla taalluku olmayan sahalarda bütün zamanını massedecek bir mikyasta idi.

Nüzhet Bey'le Murtaza Bey'den bahsetmek fırsatını bulunca bundan istifade etmek isterim. Diğer iki refikleriyle beraber Kitâbet Dairesi'nde teneffüsünden daima inşirah verici bir zarafet ve nezafet havası yaratan bu iki zât sade asaletin ve kibarâne evsafın mesut bir mecmuaî değil, aynı zamanda kalemlerinin pek muktedir sahibi idiler. Manastır valiliğinden mütekait Hifzi Paşa merhumun oğlu olan Nüzhet Bey, ki bilâhare ikinci mâbeyinci olmuştu. (Daha sonra muhtelif vazifeleri müteakip şimdi Su İdaresi umumi kâtibidir) ve Bâbiâlî'nin pek muhterem erkânından biri sıfatıyla kendisini tanmış olanlarda nezih bir hâtıra bırakın meşhur Rıza Efendi'nin oğlu Murtaza Bey her temasta beni bir kat daha meclûp etmekle kalmayarak nadiren yazmak lüzumu görülen mühim ve müstesna evrakin tesvidinde gösterdikleri fikir ve lisan mükemmeliyetiyle de beni hayran ederlerdi.

Başkâtibin huzura çıkışcaya kadar pek kolay olan vazifesi hünkârin huzurunda oldukça bir ehemmiyet kesbederdi.

Hünkâr harem dairesinden çıkışp yemeğini yedikten sonra ma'rûzata bakmak için bendegândan biri marifetiyle başkâtibi davet ederdi. O dakikaya kadar geçirilen, hele canı tez bir adam için "bir ân evvel şu iş bitse de evraki sevk edebilsek..." üzüntüsü içinde âdetâ ağır gelen bu intizar müddetinin hitamını sevinçle gören başkâtip cüzdanlarını yüklenir, ya sarayın büyük merdiveninden yahut odasının yanında döne döne tırmanan gizli merdivenden seğırtır, huzura girerdi.

Hünkâr fesini çıkarmış, beyaz takkesiyle, ilikleri çözülmüş redingotuya muntazır bulunurdu. Merasime pek ziyade itinakâr olduğundan beni görünce telâşla fesini giymeye, öünü iliklemeye teşebbüs ederek ayağa kalkardı. Buna karşı "Aman, rica ederim, rahatınızı bozmayın!..." denemezdî elbette, görmemeliğe gelmek en basit bir terbiye muktezasıydı; fakat o telâşı hünkârin kapı nöbetini tutan bendesi görmüş olur, ondan ziyade bana iştirecek bir sesle: "Efendimiz, yabancı değil, başkâtip bey.." diyerek hünkârin teşebbüsünde devam etmesine mâni olurdu. Hünkârin: "Başkâtip bizdendir, mazur görün.." kabilinden bir mukabelesiyle bu mürettep oyuna nihayet verilirdi. Mürettep olsun olmasın, bu pek nazikâne oyun birkaç defa tekerrür etmekle beraber iyi bir

tesir yapmaktan hâli kalmazdı. Daha sonraları hünkâr bizlerle bir dereceye kadar lâübali olunca artık bendegândan birinin müdahalesine hâcet kalmaksızın, gene davranışır, fakat gene kendiliğinden vazgeçmek suretiyle zarafet vecibesini yapmış olurdu.

O zaman hünkârin mutaden vakit geçirdiği Mâbeyn'in iç tarafında deniz cihetinde büyük salonun yanındaki küçük yazı odasına geçilirdi. Bu odanın yazıya mahsus olduğunun yegâne alâmeti ortasındaki küçük yuvarlak masa ile bunun üzerindeki hokka ve kalemden ibaretti. O zaman karşı karşıya oturular, başkâtîp küçük bir el uzatmasından ibaret bir işaret üzerine evvelâ resmi kâğıtlardan başlayarak bunları birer birer hulâsatân söyle, hünkâr da câri işlere dair olan kâğıtların arkasına bir tarih kordu. Bu tarih "görülmüşür" makamına kaim olurdu. Eğer kâğıdın muhteviyatı bir ehemmiyet-i mahsusayı hâizse, mesela Meclis-i Mebusan'dan çıkan kanunlar yahut Heyet-i Vükelâ kararları, bunlara birer "mûcibince" yazıldıktan sonra imza olunurdu. Başkâtîp için en müşkûl iş de bunları, hünkârı yormayacak, sıkmayacak bir şekilde mümkün mertebe kısa ve çabuk bir surette hulâsa edebilmekti.

Hünkâr dinler ve hemen "mûcibince" diyerek imza ederdi. Başkâtîp bu külften lüzum görmeseydi olur muydu, bunu dene-medim. Bu, daha ziyade onun için bir vicdan itminanıydı. Mâmâfih öyle şeyler oldu ki bunu ne hünkâr anlayabilirdi, ne başkâtîp tetkike lüzum hissederdi, hattâ... Evet, hattâ vazifedar olanlar bile gözden geçirmek lüzumunu hissetmemişlerdi.

Bu neviden bir misal zikretmek lâzım gelirse, Maliye teşkilâtını ıslah için Fransa'dan celb edilen meşhur mütehassis Laurent'in raporu üzerine Meclis-i Mebusan'dan geçen evrak ne Maliye erkânınca, ne Meclis-i Mebusan'ın Maliye Encümeni'nce, ne de Heyet-i Vükelâ'ca tetkik edilmeksizin saraya sevk olunmuş ve böylece Fransızların maruf kirtasiyecilik meraklarına tam bir nümune olan kanun, içinden çıkalamayacak çapraşıklarla umur-ı maliyeyi eskisinden fena bir tezebzübe uğratmıştı.

Resmî işler bitince ve Hazine-i Haasa maruzatıyla hususi evrak geçirilince hünkâr bir nefes almaya lüzum görür ve bu sırada uzun, ekseriyet üzere hoş ve tuhaf hasbihallere başlar, gençliğine, bira-derlerine, daha ziyade babasına ait hâtıralar, harem kadınlarının garabetlerine, meraklarına dair hikâyeler naklederdi. Bu cümleden olarak Abdülhamit'e, Sultan Murat'a, Abdülaziz'e müteallik

hikâyeler dinledim. Ve dikkat ederdim, bunları söyleken hattâ o kadar zulmüne uğradığı ve ancak kızınca hakân-ı mahlû diye yâd ettiği biraderi için ağır çececek bir zem ve kadîh mânâsı koymazdı.

Bu suretle bir yandan maruzat işi yürüken bir yandan da hünkârin zihninde birikmiş siparişleri olurdu. Ben bunları yavaşça bir kâğıda işaret ederdim: Çamaşır ustasının [Harem-i Hümayun'da esvapçıbaşılığın muâdili] perhiz tablası, üçüncü kadinefendinin perdeleri, harem hamamının kurnası, ilah...

Bunların tâdâdi sırasında her birine refakat eden bir hikâye olurdu. Mesela haremde değişecek halilar, perdeler için mutaden eskimiş denenlerinin bunları kullananlara ait olması usuldenmiş. Onun içindir ki alâkadarlar bunları sık sık değiştirmekte menfaat bulurlarmış. Hünkâr ilâve ederdi: "Tabîî bu usul mülgadır. Mefruşat İdaresi onları alır, mefruşat ambarına kor, ledelhâce başka yerlerde kullanır." der ve zaten böylece yapılacak muamele bir de taraf-ı şâhânededen telakki olunan bir iradeye istinat etmiş bulunurdu.

Nihayet uzun müddet, bazan belki iki saat sigara içememek mahrumiyetine katlanan başkâtîp huzurdan çıkışınca evraki getirip Kitâbet Dairesi'ne teslim eder ve burada derhal kayıtları, tahsiyeleri yapılarak başkâtîp tarafından imza da edildikten sonra hemen o gün mutlaka mahallerine isal olunurdu. Hiçbir zaman evrakin gene o gün içinde iade edilmemiş olduğuna vâkif değilim. Bunda hünkârin da ihmalden ve teseyyüpten çekinen hüsn-i niyetinin dahli büyütür. Hattâ geç yanında garapteen olarak tekrar kızamığa tutulan bu ihtiyar adam Harem-i Hümayun'da yatağının içinde ateslerle kavrulurken gene beni celbetmiş, gene maruzata tarih veya imza koymuştu.

İtiraf etmeli ki ben de bir sâniaya mûracaat ederek Sadâret'ten ve Hazine'den tehiri mümkün olan kâğıtların gönderilmemesini rica ettim.

Hünkâr bir gidişe çıkmak için maruzat işinin bitmiş olmasını isterdi. Gene böyle bir gün hafta ortasında, gelen kâğıtların muamelesi bitip iadesi esbabı da ihzar edildikten sonra Zincirlikuyu Köşkü'ne gidiş olacağı haber verildi. Artık yapılacak bir iş kalmadığı için istirahat-i kalple gidilebilirdi. Oraya henüz vâsil olmuşduk, birdenbire köşkün bahçesinde bir at gürültüsü oldu ve bir dakika sonra haber verdiler: "Sadâret'ten bir yâver gelmiş, müstacel ve mühim bir kâğıt varmış!" dediler.

**Divan-ı Harb mazbatası — İlk ölüm iradesi — Mûcibince —  
Nefes alacak bir yer — Şakada ölçüsüzlük —  
Sinema sohbetleri**

Hünkârı ve saray erkânını Dolmabahçe'de bulamayınca Zincirlikuyu Köşkü'ne kadar gelmeye lüzum gören süvari zabit mutlaka mühim ve müstacel bir iş getirmiş olacaktı. Bu, Sadâret yâverlerinden biriydi. Çantasından üzeri kırmızı mumlu bir büyük zarfi bana uzatırken:

“Pek müstacelmiş,” dedi; “hemem iradesinin istihsal edilerek iadesini rica ediyorlar.”

Bir saniye yüzüme bakarak cevap beklerken ben bu müstacel işin mahiyetini anlamak için sınırlıce parmaklarla zarfi yırttım, bir göz atmakla iş anlaşıldı. Bu, 31 Mart İsyani'nda cürümleri ölüm cezasını istilzam eden müttehimlerin idamına dair Divan-ı Harb-i Örfî'nin<sup>107</sup> mazbatası leffiyle Sadâret tezkeresi idi. Yâver sordu:

“Bekleyeyim, değil mi?”

Birden ne yapmak lâzım geleceğini düşünerek cevap verdim:

“Hayır, beklemeye lüzum yok. İradesini istihsal ettikten sonra saraya gider, muamelesini yaptırır, hemen Bâbiâli'ye gönderirim.”

Yâverle mülâkat burada bitmiş oldu. Şimdi müşkül görünen cihet bunun hünkâra arzı, iradesinin istihsalı idi. Evvelâ Divan-ı Harp kararını okudum. Pek müdellel bir mazbata vardi. Zaten isyanı müteakip teşekkül eden harp divanları büyük bir sürat ve faaliyete, kılı kırk yaran ve tamamıyla adalete ve vaziyetin zaruretine uygun olmaya çalışan bir dikkat ilâve ederek işliyorlardı; bu muhakkaktı, titreyen elimde bulanık gözlerle okunan bu mazbata her mânâsiyla kanaat verecek mantıkî ve adlı mahiyette idi. Yalnız, arkasının geleceği şüpheden väreste olan bu idam hükümleri birinci defa olarak elime geliyor ve birinci defa olarak hünkâra arzedilmek üzere bulunuyordu.

Bence bu işte yegâne vazife bir kâtip vazifesinden başka olma- makla beraber, pek nâhostu; asıl hünkâra taallûk eden vazife de âsâbi zayıf bir adamı sarsacak mahiyette idi. Onu bu işe ihmâr etmek lâzım geleceğini düşünürken onun tarafından bendegândan biri, Seccadecibaşı Emin Bey, bana gelerek:

---

107 31 Mart İsyani'nı bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu tarafından suçluları cezalandırmak üzere kurulan askerî mahkeme.

“Efendimiz, merak ediyorlar; gelen yâver ne getirdi, diye soruyorlar?” deyince meseleyi anlattım, Emin Bey gitti ve müteakiben avdet ederek:

“Efendimiz, şimdi namaz kılacaklar ve sonra siz davet edecekler!” dedi.

Anlaşıliyordu ki hünkâr bu idam kararları için irade vermeden evvel Allah’ın inayetine sığınmak ihtiyacını duyuyordu. Ve böyle hayatın müşkül tecellilerinde nefsiyle vukuat arasına kavî bir imanın siperini koyabilmeye muvaffak olanlar için her türlü ahvale karşı mânevî çelikten bir zîrh giymek mümkündü. Bunu biraz sonra gördüm. Benim yavaş bir sesle okuduğum mazbatayı dikkatle ve sükünetle dinledi. Bu, birinci defa olarak idama hüküm giyenlerin sayısı yirmi ile otuz arasında idi. O kadar adamın yaşamak hakkından alacakları hisse, işte hünkârin kaleminden akacak olan iki üç kelimeye bağlanarak ancak o gecenin sabahına karşı devam edebilecekti. Bunların içinde gafil avlananlar, şeriat nâmına ve din hürmetine hizmet etmek zannıyla hareket edenler, vicdanlarının üzerine koca bir günahın ağırlığını koyduklarını düşünmemiş olanlarvardıelbette,fakat bunların yanında fesat fikriyle, hiyanet duygusuyla, menfaat düşüncesiyle bile bile suç işleyenler de vardı; ne olursa olsun, gerek ötekiler gerek berikiler artık bilmeyerek yahut bilerek yaşamak hakkını kaybetmiş oluyorlardı; bu öyle bir zaruret idi ki aksine hüküm vermek imkânı yoktu.

Divan-ı Harp mazbatası hiçbir tereddüde mahal bırakmadan sıkı bir mantığın yollarını takip ederek bu neticeye väsil oluyordu. Ben susunca bir kelime söylemeyerek hünkâr elini kalemine uzattı. Ne yapmak lâzım geleceğini sordu. Sadâret tezkeresine mucibince yazdıktan sonra imza etmek lâzım geliyordu. Hiç tereddüt etmeden bunu yaptı, sonra sordu:

“Galiba bu gece asılacaklar.”

“Öyle anlaşılıyor,” dedim; “müsaade buyurulursa saraya kadar gidip muamelesini yaptırarak hemen Bâbiâli’ye göndereyim...”

“Pek iyi olur,” diye cevap verdi, pek küçük bir tereddütten sonra ilâve etti:

“Bu gece sarayda kalsanız...”

Hünkârin ne hâlinde, ne sesinde, ne de imza ederken ellerinde fevkâlâde bir emare yoktu; yalnız son sözü sarayda bir refakatin mânevî müzaheretini müfid addettiğine delâlet ediyordu. Onda

yalnız bir akidenin kuvveti değil, buna ilâveten bütünecdâdi silsilesinden intikal ederek kendisine kadar gelmiş olan bir ölüm istihkâri vardı. Fîtraten pek yumuşak olan bu zâtîn etrafında, hattâ kendisine pek yakın olanlar da, mesela oğlu Necmettin Efendi'de ölüm dakikası çalınca bunu "El-hükmüllâh" diyen bir rîza ile karşılaşıcı bir metanet olduğu gibi, başkalarından yaşamak hakkını nez' edecek bir hüküm vermek lüzumu hâsil olunca bunu da saltanatın zaruri bir muktezası olarak kabul eden bir mutavaat vardi. Bu rûhî hâleti ileride muhtelif vesilelerle gördüm ve bunu gayet tabîî, gayet beşerî buldum.

İradeyi istihsal ettikten ve Zincirlikuyu'dan Şişli tarikiyla Nişantaşı konağına uğrayıp sebebini söylemeksizin geceyi sarayda geçireceğini haber verdikten sanra Dolmabahçe'ye indim. Bir kısa zaman sonra idam kararı Sadâret'e gitmiş bulunuyordu.

Ben de ne olursa olsun, bu meselede dahlimin hiçten ibaret olduğuna kanaatle beraber, yüregimi sikan bir pençeyi uyuşturmak için Tevfik Bey'in odasına girdim. Oylanmak, üzücü düşüncelerden silkinmek ihtiyacıyla kendi kendimden kaçmak istedikçe onun refakatine koşardım.

Onun hilmi, sükûnu, hiçbir zaman haledar olmayan resmiyeti ve zarafeti şahsiyetinin etrafını inşirah ve istirahat veren bir daire ile çevirirdi. Pek mütedeyyin, pek mütteki olmakla kalmayarak namazına, orucuna ne kadar mütekayyit ise hâdisat ve vukuata karşı da bunların nasıl olsa yatişacagina, düzeyeceğine, nihayet iyi bir neticeye väsl olacağına inanan ve bu suretle zihnini işgal ederek huzuruna halel verebilecek çöpleri parmaklarıyla tutup bir tarafa atan bir felsefesi vardi. Kaç kere sabahleyin evrak-ı havadisi okuduktan ve bunların zehir akan yazılarıyla harap olduktan, yahut, bazan meraklı tahrik edecek mahiyette celselerinde hazır bulunmak için Meclis-i Mebusan'a gönderilip orada sanki irtica hareketi daha dün vuku bulmamışçasına, yalnız Türk olmayan unsurlar arasında değil, asıl Türk mebuslar içinde de çarpışan ihtirasların, ferdâ ne olacağında korku veren tezahürlerin müşahedesyle sarsıldıktan sonra ona gider ve endişelerimi anlatirdim. O bir çocuğun saçma dertlerini dinlercesine susarak, fakat iştirak etmeyen bir tebessümle dinler, sonra cehren gülerek mesela:

"Bunlar hep gelecektir. İnayet-i Rabbaniye'den ümit kesmemeli dir;" derdi.

Onun bir hanım kız edasıyla bir gülüşü vardı ki cüssesinin büyülüğüyle bir tezat teşkil etmesine rağmen fitratının zarafetine pek uygun olurdu. Kendisi tekellüften hiç ayrılmamaya pek itinakâr olduğundan latife etmekten, şakalaşmaktan, hattâ bazan kendisinin ismet takayütlerini tırmalayacak neviden hikâyeler nakletmekten hazzeden Lütfi Simavi'nin sarakalarına mukabele etmek için yalnız bu kibarâne ve masumâne gülüşlerini kâfi bulurdu. Bir gün ben de bu şaka zemininde biraz ileri gitmiş ve onu gücendirmiş oldum. O günden sonra bir müddet gene sabahları odama gelmekte ve beni en süslü selâmlarıyla ve iltifatlıyla tâlîf etmekte devamlı beraber, hâlinde bir tutukluk, bir güçeniklik, bir alinganlık kokusu duymuştum. Bu, epeyce devam etti ve şaka zemininde ekseriyet üzere ölçüyü kaybettigime hayatımın geçmiş demlerinde de pek çok defalar vâkıf olmuş ve bu muaşeret günahını tekrar etmemeye mükerrerden ahd eylemiş olduğum halde, bu melek kadar sabûr ve hamul olan refiki bile küstürecek derecede gene huyuma mağlûp oluşumdan mahcup ve perişan, nihayet vicdan üzüntüsünün def'ini gidip kendisine tarziye vermekte aramıştım. O, hiçbir zaman bana gücendiğini itiraf etmek istemedi, fakat benim bu özür dileme mûracaatımı da kâfi bularak eski samimiyyet tavrına avdet etti.

O gün onun odasına girince böyle saraya avdet edişimin sebebini hemen anlattım. Fûtûrsuz ve endîşesiz görünüyordum. Hikâyemi bitirdikten sonra o geceyi sarayda geçirmek için emir aldığımı ve akşam yemeğinde sofrada beraber bulunacağımı söylediğim.

O idam kararında hiç tevakkuf etmeyerek ve bende zihnen bir ilişik olabileceğine zâhib olmamış görünerek:

“Ne kadar iyi!..” dedi; “Çoktan akşam yemeklerinde beraber bulunmamıştık.”

Sonra ilâve etti:

“Eğer sarayda kalmanız icab etmeseydi yemekten sonra beraber sinemaya gitmek teklifinde bulunurdum. Bu gece gene Rigadin ile Rosalie'nin pek eğlenceli bir filmi varmış.”

Tevfik Bey akşam yemeklerini sarayda yemek itiyadında idi ve ancak yemekten sonra, Mâbeyn'den el ayak çekilmiş bulununca vazifesine hâtime verilmiş farz ederek dünyada tek eğlencesini teşkil eden Tepebaşı Sineması'na giderdi. O zaman sinema bu günün terakkileriyle kıyas kabul etmeyecek derecede iptidai bir halde ve

bittabi sessizdi. Tevfik Bey'in bahsettiği artistler de o zaman için bugünün Charlie'si ve Harold Lloyd'i kadar kendisini sevdirmiş olan meşhur Boulevard sanatkârlarından sinema için Rigadin nâmını tahallüs eden Prince idi. Tevfik Bey'in bu sanatkâra ve ekseriyet üzere Rosalie nâmıyla ona refakat eden komik kadına bir meclûbiyeti vardı. Beni de birkaç kere oraya götürmüştü.

O akşam sofrada hep sinemadan, bu sanatın istikbalinden ve evvelce görülmüş oyunlardan bahsetti. Mutaden az konuşan bu dost bu akşam nasilsa, galiba esen müz'ic havaya bir nebze neşat vermek için bol bol söylüyordu.

## 20

**Akşam yemekleri — Melâl — Hünkârdan bir haber —  
Hareme doğru — Ne olacak? — Tenha bir saray —  
Yalnız kalıyorum — Vahim ihtimaller — Yatak odasına doğru  
— Titreyen mumun yanında — Taşan bir teessür**

Mâbeyn'in akşam yemekleri kadar hazin ve gönülleri karanlık duygularla dolduran bir içtima tasavvur olunamaz. Sanki burada saray erkânından kalan üç beş kişi bir matem âyini için toplanmış olurlardı. İkinci mâbeyncinin sâkit riyaseti altında ve Dolmabahçe'nin bir türlü arkası alınamayan elektrik tesisatının gecikmesiyle hâlâ geniş sofalarda, odalarda boşluklara karşı soluyarak mücadele ediyor zannedilen mumların yorgun ziya dalgacıklarıyla yarı karanlıkta bütün sofrayı bir gam havası örterdi. Bu akşam Tevfik Bey'in mutadı hilâfina hikâyeler söyleyerek biraz neşat vermeye çalışan gayretleri o gece için neticesi hazırlanmakta olan idam kararlarının soğuk nefesini, dakikadan dakikaya esip yüzüme sürünmekten men edemiyordu. Bunun tesirinden silkinip kurtulmak için ne kadar cehd etsem beyhude oluyor ve her gayret hamlesinden sonra biraz daha mukavemet kabiliyetini kaybetmiş olarak daha ziyade keselân içine gömülüyordum. Bu mânevî izmihlâle yalnız idam kararları mı sebepti?.. Elbette değil. Meşrutiyet'in ilânından beri geçirilen elîm safhalar, Mart isyaniyla onu takip eden hadiseler, bende günden güne artmak istadığını gösteren bir melâl, hattâ mahiyeti muayyen olmayan vahim âkîbetlerin hulyası içine nefsimi teslim etmekten marizâne bir haz uyandırıyordu. Sarayda yapılacak

işlerle bir müddet oyalandıktan ve etrafi unutuyor göründükten sonra sarayın ötesinde cereyan eden ahval gelip beni sarsıyor ve gaflet uykusundan uyandırarak daha neler olacak korkusuyla sinip büzülmüş bir uyanıklığa atıyordu.

Matbuat, Meclis-i Mebusan'da her gün yeni bir hızla canlanan mücadele, memleketin idaresini elinde tutan kuvveti günden güne daha ziyade şaşırın münaferat, hattâ cemiyetle cihet-i askeriye arasında gittikçe genişleyecek endişesi veren fasila hep birden toplanarak öyle bir yekûn teşkil ediyordu ki bunun sıkleti altında ezilmiş gibiydim. İsyani takip eden harp divanlarından idam kararları çıkacağına intizar etmek pek tabii idi; ve elbette bu kararlar eğer âti için bir sükûnun kavî vaadini getirebilseydi lâkaydâne, belki mutmainnâne telâkki edilebilirdi; fakat en nikbin ihtimallerin altından hep bir "Acaba?.." sualının korkunç çehresi sırtarak çıkmakta inat ediyordu.

[Bir tarih çesnisinin almaktan hazer eden bu hâtıraların şu bahsedilen devreye ait olan aksamımı ikmal etmek için Hüseyin Cahit Yalçın'ın<sup>108</sup> *Fikir Hareketleri*<sup>109</sup> mecmuasında intişar eden ve pek müdellel vesaika binaen yazılan "Meşrutiyet Hâtıraları" tefrikasını tavsiye ederim.]

Yemek bitmiş gibiydi, birden mumların titrek ışığı altında kâğıdan musahiplerden birinin siması belirdi. Ufak bir tevakkufla sofraya göz gezdirdi ve beni bularak tâ yanına kadar geldi, daha ziyade yaklaşmak için bir istizan vaz'ı alarak kulağıma eğildi:

"Efendimiz," dedi; "taam ettiler, akşam namazını da kılmışlardı, yatsıyı haremde eda edecekler, sizi görmek istiyorlar..."

Kalktım, "Niçin istiyor?" meraklıyla acele etmeye lüzum görerek musahiple beraber yukarı kata çıkan geniş merdivenin karanlıklara boğulmuş hallarını astım. Hünkâr beni görünce "Yemeğinizin bitirmiş miydiniz?.." dedi ve cevabı ancak işiterek, evlerine gitmek acelesinde olan bendegânına veda ederek harem yoluna doğru yöneldi.

Bu harem yolu Mâbeyn'in son kısmından başlayarak ve Muayede Salonu'nu dolaşa dolaşa giderek Harem-i Hümâyûn'un bu salonla

108 Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957). Gazeteci, yazar ve politikacı. Çeşitli hikâye, roman ve edebî eserleri arasında *Hayat-ı Muhayyel* (1314/1899), *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* (1326/1910), *Kavgalarum* (1326/1910) ve *Edebi Hâtıralar* (1935) en tanınmış olanlardır (bkz. Ömer Faruk Huyuguzel, *Hüseyin Cahit Yalçın*, Ankara 1986).

109 Hüseyin Cahit Yalçın'ın 29 Teşrin-i evvel 1933-14 Teşrin-i sâni 1940 tarihleri arasında toplam olarak 364 sayı yayınladığı ilmî, edebî ve sosyal muhtevası haftalık dergi.

ittisal peyda eden kısmına müntehi olan bir yoldur ki oldukça uzundur. Muayedede Salonu'ndan bakılınca bu yolu kısmen, basık kafeslerle örtülmüş olarak fark etmek mümkündür. Harem-i Hümayun halkı muayede merasimini bu kafeslerin önüne serilmiş minderler üzerinde oturarak temaşa ederlerdi. Ben bu yolu mükerrerden geçerek Mâbeyn'den haremce celb edilmiştim. Mâbeyn cihetinde demir bir kapı vardi ve Mâbeyn'de nöbet tutan musahip bu kapıyı anahtarıyla açar, yola girilince tekrar içерiden kilitler, bir hayli yürütüp yolin harem cihetinde müntehasına varılınca burada da bir ikinci demir kapı karşısında bulunulurdu. Musahip buna yumruğuyla yahut elindeki anahtarla vurur, içерiden harem nöbetini tutan musahip kapıyı açar ve bu suretle haremde girilince tekrar kapı kilitlenirdi.

Gündüz hâlini pek iyi bildiğim bu yolu birinci defa olarak gece geçiyordum. Hünkâr bana hiçbir kelime söylemeden yürüdü. Musahibin elinde büyük bir gümüş fener vardi ve yolin üzerinde müsavi fasılalarla gene böyle büyük kıtada ve pek güzel işlenmiş olduğuna dikkat etmemek mümkün olmayan müteaddit gümüş fenerler sıralanyordu. Nihayet haremde yaklaşılınca hünkâr bana yavaş sesle önden yürüyen musahibe mi iştırmemek istyordu, yoksa bu tenha ve hoş yolda kendi sesinden mi tevahhuş ediyordu –herhalde âdetâ ürkerek:

“Ne olacak?..” dedi.

Cevap veremedim, zaten buna lüzum da kalmadı. Kalbî merakını tefsir eden ve bilâ-ihtiyaç dudaklarından çıktığında şüphe olmayan bu sualden galiba utanmış olacaktı ki hemen arkasından:

“Belki bu gece size bir hizmet düşer diye Mâbeyn'de kalmanızı istedim,” dedi ve artık harem kapısına gelinmişti, harem nöbetçisi de kapıyı açmıştı, biraz durarak ilâve etti:

“İnşallah rahat uyursunuz...”

Selâmladım. Bu suretle veda etmiş oldu ve haremde girdi, arkasından kapı kilitlendi. Ben de Mâbeyn nöbetçisi musahiple gene o yolu Mâbeyn'e doğru geçmeye başladık. Musahip her fenere geldikçe eğilip mumu söndürüyordu. Nihayet Mâbeyn kapısı da kilitlendi, beni yazı odama kadar getirdikten sonra çekildi.

Bu müddet zarfında Mâbeyn'de el ayak çekilmişti, herkes ya evine yahut Mâbeyn'in dışında müstahdemîn koğuşlarına gitmişti. Bu azîm binada, tâ ötede nöbet tutan yâverle kâtib bir de onların hizmetine bakacak olan odacı, yemek odasına yakın bir yerde

nöbetçi musahiple onun sağlığı [Mâbeyn müstahdemîni arasında mukayyet olmayarak arzu eden musahiplerin hususi birer sağlığı olmasına, bu bedbahtların malûliyetine binaen müsaade edilirdi.], tâ bodrum katının uzak bir noktasında koğuşlarına çekilmiş olan bekçilerle Mâbeyn'i baştan başa dolaşarak yanın tehlikesine karşı nöbet saatlerini kuran tek bir gece bekçisi, bir de benden müsaade almadıkça henüz evlerine gidememiş olan başkitâbete mahsus odacılar kalmıştı. Bu sayılanlardan başka hiç kimse Mâbeyn'de kalmaya mezen degildi.

Başkitâbet odacıları iki kişiydi: Yusuf ve Muhittin. Aradan yirmi beş yıl geçmişken bu iki halis Türkü hâlâ gözlerimin önünde o zamana ait halleriyle görüyorum. Bugün, kim bilir, nerelerdedirler?...

Odama girince evvelâ yazı masasının önüne oturdum, üç mumlu bir şamdan fanusları arasından ancak masanın üzerini muhterizâne kayıp akan bir ışıkla boyuyordu. Ne okumak, ne yazmak mümkün. Her şeyden evvel odacılara izin vermek, onları evlerine göndermek istedim. Yusuf yatak odasının anahtarını tereddütle bırakarak:

“Emrederseniz bu gece kalayım” dedi. Buna lüzum görmedim. Yazı odasının anahtarını mu'taden saklanan yere bırakacağımı söyleyerek:

“Artık gidersiniz” dedim. Muhittin –dolgun yanaklı, koca kafalı, iri dudaklı, her ağzından çıkan kelimeye birkaç tükürük dahmesi refaket eden temiz yürekli bir çocuk– veda ederken haber verdi:

“Efendimizin kilerinden yatak odaniza bir kahvaltı tepsisi bırakıldı” dedi.

Onlar gittikten sonra bir müddet odamda kaldım. Ne kadar bilmiyorum, belki on dakika, belki bir saat, hünkâr beni niçin alikoymuştu, hususuyla hareme kadar niçin beraberinde götürmüştü? Bu sualın bütün cevabı onun yolda ağzından ilk dökülen kelimelerde mündemiçıtı:

“Ne olacak?..”

O da bir korku içinde idi; o da, muhakkak, ahvali hiç beğenmedi. İdare-i Örfiye, Divan-ı Harp, pek âlâ! İdam kararları, sehpalar, asılanlar, velhasıl bütün tedhiş siyaseti, belki bu da pek âlâ idi, fakat bunlarla her iş tesviye edilmiş olacak, bütün fırtına yatışacak mıydı?.. Sema berrak görünüyordu, fakat tâ ufukta endişe veren bulut kümeleri vardı; ve ara sıra, kısa fasılalarla çakan şimşekler, bunları yırtarak bir aydınlichkeit içinde kara ihtimaller göstermekten hâli

değildi. Memleket nasıl bir istikbale namzetti? Hususuyla bizzat kendisi, o uzun yılların beklemesinden sonra nihayet sultanat makamına çıkabilmişken, tahtının istinat temellerini bu gece, sarayının yüksek duvarlarının ötesinde kurulan sehpalarda mı arayacaktı?.. “Ne olacak?” derken bunları düşündüğünde şüphe yoktu. Belki vâzihan, sarahaten değil, fakat karışık unsurlardan kümelenmiş bir vesvese içinde, zihnini tırmalayan bu endişe idi. Bu, âşikârdı.

Ben de şimdî bunları düşünüyordum. Sarayın ötesinden gelen intibaların, bu gece hep birden tek cephe teşkil ederek, bütün mevcudiyetimi ihata ve istilâ ettiğine dikkat ediyordum. Bir aralık kalktım, odada dolastım; deniz cihetine, pencerelerin önüne dikilerek bekledim. Sanki oradan, rihtımda titreyen havagazı fenerlerinden, gölgesi hissedilen nöbetçi neferden, hafif çırıntılarla taşları okşayan denizden bir kehanet, istikbali haber verecek bir beşaret ümit ediyor gibiydim.

Bir zaman oldu ki bu odada duramadım; yatak odasına gitmek, belki beni düşünceden kurtaracak derin bir uykuya kavuşmak arzusuya çıktım; mumu söndürdüm, odayı kilitleyerek anahtar yerine koydum ve el yordamıyla sofaya çıktım.

Bütün saray derin bir sükût içinde idi, ve bu sükütün arasında, bu sarayın loşluklarında sanki sultanat-ı Osmaniye'nin son bedbaht tarihi sekerat saatlerinin dalgalarını seriyor gibiydi.

Geniş sofayı ädetä kaçmak istiyorcasına acul adımlarla geçtim. Uzaktan gece nöbetçisinin gölgesini gördüm.

Bu gölge bana doğru ilerledi. Bunun bekçilerden biri olduğunu, nöbet saatin kurduktan sonra bir noktadan diğer bir noktaya geçmek üzere bulunduğuundan emindim; fakat sanki bana fena bir haber getiriyormuşçasına irkilerek bekledim. O bir isticalle bana kadar geldi ve elini uzattı. Evvelâ anlamadım.

“Odanızın anahtarını veriniz de kapıyı açayım, mumunuzu yakayım” dedi. Bilmem niçin istemedim:

“Hayır, ben yaparım, siz işinize bakınız...” dedim.

Ve bunu söylediğinden sonra sanki ondan, saraydan, her şeyden, kendi kendini iyip kemiren benden kaçarcasına, bu defa ben istical ederek, yatak odama koştum; bir kibrıt çakarak mumu yaktım, kapıyı kilitledim ve masanın üzerinde türlü cerezlerle, meyvalarla müzeyyen, hünkârin kilerinden gelmiş tepsinin yanına, sönmek mi yoksa szüle szüle yanmak mı lâzım geleceğine karar veremeyen

mumun dargin ışığı altında, dirseklerimi dayayarak, iki elimle başımı tuttum ve hüngür hüngür ağladım. Bu bende ne zamandan beri birikmiş bir ihtiyaçtı ki nihayet taşarak bol bol boşandı.

Bu gece uyudum mu?.. Eğer boğazına bir ip dolanmış bir adamın boğuluyorcasına nefes almaya çalışarak ikide birde sıçrayıp sarsılmasına uyku demek caizse: Evet!..

## 21

**Yıldız muamması — Buna dâir zanlar — Hünkârın merakı —  
Yıldız'ı ayıklamaya memur olanlar — Şaşırındık — Karışıklık  
— Yazı odası — Sarayın dışı — Esvap odası —  
Harem daireleri — Hal'den sonra**

Bu bir muamma idi, Abdülhamit zamanında memleketin içinde dışında zihinleri türlü faraziyat ve rivayatla otuz üç sene, her gün gittikçe artan bir merakla gıcıckayan bir muamma; ondan sonra da, galiba hâlâ, bu acîb miras için nasıl çözüleceğinde tereddütlere düşülen gene bir muamma...

Bütün sultanatı müddetinin uzun yılları içinde buraya çekiliplik kapanan, hariçle, memleketiyle, tebaasiyla münasebetlerini ancak hafiyelerinin oraya kadar getirip bağladıkları gizli ipliklerle idare eden bu müstebit sultanın şahsi ve sarayı etrafında türlü türlü garip, ekseriyet üzere korkunç rivayetler zihinlerin hayal kabiliyetlerini kamçılıya kamçılıya kısmen faraziyata, kısmen mahiyetleri lâyıyla anlaşlamamış hakikatlerin tefrit ve tahrif edilen esasına mübteni öyle bir esrar kümesi vücuda getirmiştir ki burasının ismi anılınca sinirlerde bir ürperme, fikirlerde bir ırkılma hâsil olurdu. Burada yavaş yavaş, üşenmek bilmeyen bir inat ve tama ile biriktirilmiş mücevherlerden, altınlardan mürekkep hazine, bütün vatan çarkını ve cihan siyasetini keyfe göre evirip çeviren dolaplar ve bunların yanında Şark'ın cennet rivayetlerinden mülhem şehvanî efsaneler ve daha sonra menfâlarda çürüttülen biçâreler, nerelere atılıp yok edildikleri anlaşlamayan kurbanlar düşünülür ve Yıldız'ın ismi geçerken aynı zamanda hayalhaneden servet ve haşmetin müzehhep ve murassa levhasıyla desise ve hudâdan, i'tisaf ve zulümden mürekkep, her bilinmeyen şeyin hadden aşırı büyütülmüş efsane alayı geçerdi. Hep uzun yılların arasında bu

alayın karışık geçidini temaşa ede ede bu hafâyâ dünyasının eşiği aşılıncı rüyalara mahsus bir âlem görüleceğinden şüphe etmezdi. Herkes gibi belki herkesten ziyade bu âlemin esrar ve hususiyatını yeni hünkâr merak ederdi, fakat bir müddet meraklınesini teskin ederek sabretti. Bu sabırla intizar da çok sürmedi. Yıldız Sarayı için hükümetçe verilecek karar, karar alınıncaya kadar ittihâzi münasip görülecek tedbir, hususuyla burasının muhteviyatıyla içinde ve dışında bina olarak mevcut aksâmın cihet-i aidiyeti için lâhik olacak hüküm henüz tereddütlerle dalgalanan bir ufukta vuzuhla irtisam etmemişken hünkâr bir gün başmâbeynî ile başkâtibi ve evsapçıbaşıyı nezdine celb ederek bu üçünden müteşekkil heyeti, gidip şu acayıp dünyasını baştan başa gezmeye, anlamaya memur etti.

Bu hiç kolay bir iş değildi. Harekete geçmeden evvel hükümete müracaat etti. Kaideten asıl malin sahibi olmak lâzım gelen sultanat makamı nâmina yapılan bu müracaatın önünde hemen kapilar açıldı. O zaman Yıldız Sarayı'nın muhtelif aksâmında çalışan ve bu karışıklarla ifrat derecede dolgun dünyada şaşırın birkaç heyet vardı. Faaliyetlerinden, dirayet ve istikametlerinden istifa-de düşünülmüş olan bu zevat meyanında asıl daire-i hususiye ve Abdülhamit'in şahsî muhitine hasr-ı mesai eden Hâzîm Bey'le Doktor Muhittin Bey'i tahattur ediyorum; sarayın bir de müzesi vardi ki Abdülhamit'in yirmi beşinci cülûs yılı için her yerden, hattâ yabancı memleketler hükümdarlarından gelen hediyelerle bilhassa Hazine-i Hümâyûn'dan celbedilerek buraya yerleştirilmiş büyük kıymeti hâiz nadir eşya ve evâniden, daha sonra kendisinin çocukça bir zevk sâikasıyla beğenip biriktirdiği karışık ufak tefekten ve bu meyanda birçok Japon mamulâti dolaplardan müteşekkildi; bunları ayıklayıp tespit etmek vazifesi de, bugün gözlerimi kapayıp araştırırken arasında Aynîzâde Hasan Tahsin'le<sup>110</sup> Gelenbevîzâde Sait'in<sup>111</sup> ve o zaman Müze müdürü olan Halil'in<sup>112</sup> bulunduğuunu gördüğüm bir heyet tarafından deruhte edilmişti.

---

110 Aynîzâde Hasan Tahsin (1877-1962). Osmanlı maliyecilerinden. *İlm-i Mali* (1926) adında bir eseri vardır.

111 Gelenbevîzâde Mehmet Sait (1863-1937). Osmanlı devlet adamı ve eğitimci. 1912 ile 1919-1920 yıllarında iki defa Maarif Nâzırlığı yapmıştır.

112 Halil Edhem Eldem (21 Haziran 1861-17 Kasım 1938). Sanayi-i Nefise Mektebi ve Müze-i Hümâyûn müdürü. Arkeoloji ve tarih alanında pek çok araştırması yayımlanan Halil Edhem'in başlıca eserleri arasında Müze-i Hümâyûn (1321/1905), *Topkapı Sarayı* (1931), *Yedikule Hisarı* (1932) ve *Camilerimiz* (1932) bulunmaktadır.

Bu muhtelif heyetler vazifelerinde şaşırılmış gibiydiler. Hakları da vardı, irili ufaklı, türlü türlü çeşitlerde ve mahiyetlerde binlerce eşyayı tespit etmek, üzerlerine birer birer bir kâğıt parçası yapıştırıp bir rakamla işaret koymak, hiç kolay bir iş değildi. Bu gidişle aylarca vazifelerini bitiremeyeceklerinde şüphe yoktu. Onlar şaşırılmışlardı, biz de daire-i hususiyeden başlayarak ilk adımda şaşırındık. Hattâ şimdi o günün ziyaretinden hatırlamda çalkanan intibaları bir hulâsa şeklinde icmal edebilmek için şu satırlara başlarken gene şaşırıyorum.

İlk şaşırmak ilk adımda başladı, diyordum. Daire-i hususiyenin bu muddet? Bütün Abdülhamit siyasetinin mihveri şu basık tavanlı hoş köşecikten ve onun, içi tıklım tıklım kâğıt desteleriyle dolu dolaplarından ibaret miydi?

Methalden sonra hemen ilk karanlık odada bir divan gösterdiler: Bu Abdülhamit'in istirahat yeriydi. Belki de yatağı.. Zaten daire-i hususiyede en basit şeklinde bile bir yatak odası görmedik. Daire-i hususiyeye mülâsık ve oldukça güzel bir bina olan iki kathi dairede de hemen hiç eşya kalmamıştı. Hal'i müteakip burada bulunan ve doğrudan doğruya Abdülhamit'in harîmi olan kadınlar kendilerine ait eşyayı alıp çıkışınca burası boş kalmıştı. Sonraları, Yıldız yeni hünkâra verilince bu daire onun ikametine tahsis olunmuştu. Daire-i hususiyede yazı odası denebilecek yerde cidden güzel yeni tarzda, bazan da pek kıymettar müteferrik eşya vardı. Kalemlere varıncaya kadar tespit ve terkim edilmiş olan bu eşyayı söyle bir kuşbakışı görerek padişahın hususi hamamını, bir kenarda içinde yumurta yemmiş sahamıyla bir tepsî, gene onun hususi eğlence yeriini teşkil eden marangozhaneyi gördükten sonra Küçük Mâbeyn nâmıyla anılan daireye geçtilik.

Yıldız Sarayı'nı düşünürken burasını içi dışı diye ikiye ayırmak lâzımdır. Yıldız'ın dışında, yani üzerinden ancak kanatlarına güvenen kuşlar geçebilecek kadar yüksek duvarların berisinde kalan binalar herkesçe az çok bilinen yerlerdi ki bunlar bugün muhtelif dairelere ve müesseselere tahsis olunmuşlardır. Bunların arasında Büyük Mâbeyn denilen Abdülmecit'ten kalma bina az çok saray ıtlakına lâyık addedilebilir. Yıldız Hazine-i Hassa'ya intikal edince burası yeniden tamir ve tefriş edilerek Sultan Reşat'a da Mâbeyn olarak hizmet etmişti. Küçük Mâbeyn duvarlarının ötesinde en başta bulunan ve mükemmel bir köy köşküne benzetilebilen bir daire idi ki

kıymettar halılarla, şurasında burasında yeni levhalar ve vazolarla, ekseriyet üzere yıldızlı yeni tarzda ve yerli mamulâtta kanape ve sandalyelerle süslenmiş, zevk-i selime pek çarpmayan bir bina idi. Abdülhamit bazı kabul merasimini burada yapmak itiyadında olduğundan bu daireye Küçük Mâbeyn denmişti. Sultan Reşat burasını hâliyle bırakmış ve hiçbir zaman kullanmaya vesile bulmamıştı. Vahdettin galiba bu daireyi Abdülhamit'e imtisalen kullanmıştı. Sonra, bilmem nasıl bu dairede bir yangın çökmiş diye iştilmişti.

Bu daireleri pek çabuk geçtik ve bunların hiçbirinde, ne de eşya ve tezyinatında bizi Yıldız'ın hayalhanede yerleşmiş olan şöhretiyle mütenasip hayrete ve taaccübe düşürecek bir hususiyet görmedik. Bütün görülen şeyler zengin, parasını esirgemeyen, fakat zevkten, nefaset bilgisinden mahrum herhangi bir adam fikrini uyandırıyordu.

En evvel bize hayret veren bu garip fitrat sahibi padişahın esvap odası oldu: Burası nispeten büyük, fakat tavanından itibaren bütün duvarları türlü raflarla örtülü olduğundan pek küçük görünen bir oda idi. Şöyle kapısından bakınca derhal anlaşılıyordu ki hünkâr kim bilir nasıl bir hisse tebayette, belki de yalnız hissetinin sevkiyle bir eski gömleğini, sakalının boyasıyla yakası kirlenmiş bir hırkasını bile feda edemeyerek burada biriktirmiştir. Bilhassa selâmlık resminde giydiği üniformalarından, paltolarından burada belki yüz takım vardı. Sonraları bunlar Hazine-i Hassâ'ya verilince, yeni hünkârin arzusu üzerine, Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir. Orada belki bunları, kullanabilecek olanlara dağıtmışlardır.

İkinci hayret merhalesini, saraya en uzak bir noktadan iltisak peyda ederek sıralanmış olan harem daireleri teşkil etti. Bunlara harem dairesi demek fikirlerde yanlış bir mütâlâa uyandırabilir. Bu daireleri anlamak için İstanbul'un eski vüzera ve sudûr konaklarını, mesela Yüksekaldırırm, Cerrahpaşa semtlerini, Fatih civarını işgal eden, bugün enkazı satılıp geniş arsaları parçalanan selâmlık haremlik otuzar kırkar odalı binaları düşünmek lâzımdır ve bunları düşünürken onların güneş görmeyen loşluklarını, rutubet sizintililarıyla yosunlanmış duvarlarını, kûf kokan havasını da beraber düşünmek icab eder. Abdülhamit'in yakın bulundurmak istediği kadınlar daire-i hususiyeye bitişik müferrih binada yerleştirilirken uzak bulundurmak istediği ihtiyarlar, hizmetlerine artık ihtiyaç kalmayan hazinedarlar ve kızlar, hele bir koca buluncaya kadar

tekrar fırşına girmeye läyik addedemeyerek bekletilen biçâreler, takım takım bu harap ve köhne binalara tıktırmıştı. Artık iler tutar yeri kalmayanlar da ihtiyar saray kadınları için bir nevi dârülâceze hükmünde kullanılan Topkapı Sarayı'nın haremînde bir hususi daireye gönderilmek suretiyle def edilirdi.

Hal'i müteakip bu konakların sekenesi de sandıklarını, çırınlarını ve o meyanda kendi odalarına ait olduğu için gene kendilerine bırakılan eşayı alarak her biri bir tarafa savuşmuş, dağılmıştı.

Barınacak yerleri olmayanlar da yeni hünkâr tarafından Topkapı Sarayı'na misafir olarak gönderilmiş ve bu suretle o binalar tamamıyla boş kalmıştı. Boş kaldıkları için daha sefil, daha harap ve daha hazır görünen bu konakları söyle bir dolaşırken yüreğimde, buralarda ömür geçirmeye mahkûm olarak yaşamış bedbahtların, saray hayatı nâmî altında, ne mağnum bir mahbusiyet devri sürmüş oldukları düşündük, bir eza düğümünün burkulduğunu duydum.

## 22

**Marangozluç meraklı — Bir yazıhane hikâyesi —  
Çeşit çeşit meraklar — Silahhane ve kütüphane — Müze —  
Kayda şayan bir nokta — Sarayın sahnesi —  
Merasim Dairesi — Çini fabrikası**

Vatanın ve onun bedbaht şeraiti içinde uyuşukluk nevinden bir hayatı sürdürmeye mahkûm olan halkın intikamını kendi nefsinden almak istemiş zannını veren bu padişah ömrünü Yıldız'ın duvarları arasına hapsederken burada mümkün olabilen zevk sebeplerini de toplamıştı. Başlıca zevklerinden biri marangozluktu ve beraberinde çalıshan ustalarla hakikaten pek güzel dolaplar, çekmeceler yapardı.<sup>113</sup> Pek mahirâne ve sanatkârane vücuda getirdiği şeyler meyanında gül ağacı ile karışık ve türlü türlü çekmelerle, gözlerle hayrete değer bir sanat eseri olan bir yazıhâne vardı ki bundan dört tane imal etmiş ve saltanat makamına en yakın olanlara birer tanesini göndermişti.

113 Abdülhamit'in bizzat yapmış olduğu masa, sandalye, dolap, kanepe, koltuk, sehpa ve çekmecelerin bazıları bugün Maslak Kasrı ile Arkeoloji Müzesi, Dolmabahçe Sarayı ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Yıldız Yazmaları'nın muhafaza edildiği bölümde bulunmaktadır.

Sultan Reşat kendisine ithaf olunam galiba hakan-ı mahlûdan bir yâdigâr saklamaya bir teşüm nazarıyla bakarak cülûsunu müte-akip başkâtibe hediye etmişti. O da bunu köyünün mahviyetkâr evinde fazla bir ziynet sayarak hünkâr yazıları Yıldız'a nakledince –ki bu cülûstan ancak üç yıl sonra nasip olabilmişti– Mâbeyn'de kendisine mahsus odaya naklettirmış ve saraydan ayrılınca onu orada bırakmaya daha müناسip nazarıyla bakmıştı. Abdülhamit'in marangozluktan başka türlü türlü meraklıları vardı: Silah, papağan, muhtelif vasıtalarla Holanda'dan ve Almanya'dan celb edilmiş çeşit çeşit, rengârenk küçük kuşlar, gene muhtelif cinslerden irili ufaklı köpekler ve hepsinden ziyade genç yaşıdan beri meftunu olduğu güvercinler... O da diğer hânedan âzâsı gibi, bilhassa kardeşleri Sultan Reşat'la Vahdettin gibi, bu merakın tatbikinde âdetâ bir üstat olmuşken yavaş yavaş Yıldız Parkı Beyazıt Camii avlusundan ziyade bir güvercin istilâsına uğradığından bu güzel kuşun pek seçme çeşitleri gelişigüzel çiftleşerek evsafını kaybetmiş ve hânedan arasında en güzide güvercin mecmuaları halefinde ve ondan sonra tahta gelecek olanda kalmıştı.

Abdülhamit'in bir silahhanesi, bir kütüphanesi de vardı ki her ikisi de sarayın yüksek duvarı haricinde mebni idi, bunların birincisi Harbiye ikincisi Maarif Nezaretleri emrinde kaldı. Her ikisinde de pek kıymeti haiz silah ve kitap bulunduğu mervî olan bu zengin müesseselerin ileride mukadderati ne oldu, bilmiyorum.<sup>114</sup>

Pek kısa bir tadtatla geçen bu eğlencelere ilâve edilebilecek şeyler de olmalıdır. Bu meyanda şehvanî heveslerine pek mağlûp olduğuna dair türlü hikâyeler işitilen bu hünkârmın diğer emsali gibi kadın, daha doğru bir tabirle körpe kız iptilâsı zikr olunabilir. Evvelce sık sık, daha sonraları vehmi arttıkça nadir fırsatlarla Yıldız'ın tepeden Ortaköy'e doğru akan ve hakikaten pek güzel ve pek zengin olan parkında, bahçesinde, yakın yerler için yaya uzakça yerler için araba ile seyranları olduğundan bahs edildirdi.

Bu parkta da güvercinlikler, limonluklar, köpek evleri kabilinden türlü türlü ebniyeden başka Malta Köşkü nâmîyla tanılan ve pek

114 Adı geçen silahlar Harbiye'deki Askerî Müze'de sergilenmekte olup son derece zengin ve nadir yazma eserlerin de bulunduğu adı geçen kütüphane ise, 1924 yılında Atatürk'ün emriyle Dârülfünun Kütüphanesi'ne (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi) nakdedilmiş olup hâlen aynı kütüphanenin Nadir Eserler kısmında muhafaza edilmektedir.

mühim maznunlar için menfâdan evvel bir nevi tevkifhâne vazifesi gören küçük köşkle bahçivanbaşı Sesvter Köşkü diye meşhur –niçin bu nam verilmişti?– Ortaköy sırtı üzerinde daha ziyade cihannüma denmeye şayan, oldukça mutena ve müzeyyen, nezaretine doyulmaz bir büyük köşk daha vardı.

Haremin hoş dairelerinin kasvet havasından kurtulup da parka çıkışınca ciğerlerimize müferrih bir hava doldu. Merak sevkiyle, yorulmuş olmak istemeyen bacaklarla uzun uzun dolaştık, hattâ Hazine-i Hassa'nın himmetiyle oraya kadar gönderilmiş olan kuşluk taamını yaparak hem dinlenmiş, hem açlığıımızı tatmin etmiş olduk. Biraz da Abdülhamit'in müze öňünden başlayarak yaptırdığı tûlânî gölde ayakla tahrik edilen sandala binerek ufak bir su tenezzühü yaptıktı.

Ondan sonra artık sıra müzeye gelmiş oluyordu. Burada pek nefis sanat eserleri yanında pek acib ve nasıl bir zevk sakametile buraya alınmış diye insanı hayretlere düşüren şeyler vardı. Daha ziyade hayret veren bir müşahedeyi Gelenbevizâde Sait'e borçluyum: Bir aralık eliyle bana işaret etti ve bir küpün yanına götürerek elini soktu, bir deste kâğıt çıkardı. Bunlar Abdülhamit'in hafiyelerinden gelen kâğıtları. O, sarayın neresine uğrasa bunlar onu takip eder ve hayatının başlıca ezası olan vehmini bir saat bile ârâm bırakmadan körüklerdi. Sait'ten öğrendik, her dolabın içinde bunlardan deste deste varmış. Sarayın her köşesinde bulunan bu kâğıtlar ambarlarla Harbiye Nezareti'ne nakl edilmişken hâlâ şurada burada, en beklenmeyen, umulmayan deliklerde gene onlara tesadüf ediliyormuş.

Müzeye dair şayan-ı kayd bir nokta;

Abdülhamit ikide birde bendegânından birini Topkapı'ya gönderir ve Hazine-i Hümâyûn'dan türlü enafis-i sanat celb edermiş. Böyle takım takım getirilmiş küpler, tabaklar, kâseler, şallar Yıldız'a geldikçe kısmen sarayın şurasına burasına, daha ziyade bu müzeye konurmuş. Hazine-i Hümâyûn eşyası saltanatın malı olup hünkârların şahsî tasarrufu dairesinden hariç kaldığından padişahın bu emval-i hakanîye böylece tecavüz elini uzatmasına açıkça muhalefet edemeyen, fakat iffet ve istikametlerine tevdî edilen bu tarihî yâdigârların da ziyyâ uğraması fikrine bir türlü hazırlı mümkür nazariyla bakamayan hazine muhafizlarından birkaçı bu suretle şunun bunun vesatatiyle alındırları yüzlerce eşyayı evsafını mufassalan tespit ederek gizlice bir defter hazırlamışlar. Sultan

Reşat'ın cülusunu müteakip bu defter bizlere verildi ve sarayın resmen müracaat ve talebi üzerine Hazine-i Hümayun'dan bu işe vâkif zevat müzede çalışan heyete iltihak etti. Orada mevcudiyeti görülen bu eşya mezkûr defterde münderic evsafla tatbik olunarak istirdat edildi. Böylece Abdülhamit'in her türlü hak ve kaide hilâfîna alındığı eşyanın en büyük kısmı gene yerlerine geçmiş oldu. Bulunamayanların adedi pek mahduttur. İstirdat edilenlere o kadar sevinildi ki bulunamayanların acısı kolaylıkla unutuldu.

Her türlü tehlikeye rağmen bu defteri tutmuş olan Hazine-i Hümayun efendilerinin hâtirasını taziz etmek bir borçtur.

Yıldız Sarayı'nın acîbelerinden biri de Abdülhamit'in burada, hemen daire-i hususiyesi yakınında vücuda getirdiği bir sahnedir. Burası ne kadar zevkten ârı bir binacık olursa olsun bu, dünyadan elini etegini çekmiş bir hükümdar için hoş görülebilecek bir şeydir. Bunun affetmek mümkün olmayan ciheti, Abdülhamit'i Beyoğlu'na uğrayan İtalyan opera heyetlerinin döküntülerinden ve İstanbul'da saraya intisap imkânını bulunca elbette diyar diyar dolaşmak ve her türlü ihtimallere maruz kalmak mecburiyetini üzerinden atmak isteyenlerden mürekkep birtakım kadın, erkek sanatkârları Muzika-i Hümayun'a dolgun maaşlarla ve bol bol atiyelerle kaydetmiş olması ve aklına esince bunlara mesela *Traviata*<sup>115</sup> kabilinden kolayca eserleri icra ettirmesiydı. Belki bu da affolunabilirdi. Bu derme çatma sanatkâr heyetinin ne kadar kolay olursa olsun bu eserleri ne gülünç bir halde icra ettikleri kolayca anlaşılabılır. Bu da affolunurdu, eğer Abdülhamit bazan ikram olsun diye bu temsillere ecnebi sefirlerden iltifat etmek istediklerini de davet etmek çocukluğunda bulunmasaydı. Medeniyet merkezlerinin sanat âlemlerinde yoğunmuş, musiki terbiye ve ülfetleri kemale ermış, ekseriyet üzere bizzat musiki müntesipleri olan bu zevatın bu iltifatı nasıl telakki etmiş olmalarını düşündükçe hâlâ utanıyorum. Sonraları Muzika-i Hümayun'un hakikaten birer ustât olan erkâni bana tafsilât verdikleri zaman bu temsillere refakat eden saray orkestrası âzâsının da o esnada ne elîm işkence saatleri yaşamış olduklarını tamamıyla anladım.

Sarayın dışındaki daireleri az çok eskiden beri bilirdik. Görülmedik yerler Abdülhamit şezhadelerinin ikameti için yapılmış

---

115 Konusunu Alexandre Dumas Fils'in *Kamelyali Kadın* adlı tiyatro eserinden alan meşhur İtalyan besteci Verdi'nin operası.

olan saraycıklardı. Onlar Yıldız'dan çıkarken kendilerine ait eşayı beraber alıp götürdükleri için bu binaları da dolaşip görmek zahmetini ihtar etmedi. Bütün bu mebâni uzun yıllar esnasında ne hükümetçe, ne sarayca vech-i istimali takarrûr edemeyerek halline muvafık bir çare bulunamayan bir muamma hâlinden kurtulamamış, nihayet türlü türlü şekillerden geçerek Cumhuriyet idaresinde askerî hizmet ve maksatlara tahsis edilmek suretiyle bir istikrar noktasına bağlanmıştır. Asıl vech-i istimalinin tespiti müşkül bir mesele hâlini alan Merasim Dairesi oldu. Biz de bu Yıldız ziyareti günü bu daireyi en sona bırakmıştık.

Her şeyden ziyade Yıldız'ın hayal inkisarına sebep olan diğer kısımlarından sonra Merasim Dairesi'nin bizde hâsil ettiği ilk intiba bir nevi insırah oldu. Tam mânâsıyla bir saray itlakına lâyık addedi-lecek evsaftan hiçbirini haiz olmamakla beraber bu bina asıl kendi ismine müstahak bir Merasim Dairesi'ydı. Abdülhamit de burasını birkaç ay içinde âdetâ sihre benzeyen bir súratle inşa ettirip birinci defa olarak İstanbul'a gelecek olan Almanya İmparatoru'nun<sup>116</sup> ika-metine tahsis ettikten sonra ancak bu maksatla kullanmıştı. Hal'den sonra, burasının ne olabileceği türülü tereddütlere müteakip ni-hayet Bulgaristan ve Sırbistan krallarının Sultan Reşat'a müsafereti esnasında gene bu misafir hükümdarların ikametinde kullanılmak lüzumu hâsil olunca Merasim Dairesi asıl ilk inşasının maksadına rücu etmiş oldu. Tam bir saray olmayan, daha ziyade büyük sergilerde yıklmak üzere inşa edilmiş muvakkat binalara temsili mümkün olan, hattâ bu sergilerden mesela Paris'in 1900 Umumi Sergisi'ne mahsus saraylar içinde Petit Palais ve Grand Palais gibi yıkılma-ya kıylamayarak hâlâ Fransa merkezinin başlıca ziynetlerinden sayılan binalar kadar bile mimarî kıymeti bulunmayan Merasim Dairesi gözleri boyayacak mikyasta ziynetî toplamış bir dairedir. Hâlâ da öyledir. Onun içindir ki burasını görenlerin üzerinde bir nevi kamaşma hadisesi uyandırmaktan hâlî kalmamıştır.

Abdülhamit'in lehine kayd olunacak bir hakikattir ki o kendi sarayı süslemek için mesela Dolmabahçe'nin ve Beylerbeyi'nin pek kıymettar eşyasına asla dokunmak istememiştir. Zaten Yıldız binalarının nisbeten daracık, küçükük dairelerine o iki sarayın hakikaten pek şahane olan muhteşem eşyası çok ağır gelirdi. Fakat merasim

---

116 II. Wilhelm.

dairesini hemen gelmek üzere bulunan Almanya İmparatoruna lâyik addedilebilecek bir derecede süsleyebilmek için Çırağan'ın eşyasına, hattâ sedef kakmalı kapılarına kadar, müracaati mübah saymıştı. Zaten Abdülmecit evlâdının amcalarından kalma bir eser olan o saraya karşı âdetâ husumet denebilecek bir duyguları vardı.

Biz evvelâ Yıldız'ın daire-i hususyesine en yakın bir noktadan başlayan ve nisbeten küçük sayılabilen odalardan müteşekkil olan Chalet Kasrı'ndan<sup>117</sup> girdik. Bu daire eskiden beri mevcutmuş, Merasim Dairesi oraya ilâveten vücuda getirilmiştir. Hükümdarların müsafereti esnasında maiyetleri için pek muvafık bir yatak, yemek ve istirahat dairesi olan ve Bulgaristan'la Sırbistan krallarının seyahatleri esnasında da bizlerce o maksatla tertip ve ihzar ettirilen bu Chalet Kasrı'ndan sonra Merasim Dairesi de büyük ziyafetler ve toplantılar için en müناسip bir yerdir. Nitekim Abdülhamit Âyan ve Mebusan'a verdiği ziyafetleri burada vermiş ve Şehremaneti'nce burasının bir kumarhane olarak istimali tecrübe-i bedbahtânesinden sonra Hükümet-i Cumhuriye'ce Merasim Dairesi büyük bir isabetle kongrelere tahsis olunmuştur.<sup>118</sup> Herhalde bugün Merasim Dairesi hükümetin bu kabilden maksatlara tahsis edebileceği pek güzel bir dairedir. Temenni etmeli ki bu binanın mukadderatı artık makus ihmâlere maruz kalmak tehlikesine düşmesin.<sup>119</sup>

---

117 Şale Kökü.

118 17 Kasım 1922'de Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılması üzerine boş kalan saray ve ona bağlı yapılarla Yıldız Sarayı'nın bazı bölümleri Mekteb-i Harbiye'ye verilir. 1925 yılında İstanbul Şehremaneti Dâhiliye Vekâleti'ne başvurmak suretiyle sarayın bazı bölümlerinin belediyeye tahsisini sağlar; baksızlıkta kurtulması için de burasını bir gazino gibi işletmek üzere bir ihale açar. Mario Serra adlı bir İtalyan işletmeci Celb-i Seyyâhîn Türk Anonim Şirketi adına yıllık 30 bin liradan 30 yıl ligine Yıldız Parkı'ni ve Şale Kökü'nü kiralar. Böylece İstanbul'da gazino adı altında Yıldız Merasim Kasrı isimli bir kumarhane açılmış olur. Kumarhane yerli müşterisi yasak olmasına rağmen kısa zamanda İstanbul sosyetesi de müşteriler arasına katılır. Bu sırada vuku bulan bazı olaylar üzerine kumarhane 21 Ocak 1927'de kapatılır. Servet-i Fünun şairlerinden Hüseyin Suad Yalçın, kumarhanenin kapatılması üzerine, devrin İstanbul müddeümüzü Nazif Bey'e hitaben bir "Açık Tazarrûnâme" (Hüseyin Suad Yalçın ve Şiirleri, İstanbul 1943, s. 52-56) kaleme almıştır (bk. Emin Nedret İslî, "Şair Hüseyin Suat Yalçın Gözüyle Yıldız Kumarhanesi", Cumhuriyet Kitap, sayı 1464, 8 Mart 2018, s. 18. Ayrıca bk. Yıldız İstanbul Belediye Gazinosu-Yıldız Sarayı ile Parkının Tarihçesi, Yeni Gazino Müzesesesi, Celb-i Seyyâhîn Türk Anonim Şirketi neşriyatı, İstanbul 1926).

119 Yıldız Sarayı'nın Çit Kasrı ve Seyir Kökü 1982-2017 yılları arasında İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'ne (IRCICA) tahsis edilmiş olup yakın zamana kadar adı geçen binalarda merkezin toplantı, konferans gibi çeşitli kültürel

Yıldız dünyasına seri bir nazar atmış olduk. Buna ilâve edilebilcek başka tafsilât da olmakla beraber bunlarda tevakkuf etmeyeceğim. Yalnız hal'i müteakip mukadderatı bir türlü taayyün edemeyen ve galiba el'an bugün ne olacağına karar verilemeyen bir çini fabrikası vardır ki Abdülhamit burada bir Sèvres, Nymphenburg, bir Meissen<sup>120</sup> kabilinden muazzam bir fabrika kurmak dáyesine çıkmamakla beraber, oldukça şayan-ı dikkat şeyler imal ettirebilmiş, hele sarayların tabak ihtiyacını tamamıyla temin etmiştir. Bu fabrikanın mamulâtından olan birçok küpler, vazolar ve sair bu kabilden evâni muhtelif sarayların şurasını burasını tezyin etmektedir. Hikâye ederler ki bunlardan çoğu beyaz olarak Avrupa'dan, ezcümle Fransa'dan celb olunarak ancak telvin, tezhip ve tezyin kısımları Yıldız'da ikmal edilirmiştir. Akla pek yakın olan bu rivayet hakikatse Yıldız fabrikasının en büyük sanat meziyeti hükümden sakıt olmuş oluyor. Onun lehine kaydedilsin diye tertip edilmiş olan bu sânia Selim Melhame<sup>121</sup> ile İzzet Holo<sup>122</sup> tarafından düşünülmüş imiştir. Ancak buraya dökülen para, hususuyla ecnebi mütehassislara verilen tahsisat düşünülecek olursa istihsal edilen netice pek ziyade teessüfe şayandır.

Bu fabrikanın işletilmesi ticaret noktasından ancak ziyana müntehi olabileceğindendir ki hal'den bu güne kadar metruk kalması tercih edilmiş bulunuyor.<sup>123</sup>

---

faaliyetleri yürütülmüştür. Restore edilen Silahhane kısmında ise zaman zaman Türk resim ve hat sanatının seçkin örneklerinden meydana gelen çeşitli levhalarla kitap ve diğer kıymetli sanat eserlerinden oluşan müzayedeler düzenlenmektedir.

120 Avrupa'nın meşhur çini fabrikalarının bulunduğu şehirler.

121 Selim Melhame Paşa (1851-1937). Abdülhamit'in güven duyduğu, Arap asıllı Katolik Maruni mezhebine mensup devlet adamı. Son görevi Ziraat, Maadin ve Ormanlar Nazırlığı olup 1908'de II. Meşrutiyet'in ilâni üzerine İtalyan elçiliğinin özel motoruyla İtalya'ya kaçımıştır.

122 İzzet Holo Pasa (öл. 1924). Arap İzzet Paşa diye tanınmaktadır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rol aldığı söylenmektedir. Daha sonra Abdülhamit'in ikinci kâtipligine kadar yükselmiş, çeşitli ihsan ve rüşvetlerle büyük bir servet sahibi olmuştur, II. Meşrutiyet'in ilâni üzerine Avrupa'ya kaçış, Mısır'da ölmüş, cenazesi Şam'da defnedilmiştir.

123 1895 yılında Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyunu adıyla Raimondo d'Aronco tarafından Yıldız Sarayı'nın bahçesinde inşa edilen fabrika uzun yıllar kapalı kaldıktan sonra 1962 yılında tekrar faaliyete geçirilmiş olup bugün hâlen faaliyet hâlindedir (bk. Önder Küçükerman, "Yıldız Çini Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1994, s. 515-516).

**Muzika ve hademe — Yeni teşkilâtın esasları — Sadullah Bey  
— Taltif usulleri — Gümüşsuyu kışlasında izdiham —  
Tasfiye — Maaş, iaşe, ilbas — Kışlanın kütüphanesi —  
Hademe-i Hümeyun'un hizmeti — Alkışçılar**

Saray teşkilatı için pek lâzım, fakat Hazine-i Hassa için pek ağır bir yük olan müesseselerden biri Muzika-i Hümeyun ve Hademe-i Hümeyun diye yâd edilen ayrı ayrı iki kısımdan mürekkep olmakla beraber aynı kışlada, aynı sakf altında ve birbirine mümasil şartlarla öteden beri mevcut olan heyetlerdi. Bunların geçmiş zamanlarda nasıl tereküp ettiklerine, eseyle kayd etmelidir ki bizde tarih bu neviden tafsili zapt etmemek ihmalinde bulunduğuundan, vâkıf değiliz. Fakat Meşrutiyet sarayı teşekkül ederken gördük ki, biraz da Abdülhamit idaresine müteallilik rivayetlerle bilinirdi, Abdülmecit'ten başlayarak Abdülaziz zamanında daha geniş bir mikyasa varan bu müesseseye Abdülhamit devrinde artık büsbütün çığırından çıkışmış ve Sultan Reşat'a taşınamayacak bir sıklette intikal etmişti. Mâmâfih bunu taşımak lâzımdı. Nihayet bunları bir tasfiye ameliyesinden geçirip makul ve müteessim bir kaideye de muvafık şeke soktuktan sonra taşımak mümkün oldu. Zaten sultanat sarayının zaruri icabatından olarak bu neticeye väsil olmak da mutlaka lâzımdı.

Nasıl imkân bulundu? Bu, gayet basitti. Muzika ve Hademe-i Hümeyun erkân ve efradı kâffeten paşalıktan başlayarak ine ine en küçük rütbelere kadar birer askerî mertebe sahibiydi ve bu itibarla cihet-i askeriye ile alakadardı. Bu alâka para hususunda Hazine-i Hassa'yı çok ağır masariften kurtaramamakla beraber netice itibarıyle Harbiye Nezareti'nin bu tasfiye ve irtibat zemininde bir tesviye sureti aramasına kifayet eden bir sebep oldu. O zaman icabatına uygun seri kararlar almaktaki himmetine, askerlige taallükünden dolayı müzakere ve istişareye salâhiyet sahibi olan yâverler heyeti-nin dirayet kabiliyatı da inzimam edince bu zor zannedilen mesele kolay halledilebildi. Burada kayd etmeye borçluyum ki o zaman yâverler heyeti pek güzide gençlerden mürekkepti ve bunların arasında en faal, en zeki erkân-ı harp zabitlerinden, o tarihte pek gençliğine rağmen pek kârgûzarlığına her vesile ile bürhan veren Sadullah Beyvardı. Harbiye Nezareti ile, mevzu-ı bahis müesseselere verilecek şekli teferruata kadar müzakere ve tespit için onun

mesaisi azamî nispette görüllererek pek muvafik bir suret bulundu. Bunu anlayabilmek için o müesseselerin Abdülhamit'in elinde ne hâle geldiğini bilmek icab eder.

Memleketin kesesinden, o biçâre fakir keseden mürüvvet ve ihsan dağıtan bu padişah eğer boş keseden rütbe ve nişan dağıtarak nice müstekreh hislerle şişkin göğüslere çeşit çeşit nişanlar, hattâ murassalarından takmaya, muhtekir sarraflara, mürtekip mültezimlere kadar hattâ bâlâ rütbesi vermeye kâfi bir siyaset tedbiri nazariyla bakamadıkça şuna buna Şûrâ-yı Devlet'te, Cemiyet-i Rüsumiye'de<sup>124</sup>, Meclis-i Maliye'de, Maarif Meclisi'nde, devâir aklâmında ve bunların arasında tercihan İstişare Odası'nda birer sandalye bahşederdi. Sandalye derken bunun lâfzî murad olan bir nesne olduğunu unutmamalı. Hiçbir zaman oralarda ismen mevcut olanların dörtte birine kifayet edecek kadar sandalye yoktu, yoktu ama senede altı defa olsun yahut yolunu bulan için daha fazla maaş vardı. Bunlardan sonra kendi elinin altında saraya müteallik muhâtelîf ocaklar vardı ve bunların arasında da Enderun-ı Hümâyûn'la muzika ve hademe vardı. Kendisinin âtifetine müracaat olundukça hiçbir hesaba uymayan semahatle, daha doğrusu reddetmekten ürken bir vehimle tervici matlab imkânını arayan bu adam için o iki müessesesinin kapıları daima açtı.

Hele Muzika ve Hademe-i Hümâyûn kışlasının koğuşları... Kimler yoktu? En evvel göze sanki muzikada muallim olmak üzere celb edilen ve paşalıkta başlayarak türlü askerî rütbelere oraya alınan musiki üstatları vardı. Bu meyanda meşhur İtalyalı, Gualtelli Paşa'dan sonra İspanyol D'Aranda Paşa, Macar Wondra Bey tahattur olunabilir. Bunlar hakikaten birer üstat olmakla beraber müessesede bir gûna hizmet etmişler midir? Bunu bilmiyorum, yalnız Wondra'dan pek çok istifade edenler arasında Kemancı Zeki Bey'le viyolonsel ustası Cemil Bey unutulmamalıdır. Daha garip olarak Abdülhamit nasilsa Yıldız sahnesi için bir opera heyeti teşkili merakına da düştüğünden Beyoğlu'na ne çeşit bir Fransız yahut İtalyan opera heyeti gelse mesela yâverlerden birinden, şundan bundan gelen bir tavsiye ile bunların döküntülerinden birkaçını alikor ve türlü rütbelere, dolgun maaşlarla Muzika-i Hümâyûn'a tayin ederdi. Bir vakitler bu suretle memlekette kalmış olanlar

---

124 Sultan II. Abdülhamit zamanında kurulan vergi komisyonu.

Şişli'nin Etfal Hastahanesi civarında mükemmel evler yaptırmışlar, orada âdetâ bir müstamere teşkil etmişlerdi.

Herkesten ziyade bunlar bir yükü. Sonra fanfare<sup>125</sup> ve orkestra takımları, saz takımı, müezzinler, nihayet hademe... Gümüşsuyu Kışları'nın yangından kurtulmuş koğuşları bunları istiâba kâfi değildi, hattâ bütün kışla yanından masun kalmış olsaydı bile...

Harbiye Nezareti her şeyden evvel hizmetlerine lüzum olmayanları silkip kalabalığı bir tarafa attı. Kalmasına cidden ihtiyaç olanları muzika ve hademe olarak iki kısma ayırdı. Askerî rütbeleri ilga ederek herkesin liyakatine, hukukuna göre sınıflar teşkil etti, bunların maaş itibarıyla alâkalarını kendisine alikoydu, iaşe ve kısmen ilbas vazifesini Hazine-i Hassa'ya bıraktı. O da iaşe içinde yeni usulü, yani tabldot teşkilâtını tatbik etti, ilbas meselesiinde de gene Sadullah Bey'in zekâsı ve zevki sayesinde muzikacılara üstü kırmızı altı beyaz, hademeye üstü beyaz altı kırmızı birer alaylık kıyafetle gayriresmî birer münasip elbise yaptırlı. Hele Hademe-i Hümayun için bu elbiseden başka yalnız büyük alaylara mahsus kalpakla birer beyaz tuğdan mürekkep bir serpuş yaptırlı ki cidden pek güzel bir manzara teşkil ederdi.

İşte bu umumi hatlارla vücuda gelen muzika ve hademe heyetleri artık pek makul bir mikyas içinde intizam kesbetmiş oldu. Hele muzika heyeti en muktedir musikişinaslarımızdan olan Saffet Bey'le pek çalışkan bir muallim olan Zâti Bey'in talim ve idaresi altında günden güne tekâmul eden bir 'fanfare' ve orkestra takımları bulmuş oldu. Onların attıkları esas üzerine yürüyen bu takımlar zaman geçtikçe daha ziyade terakki ederek memleket için cidden iftihar edilecek bir mertebeye väsil olmuştur. Bu meyanda genç kemancı Ekrem Zeki'nin babası Zeki'yi 'chef d'orchestre' olarak tahattur etmek bir borçtur.

Her vesile ile görük ki bu takımlarda cidden kabiliyetlerine güvenilecek sanatkârlar vardır. Muzikada istibdat zamanında en ziyade ihmâl edilen saz takımı olmuştu ve gene öylece bu takım ikinci derecede kaldı. Aralarında mesleklerinde ihtisas peydâ etmiş olanlar ve nöbetle sarayda ezan okumaya gelen müezzinler de dâhil olduğu halde pek güzel sesliler bulunmakla beraber pek nadir vesilelerle saraya celbedilen bu takım hiçbir zaman diğer

---

125 Üflemeli bakır çalgılarından meydana gelen orkestra.

takımlar mertebesine yükselememiştir. Buna mukabil gerek akşam üstü sarayda nöbet tutan ve alaylarda çalan bando ile ziyaferlerde kendisini musikişinas ecnebi müsafirinine de hayretle ve zevkle dinleten orkestra herhangi bir saraya lâyık kemale erişmişti.

Burada işaret edeceğim ki Gümüşsuyu Kışlası'nda sayılamayacak derecede bol âlât-ı musikiyeden başka binlerce lira kıymetinde, pek çok itina ile vücuda gelmiş, her neviden 'partition'larla dolu bir kütüphane vardı. Bunların ziyya uğramamış olması ve el'an istifade mevkiinde bulundurulması pek ziyade arzu edilir.

Hademe-i Hümeyn ki ekseriyet üzere edib, halük, güzide ev-safla mütemayiz zevattan müteşekkildi, saray teşkilâtının en mühim bir unsuruydu. Küçük ve büyük alaylarda başlıca ihtişam esbabından olan Hademe-i Hümeyn'un ziyaferlerde de, Mâbeyn sofalarında ve merdivenlerinde, şasaalı, canlı bir ziynet levhası teşkil edişine şahit olan ecnebiler ezcümle yeni hünkârı ziyarete gelen Bulgar ve Sırp krallarıyla maiyetleri erkânı büyük bir tesir altında kalmışlardı.

Hademe-i Hümeyn bu vazifeden başka bizler tarafından ihdas edilmiş olan bir usule tebean gündüzleri hünkârin daire-i hussusyesine methal teşkil eden ve Zülvecheyn denilen sofanın dış kapısında her saat nöbet tutmak üzere Gümüşsuyu Kışlası'ndan Dolmabahçe'ye gelirler ve burada, pek basit olan saraya, bir nebze tantana bahsetmiş olurlardı.

Hademe arasında bir de alkışçılar tabir edilen bir zümre vardı ki sırasına göre altı, sekiz, on kişiden terekküp ederek alaylarda tam hünkârin arabasının geçeceği bir yerde, halka hâlinde toplanırlar ve gür sesle bir şeyle söyleyerek alkışlardır. Galiba eski Osmanlı padişahlarının haşmet zamanında "Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var!.." diye bağırlığı hatırlımda, belki de yanlış olarak kalmış olan bu alkışın sözlerini hiçbir zaman anlamak mümkün olmamıştı. Böyle sekiz on ağızdan bir gulgule hâlinde çıkan bu gürültü bende bir merak hâlinde durdurdu. Nihayet tahkik etmeye mecbur kaldım. Sözler "Yardımcın Allah ola. Yaşın uzun ola" diye başlar ve kim bilir nasıl bitermiş.

Gerek muzika gerek hademe o zaman sarayda pek müsait hatırlalar bırakmıştı, bu da ancak bu müessesenin hal'den sonra iktisap ettiği şekle ve intizama medyun olan bir neticeydi.

**Enderun-ı Hümayun — Tarih noksanları —  
Topkapı'da dolaşırken — Tasfiye — İhtiyar kadınlarla ağalar  
— Hazine-i Hümayun — Bir rivayet — Mecidiye Kasrı —  
On beş Ramazan — Hırka-i Saadet**

Bu makalenin esas mevzuunu işaret etmek için Enderun-ı Hümayun kelimelerini yazarken ne kadar isterdim ki elimin altında bir ‘bibliographie’ (kitabiyat) eseri bulunsun da Osmanlı tarihinin bu pek mühim müsesesesine dair mufassal malumat tedarikine imkân versin.<sup>126</sup> Bizde birçok ihmallerin arasında bir de tarihin “la petite histoire” (küçük tarih) diye maruf olan ve küçük olmalarına rağmen geçmiş zamanların hayatına ait hususiyetleri büyük vakâlardan ziyade canlandıran eserler bulunsaydı, o zaman yalnız Enderun için değil başlı başına bir cihan ve Osmanlı saltanatının en merak verecek devirlerine zemin olan Topkapı Sarayı'nın Bizans zamanından son günlere kadar muhtelif elvahını bütün hurda teferruatıyla göz önüne getirmek mümkün olurdu.<sup>127</sup>

Ömürlerinin büyük bir kısmını Paris Kütüphane-i Millî'sinde eski evrak ve vesaiki karıştırarak on sekizinci asırın hayatını, meşhur kadınlarını musavvir on büyük cildi mütecaviz eser yazan Goncourt Kardeşler<sup>128</sup> gibi bizde de müdekkikler olsaydı onların delâletiyle Topkapı'nın muhtelif aksamını gezerken, mesela Harem-i Hümayun dairelerinin harabîye yüz tutmuş, daracık, küçücüklük, basık ve karanlık odalarını, dolaşık dehliz ve merdivenlerini dolaşırken buralarda cereyan eden hâdisat ve fecayii nasıl hayatı dolu bir levha şeklinde görmüş olurduk.

126 Daha sonraki yıllarda Enderun üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış, makaleler, ansiklopedi maddeleri ve kitaplar kaleme alınmıştır. Bu konuda ilk akla gelen birkaç eser şunlardır: İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953; Ülker Aktulay, *Enderûn Mektebi*, Ankara 1984.

127 Topkapı Sarayı ile ilgili ayrıntılı bilgi ve geniş bir literatür için bk. Gülrû Necipoğlu, *15. ve 16. Yazyılda Topkapı Sarayı, Mimarî, Tören ve İktidar* (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2007; Doğan Kuban, “Topkapı Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1994, s. 280-291.

128 XIX. yüzyılda yaşamış Fransız edebiyatında naturalist akıma mensup iki romancı kardeş.

Ben saray hayatında kaç kere Topkapı'nın eski Harem-i Hümayun'ununda, Hırka-i Saadet<sup>129</sup> ve Emânât-ı Mübareke<sup>130</sup> dairelerinde, nefis fakat harap eski eserlerden olan mutbaklarda, koğuşlarda, Hazine-i Hümayun'da, hattâ pek övülen, nasilsa bende bir fazla tesir bırakmayan Bağdat Kasrı'nın<sup>131</sup> Arap üslûbu içinde, döndüm, dolaştım; buralarda geçmiş devirleri ihya edebilmek için kendi sermayeme müracaattan başka bir çare yoktu ve bu sermaye öyle kitti ki, işte itiraf ediyorum, tamamıyla lâkayt kaldım. Ne kadar isterdim ki önemde Fransa akademi âzâsından G. Lenotre'un *La petite histoire silsilesi* gibi bir delil bulabileyim. Bu delâleti, mesela edip müverrih Ahmet Refik<sup>132</sup> ve bize tarihî hikâyeleriyle, makaleleriyle nice göz kamaştırıcı âlemler açan yüksek muharrir Turhan Tan<sup>133</sup> yapabilirlerdi. Zannediyorum ki Topkapı Sarayı'nda bu işe medar olacak vesikalalar ve onlara tercüman olacak memurlar vardır.

Ben bu vadide bir adım bile atmak için nefsimde kuvvet ve salâhiyet görmüyorum, hattâ tesadüfun sevkiyle uzun yıllar saray hayatına karışmış ve burada bitmez tükenmez müşahedeler, intibalar biriktirmiş olmakla beraber, kelâli mucip olacağından korktuğum uzunluklara sapmak için de cesaret bulamayarak yalnız Abdülhamit'in halinden sonra Topkapı Sarayı memurlarıyla müstahdemlerini ve bunların arasında hassaten Enderun'u ne halde bulduğumuzu hikâye ile iktifa edeceğim:

129 Topkapı Sarayı'nda Hz. Muhammed'in Ka'b bin Zührey'e hediye ettiği hırkanın (burde) muhafaza edildiği ve Ramazan ayının 12. günü bütün saray erkânı tarafından ziyaret edilen bölüm.

130 Topkapı Sarayı'nda Hz. Muhammed'e ait sancak-ı şerîf, süyûf-ı nebevî, dendân-ı saadet, na'lîn-i saadet gibi bir kısım eşya ile diğer bazı peygamberlerle sahabaye ait eşya ve silahın muhafaza edildiği bölüm.

131 Bağdat Köşkü olarak da bilinen yapı, IV. Murat'ın 1638 yılında gerçekleştirdiği Bağdat fethinin hâtrâsi olarak onun tarafından inşa ettirilmiştir. Semavi Eyice, adı geçen köşkü, klasik devir Türk sanatının ve Türk köşk mimarisinin en muhteşem eserlerinden biri olarak niteler (bk. Semavi Eyice, "Bağdat Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1993, s. 531-532).

132 Ahmet Refik Altunay (1880-1937). Osmanlı tarihi üzerine yayımladığı eserleriyle ve "Tarihi sevdiren adam" olarak tanınan tarihçi. Belli başlı eserleri arasında *Lâle Devri* (1912), *Demirbaş Şârl* (1918), *Kafkas Yollarında* (1919), *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı* (1921), *Âlimler ve Sanatkârlar* (1922), *Turhan Valide* (1931) ve *Tarih ve Müverrihler* (1932) yer almaktadır.

133 M. Turhan Tan (1880-1930). Tarihî romanlar kaleme alan romancı. Başlıca eserleri arasında *Cehennemden Selâm* (1928), *Akıdan Akına* (1935), *Cem Sultan* (1935), *Timurlenk* (1935), *Viyana Dönüşü* (1936), *Hürrem Sultan* (1962), *Safîye Sultan* (1962) bulunmaktadır.

Söylemeden anlaşılır ki burasını pek ziyade kalabalık bulduk. Emânât-ı Mübareke'nin muhafazasına, bunların bulundukları dairelerin nezafetine memur olan ve ekserisi Kur'ân-ı Kerîm hatmiyle, ezan okumakla mükellef hâflzlardan mürekkep bulunan bir zümre ile sarayın, müdüriyet, idare ve kitâbet memurları başta gelirdi. Asıl kalabalık olan Enderun kısmıydı. Enderun iki mühim koğuşa münkasimdi: Hazine Koğuşu ve Seferli Koğuşu. Bunları teşkil edenlerin vazifeleri isimlerinden anlaşılır. Hazine Koğuşu efradı Hazine-i Hümayun'la meşgul olurlar. Seferli Koğuşu efradı da (bu unvan onlara hünkârların gidişlerinde hizmete çıktıklarından kalmadır) ziyafetlerde kırmızı renkli çuhadan sirmalı ve pek süslü elbise ile hizmete memur olurlar, fakat icabına göre her iki koğuş müstahdemleri yekdiğerine muavenet ederek iki şube arasında ârizî bir vazife iştirakiyla birleşmiş bulunurlardı.

Enderun'un Osmanlı tarihinde ehemmiyet-i mahsusası işarette muhtaç değildir. Hep biliriz ki vakityle bu müessesese âdetâ bir dârûlfünun (o vakitlerin mikyasına göre) mesâbesindeymiş. Buradan hükümet ricali, hattatlar, oymacılar, nakkaşlar, musikişinaslar, bestekârlar, şairler yetişmiş ve her şeyden ziyade bu müessesese edep ve terbiyenin, sîret ve sûrette güzelliğin bir perverîşgâhiymiş. Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinden başlayarak bozula bozula nihayet Abdülhamit zamanında, her tatyib edilmek istenen tûfekçinin, aşçının, kapıcının oğlu, yeğeni, daha bilir miyim nesi, buraya çırağ edile edile artık eskiden kalan erkân ve âdab ashabını bizar edecek derecede dolup taşımıştı.

Her şeyden evvel koğuşları fazla kalabalıktan tecrit etmekle ve ancak hizmet için lâzım ve müfid olan unsurları alıkoyarak mahdut ve muayyen bir teşkilât vûcuda getirmekle işe başlandı. Gene çocuklar ailelerine, bazan mekteplere, şuraya buraya, bir kısmı ihtiyaç görülen Dolmabahçe hizmetine gönderilmek suretiyle bu iş kolaylıkla yapıldı. Emânât-ı Mübareke muhafizlarıyla idare kısmı zaten büyük bir tasfiye ameliyesine muhtaç değildi.

Bunlardan başka Topkapı Sarayı'nda bir de ihtiyarlamış, ölüp bu dünyadan göçmek zamanına intizaren ömrlerinin bakiyesini mukaddes bir muhitte geçirmeleri münasip görülmüş olan saray kadınlara mahsus daire ile gene bu kabilden harem ağalarından mürekkep bir dârûlaceze mevcuttu, ki bu, Dolmabahçe'nin Agavat Dairesi'nin bir Şubesi, daha doğru bir tabirle, bir nevi atikiyat da-

iresi idi. Bu biçârelere onlar kadar biçâre ve bedbaht olan ak ağalarını<sup>134</sup> ilâve etmek lâzımdır. Bunların kimler olduğuna kendileri için kabul edilen isim kâfi delildir. Erkek şeklinde fakat recüliyet vasfindan mahrumiyetleri sebebiyle tüysüz tömürsüz oldukları için ak ağalar diye tanılan bu zavallıların arasında pek zekilerine de tesadüf edilirdi. Bunlar bu gün kimbilir nerelerdedir? Eğer hâlâ yaşıyorlarsa...

Bütün bu sayılan zümrelere kapıcıları ve mutbaklar müstahdemlerini, bahçivanları ilâve edince nasıl bir yekûna çıkmış olacağı anlaşılar. Bittabi Enderun koğuşlarında yapılan tenkihat neticesiyle bütün diğer zümreler de hadd-i läyikîne inmiş ve artık Topkapı Sarayı bütün müştemilât ve teşkilâtyla Hazine-i Hassâ'nın kaldırabileceği bir hiffet kesbetmiş oldu.

Mutbaklar gene işledi, fakat makul bir şekilde; saray sekenesi gene yedi, içti, barındı; fakat imkân nispetinde bir intizamla... Hiçbir İslahat teşebbüsüne müsait farzedilmeyerek kendi hâline terkedilen bu saray yeniden bir taze hayat bulur gibi oldu. Hattâ Hazine-i Hümayun bile artık zâirlerini memnun edebilecek bir revnak peyda etti.

İtiraf ederim ki ne saray, bütün müştemilâtiyla, ne de Hazine-i Hümayun bütün kıymettar muhteviyatıyla bende hadden aşırı bir intiba bırakmamıştı. Hazine-i Hümayun'da pek çok nadir ve nadide eşya arasına karışmış o kadar acıb ve nasıl olmuş da buraya sokulmuş denen nesnelere tesadüf olunurdu ki birincilerin hoş tesirini ikincilerden gelen eza mahvederek buradan hayretten ziyyade taaccüple çıktırdı.

Asıl taaccüp ettiğimiz bir hâtitayı kaydedeceğim:

Hazine'yi ilk ziyaretimizde bir dairenin yukarı kısmında bir hücre kabilinden tefrik edilmiş ve perdelerle kapanmış bir yere götürüldük: Şalların muhofaza edildiği mahal. Bize dediler ki Abdülhamit bu mahallin açılmasını men etmiş ve bu sebeple uzun bir zaman şallar muayene edilemeyecek güvelere yedirilmiş.

Hiçbir zaman bunun sebebi anlayamamış. Acaba bunlardan bir kısmını diğer Hazine-i Hümayun eşyası gibi Yıldız'a aldırdığı, belki şuna buna dağıttığı için midir, nedir, bu garip iradenin sırrına tam bir vukuf imkânı asla bulunamamış.

---

134 Osmanlı sarayında hadım ağalarından bir grubunun adı.

Hazine-i Hümayun'un bu şal işinden bahsedilirken sarayların iç yüzüne vâkif olan bir zat dedi ki:

"Bunda anlaşılamayacak bir cihet göremiyorum. Bütün varlığına vehimlerin hâkim olduğu bu padişaha kim bilir nasıl bir ihbar vâki olmuştu. Bilirsiniz ki şal derhal zihne tabut, cenaze, ölüm fikrini getirir. Ona sizin cenazenize şal hazırlanmaktadır, kabilinden bir ihbar kifayet eder. Nitekim hünkârların ölülerini bir hasırda sarıp bodruma attıkları rivayeti de saraylarda hasırın kat'iyen kullanılmamasına sebep olmuştur."

Topkapı müştemilâtından bahsederken Mecidiye Kasrı'ni unutamayacağım. Kızkulesi açıklarından İhsaniye'yi, Selimiye'yi, bütün bir kısım Kadıköy sahilini tâ Adalar'a kadar gene Kızkulesi'nden başlayarak Boğaz medhalini Dolmabahçe'den ilerilere kadar gören bir set üstündeki bu küçük, fakat pek zarif köşk saatlerce temaşa lezzetine istigrak ettiğim bir yerdi. Gidişlerde serbest kaldıkça burağa koşar ve uzak ufukların süslü levhalarıyla gözlerimi doldurarak uykuya benzeyen bir dalgınlık içinde dünyayı, hayatı, nefsimi unutur, bir nevi 'nirvana'<sup>135</sup> içinde uyuşturdu.

Topkapı Sarayı'ndan kalan intibalar içinde Ramazan'ın on beşinde burada Hırka-i Saadet ziyareti münasebetiyle yapılan dinî merasim vardır:

Abdülhâmit en ziyade bu on beş Ramazan alayıdan korkardı. Bütün İstanbul, o zaman şehrîn, inzibat tedbirleriyle nasıl korkunç bir hal aldığına vâkıftır. Ondan sonra Sultan Reşat bu dinî an'aneyi, fakat korkusuz, pervasız takip etti; bu alay kendisinin resmî ve hususi şehrîn her tarafında yapmak itiyadında olduğu seyranlardan başka bir iş değildi. Yegâne fark bunun azameti mahiyetindeydi. Epeyce bir zaman evvel Emânât-ı Mübareke Dairesi'nde her taraf, duvarlar, tavanlar silinir, temizlenir, meydana çıkarılacak mukaddesat için lâyik bir nezafet hâline getirilirdi. Nihayet en muhteşem teferruatla sultanat alayı teşakkûl eder, vükelâdan, ricalden, rütbe ashabından mürekkep bir med'uvvin heyeti sarayda toplanır, bir yandan hâfızlar Kur'ân-ı Kerîm tilâvetiyle kubbeleri çinlatırken bir yandan buhurdanlardan intişar eden güzel rayihalar havayı doldururdu.

Hırka-i Saadet Dairesi'nde ve Hırka-i Mübareke'yi muhtevi bohcanın bulunduğu kürsünün başında hünkâr ahz-ı mevki ederek

---

135 Budizm'de Tanrı'ya kavuşma hâli.

rütbelerinin, mevkilerinin derecesine göre sıra ile öňünden geçenlere, açılmayan bohçaya sürerek, birer tûlbent dağıtırdı. Saatlerle süren bu râsimе esnasında bir yandan geçiciler çekiliп çokarken bir yandan da sıfatları hünkârin etrafında bulunmak vazifesini icap ettirenler ayakta bu mutantan dinî râsimeyi sonuna kadar takip ederlerdi.

Bu dağıtılan tûlbentlerin üzerinde basılmış olarak şu kî'a okunurdu:

Hirka-i hazret-i fahr-i rüsüle  
Atlas-ı çarh olamaz pây-endâz  
Yüz sürüп zeyline takbil ederek  
Kıl şefi-i ümeme arz-ı niyâz

Bunlardan bende de birkaç tanesi vardır ve zihnimde derin bir iz bırakmış olan bir hâtırın gözle görünen bir yâdigârı olarak durmaktadır.

## 25

### **Sorulacak hesaplar — Musibetten necat — Altın suları — Hazineye yeni vâridat — Emlâk-i Hakanî — Diğerleri? — Bir rica — Yağmanın önüne nasıl geçtim — Hereke Fabrikası**

Meşrutiyet'in, Yıldız'dan, onun otuz üç senelik sahibinden, Hazine-i Hassa'sından sorulacak hesapları vardı; fakat elinden zorla koparılan Kanun-ı Esâs'ı senet ittihaz ederek Meclis-i Mebusan'ın ve onun hükümetinin karşısına dikiliп bütün hesapları sormaya kalkışmasında hazer olunacak bir tehlike de vardı. Bütün damarlarında istibdat kanunun zerreleri hâlâ dönüp dolaşan bir padişahı uzun yıllardan beri edinilmiş itiyatlarından birdenbire vazgeçirmek, hususuyla geçmişin hesaplarını istemek öyle patlak verecek bir hareket olabilirdi ki, Şark'ın eskiden beri mutadı olan idare-i maslahat yolunu tutmak ve zemini yavaş yavaş tesviye etmek daha muvafikti. Bir yandan bu siyaset takip olunurken bir yandan da için için kaynayan cerahat beklenmemiş bir yerde fişkirdi. Mart isyanı çibanı patladı ve bu suretle korkulan ve önüne geçilmek istenen patlak hiç umulmadık bir yerden zuhur

ediverince, bir musibet olabilmek ihtimalini pek çok getiren bu vak'a, aksine, her şeyin bir hamlede süpürülüp temizlenmesine vesile olmuş bulundu.

Bu meyanda müstebit sultanın uzun yıllarda birikmiş serveti vardı. Bu servet nereden geliyordu? Bunu tamamıyla bilmek kimseye müyesser olmamıştı ama herkes görüyor ve anlıyordu ki Yıldız'dan büyük bir olukla etrafa akan altın deresi sadece tahsisat-ı seniye denilen ve padişaha hükümetçe resmî yoldan verilen para ile beslenemezdi, şu halde hükmedilmekte tereddüt olunamazdı ki gizli ve yer altında saklı izleri takip ederek Beşiktaş'a kadar sürüklene sürüklene geldikten sonra Yıldız'ın yokuşunda tırmanarak oranın müthiş değirmenini döndürmek vazifesiyle toplanan sular vardır. Bunların menbaî nelerdi? Bunu bilmeyenler öğrenemezler, bilenler söyleyemezdi, ama netice ortada idi. Her şeye bir ad takmak merakında olanlar Bahriye ve Harbiye Nezaretleri'ni, belediyeyi, zaptiyeyi, hattâ vilayetleri zikrederdi. Bu merak ve keşif sahiplerine denebilirdi ki: "Haydi, dedığınız gibi olsun. Gene siz söylersiniz ki bu padişah bütün o saydığınız nezaretlerin, vilayetlerin, hattâ sayamayacağınız müesseselerin mühim bir kısım vazifelerini de üzerine almış ve onları her şeye nâzir ve âmir olan tepesinden idare etmekte meşgul bulunmuştu, o halde pek doğrudur ki onların tahsisatından bir kısmı da kendisine gitsin..."

Bu muhaverecik her iki tarafın bir gülümsemesiyle biter, fakat meselenin esasına ait olan sırrı hiçbir suretle bitmiş olmazdı. Bir yandan Yıldız olugundan etrafa altın akarken, orada her gün vücuda gelen inşaatla âdetâ başı başına, türlü ebniyeleriyle, kışlalarıyla, bahçeleriyle bir şehir vücuda gelirken, bir yandan da Hazine-i Hassa'da yeniden yeniye vâridat menbaları türüyordu. Çiftlikler, madenler, çeşit çeşit akarlar... Bunlar nereden çıktıyordu? Hazine-i Hassa pek muntazam bir idare idi, bunu herkes bilirdi; fakat onun vâridâtını şişiren menbaların da muntazam ve makbul olması idare çarkının intizamından doğmak lâzım gelemezdi. Oraya geldikten sonra intizam başlamış olabilirdi ama oraya gelmeden evvelde ait olanı Yıldız'ın kendisinden sormalıydı ve mademki sormak imkânı yoktu, onun için susmalydı. Ve herkes susardı...

Abdülhâmit ortadan kalkınca soruldu ve her işin uzun uzun geçmişine sokulmak, her şeyi sık dokuyup ince elemek pek zor olacağından, böyle ucu buçağı bulunamayacak bir yolu takip et-

mektense, tabir-i mahsusuya, ceffelkalem tek bir sualle meselenin hal çaresi bulundu.

Hazine-i Hassa'ya denildi ki: "Sen tahsisat-ı seniyenin ahzine ve sarfina, bir de öteden beri sultanat makamına ait olan ve gelirinden istifade hakkı tahtta bulunanın emrine âmâde tutulmakla beraber esasına dokunmak hakkı kendisine verilmeyen Emlâk-i Hakanî'nin idaresine müekkel bir müessesesin. Bunu anlarız ve gene böylece devam etmene rıza gösteririz, fakat şu Emlâk-i Hakanî denilen vâridât menbalarından başka hakan-ı sâbık devrinin sana verdiği servet... Bunu saymaya da lüzum yok, ne sen ne de biz yorulmayalım, bu pek uzun sürecek bir iş olur. Bir kelime ile bunu halledelim: Emlâk-i Hakanî'den arta kalan ne varsa, ki bunların kâffesi milletin gömleği pahasına sırtından sökülmüştür, gene millete iade olunmak icab eder. Binaenaleyh..."

Bu, pek doğru ve pek keskin muhakemenin binaenaleyh diye başlayan neticesi üzerine Emlâk-i Hakanî zümresine dâhil ne varsa Hazine-i Hassa'ya bırakılarak onun haricinde kalacak ne varsa, neler neler vardı, bütün o işlerle meşgul olan memurîn ve müstahdemînle beraber Maliye Nezareti'ne devredildi. Öyle ki Sultan Reşat tahta çıkışında Hazine-i Hassa, maruf bir ifade ile, tam takır kuru bakır kalmış oldu. Lâkin devenin silkintisi kediye yük olur, Hazine-i Hassa gene pek zengin kalmış oluyordu ve Sultan Reşat'a verilen tahsisatla Emlâk-i Hakanî vâridâti birelince onun sultanatı müddetince pek müreffeh ve pek muntazam bir saray hayatına kifayet etti. Ondan sonrası bilmiyorum.

Emlâk-i Millîye Hazine-i Hassa'dan ayrılrken onlarla meşgul heyetin de ayrıldığından bahsetmiştim. Bu memurîn arasında pek güzide zevat vardı, ezcümle bu gün Millî Saraylar müdürü olan ve uzun zaman kendisiyle Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de bulundugum Sezai'yi, Vilayet Meclisi'nde muhakemesinin metanetine hayran olduğum Haşim Bey'i pek muktedir, pek zeki birer idare adamı sıfatıyla zikretmek icab eder.

• • •

Emlâk-i Hakanî'nin vâridâti sultanat tahtının câlisi olan zâtın emrinde olmakla beraber onların tasarrufu hakkı onun olamayacağına işaret etmiştim. Bu zeminde bir hatırladan bahsedeceğim:

Bir gün Ahmet Rıza mutat olan saray ziyaretlerinden birinde huzura kabul edilmek arzusunu söylemeden evvel odama geldi ve benden hususi bir ricada bulunacağını girer girmez haber verdi.

O rica şu idi: Şişli'de Fransızların idaresinde rahibelerin bir hastahanesi vardı ki hâlâ mevcuttur: Hôspital de la Paix. Bu bir hastahane olmaktan ziyade emrâz-ı dimagiye malüllerine mahsus bir dârüşşifa idi, hâlâ da öyle olmalıdır.

Galiba burasını idare eden rahibelerin ve Fransız sefaretinin müracaat ve ricası üzerine Ahmet Rıza bana dedi ki: "Bu hastahanenin yanında Hazine-i Hassa'nın bir büyük arası varmış. Bundan bir parçasına hastahanenin ihtiyacı varmış. Benden delâlet istenildi. Bu bir hayır müessesesidir, bu itibarla padişahın o istenilen parçayı ihsan etmesi münasip olur. Ben doğrudan doğruya arzetmek istemiyorum. Bu güzel işe sizlerin vasıta olmanızı rica ediyorum."

Ahmet Rıza o kadar iyi yürekli idi ki kendisine vukua gelen ricaları reddetmeye kudret bulamazdı, fakat aynı zamanda, pek muannid olmakla beraber, düzgün bir mantık muhakemesine de hemen râm olacak kadar insaf sahibi olduğundan, bu talebi üzerine biraz sarsıldıkten sonra kendimi toplayıp cevap verdim: "Bizi mazur görünüz, dedim; bu işte delâlet şöyle dursun hattâ siz arzeteniz de iradesini istihsal etseniz onu tervic sahasına girmekten alikoymaya bir vazife nazarıyla bakarım. Sebebi: Bilirisiniz ki Emlâk-i Hakanî'ye padişahın dilediği gibi tasarruf hakkı yoktur, değil emlâk ve araziye, hattâ sarayların demirbaş eşiğine bile. Birincilerden bir avuç toprağı, ikincilerden bir kırık iskemleyi bile, esas itibariyle, şuna buna veremez. Eğer bu gün o istenilen arsayı kendisine verdirmek mümkün olsa, yarın başmâbeynici, başkâtîp, seryâver ve onların ardı sıra, bütün mukarribîn ve bendegân hünkârın ayağına kapanır ve şunu bunu ister. Hünkâr da reddedemeyince, neticeyi tasavvur ediniz..."

Birden hatırlıma geldi ve ilâve ettim: "Hani ya Mart isyanında bizim köye iltica ettiğiniz zaman akşam üstleri sizinle seyranlarımız olurdu. Bir aralık deniz kenarında köyün en güzel bir mevkiiini işgal eden etrafi duvarla çevrilmiş bir yere ugradık. Burasının ne olduğunu sormuştunuz. Ben de Abdülmecit'in vakтиyle burada bir av köşkü varmış, Hazine-i Hassa'ya ait emlâktandır, demiştüm. Eğer sizi müteakip ben de köyümün bu güzel yerini hünkârdan ister ve alırsam ne dersiniz?..."

Ahmet Rıza derhal anladı ve “hakkınız var!..” diyerek bahsi kapattı. İstirad olarak kaydedeyim ki ben Meclis-i Umumi-i Vilayet’té ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’de iken bu yerin hükümetçe köye verilmesi ve idaresinin Halk Firkası’na terkedilmesi fikri etrafında telkinlerde bulunmuştum. Sonra Halk Firkası bu fikri terviç ettirdi ve bu gün o güzel yer köyün bir seyran yeri oldu. Ne çare ki kazanç vergisi mâni olarak burada bir kahve işletecek bir müstecir bulmak imkânı hâsil olamadı.

Ahmet Rıza’nın bu teşebbüsu üzerine Emlâk-i Hakanî’nın taarruzdan vikayesi için tedbir düşünmek üzere Mâbeyn ve Hazine-i Hassa erkânı arasında bir toplantı yapıldı. Ben bir çare teklif ettim ve bu, ittifakla kabul olundu:

Söyle ki:

“Emlâk-i Hakanî’nın hiçbir suretle elden çıkarılmaması esası tamamıyla tespit edildikten sonra Hazine-i Hassa bunlardan kâfi nema getiremeyecekleri satıp bedeliyle daha ziyade faide temin edecek bir akar tedarik etmek isterse bunu arz eder ve hünkâr keyfiyetin ta’mik ve tetkikini hükümete teklif eyler. Oraca münasip bir karar verilince Meclis-i Vükelâ’dan geçirilerek Hazine-i Hassa’ya salâhiyet verilir ve tedarik olunan akar Emlâk-i Hakanî’ye ilâve olunur.”

Böylece yapıldı ve bu usule tevfikan Sultan Reşat zamanında Hazine-i Hassa birkaç istibdal muamelesi yaptı ve bu suretle hem Emlâk-i Hakanî masun kaldı, hem Hazine-i Hassa’ya müfid vâridât menbaları tedarik olundu. Daha sonra ne oldu bilmiyorum.

O zaman Emlâk-i Hakanî meyanında bulunan Hereke Fabrikası<sup>136</sup> ayrıca kaydedilmeye şayandır. Bu fabrika pek nefis çuha, yün ve ipek kumaşlar imal ettiği gibi Türkiye’nin hiçbir yerinde yapılmayan şal gibi ince dokunmuş halilar da yapardı. Hattâ bunlardan gayet cesîm bir tanesi Almanya İmparatoru’nun bir kızının izdivacı münasebetiyle düğün hediyesi olarak Sultan Reşat tarafından Berlin’e gönderilmiş ve orada yere serilmeye bir türlü kıyılamayarak,

136 1843 yılında iki adamın tarafından kurulan ve iki yıl sonra devletleştirilen Hereke Dokuma Fabrikası’na 1891’de Sivas, Ladik, Gördes ve Kula gibi halâcilik merkezlerinden yetenekli ustalar getirilerek yeni hali dokuma tezgâhları ilâve edilir. Dolmabahçe ve Yıldız sarayıları burada dokunan çok büyük boyutlu halilarla tefriş edilmiş, ayrıca ipek hali, simli seccade ve duvar halilateri da imal edilerek iç ve dış piyasalara sürülmüştür. 1894’té Lyon’da açılan Milletlerarası Tekstil Ürünleri Fuarı’na gönderilen Hereke kumaşlarıyla halılara büyük ödül ve berat verilmiştir. Adı geçen fabrika günümüzde kapalı haldedir.

son derece takdir ve hayrete sebep olan bu nefis eser, galiba müناسip bir yere gerdirilmiştir.

Bu gün Hereke Fabrikası gene Sümer Bank hesabına çalışmaktadır, lâkin halîcîlîğâ galiba nihayet verilmiştir. Büttün memlekette halîcîlîğin dûçar olduğu inhitat esasen pek acı bir hadise iken buna bir de Hereke'nin cidden pek nefis olan imalâtının tatil edilmiş olması başka bir elem ilâve etmektedir.

## 26

### Dâmâd-ı Şehriyarî — İmtiyazları — Meşrutiyet'ten sonra tahsisat — Sızlananlar — Damat Ferit — Diğer damatlardan — Yenileri — Atiye — Amca çocukları — Bir izdivacın tarihi — Süleyman Efendi'nin mirası — Bir defter — Hâfız Hakkı

Dâmâd-ı Şehriyarî...

Hattâ biraz daha şatafatla: Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarî.. Sizden bahsedilirken bu suretle anılmak, imzınızı atarken üzerine bu mutantan unvanı koyabilmek elbette pek ziyade hoşa gidecek bir şey! Yalnız bu kuru süsten de ibaret değil. Meşhur damat gibi Baltalimanı'nda<sup>137</sup> yahut diğer birçok emsali gibi Ortaköy'de, Kuruçeşme'de, Çemberlitaş'ta sultanla beraber birer saraya mâlik olmak, sizinle yepyeni, pırıl pırıl parlayan, yazın bir fayton, kışın bir kupa, iri, nalları İstanbul'un harap sokaklarının bozuk kaldırımlarına çarptıkça etraftan kaçışan fakir halkın yüzlerine kıvılcımlar saçan, Macar hayvanlarla, mesut ve müteazzim gececeksiniz. Mir'de<sup>138</sup> yapılmış elbiseleriniz, Collaro'dan alınmış ipek çamaşırlarınız olacak, cebinizde bol para, hele onu düşünmeyeceksiniz... Daha? Daha?.. Belki de vezaretle paşa olacaksınız, Âyan âzâsından olacaksınız, milletin başına türlü belâlar getirdikten sonra nihayet onların en püsküllüsünü Sèvres'de<sup>139</sup> örmeden evvel orada bol bol

137 Sultan II. Abdülhamit'in dul kız kardeşi Mediha Sultan'la evlenen Damat Ferit Paşa uzun süre hanımına ait Baltalimanı'ndaki yalıda oturmuştur.

138 Çeşitli eserlerde "Terzi Mir" diye de geçen Mir Cotero, Tanzimat'tan sonraki yıllarda alafranga tarzında giyinen Felâtun Bey, Bihruz Bey ve Meftun Bey gibi erkeklerin elbise ve palto diktirdikleri Beyoğlu'ndaki meşhur terzi.

139 I. Dünya Savaşı sonunda aralarında Ingiltere, Fransa ve İtalya gibi İtilâf Devletleri temsilcilerinin de bulunduğu, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması ile Osmanlı Devleti fiilen ortadan kalkmıştır. Üzerinde onun imzası olmasa da,

öteceksiniz, Şûrâ-yı Devlet'e, bir nezaret sandalyesine geçecksiniz... Daha? Daha?.. Bilir miyim neler...

Bir sultanla evlenmek! Bu hülya beşikten başlayarak, ninnilerin arasından, daha sonra masalların içinden süzüle süzüle bütün mesâmâttan ruha işlemiştir; onun için vezir ve müşir oğullarından Dârüşşafaka'nının<sup>140</sup> yetim çocuklarına kadar hep Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarı olmak ve onun arkasından gelen bütün nimetlere konmak ve hususyla onların arasında güzel olmasa bile bir hayal hâlesiyle süslemeniz pek kolay olan bir sultanın eteklerine ermek zihinlerde hâkim olan bir emeldir.

Meşrutiyet, sayısı belli olmayan hânedan âzâsiyla birçok damatlar tevarüs etti ve bunların padişahla, onun kesesiyle irtibatlarını keserek herkesin mevkiiini, sınıfını, muhtelif bakımlardan tespit ederek o esaslara göre muvazenesinde şehzadelere, kadınlarla, sultanlarla kocalarına derecelere göre tahsisat bağladı; damatlara ayda otuz lirayı pek kâfi bir para olarak kabul etti. Onların beş para bir masrafi olmamakla beraber, her ihtiyaçları sultanların umumi tahsisatı arasında tesviye edilmekle beraber bu günün parasıyla yüzlerce lira demek olan bu para kendilerine kâfi görünmedi, elbette. Somurtanlar pek çoktu, hele daima aczinden, zaruretinden sıkâyet ederek hiç olmazsa bir vilayet isteyerek zamanın padişahından hükümetin ricaline kadar mütevali müracaatlarda bulunanlar da eksik değildi; ve bittabi matlaplarının tervicine imkân bulunamayınca bütün o pâyeyi ihraz etmiş olanlar yeni padişahın saltanatına küskün durdular. Bunlardan saraya gelen ve yeni hünkâra ta'zim borcunu ödeyen olduğuna vâkif değilim, tek bir müstesna vardı: Meşhur Damat Ferit.<sup>141</sup>

O da ittihat ve Terakki'nin, sönmek bilmeyen bir husumet ateşiyle düşmanı ve o zeminde refiki olan has enîtesi Vahdettin'in siyaset dolaplarında ortağı olmak itibarıyle sarayla münasebetlerini

---

antlaşma Damat Ferit Paşa hükümeti sırasında imzalandığı için, Halit Ziya burada doğrudan doğruya onu kastetmektedir.

140 Öksüz ve yetim Müslüman çocuklar okutmak için Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye tarafından 1873 yılında İstanbul'da Fatih semtinde açılan okul.

141 Damat Ferit Paşa (1853-1923). Osmanlı Devleti'nin son dönem sadrazamlarından. 1919'da Anadolu'da başlayan Millî Mûcadele'ye ve daha sonra Ankara'da kurulan TBMM'ye karşı çıktığı için vatan haini ilân edilmiş ve ailesiyle birlikte yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. İstanbul'un düşman işgalinden kurtulduğu 6 Ekim 1923 günü Fransa'da Nice'te ölmüştür.

devam ettirmeye lüzum gördüğünden ikide birde vesile icat ederek zülüflerini Dolmabahçe'de göstermekten ve yumuşak Sultan Reşat'ı çileden çıkararak sinirlendirmekten hâli değildi. Bu mühim damat, Âl-i Osman'a damat olanların tarihteki sergüzeştlerini, ikballerini kıskanmaktan hâli değildi. İcabında kellelerinin uçurulmasına kadar varan idbarlarını da düşünür müydü? O kendi idbarını kendi tertip etmiş oldu.

Meşrutiyet'e birçok damatlar intikal etmişti, demiştim. Bunnar arasında Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın,<sup>142</sup> Derviş Paşa'nın, Germeyanzâde'lerden muhterem Abdurrahman Paşa'nın oğulları olduğu gibi, Kâmil Paşa'nın arkasında onun bir gölgesi gibi dolaşarak elbette kendisinin de bir nezarete geçmesi miadını bekleyen (nitekim bu miad İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muvakkat sukutundan sonra<sup>143</sup> teşekkür eden mahut büyük heyete dahil olmak suretiyle hulûl etti) Şerif Paşa vardi. Bunların içinde Dâmâd-ı Şehriyârî sıfatıyla âsûde bir izdivaç hayatı geçirdikleri mervi olanlar yok değildi: Misal olarak Abdurrahman Paşazâde Arif Hikmet Paşa'yı zikredeceğim. Onun talihine Abdülhamit'in pek vakur, pek ciddi bir fitrat sahibi olan kızı Naile Sultan isabet etmişti. Kendisi de mensup olduğu ailenin asaletinden ve babasının mevrus nezahetinden bir nebze kaybetmemiş olduğu için bu izdivaçlar içinde onlarındakine pek iyi bir nümune olarak bakmak mümkündür.

Meşrutiyet'e birçok damat intikal ettiği gibi yeni hünkâra da birçok evlendirilecek sultan, seçilecek müstakbel damat intikal etmiş oldu.

Dâmâd-ı Şehriyârî tabirinin mutlaka tahta câlis olan padışa-hın kızlarına koca olanlara verilen bir unvan olmadığını bilmek lâzımdır. Hanedan-ı saltanat kızlarından sulben gelenlerin kocaları

142 Gazi Osman Paşa (1833-1900). 1877-1878 Osmanlı-Rus Muharebesi (93 Harbi) sırasında Ruslara karşı Plevne kalesini kahramanca savunmasıyla tanınan kumandan ve müşir. Plevne kuşatmasını yarma hareketi sırasında yaralı halde Ruslara esir düşmüştür, ancak esir muamelesi yapılmamış ve Rus Çarı tarafından en büyük Rus nişanı ile ödüllendirilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Osman Paşa'nın oğlu Kemalettin Efendi Sultan II. Abdülhamit'in kızlarından Naime Sultan ile evlendirilmek suretiyle saraya damat olmuştur.

143 Tarihte "Sopalı" ya da "Dayaklı Seçimler" diye de bilinen 1912 seçimlerinden sonra iktidarı tam anlayıla ele geçirmesine rağmen Halâskâr Zabitan hareketiyle bir süre geçici olarak iktidardan uzaklaştırılması kastedilmektedir. İttihat ve Terakki, 23 Ocak 1913'te düzenlenen Bâbiâli Baskını ile iktidarı tekrar ele geçirecektir (bk. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nurhan Yavuz, İstanbul 1984, s. 177-178).

hep zamanın padişahına damat addolunurdu. Hanedan âzâsının mâlî vaziyetleri Meclis-i Mebusan tarafından tespit edilmiş olmakla beraber yeni padişahın yeni izdivaçlara karşı tamamıyla yabancı kalmasına da imkân yoktu. İşte bunun içindir ki Sultan Reşat zamanında vukua gelen bütün sultan izdivaçları Dolmabahçe Sarayı'nda, hünkârin riyasetinde, Mâbeyn erkânı ve sadrazamla şeyhülislâmin huzurunda icra edilir; düğün masrafi Hazine-i Hassa'dan görülür; hattâ yeni çiftler için hükümete tedarik olunan konaklar Mefruşat İdaresi'nce tefriş ve ihzar olunurdu. Bu zeminde Hereke'nin büyük bir hizmeti olurdu. Zaten sarayların hali ve kumaş ihtiyaçlarını tesviye eden bu müessesese evlenecek sultanların da bu neviden istihzârâtını tekeffûl etmiş bulunurdu. Hazine-i Hassa müesseseseye borçlanır ve yavaş yavaş fırsat zuhur ettikçe bu borcu itfa edecek tediyatta bulunurdu.

Burada hâtıra olarak kaydetmeliyim ki bu izdivaçlarda ekseriyet üzere başmâbeyinci sultanların, başkâtip de damatların vekili olurlardı ve hünkâr onların bu zahmetine mukabil kendilerine al atlas keselerle, velev o zamana göre küçük, fakat beklenmeyen bir atiyye olmak itibariyle büyük denebilecek bir ihsanda bulunurdu.

Diger bir noktayı kaydetmek isterim:

İki kardeşin, Abdülmecit'le Abdülaziz'in arasında mevcut olan ziddiyet yavaş yavaş bir derin husûmet ve adâvet şiddetini alarak onların evlâtına intikal etmişti. Abdülhamit, Sultan Reşat ve Vahdettin'le kardeşleri Abdülaziz'in oğulları olan Yusuf İzzettin, Mecit ve Seyfettin Efendileri hiç sevmelerdi. Bunu, birbirini sevlerdi mânâsına alan elbette bulunmaz. Kardeşler sevişmeyince onların çocukların da sevişmemelerine intizar etmelidir.

Abdülmecit böyle aile arasında mevcut olan ve İtalya tarihinde Capuletti ve Montecchi aileleriyle Fransa tarihinde Valois ve Bourbon, yahut Guize ve Condé hanedanı arasında asırlarla süren münaferete müşâbih beynuneti izale etmek için amca çocukları arasında izdivaçlar tertibini siyasete muvafık addetmiş imiş. İlk önce, çocukluğunda pek güzel olan Reşat Efendi'nin büyük oğlu Ziyaettin Efendi ile kendi sultanlarından birinin izdivacını düşünürken biraderinin buna meyîl göstermemesi üzerine o tasavvur akım kalmış ve daha sonra oğullarından Abdürrahim Efendi ile Abdülmecit evlâtından Süleyman Efendi'nin, hânedan kızları arasında güzelliğiyle tanılan kızı, Naciye Sultan'ın izdivacını tasnim etmiş.

Bu son tasavvur öylece yeni hünkârın saltanat devresine de intikal etti. Fakat...

Fakat, bir gün Sultan Reşat haremden mutat olan saatten çok evvel çıktı ve beni istetti. Onu, elinde bir kâğıtla, ayakta, pek sinirli buldum. Kâğıdı bana uzattı. Bu fena bir kâğıda kötü bir yazı ile yazılmış imzasız bir mektuptu ki Naciye Sultan'ın biraderi olan ve o zaman Harbiye Mektebi'nin zâdeğân sınıfına<sup>144</sup> devam eden Abdülhalim Efendi'ye hitaben yazılmıştı. Meâli: "Siz, nasıl oluyor da, müstebit, zâlim, hunhar padişahın oğluna kız kardeşinizi vermeye muvafakat ediyorsunuz" dan ibaretti. Bu meâli türlü ilâvelerle genişletirseniz mektubu okumuş olursunuz. Hünkâr benden rey sordu. "Harbiye Nâzırı'na veriniz, tahkik etsin!" demekten başka bir çare yoktu. Öylece yapıldı, fakat bir netice çıkmadı. Kimse de arkasını aramadı, yalnız Abdürrahim Efendi ile Naciye Sultan'ın izdivacı bahsi de bir daha açılmamak üzere kapanmış oldu.

Derken...

Evet, masallarda olduğu gibi derken, bir gün sarayı baştan başa hayretle istilâ eden bir haber alındı: Naciye Sultan'a Enver Bey<sup>145</sup> talip oluyordu. O zaman daha paşa olmamıştı. Ona da çocukluğunda "Sultan alırsın!.." diye ninni söylemiş olacaklardı. "Benim oğlum paşa olacak!.." kehaneti de hakikat olmamışsa bile olmaya pek yaklaşmıştı.

Ona Kahraman-ı Hürriyet unvanı kâfi değildi, nitekim sonra Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarî olmak, müşir<sup>146</sup> pâyesine yükselmek, Harbiye Nâzırlığı'na çıkmak, Cihan Harbi'ni keyfine göre idareye kalkışmak, nihayet Sarıkamış'ta bütün marifetini göstermek kâfi

---

144 Tanzimat'tan sonraki yıllarda askerî okullarda saraya mensup erkek çocukların diğer bir kısım devlet adamlarının çocukların okuduğu sınıf. Sultan Abdülhamit döneminde bu sınıfı bir kısım Arap ve Kurt aşiret reislerinin çocuklar da dahil edilmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra bu ayrıcalıklı sınıf ortadan kaldırılmıştır.

145 Enver Paşa (1881-1922). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Harbiye Nâzırlığı yapmış, 1914'te de saraya damat olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte I. Dünya Savaşı'na girmesinde rol oynayanlardan biridir. Osmanlı ordusunu Sarıkamış'ta Ruslara karşı büyük bir hezimete uğratmış; Mondros Mütarekesi'nden sonra diğer İttihatçı liderler gibi o da yurt dışına kaçmış, 1922'de Türkistan'da Ruslarla savaşırken ölmüştür. Cenazesi yıllar sonra İstanbul'a getirilerek Okmeydanı'nda Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne defnedilmiştir.

146 Osmanlı ordusunda vezirliği eşit en yüksek askerî rütbe, mareşallık.

gelmemişti.<sup>147</sup> Hüküm vermek bana ait değil. Tarih hükümnü vermiştir ve verecektir. Onun bugün hayali memleketi dolaşsa belki kendi hakkında kendisi de bir hüküm verir.

İlk görünüşte pek halim, hattâ pek mahcup, sevimli bir genç olan bu adam bir söze muhatap olunca derhal kızarır, simasını pembe bir renk kaplardı: O kadar utangaçtı. Ekseriyet üzere utangaçlık, çekingenlik hadden aşırı kibre, tama'a ve hırsı delâlet ettiğine vâkif olanlar bu pembeleşen mahcup simanın altında acaba neler saklıdır diye soruşturlardı.

Süleyman Efendi'nin vefatından sonra oldukça büyük fakat pek karışık bir mirası çıktı. Bunu idare etmek ve ayıklamak lâzım geldi. Her müşküle cebinde bir çare getiren Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa bir gün huzura bu iş için de bir çare ile girdi. Süleyman Efendi çocukların işlerini tesviye etmek üzere Selanik'ten tanıdığı ve işbilirliğini gördüğü İsmail Bey isminde bir zâti tavsiye ediyordu. Bu zât benimle temasa geldi ve derhal, görüstükten sonra anladım ki, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu defa intihabında isabet vardır. İsmail Bey'in idaresinde bu kanaatimi değiştirmeye sebep olacak bir emareye hiç tesadüf etmedim.

Bir gün bu zât bana Naciye Sultan tarafından verilmiş bir cihaz defteriyle geldi: "Ya öyle mi? dedim; Enver Bey'le sultanın izdivacı takarrür etti mi?"

Gülümseyerek "Evet!" makamında başını eğdi. Belki pek çokça bir safvet eseri olarak bu izdivaç bende hayret uyandırmaktan hâli kalmıyordu. Kahraman-ı Hürriyet'i Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyâr görmekten nasilsa tuhaf bir his duyuyordum. Diğer Kahraman-ı Hürriyet Niyazı<sup>148</sup> de yeni hünkâra gelmiş, ta'zimatını arzetmişti. Bir gün hünkâr onu Söğütlü'de refakatine alarak birçok iltifatlara boğmuştu. Ben de bir aralık onunla görüşmüştüm. O da mahcup, o da müçtenip bir gençti. Ona da bir söz söylenince kip-

147 Enver Paşa kumandasındaki Üçüncü Ordu'nun 21 Aralık 1913'te Ruslara karşı başlattığı Sarıkamış harekatı büyük bir mağlûbiyetle sonuçlanmış, ağır koş şartları ve achığın da etkisiyle askerlerin büyük bir kısmını donarak şehit düşmüştür.

148 Resneli Niyazı (1873-1913). Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesi için Makedonya'da dağa çıkanlardan biri de Kolağası Niyazıdır. 31 Mart İsyani'ni bastıran Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a gelmiş,larındaki geyikle fotoğraflar çekmiştir. Balkan Savaşı sırasında bir Arnavut komitacı tarafından öldürülülmüştür (bk. Ali Şükrû Çoruk, "İttihat ve Terakki'nin Geyik Muhabbeti", *Osmanlı'nın Son Yılları*, İstanbul 2016, s. 34-42).

kırmızı olurdu. Fakat o kadar... Sonra ortadan silindi, Kahraman-ı Hürriyet unvanını kâfi görerek, "Enver'le Niyazi" türkülerinde adının anılmasına kanaat edilecek bir mükâfat nazarıyla bakarak yerine gitti.

Cihaz defterine bir göz attım. Neler yoktu, neler?.. İnci ile işlenmiş gelin yorganından, yataklığın üzerinde som sırma kaplı obadan tutulsun da mücevherler, gümüş takımları... Bütün Hazine-i Hassa sürüklendi ve gidiyor.

İsmail Bey'e Hazine-i Hassa'nın ne halde olduğunu, diğer sultânların izdivaçlarında hünkârın ne yapabildiğini söyledi; fazla izaha lüzum da kalmadı bu zeki adam zaten hakikati tahmin etmişti.

"Sultan efendi bunu bilemez. Ben arzederim, fakat mümkün olan dan fazla bir iş görülemeyeceğini siz bilirsiniz" dedim. O gene "Evet!" makamında başını eğdi. Ve ancak mümkün olan yapılabildi. Hiç zannetmek istemem ki Enver bu cihaz defterini görmüş olsun. Fakat neticenin deftere hiç uygun olmaması mesuliyetini sultan başkâtibe haml etmiştir. Diğer bir vesile üzerine Hakkı Paşa'nın pek zeki gülüşlerinden birinin refakatyle dediği gibi: "Başkâtip, ah! O ne fena adamdır!.."

Enver'den sonra Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyârî olmak sırası İsmail Hakkı'ya geldi. O da hürriyet kahramanlarından biriydi. Enver damat olunca onun da damatlığa hevesini tabii görmeliydi. İttihat ve Terakki âzâsı onu pek severlerdi zannındayım, ona Hâfız Hakkı derlerdi. Niçin severlerdi, neden Hâfız derlerdi, bunu bilmiyorum, zaten onunla buluşup görüşüğüm ve hakkında bir fikir hâsil ettiğime de vâkif değilim, tâ ki, Halâskâran Fîrkâsi<sup>149</sup> teşekkül edip de...

Bu başka bir hikâyedir.

---

149 II. Meşrutiyet'in ilânından, daha doğrusu 31 Mart Vak'ası'ndan sonra ordu içinde İttihat ve Terakkî'ye karşı oluşan muhalefet grubu. Halâskâr Zabitân Grubu'nun baskısı sonucu 1912'de kısa süre İttihat ve Terakkî iktidardan uzaklaşmış, yerine geçici olarak Gazi Müşir Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kurulmuştur (bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fîrkâsi*, İstanbul 1990, s. 166-173).

**Saltanatı bekleyenler — İkinci veliaht — Bir sinir hâli —  
Hânedanda tereddi — İstiknahlar — İkisinin arasında —  
Bir alay vesilesiyle — Örsle çekiç arasında — Tesviye çaresi**

İki veliaht...

Hakikatte iki mi idiler? Her tarafını kurt yemiş, çökmeye müheyya bir tahta, her taşı paslanıp sislenmiş, her incisi ölmüş, sönmüş bir tâca gözlerini dikerek, onlara tevarüs etmek için hulûl edecek miada, iki eliyle göğüsün sabırsızlık halecanlarını bastırıa bastırıa muntazır olan kimbilir kaç veliaht vardi. Bunların sayısını hazineden çıkacak tahsisatı tespit ederken asıl Maliye Nâzırı –kim bilir nasıl işmizazlarla– bulup çıkarırdı. Biz Mâbeyn’de efendi hazretleri diye unvan verdiğimiz bu zevati Sultan Mahmut’un iki koldan, Abdülmecit ve Abdülazîz’den gelen çocukları, o çocukların çocukların ve torunları olarak tanırdık ve bilirdik ki bunların hepsi gece yataklarına girince tavanda irtisam eden ihtimallere bakarak kendilerinden evvel gelenleri sayarlar ve sabahleyin gözlerini güneşin ipek kumaş perdeler arasından sızan ziyalarını yoklayarak onlardan “Acaba bu gece kaç tanesi eksildi?” diye soruşturlardı.

Veliaht olmak ve zamanı hulûl edince padişah sıfatıyla bütün memleketi ayaklarının altında görmek için iki şart lâzımdı: Ekber ve erşed olmak. Bunlardan birincisi o kadar hoş olmamakla beraber pek kolaydı ve ancak geçirilmiş olmak icab eden yılların tekeffüllü altında idi. İkincisine gelince: Eğer bunun maksut olan mânâsı ekmeli demek idiye bu pek ziyade mülâhazaya değer, tabir-i mahsusuya su götürür bir şarttı. Göz önünde iki ekber vardi: Abdülazîz oğlu Yusuf İzzettin ve Abdülmecit oğlu Vahdettin. Kaideten, resmen tek bir veliaht olmak lâzım gelirdi: Bu ikinin en büyüğü olan Yusuf İzzettin. O da böyle düşünüyordu, fakat Vahdettin bu fikirde değildi. Onun hususi ve şahsi içtihadına göre veliaht iki olacaktı. Birincisi (çaresi yok, mademki yaş sırası öyledir, kazaya rıza göstermeli) Yusuf İzzettin ise ikincisi kendisi olmak icab ederdi; bu öyle bir fikirdi ki onu yalnız kendisi taşımak kâfi değildi, onunla beraber zamanın padişahından, hükümetinden başlayarak en mütevazı ferde kadar herkes bilmeli, tanımalı idi; hususuya veliaht olan zât bunu kabul etmeliydi. Bu iddiayı ilk gündünden öne sürdürdü; ve ilk gündünden itibaren asıl veliahdin sınırlı, buhranlı, tehevvrülü

muhalefetiyle çarptı. Bu iddiayı neye istinat ettirirdi? Belki erşed olmak şartına... O da veliahdın herkes tarafından görülüp bilinen garip hallerine vakıftı, bunlar göze çarpacak kadar âşikârdı, onun fazla olarak hususi istihbar vasıtalarıyla, gizli ve mürettep zavahirle örtülü garabetlerine de vukufu vardi. Pek ince bir ruh müdekkiki olan bu zât hükmekhte gecikmemişi ki ortaya yalnız bir veliahâd-ı sâni iddiası atıvermekle önünde gidenin zihnine günden güne büyüyecek, her dakika bir zehir daması akıtarak, nihayet bütütün mevcudiyetini karmakarışık bir vehim halitâsi haline getirecek bir marazın mayasını koymak mümkündür. Zaten zemin bu maraz tohumunun neşvünemasına pek müsaitti. Abdülaziz bir nevi deli değil miydi? Bütün sultanatı o deliliğin çeşit çeşit tezahüratıyla dolmamış mıydı? Nihayet âkibeti, hakikata en yakın faraziye olarak intihar kabul edilince, o da malûm marazının bir zaruri neticesi olmuyor muydu? Hayalimde, Vahdettin'i bu muhakeme silsilesini yürütürken ve neticeyi tahmin ederek gözlerinin içinde bir itminan mânâsıyla gülümserken görüyorum.

Biz saraya girer girmez bu davanın en yakın şahitleri olduk. Yusuf İzzettin'i nadir vesilelerle saraya geldikçe gördük. Vücutunun küçükük kîtasına ne kadar kibrî, azamet ve nahvet sığdırıkmak mümkünse onlarla dolu olarak, fakat her şeyden ziyade gözlüklerinin altında kendisinden saklanmış esrarı arar bir meraklı bulanık akan nazarıdan başlayarak, selâm veren parmaklarına, merdivenlerden çıkan adımlarına, kendisine mahsus odada huzura kabul zamanına intizaren enine boyuna dolaşan bacaklarına kadar, hattâ kesik kesik, tutuk tutuk, hafakana tutulmuşçasına kısa cümlelerle söyleyişine kadar her hâlinde farkederdir ki vehim günden güne büyümekte ve artık sarîh bir cinnet mahiyetini almak için vesile bekleyen bir sabit fikir olmaktadır. Bunu anlamak için ruh mütehassisî olmak icab etmezdi. Ona kahvesini, şerbetini götürüp de; zehirlenmek korkusuyla reddedildiğini görerek geri dönen Enderun efendisine kadar hep görüyorduk ki bir hasta karşısındayız.

Bizler, tarihe âşina olanlar, biraz da gördüklerini anlamak için zahmet ihtiyar edenler zaten bilirdik ki yalnız o değil, daima köhne kanına genç ve dinç Çerkes kızlarının taze kanı karışmasına rağmen batınların arasından hep tereddi âsâriyla devam eden bu aile efradından ortada kalanlar hep az çok garabetle malûldü ve çeşit

çeşit tezahürleri olan bu garabetleri eğer bir umumi zümre altında toplamak icab etseydi onun ismini bulmak için Lombrosso'ya,<sup>150</sup> Max Nordau'ya,<sup>151</sup> Charcot'ya<sup>152</sup> müracaat edilmeliydi.

Yusuf İzzettin'de bu vehim kendisinin veliahtlıktan azledileceği, Vahdettin'in, biraderi padişahı ve onun vasıtasıyla hükümeti ikna ederek kendi yerine geçmeye muvaffak olacağı tarzında idi. İlk önce, uykuda bir yılan gibi uyuşuk duran bu vehim yavaş yavaş uyanarak, dilini çıkarmış ve yuvasından başını kaldırarak artık saklanmaya lüzum görmeyen bir pervasızlıkla, fütersuzlukla etrafi yoklamaya başlamıştı. Kimleri yoklamadı? Karanlıklarda meçhul örümcekler tarafından kendi hakkını avlamak için örülen ağlara kimler vakıftır diye düşündüyse birer vesile ile onları davet ederek istintakla başladı, kendi zu'munca mâhirâne tuzaklar kurarak onlardan esrarı anlamaya çalıştı. Daha sonraları, maraz ilerledikçe, işi azıtarak, bu mülâkatlara âdetâ bir istintak hâkimi sıfatıyla yemin ettirmekle başlar oldu. Mâbeyne geldikçe bu sıkı imtihandan, misafirleri karşılaşmak ve onlarla meşgul olmak başlıca vazifelerinden biri olan Başmâbeyinci Lütfî Simavi geçerdi ve soluya soluya, terleye terleye onun yanından kurtuldukça soluğu benim odamda alır ve uzun uzun hikâye ederdi. O zaman ikimiz de gülerdik, gülmekten ziyyade acırdık, acımdan ziyade bu marazın ve bu davanın memleket için âkibetlerini düşünerek korkardık.

Bu imtihandan ben de birçok defalar geçtim. Ara sıra, galiba başmâbeyincinin birer vesile ile itizarına mebni, ona ait vazifelerin bana tahmil edilmesine maruz kaldım. Bunları birer birer anlatmak kelâli mucip olur: Yalnız umumi bir çizgi içinde icmal etmek lazımlı gelirse diyeceğim ki Yusuf İzzettin rakibini küçük düşürmek mümkün olan hiçbir vesileyi kaçırılmamakta inat eder, küçük düşmek fitrati icabından olmayan Vahdettin de onun marazı tohumuna su verip onu beslemek fırsatlarını asla kaçırılmazdı. Bu cümleden olarak ikisinin de hazır bulunması icab eden gidişler, alaylar, râsimeler, ziyafetler, seyahatler zikr olunabilir. Bu vesilelerden biri zuhur edince Vahdettin mutlaka iştirak hâkmini öne sürer, Yusuf İzzettin derhal kirildenerek, bütün dikenlerini dikerek

150 Cesare Lombroso (1835-1909). İtalyan kriminoloji uzmanı.

151 Max Nordau (1839-1923). Yahudi asılı hekim ve yazar. Eserleri arasında *Dégénérescence* en tanınmışıdır.

152 Jean Martin Charcot (1825-1893). Fransız nöroloji ve tip bilgini.

infialini izhar ederdi. Aralarında böyle ihtilâf mevzuları çıktıktan sonra, her şeyden ziyade sarayın harem hayatında ve hânedan âzâsı mü-nasebatında kurnazlık kabiliyeti inkişaf etmiş olan hünkâr işin içinden kendi kendisine sıyrılmak çaresini bulamayınca meselenin zor tarafını, yani ikisi ortası bir tesviye imkânını bizden beklerdi. Tahattur ediyorum: Bir alay münasebetiyle Vahdettin ikinci veliaht sıfatıyla (kendi kendisine yapıştırdığı bu unvanı her vesile ile öne sürerdi) Yusuf İzzettin'le beraber bir arabada bulunmak fikrini telkin etmişti. Belki de bu iki hasmı biraz daha karıştırmak için bu fikir hünkârin kendisinde doğmuştu. Her ne ise, bu maksadın temini bana bırakıldı. "Eyvah! dedim, Yusuf İzzettin köpürecek. Vahdettin pekâlâ bilir ki bu teklifi kabul ettirmek mümkün değil. O halde niçin reddedilmek zilletini ihtar ediyor? Belki de hünkârin arzusuna inkiyad etmemek töhmetini rakibine yüklemek için... Yahut fikir hünkârin bir oyunudur, birini kızdırmak, ötekini kırmak için... Çekiçle örs arasında kalan ben oluyorum. Ezilmemenin bir yolunu bulmali. Fransızların dediği gibi lâhana ile keçiye idare etmeli. Kim lâhana, kim keçi, bunu halletmek mevzu bahis değil... Bu düşünce ile Yusuf İzzettin'in yanına girdim. "Efendimiz, selâm ediyorlar..." diye başladım. Her gelen haberin arkasından ne çıkacak diye ürperen bu hasta adam derhal ayağa kalkarak aşágısını bekledi: "Gelecek alayın pek uzun olmamasını düşündüler. Acaba zât-ı fahimâneleri Vahdettin Efendi biraderinizle bir arabada bulunurlar mı? diye soruyorlar."

Ah! Bu birader tabiri.. Elizabeth ile Mary Stuart<sup>153</sup> da birbirlerine "Sevgili hemşire" derlerdi ve bu tabir birini diğerine aleyhine suikast tertip etmeden ötekini diğerinin kellesini uçurtmaktan men edememişti.

Yusuf İzzettin baştan aşağı sarsıldı, titredi, yutkundu ve zorla nutka gelmişcesine:

"Öyle ise beni affetsinler, alayda bulunamayacağım. O zatla yan yana bulunmak bence mümkün değildir" dedi.

Kendi kendime: "Onu o da bilir ama aynı kitabın iki cildi gibi sizin hemen yanınızda bulunmak hakkını herkese göstermek istiyor!" diye düşündükten sonra örsle çekicin arasında üslûb-ı hakimâne ile çekilmek çaresini şu tesviye tarzında aradım:

---

153 XVI. yüzyılın sonlarında İngiltere'de Tudor hânedanına mensup iki hanım.

“Zât-ı fahimâneniz bu râsimenin başlıca bir uzvusunuz. Müsaade buyurulursa şevketmeab efendimize arzedeyim: Bir arabadan fazla bir uzunluk çıkmaz; Vahdettin Efendi biraderiniz (gene bu tabir!... Hayatın ne tuhaf istihzaları vardır!..) ayrı bir arabada bulunurlar.”

Oturdu. Bu tesviye usulü ona da münasip görünmüş oluyordu. Ben bu tarafı ikna ettikten sonra neticeyi hünkâra arz etmeliydim. Ona da kullanılacak lisan şöyle olmak lâzım geliyordu; “Bir arabada ikimiz de birbirimizi sıkarız. Efendimiz müsaade buyururlarsa ayrı ayrı arabalarda iştirak edelim” dediler.

Hünkâr belki de bu neticeyi bekliyordu: “Öyle ise Vahdettin Efendi'ye malûmat veriniz. Sonra ayrı ayrı buraya davet edersiniz!..”

Vahdettin'e mülâki olunca onu da odasında geziniyor bulduk. İhtiraslarını oturduğu yerde teskine muvaffak olamayan bu adam mutlaka gezinir, yahut oradan oraya seğirtirdi. Kısaca: “Şevketmeab efendimiz, zât-ı fahimânelelerinin gelecek alayda bulunmalarını arzu buyuruyorlar. Rükûb-ı devletinize mahsus İstabl-ı Âmire'den bir lando ihzar olunacak” dedim. “Arz-ı şükran ederim!” dedi ve bu iş de bu suretle bitti. Bu garip davânın önumüzde daha nice halledilecek zorlukları vardı.

Bu Vahdettin meselesi bizler için hem eğlendirici, hem üzücü bir mudhike idi ki her perde açıldııkça yeni yeni sahneler irae ederdi.

Bunlardan biri Seyitler geçit resmi ve onu takip eden Edirne seyahati oldu.

## 28

**Bir askerî gösteri — Nâkîs vasıtalar — Menfi neticeler —  
Edirne'ye gidiş — Hünkâr seviniyor — Hazırlıklar —  
Karışık bir iş — Herkes memnun — Edirne âbideleri —  
Seyahatin hazır bir intibâî**

Niçin karar verdiler? Galiba Trakya'nın Şimal tarafından zuhur edebilecek bir fazla iştîha hadisesine karşı Türk ordusunun türlü geçmiş buhranlara rağmen ihmâl edilebilecek bir kuvvet olmadığını, Türk sultanatının da ihtiyar padişahının yıpranmış hayatına rağmen henüz pek zinde bir azimle topraklarının bir karışını bile terketmeyecek kadar metanet ve mukavemet sahibi olduğunu gös-

termek için buna lüzum gördüler. Her akıllarına gelen için hemen karar vermek ve verilecek kararların icrasına hizmet edecek vasi-taları tetkik için zaman geçirmeye rıza gösteremeyen bir acele ile harekete geçmek itiyadında olan bu üç adam arasında (Mahmut Şevket, Talât, Mahmut Muhtar) ihzar ve tertip edildikten sonra saraya haber verildi:

İlkönce Seyitler'de,<sup>154</sup> Türk satvetinin başlıca zeminlerinden birini teşkil eden bu sahada, bir büyük manevra yapılacak ve onun hitamına doğru hünkar maiyetiyle oraya uğrayacak, bir mutantan geçit resminde hazır bulunacak, oradan Edirne'ye hareket edecek ve bu tarihi şehirde üç gece geçirdikten sonra, bütün dünya siyasetine, bilhassa Balkan ihtirasatına karşı bu gösteri Türk kuvvetinin bir nişânesi kabilinden yapılınca, istikbal için kâfi bir emniyet senedi alınmış olmak itminanıyla İstanbul'a avdet edilecekti.

Bu karar esas itibariyle hiç fena değildi. Değildi, ama icra vasi-taları hakkıyla tertip ve ihzar edilmiş miydi? Bunu pek büyük bir şüphe ile karşılaşmak lâzım geldiğine orada, Seyitler'de, hemen hü-küm vermekte gecikilmedi. Ordu henüz kendisinin dünyaca mâruf ve türlü emsaliyle müsellem olan mehabetine, satvet ve kudretine lâyık bir intizam altına alınamamıştı. Geçirilen vak'alar, bilhassa asıl orduyu altüst eden buhranlar neticesinde toparlanmasına va-kit bulunamamış olan firkalarla böyle bir gösteri muvafık şartlar dairesinde yapılamamak, ve, matlup olan tesirler husûle getirile-memek intizar olunacak bir neticeydi. Mahmut Şevket o zamana kadar teşebbüslerinin, en başta Hareket Ordusu icraatinin verdiği bir itimatla, nefsine, taliine güvenme imanıyla bu teşebbüs hatırlı-na gelince hemen icrasına atılmak için tehlük etmeliydi, nitekim öyle oldu. Mahmut Muhtar esas itibariyle pek zeki, pek müteferris, fakat bu hasısalarını büyük bir nispette imha edecek kadar fevrî, cesur ve mağrur, henüz pek genç bir askerdi ve onun güzel, siyah gözlerinde öyle insana sırayet edip mukavemetleri sarsan bir fûsunvardı ki onu herkesten evvel, bütün keskin zekâsına rağmen bir hayal adımı olmaktan hiçbir zaman kurtulamayan Talât'ın üzerrinde teshir kuvvetini kullanmış olacaktı. Artık bu fikir etrafında üçü toplanınca manevraya ve onun zeyli olan seyahat-ı şâhâneye bir emrihvâki nazarıyla bkmak lâzım geldi. Manevra nasıl cereyan

---

154 Seyitler, Kırklareli'ne bağlı Lüleburgaz'ın bir köyüdür.

etti? Bizler onu bilemeyez. Sadece bir askerlik işi olan bu meselede fikir taşıyabilecek bir salâhiyet bizde bulunamazdı, yalnız etrafta hâsıl olan fikre vâkif olduktan sonra biz de bir rey edinmiş olabilir- dîk. Etrafi bırakalım, hazır bulunan ecnebi sefaretlerin ataşelerini de bırakalım, asıl bu işi tertip edenlerin kendilerini dinledikten sonra gördük ve görünce de yüreğimizde derin bir eza ile anladık ki bu büyük tecrübe ne onu tertip edenlerin ne de icra sahasına koyanların itminanını mucip olacak şerait dairesinde cereyan etmemiştir. Manevraları takip eden geçit resmi de –nihayet bu bir sahne âlâyîsi kabilinden addedilebileceğinden başkalarının fikrine mûracaat etmeksızın kendi überimizde hâsıl olan tesirlere istinat ederek hüküm verilebilirdi– gözleri taltif edebilecek bir manzara olmaktan pek uzak kaldı. Hele Mevkîb-i Hümâyûn'un dönüşü... Öyle müthiş bir karışıklıkla vukua geldi ki bir alaydan ziyade bir inhizam kaçışına benzedi.

Netice olarak bu Seyitler askerî nümayisini kapamak için denebilir ki husûle getirilebilmiş olan tesir büyük bir mikyasta menfi olmuştur.

• • •

Bu seyahatin saraya taallûk eden cihetlerine gelince:

Her şeyden evvel düşündük ki bütün hayatının en ziyade faal olmak lazım gelen yıllarını Dolmabahçe ile Zincirlikuyu arasında, ağır ağır yürüyen arabasının içinde, nadir seyranlarda geçiren, yaşılanmış, yumuşamış, türlü uzvî marazlarla malül bir hünkârdan bu yorucu seyahat istenebilir miydi? Cülûstan sonra onun en büyük seyranları, Şile, İzmit, Hereke ve en uzunu da Bursa olmuştu. Vâkia bunları pek büyük bir mukavemet sermayesiyle karşılamıştı, lâkin evvelâ Seyitler, sonra onun için uzun demek olan bir Edirne seyahati, orada her türlü huzur şeraitinden mahrum geçecek günler ve zaaflarını muhat görmekle melûf olduğu kadın ihtimamlarından uzak geceler...

Pek büyük hayretle gördük ki hünkâr bu haberi alınca kendisine bayram günleri için pek eğlenceli saatler vaad edilen bir çocuk kadar sevindi. Gayet beşuş, giyinip yola çıkmak zamanı gelmiş cesine, ayağa kalkarak, hemen hazırlıklara başlanması emretti. Emreder etmez de bu hazırlıkların nasıl yapılabileceğini merak etti. Kendisine:

“Efendimiz, merak etmeyiniz, Hazine-i Hassa’nız ve İstablı-ı Âmire’niz pek muktedir ellerdedir, onlarla istişare eder, her şeyi yoluna koruz” dedik. Sonra korkarak, ne cevap alınacağına endişe ile, ilâve ettik: “Yalnız istirham ederiz maiyet-i şâhânenizde pek az zevât bulunsun. Edirne’de vesait pek kittir...” Bir saniye düşündükten sonra: “Yalnız Yusuf İzzettin Efendi’yle Vahdettin Efendi’yi götürmemek olamaz..” dedi. Yeniden bu iki desti bir arada bulunacaktı. Bereket versin yan yana gelmelerine imkân yoktu, olsa olsa aralarında bizlerle çarpışacaklardı.

Yalnız onlarla iktifa edilince, huzurdan memnun olarak çıktıktı. Hazine-i Hassa ile İstablı-ı Âmire’ye güvenmekte de haklı idik.

Bir tarafta Hacı Feyzi Efendi ile Hacı Âkif Bey, İstablı-ı Âmire’de Şeref olunca bu zevâtnın hakikaten mucize kabilinden olan idare ve intizam kabiliyetleri her müşkülü yenmeye kâfi idi. Derhal bir taraftan Edirne vilayetiyle diğer taraftan Şark Demiryolları müdüriyetiyle teması geldik. Vilayetle halli bize taalluk eden iş hünkarla maiyetinin, sonra iki büyük efendinin ayrı ayrı, meskenleriyydi. Merasime ait olan cihet vilayetle hükümet arasında karar altına alınır, bizler de onun ahkâmi altında hareket ederdik. Bu iş bizi işgal edecek mahiyette değildi. Şark Demiryolları’nın başında o zaman umum müdür Müller ve başmühendis Christ vardı, bu iki faal ve müdebbir zâtla derhal bütün teferraat kararlaştı, bu da saraya fazla bir külfet tahmil etmedi.

Asıl saraya ait olan işlere gelince: Bunun ne karışık ve dolaşık bir mesele olduğuna işin içinde olmayanlar vâkif olamaz. Hattâ teklifi serd eden hükümet erkânı da bunu tahmin edemeyecekleri için bu mühim teşebbüsün üç gün içinde bitirilmiş olmasını istediler.

Bunu, merak erbabını tatmin için, icmal edeyim:

Hünkârı, şezhadeleri, maiyette bulunacak resmî gayr-i resmî zâtları taşıyacak alay arabalarını Seyitler’e göndermeliydi, gene orada bu zevat için muhtelif otaqlar, çadırlar kurdurulmalıydı; bütün hazır bulunacak olanları i'zaz ve it'am edecek surette yiyecek, içecek tertip edilmeliydi. Seyitler'de merasim bitince bütün bu ihzar edilen şeyler İstanbul'a dönmek üzere orada bırakılacak, fakat daha geniş mikyasta Edirne’de aynı tedbirler alınmış olacak. Öyle ki hünkâr, şezhadeler, maiyeti teşkil eden resmî ve hususi adamlar hemen mevkîinde rüküblarına mahsus alay arabalarını, yâverler atlarını, gidecekleri yerlerde günde üç öğün yemeklerini, bütün levazım ve

teferruatıyla, yatacakları yerlerde bütün mefruşattan başka terliklerine, peşkirlerine, yataklarının yanında limonata sürahisiyle konya şişesine kadar bütün ufak tefekle, her şeyi hazır bulacaklardı.

Her yaz sayfiyeye çıkan aileler kendi tecrübelerine göre hesap etsinler, bu ne müşkül, ne mühim bir iştir ve bunun içinden ârizasız, sektesiz siyrilmak, şunun bunun haklı haksız itirazına maruz olmadan çabilmek ne mudil bir meseledir.

İşte Hazine-i Hassa ve onun merbutları olan Mutbak ve Mefruşat İdareleri, bu ilk düşünüşte zihni durduran karışık işin içinden sanki bir sahne tertibi kabilinden, hiç sendeemeden çıktılar. Hele Şeref, İstabıl-ı Âmire'nin henüz tamirleri bitmemiş arabalarıyla, henüz tazelenmemiş hayvanlarıyla, henüz yoluna konmamış adam tertibiyla, yalnız kendi faaliyetinden ve dirayetinden etrafına da sirayet eden bir intizamla gerek Seyitler'de, gerek Edirne'de, İstanbul'da imişçesine, mükemmel ve muntazam alaylar tertip edebildi.

Seyahatin en câlib-i dikkat şeylerinden biri iki veliahdın (Mademki Vahdettin veliahd-i sâni olmakta musırdı. Biz de veliahdı iki itibar edelim) bir katarda bulunmaları oldu. Vâkia kompartimanları ayrı idi, fakat aynı saatlerin yelkovanına takılmış olan hayatları aynı hareketleri yapmaya mahkûmdu. Hiçbir vesile ile ikisinin hareketlerinde aynı ahenk görülmek müyesser olmadı. Yusuf İzzettin hiçbir zaman vaktinde hazırlanmış olmazdı, Vahdettin ise yalnız ondan değil herkesten evvel hazırlanmış bulunurdu. Ezcümle Seyitler'e muvasalat edilince, uzun zaman Yusuf İzzettin'i beklemek mecburiyeti hâsil oldu, Vahdettin ise büyük üniformasıyla, bütün nişanlarıyla Seyitler'e muvasalattan evvel (Edirne'de de öyle oldu) hazırlanmış, pencerede herkese ikinci veliahdı göstermek fırsatının hulûlüne sabırsızlıkla intizar hâlinde idi.

Hünkâra gelince: O hep beşuş, hep memnundu. Şu yaşta bu yorucu, bunaltıcı seyahatin bütün zahmetlerini hazırleden bir kuvveti vardı: Herkese göstermek lâzımdı ki o henüz sultanat makamını işgalden ve onun vazifelerini icradan âciz kalacak bir halde değildir. Bu ihtiyar padişahınecdattan mevrus öyle bir azim ve inat sermayesi vardı ki kendisine her meşakkate tahammûl iktidarı veriyordu.

Saltanatın ihtişam vazifelerine de, bittabi mutedil bir mikyas dâhilinde, tebaiyet etmeye pek mütekayyitti.

Valiye, vilayet erkânına, vilayet dâhilî mebuslarına (ki Edirne'de toplanmışlardı), bütün hizmette bulunanlara, hattâ demiryolları

âmirlerine ve memurlarına münasip şekillerde ve kıymetlerde hediyeler tedariki için Hazine-i Hassa'ya emir verdi ve böylece yapıldı.

Öyle ki bu Edirne seyahatinden hep memnun dönüldü: Hünkâr yorgunluğa tahammül edebildiği, Yusuf İzzettin bir kazaya uğratılmadığı, Vahdettin herkese kendisini göstermek fırsatını bulduğu, maiyet işin içinden bir ârizaya uğramadan çıktıgı için...

Biz ikimiz de, başmâbeynî ve başkâtîp de, seyahatin umumi şeraitinden ve o vesile ile bu güzel Türk şehrinî ve onda yükselsmiş Türk mimarisinin şaheserlerini görmek vesilesini bulmaktan memnun idik; yalnız şehrin viran köşelerini, bozuk sokaklarını, umumi fakrını, hele fakir Musevî ve Türk mahallelerini kendi kendimize dolaştıktan sonra öyle gamla, yeisle dolduk ki onun acısı bize bütün memnuniyet esbabını unutturmuş oldu.

## 29

**Kızlarağası — Unvanı, mevkii — Tutulmayan vaatler —  
Bir elbise hikâyesi — Hünkârın tasvibi — Bir cem'i usûlü —  
Ağavat ocağı — Bir râsimé — Bir alay, ferman —  
Herkes memnun — Arabamın tekerleklerine lastik**

Kızlarağası...<sup>155</sup>

Sadece kızlarağası deyip geçmemeli. Saltanat-ı Osmaniye tarihinde, hattâ Abdülhamit zamanında bile, bir kara baht gibi etrafa, vakâye, eşhaza gölgесini salan bu şahsiyeti asıl resmî unvanıyla yâdetmek lâzım gelirse ona Dârû's-saadetü's-şerîfe Ağası demeli, hattâ bu unvana terdifen ona inayetlû, devletlû kabilinden türlü elkab izafe ederek mevkîini de hemen sadrazamla şeyhüislâmdan sonra ve vükelâdan evvel tayin eleyerek ona göre eteğine varmalı. Eteğine varmalı, zira teşrifatta o iki en büyük devlet rüknünden sonra geldiğine aldanıp da ihmâl etmeye gelemez, bilmeli ki onlarla da mukadderati onun iki kalın dudağının arasından hünkârın kulağına fisıldanacak olan bir kelimeye bağlıdır.

Abdülhamit zamanında gördük, Mâbeyn'e intisap şerefine mazhar olanlardan hiçbiri onu ihmâl etmeye cesaret gösteremez-

155 Dârüssâade Ağası da denilen ve Osmanlı hânedanı saraylarında harem dairesini bekleyen zenci hadîm kölelerin büyük âmiri. Resmî kabullerde sadrazam ve şeyhüislâmdan sonra gelirdi.

ler, eteğine varmaktan çekinmezler, hünkârın harîmi ve en yakın musahibi sıfatıyla onun himayesinden medet ummaya, hiç olmazsa “Gölge etme başka ihsan istemem!” diyerek şerrinden korunmaya lüzum hissederlerdi.

Meşrutiyet sarayında ona aynı mikyasta bir ehemmiyet ve kudret ve devletin teşrifat meratibinde aynı pâye ve derece verilemezdi; elbette ona ait şeraitte de büyük bir inkılâp yapmak, üzerinden vezaret elbisesi ile nişanlarını, elinden de her şeye, her yere, her şahsiyete uzanan tesir asasını almak icab ederdi. Vehleten pek kolay zannolunan bu iş öyle hemen halline imkân bulunabilecek bir iş değildi.

Zamanın aczini istikbalin seraplarıyla uyuşturarak hem kendilerini hem kendilerine müteallik olanları vaatlerle oyalayanlar gibi hânedan âzâsı da bendegânına sultanat makamına erişecekleri miad için türlü mevaiddde bulunmuş olmalılardı. Buna Sultan Reşat’ın veliahthık zamanında bendegânına yaptığı vaatleri sonradan ögrenince yakından vâkıf olmuştu. Bu vaatler tabiatıyla tutulmadı. Onlardan ne mâbeynciliğe, ne kâtipliğe, ne hazine müdürügüne çıkabilenler olmadı; herkes gene kendi mevkiinde kaldı, ve tabiatıyla, izhar edilmeye cesaret olunmadan yüreklerinde bir hüsran ve kin düğümü ile...

Biz böyle bir şeye dikkat etmedik, bunun aksine, adedi sekizi aşmayan bendegân tarafından daima hulûsa haml olunabilecek tezahûrata, hattâ Sabit Bey başta olarak, icabında muavenete mazhar olduk. Pek zeki ve zeki olduğu için pek iyi bir adam olan Sabit Bey, eğer kendisine yapılan vaatlerin incaz edilmemesinden dolayı beklenmiş yerbileye hariçten gelenlere karşı kin taşısaydı elbette bunu izhar edecek vesilelerde kendisini idare ve zaptedemeyeceği dakikalar olurdu. Buna hiç müsadif olmadık, evvelce söylediğim veçhile, yalnız bir defa, ancak bir dakika süren, bir infial feveranına şahit oldum. Bunu kısaca hikâye edeyim:

Sultan Reşat’ın cülûsunu müteakip elbise-i resmiye meselesini de tespit etmek ve bunu bir dereceye kadar yeniliğe takrib etmek düşünüldü. Vükelânın ve onları müteakip gelen başmâbeynici ile başkâtibin büyük elbise-i resmiyelerinde daha zevke muvafik tadilât yapıldı, bilhassa sırma işlerinde göze daha hoş görünecek bir resim ihtiyar olunmakla beraber yakalarında da boyunbağlarını ve boyna takılan nişanlarla beyaz gömleğin küçük bir kısmını açık

bırakacak surette bir değişiklik yapıldı. Hattâ en yukarısına kadar iliklenmek mutat olan İstanbul setresinde<sup>156</sup> de bu yaka tadili kabul edilip şehzadegândan başlayarak bütün resmî kiyafete girmek mecburiyetinde bulunanları bir cendereye girercesine boğazlarına kadar iliklenmek kaydından kurtarmaya teşebbüs edildi. Bu işin itminan verecek bir hal neticesine vusulunu meşhur terzi Botter<sup>157</sup> temin etti. Karşısında herkesi önleri tamamıyla iliklenmiş görmeye alışık olan hünkâr böyle beyaz gömleği ile boyunbaşını meydana çıkarılan kısmen çözük düğmeleri görmekten irkilmekle beraber pek uysal olan fitratı bir iki tecrübeden sonra bunu da pek hoş bulmuştu.

Bütün etrafta böyle elbise-i resmiye tertibat ve tadilâtı düşünlüp yapılırken bendegân bu hareketin haricinde bırakılmaya zor tahammül ederdi. Biz bunu düşünmemiştir, fakat onlar, daha doğrusu esvapçıbaşı sıfatı ile onların başında Sabit Bey düşündü. Ve bir gün beni bir emriväki karşısında bulunduracak yolda tedbir aldı. İşte onunla aramda, velev bir dakika için olsun, velev arkasında hiçbir tesir bakiyesi bırakmadan olsun, tek çarışma bu vesile ile oldu.

Bir gün hünkâr, tecessüs nazarlarından daha uzak olmak için, Dolmabahçe'nin iç mâbeyninde kara cihetinde istirahat odasına iltica ederek, beni celbetti. Yanında yalnız halının üzerine diz çökmüş, önünde bir mukavva kutu ile, Sabit Bey vardi. Bana oturmak emri verildikten ve beni görünce kiyam eden Sabit Bey de tekrar halının üzerine diz çöktükten sonra, hünkâr ona:

“Başkâtip bey görsün!” dedi.

Hünkâr kıpkırmızı idi. Aralarında bir mübahase mi olmuştu? Halledilememiş bir meselenin müşkülüünü çözmek vazifesi başkâtibin becerikliğinden mi bekleniyordu?

Ben kendi kendime bu suallerin cevabını vermeye vakit bulmadan mukavva kutu açılıncı mesele kendisini meydana vurmuş oldu. Kutunun içinden vükelâ için yapılan elbise-i resmiyeden pek hafif sayılamayacak şekilde, hemen hemen bizlerinkine müşabih, bütün göğsü, kolları som sırma ile işlenmiş bir elbise zuhur etti: Bendegân için bir elbise-i resmiye...

156 Düz yakalı ve önü ilikli ceket.

157 Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'nin Tunel'e yakın tarafında aynı adı taşıyan apartmanın giriş katındaki sarayın resmi terzisi, Hollanda uyruklu John Botter.

Onları alaylarda herkesin karşısında böyle mutantan bir kıyafetle çıkışmış görmekten halk üzerinde ve halktan evvel hükümet erkânı ile Mebusan'da ve pek sade giyinen ümerâ-yı askeriyyede hâsî olacak nâhoş tesir birden gözlerimin önünde tecelli etti. Daha ziyade hünkârin yanında, beklenmeyen bir zamanda, bir emriyâki karşısında bulundurulmuş olmak o kadar can sıkacak bir hadise idi ki birden başkâtipte vücudu farz olunan beceriklilik iflâs etti. Hiç düşünmeden:

“Pek fazla ağır. Herkesin üzerinde fena bir tesir yapar, zannederim!..” demiş bulundum.

Derhal hünkârin, evlerinde seri hareketler yapan gözleri, bana bir tasvip mânâsı yolladı: Sabit Bey de artık kendisini idare edemeyerek, benden evvel hünkârla cereyan etmiş olduğunda şüphe edilemeyen mübahasenin, infial bakiyesiyle, oldukça hadid, elbiseyi kutusuna koydu, kapağını kapadı ve bana eğri bakarak;

“Siz,” dedi; “bizleri tevkir etmelisiniz....” (Aynen bu kelimeyi kullandı, hâlâ kulaklarımıdadır.)

Derhal cevap verdim:

“Sizi tevkir etmenin en iyi usulü efendimizi muhafaza etmekte ve sizi de etrafın muahazesinden vikaye eylemektedir.”

Sabit Bey, kendisine izin verilmeden huzurdan çıktı. Hünkâr bana sadece:

“Doğru!..” dedi. Ve bu mesele böylece bitti.

• • •

Asıl kızlarağasından bahsedecektim:

Ağavat Ocağı'ni bilir misiniz? Sarayda böyle birtakım ocaklar vardı ve bunların en mühimi Ağavat Ocağı idi. Ağavat!.. İşte yeni neslin bilemeyeceği bir kelime. Sadece Arap usulü ile ağaların mükabili olan bir cem'i.. Arap'ta bu makamda başka bir cem'i edati kullanmak çaresi olmayınca vapurun cem'i vapurat şeklinde yapıldığı gibi ağayı da ağavat diye cem'i yapmak zaruri idi. Fakat Türk niçin ağalar dememiş de ağavat demiş, bunun cevabını aramaya lüzum yok, niçin sebzevat, hirdavat, hattâ gelişat gidişat demişse onun için, demekle iktifa olunabilir.

Sarayların hizmetinde –yalnız hünkâr sarayında değil, şehzâdelerin, sultanların saraylarında da– ne kadar haremağası varsa bunlar Ağavat Ocağı'nda, birer mertebe-i mahsusâ ile mukayyetti.

Ve ocak bu bedbahtların mültecisi, ihtiyaç zamanında, çatısının altına sokulacak bir sığınağı idi. Hünkâr sarayına yahut hânedandan herhangi birine bir haremağası lâzım olunca o ocaktan intihap edilir, memuriyet-i mahsûsa ile mahalline gönderilirdi. Bir sebeple hizmetinden memnun olunmayan da ocağa iade edilir, yerine başkası istenirdi.

Ocak Dolmabahçe'nin Beşiktaş'a yakın bir tarafında büyük bir daire idi ki bu zavallilar orada barındıkları gibi hepsinin âmiri ve ocağın da ya doğrudan doğruya, yahut Abdülhamit zamanında olduğu gibi, bir vekil vasıtasi ile nâzırı olan kızlarağasının burada büyük bir sofa şeklinde odası vardı.

Kızlarağası, tahta càlis olan zâtin başmusahibi olan ağa olmak an'ane muktezasıydı. Binaenaleyh Sultan Reşat tahta çıkışınca selefînin kızlarağası, makamından sukut etmiş oluyordu. Ve yeni hünkârin başmusahibi Fahrettin Ağa "bi'l-ırsi ve'l-istihkak"<sup>158</sup> dârû's-saadetü's-serife ağalığına nasb ediliyordu. Buna diyecek bir şey olmazdı, olsa olsa "akan sular gene akar" diye bu muzır olmayan an'aneyeye karşı geçiştirmek yolu tutulurdu, yalnız bu sahada akar suların duracak bir noktası vardı. Kızlarağası ne vezaret rütbesini ihraz edebilecek, ne de teşrifatta, icraatta, tesiratta an'aneyi ta'kip edecekti.

Bu öyle bir zaruret idi ki başta hünkâr olarak ona herkes münkad olacaktı, âlâkadar olan Fahrettin Ağa da!.. Ancak...

Ancak hünkârin ona vaatleri vardı, bu vaatler yapılamayınca ona sunulacak acı ilaç kâsesine bir yaldızlı kulp takmalydı.

Hünkâr benden bir tedbir istedi, "Mademki eskisi gibi yapamayız, bu biçâreyi memnun etmek için bir tedbir düşünelim..." diye başladı.

Tek bir tedbir vardı. Pek büyük bir dirayete tevakkuf etmemeksizin onu öne sürdüm. Dedim ki: "Efendimiz, gene kendisini bütün ocağa ait imtiyazları ile kızlarağası tayin buyurursunuz. Buna dair bir de taraf-ı sâhânenizden ferman tanzim ederiz. Tensip buyuracağınız zât büyük elbise-i resmiyesi ile, yanına yâver ve kâtip beylerden birer zât alarak, mukarrer bir günde ve merâsim-i mahsusa ile, âdetâ bir alay teşkil ederek, İstabl-ı Âmire'nin bir landosu ile, Dolmabahçe'nin küçük sultanat kapısından çıkararak, Beşiktaş'ta oca-

---

158 "İrsen sülaleden gelen haktan dolayı"

ğa kadar gider, orada bütün ocak ağaları muvacehesinde ferman-ı şâhâne okunur, imam-ı şehriyarı bir de dua eder... Şerbetler içilir..."

Ben bunu söyleرken, alay hünkârin gözleri önünde canlanmış oluyordu; derhal ayağa kalktı ve büyük bir inşirahla, âdetâ bir dış sancısından kurtuluvermişcesine, elini yüzünü yıkamak üzere dışarıya can atarken, eşikte durdu, biraz dönerek:

"Buna Mahmut Şevket Paşa, Talât Bey, mebuslar ne derler?" diye sordu.

"Hep memnun olurlar, ve güllerler" dedim. O da kahkahasını saliverdi:

"Fahrettin Ağa da memnun olur" dedi, sonra bir adım daha atarak tekrar durup döndü ve kendisine böyle amelî bir çare buluveren başkâtibi tatyib etmek isteyerek:

"Dikkat ettim," dedi; "sizin arabanızın tekerleklerinde lâstik yok. Şeref Bey'e söyleyin de onlara lâstik koydursun..."

### 30

#### **Yıldız Sarayı'nın dağdağı — Dolmabahçe'nin sükünu — Hünkârin ve saray halkının inziva hayatı — Misafirler, zâirler — Cülûs tebrikine gelen vilayet heyetleri**

Bu hâtıraları yazarken hiç tarih yazmak sevdasında değilim. Böyle bir dáiyede bulunmak için ne icab eden salâhiyet ve bidaaya, ne de tarihten çıkarılacak hükümlere varacak kadar muhakeme işaretine malikiyet iddiasına kalkışamayarak yalnız hâtıraların kaydı ile iktifa ediyorum. Onun için hattâ tarih silsilesini takibe bile lüzum görmeyerek gözlerimi kapayınca uzak senelerin arasından canlandırılabilen levhaları avlıyorum. Evet, uzak seneler... Bunda otuz sene kadar evvele ait levhalar!.. Sanki yer yer kopmuş, silinmiş bir film bana ne gösterebilirse işte bu levhalar onlardan ibaret olacak.

• • •

İstibdadın Yıldız Sarayı bal alınacak bir arı kovanı gibi kaynaşırken her mânâsiyla bir Meşrutiyet sarayı olan Sultan Reşat'ın Dolmabahçe Sarayı geniş salonlarıyla, divanhâneleriyle, müteaddit geniş odalarıyla bomboş, ve, issızlığının içinde loş bir halde idi. Hünkârin,

odalarına kapanan bendegâni, sekiz on bekçi, tek tük boy gösteren harem ağaları, bu sarayın yüksek tavanları altında bir hayat eseri uyandırıbmek için kâfi değildi. Odalarında yalnızlıklarının içine gömüllererek sinen başmâbeynici, başkâtîp, ikinci mâmbeynici, mâmbeyn müdürü, adedi dördü geçmeyen kâtiplerle bir o kadardan ibaret kalan yâverler bu tenha âlemin ruhunu uyandırmaktan ihtaraz eder gibi ihtifa köşelerinden çıkmak icap ettikçe tüylü hahların üzerinden ayaklarının ucuna basarak yürür, bir tahta gıcırdasa yüreklerinde bir ürkeklik duyarlardı. Koca sarayda hüküm süren yegâne sultanat sahibi sükût idi, öyle ki kazara yemek odasında mesela bir tabak düşüp kırılsa bir âfet gürültüsü kadar etrafta çınlar, "Ne oldu acaba?" diye kulakların kirişinde titrerdi.

Hünkâr haremden geç vakit, ancak öğle yemeği zamanında çıktı. Onun da hayatı, sarayın Zülvecheyn denilen geniş sofasından ötede, iç mâmbeynde denize nâzır geniş oda ile bunun dışındaki sofada nöbet tutan iki üç bendegân ile bir inziva ömrü kabilindendi. Ancak o zaman sarayın resmî hayatı başlamış olur, başkâtîp maruzat için huzura çıkar, başmâbeynici misafirleri, zâirleri haber vermek, yahut her hangi bir vazifesine dair irade telakki etmek için geniş ve yüksek merdivenleri soluyarak tırmanındı.

Misafirler, zâirler denilince buna haddinden fazla geniş bir mânâ vermemelidir. Yıldız Sarayı dolup dolup boşalan, hayır! Yanlış!... Hiç boşalmayan zâir mahseryidi. Bunlara zâir nâmi vermek de doğru olamazdı. En yüksek makamlardan en mütevâzi mevkilere kadar birer unvan ve vazife sahibi olanlar, hattâ bir unvan sahibi olmayarak vazifeleri yalnız mensup oldukları Mâbeyn erkânına, yahut Abdülhamit'in hususi hizmetlerinde bulunanlara malûmat yetiştirmek, ihbaratta bulunmak ve buna mukabil mazhar-ı mükâfat olmak için Yıldız'ın Koltuk Kapısı'ndan kendilerine mahsus bir gururla geçenler mütemadi bir geçit resmi yapar ve avdetlerinde ya yürekleri mevkilerini muhafaza etmek itminanı ile, yahut cepleri kırmızı atlas keselerde sarı altınlarla dolu olarak çıkarlardı.

Dolmabahçe Sarayı'na ne mevkiiyi muhafaza için, ne her hangi bir memuriyet elde etmek için gelenler yoktu, yollarını şaşırıp da gelecek olsalardı bile maksatlarına sultanat makamının nüfuzunu istimal edebilmek imkânı mevcut değildi. Hele imtiyaz peşinde dolaşanlar, filân nezaretin filan işte müteahhidi olmak isteyenler, sa-

rayın yolunu bile bilmezlerdi. Memlekette cereyan eden vak'alarдан türlü garip istintaclarda bulunarak menfaat cerrine çalışanlar için bu meslek tamamıyla iflâs etmişti; fakat bütün bu değişiklikle rağmen Dolmabahçe'nin sükûnuna vakit vakit ufak bir lerziş getiren zâirler olurdu. Hattâ cülûsun ilk zamanlarını müteakip bu sıkça sıkça vukua gelirdi. Her şeyden evvel cülûsu tebrik için memleketin her tarafından, muhtelif vilayetlerden gelen tebrik heyetlerinin geçit resmi başlıdı. Vilayetleri pâyitahttan ayıran mesafenin kisalığına, uzunluğuna göre az çok fasila ile bu heyetler oldukça kalabalık idi ve mü'taden mintakalarının mebusları refakatinde gelirlerdi. Evvelâ alt katta medhalin sol tarafındaki büyük salonda bir intizar müddeti geçirirler, burada kendilerine kahve, şerbet ikram olunur, bu müddet zarfında başmâbeynici huzura çıkarak gelen heyetin kabulünü temin ederdi.

İlk defalarında hünkâr epeyce telâş ederdi. Saltanatın icabından olan bu ziyareti bittabi memnuniyetle kabul etmekle beraber, elbette muhatap olacağı cülûs tebriki nutkuna ne suretle mukabele etmek, heyete nasıl lisan kullanmak lâzım geleceğinde bir karar veremeyerek başkâtibi celbeder, onunla istişarede bulunurdu. Başkâtip üç dört satırlık bir cevap müsveddesini küçük bir kâğıda yazarak takdim etmekle beraber hünkârin heyetle uzun görüşmesine, mesela onlardan vilayetleri hakkında malûmat istemesine, halkın ihtiyaçlarına dair izahat almasına lüzum göstermezdi. Bu, hükümete ait bir iştî, o malûmat ve izahati vermek vazifesi de mebuslarına teveccûh ederdi; bundan başka bütün ömrü kapalı geçmiş, henüz saltanat icabati yükünü taşımak için mümârese peyda edememiş bir padişahi bu zemin üzerine sevketmekte fai-deden ziyyade mazarrat olurdu.

Kalabalık heyet huzura kabul olunurdu, hünkâr ayakta ve önü iliklenmiş olarak, en vakar ve haysiyet edasıyla durur, heyet âzâsî da bittabi ayakta –zaten o kadar kalabalık olurdu ki onları oturtmak lâzım gelseydi hariçten sandalye getirtmek icap ederdi– karşısında bir halka teşkil ederdi. Bir kenarda başmâbeynici, başkâtip ve seryâver hünkâra bir çerçeve teşkil etmek vazifesini görürlerdi.

Heyetten biri nutkunu söyler, hünkâr kısaca ve sesine kuvvet vererek, mukabele eder, memnuniyet beyan eyler ve bu derece sade cereyan eden bir mesul şerefinden sonra râsim'e bitmiş olur-

du. Heyet âzâsının ne düşündüklerini ayrı ayrı tahmin etmek mümkün değildir, fakat hayatlarında birinci defa olarak sultanat makamını işgal eden hünkâri görmüş olmak heyecanı arasında salonları, merdivenleri süratle geçerek mâbeyn erkânı tarafından medhale doğru divanhânedeki müناسip bir mesafeye kadar teşî olunduktan sonra hemen hepsi mânâsı pek sarih olmayan fakat daha ziyade memnuniyete haml etmek muvafik olan bir tebessümle çıkıştı giderlerdi.

Öyle tahattur ediyorum ki en ziyade heyecan alâmetleri gösterenler Suriye heyetleri idi. Bunun sebebinin ora halkın Sâmî ırkının teessürlerini fazla izhara ihmâl etmelerine haml etmelidir.

### 31

**Sarayda Yusuf İzzettin'e karşı gösterilen soğukluk —  
Reşat Efendi onu sevmeydi de Vahdettin'i sever mi id? —  
Salâhattin Efendi'nin bitmez tükenmez para derdi —  
Abdülmecid'in çocukların besledikleri kin**

Hayatımın sarayda geçen dört seneye yakın zamanında ne kadar insan gördüm, kaç çeşit simaya mülâki oldum, ne nevi meşrep ve mizaç sahipleriyle temas ettim; hiçbir zaman, ömrümün hiçbir safhasında bu kadar zengin müşahede sermayesi toplamış değilim.

Bu simaların başında hânedan âzâsını buluyorum. Sultan Reşat'ın biraderi Süleyman Efendi'nin vefatından sonra sultanat yaş sırasıyla Yusuf İzzettin, Vahdettin, Salâhattin ve Mecit Efendilere intikal edecekliği; bunlar zaman zaman saraya gelirler, sanki burada teneffüs edilen havada kendilerine isabet edecek nöbet nefesini istişmain etmek isterlerdi. Pek yaşılanmış ve sıhhâtine ne kadar itina olunsa gene ömrünün sonuna yaklaşmış olan hünkârin hâlinde, neticeye daha ne kadar intizar edilmek lâzım geleceğinin bir delâletini okumaya çalışırlardı. Salâhattin Efendi ile Mecit Efendi'nin önlerinde daha iki padişah sırası bulunduğuandan onlarda pek bârîz bir istical emaresi bulmaz gibiydim, fakat Yusuf İzzettin Efendi ile Vahdettin Efendi'de böyle değildi. Ne kadar ihtiyyat ve temkin göstergeler, belki de ben öyle farzederdim; her ikisinde de hünkârı sıhhatte ve sultanatın itminanında buldukça

“Daha ne kadar sürecek?” suali ile üzülen bir hal var gibiydi. Hele Yusuf İzzettin Efendi’de bu sabırsızlığa inzimam eden veliahtlık- tan ıskat edilmek ve kendisine ait sırın Vahdettin’e intikalini görmek endişesi, günden güne artarak nihayet cinnet derecesini bulan bir buhran husule getiriyordu. Reşat Efendi onu sever miydi, bunun cevabını tâ ilk günlerinde vermişistik. Abdülmecit evlâdi ile Abdülaziz evlâdi arasında öteden beri mevcut olan soğukluk âdetâ kin mertebesini bulurdu ve bu his Sultan Reşat tarafından en ziyade Yusuf İzzettin hakkında belirirdi. Bunu keşfetmek o kadar zor değildi. Sebebi de gayet zahir idi, Yusuf İzzettin sırasını bekleyen bir halefti. Sonra itiraf etmek lâzımdı ki onun şahsı da, değil padişahın, maiyetinde bulunanların bile merbutiyetini icap ettirecek zevahire malik değildi. Buna inzimam eden huysuzluğu, titizliği de sebep olarak etrafıyla kendisinin arasına soğuk bir hava tabakası kordu. Huzura kabul edildikçe ne söyleyerdî, ne yapardı bunu bilmemekle beraber Vahdettin rekabetinden doğan bir sınırlılık hâli ile hünkârı bir can sıkıntısı içinde bıraktığına şahit olurduk. Onu sevmezdi de kardeşi Vahdettin’i sever miydi, bunu da asla hâtıra getirmezdi. Hâtıra böyle bir zehap gelse bile derhal onun aksine delâlet eden emareler belirmekte gecikmezdi. Saltanat makamında bulunanların tam mânâsiyla kimseyi, hattâ kendi çocuklarını bile sevmedikleri bilinmez bir hakikat değildi; fakat sevmekle onun ziddi olan his arasındaki farklardan geçilirken Sultan Reşat’ın fitratında hileye, desiseye, hâfi tertibata, karışık teşebbüsata inhimak olan bu kardeşi hakkındaki hissine, üşümek, onu gördükçe, onu dinledikçe sırtından bir buz seyyalesinin akitliğini duymak tabirlerini muvafik buluyorum. Hissiyatını açığa vurmamakta pek mahir olan padişah duyularının arkasında ne kadar saklansa bunu keşfetmek için pek keskin bir zekâya malik olmak lâzım değildi.

Gene Abdülaziz evlâdından olmakla beraber Mecit Efendi<sup>159</sup> hakkında böyle değildi. Şahsı sevimli, hattâ gövdesiyle boyu arasında

159 Halife Abdülmecit Efendi (1868-1944). 1922-1924 yılları arasında hilâfet makamında oturan son Osmanlı halifesi. Daha çok figüratif resimler yapan Abdülmecit Efendi, 3 Mart 1924’tे diğer hânedan mensuplarıyla birlikte yurt dışına çıkarılınca önce İsviçre’ye gitmiş; daha sonra Fransa’da Nice’e, oradan da Paris’e geçerek oldukça zor şartlar altında orada yaşamış ve Almanlar tarafından Paris bombalanırken vefat etmiştir. Tahnit edilen cenazesi arcak on yıl sonra Paris Camii’nden alınarak Medine’de Cennetü'l-bâki Mezarlığı’na defnedilmiştir.

bir nispet fikdanına rağmen yakışıklı olan ve padişaha hulûl etmek yollarını, kibarâne bir edadan çıkmayarak takip etmek usulünü bilen bu şezade, Sultan Reşat'ın genç yaşından beri oldukça sıçak duygularla telakki ettiği bir amcazade idi. Şöhreti lisan bilir, iyi yazar, müsikişinas, ressam ve mütenevvi malumat sahibi diye etrafa yayılmış olan Mecit Efendi'nin saraya geldikçe bu şöhretini teyit edecek vesileler bulmamakla beraber tekzip edecek hallerine de tesadüf etmedim. Hele hemen bütün hanedanın hünkârı tazip ettikleri para sıkıntılardan bahsettiğine vâkif olmadım. Galiba Hazine-i Hassa ile aralarında hiçbir zaman halli müyesser olmayan bir para meselesi vardı, fakat bununla hünkârin ve onun tarafından bizlerin alâkadar olmamıza bir sebep zuhur etmedi.

Salâhattin Efendi için böyle denemezdi. Babası, Sultan Murat'ın mahbusiyeti esnasında uzun senelerini türlü mahrumiyetler içinde geçirerek mânevî ve cismanî bir harabe hâline gelen ve Meşrutiyet takarrür ettikten sonra hükümetçe verilen tahsisat bütün mevcudiyetini saran para buhranına kâfi bir deva teşkil edemeyen bu bedbaht adam saraya geldikçe huzura kabul edilinceye kadar merdivenlerden çıkmaya kuvvet bulamayarak sarayın aşağı kat divanhânesinde deniz tarafında bir koltuğa kendisini zor atar ve orada soluya soluya, vaktinden evvel ihtiyar olan fersûde ciğerlerini ve kalbini dînlendirirdi. Bu intizar müddeti esnasında ona ya başmâbeynî ya başkâtîp refakat ederdi. Refakat etmek değil, sonu gelmeyen bir laf bolluğu muhatap olurlardı. Merdivenlerden çıkmaya cesaret edemeyen Salâhattin Efendi içinden çıkmayan, "Ne söyledi?" denirse bir türlü hulâsa edilemeyen bir söz tufamı içinde muhataplarını boğmak için kuvvet bulurdu. Bu laf kasırgasının bir muharriki vardı: Para... Galiba hünkâra da böyle bitmez tükenmez nutuklarla paradan bahseder olmalıydı ki o gittikten sonra hünkâr bizlere kısaca dört kelime ile işi anlatarak:

"Maliye nâzırına söyleseniz!" derdi. Biz de belki söylerdik ama Maliye nâzırı usul haricinde ne yapabilirdi? Bir şeyler yapılamadığına Salâhattin Efendi'nin tekrar saraya gelişinde, gene tekrar aynı bahsi uzun uzun döküp saçlığında vâkif olurduk. Bütün zavallılığına, sevimliliğine rağmen onu böyle saatlerce dinlemek öyle usanç veren, yüreklerde baygınlık getiren bir hadise idi ki zaman ile "Salâhattin Efendi geldi" dedikleri vakit yanına gitmek âdetâ bir işkence hükmünde bizleri ürkütmeye başlamıştı.

İkinci üçüncü derecede şehzadelerden bahse lüzum görmüyorum. Bunlar da ara sıra, fakat nadir vesilelerle saraya gelirler ve her gelişlerinde huzura kabul edilerek padişahın iltifatına mazhar olurlardı. Abdülhamit evlädinə gelince; Abdürrahim ile Nurettin müstesna olarak, kadın, erkek, hiçbir vesile ile amcalarını görmeye lüzum hissetmediler. Hal'edilen ve Selanik'te Alâtini Köşkü'nde<sup>160</sup> ihtilâttan memnû yaşıyan babalarının yerine geçmiş bir padişah hakkında bu suretle kin izharını muvafık görüyordu. Bunu galiba pek beşerî bulan Sultan Reşat dervişâne bir duyguya ile hiçbir zaman onlar hakkında infâl izhar etmedi, fakat kendisinden uzak kalmaya lüzum gören bu sultanlarla şehzadeleri de saraya davet etmeye kalkışmadı. Haklarında yapılacak olan en haysiyete muvafik muamele onların küçük kardeşleri olan diğer ikisini gördükçe iltifat ve alâka nümayişlerini ibzal ile sarfetmek idi. Bu kabilden işleri pek iyi idare eden hünkâr da bu usulü tatbik ederdi.

Abdülhamit, evlädindan büyük yaşta olanların amcalarına karşı olan bu bârid hareketini tasvip eder miydi, bunukestirmek mümkün değildir. Fakat onların kendisine karşı sadakat ve merbutiyet duyularının bu tezahürünü bir baba hissiyle mutmain olarak tâlakkı etmiş olsa bile, öyle zannediyorum ki, hânedan âzâsının, ne olursa olsın, büyüklerine karşı daima göstermekten hâli kalmadıkları, velev sûri ihtiram vazifesine muhalif olan bu hâlin devamına müsait bir nazarla bakamazdı.

Sırası gelince hikâye edeceğim ki bizzat kendisi makam-ı saltanatı işgal eden ve kendi makamına kaim olan birkaç yaş küçüğü Sultan Reşat'a karşı vesile düştükçe hürmet âsârı göstermekten hiçbir zaman hâli kalmamıştı.

---

160 Sultan Abdülhamit, Şeyhülislâm Ziyaettin Efendi'den alınan fetva ve meclis kararlarıyla tahttan indirildikten sonra, aile ve maiyet efradından oluşan otuz sekiz kişi ile Sirkeci'den özel bir trenle Selanik'e, orada zengin bir Rum'un metruk konağı Alâtini Köşkü'nde oturmaya mecbur bırakılır. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine, bu sefer İstanbul'dan gönderilen Alman sefareti ait Loreley adlı savaş gemisiyle 1 Kasım 1912'de İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilir ve hayatının son yıllarını burada göz hapsi altında geçirir. Adı geçen köşkün durumu ve Abdülhamit'in burada geçirdiği sürgün hayatı için bk. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamit*, İstanbul 1960.

**Saray kelimesinin câzibesi — Hünkârın duygusu — Nâzırılarda  
içtinap — Sefirler, valiler, muhalifler ve sarıklılar — Ahmet  
Rıza'nın bir itirazı — Mâbeyn sofrası**

Âyan'dan, Mebusan'dan, yüksek memuriyet ashabından, yahut herhangi bir sıfatla iştihar ve temayüz etmiş zevattan olanların kendi kendilerine irad ettikleri bir sual vardı: Saraya gidip bizzat yahut bilvasıta arz-ı tazimat etmek münasip midir, hususuyla zamanın müstesna şeraitine nazaran muvafık mıdır? Buna kendileri müspet veya menfi cevap verebilenler vardı, cevap verebilmek kudretini nefislerinde bulamayanlar da ya âmirlerinden yahut böyle bir meslede reyinden istifade edilebilecek şahsiyetlerden müsaade yahut fikir almış bulunurlardı; herhalde idare ne şekilde olursa olsun, bir kuvvetin, mânevî veya maddî bir nüfuzun menbaî demek olan saray kelimesi daima müteayyin olmak lâzım gelmeyen müphem ve müşevveş emellerin bir kiblegâhi olur ve etrafına pervane toplayan bir şem'a kabilinden bir câzibe noktası teşkil eder; bu, daima böyledir. Ancak Meşrutiyet'te, hele hal'den sonra, bir tereddüt ve ihtiyat devresi başlamıştı. Buna rağmen saraya gitmiş olmak, ertesi gün matbuat sütunlarında kendisinin huzura kabul edildiğini görmek öyle bir galebe çalınmayacak arzu idi ki buna nefislerini şevk ile teslim edenler nadir değildi. Hakikaten akşam saatlerinde saraya uğrayan muhbirlerin ilk sordukları sual: "Bugün huzura kim kabul olundu?" olurdu ve ertesi gün göze çarpacak bir yerde filânın ismi matbu olarak görülmüşce bu başkalarında da uyumakta olan gizli bir emelin birdenbire uyanmasına sebep teşkil ederdi.

Bunu gayet beşeri bir his olmak üzere telakki etmek lâzımdı, biz de öyle yapar ve gelenlerden icab edenleri arz ederdik. Yalnızlıktan sıkılan, yeni simalar görmeye müştak olan, hususuyla hâlâ saltanat makamına karşı hürmet izharını vazife bilenlere mülâki olmaktan haz duyan hünkâr bunları kabul etmekte âdetâ acele ederdi. Burada kayd edeceğim ki zamanımda bir nezaret makamını işgal edenlerden hiçbirinin böyle huzura kabul edilmek için saraya geldiklerini, mesela Hariciye Nâzırı Rifat Paşa'nın, Talât'ın, Cavit'in<sup>161</sup> lüzum olmaksızın, yahut, davet edilmeksizin Dolmabahçe kapısından girdik-

---

161 İttihatçıların Maliye Nâzırı Mehmet Cavit.

lerini tahattur etmiyorum. Mahmut Şevket ile Mahmut Muhtar, biri Harbiye, diğerı Bahriye Nâzırı sıfatı ile ara sıra uğrarlar, fakat hünkâr haber alıp da kendilerini görmek için arzu izhar etmedikçe doğrudan doğruya huzura kabul edilmek teşebbüsünde bulunmazlardı. Nadir vakalarda Mahmut Şevket'in hünkâra söyleyecekleri yahut ondan dinleyecekleri olurdu. Nâzırlardan Evkaf nâzırı ile Şehremeni ve ekseriyetle Harbiye ve Bahriye Nâzırı Cuma günleri selâmlık resminde hünkârı camide istikbal ederler ve namazdan sonra teşyî ederlerdi. Abdülhamit zamanında şeyhüislâmlar da, daha doğrusu o zamanın tek şeyhüislâmi olan Cemâlettin Efendi de Hamidiye Camii'nde<sup>162</sup> bulunduğu için Sultan Reşat zamanında da şeyhüislâm olan bu âdeti takip etmek istedî. Ancak hünkâr, ya tevazuu iltizam ettiğinden yahut şeyhüislâmla ciddî ve resmî bir mülâkatı yorucu bir iş hükmünde telakki eylediğinden, her Cuma zahmet ihtiyarını Meşihat<sup>163</sup> makamının şerefiyle telif kabul etmeyecek bir külfet kabilinden görmek bahanesiyle buna nihayet verdi. Hiç şüphe yok ki bu zahmetten kurtulmuş olmak en evvel onları memnun bıraktı.

Saraya gelen vazife sahipleri arasında ecnebi memleketlerin hükümdarları nezdinde doğrudan doğruya padişahi temsil edecek olan sefirler vardı. Bunlar İstanbul'a uğradıkça yahut yeni tayin edildikleri yerlere gitmek üzere bulundukça saraya gelirler ve tabiatıyla huzura kabul olunurlardı. Hünkâr ne konuşurdu, yahut, onlar nelerden bahse lüzum görürlerdi, bunu bilemiyorum; bilinen ve görülen bir hakikat varsa o da bu zevatın, hükümdarlarla telâki ve temas ülfetleri sayesinde, huzura pek serbest, serbest olmakla beraber pek resmî tavırlarla girmeleri idi; elbette mülâkatı da o suretle idare etmiş olacaklardı. Huzurdan çıktıklarında mülâkattan hâsil ettikleri intibadan bahsetmek âdetinde değildi, hünkâr yalnız: "Pek edib bir zat!" demekle hissiyatının hulâsasını söylemiş olurdu. Bir sefir için de bir hükümdarın lisanından bu söz kâfi idi.

---

162 Yıldız Sarayı yolu üzerinde bulunduğu için Yıldız Camii olarak da bilinir. 1885-1886'da Sultan II. Abdülhamit tarafından inşa ettirilmiş olup tek kubbeli, tek minareli ve tek şerefelidir. İçerideki küft hatlar Ebüssiya Tevfik'e aittir. Padişah genellikle Cuma selâmlığı ile bayram ve önemli diğer dinî günlerde buraya giderdi. 21 Temmuz 1905 Cuma günü bir Ermeni komitacı tarafından düzenlenen ve yirmi altı kişinin olduğu, Abdülhamit'in kıl payı kurtulduğu bombalı suikast da burada gerçekleşmiştir.

163 Şeyhüislâmlık.

Valilerden de gelenler olurdu. Ya bizzat düşünerek, yahut Sadrazam'dan veya Dâhiliye Nâzırı'ndan emir, yahut müsaade alarak... Asıl sıkça görülenler, Âyan'dan ve Mebusan'dan, ve, belki garip görünür, bunlar arasında firkaya<sup>164</sup> muhalif olan zevat ile ilmiye mensubîninden yani sarıklılardan mürekkepti. Bunlar huzura kabul edilecek olurlarsa, ki bilhassa sarıkları hünkâr kabul etmeye lüzum göründü, firma aleyhinde neşvünemaya müstait tohumlar serpmek maksadına hizmet etmek isterlerdi galiba... Böyle bir emareye tesadüf etmedik, pek saklı kalmak fennine, saray hayatında edinilmiş mümârese sayesinde, vakıf olan hünkâr söylemiş sözlerle dair hiçbir renk vermezdi. Bir gün Ahmet Rıza bana dedi ki: "Siz pek nazik adamlarınız, fakat muhaliflere karşı da gene öyle oluyorsunuz..." Tahminen, bu muahazeye karşı şöyle cevap vermiştim:

"Sarayda işgal ettiğimiz yerin icabı başka türlü olmaya müsait değildir. Muhalif olanlardan da huzura kabul edilenleri kastediyorsanız biz bunda bir mazarrat görmüyoruz. Gözümüzün önünde cereyan eden teşebbüslerin bizden saklanacak yollar bulmasına imkân vermek elbette daha muzır olur. Hünkârdan korkulacak bir şeye intizar etmemelidir. Onun yegâne siyaseti kuvvetin merkezine istinattır, o merkez de bugün İttihat ve Terakki Fırkasıdır. O merkezin mevkiini değiştirmesine imkân bırakmamak sizlere terettüp eden bir vazifedir."

Ahmet Rıza'nın bahsettiği nazik olmak usulünün icabından biri de muvafık olsun, muhalif olsun, ziyaretleri yemek zamanına tesadüf edenleri Mâbeyn sofrasına davet etmekti. Mâbeyn sofrası en yüksek makam sahiplerini bile kabul etmeye pek müsait idi. İlkinci Mâbeynici Tevfik Bey'le Mâbeyn Başmüdüürü Recai Bey'in himmetleri eseri olarak bu sofra bütün teşkilâtiyla, takımlarıyla, siyah pantalonlu ve beyaz keten ceketli Enderun'dan çıkma hizmetçleriyle, hele yiyeceğe pek dikkat eden Tevfik Bey'in emriyle izhar olunmuş nefis yemekleriyle –ki bunlar pek iyi olmakla beraber dört türlü geçmezdi– herhangi bir misafiri pek memnun bırakacak şekilde idi. Misafirler de memnuniyetlerini sarayda yapılan islahattan dolayı bizleri tebrik ederek izhar ederlerdi. Hakikaten eski sarayın meşhur tabla usulü terkolunduktan sonra sarayda bu yemek meselesiinde gözleri incitecek bir çırkinlik kalmamış ve yemek işi medenî bir şekil almıştı.

---

164 İttihat ve Terakki Cemiyeti.



# **SARAY VE ÖTESİ**

**Cilt II**

*(İstanbul, 1941)*



**Saray müdavimleri — Sadrazamın yemeği — Hüseyin Hilmi Paşa'nın azameti ve Hakkı Paşa'nın samimiyeti — Padişah Ahmet Rıza'dan sonraları niçin eskisi kadar haz etmez olmuştu? — Ahmet Rıza'ya ait bir ağızlık ve bir limon meselesi**

Sarayın gayr-i muayyen günlerinde görülen misafirlerinden ve zâirlerinden başka bir de müdavimleri vardı ki bunların başından haftada iki gün öğle yemeğine saraya gelen sadrazamı zikretmek lâzım gelir. Bu öyle bir usuldu ki Yıldız'dan bir miras olarak Dolmabahçe'ye de intikal etmişti. Bu anane Tevfik Paşa'dan sonra sadaret makamını işgal eden Hüseyin Hilmi Paşa ile ondan sonra sadarete gelen Hakkı Paşa<sup>1</sup> zamanlarında uzun bir zaman devam etti. Öyle hatırda kalmış ki bu ikisinden sonra sadaret makamını işgal eden Sait Paşa asasına dayanarak saraya gelir, ağırlıklı bacakları sarayın merdivenlerinde zorluk çekmesin diye hünkârin huzuruna aşağı katta cephede deniz tarafındaki büyük odada kabul olunur, fakat öğle yemeğini hazf ettirmiş bulunurdu. Sadrazamlara mahsus olan bu yemekte cülûsu müteakip sadareti pek kısa süren Tevfik Paşa'nın da bulunduğu vâkif değilim. Abdülhamit zamanında senelerce Hariciye Nezareti'ni pek dürüst, pek nezih bir devlet recülü sifati ile idare eden ve o zamanın çeşit çeşit levslerinden tamamıyla uzak durmak seciyesini gösteren Tevfik Paşa Sultan Reşat'ın cülûsunu takip eden günlerde sadareten çekilince Londra sefaretine geçmiş ve orada da muttasif olduğu güzide hasletlerle uzun zaman kalmıştı.

Sadrazamlara mahsus olan yemek hünkârin Dolmabahçe Sarayı'nda ayrıca bir yerde bulunan ve sarayca Matbah-ı Hümâyûn itlak edilen hususi mutbakta ihzar edilirdi. Matbah-ı Âmire denen

---

1 İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918). Maliye ve Dâhiliye nâzırlıklarını da yapan II. Meşrutiyet dönemi sadrazamlarından.

ve sarayın Beşiktaş'a doğru müntehasında kâin olan umumi mutbaklar sarayın yukarıdan aşağıya bütün sınıf sekenesini doyururdu. Hünkârin hususi mutfağı hakikaten sanatında yekta denecek bir aşçıbaşı ile yamaklarının idaresinde idi. Yalnız padişahın şahsına, haftada iki defa da sadrazama yemek veren bu sanatkârin maharet-i eserlerine mükerrerden şahit oldum. Sarayın ziyafet-i seniye denilen büyük yemeklerinde de bunlara izafeten ilâve olunan diğer aşçılarla beraber öyle yemekler tertip ve ihzar olunurdu ki Avrupa'nın en mükemmel sofralarında da ancak o derecede mükemmel yet görübeldi.

Sarayın müdafimleri başında sadrazamı zikretmek lâzım gelirken en evvel Hüseyin Hilmi Paşa'nın simasını gördüm. Haftada iki defa, hiçbir seferini kaçırmadan, Şişli'de kâin konağından Dolmabahçe'ye iner, sarayın saat kulesine karşı olan Saltanat Kapısı sadrazama hürmeten açılır, arabası binek taşına kadar yanaşır; burada başta Mâbeyn müdürü, bekçilerle istikbal ve hemen methal-den girilince solda sadrazamların ziyaretlerinde kendilerine tahsis edilen büyük odaya isal olunurdu. Hüseyin Hilmi Paşa kendisince pek riayete şayan olan bu ziyaret ananesini bir ibadet kabilinden en ciddi bir sima, en vakur bir tavır ile ifa eder ve biraz sonra kurulacak olan sofraya intizaren yazihanenin başına geçerdi. Başmâbeynici ile başkâtîp birinci Türk olmak sifatında bulunan sadrazamı gidip Görüler ve yemek gelince kendi sofralarına geçmek üzere saygılıyla çekilirlerdi. Hiçbir zaman Hüseyin Hilmi Paşa nefis yemeklerinden bu iki zâtın da müstefid olması için küçük bir davete lüzum görmedi. Hakkı Paşa da tamamıyla aksine, her defasında mutlaka başmâbeynici ile başkâtîbin kendisine refakatini isterdi. Birinde ne kadar büyük kalmak, yüksek görünmek dáyesi varsa diğerinde o kadar arkadaşlık, tabir-i mahsusu ile, yârenlik etmekten haz alan bir sadelik, bir tabilik vardı.

Her ikisi de pek yemek düşkünlü idiler. Hakkı Paşa'nın cüsse-sine, geniş karnına pek yakışan bu yemek düşkünlüğü cilhz, kuru, bir deri bir kemik denecek kadar kavruluk olan Hüseyin Hilmi Paşa için bir garibe sayılabilirdi. Nihayet yemek bitince, kendi yemeğini de bitirmiş ve sigarasını, kahvesini içmiş olan hünkârdan haber gelir, sadrazam da huzura girerdi.

Bu saat, artık bizler için uzun bir istirahat zamanı olurdu. Hüseyin Hilmi Paşa huzurda o kadar kahirdi ki bizler o esnada yatak

odalarımıza çekilipli mufassal bir gündüz uykusu yapabildik. Yapamazdık, yapamazdık, zira sarayda işsizlige rağmen daima beklenmeyen bir vak'aaya intizar heyecanı vardı ki buna mâni olurdu.

• • •

Sadrazamdan sonra hâitura gelen müdavim Ahmet Rıza idi. Yemeğe değil, saraya, hünkâra ve bizlere, daha doğrusu bana gelirdi. Ondan hünkâr memnun olur muydu? Hüseyin Hilmi Paşa'dan memnun ayrılan hünkâr Ahmet Rıza'dan, hele sonraları, canı sıkılmış ayrılrırdı. Bunun sebepleri vardı. Bana gelince –biraz da kendimden bahsetmeye mezun isem– ben onu görmekten daima haz alırdım.

Ben Ahmet Rıza'yı Meşrutiyet'ten evvel tanımadım. Yalnız tab'ının metanetini, ahlâkinin salâbetini, her türlü vaatlere, iktibâl imkânlarına istihkar ile bakarak, âdetâ sefalete yakın bir maişet sıkıntıları içinde gurbet ellerinde vatan aşkı için cihadlarını biliyordim. Meşrutiyet'ten sonra onu Bakırköy'ünde evinde, Emrullah ve Gelenbevî Sait'le beraber gidip gördüm. Şahsi, şöhretille öyle mütenasip idi ki derhal bir incizap tesiri altında kaldım, öyle ki bu her zaman devam etti.

Uzun bir boyu, tab'ının metanetine bir delil şeklinde dimdik duran bir kameti, başını tetriceden güzel saçları, çehresine vakur bir zeyl yapan uzunca bir sakalı, mailiğinde sıcak bir sevgi mânatı uçan gözleri vardı.

Meclis-i Mebusan reisi olunca sadrazamdan evvel Âyan reisiyle beraber en yüksek makam olan o sandalyeyi de belki idare itibariyle büsbütün doldurmaz, fakat her halde pek süslerdi.

Hünkâr onu kazanmaya lüzum görürdü. Onun için ikametine Maçka'da bir saray tahsis olundu ve Mefruşat İdaresi tarafından döşendi. Saraya geldikçe her defasında huzura çıkar ve iltifata mazhar olurdu.

Sonraları, nasıl oldu da, hünkâr ondan eskisi kadar hazzetmez oldu. Bunun izahi pek kolaydır. Bütün insanlar gibi bu adamın da bir kusuru vardı: Doğruluk!.. Yahut daha sahî bir tabir ile doğruluk, yani doğru olarak bulduğu bir şeyi hiçbir ihtiyata, hiçbir istihzara lüzum görmeksiz hemen püskürmek. O fikir bir aksırık kabilinden ağızından çıkmıştı. İnsanları kusurlarıyla beraber kabul etmek, onlardan çarpık bir hareket sâdir olunca meziyetlerini düşünerek müsamahada bulunmak bir fendir ki ona herkes vâkif

değildir. Mizacının bu icabından dolayı Ahmet Rıza etrafında da epeyce soğuk tesirler bırakmıştı. Onda herkese karşı bir mürebbi, bir musahih, hiç olmazsa bir nâsih olmak merakı vardı. Ben bizzat bu neviden derslerine maruz kaldım. İkisini şu dakikada tahattur ediyorum. Birincisini zaten doğru bulmuştum. Daha başka türlü söyleyebilirdi, fakat o asla ihtiyata lüzum görmezdi. Bir gün odamda karşımıda otururken:

“Başkâtîp bey, neden sigara içerken ağızlık kullanmıyorsunuz? Padişahın başkâtibine böyle sararmış parmaklar yakışır mı?” dedi.

Hakikaten yakışmazdı. O günden itibaren ağızlık kullanmayı başladım ve bugün ağızlık olmayınca sigara içmek benim için mümkün değildir.

Bu doğru! Belki ifade tarzı daha yumuşak olabilirdi. İkinci ders hiç doğru değildi, fakat ses çıkarmadım ve arzusunu yerine getirdim:

Ecnebilerin de bulunduğu bir büyük ziyaflıtte, muntazam bir sofra, pek mükemmel bir yemek... Yemeklerden biri balıktı. Nasıl bir balık hatırlımda değil, her halde padişah sofrasına läyik bir balık! Ahmet Rıza bir aralık yerinde kimildandı, etrafına baktı, bir şeyler söyleyecekti, yakında bir sofracı bulamayınca eğilerek birkaç sandalye ötede bana hitap etti:

“Başkâtîp bey, balıkla beraber limon vermek lâzım değil midir?...”

Hiç lâzım değildi, bir büyük ziyaflıtte balığa limon lâzımsa o da balıkla beraber ihtar edilmiş olurdu ama onun bu dersine ben de bir ders ile mukabeleye lüzum hissetmedim, sofracılardan birine işaret ederek yavaş sesle: “Ahmet Rıza Beyefendi'ye bir limon götürün!..” dedim ve ona bir gümüş tabak içinde kesilmiş bir limon götürdüler. Bunlarla sofrada iş bitmiş oldu, fakat fikrine inat ile asılan bu zat sofradan sonra bana –ne için bana?– tekrar bu limon işinden bahsetti.

Ben ses çıkarmadım, tebessümle dinledim, onu o derece hürmet ve muhabbetle telakki ederim ki böyle küçük şeylerle kendisini kirmaya teşebbüs edemezdim. Fakat herkes bana benzemezdî, hususuyla hünkâr... O bu mürebbilik vazifesini hünkâra karşı da yapardı, onun içindir ki aralarına bir soğukluk girmeye başladı. Ahmet Rıza'dan sira geldikçe daha bahsetmek vesilelerini bulmak zannındayım.

**Dr. Nâzım — Meşrutiyet'in iflâsı tehlikesi —  
Yerine ne gelecek? — Boşa çıkan umdeler —  
Vatan ma'budu — Kopacak fırtına — Fırkada hızıp**

Memleketin neresine ve nesine bakılsa, bakıp gördüklerinden bir netice çıkarmak kabiliyetinde olanlar için saklanamayan bir hakikat vardı: Meşrutiyet iflâs etmek üzere idi. İstibdat nasıl yıkılmış ise onun mirâsı olan hilâfet ve sultanatla birleşerek teessüse çalışan Meşrutiyet idaresi de, beraberinde getirmek iddiasında olduğu hürriyet, uhuvvet ve müsavat umdelerine bir türlü istinat imkânı bulamayarak gün geçtikçe çürük temellerinin üzerinde daha ziyade sarsılıyordu ve her günün arifesinde ferdânın daha ziyade yıkılmaya mahkûm olduğunu gösteriyordu. Bunu anlamamak mümkün değildi; anlamak mümkün olmayan diğer bir hakikat daha vardı: Meşrutiyet idaresi de her şeyi sürükleyip götürerek yıkılınca buna neyin kaim olabileceğinin tasavvuru idi. Bu son anlaşılmayan hakikatin hal miftahı tarih denilen kasırganın getirmeye hazırlandığı hadiselerin sînesinde saklı imiş. Bunu ancak yıllar geçtikten sonra anladık.

Her türlü inkıraz alâmetlerine rağmen neresinde bir rahne istidadi fark edilse elinde hemen tedarik edilmiş bir parça kerpiçle oraya koşan fırkada pek sarih bir yorgunluk, bir şaşkınlık vardı. Hattâ kendi arasında, kendi içinde bile bir topluluk, bir birlilik bulamayan bu teşekkürül ne geri dönebiliyor, ne de yarın için atılmak muvafik olan adıma bir istikamet tayin edebiliyordu. Öyle bir ihtiras dalgasına kapılıarak yuvarlanıyordu ki boğulmamak için nasıl bir can kurtaracak tahta parçasına sarılmak mümkün olacağına akıl erdirilemiyordu. Meşrutiyet'in getirdiği o üç umde bir muvakkat zaman için gözleri kamaştırmış, fakat uzun bir zaman geçmeden renk renk emellerle boyanmış gözler her biri başka bir hat takip eden yollara dikilerek başka bir ufkutta itminan ihtimalleri aramaya başlamıştı. Sebep?... Sebep gayet sade idi. O kadar sade idi ki nasıl olmuş da evvelden keşfedilememiş diye şâşmak lâzım gelirdi. Dağınık ve birbirinden ayrı parçalara inkişâm eden memlekette her biri başka bir ırktan, başka bir dinden efrâdi, etrafında toplayarak tek bir câzibe merkezi olabilecek bir mefhûm yoktu. Bu mefhûm ancak vatan mefhûmu olabilirdi. Öyle bir mefhûm ki onun adı söylenince ortada ne din, ne ırk,

ne cins, ne mezhep ve itikat farkı kalmayacaktı; ve memleket halkın her türlü ihtilâfları unutarak tek bir kütle halinde secdeye vararak takınacağı bu mabud herkesin gözü önünde dikilmemiş bulundukça Ermeni Ermenistan'ı, Rum Yunanistan'ı düşünecek. Hattâ aynı dinden olmaya kâfi bir uhuvvet rabitası nazariyla bakanlar bile Arab'ı, Arnavut'u, Kûrd'ü, şunu bunu, hattâ öz Türkün muhtelif duygular taşıyan efradını aynı mefkûreye hürmet eder göremeyeceklerdi.

Mebusan Meclisi celselerini takip edenler, hele muhtelif lisalarda intişar eden matbuati, hattâ Türk evrâk-ı havadisini gözden geçirenler mahiyetini tayin edemedikleri bir fırtınanın kopacağında müttetik idiler ve müthiş bir bâdirenen zuhuruna takaddüm eden dakikalarda bir ıztırap ukdesiyle sinip büzülen kuşlar gibi ruhlarda kendi kendisinin üzerine toparlanıp bekleyen bir halecan vardı.

Biraz tarih bilenler, en güzel bir idare teşkilâtına rağmen Avusturya İmparatorluğu'nun niçin hiçbir zaman metin temellere istinat edemediğini anlamış olanlar, Fransa gibi aynı irktan olan bir memlekette bile Büyük İhtilâl'e kadar vatan sevgisi bütün milleti arkasında sürükleyecek bir ülkü hükümdünde vücuda gelememişken nasıl mücadeleler, muhasamalar içinde bocalanlığını unutmayanlar hükmü vermekte gecikmiyorlardı ki Türk İmparatorluğu nihayet bir infisaha mahkûm bir teşekküldür. Bunu en açık şeklinde görmek için Meclis-i Mebusan'a gitmek kâfiydi. Orada her celse daima patlamaya hazır bir fırtına denizi gibiydi. Bazan bu deniz ölü dalgalarla uyuyor zannını verirdi. Geniş geniş dalgalarla, ağır ağır, hain bir sinsilikle yuvarlanır, biraz sonra büsbütün sükûn bulacak ümidi verirken birdenbire şurasından burasından bir fişkiran kasırga, bir kenardan kopan bir bora olur, bütün uyuyan dalgalar köpürek, çalkalanarak, sular bulanır ve onların altında ne kadar bulanık çamur varsa hepsi birden ortaya çıkardı.

Kaç kere ya kendi merakima mağlûp olarak, yahut herhangi bir mesele için endişe eden hünkâr tarafından memur edilerek oraya gittim ve her defasında hasta olarak avdet ettim.

İttihatçılar arasında bir hizip doğduktan ve Miralay Sadık Bey<sup>2</sup>

2 Miralay Sadık (1860-1940). Hürriyet ve İtilâf Firkası'nın kurucularından. Halâskâr Zabitân hareketi ile İttihat ve Terakkî'nin iktidardan düşmesine yardımcı oldu. 1924'te 150'likler listesine dahil edildi; sürgün hayatının büyük bir kısmını Romanya'da geçirdi. 1940 yılında yurda dönmesine izin verildi, ancak yurda gelişinin

nâmi her vakitten ziyyade söylemeye başladıkta sonra idi; gene Meclis-i Mebusan'da yeis verecek bir celsede bulunmuş olmanın tesirinden tamamıyla siyirlamamış iken bir gün sabahleyin saraya bana bir misafir geldiğini haber verdiler: Doktor Nâzim...<sup>3</sup>

O güne kadar Doktor Nâzim'la pek yakından temas etmiş değildim, fakat pek yakından tanımış kadar onun menkibelerine vâkıftım. Nasıl bir ihtilâl adamı olduğunu, nefî emellerden tamamıyla tecerrüde muvaffak olarak kendisince edinilmiş bir fikir uğruna hep karanlıkarda işleyerek tertibat yapan, ağlar ören, en büyük hayat zevkini kendi hesabına bir nebze ayırmayarak ancak herhangi bir teşebbüsünün muvaffakiyetini görmekte aradığını bilir, onu Fransa Büyük İhtilâli'nde zuhûr eden ihtilâl sanatkârları, hattâ mefkûre hastaları kabilinden tanır ve şahsi pek yumuşak görünen bu adamdan, esrar ile muhat bir vücut kabilinden ürkerdim.

O zamana kadar böyle uzaktan tanılan ve kendisiyle arada geçmiş bütün sade sözler bir araya toplansa on dakikadan fazla sürmeyecek olan bu adamlı asıl sıkı temaslar Büyük Harp<sup>4</sup> esnasında vukua gelmişti. Onun Mâbeyn'e kadar gelip, hususuyla sarayın tenha olan erken bir saatinde, beni görmek istemesinde bir sebep olmalydı.

Cemiyet tarafından gönderilmiş olması en evvel hâtıra gelen bir ihtimaldi. Ben, herkesin nazarında, bütün iplik uçları cemiyetin elinde, oradan gelecek hareket işaretlerine tâbi bir âlet mesabesinde idim ve herkes bu noktada tamamıyla yanılıyordu. İki kere fikir telkininden başka, uzun yıllar içinde ve pek müşkûl meseleler arasında hiçbir vakit cemiyet tarafından vazifede bir müdahaleye maruz kalmadım. Bunu bu vesile ile böylece kaydediyorum. Binaenaleyh bu beklenmemiş zâir bana haber verilince ilk önce irkildim, sonra kendi kendime: "Belki de bu ihtilâl sanatı adamı ancak kendi tecessüsünün sevkiyle geliyor!" dedim. O, odama geldi. Gayet halük, nazik, câzip bir hal ile... Eski bir dost samimiyetiyle karşıma oturdu.

Kahve getirdiler, sigara ikram ettim. Teşekkür ederek kabul etmedi. Ne söyleyecekti, söyleyeceklerine nasıl başlayacaktı? Ben

---

ertesi gecesi vefat etti.

3 Dr. Nâzim (1870-1926). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan hükümetlerde Maarif Nâzırlığı yapmış; Cumhuriyet'ten sonra Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikasti davasında suçlu görülmüş ve İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edilmiştir.

4 1914'te başlayıp 1918'de sona eren I. Dünya Savaşı.

muhtemel bir taarruza peşin olarak mukavemete hazır bulunan bir adam hâlinde idim. Daha ağzını açmadan kapı açıldı ve Başmusahip Enver Ağa'nın biraz çıkışça dişleriyle, biraz gergin zayıf yanaklarıyla daima sıritiyor zannını veren simasını gördüm. Beni yalnız bulmak ümidiinde iken bir misafirle görünce şaşaladı. Mutlaka söyleyecek hususi bir şeyi vardı. Ufak bir itizâr ile Doktor Nâzım'ı bırakarak kalktım, onun yanına kadar gittim. Enver Ağa pek yavaş bir sesle:

“Efendimiz,” dedi; “bu sabah istihmam buyurdular. Mâbeyn’çe geç teşrif edecekler. Hattâ yemeklerini haremde alacaklar. Başkâtîp beye sor; müstacel bir iş yoksa geç kalmakta bir beis var mı?” dediler.

“İstirahat buyursunlar,” dedim; “şimdilik öyle bir iş yok. Zuhur ederse arz olunur.”

Enver Ağa gitti. Ben yerime, misafirimin karşısına geçtim. Acaba bu ziyarete sebep nedir?

### 35

#### İlk hasbihâl, Sadık Bey meselesi —

#### Hünkâra telkinatta bulunanlar var mı? — Şeyhler, hocalar, muhalifler — Giderayak — Sadrazam neler konuşur?

Ben bekliyordum ve söze başlamasını beklerken ona bakıyordu. Onun orta, hattâ kısaya yakın bir boyu vardı. Sevimli ve kendisinden korkunç şeyler beklenememek emniyetini veren bir simasında, tatlî gözleri daha iyilik isteyen, müfid olmak imkânını bulursa mutmain olacak zannını veren bir nazarla bakıyordu; mâmâfih karşısında gizli işlerle meşgul olduğuna hükmü verilen adamlardan intişar eden bir ürküklikle durulurdu, ben de hafif bir gülümseme, fakat yüreğimde ürken bir hisle bekledim.

Burada kaydetmeliyim ki onun İzmir'de gür sakalı ile tüttüncülük perdesi altında uzun müddet mesaisine ve buna dair menâkıbina vâkıftım; o da benim vukufumu bîlirdi ve böylece onun İzmir hayatı benim İzmirliliğimle birleşerek arada temas olmaksızın bir bağ vücuda getirmiş oluyordu.

Nelerden bahsetti? İlk önce sözü ona bıraktım. Bir istizâh, bir isticvap mahiyetini kesbetmeksiz benden saray teşkilâtına,

Mâbeyn adamlarına, yapılan işlere, yapılmayan şeylere, hünkâra, mukarriblerine dair malumat istedî. İstedi tabiri doğru değil, pek çekingen parmak dokunmaları ile düğmelere basıyordu, ben de onu doyurmak için bol bol malumat veriyordum ve kendi kendime: "Sen de benim elime geçmişken şu bol izahatımın bedelini sana ödetirim. Benim de anlamak istediklerim olmalıdır" diyordum.

Nitekim öyle oldu. Korkularından, müşahedelerimden, matbuattan, hususuyla Meclis-i Mebusan'dan, firkalardan, harpten, bir türlü Türkük camiasına yaklaşırlamayan ırklardan, taassuptan, sarık altında kat kat saklanmasına rağmen fişkiran din davasından bahsederken sözün cereyanı cemiyetin şaşırılmış haline intikal etti ve bu arada Sadık Bey ismi geçmiş oldu.

Ben neden bahsetti isem onu da benimle aynı duyguda, aynı korkuda buldum ve cemiyetin mefküresine en kavi bağlarla iman eden bu adamı o derece şüpheye düşmüş görünce ben de daha ziyade fütura düşmüş oldum.

Hele ben, cemiyetin artık kendisine bir teveccûh ibresi tayininden aczine işaret edince onun kuvvetle itiraz etmesine intizar ederken aksine benden ziyade sarahatle onun acz itiraf etmesine oldukça şaştım. Sadık Bey meselesinde ve onun temsil ettiği efkârı bastırmak hususunda başını sallayarak: "Pek zor ve pek büyük tehlike davet eder bir iş!.." deyişivardı ki o aczin en belig beyanı oldu.

Bu uzun süren musahabe esnasında asıl ziyaret maksadı açıklanmamıştı. Mektuplarda asıl maksadın hâmişlerde, ziyaretlerde de gider ayak veda sıralarında olduğunu bildiğim için musahabenin sonuna muntazirdim.

Nihayet bu dakika geldi. Sadık Bey meselesini müteakip açıkça sordu: "Hünkâri ziyaret eden şeyhler, hocalar vardır, diye işitiliyor. Bunların telkinlerinden hazer etmez misiniz?"

Tahminen şu tarzda cevap verdim: Bunların Mâbeyne gelmeleri pek nadirdir. Gelenlerle de üçüncü mâbeynici ve hünkârin kaynı İbrahim Bey meşgul olur. Bunları menetmek mümkün değildir, zaten Mâbeyn'de menedilse haremde menedilemez. Kadınlar, musahibler, Mâbeyn erkânının murakabesinden kaçan türlü vasıtalar vardır ki onlarla hünkâr arasında münasebet tesis edebilirler. Fakat velev hazer edilmek lâzım gelen telkinler olsa bunun hünkârin "Azıcık aşım açısından başım" siyasetinde zerrece bir tesiri olamaz.

O, bu cevap üzerine birden asıl ziyaret maksadını meydana vurdu, tabir-i mahsusu ile baklayı ağızından çıkardı;

“Sadrazam paşa,” dedi; “pek sık Mâbeyn'e geliyor. Her defasında da huzura kabul ediliyor. Acaba nelerden bahseder?..”

Anlamakta gecikmedim ki Hüseyin Hilmi Paşa da cemiyetin o kadar itimadını hâiz değil. Hele muhatabımın, Selanik'ten dolayı pek dostu olduğuna hükmedilebilecek olan sadrazam hakkında bu sözü bende bir taaccüp uyandırıldı. Pek ihtiyat ile cevap vermek lâzımdı.

“Evet,” dedim; “hünkâr kendisine pek ihtiram gösterenlerden hazzeder. Sadrazamların haftada iki kere Mâbeyn'e uğraması da âdetmiş. Her defasında kendisi Matbah-ı Hümâyûn'dan nefis yemeklerle i'zaz ediliyor. Mâbeyn'e gelen bir sadrazamın huzura kabul edilmesi de pek tabiidir. Hattâ huzurda uzun müddet kalır. Hüseyin Hilmi Paşa pek zeki, pek nazik, mizac âsına, nabzgir bir zattır. Bunu bilirsiniz. Hünkâr onun musahabesinden pek mahzuz görünüyor.

Bu sözleri pek dikkatle dinledi. Ve ilk suali tekrar etti:

“Acaba nelerden bahseder?...”

Bunu bilmek mümkün olmadığını söylediğinden sonra ilâve ettim:

“Hünkârin içine dert olan tamir işleri vardır. Sonra hanedana mensup olanlardan birçoğunun para meseleleri vardır. Bu oldukça geniş bir musahabe zeminidir. Hakan-ı sâbika dair Hüseyin Hilmi Paşa'nın hâtıralarını, müşahedelerini, hünkârin da kendi tercüme-i hâline müteallik hikâyelerini ilâve ederseniz, mülâkatın uzun sürmesine şaşmazsınız...”

Bunları gülümseyerek söylemiş olacağım ki o bir tuhaf mânâ ile dinliyordu. Mütalâami icmal etmek lâzım geldi:

“Zannetmem ki mühim siyâsi mesâilden bahsolunsun.”

O ayağa kalktı. Eğer o da mütalâasını icmal ederek iki çift söz ilâve etseydi, diyecekti ki:

“Acaba hünkârin nezdinde cemiyeti düşürmeye mi çalışır?..”

Bunu demedi. Pek nazik hal ile ve bana teşekkür ederek çıktı. Divanhâneye kadar teşyî ettim. Odama avdet ederek yerime oturdum ve bir sigara yakarak düşündüm. Düşündüm ki bu ziyaretin elbette bir maksadı vardı. Hünkâri görenleri mi anlamak istiyordu, onun zihnine atılacak tohumlardan mı kuşkuluyordu. Bu ziyaretin sâiki yalnız kendi tecessüsünden mi ibaretti, yoksa firka tarafından mı gönderilmişti? Belki de yegâne ziyaret maksadı Hüseyin Hilmi Paşa meselesiyydi. Cemiyet hesabına sadrazama dair bir fikir

edinmek istemiş olacak. Zihnimde bu faraziye gittikçe derinlere batan bir çivi oluyordu.

Su halde?

Şu halde Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaret günlerinin madut olduğuna mı karar vermeliydi?...

### 36

#### **Gece yarısından sonra beni saraydan istiyorlardı — Acaba ne var? — Hüseyin Hilmi Paşa'yı saraydaki oda bulduk — Dr. Nâzım'ın sualleri ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın ziyareti arasında köprü**

Dr. Nâzım'la cereyan eden mülâkatin sonu ne zaman geldi, bunu tayin edemeyeceğim. Belki bir hafta, belki bir ay, belki daha uzun bir zaman sonra... Hattâ bunu artık düşünmez olmuşum. Uykularıma karışan şeyler arasında bunun bir izi kalmamıştı. Bir gece Nişantaşı konağında rahat rahat, derin derin uyuyordum, birdenbire cayırtılı, zırıltılı bir telefon zili ile sıçrayarak uyandım.

En evvel başucumda kandilin hafif ziyasıyla saatе baktım: Gece yarısından sonra bir... Mutlaka yanım!.. dedim. İstanbul'u baştan başa yakan yangınlardan, hele bunların arasında Fatih ve Aksaray hâlelerinde müşahit vazifesile bulunarak ıztırapтан kıvrana kıvrana harap olduktan sonra yanım fikri yüreğimde her vesile ile çırپınan bir korku olmuştu. Âlete sarıldım: Saraydan bir ses. Nöbette bulunan yâver yahut kâtip bey beni hemen Mâbeyn'e davet ediyor ve arabanın konağa gelmek üzere olduğunu söylüyordu. O kadar... Söz kısa kesildi, belliyi ki sebep söylenmek istenilmiyordu. O saatte ne olabilirdi?

Saatler geçmişti ki hünkâr hareme çekilmiş olacaktı. Belki birdenbire bir hastalık! Pencereden baktım, bir yanım emaresi yoktu. O halde?.. Mademki konuşmak arzu edilmiyordu, demek sormak da münasip değildi. Giyinip hazır oluncaya kadar araba gelmiş oldu ve hemen Maçka'dan, Bayıldım Yokuşu'nun her hat-vede bir kaza ihtimalini getiren dik bayırından Mâbeyn'e indim. Saat kulesi tarafında Koltuk Kapısı'nda nöbetçi bekçi bana müterakkipti. Sarayın dışında yarı karanlıkta bir arabanın gölgesini de farketmiştim...

Bir dakika sonra görerek anlaşılacak bir muamma için acele etmeye lüzum yoktu, hattâ bunun anlaşılmak lezzetini biraz geçiktirmekte de bir zevk vardı.

Bekçi bana odama kadar delâlet etti. Kapıyı açtım, derhal tâ köşede koltukta sadrazamı, Hüseyin Hilmi Paşa'yı,<sup>5</sup> karşısında elleri kavuşturulmuş, ayakları sandalyenin altında, mütedibbâne ve perişan bir halde Sabit Bey'i gördüm. Belliydi ki o da evinde, yatağından kaldırılmış, hemen gönderilen bir araba ile getirtilmiş idi. Belki de benden evvel onunla görüşecek kadar zaman bulunmamıştı. Sabit Bey beni görünce bir imdat bulmuşcasına nefes aldı ve ayağa kalkarak yerini bana bıraktı. Kendisi ayakta, çekilip çekilmemek lazım geleceğinde mütehayyir, bekledi. Sadrazam, gayet çatık, sınırlarını zor zapteden bir adam halinde ve mutad hilâfına yerinden kımıldamayarak, yalnız eliyle Sabit Bey'e: "Kalınız!..." işaretini vererek, bir dakika sustu.

Bu bir dakika içinde, zihنime yüzlerce ihtimaller hûcum etti: Bir isyan, bir suikast, bir harp, bir musibet...

Saray hayatında buna müşabih türlü beklenmeyen vak'alar, olmayacak saatlerde gelip bizleri bulmuştı; bunlardan biri... Yalnız aklıma, böyle bir saatte sadrazam ziyaretinin asıl sebebi gelmiyordu. Bu sebebi onun ilk kelimesi meydana çıkardı:

"Hâk-i pây-ı şahâneye," dedi; "istifamı takdime geliyorum."

Dondum. İstifa?.. Sadrazam olsun, kim olursa olsun, memuriyet hayatında bu her zaman mümkün bir hadise idi. Yalnız böyle, olmayacağı saatte, çoktan hareme çekilmiş ve uykusuna iyiden iyi dalmış bir ihtiyar hünkâra istifa takdimi için isticale sebep ne olabilirdi?

Hüseyin Hilmi Paşa bence zamanın icabına en uygun bir sadrazamdı. Ona küçük yaşımdan beri, tâ ben bir rüştîye çocuğu, o da İzmir mektupçusu iken başlayarak merbut idim. O da bana her vesile ile temayül gösterirdi. Hakkındaki fikirlerimin membâi yalnız bu hissiyat zemininden gelmiyordu. Akdeniz'in küçük adalarında küçük kâtipliklerle başlayarak, İzmir'de vilayet mektupçuluğundan atlayarak, merhale merhale yolunu geçen ve her kademedede yükseldikçe o mertebe lâyik kabiliyetlerin senetlerini getiren, Abdülhamit zamanında pek girgin, pek faal bir devlet recülü sıfatıyla vezarete kadar yükselen, icabında sarık, sırtında cübbe bir

<sup>5</sup> Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1922). Sultan II. Abdülhamit'in saltanatında, 31 Mart Vakâası'nda ve Sultan Reşat zamanında sadrazamlık yapan devlet adamı.

kiyafet-i diniye ile bu kiyafetin iyi tesir yapacağına hükmedilmiş Arap diyarlarına memur edilirken birdenbire Rumeli İslahatına memur, Avrupa mümessillerine karşı en sık, en zarif bir Garp siyaset adamı sıfatı ile Selanik'e gönderilen, orada ihtilâl müteşebbislerine imkân mikyasından fazla muavenet ederek İttihat ve Terakki'nin emellerine hizmet eden, nihayet Sultan Reşat'ın sadrazamı sıfatı ile de hünkârdan başlayarak herkesi memnun bırakan bu devlet recülü nasıl olmuştu da böyle, bu saatte, sabahı bekleyecek kadar itidal ve sabır göstermeyerek Dolmabahçe Sarayı'nın kapılarını açtırmış idi?..

"Aman, efendim; bu nasıl olur?" diye kemâl-i samimiyetle ve cidden pek büyük bir üzüntü ile mukabele edecek oldum; derhal katî bir karar almış ve ne olursa olsun kararından dönmemeye ahd ü peyman etmiş bir adam sıfatıyla eli ile beni tevkif etti.

"Fırka ile anlaşmak mümkün olmayacak. Ekseriyete istinat edemeyecek bir sadrazamın da makamında kalmasına imkân yoktur. Şevketmeab efendimiz bunu takdir ederler ve icab eden kararı alırlar" dedi ve sonra ilâve etti:

"Sizden rica ediyorum, hemen arz ediniz..."

Birden zihnimde, karanlıklarda bir kibrî çakılmış gibi, her şeyi gösteriveren bir parıltı oldu. Muamma halinde kalmış olan o ziyaretle bu istifa arasında derhal köprü kuruldu.

Burada itiraf ederim ki cemiyetin siyasetinde ve hükümete müdahalelerinde bana ötedenberi hoş görünmeyen tezahürler olurdu. Geçmiş devrin güzide unsurlarını kendi lehine celbetmek imkânlarından istifade etmeyerek ekseriyet üzere fevri hamlelerle bunları güçendirmiş olmasının nasıl fena âkibetler tevlid ettiğine şahit olmuştuk. Tek bir misal olarak Kâmil Paşa'yı elden kaçırmış olmasını zikretmek mümkündür. İşte şimdi de, Hüseyin Hilmi Paşa kabilinden pek müfid bir unsuru aleyhine imale etmiş oluyordu. Kim bilir, ne yolda müdahalelerle...

Her iki tarafı dinlemek mümkün olsaydı belki daha insafa ve hakikate muvafık bir hüküm verilebilirdi, fakat ben ne bir, ne de diğer tarafı dinlemek için söyletecek mevkide değildim, mademki ne bu gece karşısında alınacak emirleri icradan başka yapacak bir işi olmayan bir memur olduğum sadrazamı, ne de evvelce kendi açık konuşmayarak beni söyletmeye gelen zâti tafsîlât vermeye davet edemezdim; susmaktan ve beklemekten başka yapacak bir iş

yoktu. Yalnız kendi kendime düşünmekten de memnu sayılamazdım. İçimden dedim ki:

“Fırka ile sadrazamın arası açılmış. Dünyanın her tarafında olağan bir hadise. Ancak..”

Evet, ancak, sadrazamın bu acelesine ve böyle gizlice, kimseye duyurmayacak bir şekilde gece yarısından sonra hünkâra müracaatına, hususıyla icab eden kararın alınmasını ondan beklemesine sâik ne olabilirdi?

Belki fazla bir sinir buhranı, belki de hünkârin kendisine karşı iltifatlarını ihtiyaç takdirinde güvenebilecek bir istinat yeri olmak üzere telâkkisi... Bu ikinci ihtimali kabul etmek için padişahların iltifatına, teveccühüne inanacak kadar kendisinin safvet sahibi olmasını kabul eylemek lâzım geliyordu. Bu, her mânâsıyla zeki olan adamda böyle bir safvetin vücutunu bir türlü farzedemiyordum.

### 37

**Metîn adam: Cılız fakat muannid — Emre itaat lâzım geliyor:  
Hünkâr yatağından kaldırılacak — Odada derin bir sükût ve  
intizar — Hünkâr uyandırıldı, fakat hiç şaşmadı —  
Hüseyin Hilmi Paşa'nın beklemediği netice**

Hüseyin Hilmi Paşa benden cevap bekliyordu. İtiraf etmeliyim ki verilecek cevabı bulamıyorum. Mevkiiimin, vazifemin haricine çikarak onu kararından vazgeçirmek teşebbüsünde bulunmalı mıydı? Bu, biraz garip olmaz mıydı? Benim sözlerimle kararını değiştirerek arabasına binip konaguına gider miydi?

Büsbütün susmak da garip olacaktı. Hünkârin kendisine olan teveccühünden uzun uzun bahsettim, bu istifanın ne büyük bir tesir yapacağını hatırlıma getirdim, hele böyle, gece yarısından sonra uyandırılarak bu haber arz olununca...

Bu son sözleri söyleken hünkârin böyle uyandırılmasındaki garabeti ihtar etmek istiyordum. O:

“Hayır, hayır,” dedi; “siz hemen arz ediniz...”

Bu bir emirdi, mütâvaattan başka çare yoktu.

Hüseyin Hilmi Paşa ince, cılız vücuduna rağmen pek muannid, pek metin bir fitrat sahibiydi. O pek ince fakat pek hamuru sağlam

bir çelik şerit gibi idi ki eğilir, bükülür, her inhinayı kabul eder, fakat çatlamaz, kırılmazdı.

İnce ve cilz, dedim. Gözlerimin önüne geldi. Kupkuru bir deri bir kemikten ibaretti. Soğuktan korkar, fakat obur bir şişman kadar yiyp içmekten yılmazdı. Kişi, yaz kat kat fanilalar içinde, türlü kalın yeleklerle ve geceleri kim bilir kaç hırka, kürk ve başında takkelerle soğuğa karşı siper altına giren bu zayıf vücudun midesi, inat ve sebat hasletleri kadar, bitmez tükenmez bir kuvvet sermayesine mâlikti. Bunu tek başına kendisine mahsus sofradı hizmet eden Enderun efendileri hayretle görülerdi. Onu böyle fazla yer ve sekiz on fanila, gömlek ve yelek altında barınır gördükçe yatağında bir mumya gibi hırkalara sarınan, başına birbiri üstüne sekiz on takke ve külâh giyerek uyuyan, günde bir defa fakat on defaya bedel yemek yiyen, marazlarla, sakatlarla dolu vücudu her türlü yorgunluklara rağmen seksen şu kadar sene en müşkül vazifelere tahammül eden meşhur Talleyrand'a<sup>6</sup> benzetirdim.

Başka bir kelime söylemeyeceğine delâlet eden bir aşık sima ile bana baktı, Sabit Bey'le ben de birbirimize bakıştık. Hünkârı uyandırmak lâzımdı.

Her şeyden evvel nöbette bulunan musahip uyandırılacaktı, o Mâbeyn'le harem arasındaki uzun dehlizi geçecek, haremde demir kapısına vuracak, haremde nöbet tutan musahibe anlatacak, o da hünkârin hizmetinde nöbet tutan hazinedar ustayı uyandıracak, nihayet müsta'cel bir iş için başkâtibin hünkârı görmek istediği arz olunacaktı.

Bu, hiç olmazsa yarım saatlik bir iştı, fakat çare yok, sadrazam:

“Mutlaka!..” der gibi bir sükût ile bekliyordu. Nihayet bu iş yapılabildi. Bu bekleme zamanında odamda ağır bir sükût vardı. Sadrazam neticeyi bekliyor, Sabit Bey bir kenara büzülmüş susuyordu; ben de bu müşkül işin içinden nasıl çıkılacağına mütehayyir, havadan sudan bile bahse cesaret edemiyordum.

Nihayet mahut dehlizi takip ederek, ağır demir kapılardan geçerek, hünkârin yatak odasına kadar isal edildim. O, arkasında ince kakum<sup>7</sup> kürk ile, ayaklarında keçe terlikler ile bana muntazırı. Her şeyden evvel böyle bir saatte, sadrazamın ısrarına mağlûp olarak,

6 Talleyrand (1754-1838). Fransız İhtilâli'nden sonra çeşitli görevlerde bulunan devlet adamı. Napolyon'un ünlü Hariciye Nâziri.

7 Daha çok Kuzey Avrupa'da yaşayan ve sansara benzeyen bir hayvan.

tasdia cesareti affettirmek istedim. O bir kelime söylemeyerek dinledi. Müracaatın sebebini de söylediğten sonra sordu:

“Böyle bir vak'ada ne yapılır?” dedi.

Cevap verdim:

“Şevketmeab efendimiz iki şıktan birini ihtiyar buyurursunuz. Ya istifayı kabul etmezsiniz, o zaman...”

Beni kesti:

“Cemiyeti gücündirmiş oluruz.”

Ben devam ettim:

“Yahut kabul edersiniz, fakat yeniden kendisini sadarete tayin edersiniz. Yeni teşekkül edecek heyet itimat kazanamazsa Meclis'i feshedersiniz, yeniden intihaba teşebbüş olunur...”

Başını salladı: “Fena!...” demek istedi.

İkinci şikka geçtim:

“Yahut istifayı kabul buyurursunuz. Âyan ve Mebusan reislerini celbederek onlarla istişareden sonra yeni sadrazamı tayin buyurursunuz...”

Pek şaşıyordum. Hünkârda kat'iyen beklenmemiş bir şeye vâkil oluyor hâli yoktu. Muhakkak kendisini buna hazırlayan bulunmuştu. Kim?.. Belki de Ahmet Rıza...

Dedi ki:

“Hüseyin Hilmi Paşa'ya benden selâm söylersiniz. Pek ziyade teessûf ederim. Ben kendisini pek çok zaman yanında bulundurmak isterdim, fakat...”

Aşağısını dinlemeye lüzum yoktu. Yatağına bakarak sonunda:

“Yarın Âyan ve Mebusan reislerini davet edersiniz. Birkaç gün sonra da Hüseyin Hilmi Paşa'yı kabul ederim,” dedi ve ayağa kalktı.

Mâbeyn'e avdet ederek odamda hâlâ kımıldanmadan bekleyen Hüseyin Hilmi Paşa'ya bu neticeyi haber verince o da ayağa kalktı ve bir kelime söylemeden kendisine böyle bir cevap getiren adamı kısaca selâmlayarak yürüdü.

Acaba hünkârdan fazla bir cesaret hamlesine intizar edecek kadar safvet sahibi mi idi? Ve bu meselede kendisine başkâtibin merbutiyetinden ne bekleyebilirdi? Bu sualın üzüntüsü yüregimde düşümlenerek ben de evimin artık soğumuş olması lâzım gelen yatağına döndüm.

Yatağı girdim, fakat uyudum diyemeyeceğim. Belliydi ki Hüseyin Hilmi Paşa sık sık huzura kabul edilip bol bol iltifata mazhar

oldukça ihtiyaç takdirinde hünkârın himayesine güvenebileceğine, işte şu istifa içinde firkaya galebe çalışacağına, belki de yeniden intihap yaptırarak cemiyeti tarumar edeceğine zâhip olmuştu. Hayatta, hususuyla saltanat makamına karşı o kadar tecrübe olmayan bir muhakeme-ye takılarak gece yarısından sonra saraya kadar gelmekte istical etmişti? Hele bu aceleye sebep ne idi? Sabah olmadan firkayı bir muzafferiyeti karşısında âciz bırakmak umidinde mi idi?

Eğer bu ümit boşça çıkmışsa bunda İttihat ve Terakki'nin sarayda bir aleti, padışahın zihninde müstesna bir tesir sahibi olan başkâtibin icab eden mikyasta eski dostuna muavenette bulunmuş olması neticesini çıkarmak icab etmez miydi? Şu halde, evet, şu halde, onun da alacağı olsun. Aklımdan geçen bu tehdidin altında uyumuş olacağım...

### 38

#### **Gene bir gece daveti — Hüseyin Hilmi Paşa'nın konağı yolunda — Kabul ve bol iltifat — Fırka beni istifaya davet edecekmiş — Bir şüphe ve nihayet inşirah**

Zaman geçiyor ve geçikçe her günün vakalarını geçmiş günlere naklederek araya bir perde çekiyordu; benimle Hüseyin Hilmi Paşa arasında da böyle bir sis tabakası peydâ olmuştu; ben onu, istifasını, o gecenin hikâyesini unutur gibiydım; lâkin o beni unutmamış olacaktı ki bir gece, gene geç vakit telefonla uyandım ve onun sesini iştittim.

Beni bir mesele için görmek istediğini, evine kadar, hemen şimdidi, gidecek olursam memnun olacağını söyledi. Gecelerini uykusuz geçiren bu zâtin başkalrı hesabına o gecelerin nasıl geçirildiğini tahmin edemeyişine şaşmak icab ederdi, fakat şaşmaya vakit kalmadı; "Acaba nedir? Gene ne var?" diye bu derece acele edilişinin sebeplerini araştırırken bir yandan giyiniyor, bir yandan da gecenin bu saatinde Nişantaşı konağından çıkararak araba bulmak mümkün olmayacağına göre, yarı karanlık sokaklardan tâ Şişli'de onun konağına kadar yaya yürümenin zahmetini düşünüyordum.

Yarım saat sonra konağının dış merdivenlerinden çıktı, o, caddeye nâzır odasında bana muntazırdı. İlk sözlerin ne olduğuna

bu gün vâkif değilim, asıl hatırlımda kalan davet edilişimin sebebini teşkil eden mesele oldu.

Bu meseleyi şöyle icmal etmek mümkündür: "Bilirsiniz, ben sizi ne kadar severim. Arada uzun senelerin tesis ettiği bir rabita var. Sonra sizin dirayetinizi, iktidarınızı en ziyade takdir edenlerdenim. Hatırınızdadır ya, siz daha küçük bir çocuk iken, ben sizde mevcut ve inkişafa müstait liyakatları görmeye muvaffak olmuştım."

Bu iltifat sözlerini dinlerken kendi kendime: "Bunların sonu iyи geleceğe benzemiyor. Bu tütsülerin beni uyuşturucu bir hikmeti olsa gerek..." diyordum.

Ve, öyle olduğunda şüpheye mahal kalmadı, iyice tütsülendikten sonra o devam etti:

"Sizin sarayda müşkül vazifelerinizi ne maharetle idare ettiğiniz, şevketpenah efendimizin ne kadar teveccüh ve itimadını kazandığınızı daima görüyordum."

Bu cümle biraz da siteme benziyordu.

"Maalesef," dedi; "herkes sizi benim kadar takdir etmez. Bu gün bir şeye vâkif oldum ve hemen vakit geçmeden size haber vermek istedim."

Kendi kendime: "Hayırdar insallah!.." dedim.

Hiç hayır değildi. Devam etti: "Fırkada aleyhinizde şedit bir cereyan var. Sizi istifaya davet etmeye karar verilmiş. Muvaşafat etmezseniz azle kadar gidilecekmiş. Hattâ yerinize halef bile tayin olunmuş."

"Acaba kimdir?" diye bir sualimi bekleyerek durdu, ben sormayınca o söyledi: "Hacı Âdil!"<sup>8</sup> dedi. Bu dinlenilen sözleri bittabi büyük bir merak ile telakki ediyordum, hele son sözü pek şüphe ile karşıladım. Asıl merak olunacak cihet paşanın bunları bana söylemeye lüzum görmesinin sebebini keşfetmekteki. O sırada zihnimde bir uğultu içinde fikirlerin arasından hakikati avlamak imkâni yoktu, bu işi yatağıma girdikten ve kim bilir nasıl gelecek olan uykuyu beklemek için gözlerimi yumduktan sonra yapacaktım.

"Size haber veriyorum ki," dedi; "şimdiden tedbir alınız ve şevketpenah efendimiz nezdinde de münasip bir teşebbüste bulununuz..." Bu kendi istifası vakasını hâtrâ getiren bir sözdü, yalnız ona cevap verdim: "Fırkaca böyle bir karar verilmişse şevketpenah

8 Hacı Âdil Arda (1869-1935). Bürokrat, siyasetçi ve devlet adamı. Edirne valiliği yaptı, 1912 yılında "Sopalı Seçimler" diye bilinen seçimlerden sonra İttihatçıların Dâhiliye Nâziri oldu.

efendimize beyhude bir müraaatta bulunmaya lüzum kalmaz. Zât-ı sâminize bu hayırhahâne ihtarınızdan dolayı arz-ı şükran ederim. Vazifemi de terketmek zamanını da büyük bir tevekkülle karşılaşmak en doğru bir hareket olur.”

Tahminen böyle mukabeleden sonra daha ziyade kalmakta belki temkin tavrını elden kaçırın tehlikesi görerek ayağa kalktım ve en süslü temennâlarından birini savurarak Şişli'den Nişantaşı'na kadar loş sokakların kaldırımlarını seke seke avdet ettim. Düşünmüyordum, fakat zihnimde bir kasırga, bu kasırganın içinde türlü ihtimaller ve hepsinin merkezinde de “Hüseyin Hilmi Paşa'nın galiba bir öç çıkarması!..” şüphesi vardı.

Bu gece uyumadım, yapılacak yegâne iş ertesi gün erkenden meseleyi kurcalamak, bu sözlerin altında bir hakikat varsa onu bulmaktı.

Bu iş ancak menbaında görülebilirdi. O menbaı aradım buldum ve sabahleyin kalkıp hazır olduktan sonra arabayı istedim.

Doğru Talât'ın evine...

Galiba o da gece uyumamıştı ki beni haber verdikleri zaman henüz yatağında idi. Mâbeyn başkâtibinin böyle sabahın erken bir saatinde evine kadar gelişinin fena bir sebebi olacağı vехми ile beni bekletmeden hemen o yatak kıyafetiyle geldi ve her vakit alay eden sesiyle:

“Başkâtip bey... (Bana gülerek böyle hitap ederdi) ne haber?..” dedi.

Anlattım. En evvel beni biraz çatıkça dinledi. Sonra gene alaya avdet ederek:

“Demek, sana saraydan yol göründü. Adam, sen orasını, hünkârı pek iyi idare ediyordun. Hacı Âdil bu işi senin kadar becerebilir mi, dersin?..”

Sonra birden alayı bırakarak ciddi hâliyle:

“Bana şu istifa meselesini hikâye etsene!..”

Onu kimseye söylememiştüm, hattâ refikim başmâbeyinciye bile anlatmamıştım, bu, benimle esvapçıbaşının arasında kalmış bir sırdı. Talât bunun hikâyesini elbette öğrenmiş olacaktı, her halde bir defa benden dinlemek istiyordu. Hiçbir tarafını ihmâl etmeye-rek anlattım.

Kendisinde nadiren görülen sabır ve hilim ile fakat hep alaya münhemik fitratının gülümsemesiyle dinledikten sonra:

“Pekâlâ!” dedi; “Dün gece sana söylediklerinin sebebi gayet aşıkâr!.. Seni firkaya karşı üzütmek... Bundan ne çıkar, bilmem, her halde sana bir üzüntü, bir kuruntu vermek. İşte sen o istifa gecesi onun umduğuna muvafık bir netice alsaydın dün gece onun evine kadar yorulmaz, bu sabah da buraya kadar zahmet etmezdin. Sen şimdi buradan gene arabana biner, sarayına gider, padişahına da bunlardan hiç bahsetmezsin. Başka yapılacak bir iş yok...”

Siması berrak, gözleri ruhunun saffetiyle ışıldayan, alaycılığının altından halis hissiyatı insanı ısıtan bu müstesna adamdan yüreğimde azîm bir inşirah ile ayrıldım. Artık anlaşılmıştı ki hiç müstahak olmaksızın derin bir kin kazanmıştım ve kim bilir nasıl vesilelerle bu kînîn tezahürlerine maruz kalacaktum.

Nitekim öyle oldu. Bu da ayrıca karışık bir hikâyedir.

### 39

#### **Huzura girenler — Hacı Âdil'in hâtırası — Hünkâr, şâir-i âzam için ne demişti? — Recaizâde'ye ihsan edilen saat — Abdurrahman Şeref Bey'in vak'anüvisliği — Çok konuşan**

Zihnimî günlerce burgulayan bir sualvardı, ve bir zaman, hattâ bugün bu sualin başka bir ihtimale imkân bırakmayacak derecede katî bir cevabını bulamadım: Hacı Âdil'in ismi ne maksatla bu işe karıştırılmıştı?

Hacı Âdil'le ben aralarında daima samimiyet ve muhalesat hü-küm süren iki dost idik. O bana ne kadar muhabbet ve merbutiyet gösterir idiyse ben de onu o kadar takdir ve ihtiram ile telakki ederdim. O, bu telakki tarzına tamamıyla müstahak idi, ne o günlerde, ne daha sonraları, onun ömrü sonuna kadar ben bu hissiyattan ayrılmadım. Bugün şu satırları yazarken o, uzun boyu ile, irice başı ile, yüzünün genişliğinde ve gözlerinin çekikliğinde Kazan, yahut Kırım ırklarına mensubiyetini zannettiren irtisamı ile, her hâlinde, söyleyişinde, gülümsemesinde kalbinin saffeti görülen sıcaklığı ile, hele hiçbir zaman hiçbir vesile ile hilâfına şahit olunmamış kibarâne edası ile gene gözümün önüne geliyor. Eğer bana onu, yerime geçmek için tertibat yapan bir hilekâr olarak zannettirmek istenildi ise bu, pek boş bir teşebbüstü, öyle değil de ben çekilince firka tarafından beni istihlâf etmek üzere seçilmiş idiyse memuri-

yet hayatında halef selef olmak kadar tabii bir hadise olamazdı. O halde? Hacı Âdil ile Selanik'te, biri umumî müfettiş, diğeri Rüsumât Nâzırı<sup>9</sup> iken aralarında belki soğukluk geçmiş olabilirdi, daha doğru bir faraziye olarak onun sık sık saraya gelmesinden ve hemen her defasında hünkârı görmesinden kuşkulanılmış olabilirdi. O Selanik'ten sonra Edirne valisi iken hünkârin seyahatinde orada bulunmuş ve oradan başlayarak teveccühe mazhar olmuştu. İlimle, irfanla, güzel söz söyleyen ve söylediklerinden daima temiz yüreğinin duyguları beliren bu zat padışahın pek hoşuna giderdi. Onu pek mütedeyyin ve o nispette ahlâk salâbetiyle muttasif tanıyan hünkâr, her suretle itimada şayan olan bu adamın o sıralarda firkada pek sözü nâfiz bir unsur olduğuna da vâkif olunca, kendisine bol bol iltifati esirgemezdi.

“Acaba diyordum; kendisini istifaya mecbur eden ve hünkâri hemen istifayı kabule sevk eyleyen âmillerden biri olmak üzere Hacı Âdil'den mi şüphe ediyordu?”

Hulâsa: Bu sualın cevabı ne olursa olsun, netice itibariyle o telkinden bir şeyler çıkmadı, Hacı Âdil gene saraya devam etti, biz gene seviştik, hattâ uzun senelerden sonra o Malta mevkufiyetinden<sup>10</sup> kurtulup avdet ederek beni sarayda değil, Tütün İnhisarı Şirketi'nde idare meclisi riyasetinde, kendisini de gene o şirketin İstanbul başmüdüriyetinde bulunca, sık sık temaslarımızda sevişmekten hâli kalmadık.

Hayatta tamadığım şahsiyetlerin en temizlerinden olan bu zâtın ruhuna karşı burada ihtiram borcunu ödemmiş oluyorum.

Hünkârin huzura kabul etmekten, konuşmaktan zevk aldığı zevat arasında Sait Paşa'yı<sup>11</sup>, Kâmil Paşa'yı<sup>12</sup> zikretmeden geçmeyeceğim. Hele dikkat etmekten hâli olamazdım ki kendisinde Abdülhamit'e hizmet etmiş ricali tanımak, onları kendisine cezb

9 Gümruk İdaresi.

10 Aralarında Sait Halim Paşa, Şeyhülislâm Hayri Efendi, Fahrettin Paşa, Refet Paşa, Ali Fethi (Okyar), Hüseyin Rauf (Orbay), Ağaoglu Ahmet gibi devlet adamları ve politikacılarla Ziya Gökalp, Süleyman Nazif ve Celâl Nuri gibi edebiyatçıların da bulunduğu Malta sürgünleri toplam olarak 142 kişiden meydana gelmektedir (bk. Bilâl N. Şimsir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1976, s. 473-477).

11 Mehmet Sait Paşa (1838-1914). Küçük Sait Paşa olarak da tanınan, Sultan Abdülhamit dönemde yedi defa sadrazamlık yapmış son dönem Osmanlı devlet adamlarından.

12 Mehmet Kâmil Paşa (1833-1913). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde dört defa sadrazamlık yapmış devlet adamı.

etmek, hattâ sıra gelirse gene zaman-ı sultanatında hizmete davet eylemek için bir hafî emel de mevcuttu. Namuslarıyla, şöhretle-riyle, iktidarlarıyla tanılmış eski ricali de, nadiren, davet ederdi. Bu meyanda Köse Raif Paşa'yı<sup>13</sup>, şâir-i âzam Hamit'i<sup>14</sup>, Recaizâde Ekrem'i<sup>15</sup>, Abdurrahman Şeref'i<sup>16</sup> tahattur ediyorum.

Raif Paşa hayatının sonlarında, zamanın padişahı tarafından hakkında gösterilen iltifata mütehassis olmuştu elbette, fakat onun mızacı böyle memnuniyetlerini izhar etmeye müsait değildi. Onu gördükten sonra hünkârin bana: "Pek âkil, pek fatin bir zat!" deyişinden anlaşıldı ki hünkârin üzerinde çok iyi bir tesir bırakmıştır. Abdülhak Hamit pek mahcup davranışmış olacaktı. Hünkâr: "Bu zat için çok iyi şairdir, diyorlar ama çok az konuşuyor!" demişti. Ben yalnız: "Evet, Türklerin bugüne kadar gelen şairlerinin en büyüğü!.." cevabını vermiştim. Ondan bir şeyler okumuş, yahut bendegânından birine, mesela Sabit Bey'e okutmuş muydu? Bunu bilmiyorum. Ekrem Bey'den çok memnun kaldım, hattâ benim vasıtamla ona murassa bir saat ihsan etti. Bilmem o saat bir yâdigâr olarak hâlâ duruyor mu? Abdurrahman Şeref Bey'i, müverrih diye tanıdığından, vak'anüvis tayin etmişti. Padişahın sultanat an'aneleriyle böyle ilgileri vardı, vak'anüvisi olmayan bir padişahlığa tam nazarı ile bakamıyordu, fakat Abdurrahman Şeref tam mânâsiyla bir vak'anüvis olmamıştı. Vak'a yoktu ki onu yazmak vesilesi olsun. Birkaç ayda bir, güzel yazı ile takrirlik kâğıtlarda ve iyi bir ciltte ufak risalecikler takdim ederdi. Bunlardan bir ikiti-sini gördüm: Sade, kısa, ancak padişaha taallûk eden hadiselerin hikâyeleri... Hünkâr belki daha mufassal, müzeyyen şeyler umardı,

13 Köse Raif Paşa (1836-1911). Osmanlı Devleti'nin son döneminde valilik, nâzırlık ve Şûrâ-yı Devlet reisiği görevlerinde bulunmuş devlet adamı; şair Nigar Hanım'ın babası.

14 Abdülhak Hamit (1852-1937). Tanzimat, Servet-i Fünun, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet devirlerinde yaşamış şair ve tiyatro yazarı. *Sahra* (1879), *Belde* (1885), *Bunlar Odur* (1885), *Makber* (1885), *Duhter-i Hindü* (1876), *Nesteren* (1876) ve *Eşber* (1880) belli başlı eserleri arasındadır.

15 Recaizâde Mahmut Ekrem (1847-1914). Tanzimat devri şair ve yazarlarından. Evkaf ve Maarif nâzırlığı yapmış, *Servet-i Fünun* dergisi etrafında Edebiyat-ı Cedîde topluluğunun oluşmasına önde gelen bir figür. *Nağme-i Seher* (1871), *Yâdigâr-ı Şebâb* (1873), *Zemzeme* (3 C., 1883-1885) ve yeni bir retorik anlayışla kaleme aldığı *Talîm-i Edebiyat* (1882) en önemli eserleri arasındadır.

16 Abdurrahman Şeref (1853-1925). Osmanlı Devleti'nin son vak'anüvisi ve devlet adamı. *Tarih Musahabeleri* (1923) adlı eseri ilgi görmüş ve yeni harflerle de birkaç defa basılmıştır.

fakat Âyan'dan olan ve zamanın icâbâtına tam riayeti farize bilen bir vak'ânüvisten daha fazlası sâdir olamazdı. Bilemem bu risalecikler Sultan Reşat'ın metrûkâtı arasında bulundu mu?

Hamt için hünkârin çok az konuşuyor deyişini tahattur ederken hatırlıma başka bir hikâyे geldi:

Saraya ara sıra gelenler arasında bir eski sefir de vardı ki mütekait idi. Bir ümniye takip eder miydi? Zannetmiyorum, daha ziyade pek dostu olan başmâbeyinci ve başkâtip ile konuşmak için gelirdi. Bir maksat kovalamaktan çok müstağni olan bu zât konuşmak için değil, ancak söylemek ihtiyacının mağlûbu idi. O kadar güzel sözler, öyle yakası açılmadık fıkralar anlatır, hele öyleince mütâlâalarla şunu bunu çekiştirdi ki bize geldikçe onu saatlerce –evet saatlerce– dinler ve ekseriyet üzere bir yandan işe meşgul olurken bir yandan onu dinlemeye doyamayarak yemeğe de davet ederdik. Çekîştirmek, tabir-i mahsusu ile, fassalîk!.. Her halde vakit geçirmek için en iyi eğlencelerden biri. Hatırıma geliyor, ilk gençliğimde, bazan İzmir'de Nevzat'la<sup>17</sup> beraber boş kaldıkça o: "Haydi, adam çekiştirelim.." der ve ilk hâtıra gelenlerin ayaklarına birer ip takarak saatlerle vakit geçirirdik. Tabir caizse, mâsumâne olan bu çekiştirmelerden Nevzat pek zevk alındı, belki ben de biraz!..

Hâtırasını incitmek ihtimali ile ismini söylemeye lüzum görmediğim bu zât bir gelişinde daha sıkı fıkı dostu olan Lütfi Bey birden muvafakat cevabı vermeyerek gelip beni odamda gördü ve: "Ne yapalım? Bilirsin, bu zât bir kere konuşmaya başlayınca durmak bilmez. Hünkâr fena halde sıkılacaktır" dedi.

"Sıkı bir tenbih geçersiniz, hemen hünkâr kimildanınca sussun ve kalksun!.." dedim. Öylece yaptı, bu zât huzura kabul edildi ama yarı saat, bir saat, daha bilir miyim, ne kadar... Sonu gelmedi. Ben onun huzurda olduğunu unutmuştum, birden Lütfi Bey perişan bir halde odama daldı! "Aman! Seninki hâlâ çıkmadı!" dedi.

"Hünkâr bayılmıştır!.." dedim.

"Nerede ise öyle olacak. Ne yapalım, acaba?" diye sordu. Maruzat ile dolu cüzdani kavradım.

"Şimdi kolayını buluruz," diye cevap vererek çıktım. Bir daki-ka sonra huzurda idim. Hünkâr kipkirmizi idi, o hâlâ bir hikâyeye

17 Tevfik Nevzat (1865-1905). İzmir'in ilk Türk avukatı. 1895'te *Âhenk* gazetesini yayımlamış, Jöntürkler'le ilişkisi dolayısıyla bir ara Avrupa'ya kaçmış, Adana'da Payas Kalesi'nde sürgünde iken kendisini bir kuyuya atmak suretiyle intihar etmiştir.

anlatıyordu. İmdadına hızır yetişmişcesine hünkâr ayağa kalkınca bu uzun mülâkat da bitmiş oldu.

Hünkâr:

“Aman ne konuşuyor!..” diyerek başından fesini attı, beyaz takesinin altını mendille sildi. Ben cüzdamı bir tarafa bırakarak:

“Efendimiz galiba yoruldular. Biraz dinlensinler de maruzata sonra bakarlar!..” dedim.

“Yoruldu demek de ne demek?.. Kaskatı sandalyenin üstünde yiğiliip kalacaktım” diye gür kahkahalarından birini saliverdi.

“Efendimiz ayağa kalkar, izin verirdiniz” dedim.

“Vakit mi bıraktı?” diye tekrar kahkahasını saliverdi ve dışarıya fırladı.

## 40

### **Hakkı Paşa — Kendisini nasıl tanıdım? — Sefareten sadarete — Âsude hayatı, çalışması, konuşması, musiki iptilâsı — Hünkârda hâsil olan tesir — Neşeden hayal inkisarına**

Roma'da sefir iken kendisine sadaret teklif edilince bunu tereddüt etmeden kabul etmek Hakkı Paşa için o zamana kadar resmî hayatının kat'edilmiş olan merhalelerinden sonra vusulu pek tabii bir yükseliş noktasına erişmek demekti. Nispetle genç yaşının, yıpranmamış azim ve rezm kuvvetlerinin, hususuya o zamana kadar geçen ömründe görgü ve bilgi itibariyle birikmiş zengin sermayesinin kuvvetleriyle İstanbul'da Sirkeci'de sevgili vatanına ilk ayak atar atmaz kendisine seçtiği iki umdeyi, onu karşılamaya ve alkışlamaya gelen azîm kütleye, hususuya gençliğe karşı, şevk ile, âdetâ coşkun bir iman ile haykırarak söyledi. Siyasetine bu iki umde müveccih olacaktı: Adl ve ihsan!..

Bu iki kelime herkesin yüreğinde ümitlerle in'ikâs ederek çinladı, sanki kum çöllerinde yana yana uzun müddet yürüyen bir kervana yakın bir vaha haberini veren delilin müjde sesi bütün memlekette bir beşaret hükmüne geçti. Başmâbeynici ile başkâtîp de hünkâr nâmına orada istikbale gelmişlerdi. Kalabalık, bu iki kelime ile, sanki uykuda bir denizin içinden gelerek suları şişiren

bir nefesle çalkalandı, dalgalandı. Bütün yüreklerde, memleketi istilâ eden endişeleri nihayet silecek, ne zamandan beri beyhude yere tahakkuku beklenen ümitleri getirecek bir sesi işitmek ihtiyacı vardı. Adl ve ihsan!.. Ne güzel bir vaat... Fakat heyhat!.. İnsanlar hemen daima tutulabileceğine inandıkları vaatleri verirler, fakat onların infazı imkânı vukuatın istibdat kuvvetlerindedir. Yeni sadrazam bol ümitlerle, zengin şevklerle geliyordu; ancak onu nelerin karşılaşacağını kestiremezdi.

Hakki Paşa'yı ben İzmir'den henüz pek genç olarak gelince, Emrullah'ın<sup>18</sup> tavsiyesiyle tanıdım, yalnız kısa iki üç mülâkat ile... Onu, refiki ve dostu Sırri Bey'i... Her ikisini de etrafiyla tanımak ancak biri sadrazam, diğer Rüsumat emini, ben de Mâbeyn başkâtibi iken müyesser oldu, fakat her ikisini de uzaktan, meziyetleriyle, irfanlarıyla, hele Yıldız mütercimliğinde etrafın levsine sürünmeyerek toplanmış eteklerinin temizliğiyle pek iyi bilirdim.

Hakki Paşa'nın, Bâbiâli'de hukuk müşaviri, Dârûlfünun'da Hukuk-ı Düvel müderrisi iken, refiklerinden, talebesinden iktidarını, faaliyetini, malumatının ve çalışma kuvvetinin vüs'atını iştirdim. Onu yakından tanıyanlar, hele talebesi kendisine meftun idiler. Hattâ bir kere talebesinden bir genç bana derslerinin zabıt defterlerini vermişti, ben de bunları büyük lezzet ve istifade ile okumuştum. Ben henüz çocukken babamın pek dostu olan Hasan Fehmi Paşa'nın kendisine ihda ettiği *Hukuk-ı Düvel* kitabını görmüştüm. O zaman için pek yeni ve pek güzel olan bu kitapla Hakki Paşa'nın Dârûlfünun dersleri arasında sermaye itibariyle azîm bir fark vardı.

Onun bütün ömrü okumakla, çalışmakla, durmadan, dinlenmeden kafasının servetini artırmakla geçerdi; yaşayışında sadelik, tabiiilik başlıca esasti. Nişantaşı'nda, İhlamur'a doğru akan sahada, hattâ konak denemeyecek kadar büyükçe, pek basit döşenmiş, fakat kitap odası yığın yığın dolu âsûde bir meskeni vardı; yalnız yaşayış itibarıyla âsûde... Ancak zâlim tâliin bir kasırgası buradan gecerek onu evvelâ refikasından, sonra bir kızından ayırmış, tek kalan diğer kızıyla bir daha tamir olunamayacak bir matem harabesi halinde bırakmıştı.

Sönmeyen bu ateşinin yanında sönmek bilmeyen diğer bir ateş vardı; çalışmak. Onu sadareti esnasında kaç kere yazı odasında,

18 "Tübâ ağacı" nazariyesiyle tanınan İttihatçıların Maarif Nâziri Emrullah Efendi.

birkaç kere de Meclis-i Mebusan kürsüsünde çalışırken gördüm ve dinledim.

Kalabalık evrak arasında bir dolaşısı, içinden sermaye alınacak olanları öyle bir ayırt, kısa bir göz gezdirmekle derhal yazıların lüb-bünü öyle bir emişi vardı ki bu ancak pek çabuk işleyen bir intikal hassası ile ve muhakkak Bâbîâlı hukuk müşavirliğinde edinilmiş mümarese ile mümkün olabilirdi. Kürsüde hitabesi; heyecansız, evzâsız, tekellüfsüz, sanki hususi bir mecliste ahbab ile hasbihal edercesine, istihzardan geçmemiş, irtical ile söylenivermiş sözlerdi ki ziynetten mahrumiyetine bedel büyük bir ikna kuvvetine malikti.

Hususi mülâkatlarda da onu dinlemekten insanı haz ile tebessüme sevk eden bir lezzet vardı. Buna şahsından intişar eden câzibeyi de ilâve etmek lazımdır. Kısa denmeyecek kadar orta bir boyu vardı ki şişmanlık denmeyecek kadar dolgunluğuyla bir ahenk teşkil ederdi. Yürüyüşünde, duruşunda, söyleyişinde ne azamet, ne gurur, ne nahvet, muhatapta soğuk tesir yapabilecek, karşısındakini küçültecek bir mânâ yoktu; belliydi ki karşısındaki adam sadrazamlığın iftihan ile üfürülmüş, şişirilmiş bir şahsiyet değil, sadece sizin gibi bir adamdır; bir adam ki müstesna zekâsiyla, zengin malumatıyla, neden bahs olunsa onun hakkında geniş salâhiyetiyle, herkes gibi söyleyen, kendi makamıyla muhatabının arasında bir mesafe görmeyen, hemen kendisini takdir ettirmeye ve takdir ederken sevmeye sevk etsin.

Hünkârda da derhal aynı tesiri yaptı. Belki sultanat sandalyesinin karşısında tabasbus eden, nabza göre şerbet veren, kerli ferli; tabir-i mahsusuya, âsiyâb-ı devleti çevire çevire ağarmış bir ihtiyâr sadrazam daha hoşa giderdi; bu genç, dinc, pek edib fakat temellük usulünden uzak, yuvarlak ve dolgun vücutuna rağmen çevik, küçük küçük adımlarla koşarcasına yürüyen, düşünmeye lüzum görmeksizsin, bir akarsu gibi sorulan her şeye cevap veren sadrazam pek yeni, fakat pek hoş bir şeydi. Hünkârdan başlayarak, hattâ bendegâna, hattâ saray müstahdemînâne kadar herkeste o bir sevgi uyandırdı. Etrafına lüzum olmayan iltifatlar serpiştirmeye kalkışmaksızın yalnız açık simasından, tabiî hâlinde herkes bir iltifat hissesi almış olurdu. Hele biz başmâbeynî ile başkâtip onun selefi gibi haftada iki kere saraya gelişini âdetâ bir ziyafet hükmünde telakki ederdik. İki türlü ziyafet! Hem yemek, hem sohbet ziyafeti...

Yemek ziyafeti! Çünkü o hiçbir gün bizleri sofrasına davet etmekten hâli kalmadı; onu büyük bir iştîha ile yiyor gördükçe

Matbah-ı Hümeyun'un nefis yemeklerinden biz de onun kadar iştiha ile müstefit oluyorduk. Sohbet ziyafeti! Çünkü kendisinin pek samimî dostları olduğundan emniyetle bu iki zâta bütün birikmiş şeyleri tam bir teslimiyet dairesinde söyler dökerdi. Yavaş yavaş, gün geçtikçe görmeye başlamıştık ki onda da bir hayal inkisarı belirmek üzeredir. Siyasetinin iki esas umdesini teşkil eden adl ve ihsannın, hüküm süren ahval, tevâli eden avâriz arasında nasıl tatbiki muhal hayaller olduğuna şahit oldukça neşesine halel gelmektedir.

Fırka ile, Vükelâ Heyeti'ne dâhil olan refikleriyle, mebuslardan pek çoğuyla, hulâsa hükûmet denilen çarkın bütün cihazıyla, hele başlıca Talât'la, eski dostu ve refiki Hariciye Nâzırı Rıfat Paşa ile genç firkanın ve hükûmetin mühim ve halis bir unsuru olan Halil<sup>19</sup> ile pek samimiyet dairesinde teşrik-i mesai etmesine rağmen onda bir futur, bir kesel başlangicina şahit oluyorduk.

Zihni istilâ eden düşünceler için bizimle hasbihal ederken bir inşirah vesilesi buluyor gibiydi. Onun sade hayatında üç iptilâsı vardı: Konuşmak, okumak ve... Hepsinden ziyade musiki. Kendisi bizzat musiki ile meşgul değildi, fakat ne zaman bir musiki fırsatı zuhur etse derhal koşar ve gaşy olurdu.

Bir aralık Beyoğlu'na gelen bir Fransız opera kumpanyasının her temsilinde bulundu, beni de kendisi gibi musiki müptelâsı bildiğinden refakatine alındı; fakat onun asıl bu iptilâsını, uzun senelerden sonra Berlin'de gördüm. Fakat hâtıraları pek atlamayarak bunu sonraya bırakmak münasiptir.

## 41

### **Yaşlılığın lütfu — Bunun acı tarafı — Kâzım Bey — Şöhreti, tavrı, edası — Feci âkıbeti — İki refikin şakaları — Ecnebi muharrirler, muhabirler — Bir garip müracaatın hikâyesi**

Yaşlılığın büyük bir lütfu var: Sizi uzun yılların hâtıraları, simaları arasında dolaştırır; size geçmiş ömrünüzü tekrar yaşatır; sanki pek yüksek bir tepenin üzerinden gözlerinizin önüne serilen geniş bir

19 Halil Menteşe (1874-1948). Osmanlı Devleti'nin son yıllarda Hariciye nâzırlığı ve Meclis-i Mebusan resligi, Cumhuriyet'ten sonra IV. ve V. dönem bağımsız İzmir mebusluğu yapan siyasetçi. Hâtıraları, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* (haz. İsmail Arar, İstanbul 1986) adıyla yayımlanmıştır.

sahra sahasını temaşa ediyorsunuzdur, bu sahanın üstünü tabaka tabaka sis kaplamıştır, fakat hâfızanızdan esen bir nefha ile bu sis yer yer silinir, size şurada burada ölmüş zannedilirken tekrar hayatı avdet ediveren manzaraları, şahsiyetleri, şu ve bu vesile ile zuhur etmiş hadiseleri tekrar rü'yet ufkuna getirir, heyhat! Aynı zamanda bu yeniden hayat bulan hâtıraların yanında sahayı kaplayan bir makber sergisi, bir memat mahşeri vardır. Dün bahsettiğiniz Hakkı Paşa, yarın bahsedeceğiniz Rifat Paşa<sup>20</sup>, bunların yanında daha yüzlerce, yüzlerce tanılmış, sevilmiş simalar...

Ben bunlardan bahsederken gene o hâtıraların arasından diğer bir simanın belirdiğine dikkat ediyorum, onun size hâlâ şaka yapmaktan haz alan ve hazzından gülümseyen çehresinin yanında gene ölümün siyah gölgesi var: Bedbaht Kâzım Bey, kim derdi ki daima şuh bir eda ile, henüz pek genç imişcesine insana koşuyor hissini veren acûl ve rakkas adımlarla yürüyüşü onu bir gece karanlığında, bir yangın yerinde, derin bir kuyuya kadar götürürecek ve orada acı bir ölüme mahkûm edecek.

Ben kendisini evvelce pek uzaktan tanırdım, onunla hiç temas etmemiştim. Hattâ tercüme-i hâlini de pek iyi bilmezdim. Galiba o da diğer refiklerinden birkaçıyla beraber Yıldız'da tercüme işlerinde başlamıştı, sonra Hariciye'ye intisap ederek nihayet Bükreş'te elçi olmuştu. Ben onu ara sıra gördüm, arada bir muarefe olmadığı için görüşmezdim, fakat şöhretini öğrenmiştim: Ona kadın müptelâsı derlerdi. Harbiye taamhanesinin karşısında bir evi vardı, Nişantaşı'na, bazan Şişli'ye, yahut Pangaltı'ya, Taksim'e, Beyoğlu'na doğru gezintilerinde tesadüf ettikçe öyle şuh, öyle bir mütekarrîb zevkin peşin lezzetyle mest hâlini fark ederdim ki o şöhretinden dolayı bana: "Gene bir kadın peşinde galiba!.." dedirtirdi. Belki bu fikir boş bir faraziye idi. Diğer bir şöhreti de zengin olmasydı. Hattâ vefatından sonra herkeste serveti ne oldu diye bir merak vücuda geldi. Ve bu merakın cevabı da bir kuyunun içinde kaldı. Belki bu servet rivayeti de diğer şöhreti kailinden boş bir faraziye idi.

Ben onu sarayda tanıdım. Lütfî Bey'in pek yakından dostu ve Hariciye mesleğinde refiki idi; sıkça sıkça gelir, onun odasına giderdi, saraya uğramaktan, başka bir maksadı yoktu. Mesela hiçbir zaman huzura kabul edilmek arzusunu izhar etmedi zannediyorum. İkisi

---

20 Rifat Paşa (1862-1918). Devlet adamı, siyasetçi.

beraber bulundukça bir şahide de lüzum görürler olmalıydı ki ya beni yanlarına davet ederler, yahut beraberce odama gelirlerdi. Bu iki eski refiki beraber görüp dinlemek bence hiç doyulmayacak bir zevk idi. Daima şakalaşırlar, daima birbirine sataşırlardı. Lütfi Bey'in şakaya, sarakaya bir meyl-i mahsusu vardı; sonra fikra anlatmak, hikâye nakletmek pek meraklı idi. Kâzım Bey, kendisine sataşıldıka müdafaa mevkiinde kalırdı. Çabuk çabuk söyler, biraz sinirlice, fakat gülmekten hâli kalmayarak mukabele ederdi. Kisaca, zayıfça, kuruca ve hiç de güzel denmeyecek bir şekilde olmasına rağmen öyle sevimliliğe mâlik idi ki eğer kadın iptilâsi şöhreti doğru idiyse mutlaka o zeminde muvaffakiyetlerini bu hâline medyun idi.

İkisinin arasında başlıca lâtife vesilesini hisset teşkil ederdi. Onun mervî olan serveti rivayetinin yanında bu rivayet de vardı. Lütfi Bey'e de, masrafının pek az olduğundan neş'et etmiş olacak, aynı şeyi atfederlerdi. Bir tanesini tahattur ediyorum. Biri Bükreş'te elçi, diğeri Peşte'de başşehirbender iken bu iki şehrin arasında pek kısa bir mesafe olmasından istifade ederek yekdiğerini görmeye giderlermiş. Bir defa Lütfi Bey onu evinde bir akşam yemeğine davet etmiş ve sofraya gele gele bir gün evvelinden kalmış bir pilicin yarısı gelmiş. Bir defa da, Kâzım Bey dostunu Bükreş'te bir gazonoya götürmüştür ve avdette bir yağmur altında, ikisi tek bir şemsiyede barınarak misafirini yaya yürümeye mecbur etmiş. Lütfi Bey bu gecenin macerasını uzun uzun anlatırken:

“Tek birkaç ‘lei<sup>21</sup> araba parası vermemek için” der ve kesik kesik kahkahasıyla hikâyesini bitirdi.

İşte bu suh hâtralardan bahsederken ikisinin de ölümle biten bedbaht hayatlarını düşünerek acı duyuyorum.

Lütfi Bey şakacı olmakla beraber pek ciddi, pek vakur idi. Hele vazifesinde eğilmez, bükülmez bir metaneti vardı. Buna dair ilâve edeceğim:

Cülûsu müteakip huzura kabul edilmek emeliyle musırran mü-racaat edenlerin arkası alınmamaya başlamıştı. Bu meyanda ecnebi muharrirler, gazete muhabirleri birbirini kovalar, ardi arası gelmeyeen taleplerle başmâbeynciyi tasdi ederlerdi. Ecnebi muharrirlerin Türkiye hakkında yazdıklarının daima yanlış ve ekseriyet üzere muhalif hislerle gülünç şekillerde olduğuna, hele gazete muharrir-

---

21 Romen para birimi.

lerinin mensup oldukları idarelerden para koparmak maksadıyla Abdülhamit sultanatından sonra Türk tahtına çıkan, hayatının en büyük kısmını mahpus ve ihtilâttan memnû geçiren bir padişah ile mülâkat yapmaktan ne garip yazılar çıkaracaklarını düşünen Lütfi Bey bunlara karşı müsait davranışlırsa pek muzir bir iş göürülmüş olacağına kanaat ederek bir usul kabul etmişti. Bunlar her şeyden evvel sefaretlerine müracaat edecekler, sefaretler tensip ederse Hariciye'ye tavsiye edecekler, Hariciye muvafik görürse terviç edecek, hünkâr arzu ederse kabul edecek. Bu suretle işin önüne geçilmiş ve ortada saray erkânı için mesuliyeti davet edecek bir ihtimal kalmamış oluyordu.

Bir defa ben de böyle bir müracaat karşısında kaldım. Garabetine mebnî hikâye edeceğim: Lütfi Bey orta Avrupa hükümdarlarına cülûsu tebliğ etmek üzere teşkil olunan bir heyet arasında seyahate çıktı ve ona ait vazifeyi vekâleten ben idare ediyordum.

Bir gün odamda kâğıtlarla meşgul iken odacı kapıyı açtı ve elinde tuttuğu bir kartı yazihanenin üzerine bıraktı, daha ben ona bakmadan, hemen odacının arkasından bir kadınla bir erkek içeri daldılar ve hattâ selâm vermeden karşılımda kanapeye yerleştiler. Böyle saygısızlıkla, odama âdetâ zorla girenlerin kim olduklarını anlamak için karta baktım:

“Delarue Mardrus” altında el yazısıyla “Mm. Lucie Delature Mardrus” isimlerini okudum, ben bu karı kocayı isimleriyle ve tek tük yazılarıyla tanırdım. Suriyeli mi idiler, Filistin'den mi idiler, Mardrus isminin bizce Mardros şeklini andırmamasından dolayı Şarklı oldukları anlaşılan, fakat Fransa'da şöhret almış bulunan bu isim sahiplerine karşı bir Avrupa zarafeti ile muameleyi müناسip bularak bir yandan odacımı çağırıldım, kahve ısmarladım, sigara kutusunu gönderdim ve en süslü bir eda ile sordum:

“Ziyaretiniz şerefini bana bahş eden sebebi öğrenebilir miyim?”

Kadın derhal sigarasını tellendirerek, bir ayağı diğerinin üzerinde, pek läübali ve pek bi-fütur bir tavırla cevap verdi:

“Sultani görmek istiyoruz.”

Elimi uzatarak bekledim:

“Hariciye'nin tezkeresi...”

Kadın ırklere:

“Ne tezkeresi?” dedi.

Kelimelerin üzerine basarak cevap verdim:

“Haşmetpenah padişahı ziyaret edebilmek için elbette Hariciye Nezareti nezdinde müracaatta bulunmuş olacaksınız.”

“Ne yolda?” dedi, fakat kirpilenerek... İzah ettim: “Evvelce sefaretinize müracaat olunmak lâzım gelirdi, sefaret Hariciye'ye yazardı” ilh...

Kadın ayağını indirdi:

“Ah! Par exemple!..” diye bana baktı.

“Amma yaptınız ha!..” Yahut “Olur şey değil!,” kabilinden bir nidâ. Ben o nidânın delâlet ettiği mânâyi değil, asıl mânâsını alarak:

“Evet, par exemple –mesela,” dedim; “Fransa reisicumhurundan bir mülâkat istemek lâzım gelseydi ne yapmak icab ederdi ise...”

Sözümü keserek:

“Karişık iş!..” dedi.

“Evet,” dedim; “karışıkça, fakat pek tabîî değil mi?”

Kahveyi beklemeden, hiddetle sigarasını tablada ezerek fırladı; kocası da arkasından ve selâm vermeye lüzum görmeden fırladılar. Elbette ikisi de:

“Kaba Türk!” demişlerdir. Ben ne dedim, hatırlımda değil. Sade elinde kahve tepsisiyle o aralık içeri girmekte olan Enderun efen-disine güllererek:

“Onları siz içersiniz...” dedim.

## 42

### Rifat Paşa'nın bir sabah ziyareti — Zamanın Hariciye Nâzırı — Krallar geliyor — Saray ne yapabilecek — Para işi

Bir gün sabahleyin Hariciye Nâzırı Rifat Paşa'nın geldiğini ve başmâbeyncinin odasında bulunduğu, beni beklediğini haber verdiler. Uzun zamandan beri meslek refiki ve pek iyi dostu olan Rifat Paşa'yı Lütfi Bey'le karşı karşıya biraz düşünceli buldum, beni görür görmez:

“Size iş getirdim!” diye gülümsedi, tek gözlüğünü takarak...

Ben saraya geçmeden evvel Rifat Paşa'yı tanımadım, yalnız uzaktan uzağa görür ve şöhretini işittirdim. Onun, Hakkı Paşa ile, Emrullah ile, Sait Bey'le genç yaşıdan beri dost olduklarını, pek temiz bir aileden olduğu gibi pek temiz büyüdüğünü, kibar etvaryyla, melih simasıyla, sıcak kanlılığıyla kendisini herkese sevdirdiğini

ve hususi hayatında pek iyi bir insan, Hariciye'de de pek güzide bir diplomat olarak tanıldığını bilirdim. Saraya geçtikten sonra da temaslarımla bütün bu uzaktan bilinen evsafını günden güne artan sarahatle gördüm ve ona pek az bir zaman içinde tam bir incizap duydum. Bu suretle teessüs eden his, resmî münasebetlerde her vesile ile arta arta, nihayet büyük harbin son yıllarda Berlin'de, daha sonra onun hayatı nihayetine kadar İstanbul'da pek derin ve mütekabil bir muhabbete münkalip olmuştu.

O gün bize nasıl bir iş getirmiştir. Hemen söyledi:

“Bulgar kralı kralice ile beraber geliyorlar. Üç dört günlük bir müsaferet! Ondan sonra da Sırp kralı gelecek. Bunların hükümete taallûk eden işleri, ağırlıkları olacak elbette, fakat kendilerini misafir etmek, maiyetleriyle beraber it'am, iskân, i'zaz ve ikram eylemek işi saraya, sizlere ait demektir. Zor ve ağır bir iş!.. Bunun için hazır misiniz?..”

Verilecek cevap için başmâbeynî ile başkâtîp ufak bir düşünce vakfesiyle birbirine baktıktan sonra böyle şeýlerde birden atılmamak için ihtiyata lüzum gören başmâbeynî sözü başkâtîbe bîrakar sustu. O da ihtiyat ile cevap verdi.

“İskân, it'am ve i'zaz meseleleri kolayca halledilir zannediyorum; elde her türlü vesait var. Yıldız'da Merasim Dairesi ile Şale Kasrı, hattâ icab ederse Küçük Mâbeyn, bazı tertibat ile iskân meselesini temine kâfidir. Biliyorsunuz ki Abdülhamit zamanında burada Almanya İmparatoru misafir edilmiş idi. Yeniden alınacak tedbirler için de Mefruşat İdaresi'nin vesaitine güvenilebilir. It'am ve i'zaz cihetine gelince, bütün sarayı doyuran matbah hizmetleri fazlasıyla kâfidir. Yalnız maiyetlerinin kimlerden terekküp edeceğine tafsilâtiyla vakîf olmalıyız ki biz de ona göre davranalım. Bunlar hep kolaylıkla halledilir. Yalnız düşünülecek bir zorluk var...”

Tahminen bu suretle mukâbele ettikten sonra bu zorluk noktasında burada durdum. Rifat Paşa mu'tadi olan bir göz kırpmasıyla tek gözlüğünü düşürerek belki çare bulunamayacak bir zorluk karşısında kalmak endişesiyle sordu:

“Nasıl bir zorluk?...”

Tek kelimenin belâgatı kifayet eder kanaatiyla haber verdim:

“Para!... Ziyafet ve seyahat tahsisatını Maliye'den almalıyız.”

Lütfî Bey de nasıl bir zorluktan bahs edeceğime muntazır suisuyordu. Rifat Paşa:

“Paranız yok mu?” dedi, Lütfi Bey:

“Onu Hazine-i Hassa bilir” diye mukabele etti. Rifat Paşa işini bitirmiş gibi güllererek ayaga kalktı:

“Hele biz programı ikmal edelim, size tafsilâtiyla bildiririz, siz de şimdiden Hazine-i Hassa ile görüşüp ilk tertibati alırsınız. Para meselesine gelince, onu Maliye Nâziri temin eder.”

Yukarıda hikâye etmiştim ki yirmi beş bin liralık tahsisat-ı seniyeden beş bin lirası hünkâr tarafından terk edildikten sonra seyahatler ve ziyafetler masrafına karşılık olmak üzere Hazine-i Hassa'ya bir senede ellî bin lira verilmesi karar altına alınmıştı. Karar ile tatbiki arasında geçilecek mesafeler vardı. Kralların ziyareti vesilesiyle bu parayı teahhûrlere uğratmadan alabilmeliydi. Bütün mesele bundan ibaretti.

• • •

Burada ufak bir tevakkuf ederek Abdülhamit'in ve Sultan Reşat'ın seciyeleri hakkında fikir verecek bir hatırlayı kaydedeceğim:

Reşat Efendi doğduktan bir az zaman sonra validesi Gülcemal Kadınefendi'nin vefatı vukua gelmiş. Abdülmecit'in kadınlarından bir de Servet Seza Kadınefendi varmış ki hiç çocuk doğurmamış. Annesiz kalan Reşat Efendi'yi tesahüp ederek onu kendisine oğul edinmek için Abdülmecit'ten müsaade almış ve hakikaten çocuğa şefkat ve merbutiyetle mütehassis bir valide vazifesini son derece tekayyütlerle ifa etmiş. Bu vazifede vefatına kadar devam eden Servet Seza Kadınefendi'nin bütün metrukâti Reşat Efendi'ye intikal eylemişse de Abdülmecit'in sehayetinden son derece istifade eden bu kadının metrukâti, ezcümle mücevheratı mühim bir kıymet teşkil ettiğinden bunu veliahtın eline teslim etmeye muvafik-ı ihtiyat nazarıyla bakmayan Abdülhamit mücevheratı ve iki büyük sandık dolusu eşyayı Yıldız'a celb ettirerek hifz etmiş.

Vaktâki hal' vukua geldi, Servet Seza Kadınefendi'den intikalen Sultan Reşat'a ait olan mücevherat ile sandıkları istirdat etmek lâzım geldi. Abdülhamit'in bütün mücevherleri Yıldız'dan alınarak Paris'te sattırılmak üzere Osmanlı Bankası'na tevdî olunmuştu. Sultan Reşat'a ait olan mücevherler de bunların arasında fakat üzeri yazılı bir çanta içinde orada idi. Hükûmet nezdinde lâzım gelen müracaatlar bir neticeye väsl olunca Hazine-i Hümâyûn'dan bir heyet bankadan bunları tetkikten geçirip aldı ve bir gün hazinenin

başkâtibi İzzet Bey hünkâra teslim etmek vazifesiyle bunları bana getirdi. Huzura çıktı ve çanta açılarak masanın üzerine muhteviyatı boşaltıldı.

Bu manzarayı hiç unutmayacağım: Pırlantalardan, zümrütlerden, yakutlardan, incilerden, firuzelerden mürekkep bir şelâle... Sanki renk renk yıldızlardan teşekkül etmiş bir şehab...

Gözleri kamaştıran bir şâşaa. Gözleri kamaşmayan, binlerce liralık bu servete karşı yerinden kımıldanmadan, elini uzatmadan, lâkayt kalan yalnız hünkâr idi.

İşte onun ruhu gînâsına bir misal. Bundan Abdülhamit lehine çıkarılacak bir hüküm de var ki o da onun her kusuruna rağmen iffet ve istikamet hasletine mâlik olmasydı. Senelerce elinin altında duran bu servete ufak bir temasta bile bulunmamış, yalnız onu vêhmine tebâiyet ederek her türlü tecavüzdenden vikaye edecek surette saklamış idi.

Bir müddet sonra Yıldız'dan o iki büyük sandık da gelip huzurda açılıncı aynı hal tekerrür etti.

Sandıklardan neler çıktı. Top top dibalar,<sup>22</sup> som sırma işlenmiş yorganlar, yastıklar. Küçük incilerle kaplanmış yatak takımları. Takım takım, çeşit çeşit kadifeler, kumaşlar, daha bilir miyim neler?...

Bu da başka türlü bir göz ziyafeti oldu. Bu meyanda işlenmemiş, sedeflerinden kökleriyle beraber koparılmış ham inciler vardı; bunlardan avuç avuç çıktı. Hünkâr hep uzaktan bakiyordu. Hiçbirine iltifat etmedi. Bunlardan birini başkâtibine verseydi, o da sanatkâr bir kuyumcuya bir iğne yahut saat kösteğine takılacak bir 'breloque'<sup>23</sup> yaptırsayıdı diye düşünmedi değilim.

Bundan bahsederken bir fıkra hatırlıma geldi. 1870'ten sonra Alsace ve Lorraine'de<sup>24</sup> vali olan Prince Hohenlohe, Fransız sefiriyle konuşurken bıyığından kopan bir beyaz kılı göstererek o sırada Fransız kuyumcularının sanatından dem vuran sefire bunu uzatır ve gülerek: "Mesela bununla ne yapabilirler?" der.

Sefir kılı alır, bir müddet sonra kılıн her iki ucunda birer yuvarlakla gelir. Bunların birinde Alsace, diğerinde Lorreine yazılı

22 Genellikle desenli, ağır dokuma ipekli kumaş.

23 Değersiz ziynet eşyası.

24 Alsas-Loren: Fransa ile Almanya arasında zengin kömür ve maden yataklarının bulunduğu bölge.

imiş ve bununla o iki vilayetin mukadderatının bir beyaz kila bağlı olduğu gösterilmek istenmiş.

Mahir bir kuyumcu elinde benim iştihâ nazarımı çeken ham inci de kim bilir ne güzel bir sanat eseri olabilirdi?!

### 43

#### **Kralların ziyareti — Cemile mi, Osmanlı İmparatorluğu'nda esen inkılâp havasını yoklamak arzusu mu? — Şark meselesi etrafında düşünceler — Hasta adam vârisleri ve çarlık**

Bulgaristan'la Sırbistan'ın, bu iki komşu memleket krallarının gelip Türkiye'de Meşrutiyet idaresinin hakiki ilk padişahını ziyaret etmek arzuları yalnız bir komşuluk cemilesinden ibaret olmak üzere telakki edilemezdi, elbette. Yakın Şark'ın, Balkanlar'ın, İstanbul ve Boğazlar'ın, hele Makedonya karışık âleminin tarihine az çok vâkif olanlar pek iyi anıtlardır ki bu ziyaretlerin nazikâne gösterişinden başka Türkiye'de esen inkılâp havasını bizzat teneffüs etmek ve bundan ne mümkünse onu istismam vesilesini aramak maksadı vardi. Hiç beklenmeyen bir zamanda, Yakın Şark'ın ufuklarında türlü tehdit bulutları yoğun yoğun tekâsüf edip içinden nasıl yıldırım lar yağacağına helecan ile intizar edilen bir hengâmda Türkiye'de Meşrutiyet ilân ediliverince, hele istibdadın timsali addolunan bir padişahın yerine ahvalin icâbâtına mümâşâttan başka bir vaziyet almayıcağında şüphe edilemeyen bir hünkâr kaim olunca, asırlardan beri tarihin azîm bir istifham işaretî hükmünde bir türlü hal safhasına giremeyen Şark meselesi, nihayet katî bir tesviye şeklini bulmuş oluyor muydu? Bunu hiç kimse farz edemezdi. Zaten burada cereyan eden ahvali, bir seneden beri memleket içinde kendi unsurları arasında zuhur eden ihtiras, âmal çarpışmaları öyle ihtimalâtı göz önünde tutan bir ayna idi ki, yalnız etrafın keskin alâka nazarlarında değil, hattâ dâhilde, bizzat inkılâbî icat ve idare edenlerde bile bunu farz edecek kadar bir gaflet bulanamazdı. Büttün Şark meselesinin siyasiyat dünyasında, patlayıvererek olursa ateşleri her tarafı istilâ edecek korkunç bir barut fiçisine benzeten bu muammanın dönüm noktası olan Türkiye'de, her gün ölümüne intizar edilen ve "Hasta adam" diye ihtizar döşeğinin etrafında beklenen bu memlekette sadece bir Meşrutiyet ilâni ile artık ka-

panmış bir fasıl olabileceğine zahib olacak tek bir safderun yoktu. Hasta adamda, kim bilir, belki bir dirilmek yahut hiç olmazsa şifaya münçer olabilecek bir nekahet devresine girmek ihtimali görünür görünmez, ne olur ne olmaz diye artık davranışmaya lüzum görenler, katî bir mirasa konmak zamanı gelinceye kadar ortada neyi devşirmek mümkünse onu toplamak isteyenler oldu. Bu mirasa konaçlıkların başında Avusturyavardı ve evvelce Berlin Muahedesîyle kendisine bırakılan Bosna ve Hersek'i derhal ilhak ederek zaten bir parçalı bohça şeklinde çeşit çeşit unsurlardan mürekkep olan teşekkülüne yeni bir parça daha ilâve etti ve bu suretle ezelden beri Sırbistan'la mevcut husumet sebeplerine bir kürek ateş daha atmış oldu, kesip yuttuğu kurbanlık koyunun sahibini iskât etmek için de ona Yenipazar Sancağı'ni, sanki böbreklerinden birini ikram etmek suretiyle...

Bittabi Bulgaristan duramazdı. Onun tâ Bizans sultanatından başlayarak, en uzak asırlara kadar giden bir ihtarış cidali vardı; emelleri bütün Trakya'yı, Makedonya'yı, İstanbul sahasına, Boğazlar'a kadar yayılırdı. İlk hamlede ilk mümkün olan ganimetini aldı; Rumeli-i Şarkî vilayetini ilhak ettikten sonra istiklâlini, kraliyetini ilân etti. Şimdi o da tehdidkâr bir vâris, daha muhtemel olan serveti kimseye kaptırmadan elde etmeye muntazır bir rakip olarak Türkiye'nin yanı başında dikilmiş oluyordu. Ya Sırbistan?.. Onun da nice nice emelleri genişlemek, kuvvetlenmek, Avusturya tehlikesinin karşısında kendisini müdafaya kadir bir hâle getirmek için ihtiyaçları vardı; bunların tahakkuku fırsatına sabırsızlıkla muntazırıdı. Öte tarafta gene Makedonya'ya, Ege adalarına, hele Girit'e, hattâ İstanbul'a, küçük Asya'ya el uzatmak zamanını bekleyen bir Yunanistan da kımildanıyordu. Bunlardan başka dâhilde de Ermeniler, Kürtler, Arnavutlar, muhtelif unsurdan Araplar, daha bilinir mi kimler vardı. Hepsinden sonra, daha doğrusu hepsinden evvel Çarlık Rusyası vardı.

Çarlık Rusyası öteden beri Balkanlar'da Hıristiyanlığın, hususyla İslâv unsurunun hâmisi sıfatını takılmış idi. Herkesçe mâlûm idi ki bu müstear sıfatın altında İstanbul ve Boğazlar hakimiyetine halef olmak için asırlardan beri devam eden bir tamâî vardı. Bu hafi bir sır değildi. Onun en bârîz tezahürü 1878 Harbi<sup>25</sup> olmuştu. O harp esnasında ve onun sonuna kadar Rusya Balkanlıları müdafaa

---

25 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Muharebesi.

etmek için türlü fedakârlıklarla silaha sarılmış ve âkibeti kendisi için ağır ziyanlara sebep olan bir cidale girişmiş idi. Ayastefanos'a kadar gelen muzaffer Rus ordusu İngiliz donanmasının tehdidi altında ric'at etmeye ve İstanbul kapılarında topladığı galebe çelenklerini Berlin'de terkederek hâib ve hâsir tekrar intizar mevkiiine çekilmeye mecbur olunca artık siyasetini değiştirmeye ve Balkanlar'da ne zuhur ederse etsin silahla müdahaleye kalkışmaksızın Balkanlar'ı kendi hallerine, kendi vasıtalarıyla uğraşmak ve aralarında, mesela Bulgaristan'la Sırbistan, bir taraftan da Yunanistan arasında zuhur edecek miras kavgalarında serbest kalmak vaziyetine koydu. Bu, demek olamazdı ki Çarlık, asırdıde an'anesini terketmiş olsun. Binâenaleyh o da Yakın Şark'ta cereyan eden ahvali en küçük teferruatıyla tetkikten ve fırsat zuhurunda, hele Yakın Şark için statüko-yu (mevcut vaz'ı) değişmiş görmek cihetine yanaşmayan İngiltere ve Fransa'nın, hattâ Almanya, Avusturya ve İtalya'nın bir meşgalesi, bir gailesi zamanında müdahale siyasetinden uzak kalıyordu.

Tarihin bütün bu çaprazık ve dolaşık iplik yumagını çözmek vazifesini müverrihlerin, siyasiyunun ihtisasına bırakmanın daha münasip olacağına kanaat eden bu hâtıralarda şu kısa hulâsanın sonra tekrar yeni padişahın beklenen misafirlerine avdet etmek lâzımdır.

Bulgaristan'la Sırbistan'ın Türkiye ile türlü acı vak'alarla, cittâdillerle, ekseriyet üzere kanla, ateşle dolu bir mâzisi vardı, bu iki memleket kralları yeni idare şeklinin yeni padişahını ziyarete gelme zarafetiyle geçmiş elîm hâdisâta, artık tarihin unutulmak, bir daha açılmamak icab eden bir fash nazarıyla baktıklarını göstermek istiyorlar denildi, bittabi izharına lüzum olmayan bir şüphe ile... O şüphenin halli zamanın uhdesine bırakılacak bir vazife idi.

Krallar siyasetlerini temsil eden erkânı da maiyetlerinde getirecekleri için belki kendileriyle bu zevat, Türkiye ricali ile de efkâr teatisine giriþeceklerdi. Eğer böyle olacak idiyse hûkûmete terettüp eden vazife yalnız misafirlerin kabulüne ait merasimde değil, bu efkâr teâtisinde de pek ağır, pek zor olmak lâzım gelirdi. Saraya taallük eden vazife ise yalnız bir misafirhâne vazifesinden ibaret kalmış oluyordu. Bu vazife bu hudut dairesinde kalınca hûnkârin vaziyetinde bir müşkûl cihet kalmış olmuyordu.

O, ancak misafirlerine karşı mûkrim, mültefit, kendisinden memnun etmeye mütekayit bir sahib-i hâne olacaktı; ve türlü

tasniat ve rivayat hilâfina olarak bu vazifeyi pek nazikâne, pek kibarâne idare etmek sıfatına malik olduğundan emniyetle bizler de müsterih idik; mademki tam mânâsıyla bir Meşrutiyet padişahı olan hünkâr misafirleriyle, Avrupa hükümdarları arasında cereyan eden temaslar kabilinden bir mecburiyete girmeyerek, mesela vakitile Almanya İmparatoru Birinci Wilhelm, Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Rusya Çarı İkinci Aleksandre; daha sonra Rusya Çarı İkinci Nikolay ve Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm; hattâ belki gene bu imparatorla Sultan Hamit arasında vukua gelen müzakereler nev'inden görüşmelere lüzum hissetmeyerek bu vazifeyi Meşrutiyet hükûmeti erkânına bırakıkça hem kendisi, hem etrafi müsterih olabilirdi.

Bu noktaya böylece karar verdikten sonra saray erkânı Hazine-i Hassa erkânı ile hemen toplantılar yaparak misafirlerin kabulu için lâzım gelen istihzarata başladilar. Bu istihzarat vesaitin bolluğu sayesinde hiç de sarayı yıldıracak mahiyette değildi. Tâ bidâyette hükmettik ki her iş pek itminan verecek şekilde cereyan edecektir. Nitelim öyle oldu..

#### 44

**Son hazırlıklar — Rifat Paşa'nın refikasının gösterdiği himmet  
— Saray haber veriyor: Her şey hazır — Misafirlerin gelişî —  
Kral ve kralice — Kraliçenin Harem-i  
Hümayun'da iade-i ziyareti — Başkadın efendi**

Programın teferruatı ve kral ile kraliçenin maiyetlerinde gelecek olanların adet ve sıfatları anlaşıldıktan sonra hattâ daha evvel saray, tertibat ahzine teşebbüs etti. Bir kere Bulgar kral ve kraliçesine ait cihet temin edilince münferiden ve daha muhtar bir maiyetle gelecek olan Sırbistan kralı için yapılacak bir iş kalmamış olacaktı.

Abdülhâmit'in hal'ini müteakip her türlü tahribattan âzâde kalmış olan Merâsim Dairesi ile Şale Kasrı ve icab ederse mevcudiyetinden istifade edilecek olan Küçük Mâbeyn ile Yıldız'ın diğer bazı aksâmı öyle bir halde ve her neviden misafiri iz'az edecek öyle bir vaziyette idi ki Mefruşat İdaresi'ne teveccûh eden vazife pek hafif kalıyordu. Maiyete mahsus yatak odalarını, hususuyle kral ve kraliçeye tahsis olunacak daireleri ihzar etmek ve en küçük tefer-

ruata kadar burada her lüzum görülebilecek şeyleri bulundurmak lâzımdı. Hariciye Nâzırı'nın refikası –ki Rus asılzâdeğânından bir aileye mensup ve irfan ile sanatla mûcehhez, her mânâsiyla kîbar ve nûfuz-ı nazar, isabet-i rey sahibi bir hanım idi– lütf ederek Yıldız'a kadar mükerrerden gelmek zahmetini ihtiyar etti ve saray memurînini ihtarâtından müstefid eylemek himmetini gösterdi. Bu sayede başta kral ve kraliçenin daireleriyle maiyet odaları tamamıyla hazır olmak içinde müşkilât görülmedi. Zaten buralarda esas eşya mevcut olduğundan yalnız yatak takımları düşünülmek lâzımdı, bunlar için de Mefruşat İdaresi fazlasıyla, hattâ tuvalet takımlarına kadar bol bir sermayeye mâlikti. Bazı salonlara, ezcümle kral ve kraliçenin dairelerine eşya-yı nâdire koyarak buralara sanatkârane bir eda vermek de düşünüldü. Bunun için de muhtelif saraylardan, hususuya Hazine-i Hümayun'dan birtakım kıymettar evâni getirtmek imkânı vardı. Hazine-i Hassa bunları mahallerinden senet mukabilinde alarak icap eden yerler süsledi. Kiler levazımı, kahvaltı takımları, Yıldız sarayının hal'den sonra metruk kalan cesim mutbaklarından bir kısmı da her türlü teferruati ile ihzar edilince artık sarayın misafirlerine: "Buyursunlar!" demekten başka bir iş kalmamış oluyordu.

Hayır, mühim ve oldukça müşkül bir iş daha vardı ki İstabl-ı Âmire'ye aitti. Merasimin icrasında, ezcümle istikbal ve teşyi esnasında teşekkür edecek alaylarda padişaşa ve hanedandan iştirak edecek zevata, kral ve kraliçeye, maiyetlerine, vükelâya tahsis olunacak landolarla Yıldız'da daima emre müheyya olarak bulundurulacak kupalar, faytonlar ve bunlar için lâzım olan hayvanlar öyle bir yekûn teşkil ediyordu ki İstabl-ı Âmire mevcudunun bu ihtiyaca tekabül edip etmeyeceği bizleri oldukça düşündürdü. Biliyorduk ki arabalar gözleri taltif edecek bir halde değildi. Hele hayvanlar yorgun bir halde idiler. Bütün bu noksanlara rağmen İstabl-ı Âmire müdürüyeti öyle az bir zamanda muvaffakiyetlerle bu müşkilâti tesviye etmiş oldu ki artık saray Hariciye Nâzırı'na göğsünü gere gere teminat vererek onu da üzüntüden kurtarmış oldu. Son yapılacak bir iş vardı: Onu da yaparak, sefaretten, memurîn-i mahsus'a istedik. Onlara, Yıldız'ın misafirlere tahsis olunan dairelerinin her tarafını gezdirdik. Simalarında okunan hayret ve lisânlanlarından dökülen takdir mânâlarını bittabi büyük bir itminan ile topladık. Tek bir mütalâa olarak sefaret erkânından bir zat:

“Kral ve kralice için mükellef bir kahvaltı takımı bulundurulsası...” dedi. Bunu derhal zihnimin bir köşesine yerleştirdim ve Hazine-i Hassa vasıtıyla kral ve kralice için mümkünse mesela Hazine-i Hümayun'da mahfuz nefis eşya meyanından kahvaltı takımları getirtildi. Bunlardan biri ki –krala mahsus idi– tepsî ile beraber kahveliği, çaylığı, fincanı, şeker hokkası altın kafes içine Sèvres mamulâtından mäi zemin üzerinde alınmış beyaz çiçeklerle temasasına doyulmaz bir eser-i nefis idi. Bu takımın bir hikâyesi oldu ki sırasında onu nakl edeceğim, onun için bu tafsilâti vermek istedim.

Misafirlerin vürüdu günü geldi. Alınan tertibat cümlesinden ola-rak ve bu kabilden ahvalde beyneddüvel merî olan usule tevfikan padişahın misafirlerini memlekete vasil olacakları yerde istikbal etmesi icab ederdi. Nisbetle muhtasar bir alay halinde hünkâr büyük resmî elbiselerini läbis ve nişanlarını hâmil olarak Sirkeci mevkîinde, istihzar edilen mahall-i mahsusta ve tam zamanında hazır bulundu. Kral, kralice ve maiyeti väsil olunca merasim-i mu'tâde ile istikbal edildiler. Her iki hükümdar refakatlerinde bulunan zevâti mertebelerine göre, mütekabilen yekdiğerine takdim ettiler. Ve bu iş de bitince büyük alay teşekkül etti, sıra ve mevki itibariyle her-kes kendilerine tahsis olunan arabalarla Sirkeci'den itibaren bütün güzergâhi dolduran halk kütlelerinin alkışları arasında Yıldız yolu tutuldu. Burada hünkâr misafirlerini yerlerine tevdî ettikten sonra kralın padişaha Dolmabahçe'de iade-i ziyareti vukua geldi.

Kral çocuklarını, bugün Bulgaristan tahtına câlis olan ve o za-man veliaht bulunan Prens Boris –bugün Kral Boris– ile küçük kardeşini beraberinde getirmemişti. Onlar bir hayli zaman sonra hususi bir surette ve pek kısa bir zaman için İstanbul'a geldiler. Şehrin temasaya değer yerlerini, bu meyanda Yıldız ve Dolmabahçe, Beylerbeyi, Göksu sarayılarını gezip gördükten sonra hemen avdet ettiler. Gözlerimin önüne geldiler; her ikisi de gayet sevimli, güler yüzlü, sıcak kanlı, henüz çocuk denecek yaşta, fakat mevkilerini idrak eden bir vakar içinde, görenler üzerinde pek iyi bir tesir bıra-kiyorlardı. Dolmabahçe Sarayı'nı gezdirmekte onlara başmâbeyci ile başkâtip refakat etmişlerdi. Bilhassa Muayedede Salonu'nun genişliği, kubbesinin yüksekliğine hayran olmuş göründüler. Ziyaretleri pek hususi şekilde vukua geldiği için huzura çıkmaları da hususi tertibat dâhilinde vukua geldi.

Prensler kraliçenin çocukları değildi. Kraliçe Kral Ferdinand'ın ikinci zevcesi idi. Pek asil bir hanedana mensup olan ve nesebinin asaleti nispetinde fitratan da asalete mâlik bulunan kraliçe, derhal hükümdarlık haysiyetinin icabatını tatbikte liyakat gösterdiği gibi nezaretine tevdi edilen küçük prenslere karşı da her mânâsiyla validelik şefkat ve takayyüt âsârını da göstermişti. İstanbul'da müsaferetinde onu yakından görenler meziyyatını takdirde geçikmediler.

Kralın Dolmabahçe'de hünkâra iade-i ziyaret etmiş olmasının bir zeyli olarak kraliçenin de Harem-i Hümeyun'da hünkârin asıl zevcesi olmak sıfatını kim hâizse onu ziyaret etmesi mukarrerdi. Bu sıfatı hâiz olan başkadın efendi idi. Sultan Reşat'ın Şark hükümdarları gibi mesela Merakeş sultانı gibi, dört nikâhlı zevceden başka yüzlerce müstefreşesi yoktu. Nikâhlı olarak kendisine evlât vermiş üç kadînefendi ile bizce malûm olan bir baş ikbali vardı. Başka müstefreşeleri olmuştı elbette, fakat zamanımızda bizlerin ittilâ dairesine getirecek bir emare görmediğim. Hele belki de yaşı müsait olmadığı içi, biraderi Abdülhamit gibi genç kızlar istifâsına inhimak gösterdiğiine vâkif değiliz.

Başkadın efendiyi şahsen bilmezdim, ama pek nazik, pek halük, yaşlılığına rağmen hâlâ pek güzel olduğuna ve hayatlarını daima sarayda kapalı olarak geçiren ve başlıca eğlenceleri yemek olan bütün saraylılar gibi, yürüyüşüne, her hareketine fazla bir ağırlık verecek derecede şışman olduğuna, musahiplerin gevezeliklerile vâkif idik. Hattâ kraliçenin bu ziyareti haberi üzerine epeyce üzüntü içinde kaldığına da âgâh olduk. Bizi düşündüren Harem-i Hümeyun'un pek basit bir şekilde mefruş olmasıydı. Esas eşya pek iyi olmakla beraber bir ecnebi kraliçenin gözünü taltif edebilecek tefferruattan mahrum idi. Bittabi bu ziyaret başkadın efendinin asıl Harem-i Hümeyun denilen kısma bir zeyl makamında hususi ikametine mahsus dairede vukua gelemezdi. Büyüyük bir konak makamında olan bu daire nefis Hereke kumâşlarıyla fakat Harem-i Hümeyun'dan daha basit bir şekilde mefruş idi, sonra bina da Harem-i Hümeyun'da görülen haşmetten mahrum idi. Binaenaleyh kabul merasimine Harem-i Hümeyun'un yukarı katında büyük salonun kara cihetinde, köşede bulunan büyük odayı tensip ettik. Oraya kadar merdivenler, sofalar pek ziyade azameti haiz yerlerdi; intihap edilen odaya da sarayların muhtelif

eşyasından bir takım dolaplar, evâni celb edilerek burası bir kraliçeyi kabul edebilecek hâle getirildi. Sarayda kraliçeye tercümanlık ve delillik vazifesine de başmâbeyncinin yeğeni, eski sadrazam Halil Rifat Paşa'nın<sup>26</sup> torunu Fatma ile başkâtibin kızı Bihin olundular. O zamandan sonra yüzlerce, hele Cumhuriyet devrinde binlerce yetiştirilen güzide ve münevver Türk kızlarının pişdarı olan nesilde bu vazifeyi görebilecek olanlar pek nâdirdi. Fatma ile Bihin henüz çocuk denecek yaşta olmakla beraber Fransızca ve İngilizce pek iyi konuşan, musikişinas; erkân ve âdâba tamamıyla vakîf, iyi giyinmesini, iyi davranışını bilen kıvracık hanım kızlardı.

Sonradan onlar haber verdiler ki bu ziyaret merasimi pek iyi geçmiş, başkadın efendi vazifesini läykiıyla ifa etmiş, Harem-i Hümayun'da hazinedarlar çok edeb dairesinde hizmet görmüş ve netice olarak kraliçe Harem-i Hümayun'dan hiç beklenmemiş güzel intibalarla ayrılmıştır.

## 45

### Kral Ferdinand'ın evsâfi,larındaki rivayetler ve bir merakı

— Beğenilmesi mümkün olmayan bir geçit resmi —

Kral nasıl temâşâ etti — Avdet — İzdiham — Tıkanan yol

Bulgaristan Kralı Birinci Ferdinand pek ziyade tetkike şayan bir şahsiyet idi. Avrupa'nın en eski ve ekser sultanat hânedanı ile karabet ve sihriyet bağları ile merbut Saxe Coburg et Gotha ailesinden olan Ferdinand ilk önce, henüz Bulgaristan Türkiye ile bütün rabitalarını çözmeden evvel 'Prince' unvanıyla emaretin başına geçmiş iken sonra 1908'de, biz Meşrutiyet'i ilân edince, kraliyetini ilân etmiş idi. Muttasif olduğu dirayet ve faaliyet âsârını derhal göstererek Bulgaristan'ın imarına masruf olan himmeti ve memleketi idare hususunda her vesile ile müşahede edilen kiyaseti sayesinde Bulgar milletinin, sanki bizzat Bulgar unsurundan imişcesine, muhabbetini kazandı. Onun şöhretini uzaktan uzağa bilirdik. Avrupa sultanat efradının hemen hepsinde olduğu gibi pek iyi tahsil görmüş, müteaddit lisانلara vakîf, ilme, fenne, edebiyata, tarihe, sanata

26 Halil Rifat Paşa (1827-1901). II. Abdülhamit dönemi sadrazamlarından.

münhemik, hususuyla nebatat ile mütevaggil olduğuna vâkıftı. Hattâ pek şöhrete, kudrete haris olduğuna dair rivayetler vardı, bu meyanda ufak tefek hususiyetlerinden bile bahsedilirdi. Mesela başlıca meraklarından biri elmas, yakut, zümrüt, firuze ve saire ile dolu bir büyük kâse içine elini sokarak bu kıymettar taşlarla saatlerce oynadığı söylenirdi. Şahsını yalnız resimleriyle görmüş iken onu İstanbul'a gelince yakından gördük. Uzun boylu, geniş omuzlu, ağır cüsseli ve Fransa'nın Bourbon ve Orléans hanedanına has olan büyük burunlu, güzel bir adamdı. Bu son fârik alâmeti validesi Princesse Clémentine'den tevarüs etmiş olacaktı. İstanbul'a geldiğinde bile ağır vücudunu zor taşıyan bacaklarının, sonraları büsbütün açığa çıkan hastalığını keşfetmek mümkün düştü, fakat zaaf neticesiyle yürüyüşünde hissedilen ağırlık onun vakarına bir ilâve yapmış oluyordu.

Hükûmetçe tertip edilen merasim arasında bir de geçit resmi vardı. Misafir bir hükümdara karşı böyle askerî bir râsim'e icrası, hilâfîna hareket edilemeyecek derecede öyle müteessim bir kaide idi ki o sırada Harbiye Nezareti bir geçit resmini hususuyla ihtimal yarın düşman mevkîine geçecek olan bir memleket hükümdarına karşı yüz ağartacak şekilde yapmak için iktihamı mümkün olamayacak kadar müşkilât içinde idi. 31 Mart İsyani'ndan sonra İstanbul'da mevcut olan taburlardan birçoğu uzak yerlere gönderilmiş ve onlardan kalan boşluklar şuradan buradan tedarik ve celb olunan karışık, derme çatma efrat ile doldurulmuştu. Bunlar, techizat, melbusat itibariyle icap eden gösterişe malik olmadıktan başka, muallem efrad da değildi. Vâkia bir geçit resmi bir harp manevrası değildi ama pek süslü, pek gösterişli, son derece intizam ve misyaset icabatına intibak dairesinde cereyan etmeliydi. Harbiye Nezareti bizim bütün tarihte meşhut olan muhalî mümkün yapmak harikasını göstererek bu geçit resmini de elde bulunan vesaitle ihzar etti, fakat ne olsa, belliyi ki bu, Türk askerliğinin bütün cihanda tanılan şerefi ile mütenasip olamayacaktı. Nitekim öyle oldu. Biz bu işin daha büyük mikyasta Seyitler manevrasında bir nüümunesini gördüğümüz için korku içinde idik.

Bir yandan Harbiye Nezareti hazırlanırken bir yandan da hünkârın maiyetine verilmiş olan yâverler saraya taalluk eden cihetleri ve bu meyanda geçit resminin yapılacağı Hürriyet-i Ebediye

Tepesi'ndeki<sup>27</sup> hazırlıkları tertip ettiler. Yáver beyler ayrı ayrı büyük dirayet ve faaliyet sahipleriydi; aldıkları kararlar, tedbirler cidden her bakımdan pek iyi düşünülmüş şeylerdi, lâkin mukarrerat ne kadar mükemmel olursa olsun onların tatbik sahasına geçişinde intizamın temini halkın muavenetiyle ve ittihaz edilen tedbirlere mutâbakanla mümkün olacağında şüphe yoktur. Bizde ise ne zaman bir alay veya böyle temasaya şayan bir geçit resmi yapılacak olsa halkı intizam dairesinde zaptetmek mümkün olmadığından daima birikmiş kalabalık bir taşmak nefesiyle şiser, şiser ve her iş bir hercümerc içinde kalır. Bunun da bir çaresi yoktur. Meğer ki Avrupa halkı kabilinden bir intizam gayreti hâsil ola...

Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde kral ve maiyetinin de beraber bulunacağı hünkâra mahsus bir Otağ-ı Hümeyyun bulundurulduğu gibi sefirlere, vükelâya, Âyan ve Mebusan'a mahsus münasip mahallerde birer çadır kurduruldu. Bu çadırlar da hep tarihî kıymette pek sanatkârane şeylerdi.

İki alay tertip olundu, biri hünkârı maiyetiyle Dolmabahçe'den, diğerî kralı, kralîçeyi maiyetleriyle Yıldız'dan alarak geçit resmi mahalline kadar getirecekti. Bu ilk iş pek iyi cereyan etti; padişah misafirleriyle beraber Otağ-ı Hümeyyun'a yerleştı.

Burada inanılmayacak bir hadiseden bahsedeceğim. Bunun uydurma olduğuna inananlar pek çok olacaktır elbette, o derece gariptir. Fakat bunu bile gene kaydedeceğim. Otağ-ı Hümeyyun'un arkası Süvari Muhaftaza Bölüğü'nün efradi ile çevrilmişti. Başmâbeyinci ile başkâtip hünkârin vusulünden evvel alaydan ayrılarak çadırda bir göz gezdirmek istediler ve arka taraftan içeri girdiler. Henüz orada kimse yoktu; yalnız biri vardı: kucağında küçük çocuğu ile bir çingene karısı...

Nasıl, ne için?.... Bunu ne o zaman, ne daha sonra hallededim. Yalnız bütün geçit resmi işinin ne yolda cereyan edeceğine bu bir emare idi ve hakikaten görüldü ki kiç kimse kendisine tahsis olunan yerde değildir. Yalnız sefirlerle safaret erkânı çadırlarından kimildanmamışlardı, fakat onların çadırı da istilâya uğramıştı. Bir hercümerc ki tasviri mümkün değil. Herkes nereden daha iyi göreceğine zâhip olmuşsa oraya koşmuştu. Kendi yerinde kalmamak, başka türlü bir imtiyaza malik zannolunan yere geçmek iptilâsiyla

27 Şişli Çağlayan'da, II. Meşrutiyet ve 31 Mart şehitlerini, Meşrutiyet'in de anlamını sembolize etmek üzere yapılan Âbide-i Hürriyet'in bulunduğu alan.

bütün çadırlar halkı yerinden oynamış, birbirine karışmış idi; niha-yet geçit resmi başlayınca herkes kendisine mahsus olan yerlerden başka, bulunduğu noktada mihlanıp kalabildi.

Kral Otağ-ı Hümeyun'da ayakta, ikide birde yanında duran Bulgar Harbiye Nâziri'na eğilerek ve onunla pek yavaş pek kısa üç beş kelime teati ederek başından sonuna kadar serâpâ mücessem dikkat, temşa etti. Harbiye Nâziri ile ne konuşuyordu. Ben onların arkasında ve oldukça yakın bir yerde idim. Ne bir kelime iştittim, ne sarîh bir fikir alabildim; yalnız asker işlerine vâkif olmayan bizlerde bile memnuniyet uyandırmayan bu geçit resmine dair onlar da tenkide benzer şeyler söylemiş olacaklar diye düşünüyordum. Ötede sefirler, 'attaché militaireler' ne düşündüler? Belki düşünmüş olacaklar ki asker isyanından sonra bu yapılan geçit resmi, her türlü noksanına ve sakatına rağmen gene beğenmek icab eden bir iştir.

Asıl hercümec geçit resmi bitince başladı. Arabalar râsim'e mahallinin ötesinde idi. Birden halk kütleleri bir buz çözümü kabiliinden yerlerinden oynadılar ve birbirine tıkkılıp katılarak tepeden Şişli'ye kadar güzergâhı kapadılar, öyle bir kapayış ki çözmek, arasında bir yol açmak mümkün değildi. Kralla kraliceyi, maiyetlerini Yıldız'a götürecek arabalar nasıl bulundu, onların alayı nasıl bu tikanmış yoldan gecebildi, bunu bilmiyorum; hattâ hünkârın alayı nasıl teşkil edilebildi; bunu da bilmiyorum. Başmâbeynici ile başkâtîp arabalarını bulamadılar. Nihayet İstabl-ı Âmire'nin bir boş arabasına atladılar. O gün Cuma idi, hünkâr Cuma selâmlığını yapacaktı, namazı Teşvikiye Camii'nde eda edecekти, onlar da kendisine iltihak etmek için kalabalığı yara yara camiye varabdıdiler. Öyle bir halde ki resmî elbiselerinin bütün sîrmaları çuhaları kalın toz tabakası ile örtülmüştü.

Hiç unutmayacağım.

Yâverlerden Refet Bey, o da tozlara müstağrak, camide Mahfil-i Hümeyun'a çıkan dar merdivenin basamağına oturmuş, iki eliyle yüzünü kapamış düşünüyordu. Belki de bu rezaletin –başka bir tabir yok– mahcubiyetinden ağlıyordu.

Beni görmedi, ben de onu açısından serbest bırakarak oturduğu basamaktan atlayıp yukarıya çıktım.

**Sarayın âvizelerinde binlerce mumların, sofra da müteaddit altın kaplı yüksek şamdanların titrek ziyanı altında sofra-nın parlak sarı takımları, misafirlerin sırmalara müstağrak elbiseleri, kadınların mücevherleri bir şehrâyın gibi pırıl pırıl işıldarken hizmet kapısında siyah pantolonlarıyla, kırmızı sırmalı ceketleriyle, beyaz eldivenleriyle Enderun efendileri ellerinde büyük tabaklar, göründüler**

Türk milletinin ikram hakkında fitri bir meyline delil olsa gerek; bir Türk, ne zaman Tanrı misafiri diye telkin ettiği bir yabancıyı iżaz etmek lâzım gelse hemen bütün iktidarı –ne kadar az olursa olsun– onu doyuracak, memnun, hattâ mahcup edecek kadar, varını, yoğunu sarfeder. Ben İzmir'de iken arkadaşlarımla tatil vesilelerinden istifade ederek merkezden kalkar, uzak yakın mülhakat köylerinde birkaç gün misafir olurduk. Köy delikanlıları en güzel elbiselerini giyerler, zaten hep birbirlerinden daha güzel, daha şirin olan bu gençler misafirlerine kuzular çevirirler, sütlâçlar pişirirler, temiz sofralar kurarlar ve hep ayakta el pençe divan, misafirler bu nefis yemekleri yerken bir dizi uşak vaziyetinde hizmet ederlerdi. En fakir evlerimizde, en düşkün ailelerimizde de böyle misafirleri kudret fevkinde it'am etmek için zabt olunamayan bir gayret hamlesi vardır. İşte böylece Türk en mütevazı ferdinden başlayarak, en yüksek şahsiyetine kadar iżaz ve ikramı kendisi için en ziyade zevk alınacak bir vazife bilir. Tarihte tafsilâtını okuyoruz, düğünler vesilesiyle ne mükellef, ne mükemmel ziyaferler verilir, yalnız rical değil binlerce binlerce halk, bütün şehir günlerle doyurulurdu. Son zamanlarda Abdülhamit sarayında da kızlarının düğünü vesilesiyle, bütün ricale, yerli, yabancı bütün mütehayyiz zevata verilen ziyaferler olurdu. Hele tahtının sarsıntıları arasında Yıldız'ın Merasim Dairesi'nde Âyan ve Mebusan'a verilen yüzlerce kişilik meşhur ziyaferin tafsilâtını okumuş, işitmıştık.

Bulgaristan kralının ziyareti vesilesiyle Dolmabahçe Sarayı'nda ilk büyük ziyafer verilecekti. Bundan evvel yeni saray, henüz tamamış kesbetmemiş vesaitiyle, Mısır Hîdîvi Abbas Hilmi Paşa'nın yazın mutadı olan İstanbul seyahati esnasında bir ziyafer tertip etmişti; fakat hükümetçe görülen lüzum üzerine bu ziyafer pek muhtasar, pek basit idi; mâmâfih saray için bir tecrübe dersi vazifesini

gördü. Onun için Bulgaristan'ın müşkülpesent, Avrupa saraylarında gördüğü mutantan ziyafetlerle müşahedatı pek yüksek olan, kralına verilecek bir ziyafet için saray cesaret gösterdi. Bu ziyafet için Londra'da Maple mağazalarına ısmarlanmış olan birbirine eklenir yüz kırk dört kişilik masalarla bir o kadar sandalyeler henüz gelmemişti. Londra'da sefir bulunan Tevfik Paşa'nın<sup>28</sup> vesatetiyle sipariş edilen ve dokunması zamana mütevakkif olan peşkirler, yekpâre sofa örtüleri alınmamıştı, fakat Yıldız'ın elde bulunan vesaitiyle bu işi görmek imkân kesbediyordu. Yalnız Dolmabahçe'de böyle yüzü geçen davetiler için münasip tek bir yer vardı: Bir cephesi karaya, diğer cephesi denize nâzır olan ve iç mâbeynle dış mâbeyn arasında bulunan ve galiba bunun için Zülvehçeyn nâmiyla tanılan geniş sofa intihap edildi. Birçok marangozlar çalıştırılarak buraya beyaz tahtadan iskele hâlinde ve üzerine yiğilacak ağır yükü çekenek metânette bir sofa kuruldu. Bu sofa örtüldükten sonra beyazların etegini kaldırarak altına bakmaya kalkışlamazdı, fakat bir kere ayıbı kapandıktan ve üstüne müteaddit cesîm şamdanlar, çiçeklikler, yemişlikler konduktan, muhtelif şarap kadehleriyle çiçekler serpiştirildikten sonra temasmasına doyulamaz zengin ve dilnişin bir manzara vücuda getirildi.

Davetlilerin adedi yüz mütecaviz olacaktı. Padişah ve kral ile maiyetlerinden başka veliaht bütün ecnebi sefirleriyle sefaret erkâni, nâzırlar, Âyan ve Mebusan reisleri, başlıca ecnebi müsesse-seleri müdürleri ve kraliçe hazır bulunacağı için ecnebi davetlilerin refikları, hususuyla Hariciye Nâziri'nin refikası, daha bilir miyim kimler, herhalde yüzü aşkin davetliler için bu geniş sofayı baştan başa işgal eden azîm bir sofa...

Sarayın pek mükellef bir sofa takımı vardır, ki hâlâ mevcuttur, hâlâ icap ettikçe bu ziyafetlerde kullanılmak üzere Cumhuriyet hükümetinin emrine âmâdedir. Bu takım ki 'vermeil'dir (altın kaplı gümüş), vakтиyle Paris'te büyük bir müessese tarafından imal olunmuştur; ya bazı aksâmi ziyyâa uğradığından, yahut esesen her ihtiyaca tekabül edecek mikyasta yaptırılmışından bizlere muhtac-ı ikmal ve tevsi görünmüştü. En evvel teşebbüs edilen işlerden biri bu takımını itmam etmek oldu. Hazine-i Hassa'nın elinde sarayın hurda ibriklerden, mangallardan, tepsilerden vesâir takımlardan

---

28 Tevfik Okday.

yığınlarla gümüş vardı; bunları vermek suretiyle fazla bir masrafa girişmeksiz takımı ikmal ettirmek imkânı bulundu. Bunu imal eden müessesesi muamelesini tatil fakat kalıpları diğer bir müesseseye devretmişti; uzun muhabere neticesiyle tasavvurun kuvveden fiile çıkması esbabı temin olundu; fakat sipariş edilen parçalar henüz gelmemiştir. Tutulan esas on iki düzine misafire bir küçük çatal bile yıkanmaksızın, sekiz türlü yemek tevziyelerinden on ikişer büyük tabak vesâire ile yüzlerce parça idi ve bunlar hep ayrı ayrı gözleri olmak üzere sandıklara yerleşmiş olacaktı; öyle ki bir küçük parça ziya uğrasa derhal boş kalan yerinden belli olacaktı. Bu takım Hazine-i Hümâyûn'da mahfuz olmak ve icap ettikçe Seferli Koğuşu<sup>29</sup> efendilerinin nezareti altında manda arabalarıyla sara- ya nakledilmek ve gene onların nezaretinde kullanıldıktan sonra mahalline iade olunmak mutat olduğundan zamanımızda bir ziya vukuunu işitmeydi, gene de öyle mahfuz olmak lâzım gelir. Ancak sipariş edilen parçalar gelmemiştir; şu halde mevcut olanlarla idare edilecekti, icap eden şeyler hemen yıkanıp temizlendikten sonra sofraya yetiştirmek suretiyle bu da mümkün olacaktı.

Her iş bitip de sofa hazır olunca ve davetliler gelip de yerlerini alınca vücuda gelen manzara hakikaten temasmasına doyulmaz bir güzellikte idi. Bütün erkekler, padişahтан, kraldan başlayarak resmî üniformalarını läbis, nişanlarını hâmil idiler. Kadınlar akşam elbiseleriyle, bütün mücevherleriyle gelmişlerdi. Yalnız Mebusan reisi siyah frakla Meşrutiyet Türkiye'sinin bir timsali hükmünde idi.

Sarayın kapısından binek taşına kadar bir müfreze-i askeriye, iç salondan merdivenlere ve ziyafer salonunun kapısına kadar sıra ile, kırmızı pantolon beyaz sırmalı ceket giymiş, başlarında sorguçlu kalpak, Hademe-i Hümâyûn efendileri istikbal vazifesini görüyordular. Yukarıda dış salonda sarayın orkestra takımı, hademenin aksine beyaz pantolon ve kırmızı ceketle muntazır idiler. Kral ve kralice muvasalat ederken hünkâr onları binek taşında istikbal etti ve her iki memleketin marşları çalınarak ziyafete başlanmış oldu.

Sarayın âvizelerinde binlerce mumların, sofrada müteaddit altın kaplı yüksek şamdanların titrek ziyalrıları altında, sofranın parlak sarı takımı, misafirlerin sırmalara müstağrak elbiseleri, kadınların mücevherleri bir şehrâyın gibi pırıl pırıl işildarken hizmet kapısın-

29 Osmanlı saray teşkilatı içinde spor ve güzel sanatlarla meşgul olanların eğitildiği mekân.

dan siyah pantolonlarıyla, kırmızı sırmalı ceketleriyle, siyah parlak iskarpinleriyle, beyaz eldivenleriyle Enderun efendileri elliinde büyük tabaklar, göründüler; on tevzi memuru böylece girerek her biri kendisine tahsis olunan noktada mevki aldı ve orkestra en şakrak havalarıyla başlayınca yemek de başlamış oldu.

Burada yemekleri tertip eden mutbak âmirlerine, hizmeti idare eden Enderun efendilerine, aradan geçmiş bir rubu asırlık zaman dan sonra muvaffakiyetlerinden dolayı tebrik vazifesini ifaya mecburiyet hissediyorum. Onlardan kim bilir kaçır hâlâ mevcuttur ve bu satırlar kaçının dikkat nazarına ilişsecektir.

Bütün ziyafet esnasında, belki iki saat yakın bir zaman, bir çit, düşmüş bir çatal gürültüsü, devrilmiş bir kadeh iştirmedi, görülmedi.

Yemekler sırasıyla tevzi olunurken arada verilecek muhtelif nevilerden şarap işi vardı: Bu sanata vâkif olarak Hariciye Nâziri'nin talimatı dairesinde hareket edildi. Yıldız Sarayı'nın vaktiyle celb edilmiş nefis içkilerden mürekkep bir mahzeni vardı. Bu imdada yetişmiş oldu.

Sofradan kalkılıncı davetiler dış mâmeynин büyük sofاسında toplandılar, herkes ayakta idi; ilerlemiş yaşının mutattan fazla sofada kalmış olmak ve arkasında duran Divan-ı Hümâyûn tercümanı vasasıyla misafirleriyle görüşmek yorgunluğunun tesiri altında yalnız hünkâr oturdu ve nihayete kadar sigarasını, kahvesini içerek dinlendi; bu müddet zarfında kral dolaşarak Hariciye Nâziri tarafından kendisine takdim edilen sefirlerle, ve sâir zevat ile üçer beşer cümle, ikişer üçer kelime teati ediyordu. Pek memnun görünyordu. Hakikaten bu ziyafet bütün teferruatıyla misafirleri hayret ve memnuniyet içinde bırakmış, hususuyla kralı beklenemeyen bir haşmet manzarası karşısında bulundurmuş ve tertip edenlerin de yüzlerini ağartmış oluyordu.

## 47

### **Bulgar kralının ziyafeti — Kralla bir temas — Kahvaltı takımı — Enderun efendisi — Krala hediye — Sırp kralına ait bir hikâye — Nişanlar**

Hünkâr tarafından kendi şerefine verilen büyük ziyafete bir karşılık olmak üzere Bulgaristan kralı da hünkâra bir ziyafet vermek istedî.

Bu ziyafet pek sade ve muhtasar bir öğle yemeği şeklinde, Yıldız'da ve bittabi gene sarayın vesaitiyle verildi. Enderun efendileri siyah setreleriyle hizmet ettiler. Sofrada sarayın beyaz gümüş takımı kullanıldı; Hademe-i Hümayun yerine bir bölük asker istikbal râsimesini ifa etti, orkestra takımı yerine 'fanfare' Merasim Dairesi'nin önünde çaldı, davetlilerin adedi hadd-i ekalle inmiş oldu, kadınlar bulunmadı ve bu suretle ziyafet kulfeti pek hafif geçmiş oldu.

Kral Ferdinand ile doğrudan doğruya ancak iki defa teması geldim, bunları hikâye edeceğim:

Müsaferetinin ikinci günü idi, sabahleyin Yıldız'dan kralın mai-yetine verilen yâverlerden biri Dolmabahçe'ye gelerek beni görmek istedî. Genç zabit dedi ki:

"Kral hazretleri sizi görmek istiyor." Hayretle:

"Beni mi? Acaba ne için?" diye sordum. Sebebini bilmemiğini ve hemen şimdi istediğini söyledi. Oldukça bir merak ile arabamı ismarladım, hemen Yıldız'a gitmekte istical ettim. Beni derhal kralın yanına götürdüler.

O küçük salonda kahvaltı masasının başında, yalnızdım. Selâm vererek bekledim. Ayağa kalktı, canı biraz sıkın görünerek:

"Ben bu sabah," dedi; "kahvaltı ederken bir kaza yaptım. Nasılsa yanlış bir hareketle o güzel Sèvres kahvaltı takımını devirdim. Büttün takım tepsisiyle beraber bir yiğin enkaz haline geldi. Bu kıymetli takımı böyle kazaya uğratmış olmaktan mahcubum. Sizden rica ediyorum, şevketpenah sultana bunu arz ediniz..."

"Efendimiz bundan memnun olacaklardır," dedim; "biz Türkler böyle kazaları uğur sayarız..."

Tebessüme benzer bir şeyle mukabele etti ve başını hafifçe ekip selâm vererek mülâkatı bitirdi. Çıkarken kapının dışında o güzel takımın kırık parçalarını gördüm. Biraz ötede süklüm püklüm krala kahvaltı hizmetini yapan genç Enderun efendisi duruyordu, yanına kadar geldi, ilk önce resmî saray temennâsını yaptıktan sonra ellerime sarıldı ve öperek ağlayan bir sesle:

"Kral hazretleri," dedi; "beni kurtarmak için kabahati kendi üzerlerine aldılar. Kazayı ben yaptım..."

Bu saf çocuğu tervih ettim ve avdetimde hünkâra hikâyeyi naklettim. Sadece gülerek dinledi. Onun için kralın bu hareketi pek tabii idi, onun yerinde kendisi olsaydı o da elbette böyle yapacaktı.

Kralın hareketi günü idi, hünkâr beni ona bir hediye götürmeye memur etti. Bu hediye Hereke'de dokunmuş, bir şal kadar ince, İran'ın meşhur halalarından birinin resmine göre pek iyi işlenmiş, oldukça büyük bir parça idi. Mefruşat İdaresi onu al ipek bir bohça içinde sararak hademeden birinin refakati ile arabama koydurdur ve kralın Yıldız'da serbest bulunacağı saatı tahlük ederek yola çıktım.

Yıldız'da, bu sefer kralın yâverine müracaat ederek sebeb-i ziya-reti anlattım, hali bohçası içinde büyük salona nakledildi ve krala malumat verildi.

Ben ayakta muntazirdim, o hemen geldi.

“Şevketpenah efendimiz, zât-ı haşmetânelerine küçük bir yadigâr gönderiyorlar” dedim.

Hemen bohçayı açtırdı, haliyi yere serdirdi ve eğilerek haliyi okşadı, bir ucunu kaldırarak altına baktı, eliyle yokladı ve doğrudar tekrar haliyi, gözlerinde hayranlığa delâlet eden bir mânâ ile temaşa etti. Sonra bana hitap ederek:

“Bu bir hali değil, bir şal!” dedi ve sordu:

“Bu sanat harikası nerede yapılır?...”

“Hazine-i Hassâ'ya ait olan Hereke imalgâhında...”

“Ne kadar ince, tersi yüzüne benzıyor” dedi. Malumatfuruşluk ederek izahat verdim:

“Bu neviden halilar pek geç ve ancak üç dört sanatkâr tarafından dokunur,” dedim, ve ilâve ettim:

“Bir santimetre murabbâsında otuz dört ilmik vardır, derler...” Benden Hereke hakkında uzun tafsîlât istedi. Sarayların bütün ipek kumaşlarının da orada yapıldığını ilâve etmekten geri durmadım.

“Pek ziyade teşekkür ederim, bunu sarayda bir duvara gerdire-ceğim. Kralice buna hayran olacaktır” dedi ve küçük baş eğmesiyle izin verdi.

• • •

Bulgaristan kralından sonra Sırbistan kralının da ziyaretine inti-zar etmek gayet tabîî idi. Bulgaristan ve Sırbistan Türkiye'ye karşı aynı alâkaları, maksatlari takip eden az çok fark ile aynı irktan iki komşu idi. Her ikisi de doğrudan doğruya Rusya'nın himayesine güvenirlerdi. Sırbistan'dan ziyade Rusya'nın tesir ve nüfuzu altında bulunan Bulgaristan Türkiye'ye karşı aynı vaziyette olmakla beraber Sırbistan'ın Bulgaristan'a nisbetle zayıf bir ciheti vardı ki o da

daha ziyade Avusturya'nın tehdidi altında bulunmasıydı. Rusya ile Avusturya arasında Balkanlar sahasında mecut olan rekabet neticesiyle Çarlığın himaye nazarı Sırbistan'ın üzerinden de eksilmezdi. Nitekim 1914'te Büyük Harp'te bunun tesiratı sarahaten görüldü. Balkanlar'ın bu iki komşu ve kardeş memleketi, Türkiye'ye karşı birlik göstermekle beraber hasta adamın<sup>30</sup> mirasını paylaşmak zamanı gelince birbirinin hasmı kesilmeye namzet idiler. Bunun da zaman-ı tecellisi 1912 Harbi<sup>31</sup> oldu.

Oldukça dolaşık olan bu Balkanlar siyaseti içinde herkesçe keşfedilen bir bedahet vardı: Türkiye'nin yeni padişahını görmek için Bulgaristan kralı bir lüzum hissedince aynı lüzumu Sırbistan kralının da duyması idi. Öyle ki birincisinin vürudu haberini ikincisinin de ziyareti takip edince bunu hayretle telakki edecek tek fert yoktu.

Kral Birinci Pierre Karageorgevitch komşusu kral kadar haşmete, tantanaya münhemik bir adam değildi. Sade, hattâ mahviyet derecesine yaklaşan bir eda ile muttasif bir hükümdar idi. O da memleketinde pek müfid bir ıslahat devresi açmış ve bütün milletini kendisine aşka benzeyen bir rabita ile bağlamıştı. Hain bir kurşun darbesiyle çok genç yaşında tahtından ayrılan bedbaht oğluna ve bugün Sırbistan kralı olan torununa karşı Sırpliların muhabbet ve merbutiyeti ondan tevarüs edilmişdir denebilir.

Birinci Pierre pek iyi tahsil görmüştü. Gençliğinde Paris'in meşhur Saint Cyr askeri mektebinde bulunarak güzide bir zâbit olarak yetişmişti. Bütün hayatında Fransa'ya merbut idi, hatta 1870-71 Fransa-Prusya Muharebesi'nde Fransız ordusunda hizmet etti.

Sırbistan kralı hakkında aynı merasim icra edildi, Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında aynı şekilde ziyafetler verildi, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde gene bir geçit resmi yapıldı ve bu sefer ilk tecrübeden sonra geçit resmine daha muvaffak olmuş denebildi.

Dolmabahçe Sarayı'nda verilen büyük ziyafet gecesine ait bir hâtıra var. O gece gene sarayın orkestra takımı ile Hademe-i Hümayun kırmızı ve beyazdan terekküp eden resmî kıyafetlerinde idiler. Sırbistan kralının resmî büyük elbisesi de aynıyla kırmızı ve beyazdan teşekkür ediyordu.

30 Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak isteyen Rusya ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti için kullandıkları tabir.

31 Balkan Savaşı.

Yemek bitip de herkes büyük salonda toplandıkları sırada kralın maiyetinde gelmiş olan Sırp Hariciye Nazırı bir aralık benim kolumna girdi:

“Görüyoruz ki saray hademesi beyaz ve kırmızı giymişlerdir. Kralın da renkleri budur. Acaba aynı renkler onun için mi intihap edilmişdir?”

Bu sual iki mânâya alınabilirdi. Kralın renklerini hademeye vermek fena, fakat onun renklerine karşı bir cemile olarak iyi tevil edilebilirdi.

İzah ettim:

“O renkler Meşrutiyet Türkiyesi'nin intihap ettiği renklerdir. Gördüğünüz kıyafetler de yeni padişahın cülûsunu müteakip yapturılmıştır. Bunların kral hazretlerinin renkleriyle mutabık düşmesi bir güzel tesadüf neticesinden ibarettir.”

Hariciye Nazırı bu cevap ile mutmain oldu.

• • •

Başmâbeyinci ile başkâtîp Bulgaristan ve Sırbistan kralları tarafından en muteber nişanlarının birinci rütbeleriyle –Grand Cordon– tâltif edildiler. Elbette bizden başkaları da münasip surette tâltif edilmişlerdir, nitekim Türkiye hükümeti tarafından da misafirlere münasip nişanlar verilerek bu krallar ziyareti işi hüsni suretle itmam edilmiş oldu.

## 48

**Evlendirilecek sultanlar — Damatlar nasıl seçilir? —**

**Sultan Murat'ın iki kızı — Nikâh merisimi —**

**Enver'in damatlığı — Naciye Sultan'ın cihaz defteri**

Yeni padişaha, seleflerine imtisal ederek, yapılacak bir vazife tettüp ediyordu: Hanedandan henüz teehhül etmemiş olan sultanları tezvic etmek. Yalnız sultanatın vârisi sıfatıyla değil, aynı zamanda ailenin reisi sıfatıyla bunlara babalık yapmak ona aitti. Kendi selefi olan Abdülhamit zamanında hemen bütün evlenmek çağına yetişmiş sultanlara birer koca bulunmuş, her birine ayrı bir saray yaptırılmış ve o zaman intihap edilen damatların tahsil gören, asalet ve nezahet sahibi, hattâ güzel gençlerden se-

çilmesine dikkat edilmiş idi. Öyle ki nisbeti yakın olsun, uzak olsun sultanat makamıyla alâka kesbedince tefrik edilmeksizin Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarî mutantan unvanını taşıyacak olan bu gençlerin üzerinde o süslü damga yakışık almaliydi. Hakikaten intihap edilen damatlar hemen kâffesi vezir, müşir, rical evlâdi ve yakışıklı gençlerdi. Abdülhamit bu meselede pek titiz davranışır ve evlendirilen sultanlar için mesken ve cihaz hususunda semahatle para sarf etmekten çekinmezdi. Yalnız bir defa büyük biraderi bedbaht Sultan Murat'ın kızlarına birer koca bulmak lâzım gelince mutadının haricine çıkarak, kendisine mahsus vehimlere tebâiyetle bunlar için pek mütevazı ailelerden, Dârüşşafaka mezunlarından iki genç bulunmuştu. Her ne olursa olsun bir izdivacın mesut netice vermesi mutlaka çiftlerin şu veya bu sınıftan olmasına tevakkuf etmediğinden Sultan Hamit'in bizzat kendi kızlarından biriyle Sultan Murat'ın kızlarından birinin istikbali aynı menfi şekle vâsil olmuştu. Bunların maceraları o zaman memleketin içinde çalkanmış birer hikâye teşkil ettiğinden bunları tekrardan içtinap edeceğim, hattâ ne Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarî unvanını taşıyanların, ne de zevceleri olan sultanların uzun fihristini yazacak değilim. Hâtıralarımı yalnız bizzat müşahedat dairesine girenlerden, yani Sultan Reşat zamanında evlendirilen sultanlardan kısaca bahsettikten sonra bunlardan ancak birinde, hikâyesinin oldukça garabetine mebni, bir nebze tevakkuf edeceğim.

Evlendirilmeleri vazifesi yeni padişaha teveccûh eden sultanların adedi oldukça çoktu, bunların arasında hattâ Abdülhamit'in bir kerimesiyle, Salâhattin Efendi'nin iki sultani ve Süleyman Efendi'nin bir sultani da vardı. Bunlar sırasıyla evlendirildi.

Nikâh merasimi Dolmabahçe Sarayı'nda yapıldı. Ekseriyet üzere sultanların vekili başmâbeynici, damatların vekili başkâtip idi. Bu vazife onlar için hem bir vesile-i şeref, hem bir sebeb-i istifade olurdu. Başka bir tâbir bulamıyorum. Bunu izah etmeli. Nikâh kiyıldıkta sonra, hünkârin mürûvvetleri mâlî kudretiyle mütenasip, binaenaleyh mefkud denecek kadar mahdut olduğundan, o, bu fırsatı müناسip bir vesile addeder. Başmâbeynisiyle başkâtibine ihtiyar ettiğleri zahmetin mukabili olarak bir kırmızı atlas kese içinde kırkar lira gönderirdi; bir müddet sonra da damatlardan ve sultanlardan onlara birer hediye gelirdi; bir altın tabaka yahut bir saat...

Hünkâr elbette nikâhi kıyan zamanın şeyhüislâmını da taltif ederdi. Nikâh merasimi Dolmabahçe'nin büyük bir salonunda icra olunurdu. Hünkâr bir kanapede, diğer zevat ve bunların başındâ hanedandan davet edilmiş bulunanlar, yerde, ipek minderler üzerinde diz çökerek oturmuş bulunurlardı. Vekiller ve şahitler şeyhüislâmın iki tarafında mutat olan “Tezvic ettiniz mi? Tezvic ettiniz mi?”<sup>32</sup> suallerine muvafakat cevabı verdikten sonra şeyhüislâm nikâhi kıymış olur, duasını yapar, aşırlar<sup>33</sup> okunur ve böylece hanedanda yeni bir çift teşekkür etmiş olurdu.

Bundan sonra vazife Hazine-i Hassâ'ya ait olurdu. Vesaiti ne kadar kit olursa olsun padişah ya bir konak aldırarak tamir ve tefriş ettirir, almak mümkün olmazsa kirasi hazineden verilmek üzere isticar edilir, gene masarifi hazinece tesviye olunarak mükellef bir düğün yapılrırdı. Bu izdivaçlar birbirini takip etti.

Bir tanesinin hikâyesi var:

Sultan Reşat'ın kendisinden sonra gelen biraderi Süleyman Efendi vefat etmiştir. Oldukça mühim, fakat pek müşevves bir miras bıraktı. En mühim mirası o zaman pek genç iken çok güzel olduğundan bahsedilen kızı Naciye Sultan'dı. İki şehzadesi de vardı: Henüz delikanlı çağına gelmiş Abdülhalim Efendi ile daha bir çocuk olan Şerafettin Efendi.

Karışık miras işlerini tesviye ve metrukâti idare için Hüseyin Hilmi Paşa'nın tavsiyesiyle Selanik'ten İsmail Efendi nâmında müdebber ve müdîr bir zat vekil-i umûr tayin olunmuþtu.

Bir gün hünkâr mutat haricinde haremden erken çıkararak beni celb etti ve elime buruşuk bir kâğıt tutuşturarak oldukça helecan içinde:

“Bunu okuyun!” dedi.

Okudum. Yazısı değiştirilmiş, fena bir şekilde, imza konmamış bir tezkere ki o zaman Harbiye Mektebi'ne devam eden Abdülhalim Efendi'ye hitaben yazılmıştı. Süleyman Efendi'nin güzel kerîmesi Naciye Sultan'ın Abdülhamit'in oğullarından Abdürrahim Efendi'ye tezvic edilmek musammemdi. Bu izdivaç hanedan arasında ilk izdivaç olacaktı.

Mektubu yazan Abdülhamit'in zulmünden, istibdadından, velhasıl bütün kendisine isnat olunan su-i ef'alden bahsettiðten sonra

32 “Evliliði ve kari-koca olmayı kabul ettiniz mi?”

33 Dînî toplantırlarda Kur'an-ı Kerîm'den okunan âyetler.

nasıl olup da kız kardeşini bu zalim adamın ogluna tezvic ettireceğini Abdülhalim Efendi'den acı bir lisan ile soruyordu.

Okuduktan sonra serd edilecek bir tek mütalâa vardi; hünkâr: “Ne dersiniz?” deyince onu söyledi:

“Efendimiz, bunu ser-yâverinize verir ve onunla mümkün olan tâhkîkat yapılmak üzere Mahmut Şevket Paşa'ya gönderirsiniz, diye düşünüyorum...”

“Doğru!..” dedi ve bir daha bundan bahsolenmadı. Aradan bir müddet geçtikten ve Naciye Sultan'ın Abdürrahim Efendi'ye tezvicinden sarf-i nazar olunduktan sonra işitildi ki Naciye Sultan'a Enver Paşa talip提.

Meşrutiyet'i müteakip “Kahraman-ı hürriyet” diye bütün memleket Enver'le Niyazi isimlerini dilinden düşürmez olmuştu, hattâ bu iki ismin bir arada türküler bile vardi.<sup>34</sup> Ben de herkesle beraber onları isimleriyle tebçil ederdim, bütün Meşrutiyet sevincini bu iki isim ile ifade ve tercüme etmiş oluyorduk.

Enver'i iki üç defa kısa mülâkatlarla tanıdım. Pek mahcup, söz söylemekten müçtenip, kendisine hitap edilince bütün simasını kırmızı bir alev kaplayan güzel bir gençti. Sonraları?.. Mesela Harbiye Nâziri olunca, Harb-i Umumî esnasında, ne büyük tahavvûl!.. Onunla tekrar bir telâki fırsatı zuhur etmemişi. Uzaktan gördüm.

Talip olduğu izdivaca hünkâr derhal muvafakat etti ve Naciye Sultan için konak ihzar ve tefriş edildi, cihaz yapıldı, düğün masarifi görüldü, o vesile ile mükellef ziyafetler verildi; velhasıl bir yandan Enver tatyib edilmek, bir yandan da biraderzadesi sultan hakkında bezl-i âtifet etmek için hünkâr en väsi mikyasta kudretini sarfetti.

Yalnız cihaz meselesinde ancak mümkün olabilen raddede kalmak mecburiyeti vardi. Bunun hikâyesi var:

Bir gün Süleyman Efendi veresesinin vekil-i umûru İsmail Efendi beni görmeye gelerek önume bir defter koydu: Naciye Sultan'ın amcasından istediği cihaz... Koca bir defter ki bütün mündericatı Hazine-i Hassa'nın hiç olmazsa bir aylık vâridatını massedecek

<sup>34</sup> II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Selanik'te bir meydana “Enver Bey Meydanı” adı verilmiş, “Bârika-i Millet yahut Destân-ı Hürriyet” adlı bir destanda da özellikle Binbaşı Enver Bey övülmüştür (bk. Abdullah Uçman, “II. Meşrutiyet'in İlâmi Üzerine Yazılan Bir Destan: Bârika-i Millet yahut Destân-ı Hürriyet”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür-Abdülkadir Özcan'a Armağan*, İstanbul 2018, s. 315-328).

kadar ağır mücevherat ve eşyadan mürekkep! Yalnız bir tanesini tahattur ediyorum: Sultan tamamıyla inci ile kaplama bir yatak örtüsü istiyordu. Diğer eşya bununla kıyas edilsin.

Kısmen okuduktan, daha sonra gittikçe artan bir hayretle göz gezdirdikten sonra defteri kapadım ve İsmail Efendi'ye sordum:

“Bunu ne yapacağız? Hünkâra mı arz olunacak?”

Gözlerini indirerek, mahcup, “ben ne yapayım?” diyen bir süküt ile durdu. Söylemeye devam ettim:

“Bunu bizzat Sultan istememiştir. Etrafındaki kadınlar tarafından tertip olunmuş olmalı. Hele Enver'in malumatı yoktur.” Devam ettim:

“Hazine-i Hassa'nın kudretini herkesten iyi Enver bilir. Sultan henüz çocuktur, bittiği istenen şeylerle yapılabilecek olanları da ölçemez. Bana ait olan vazife bunu böylece hünkâra arzetmekten ibarettir. Mütebakisini, sâdir olacak iradeye göre, Hazine-i Hassa düşünsün.”

Bittiği ancak mümkün olan yapılabildi ve bittiği her istenilen neticeye varamayan her iş için başkâtibe karşı bir infial hâsil olmuş olacaktır.

Bir diğer vesile ile Hakkı Paşa'nın dediği gibi: “Başkâtip? Aman ne fena adam!...”

#### 49

**Sultan ismi — İsmail Hakkı — Düğün ve ziyafet —  
Cemiyet aleyhinde bir teşekkür — İsmail Hakkı'nın bir  
çocukluk hareketi — Tasarrufa riayet — İki düğün daha**

Bir sultanla evlenmek elbette pek câzibeye malik bir işti. Sultan isminin altında süslenmiş nice güzel, şiir ile dolu hayaller olmak lâzimdi. Gençliğin sevda hülyaları arasında gizlenen ve türlü emellerin vaatleriyle gülümseyen, şuradan buradan, hikâyelerden, Şark masallarından birikmiş sultan simaları gece rüyalarını süsleyen şeyledi, elbette. Buna ilâve etmek lâzım gelen teferruat da vardı: Konaklar, arabalar, atlar, ihtişam ve servet içinde kurulmuş bir hayatı, fazla olarak rütbeler, nişanlar ve hepsinin üzerinde kulaklarda iyi çınlayan, etrafta takdir ve haset ihtizazları uyandırarak in'ikâs eden bir unvan: Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarı...

Bu kadar câzibeye malik olan bir şeye karşı lâkayt kalınamazdı. Hele araya bir de rekabet ve müsabaka hisleri karışmış olursa...

Enver'in arkadaşlarından ve hürriyet mücahitlerinden bir de İsmail Hakkı vardı ki İttihat ve Terakki mensupları nezdinde pek ziyade sevilen bir gençti. Ona Hafız Hakkı derlermiş. Ne için? Hakikaten hafız mı idi, yoksa kalbinin meşhur olan safvetinden dolayı mı böyle telkîb edilmişti; bilmiyorum, fakat onun pek temiz ahlâkindan, sadedilliğinden, mahviyet-i etvârından bahsedeni yakın dostları bu genç zâbiti o derece methederlerdi ki, kendisiyle hiçbir vakit temas etmemiş olmakla beraber ben de bu işitilen güzel evsâfi aynen kabul etmiştim ve hiçbir zaman bunları tekzip edecek bir emareye tesadüf etmedim. Uzaktan kendisini birkaç kere gördüm. Güzel miydi? Buna sarahaten cevap veremeyeceğim. Her halde kara gözleri ve esmerce siması, mevzun endamı insana öyle sıcak bir his veriyordu ki bu eşkâliyle mervî evsafını birleştirerek ben de onun uzak bir dostu olmuşum.

Vaktâki Enver'in bir sultanla izdivacı vukua geldi, o da Salâhattin Efendi'nin kerimelerinden birine talip oldu. Onu bu talebe sevk eden âmillerden biri pek beşerî bir his olmalıydı: "O olsun da ben niçin olmayayım?" kabilinden bir duygusu... Kendisine dost olan İttihat ve Terakki erkânıyla beraber bu talebi hünkâr da tervîç etti; saray halkında, bizlerde de memnuniyetle telakki edilen bu tasavvur, mutat olan istihzarat ile, fiile çıkışınca, yeni çiftin ikametgâhi olarak tamir ve tefriş edilen konakta düğün yapıldı ve konağın bodrum kısmında ihtar edilen sofralarda kalabalık bir heyete ziyafer verildi. Biz de davetliler arasında idik. O gece yemeğin sonuna doğru diğer bir ziyaferde daha şahit olduk: Sadrazam Hakkı Paşa'nın güzel bir nutku...

Öyle zannediyorum ki bu yeni çift pek sevîstiler ve pek mesut bir hayat geçirdiler. Ne yazık ki bende Enver'den çok daha iyi bir hâtıra bırakınca bu genç, talihin meş'um bir cilvesiyle beklenmeyen bir zamanda hayata gözlerini kapadı.

İsmail Hakkı'dan tek bir hâtıra var ki kendisinin değil, gençlik aşesinin, bir heyecan hamlesinin aleyhine kayd olunabilir. Sultan Reşat zamanında ordunun bazı zabıtleri arasında bir nevi isyan, daha doğrusu İttihat ve Terakki aleyhinde bir hareket vukua gelmekte idi. Halâskâran unvanıyla teşekkür eden ve ip uçları mu-

haliflerin elinde bulunan bir heyet âkibeti tahmin edilemeyecek vahim hâdisâta sebep olabilirdi.

Bir gün Lütfi Bey elinde, gayet âdi bir pembe kâğıt üzerine kurşun kalemiyle yazılmış bir mektup sallayarak, hareme çekilmek üzere Mâbeyn'den ayrılan hünkârı yakaladı. Ben de orada idim, kâğıdı hünkâra verdi. Mektup başmâbeyinciye gönderilmiş, fakat hünkâra hitaben yazılmıştı. Hünkar:

“Bu nedir?” diye sorunca kâğıdın şeklärinden ve muhteviyatından canı pek sıkın görünen Lütfi Bey böyle zamanlarda sözlerine bir tutukluk veren sınırlılığı ile anlattı:

İsmail Hakkı hünkâra karşı garip bir ifade ve bir nâsih tavrı ile Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde zabitleri bir toplantıya davet ederek onları doğru yola ve askerlige yakışacak bir intizam ve inkıyada sevk edecek tarzda bir nutuk irad eylemek tavsiyesinde bulunuyordu. Kâğıdın şeği, ifadenin ve teklifin garabeti, hele hünkârdan beklenemeyecek olan böyle bir teşebbüsün âdetâ nasihat edasıyla tavsiyesi öyle çocukluk neticesiyle bir heyecanın tesiri altında yapılmış idi ki hünkâr hiç sesini çıkarmadan ve kâğıdı almadan hareme giden dehlizde yoluna devam etti ve bizi orada bıraktı.

Lütfi Bey bu kâğıdı, uzun uzun teemmul ve istişare etmeden hünkâra arzetmekte aceleye kapılmış, o da sınırlarının bir tuğyanına mağlûp olmuş idi. Eğer İsmail Hakkı'yı nezdine celb ederek onu ikaz etmiş olsaydı bu hem şekil hem mahiyet itibariyle garip olan hadiseye mahal kalmamış olurdu.

Düğünlerden bahsederken şahsına ait bir hâtırayı kaydetmek ve bu yazınlarda hünkâra karşı bir şükran borcunu ödemek istiyorum.

Sultan Reşat hakkında birçok uydurma hikâyeler, türlü garip iftiralar söylemiştir. Kendisine dair intibalarımı tasvir ederken bunları tashih etmek arzu ederim. Bugün yalnız ona atfedilen hissetten bahsedeceğim:

Sultan Reşat'ın bütün veliahtlık zamanını, otuz seneden fazla süren mahrumiyet ve mazlumiyet hayatını, nasıl sıkı vesait içinde mahpus denecek şekildeki ömrü düşünülünce hükmedilir ki bu adam pek bolluk içinde yaşamaya alışkin değildi. Pek muktesit, pek mutasarrıftı; masarifinin varidatını aşmamasına mütekayyid olmak niyeti, cimri olmak demek değildir; bilakis Hazine-i Hassa'nın vesaiti dairesinde mahdut, fakat makul ve mazbut bir semahati vardı.

Hazine'yi şaşırtacak derecede israfa ihmakini görmedim, fakat icap ettikçe ve hal müsait oldukça sultanat şanına lâyık olan masariften çekinmezdi. Her şeyden evvel Hazine tarafından tesviye olunmak icab eden maiyet tahsisatını ona bırakıktan sonra kendisinin hususi masraflarına, bu meyanda Harem-i Hümayun'a ait maaşlarla ihtiyaçlara karşılık olmak üzere Hazine'den her ay ancak bin lira celb eder, şuna buna verilecek atiyelerle sarayın padişah nâmına yapılacak hususi mahiyette ufak tefek masrafları için Ceyb-i Hümayun'un ayda bin liradan fazla sarf etmemesine dikkat ederdi. Bu sayededir ki zamanında Hazine-i Hassa hiçbir vakit idaresini şâşirmamıştır. Hisset isnadı, geçmiş zamanda saraydan müstefid olmak itiyadında bulunanlar tarafından işae edilmiş bir iftiradan ibarettir; eğer sarfiyatını Hazine'nin vesaitiyle tevzine dikkat etmemiş olsaydı saray pek ziyade müşkilât içinde yuvarlanır giderdi.

Semahatinin bârîz bir misalini yukarıda sultanların düğünleri vesilesiyle pazinesi tarafından sarfolunan paralar teşkil eder. Diğer bir misalini de, gene böyle düğün vesilesiyle, başkâtibinin ve ikinci mâbeynisinin kızları hakkında gösterdiği mürüvvette gördük.

Bu iki zâtın evlendirilecek kızlarıvardı, istizan edildikten sonra alınan tasvip iradesi üzerine nikâhlarının icrasını müteakip Hazine-i Hassa müdir-i umumisi Hacı Feyzi Efendi başkâtiple ikinci mâbeynciyi, telakki ettiği bir irade-i seniyeden haberdar etti. Hünkâr kızların gelin odalarıyla yatak odalarının bütün teferruatıyla ve düğün masarifinin kâffe-i icabatıyla Hazine tarafından tesviyesine Hazine'yi memur etmiş. Bu haberi alınca husule gelmesi tabii olan memnuniyet ve şükran ile Tevfik Bey'le ben huzura çıktıkt ve lâyık olan teşekkür vecibesini ifa etti. Her iki düğün bu sayede âdetâ sultanlara yapılanlar kabilinden mükemmeliyet şeraiti içinde yapıldı. Hattâ hünkâr bu suretle gösterilen lütufla da kanaat etmeyerek gelinlere birer hediye göndermekten geri durmadı; Harem-i Hümayun'dan birçok hâzinedar ustalarını, harem ağalarını düğünlerde tarafından hazır bulunmaya memur etti; ve, fazla olarak Mâbeyn orkestrası ile ince saz takımını gece gündüz ikametgâhimizda bulundurarak merasime bahş-i neşat etti.

Heyhat! Hayat hep öyle neşat dairesinde cereyan edebilseydi; ve böyle başlayan düğünler hep öyle devam etseydi!..

**Sarayda tevâli eden merasim — Sefaret davetleri —  
Cuma selâmlıkları — Arabalar niçin o kadar ağır giderdi? —  
Hurşit Paşa — Garip bir ziyaret**

Saray hayatı hakkında kâfi bir fikir vermek için kaydetmeye lüzum görüyorum. Dolmabahçe'nin sessizliği, issızlığı içinde bir tenevü husûle getirmek itibariyle bizlere teveccûh eden merasim vazifesi pek eğlendirecek, hoşlanıacak işler olmak lâzım gelirken bunlar muhtelif vesilelerle sık sık tekerrür edince, hele elbise değiştirmek mecburiyeti de husûle gelince pek can sıkacak mahiyet kesbetmiş oldu. Ne zaman bu merasimden biri zuhur etse onu âdetâ ürkerek, ürpererek telakki eder olmuş idik.

Bu merasim meyanında yeni tayin edilen sefirlerin itimatnâmelerini takdim etmeleri yahut vazifelerinden ayrılanların veda râsimesini ifa eylemeleri, sonra sık sık kiş mevsiminde sefârlerde verilen ziyafetlere saray erkânından olmak hasebiyle bizlerin de hazır bulunmak vazifesi bir işkence hükmüne geçer olmuştu. Hele bu ziyafetlerde yanınızda bulunan birinci defa gördüğünüz bir yabancı ile saatlerce süren yemek esnasında görüşmek, musahebe vesilesi bulmak öyle zor tahammül edilen bir külfet idi ki ne zaman bu vaziyette bulunsam sofradan fırlayıp kaçmamak için kendimi zor zaptederdim. Mâmâfih bazan bana hoş vakit geçirirceek, bu işkenceyi bir eğlence hâline getirecek fırsatlar da zuhur etmedi değil. Bir ziyafette tâ yanında Fransa sefareti kâtiplerinden birinin genç zevcesi bulundu. Ufak tefek, sarışın, pek fıkıldak ve henüz çocukluktan yeni çıkışmış zannedilecek yaşta olan bu güzel kadıncık yanında bulunulmaktan pek lezzet alınacak bir şirin mahlûktu; fakat görüşebilmek şartıyla... Ona nelerden bahsettüm; lâkırdıya tutmak, onu biraz söyletmek için musahebeyi ne zeminlere sevkettim. Paris'ten, edebiyattan, temâşalardan, seyahatlerden, müzikiden, müzelerden, velhasıl her hâtra gelen şeyden söz açtım; hattâ İstanbul hayatından, belki bir takım sualler irad eder de izahata girişmek mümkün olur mülâhazasıyla Türk kadınlığından, daha bilir miyim nelerden... O sadece dinliyor, nazik bulunmuş olmak için dudaklarında zorlukla beliren ufak bir tebessümle: "Ya?.. Evet! Öyle mi? Doğru!.." kabilinden tek bir kelime ile mukâbele ediyor ve bir türlü bana dökülp saçılımıyordu. Belliydi ki bu sofradada, şu uzun yemek

saatini başka birisinin yanında geçiremediğine sıkılmıştı. Fransız asalet ailelerinden birine mensup ve Faubourg Saint-Germain ana-nelerine pek sıkı bağlarla merbut bulunan, ekseriyet üzere olduğu gibi belki çocukluk yıllarını rahibelerin idaresinde bir manastırda geçirmiş olan bu güzel genç kadın kim bilir, Şark ve bilhassa Türk hakkında edinilmiş kötü fikirlerle, Garp hayat ve fikrine ne kadar aşına olursa olsun, mademki Türktür, şu yanında oturan ve muttasıl söyleyen adama yüz vermeği bir nevi zül addediyordu. Yemek bitince ufak bir baş eğmesiyle fırladı ve sefaret dostlarının yanına seğırttı. Bu küçük vakadan bir can sıkıntısı duymadım, yalnız verecek hükmü zihnen: "Ne yapalım? Şark ile Garp arasında daima böyle bir açıklık bulunacak!.." şeklinde icmal ettim.

• • •

En can sıkacak merasimden biri her hafta muttariden ve hep aynı tarzda tekerrür eden Cuma selâmlıkları idi. Hünkâr bunların hiç birini kaçırmağ istemezdî. Yalnız bir kere bir kızamık hastalığı esnasında, galiba iki Cuma selâmlığı çıkamadı. Bizden sonra da mesânesinde yapılan ameliyattan dolayı çıkamamıştı. Selâmlık bitip de herkes, kendisi başta olarak, resmî elbiselerini değiştirdince arabalara binilir ve hafif bir alay hâlinde seyrana çıktırdı. Hünkâr selâmlık için İstanbul'un bu işe müsait olan bütün camilerini dolaştı. Ya gençliğinden kalan hâtıraları tazelemek, ya selâmlık alayı temasasından şehrin muhtelif semtleri ahalisini müstefid etmek emeli sâik olarak mesela Sultan Selim, Fatih, Sultan Ahmet, Beyazıt, beri tarafta Ortaköy'de Mecidiye camilerine, Beylerbeyi Camii'ne kadar gidilir; fakat ekseriyet üzere kısa mesafelerde bulunan camilerde bu iş çabukça görüldürdü. Selâmlığı müteakip yapılan seyranlar Balmumcu Çiftliği'ne, bazan İhlamur ve Zincirlikuyu köşklerine, ara sıra saltanat kayığı ile Beylerbeyi Sarayı'na yapılrı. Bir kere de gençliğinin birçok hâtıralarına zemin olan Ayas Ağa ve Kâğıthane köşklerine kadar gidilmiştir. Yalnız selâmlık merasiminden sonra değil, sarayda can sıkıntısı içinde geçen hayattan birkaç saat uzaklaşmak için, hafta ortalarında da, saray tabirince gidiş olurdu. Bazan deniz taraklıyla, bazan karadan...

Merasimde ve hususi gidişlerde en ziyade tahammül kudretini aşan hünkâr arabasının ve bittiği ona tebean maiyet arabalarının ağır yürüyüşü idi. Bu yürüyüşü ağır kelimesi tamamıyla ifade ede-

mez, denebildi ki arabaları yavaş yavaş, yaya yürüyenlerden çok daha batı bir zorlukla ve halatlarla çekiyorlar. Ben ilk defalarda bunu hünkârin etrafi bol bol temas etmek arzusuna haml ederdim. Sonra öğrenildi ki mesânesinde taş bulunan bu hasta ihtiyar araba sarsıldıka pek ıztırap duyduğundan bu sureti ihtiyar etmiş imiş. İnsanda râkib olduğu şey ne neviden olursa olsun, ondan beklenebilecek süratin azamisini almak ihtiyacı olduğundan bu ağır yürüyüşe mahkûm olarak arabasının içinde tek başına kalan, başmâbeynî ile başkâtibin nasıl sıkıldıklarını tasavvur etmelidir. Burada işaret edeyim ki galiba uzunca olsun mütalâasiyla bu iki zâtın ayrı ayrı arabalarda münferit bulunmaları usul muktezasındandı.

Asıl can sıkıntısı gidilen yerlerde geçirilen uzun boş saatlerdi: Bunları nasıl dolduracağımızda mütehayyir idik. Nasıl düşünmedim de yanına bir kitap almazdım. Zaten o yıllarda okumakla, yazmakla, bir iştigalim de kalmamıştı. Bendegân hünkârin yanında, yahut yakınında olurlardı. Biz Lütfî Bey'le yalnız kalırdık. Ve galiba yalnızlıkta gelen bir ihtiyaç ile o fikralarına her vakitten ziyade bolluk verirdi. Bunları birçok defalar dinlemiş olmakla beraber gene zevk aldığıma kendimi kandırarak gülderdim. Mahmut Şevket Paşa'nın gördüğü lüzum üzerine seryâverlikten Petersburg sefareti nezdine 'attaché militaire' tayin edilen Remzi Bey'den sonra seryâver olarak saraya gelen Hurşit Paşa ara sıra maiyetini teşkil eden genç yâverleri kendi hallerine bırakarak bize refakat eder, ekseriyet üzere de İstabl-ı Âmire müdürü Şeref bizimle beraber bulunurdu. O zaman vakit biraz daha iyi geçerdi. Hurşit Paşa pek metin ve nezih ahlâk sahibi, şahsen sevimli, melâhat-i vecih sahibi ve canı isterse kendisine mahsus hoş ve biraz Çerkes çeşnişiyle karışık şivesiyle konuşurken natuk denecek kadar suhulet-i beyana malik bir zât idi. O bize hatırlalarından bahseder, mesela Divan-ı Harb riyasetindeki intibalarını anlatır, pek şaka yapmaktan haz alan Lütfî Bey latifeye çok mütehammil olan Şeref'e sataşır, ben de söyleyecek bir şeyler bulamayarak her gidişte tekerrür eden bu mücaleseleri yeni bir şeymiş gibi dinlemeye çalışırdım. Hemen her defasında da hünkâr bizleri búsbütün ihmâl etmiyor görünmek arzusuyla nezdine celb ederek beş on dakika alıksordu.

Bir gün pek hayret-i mucip bir hadise oldu:

Ihlamur Köşkü'ne gidiş olmuştu. Bu köşk biri padişaha, diğeri maiyete mahsus aralarında yüz adım kadar bir mesafe ile iki binadan müteşekkildir. Birincisi pek mükellef inşa edilmiş, fakat o

da diğeri kadar harap bir hâle gelmişti. Biz bahçede kalamazdık, burada hünkârin gözü önünde bulunmak muvafık değildi. İkinci köşkün bir odasında kapanırdık. O gün birdenbire köşkün kapısından bir kira arabasının girdiğini ve hünkârin bulunduğu köşkün hizasına kadar yanaştığını gördük. Bu, kim olabilirdi? Her halde saraydan biri olsaydı İstabl-ı Âmire arabalarından biri olacaktı ve köşkün bahçesine girmiş bulunmayacaktı. Merak ile anlamak üzere davranışırken yâver beylerden biri odanın kapısında göründü, mânâlı bir gülümseme ile:

“Vahdettin Efendi geldi!..” dedi.

Mânâlı!.. Zira bizler, yâverler, kâtipler, daha doğrusu herkes bilirdik ki bu zât daima hünkârı gelip görür ve her görüşünde onu cemiyetin, hükûmetin aleyhinde kısırtmaya çalışırdı. Artık rânâ anlaşılmış idi ki saltanatın yakın bir vârisi olan bu zât muhaliflerin başında idi.

Bu gün Dolmabahçe'de hünkâri aramış, orada bulamayarak İhlamur'da olduğunu haber alınca kira arabasının içinde büzülerek buraya kadar gelmeye lüzum görmüş olacaktı. Acaba ne için? Onun telkininden sonra yeni bir vak'a intizar etmek icab edecek diye düşündük, tahminde yanılmamışız. Aradan çok zaman geçmeden o yeni vak'a hâdis oldu ki mutlaka bu günün mülâkatı onu ihzар eden bir mukaddeme idi. Onu ayrıca hikâye etmek lâzımdır.

## 51

### Damat Ferit — Uzaktan — Tek bir temas — Husumeti — Azameti — Kör Kadı hikâyesi — Kin

Damat Ferit Vahdettin'in öz kaynı<sup>35</sup> idi ve birbirine pek kaynaşmış idiler. Fransızlar: “Birbirine benzeyenler birleşirler” derler; bunlar da, temayılleri itibariyle yekdiğerine pek benzedikleri için Cemiyet<sup>36</sup> aleyhinde birleşmişler ve hünkâr nezdinde muhalif firka hesabına tesirat icrasında da buluşmuşlardı. Her ikisi de Hürriyet ve İtilâf'ın başına geçerek ne kadar Cemiyete hasım unsur varsa yanlarına almışlardı.

35 Halit Ziya burada yanlışlıkla tam tersini söylemiş; kız kardeşiyle evlendiğine göre, Sultan Vahdettin Damat Ferit'in kayınbiraderi mevkiinde olması gereklidir.

36 İttihat ve Terakki Cemiyeti.

Damat Ferit yalnız uzaktan görürdüm, tâ mahut sulu muahedesinden<sup>37</sup> sonra makhur bir halde memlekete avdet etmek üzere Lozan'dan geçerken kendisiyle orada vukua gelen mülâkata kadar bir temasda da girmemiştim. Bu zât Bahriye Nezareti'nde bir kâtip mevkîinden en münasip fırsatlarla atlaya atlaya nihayet Abdülhamit'in de kız kardeşlerinden biri olan Mediha Sultan'ın zevci olmuş, vezaret rütbesiyle beraber önünde haris emellere müsait bir ufkun parlayacağına inanmış idi. Kendisi için kim bilir neler umardı, fakat Abdülhamit zamanında bu umduklarının hiçbirine vusul müyesser olmadı. İşte damat olmuştı, işte Baltalimanı saraycığında bir sultanın fırاسını paylaşıyordu; bu, zamanın padişahına kâfi bir nimet görünüyor ve böylece Damat Ferit umulan mansiplardan hiçbirine väsil olamıyordu. Bir aralık Âyanlığa da tayin edilince onun için daha büyük bir kapının açılmasına ümit kalmıyordu. Vaktâki hal'den sonra hükümet idaresi tamamıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçmiş oldu, cemiyete yanaşmakla daha başka ümitlerin de tahakkukuna yol açılabilceğine zâhip oldu, fakat her nedense Cemiyet ona yanaşmamak istedî. Belki bunun için ciddi sebepler de vardı; ancak bu adam, kendisine pek fazla itimadından doğan öyle bir nahvet ve azamet iptilâsiyla malûl idi; ve bu sebeple yürüyüşünde, duruşunda, konuşusunda karşısındakilere âdetâ eza veren öyle bir eda alırdı ki arkasına takılmaktan menfaat umanlardan başka kimse tarafından sevilemezdi; Cemiyet'in onu uzak bulundurmuş olmasının başlıca sebebi de bu noktada tespit edilebilir.

İşte yeni hükümete ve onun mesnedi olan firkaya<sup>38</sup> husûmeti de, ümitlerinin tahakkuku imkânı münselîb olunca, başlamış oldu. Bu noktada, en başta Vahdettin olarak, birçok şâhsiyetlerle birleşmiş oldular; etrafta toplananlar kendilerini severler miydi, bu cihet pek ziyade şüphe ile telakki olunur; fakat biri padişahın biraderi, diğeri damadı olan bu iki mühim şâhsiyeti başlarına geçirmekle Hürriyet ve İtilâf, er geç İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ve onun hükümetini yere çarpmak ümidine kapıldı ve işte bir gün Damat Ferit'in riyaseti altında on kadar muhaliften mürekkep bir heyet huzura kabul edilmek için Dolmabahçe Sarayı'na geldi.

Ben haber almamıştım, odanda meşguldüm, yalnız neticesini öğrendim.

37 Temmuz 1919'da Paris'te toplanan Paris Sulu Konferansı.

38 İttihat ve Terakki Fırkası.

Belliyi ki bu ziyaretin mukaddemesi Vahdettin tarafından İhlamur Köşkü'nde yapılmış olacaktı. Bu kabilden ziyaretleri kabul etmek ve onlara vasita olmak başmâbeynciye taallük eden bir vazife idi. Onları, cephede büyük salonda görünce, hele başlarında Damat Ferit'in bulunduğu vâkîf olunca Lütfi Bey'de hemen İhlamur vakası ile bir efkâr telâhuku ve onun neticesiyle bir hiddet tuğyanı hâsıl olmuş olacak.

Lütfi Bey pek dürüst, pek metîn ahlâk ile muttasif ve her şeyin usûle mutabik cereyan etmesine şiddetle münhemik olduğundan, doğru olmayan işlere karşı hemen pûsküren bir isyan hamlesiini zabit edemezdi. Hattâ kendisinin sıkça tekrar ettiği bir kör kadı hikâyesi vardi. Davası bir kör kadı tarafından rüyet edilen, doğruyu söylemekten nefşini alıkoyamaz bir davacının mahkemedede kadiya: Kör kadı! diye hitap etmesi neticesiyle davasını kaybettigiine dair bir hikâye... Lütfi Bey bu hikâyeyi tekrar ettikçe kendisi için “İşte ben de öyleyim!..” derdi.

Heyetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası<sup>39</sup> nâminâ padışaha maruzatta bulunmak üzere geldiğinden bahsedeni Ferit Paşa'ya nasıl bir lisan kullandı, tamamıyla bilmiyorum ama her halde: “Evvelce hükümeti haberdar etmek lazım gelirdi” tarzında bir mazeret beyan etmiş olacak, mazeretin tarzı ne olursa olsun bu sadece bir istiskal idi. Kibrini, gururunu, hele kendisine güvenenlerin yanında incitecek bir şeye tahammül edemeyen Damat Ferit pek ziyade hiddetini o sıradâ zaptetmiş, fakat damat sıfatıyla yalnız kendisi huzura kabul edilmek üzere Lütfi Bey'le beraber merdivenlerden çıkarken ona: “Ben sana gösteririm!..” mânâsını ifade eden şeyler söylemiş.

Lütfi Bey ilk önce gelip vak'ayı bana anlattı, sonra hünkâra arzetti. Sultan Reşat her vak'ada gülünecek tarafı aramak itibariyle gür kahkahalarından birini savurarak: “İsabet olmuş, beni kurtardınız. Ben o [burada galiba fena bir sıfat izafe ederek, ki böyle fena bir kelime onun tarafından birinci defa iştilmiş oluyordu] herifi hiç sevmem!..” demiş. Lütfi Bey hünkârin bu mukabelesiyle, yapılan istiskal muamelesinden kendisinde nasıl olsa hâsıl olan üzüntüyü bastırmış oldu. Bana bunu anlattıktan sonra: “Şimdi Talât'a telefon edeceğim!” diye odasına çekildi. Damat Ferit yalnız olarak huzurda neler söyleyebildi. Belki hiç!..

39 Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucuları arasında Damat Ferit Paşa da bulunmaktadır (bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 48).

Bir müddet sonra tekrar gelerek, biraz canı sıkılmış, anlattı: “Talât’la konuştım. O da memnun oldu ama keşke huzura kabul ettirseydiniz! Ne diyeceklerini anlamış olurduk...” dedi. Talât ancak bu kadar muaheze edebilirdi, her halde Lütfi Bey’in hareketini tamamıyla tasvip etmiş olmuyordu.

Damat Ferit kinlerine sadık bir adamdı. Lütfi Bey’den öç çıkarmak için bir hayli bekledi, fakat en sonunda fırsat bulmuş oldu.

Lütfi Bey Büyük Harb’in<sup>40</sup> son zamanlarında Berlin’de idi, kendisiyle orada bulunmuştuk. Sultan Reşat vefat etmiş, daha evvel veliaht Yusuf İzzettin müntehiren ölmüş, saltanat nöbeti Vahdettin’e gelmiş idi.

Bir gün sabahleyin Lütfi Bey büyük bir telâş ve heyecan ile ikametgâhına geldi, “Sizden bir nasihat almaya geldim!..” dedi.

İstanbul’dan sefarete bir telgraf gelmiş, Lütfi Bey’in yeni padişah nezdinde başmâbeyncilik için intihap edildiği ve hemen yola çökması lâzım geldiği bildiriliyormuş. “Ne dersiniz?” diye sorunca ben de ondan: “Sefir ne düşünüyor?” diye sordum. Bizler için pek dost olan sefir: “Hemen gitmeli” demiş. “Ben de o fikirdeyim!” deyince Lütfi Bey geniş bir nefes aldı ve ilk fırسatta İstanbul yolunu tuttu. Lütfi Bey benden niçin nasihat istemişti? Belki kendisi davet edildiği halde senelerce beraberinde çalışan başkâtibin de aynı vazife ile davet edilmemiş olmasının bir iğbirar tevlit edebileceğine zâhip olmuştu, yahut sadece tereddüdünu izale edecek bir kuvvet bulmak arzusuyla bana kadar gelmiş ve aynı zamanda veda etmiş oluyordu. O gittikten sonra iyice düşündüm: Vahdettin’in de bizlere mütemayil olmadığına şüphe yoktu. Olsayı bile daima birbirinin hissiyatına iştirak eden bu kayınla eniştenin Lütfi Bey meselesinde de buluşacakları ve Damat Ferit’in bedihi olan kinine yeni başmâbeyncinin hedef olacağı aşıkâr idi. Bunda hiç tereddüt etmedim, fakat bu mütalâa Lütfi Bey henüz beni terk etmeden hâtıra vârid olsayıdı onu böylece söylemek muvafik olur muydu, bunda tereddüde kapıldım ve “Nihayet ne olabilir? Söylemek doğru olmazdı. Kim bilir bu nasıl bir hisse haml olunabilirdi. Netice itibarıyle bu gün boşta kalan Lütfi Bey, ne olsa bir büyük ziyanı uğramayacak” dedim.

---

40 I. Dünya Savaşı.

Damat Ferit'in kini kendisini göstermekte gecikmedi. Lütfi Bey İstanbul'a vardi, saraya gitti, başmâbeyncilik makamına oturdu, orada pek az kaldı ve Damat Ferit kayınının sadrazamı olur olmaz en evvel yapılan işlerinden biri Lütfi Bey'i çikarmak olmuştu. Bu da gayet tabii idi, onu Vahdettin'in yanına getiren gene İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunda şüphe edilmezdi. Lütfi Bey'e karşı şahsi bir kini olmasaydı bile yalnız bu sebep kâfi değil miydi?

## 52

### **Hünkârin emri: Gelsinler! — Gümülcineli — Hünkârin hiddeti — Muhaliflerin istedikleri — Aldıkları cevabı**

Muhaliflerin kinlerinde inat ile, ısrar ile devam eden bir sebatı vardı; ve teşebbüslerinde, o kinin tezahürlerine bol bol meydan veren sözlerinde, hareketlerinde her vesile ile görülen bir takip fikrine tesadüf olunurdu. Ferit Paşa'nın riyasetinde gelen ve ters dönen heyetten sonra çok zaman geçmedi, bir gün Talât başmâbeynciye telefon ederek mebuslar arasında Hürriyet ve İtilâf'a mensup muhaliflerden, bazı maruzatta bulunmak üzere kalabalık bir heyetin saraya geleceğini haber verdi ve bu heyetin huzura kabul edilerek söyleyeceklerinin sadece dinlenmesini ve hünkâr tarafından müناسip bir şekilde mukabele olunmasını tavsiye etti...

Bu kalabalık heyet geldi ve bermutat aşağıda intzar odasında toplandı. Lütfi Bey bu defa onları nazikâne kabul ederek padişaşa arz edeceğini söylemiş. Zaten onların geleceğinden haberi olan hünkâr da: "Gelsinler!.." deyince hep birden, dizi halinde yukarıya çıktılar. Huzura böyle bir heyet kabul edilince: başmâbeynici ile başkâtibin padişah nezdinde hazır bulunmaları usul muktezasıydı. Hünkâr mutaden oturduğu deniz cephesindeki büyük odada ve oradan geçen küçük odanın kapısı yanındaki koltuğun önünde ayakta idi. Biz, ikimiz de, bu küçük oda kapısının diğer tarafında, yüzümüz hünkâra müteveccih, duruyorduk. Heyet hakikaten, kalabalıktı: Belki yirmi kişi, belki daha ziyade... Bunlar kimlerdi?.. Bugün her birini ayrı ayrı gözlerimin önüne getirmiyorum, fakat meclise gidildikçe muhalif oldukları görüle

görüle tanılan simalardı. İçlerinde hocalar, ez cümle Sabri<sup>41</sup> ve Hamdi<sup>42</sup> efendiler, Rumlar, bu meyanda Kozmidi<sup>43</sup> ve Boşo<sup>44</sup> vardı diye tahattur ediyorum. Hünkârın karşısında bir yarı kavis tersim ederek ve odanın bir büyük kısmını örterek durdular. En evvel hünkâr söze başladı:

“Bir söyleyeceğiniz mi var?” dedi.

O zaman bunların arasından Gümülcüneli İsmail<sup>45</sup> saftan ayrılip öne doğru bir adım attı ve:

“Evet, bazı maruzatta bulunmak istiyoruz; fakat bunları söylemeden evvel başmâbeynî ile başkâtibin dışarı çıkmalarına müsaade ediniz!..”

Heyet azası hep birbirine baktılar, hatip olarak intihap ettikleri bu adamın değil hünkâra karşı, alelade bir şahsiyete karşı bile söylemenesi pek ziyade edebe mugayir olan bu sözlerini tayib eden bir mânâ ile birbirine baktıktan sonra yüzlerini ona çevirdiler. Her halde anlaşırlardı ki hatip pek fena intihap edilmiş ve mülâkat, pek nâhoş başlamıştı.

Ben yerimde sallandım, başımın içini dolduran bir sis yiğini vardı, sanki yere iyi oturmamış bir merdivenin üzerinden baş aşağı yuvarlanacak gibiydim.

---

41 Şeyhüislâm Mustafa Sabri (1869-1954). 1908 seçimlerinde Tokat mebusu olarak Meclis'e girmiştir, *Beyâni'l-hak* mecmuasının başyazarlığını yapmıştır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Bâbiâli Baskını üzerine yurt dışına kaçtı. 1919'da I. Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde şeyhüislâmlığa getirildi. 1922'de 150'lilikler listesine dahil edildi. Hayatının son yıllarını Mısır'da geçirdi, aftan sonra Türkiye'ye dönmüştür.

42 Elmalî Hamdi Yazır (1878-1942). Küçük Hamdi Efendi olarak da tanınmaktadır. II. Abdülhamit'in hal fetvasını yazdı. Damat Ferit Paşa kabinetelerinde Evkaf Nâziri olarak görev yaptı. Millî Mücadele'ye karşı çıktıığı gerekçesiyle Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yargılandı ve beraat etti. Daha sonra inizivaya çekildi ve *Hak Dini Kur'an Dili* adlı ünlü *Kur'an* tefsirini kaleme aldı.

43 Pandelaki Kozmidi. Ahmet Fırkası kurucularından. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi, daha sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na geçti. Aynı zamanda *Sadâ-yi Millet* gazetesinin sahibi idi.

44 Yorgi Boşo (1876-1929). II. Meşrutiyet'ten sonra Serfiçe mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a giren Rum asıllı mebus. Meclis'teki konuşmalarda: “Ben ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım!” sözü ile meşhur olmuştur.

45 Gümülcineli İsmail (1879-1945). 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Gümülcine mebusu olarak Meclis'e girdi; daha sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na geçti. Millî Mücadele aleyhinde faaliyyette bulunduğu için 150'lilikler listesine dahil edildi. Yurt dışında Yunanistan, Fransa, İsviçre ve Bulgaristan'da yaşadı. 22 Ağustos 1945'te Paris'te öldü.

İnsanların mukadderatı, küçük şeylerin müdahalesi ile büsbütün değişimek tehlikesindedir. Hünkâr bize hitap ederek:

“Siz dışında bekleyiniz!” deseydi, ne olacaktı?

Bir iki saniye içinde bunu gördüm ve başımı dolduran sislerin arasından hünkârı işittim. Hiç öyle olmadı. Bütünecdadı ve büyük biraderi gibi kalın sesli olan ve kızınca sesinin kalnligina bir fazlalık gelen hünkâr derhal mukabele etti:

“Onlar benim adamlarımdır ve daima yanında bulunurlar. Tamamıyla mahremdirler, onlardan hiçbir işim yoktur ki saklamak lazımlı olsun.”

Geniş bir nefes aldım. Bununla bitmedi, söylediğe hidde- ti daha ziyade kabaran hünkâr, bu gevşek ve lapa zannolunan ihtiyar birden son bir feveran ile, sanki damarlarında Yıldırım Bayezid'in, Yavuz Selim'in ateşten kanları tutuşarak, ilerledi, tâ Gümülcineli'nin önüne kadar gitti, onu yakasından tuttu:

“Benimle, mutlaka yalnız konuşmak istiyorsan (birinci defa olarak yabancı bir muhabata müfret sigasıyla söyleyerek) gel içeri gidelim...” dedi. Küçük odayı göstererek...

Ben korktum. Onu böyle ilerliyor ve berikinin yanına kadar gitdiyor görünce:

Eyvah!.. dedim: tokatlayacak mı, gırtlağına mı sarılacak? Ne fena bir iş!..

Ismail kekeledi. Ne dedi, bilmiyorum, galiba Sabri Hoca da af dileyerek bir şeyler söyledi ve iş burada bitti. Bitmedi, bundan sonra söylenilen şeyler oldu: Neler? Bunları üç beş kelime ile icmal etmek mümkündür. İttihat ve Terakki'nin istibdadından, her işi kendi elinde topladığından, başka türlü düşünenlere söz söylemek imkânını bırakmadığından, daha bilir miyim, nelerden bahsettiler. Büsbütün metanetini kaybeden İsmail'den başka şu bu da söylüyordu. Hünkâr artık bulunan bir itidal ile dinledi, nihayet hiç kendisinden beklenmeyen bir mukabele ile mülâkata nihayet verdi:

“Sizler, milletin vekilleriniz. Mecliste de her istediginizi söyleyorsunuz. Şu halde?..”

Evet, şu halde benden ne bekliyorsunuz? demek istedî.

Hünkâr eğer boş bulunup da, saltanatın haysiyetini unutarak bizlere dışarı çıkmak emrini verseydi, biz ne yapardık? Yapılacak tek bir şey vardı: Hemen aşağıya inip istifanamelerimizi yazmak..

Fakat bu da hünkâra bir ders vermek kabilinden olurdu, ama yazılacak şeye öyle bir şekil verilebilirdi ki onda bu neviden bir mânâ kalmasın.

Gümülcineli İsmail'i ben yalnız Meclis'te dinleyerek görmüş, anlamıştım. Onun şöhreti de malûmdu. Gayet atak, halinde, kalinde hiçbir zarafet kaydı olmayan, daima "Var mı bana yan bakan?" diye pervasız, fütursuz gezip tozan, belinde çifte çifte tabanca taşıyan, kellesi koltuğunda bir kabadayı idi. Hünkâr ona bu dersi verirken bir tehevvür hamlesine kapılarak belinden tabancasını çıkarabilir miydi? Bunu o zaman düşünmedim, sonradan düşünükçe de kendi kendime:

"Çocuk!" diye güldüm.

• • •

Muhaliflerin teşebbüsü bununla bitmiş olmadı. Bir gün gene Bâbiâli'den haber verdiler. Bazı metalipte bulunmak arzusu ile Rum patriği maiyetinde Rumlardan birkaç mebus ve patriarchâne mensubîninden üç beş zât ile bir heyet halinde huzura kabul edilmek üzere saraya gelecekti. Bu heyetin kabulü icap edeceği söylendi. Başmâbeynîcî bunu arz edince öyle zannetmiş ki hünkârin zâten bundan malûmatı vardır. Belki de zanni doğru idi. Hünkârla temas eden Rumlardan, etibbadan, tüccardan, esnaftan birtakım adamlar yok değildi; bunlar vasıtasiyla hünkâr nezdinde bir istihzarda bulunulmuş olabilirdi. Hünkâr bu haberi ehemmiyetle ve endişe ile telakki etti. Mutat hilâfında olarak, patriğe bir cemile makamında, heyetin somaki odada kabulünü istedi. Bu oda Dolmabahçe'nin hakikaten pek ziynete müstağrak, sanatkârane yapılmış bir odasıydı. Elan mahfuz olsa gerektir.

Heyet burada kabul olundu. Hünkâr:

"Acaba nelerden bahsedelecekler, ne demek läzimdir?" Sualıyla bizlerle istişareye lüzum gördü. Hâtıra gelen şeyleri söyledi.

Vaktâki patrik söze başlayarak tercümanı vasıtasiyla uzunca bir teşrihata girdi, gördük ki hünkâr nasıl mukabele edeceğini zihninde tasarlamağa meşguldür.

Patriğin sözlerinin hülâsa-i mefadı:

"Patrikhânenin imtiyazlarına halel getirilmektedir. Ecdadınızın fermanları ile bahş edilmiş olan bu haklara tecavüz edilmesine müsaade buyurmayınız!" tarzında idi. O, sözünü bitirince hünkâr

bizimle vukua gelen istişareden hatırlında ne kaldıysa onu söyledi, fakat ilâve ederek:

“Ecdâd-ı izâmîm tarafından size verilmiş olan imtiyazlara, ferمانlara, haklara tamamıyla riayet olunmasını ben de isterim...” dedi ve heyet ziyaret maksadının temin edildiğine kanaatle memnun olarak sarışdan çıktı.

Bu ziyaret etrafta ve matbuatta büyük bir alâka uyandırmıştı. Biz aşağıda birçok muhbirlerin beklediklerini gördük. Onlara anlattık, bittabi ertesi gün buna dair çıkan yazınlarda hünkârin son sözleri öyle bir şekilde göründü ki bununla Meşrutiyet'in saltanat makamına tahmil ettiği vazifeye münafî görülecek bir fikra yoktu.

### 53

#### Saray ramazanları — Kılıç alayı — Abdülhamit'in alayı — Sultan Reşat'ın alayı — Hırka-i Saadet ziyareti — Acı bir hikâye — Vahdettin'in bir hareketi

Saray ramazanlarının hususiyetleri vardı: Bunları kısaca tasvir etmekle o zaman hayatının muhtasar bir levhasını yapmış olacağım. İlk önce merak ve tecessüs saikasıyle bu hususiyetleri alâka ile takip ederken ramazanlar âyin, merasim ve tekellüfatı beraberlerinde sürükleyerek getirdikçe ve bu tekerrür yıllarca devam edince tahammül hadlerini aşan bir eza olmuştu. Bunların en başında alayları zikretmelidir. Her hafta Cuma selâmlığından ve onu takip eden gidişlerle hafta içinde yapılan seyranlardan başka ramazana mahsus alaylar da vardı.

Ben bu alaylardan cülfûsi müteakip dinî ve an'anevî merasimden biri olarak yapılmış olan kılıç alayından başlayarak bir eza duymuştum.

Henüz çocuktum, Fatih Rûşdî-i Askerî'sinde idim, bizleri mektebe mahsus güzel resmî elbiselerimizle Sarâchane Caddesi'ne dizmişlerdi. Abdülhamit'in kılıç alayı yapılacaktı. Bu alay ne demektir, hünkârin Eyüp'te Türbe-i Halid'de kılıç kuşanacağını söylemişlerdi, fakat bunun manası nedir, bilmiyorduk.<sup>46</sup> Bizim için alay, birbirinin

46 İstanbul'un fethinden sonra tahta yeni çıkan Osmanlı padişahlarının Eyüp Sultan Türbesi'nde şeyhülislâm veya Mevlîvî Çelebi Efendisi tarafından beline kılıç kuşanma

arkasından gelen, yıldızlı sırmalı adamlarla dolu arabalar, atlarının üzerinde alayın önünden, yanından koşan yıldızlara müstağrak zâbitler, dört atla koşulmuş arabasında, göğsü nişanlarla, elbiseleri sırmalarla örtülü padişah, sonra, hepsinden güzel, başlarında kalpakları sorguçlu dizi dizi hademe demekti ve bu manzara, çocukluk ihtişamımızda, öyle gözleri taltif eden, zihinleri uyuşturan bir ihtişam levhası idi ki saatlerce küçük bacaklarımın üzerinde beklemekten gelen yorgunluğun, fazlasıyla, bir mükâfatı idi.

Fakat o zamandan sonra, yaşı ilerlemiş, yaşla beraber görgü ve duyguya da ilerlemiştir. Sultan Reşat'ın kılıç alayında alayı dışından mahdut bir çerçeveye arasımdan değil, tâ Eyüp Camii'nden başlayarak surların toz kasırgaları içinde bulanmış dış caddesini takip ederek, sonra İstanbul'un fakir, sefil iç mahallelerinden Divanyolu'nu –oh! Bu Divanyolu! İsmi ne büyük bir yalan söyleyen bir yoldu bu!..– daha sonra Köprüyü<sup>47</sup>, oradan tâ Dolmabahçe'ye kadar hep birbirinden harap, fakir sokaklardan geçerek, tâ içinden görüyordum; alayı dışından değil, içinden, geçen yerleri görerek ve muteşem olmak dâiyesinde bulunan bu alayla sefaleti insana ağlamak hisleri veren çerçeveye arasındaki tezattan üzülerek, arabamda, sırmalı elbisemin içinde sarsıla sarsıla, şaşkınlık ve yorgun gidiyordum.

Bu kılıç kuşanma râsimesi neydi? Konya'dan Celâleddîn-i Rûmî'nin postnişîni Çelebi Efendi suret-i mahsusada İstanbul'a gelmişti ve Eyyüb-i Ensârî türbesinde Türk sultanatının yeni padişahına bir remzî manası olarak kılıcı kuşatmıştı. Bu pek iyi, pek güzel bir an'ane idi; fakat bu alaya keşke hiç lüzum görülmeseymişti, alayın ihtişamıyla etrafın ziynetî, mamuriyeti arasında bir ahenk olmayınca, mevcut tezat öyle çirkin bir ifade almış oluyordu ki bunu görmemek, anlamamak mümkün değildi. Avrupa hükümdarları için yapılan dinî teticî ve takdis merasimine dair –*sacre*– tarihlerde türlü tafsîlât okumuş, türlü resimler görmüştüm. On Beşinci Louis'nin Reims büyük kilisesinde, Napolyon'un Paris'in Notre Dame katedralinde, ne mutanttan merasimle taç giydiklerini bilirdim; aynı mealde, aynı remzde olan kılıç alayı da az çok böyle olmaliydi. Olmayıncaya hazırlıkta, olmayıncaya hazırlıkta odamda

---

merasimi. Genellikle cülûstân birkaç gün sonra yapılan bu merasim sırasında ya Hz. Muhammed'e, ya sahabelerden birine ya da önceki padişahlardan birine ait kılıç kuşatılırdı.

47 Galata Köprüsü.

tozlara müstağrak elbisemi atıp yıkandıktan sonra sarayın alayları için böyle bir menfi hisle uyudum ve bütün saray hayatında alaylara karşı hep böyle başlayan his devam etti.

Ramazan bu alaylardan fazla birkaçını daha getiriyordu:

Hepsinden evvel ramazanın on beside Topkapı Sarayı'nda Emânât-ı Mübareke Dairesi'nde Hırka-i Saadet ziyareti için yapılan alay vardı. Bu alayın Abdülhamit zamanında nasıl tertip edildiğini, ne yolda ihtiyat tedbirleriyle ihata olunduğunu bilirdim, birkaç defa da alayı görmüştüm.

O zaman vehimlerine mağlûp olan Abdülhamit'in Yıldız'dan Topkapı'ya kadar bu şehir seyranı, sarayından on adım beride Hamidiye Camii'ne kadar selâmlık yapmasına benzemezdi, orada bile bomba suikasti vukua gelmemiş miydi?<sup>48</sup> Beş on gün evvelinden işe başlanırdı; belediyesi, zabıtası, harbiyesi bütün geçilecek yolları muayene ederler, boş arsalar tahta havalelerle örtülüür, şurada burada badanalarla sanki tezyinat yapılır, bir yandan da casuslar hünkârin vehmini giciklayarak tasniat ile çalakalem mensup oldukları yerlere kâğıtlar yağıdırırı. Nihayet bütün bu işler yapılip bitince alaydan evvel birtakım yâverler güzergâhı dolaşırlar ve alaya emin bir yol açmış olurlardı. Birkaç defa da bütün yolu iki taraflı hincahînc dolduran halk kütelerini mahzun ederek, saatlerce intizar etmiş olmalarını boşá çıkararak hünkâr kararını değiştirir, kara yolundan gitmektense Sarayburnu'na kadar denizden giderdi.

Sultan Reşat'ın Hırka-i Saadet alayı için, diğer alaylarında olduğu gibi hiç böyle tedbirlere, ihtiyatlara hâcet yoktu; gönlünün güzelliğiyle, zararsızlığı ile tanınan padişaha bir suikast yapılması ne kendisinin, ne kimsenin aklına gelebilecek bir iş değildi.

Ben onun maiyetinde birinci defa olarak Hırka-i Saadet ziaretinde, içерiden, şahit oldum. Bu, hakikaten pek ruhanî, pek vecd ve huşû ile yapılan bir râsim'e idi ve insanın revâbit-ı diniyesi gevşemiş olsa bile asırlardan beri milyonlarca, milyonlarca ümmetinin üzerinde saltanat ve satveti hükümrân olan, her müslim diyarında her camiin minaresinde azameti selâmlanan azimüşşan

<sup>48</sup> Tarihlerde "Bomba Hadisesi" olarak da bilinen olay, 21 Temmuz 1905 günü Sultan II. Abdülhamit'e Ermeni komitâclar tarafından düzenlenen bombalı suikast. Ancak, Cuma namazından çıktıktan sonra şeyhülislâmlâ ayaküstü birkaç dakikalık konuşma sayesinde padişah bu suikasttan kurtulmuştur. Tevfik Fikret, Abdülhamit'in bu suikasttan kurtulmuş olmasından duyduğu üzüntüyü "Bir Lâhza-i Teahhur" adlı şiirinde dile getirmiştir.

bir Peygamber'in hırkasına, velev uzaktan, velev örtüleri arasından yüz sürebilmek ruhu cavidanı istigraklar içinde bırakın bir mestî idi. Dikkat etmiştim, kürsüsünün üzerinde hırkanın bohçasına sürdürükten sonra hünkâr üstünde güzel bir kıta yazılmış tûlbent mendilleri dağdırırken önünden takım takım geçen vezir, müşir, rical arasında tek bir simaya tesadüf edilmezdi ki mânevî bir heyecan ile ihtizaza gelmiş olmasın.

Bu râsime-i diniyede dört kere bulundum, her defasında alayından kalmış fena intibâi tamamıyla silen bir zevk-i ruhanî ile doldum.

Bu Hırka-i Saadet ziyaretinden bahsederken bana naklettikleri acı bir hikâyeyi kaydedeceğim. Vahdettin'in zamanına ait bir hikâye... Ben o zaman saray haricinde idim, sonradan işittim ve sızladım.

Vahdettin'in kinleri vardi. Bunlardan biri de Sultan Reşat zamanında sarayda İttihat ve Terakki'nin bir mümessili makamında telâkki edilen ve o zaman ikinci mâbeynici, daha sonra başmâbeynici olan Tevfik Bey hakkında idi. Yıllarca devam eden sıkı münasebetlerimde bu halük ve nazik zâtın hiçbir vesile ile temkinden, vakar ve haysiyetin icabatından ayrıldığına şahit olmamıştım. Tek bir tabirle ahlâkını ifade etmek lâzımsa mübarek bir adamdı diyeceğim. Hariçciye mesleğinden yetişmiş, lisân-âsına aynı zamada Şark edebiyatına da vâkif olan Tevfik Bey'i belki ben bir iki defa hadden aşırı şakalarla gücendirmiş olabilirim, fakat o bana karşı daima cemilekârane davrandı ve herkesin bana çin-i cebin gösterdiği bir sırada ki, bunu sonra hikâye edeceğim, en samimi muhaleset tezahürleriyle beni takviye etti. İşte bu sebeple Vahdettin'in onun hakkında yaptığı hakareti işitince pek ziyade müteessir olmuşustum. Kim bilir kendisi ne olmuştur: Topkapı Sarayı'nda biat râsimesi esnasında yeni hünkâr tahtında iken önünden geçenlere tahtın saçlığını öptürmek vazifesini başmâbeyniciye teveccüh ederdi. O zaman bu mevkide bulunan Tevfik Bey'di. O, vazifesinin başına, tahtın yanına gelince, hünkâr eliyle işaret ederek uzaklaşmasını emretmiş ve ondan sonra gelen mâbeynici Nûzhet Bey'e işaret ederek onu yanına celbetmiş. Bütün hazır bulunanların gözü önünde sarahaten kovmak mânâsına gelen bu hakareti müteakip biçâre Tevfik Bey bir kenara sinmiş ve yüzünde şamar yemişcesine bir elem, uzun kametinde beline bir tekme vurulmuşçasına bir çöküklükle saatlerce durmuş.

Ondan sonra bunu hazırlıbildi mi, ne yaptı, sarayda ne kadar kaldı? Vak'anın âkibetini lâyıyla bilmiyorum, yalnız biliyorum ki makamında uzun müddet kalamadığı gibi hayatı da pek uzun kalamadı.

## 54

### **Oruç tutanlar ve tutmayanlar — Beşinci Mehmet acaba ne yapardı? — İftar sofrası — Yemeğe gelenler — Vükelânın daveti — Büyük ikram — Atiye yerine hediye — Teravih — Kadir gecesi — Beşinci Mehmet'in bir azizliği**

Ramazan gelince sarayda mutattan daha fazla dinî bir hava hüküm sürerdi. Zaten başta padişah olmak üzere bütün hanedan azası dinî vecibeleri ifaya pek itina ederler. Yahut öyle gösterir oldukları için onlardan başlayarak gerek padişahın, gerek diğer hanedan azasının saraylarında namaz kılmayan, hele ramazanda oruç tutmayan, erkek kadın kimseye tesadüf olunamazdı; vâkiâ oruç tutanın orucu görünmez bir şey ise de tutulmayan orucu görmek de pek kolay olduğundan ben ramazanlarda bu dinî borcu ödemeyen kimseye tesadüf etmedim. Padişaha gelince onun namazlarına pek sadık olduğuna vâkıftım, fakat yaşı, vücutça zaafi şer'i bir mazeret teşkil edebileceğinden belki oruç tutmadı, tutmadı idiyse bile ramazan günleri haremden geç çktığı için yemeğini orada gizlice yemiş ve pek sevdiği sigarasıyla kahvesini orada içmiş olarak mâbeyne çıktıığına hükmetmek lâzımdı.

Sarayın teşkilât-ı umumiyesinde büyük bir tebeddül olurdu. Her şeyden evvel kahvaltılar, öğle yemekleri hazf olunurdu, bu da gayet tabii idi. Buna mukabil sahur yemekleri tertip olunur, akşam yemekleri de bir iftar sofrası hâline getirilerek, tatlısıyla, böreğiyle, kıymalı yumurtasıyla, çeşitli çorbalarıyla, reçelleriyle, cerezleriyle her vakitten ziyade tekellüflü, itinalı hazırlanırırdı. Bu da tabii idi: Zira sarayda iftara gitmek memlekette ötedenberi yerleşmiş bir âdet olduğundan ve idare şekli ne olursa olsun bu âdete riayet eden, saraya az çok intisap sahibi zevat nâdir olmadığından hemen her akşam bizlerle beraber Dolmabahçe'nin güzel iftar sofrasına iştirak edenler bulunurdu. Bunlar davet üzerine gelmiş kimseler değildi,

beklenmeyen bir günde bazan tek tük, bazan bütün sofrayı dolduracak kadar kalabalık misafirlerimiz olurdu.

Sarayın ayrıca davetlileri de olurdu: Hünkâr ramazanın ilk on günü içinde Âyan ve Mebusan reisleriyle beraber vükelâyıiftara davet ederdi. O zaman sofa daha mükellef, daha zengin olurdu. Hünkâr davetlilerin arasında bulunmazdı, onları kabul ve i'zaz vazifesi bizlere terk olunurdu. Sofrada mutat üzere riyaset mevkiiini işgal eden başmâbeynici ile diğer erkân yerlerini, teşrifatta kendilerine tekaddüm eden vükelâya bırakırlar, sadrazam riyaset mevkiiini alır ve pek nefis yemeklerden yenirken pek latif bir konusma arasında sofrrada uzunca bir zaman geçirilirdi. Bu musahebede de riyaseti, tatlı söylemekte, kendisini lezzetle dinletmekte, hiç özenmeksızın hulkî bir hassaya malik olan Hakkı Paşa ifa ederdi; Âyan ve Mebusan reisleriyle vükelâya bu suretle ikram edildikten ve kahveleriyle sigaraları da salonda dağıtıldıktan sonra asıl büyük ikrama sıra gelmiş olurdu.

Eski padişahlar saraylarına iftara gelenlere, mertebelerine göre kırmızı atlas keselerde münasip miktarda atiyeler verirlerdi: Avam lisanında diş kirası denen bu atiyeleri Meşrutiyet devrinde takip etmek düşünülemezdi; fakat an'anelere riayeti kendisine vazife bilen ve davetlileri boş çevirmeyi saltanat için hacaleti mucip bir iş nazarıyla bakan Sultan Reşat bu atiye usulünü hediyeyle kalb etmek suretini düşünmüştü. Bu suretle hem saltanat şanını muhafaza etmiş hem davetlileri incitmeksızın tatyib eylemiş olacaktı.

Kahve ve sigara ile şerbetler arasında bir fasila esnasında Mâbeyn müdürü maiyetinde bir Enderun efendisiyle salona girmiş bulunurdu. Enderun efendisinin elinde büyükçe bir gümüş tepsi, tepside de üzerleri davetlilerin isimleri yazılmış bir kâğıtla murassa saatler, tabakalar olurdu. Ve bunlar birer birer tevzi edildikten ve elbette ne kadar ağır davranışlırsa davranışlsın oldukça bir memnuniyetle alındıktan sonra şerbetlere sıra gelir ve bunlar da içildikten sonra davetlilerin artık arabalarına binerek sarayı terk etmekten başka yapacakları bir iş kalmazdı.

Huzura kabul edilmeleri mutat değildi, hünkâr tarafından kendilerine beyan-ı memnuniyet olunur, onlar da başmâbeynici, yahut başkâtıp vasıtasiyla teşekkürlerini takdim ederlerdi. Zaten daha ziyade kalmalarına vakit de müsait değildi. Mâbeynin bahçesinde güzel sesli bir müezzin yatsı ezanını okumaya başlamış olurdu;

biraz sonra teravih kılınacağı bununla belli olurdu. Davetlilerin hiç birinde de bu uzun namazı kılmak için hususi bir temayül görünmezdi. Bunun için hemen müctemian veda etmeyece olunurdu.

Teravih için Zülvehçeyn Salonu'nda seccadeler serilmiş, Harem-i Hümeyyun'dan gelecek kadınlar için de salonun nihayetinde kafeslerle hususi bir yer ayrılmış olurdu. Müezzinin-i Şehriyarı –ki bunlar Hademe-i Hümeyyun zümrütine dahil idiler ve icab ettikçe İncesaz Takımı'na da iştirak ederlerdi– aralarında pek güzel sesliler vardı, imam-ı şehriyârî de sadasiyla edasıyla pek iyi bir tesir yapardı. İşte bu istihzarat ile teravih kılındı. Hünkârin bedenî mukavemeti bu namazı böyle cemaatle ve oldukça acele ile edaya müsait miydi, yoksa yalnız yatsının edasıyla iktifa mı ederdi, belki de bu farizeyi iç mâbeynde bendegânından bir ikisiyle yalnızca eda ederdi; bunu, tamamıyla tahattur etmiyorum. Pek iyi tahattur ettiğim bir şey varsa onu ara sıra, hususuyla ramazanda küçük yazı odasının bir tarafındaki Şark usulünde sedire diz çökmüş, yahut bağdaş kurmuş, Kur'an okuyor gördüğündür. Dinî vecibelerde pek ziyade riayetkâr olduğuna buna mümasil birçok müşahedelerle kaniydim.

Ramazanın bir hususiyeti de Kadir gecesi yapılan alay ve mera simdi. Zamanımızda hünkâr bu râsimiye Tophane Camii'nde<sup>49</sup> ve sultanat kayıklarıyla denizden yaptrırıdı. Camide merâsim-i diniye pek ihtişam ile ifa olunur, sonunda cemaate şerbetler, şekerler dağıtıldı.

Alaydan evvel Harem-i Hümeyyun'dan kadınlar İstabl-ı Âmire'den tahsis olunan kapalı arabalarla ayrıca camie gitmiş ve kendilerine mahsus kafesli mahalde toplanmış olurlardı. Hünkâr maiyetiyle beraber bermutat Mahfel-i Hümeyyun'da hazır bulunurdu. Ecdadından müntakil âdetlere, bilhassa babası Abdülmecit'te görülmüş an'anelere küçük yaşıdan beri merbut olan ve bunları tatbik imkânını bulmak için uzun zaman sultanat nöbetini bekleyen hünkâr bu râsimelerden sıkılır ve usanır değildi.

On beş ramazan alayına dair bir hikâyeye tahattur ediyorum. Alayda veliahdin, onu takip eden Vahdettin'in ve hanedandan davet edilen birkaç zâtın bulunması mutat idi.

Sarayda geçirdiğimiz yılların ilk ramazanında idi, bu alaydan birkaç gün evvel Yusuf İzzettin saraya gelmişti, huzura çıkmadan evvel kendisine tahsis olunan odada muntazırıdı. Onu kabul etmeden evvel hünkâr beni celb etti ve:

49 Sultan II. Mahmut tarafından inşa ettirilen Nusretiye Camii.

“Yusuf İzzettin Efendi gelmiş. Birkaç gün sonra alay olacak, o da hazır bulunacak, Vahdettin Efendi de beraber... Bunlar nasıl ikisi bir araya gelmiyor.”

Hakikaten ikisini bir arada hiç görmemiştim. Mesela Seyyitler geçit resminde, Edirne seyahatinde hep yekdiğerine karşı dargin vaziyette idiler; daha doğrusu Yusuf İzzettin dargin, Vahdettin barışıklık için firsata müterakkip... Onun telkini ile mi, yoksa teklifin reddedileceğine kanaatle beraber hünkâr bir azizlik yapmak arzu-suyla mı, sözünde devam ederek ilâve etti:

“Benim tarafımdan Yusuf İzzettin Efendiyi görünüz. Herkese karşı ikisinin bir arada bulunması pek iyi bir tesir yapar mütalâasındayım. Onun için gelecek alayda arabaya beraberce binseler...”

Bu mütalââ her halde bu iki zâtın aralarını bulmaktan ziyade açmak fikrine mebnî olacaktı. Ne olsa saray siyaseti...

Ben türlü lisan ihtiyaçları hazırlayarak Yusuf İzzettin'in odasına girdim. O âdeti üzere sinirlice enine boyuna geziniyordu. Bilemem ne yolda anlattım. Derhal kirpilendi. Ve “Şevketmeab efendimize arz ediniz, ben o adamlı –sarayda adam demezler, âdem derlerdi– bir arada bulunamam. Alayda bulunmamayı tercih ederim” dedi.

Böylece arzettim. Zaten bu neticeye muntazır olan hünkâr ses çıkarmadı ve bu iki zât alayda her vakitki gibi ayrı ayrı bulundular.

## 55

**Huzur dersleri — Camilerde vaaz — Garp dünyası —  
Müslüman vaazları nasıl olmalıydı? — Hayal inkisarı —  
Mukarrirler ve muhataplar — Atiye, cübbe, şal —  
Dersten evvel tecrübe — Derslerin tarihi — Hurafeler —  
Hoca Âsim — Faik Hoca**

Saray ramazanının başlıca hususiyeti huzur dersleriyydi.<sup>50</sup> Buların ne olabileceğini evvelden tahmin etmek mümkün değildi; fakat nasıl hitâbet ve belâgatın birer mükemmel nümunesini teş-

50 Osmanlılarda 1759 yılında Sultan III. Mustafa zamanında başlayıp hilâfetin kaldırıldığı 4 Mart 1924 tarihine kadar aralıksız 165 yıl devam eden, Ramazan ayında sarayda padişahların huzurunda yapılan tefsir dersleri (bk. Mehmet İpsirli, “Huzur Dersleri”, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi [DİA], C. XVIII, 1998, s. 441-444).

kıl etmesi lâzım geleceğine hükmederek ilk defa bu derslerde hazır bulununca diyabet hikmetin bir memzucesini dinlemekle zevkyâb olacağımı emindim. Bunun için sebepler vardı: Küçük yaşımdan beri ramazanlarda camileri dolaşırken vaizlerin kürsüleri kenarında durur, bir müddet dinlemeye çalışırdım. Sonra bunların çirkin yaygaralarla, kötü bir Türkçe ile çırpına çırpına en yüksek mevzulara temas etmek isterken nasıl saçmalara, hezeyanlara boğulduklarını gördükçe elîm bir hisle oralardan kaçardım. Gene o sıralarda Hamit'in "Bir Vâize Bir Mev'ize"sin<sup>51</sup> okumuş, bunu dinlemeye tahammûl edememiş herzegûların suratına indirilmiş bir te'dib şamarı kabilinden telakki ederek sanki onlardan intikam alırcasına ezber etmiştim. O sıralarda Avrupa dünyasında vaazların nasıl yapıldığına, mev'izelerin nasıl birer sanat ve hitâbet eseri olarak tertip edildiğine vakıftım. İsviçre, İngiltere, Almanya gibi Protestan diyarlarında pastörlerin pazar hitabelerini hazırlamak için *Tevrat'an, İncil'den* ilham alarak, herhangi bir fikranın, bir âyetin etrafında sanatkârane naklışlar, tevhîhler yaparak bunlardan ahlâkî netayic çıkardıklarını; Katoliklik âleminde, mesela Fransa'da köy rahiplerine varıncaya kadar mev'izelerini işleye işleye bunların arasından şöhretleri cihana şâmil hatipler yetiştigini, hele Fransa edebiyatında Bossuet<sup>52</sup>, Fénélon<sup>53</sup>, Bourdaloue<sup>54</sup>, Massillon<sup>55</sup>, Fléchier<sup>56</sup> hitabeleriyle –'sermon'<sup>57</sup>– kendilerini dinleyen hükümdarları bile hálet-i gaşye getiren dâhiler zuhûr ettiğini biliirdim; onun için hikmete, hitâbet ve belâgate, her dinden daha müsait olan, hele *Kur'an* kabilinden cihanın hiçbir lisânında, hiçbir edebiyatında misline tesadûf mümkün olmayan bir ilham menbaından sâniha alacak olan İslâm vâizlerinin, bilhassa huzur derslerinde, hem padişah hem halife makamlarını işgal eden zâtın karşısında

51 Abdülhak Hamit'in önce *Hazine-i Evrak'ta* (nr. 13, 1297/1881, s. 197-199) yayımlanan bu uzun manzumesi daha sonra *Tercümân-ı Hakikat* (nr. 934, 1 Ağustos 1881) tarafından da iktibas edilmiştir (bk. Abdülhak Hamit Tarhan, *Bütün Şiirleri 3: Hep yahut Hic, İlham-ı Vatan*, haz. İnci Enginün, İstanbul 1999, s. 29-33).

52 Bossuet (1627-1704). Vaazları ve eserleriyle tanınmış Fransız din adamı.

53 Fénélon (1651-1715). Piskoposluk da yapan Fransız rahip ve yazar. Yusuf Kâmil Paşa tarafından 1862 yılında Türkçeye de çevrilen *Telemakhos'un Maceraları* dışında *Massallar ve Ölüler Diyalogu* adlı eserleri vardır.

54 Bourdaloue (1632-1704). Tanınmış Fransız vaiz ve hatibi.

55 Massillon (1663-1742)

56 Fléchier (1632-1710).

57 Kilisede yapılan vaaz.

söyleyeceklerinin yüksekliğine intizar etmek ve bunları dinlerken bir istiğrak zevkini ummak en sarıh hakkındı. Heyhat! Ne müthiş bir hayal inkisarına uğradım ve bütün ramazanlarda, günlerce devam eden bu huzur derslerinde umulan zevke bedel ne acı bir esef duydum!

Ben beklerdim ki mukarrirler *Kur'an*'ın metninden ayrılmayarak, filân ve filân âyetten ilham alarak hitabelerde bulunsunlar. Buna mukabil onlar, hep tefsirlerin izâna siğmayan teşrihatını, hususıyla *Buharı-i Şerîf*<sup>58</sup> diye tanılan ve uydurma hadislere istinat ederek hurâfat-ı İslâiliye ve Hîristiyaniye'den müntakil rivayetlere her türlü mantık ölçülerini aşacak genişlikler veren kitabın muhteviyatını esas tutuyorlardı. Artık onların lisانında İslâm dini peygamberin dininden başka oluyordu, asıl Muhammed dininin safvetinden, makûliyetinden bir şeyle kalmayarak bu güzel din esatîri bir ma-hiyet almış oluyordu.

Huzur dersleri de Zülvecheyn Sofası'nda olurdu. Hünkâr de-niz tarafında kanapenin üzerine yerleştirilmiş bir mindercikte, saburâne otururdu, sağ tarafında, yerde dizi dizi hânedandan ha-zır bulunacak olanlarla, sol tarafında da gene öyle dizi ile Mâbeyn erkân ve memûrîniyle, bendegâna mahsus ipek minderler sıralan-mış olurdu. Bunların üzerinde bacaklar kıvrılarak, hele şişmancalar için tahammül olunmayacak sızılıra sebep olan vaziyette, belki bir saat muztarip olmak icab ederdi. Her celse bittikten sonra ayağa kalkmakta; ayağa kalktıktan sonra da durmakta, yürümekte kolay galebe çalınamayan zorluklar çekerdim.

Huzur dersleri başlarında bir mukarrir ile muhataplardan mü-rekkep bir zümre tarafından verilirdi; mecmuu on beşi geçmeyen bir heyet... Dersler ramazanın ilk gününden başlayarak haftası sonuna kadar devam eder ve bunlara ikindi namazından sonra başlanırdı. Her sene mukarrirleri ve muhatapları –ki her gün için ayrı ayrı zevâtta teşekkül ederdi– Meşîhat<sup>59</sup>, mer'i olan bir usul dairesinde

58 Büyük muhaddis Muhammed b. İsmail Buhârî'nin (810-870), İslâm dünyasında *Kur'an-ı Kerîm*'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmi'-üs-sâhih* adlı hadis külliyatı. 600.000 hadis arasından seçilerek on altı yılda hazırlanan eser, başta İstanbul olmak üzere çeşitli İslâm şehirlerinde defalarca basılmıştır. Ancak zamanla içine uydurma hadisler konusunda Sultan II. Abdülhamit zamanında ilden geçirilerek *Sahîh-i Buhârî* adıyla yeniden yayımlanmış ve halk arasında daha çok bu adla tanınmıştır.

59 Şeyhü'lislâmlîk Dairesi.

sıra ile intihap ve saraya i'zam ederdi. Bu derslere dahil olmak için namzetler iyice çalışırlardı, zira vazifelerini bitirince ceplerine bir atiye, sırtlarına bir cübbe, bellerine bir şal kuşak ihsan olunmak mukarrerdi. Hazine-i Hassa için ihtiyar olunamayacak kadar ağır bir masraf değil. Mukarrirlerin cübbeleri siyah ve iyi bir kumaştan, muhatapların cübbeleri de mavi idi.

Saraydan evvel Dolmabahçe Camii'nde bir toplantı yaparlar ve o günün dersi hakkında bir tecrübe bulunurlardı. Bu tecrübe gayet basit idi. Mukarrir sırası gelmiş olan âyeti tefsir ederken yanında oturan muhatap bir sual irad eder, mukarrir bunun cevabını verir, ikinci muhatap bir ikinci sualde bulunur, buna da cevap verilince, üçüncü muhataba söz söylemek fırsatı ya düşer ya düşmez, diğer muhataplar da dersin sonuna kadar bir put gibi sâkit dururlardı. İşte tecrübe muhataplara soracakları şeyleri söylemekten ve alacakları cevapları anlatmaktan ibaret olurdu.

Vaktâki camide ikindi namazı kılınmış, bu tecrübe de yapılmış olurdu, başta mukarrir, arkasında sıra ile muhataplar, ağır ağır, büyük bir râsim-e-i diniyeye gidecek olanlara mahsus vakur bir eda ile camiden saraya kadar yürürlər, divanhaneyi geçerler, büyük merdivenden birer birer çıkarlar ve gene öyle birer birer sırayı bozmayarak yerlerine geçip biraz ayakta dururlar ve daha evvel gelmişse, hünkârin: "Oturunuz!" işaretini üzerine minderleme çökerlerdi.

Bu huzur dersleri yüz şu kadar sene evvel bir padişah tarafından ihdas olunmuş ve o zamandan beri tahta câlis olan bütün padişahlar tarafından takip edilmiştir. Her derste ancak iki üç âyetin mânâsı verilerek onların etrafında söz söylendiği için yüz şu kadar sene içinde Kur'an'ın ilk cüzünden belki onda biri takrir edilebilmişti ve eğer bu derslere devam olunmak mukadder olsaydı Kur'an'ı hatm etmek kim bilir kaç asırda nasip olabilecekti.

Mukarrir başlardı: Hangi âyete sıra gelmişse oradan... Evvelâ onun mânâsını söylerdi, kısaca, çabukça... Asıl matlup olan o değildi; âyet, muhtelif müfessirlerden naklen türlü rivayat ve hikâyati döküp saçmak ve bunların etrafında çeşit çeşit, acib ve garip, efsanelerle dolu tevhîhata bir girizgâh bulmak için vesile teşkil ederdi. İşte ilk gününden başlayarak, bütün ramazanlarda huzur dersleri böyle devam edince bizler için "Eyyah!..." diye yanmaktan başka bir iş kalmamış oluyordu. Nasıl olup da bidayetinden beri

sultanat makamını işgal eden padişahlar ve bu işi her yıl tertip ederek väizleri intihap eden şeyhüislâmlar şu huzur derslerinde olan iz'ana, mantığa, *Kur'an*'ın azametine, ma'kuliyetine läyik bir cereyan vermemişler ve padişahın karşısına geçirilen mukarrirlere, mu'taden camilerde kürsülerini döve döve türlü hurâfâti, sanki hâşâ sümme hâşâ, ahkâm-ı diniye imişcesine döküp saçan väizlerden daha yüksek bir eda telkinine muvaffak olamamışlardı.

Neler isittik? Vaktiyle camilerde böylelerine tesadüf ettikçe kaçardım. Burada kaçmak imkânı yoktu. Sabırla, tahammülle, fakat azîm eseflerle arzin küreviyetini inkâr, ecrâm-ı semaviyenin birer dünya olduğu iddiasını küfür diye telakki eden, biraz daha ileriye gitse yerin bir öküzün boynuzlarında durduğu iddiasına kadar varacak olan, âyete mânâ verdikten sonra bir tarafından kaçıp hurafelere sapan, peygamberin mucizelerinden bahsederken peygamberin ruhunu ta'zib edecek türrehat sıralayan, Mirac'ı<sup>60</sup> hikâyeye ederken Mekke'den Kudüs'e kadar tayyolunan mesafeyi bir saniyede geçmek için Hazret-i Muhammed'in, râkib olduğu hayvanın, bilmem kaç zirâ<sup>61</sup> tülünde olduğunu söyleyen, şakk-ı kamerden<sup>62</sup> bahs ederken ayın yarısının Şimal'de, diğer yarısının Cenüp'ta ikiye bölünmüş bir kâğıt fener gibi asılı kaldığından dem vuran bu adamlar İslâmiyet'i ta'ziz ve tahkim değil, tahribe çalışmış oluyorlardı; bunu idrak edenler elbette vardı, fakat ona çare bulanlar yoktu.

Mukarrirlar arasında bir defa mebus Hoca Âsim Efendi bulundu. Bu zâti mecliste bir kere dinlemiş, talâkatine, mantığına hayran olmuşustum. İlk önce pek iyi başladığım Hoca Âsim Efendi idi; fakat nasıl, zâhir emsalinden başka türlü olmak istemediğinden, o da sapıttı, o kadar bâriz bir inhîraf ile değil, fakat o tanılmış mantık adamından büsbütün başka bir adam oldu.

Bir defa da Faik Efendi Hoca isminde şahsen pek sevimli, galiba Laz şîvesinde fakat güzel sesli, hitâbet kabiliyetli bir zât gördüm. Bu da ilk önce pek iyi bir tesir yapmakla başladı; fakat tabiatının kendisine bahsettiği evsâfi, mesela bir âyet mânâsına firsat bularak sözlerini dinî ve ahlâkî bir mev'ize şekline ifraç etmek

60 İslâm inancına göre, Hz. Muhammed'in Cenab-ı Hakk'ın daveti üzerine, Burak adlı bir hayvanın sırtında göz açıp kapayıncaya kadar (tarfetü'l-ayn) kısa sürede yedi kat semayı aşıp huzuruna yükselerek O'nunla görüşmesi mucizesi.

61 75-90 cm. arasında bir uzunluk ölçüsü.

62 Hz. Muhammed'in sağ elinin işaret parmağıyla aya ikiye bölmesi mucizesi.

maksadiyla istimal etmiş olsaydı tam beklenen bir hatip olmak kabiliyetinde iken nasılsa läfi tasvirlerin haramiyetine intikal etti. Memleketin bütün mekteplerinde resim dersleri verilirken, sarayıń birçok kısımları tasvirlerle dolu iken, karşısında söz söylenen padişah bizzat mükerrerden resimlerini yaptırmış iken, bu zatin bu zeminde o tarzda söz söylemesi ve bu sırada tasvirlere şedit bir hücum yapması öyle beklenmeyen, kendisinden umulmayan bir hadise oldu ki hakkında hâsil olan iyi intiba derhal silindi. İşte Sultan Reşat zamanında da huzur dersleri böyle başladı ve böyle devam etti.

## 56

### **Muayede merasimi — Bir acibe-i musikiye: Hünkâr marşı — Geçit — Saçak öpmek meselesinin doğurduğu dava — Saçağı öpmek istemeyenler — Beşinci Mehmet'in kararı**

Nihayet ramazanın bütün merasim ve tekellüfatı birer birer gelip geçtikten sonra bu silsilenin hâtimesini bayram için yapılan muayede merasimi teşkil ederdi, bunun da mahall-i icrası Abdülmecit zamanından beri Dolmabahçe'nin meşhur Muayede Salonu idi. Abdülhamit bile her türlü evhama galebe çalarak babasının yaptırdığı sarayıń Muayede Salonu'na kadar gelmekten ve merasimi burada icra ettirmekten çekinmezdi.

Ben o zaman bu râsimede hiç hazır bulunmak istememiştim, fakat takip edilen usule az çok vâkıftım. Pek ziyade izdihama ve külfete sebep olan bu muayede resminin tertibi, icrası teşrifat memurlarına aitti, Meşrutiyet zamanında gene öyle devam etti. Teşrifatî-i Divan-ı Hümayun mevkiiini işgal eden zât ile maiyetinde bulunan zevat, hep Bâbiâli memurlarından olmakla beraber vazifelerinin en büyük kısmı sarayla olan münasebetlerine taalluk ederdi. Muayedede hazır bulunacak olanları hânedan âzâsından başlayarak Heyet-i Vükelâ'yi teşkil eden zevat, ondan sonra ülâ sânisinden<sup>63</sup> yukarıda bulunan mülkî rütbe ashabıyla bu rütbelerin muâdili askerî rütbe ashabı, rüesâ'-yi ruhaniye ve en son hünkârin hizmet-i hususiyesini teşkil eden ve o

63 Ülâ evvelinin bir altı sivil rütbe. Protokolde sadrazamdan sonra şeyhüislâm, ülâ evveli ve ülâ sâni olmak üzere dördüncü sıradır yer alır; ülâ evveli ve sâni sırmalı elbise giyer ve kılıç kuşanırlar; kendilerine "Saadetlû" diye hitap edilirdi.

rütbeler sahipleri arasında sıraya girmiş bulunan zevat terkip ederdi. Bunun nasıl mühim bir yekün teşkil edeceği düşünülünce derhal anlaşılırıldı ki Teşrifat İdaresi davetleri birkaç nöbete ayırmak mecburiyetinde idi. Abdülhamit zamanında günden güne adedi artan rütbe sahiplerini böylece ayrı ayrı bayramlara taksim etmekten başka bir çare bulunamazdı. Sultan Reşat zamanında böyle bir tedbire müracaat lüzumu pek hissedilmedi, davet edilecek olanların adedi kendiliğinden mahdut bir daire içinde kaldı, fakat öyle olmakla beraber bayram namazını müteakip Dolmabahçe'nin bütün salonları, divanhaneleri, odaları akın gelenlerle dolardı; ve başlarında âmirleri, bütün teşrifat memurları oradan oraya koşarak, soluya soluya her tarafa yetişerek bu kalabalığı sınımlara ayırmak ve hünkârin önünde yapılacak geçit resmine bir intizam verebilmek için uğraşırlardı.

Birkaç gün evvelden başlanarak Muayede Salonu hazırlanmış olurdu. Hazine-i Hümayun'dan, tarihî bir kıymeti olduğundan bahsedilen altın kaplı taht getirilmiş, salonun kara tarafına dibte yerleştirilmiş bulunurdu, sefirlere maiyetlerine, ecnebi muteberâna salonun yukarı katında tahta nâzır olan kısmında sandalyeler konulmuş, bir de büfe kurulmuş olurdu. Bir sıfat-ı resmiyesi olmadığı halde muayede merasimini temaşa etmek müsaadesini alanlar için de gene salonun yukarısında sağ taraf ihtar edilir, Mâbeyn Fanfare Takımı<sup>64</sup> gene yukarıda mahal-i mahsusunu işgal ederdi.

Mâbeyn'den Muayede Salonu'na giden oldukça uzun ve dar dehlizlerde Hademe-i Hümayun bir dizi teşkil eder ve istikbal merasimini ifa etmiş olurdu.

Nihayet her iş bitip hünkâr da bayram alayından ve namazından avdet edince, bir müddet Muayede Salonu'nun bir köşesinde bulunan hususi odada istirahat ettikten sonra odadan çıkar ve tahta doğru yavaş yavaş ilerlerdi.

Bu sırada selâmlık resimlerinde olduğu gibi alkışçıların beşi onu bir halka hâlinde toplanarak, dua mıdır, alkış mıdır, ne olduğuna dikkat edilemeyen yek-âvaz bir gulgule içinde bağırdıkları iştilir ve gene bu sırada 'fanfare' hünkârin marşını çalardı.

Bu marş, garip, tuhaf, daha doğrusu gülünç bir şeydi. Abdülhamit'in marşı<sup>65</sup> da Avrupa'da olduğu gibi, bizde de Cum-

64 Sadece üflemeli bakır borulardan meydana gelen Saray Orkestrası.

65 Hamidiye Marşı.

huriyet'in İstiklal Marşı kabilinden, marştan ziyade bir 'hymne'<sup>66</sup> değildi ama Guatelli'nin<sup>67</sup> eseri olmak itibariyle, hoppalığına, şakraklısına rağmen, nihayet bir marş idi. Sultan Reşat'ın marşı<sup>68</sup> ise türlü kazalardan atlawayarak en sonunda Sultan Reşat'ın ikinci oğlu Necmettin Efendi'nin kendisinde mevcudiyetini tevehhüm ettiği musikişinaslıktan gelen mefruz bir salâhiyetle tavsiyesi üzerine hünkâra da begendirilmiş bir acîbe-i musikiye idi ki, mutlaka öyle olursa kabul olunur mütâlâasıyla, meşhur bestekâr Selvelli<sup>69</sup> tarafından yapılmış idi. Bir 'opérette'ten mi çıkmıştır, nereden doğmuştur, marş mıdır, bir oyun havası mıdır, ne olduğuna akıl ermeyen bu marş her vesile ile iştikçe bunun intihabı mesuliyetinden bizlere de bir hacalet hissesi sıçrar mı diye sıklırdık.

Artık bütün mukaddemesi yapılip bitince, hünkâr tahtında oturmuş, iki taraf da dizi ile ilk kafileleri teşkil eden zevat hazırlanmış, teşrifatçıların idaresi altında geçit resmi başlardı.

Herkes sıra ile tahtın önünden gece ve sağ tarafta başmâbeycinin elinde duran tahtın saçlığını öperek ilerler, tekrar mevkiiini alır ve takım takım bütün merasime dâhil olanlar bu suretle tahtın önünden geçip saçlığı öptükten ve başına götürdüktен sonra dizi dizi etrafta halka halka sıralanır ve nihayet resmî zevatın arkası alınınca başta Rum patriği olduğu halde, toplu olarak muhtelif mezahipten rüesâ-yı ruhaniye salonun ortasına ve tahtın yakınına kadar ilerler, patrik nutkunu okur, bunun Türkçesi patriarchâne tercümanı tarafından tekrar edilir ve bu suretle muayedenin saatlerce süren resmî kısmı hitâma ermiş bulunurdu. Bu müddet zarfında yukarıda seyirciler eğlenirler miydi, onu bilemem, fakat her halde işin bitmesine ayakta muntazır olanlar günlerce sizileri devam edecek bir yorgunluk geçirmiş olurlardı.

Bu râsimenin bir eğlencesi, daha ziyade beyinleri uyuştururan bir gürültüsü vardı: 'Fanfare'!..

Buna gürültü demekten başka çare yoktur. Muayede Salonu mesaha-i sathiye itibariyle hadden aşırı geniş ve kubbesinin irtifai

66 İlâhi.

67 Guatelli Paşa (1820-1899). İtalyan asıllı bestekâr. Sultan Abdülmecit tarafından paşa unvanı verilerek Muzika-i Hümâyûn'un başına getirilmiş, aynı zamanda şezhadelerin müzik hocası olarak sarayda görev yapmıştır.

68 Reşadiye Marşı.

69 Italio Selvelli (1853-1918). İstanbul doğumlu, İtalyan asıllı besteci, piyanist ve orkestra şefi.

itibariyle de gene makul ölçüleri tecavüz edecek derecede yüksek bir binadır ki Mâbeyn ile harem daireleri arasını işgal eder. Burası o kadar tannandır ki bir tarafında bağırlısa ses bir uğultu hâlinde yuvarlana yuvarlana gider, duvarlara çarpar. Artık insan sesi değil, bakır ve tahta âletlerin olanca kuvvetleriyle çıkardıkları seslerin nasıl bir gök gürültüsünü andıracağı hesap edilmelidir. Buna çalınan havalarla merasimin ciddiyeti arasında hiçbir münasebet olmayışını da ilâve etmek lazımdır. Mesela şeyhülislâm efendi sadrazam ve nâzırlar geçerken ya Planquette’in<sup>70</sup> *Les cloches de Corneville* valsı yahut Audran’ın<sup>71</sup> *Mascott*’undan çıkarılmış bir ‘quadrille’<sup>72</sup> çalınıyor olurdu.

Abdülhamit zamanında ben de bu muayede merasimine birkaç kere davet edilmiş, fakat hiçbirinde hazır bulunmamış idim. Zaten rütbeme ait resmî elbiseye de malik degildim. Sultan Resat zamanında vazife icabı olarak râsimeyi ilk defa görüyordum ve her yeni görülen şeyde olduğu gibi tecessüs hissi işin gülünç taraflarını görmeye mâni oluyordu. Sonraları ise, alıştım, demeli.

Bu muayede içinde sükût ile geçiştirilemeyecek bir nokta var: Saçak öpmek meselesi...

Âyan’dan ve Mebusan’dan birçok zevat bu saçak öpmek kaidesini pek ziyade haysiyeti ihlâl edecek, insanlık şerefiyle telif olunamayacak bir tabasbus kabilinden telakki ediyorlardı. Muayedenin icrasından evvel bu kaidenin hazfi için mûracaatta bulunuldu. Nasilsa saçak öpmek kaidesinin ilgasını şân-ı saltanata veecdattan mevrus ananeye mugayir addeden hünkâr, diğer birçok vesilelerle pek uysal iken, bu noktada musir bulundu. Öyle ki resmî vazifeleri, yahut akideleri itibariyle birçok zevat saçağı öpmekten geri kalmamış iken bir takım hürriyet-i vicdan umdesine riayeti vazife edinenler de sadece bir temennâ ile çekilipli yürümek cihetini iltizam ettiler ve bu suretle hazır bulunanlar arasında bir ikilik, bir ayrı düşünüş zâhir oldu. Eğer hünkâr kendiliğinden şu, hiç de lüzumu olmayan saçağı kaldırmış ve başmâbeynciyi onu saatlerce elinde tutmak yorgunluguandan kurtarmış olsaydı, elbette bu nazariye ihtilâfi, hiç meydana çıkmamış ve mesele gene hünkâr lehine halledilmiş olurdu.

70 Planquette (1848-1903). Fransız operet bestecisi. En tanınmış eseri “Corneville’in Çanları”dır.

71 Edmond Audran (1842-1901). Opera ve opera-komik besteleriyle tanınmış Fransız besteci.

72 İkişer kişilik dans için düzenlenen müzik parçası.

**Karışık bir iş — Hünkâr seyahatleri nasıl telakki ederdi? —  
Neler lâzımdı? — Hânedan tehcümü — Mefruşat, mutbak,  
ahır meselesi — Mükerrer ve müteaddit alaylar — Beşinci  
Mehmet soruyor: Paraca nasılsınız, hediyeler ne olacak?**

Bir yandan memleketin içinde zuhur eden zorlukları, Mebusan Meclisi'nde günden güne tezahürleri şiddet kesbeden ihtilâfları, muhalif matbuatin hiçbir kayda tâbi olmayan hücumları ile uğraşırken, hükümet, hepsinden daha mühim, daha ácil tedbirlere muhtaç olan Rumeli işleriyle ve her zaman, her vesile ile parlamaya müsait olan Arnavutluk ahvali ile endişelere kapılmaktan hâli değildi; ve bunlar için yegâne yapılması hâtira gelen iş İslahattı. İslahat!.. Ne zamandan beri bu kelimenin etrafında dönülüp durulmuştu ve her teşebbüs akamete müncer olunca artık kelimenin, herkesi bir şüphe tebessümüyle güldürmekten başka hizmeti kalmamıştı. İslahat yirmi dört saatte, üç kanun taslağıyla tahakkuk edebilecek bir iş değildi. Her türlü ihtilâflarına kaynar bir kazanı olan bu kitâda İslahat yapabilmek için bir imkân bulunsa bile evvelce bu kaynayan kazanı teskin etmek için üstüne bir soğuk su dökmek lâzımdı.

Bunun için de hükümet bir çare düşündü ve düşünülen çarenin mümkün veya muhal olmasına göre saray erkâniyla istişareye lüzum gördü: Bulunan çare Rumeli'de bir seyahat-i şâhâne tertip etmekten ibaretti. Selanik-Üsküp-Priştine-Meşhed<sup>73</sup>, Selanik, Manastır, Manastır-Selanik. İlk bâkısta herhangi bir Dâhiliye müfettişinin buralarda bir tetkik seyahatine çıkması kadar sade ve kolay görünen bu iş hünkârin, bütün maiyetiyle ve maksadın icab ettirdiği bütün debdebe ve dârât ile seyahati şekline inkilâp edince pek ziyade zorluklarla dolu bir iş oluyordu.

Her iştense evvel yaşılanmış olan padişahın bu uzun ve müt'ib yolculuğu tahammül edip edemeyeceğini anlamalıydı.

Biz hünkârin seyahatleri nasıl bir şevk ve zevkle telakki ettiğine vâkıftık. Gamble<sup>74</sup> zamanında donanma tarafından Marmara açıklarında tertip olunan büyük bir manevrayı Ertuğrul yatiyla temâşaya çıkmakla başlayarak Hereke'ye, İzmit'e, Şile'ye, Bursa'ya, daha

73 Meşhed: Meşhed-i Hüdavendigâr, Sultan I. Murat Türbesi.

74 Amiral Gamble.

mühim olarak Seyitler tepelerine, oradan Edirne'ye bir genç adam hevesiyle koşan hünkârda cismaniyetten ziyade mânevîyatından gelen bir kuvvet nefhasıvardı ki onu hemen ataletinden soyar ve her şeye müheyya bir tazelikle diriltirdi... Ancak bu uzun seyahat o zamana kadar yapılmış olanların hiçbirile mukayese kabul etmezdi. Buna dair bir karar almak için ibtida noktası hünkârin bir istimzac şeklinde muvafakatini almaktı, binaenaleyh buradan başlanmak üzere ilk önce tasavvurun az çok teferruatı görüşülmekle iktifa edildi.

Tahminde hiç aldanılmamıştı. Hünkâra tasavvurdan bahse başlanır başlanmaz onda öyle bir sevinç gördük ki hemen:

“Haydi, çocuklar! Yola çıkalım...” diyecek gibiydi. Yola çıkmak?.. Evet ama bu neye tevakkuf ederdi? Başta para meselesi olarak seyahati bütün edvarında bir árizaya uğratmaksızın tertip edebilmek ve bunun için sarayın bütün vesaitini mevki-i faaliyete koymak, bunnlardan en çok mikyasta istifade edebilmek için işin idare başlarında bulunacak olanların dirayet ve maharetine güvenmek lâzimdi. Bu maksatlara vusul için bir yandan hükümetle, bir yandan da Hazine-i Hassa erkânı ile, daha sonra Demiryolları Müdüriyet-i Umumisi'yle müteaddit toplantılar yapıldı.

Yapılacak işleri nasıl telhis etmeli. Bu işe dair az çok bir fikir vermek için, birtakım tafsilâtı súratle kaydetmek tarih için faideden hâli olmasa gerek...

Her şeyden evvel seyahate hanedandan, hükümet erkânından kimler iştirak edecek, bunları hadd-i ekalle indirerek tespit etmeliydi. Hükümet erkânından Sadrazam, Harbiye ve Bahriye Nâziri bittabi hazır bulunacaklardı; bunları gidilecek yerlerde valiler ve mahallî erkân misafir ederlerdi, lâkin ihtiyaten bu işin sarayca görülmesi ihtimali de düşünülmeliydi. Asıl mesele hanedan tehacümünün önüne geçmeye kahiyordu. Bereket versin ki biz buna dair bir fikir telkinine teşebbüs etmeden hünkâr kendisi, işin zorluğundan ziyade tahmini az çok mümkün olan mülâhazalarla, bu zorluğa kendisi çare buldu; öyle ki beraberinde gelmelerini müناسip ve mutlaka lâzım addettiği hanedan azası sarayın kolaylıkla barındırabileceği bir adede kadar inmiş bulunuverdi.

Maiyete gelince: Mızraklı, mâtî harmanılı Muhamfaza Bölüğü; Hademe-i Hümayun'un müناسip bir kısmı, 'fanfare' takımı.. Bunlar saray hizmetinde bulunmakla beraber Harbiye Nezareti'ne mer-

but olduklarından gidilecek yerlerde iaşe ve iskân işleri Harbiye Nezareti'nin mahalli vasıtalarıyla temin olununca saraya taallük eden cihet yalnız bunları yolda doyurmaktan ibaret kahiyordu. Bu suretle işin büyük bir kısmı sarayın sırtından alınmış oluyordu. Hademe ve 'fanfare' efradı Selanik'e kadar Gülcemal Vapuru ile gideceklerdi, sonra oradan gidiş ve dönüşte demiryolunu alırlar, Kosova'ya gene demiryolu ile giderlerdi. Bu da pek kolaydı.

En büyük iş Mefruşat İdaresi'ne, Matbah-ı Hümeyyun ve İstabl-ı Âmire müdüriyetlerine teveccûh ediyordu.

Mahalleriyle muhabere edilerek padişahın ve maiyet erkânının ikametlerine tahsis olunacak yerler tespit edildikten sonra Mefruşat İdaresi buralara icab eden eşyayı gönderecek, tamir ve tathir işleri oralarda hemen yapılarak odalar bütün teferruatıyla hazırlanacaktı. Mefruşat İdaresi'nin eşyası, memurları, hususıyla bu işlerde behre ve mümraresi, bu müşkül işi muvaffakiyetle başarmaya kâfi idi. Bu da tespit edildikten sonra yemek meselesi düşünüldü.

Her türlü vesait ve münakale fikdanına rağmen yüz binlerce askeri mühimmatıyla, mevaşisiyle, toplarıyla, dünyanın dört tarafına sevk etmesini bilen, Viyana'ya kadar bir seyran yaparcasına ordusunu dağlardan, sarp geçitlerden aşırıbilme harikasını kaç kereler göstermiş olan Türk becerikliliği bir padişahın seyahatini teminde áciz kalamazdı. Matbahlar İdaresi'nin yola çıkacak vapurlardan başlayarak her gidilecek yerde kahvaltıdan, ögle ve akşam yemeklerine kadar bütün yemek işlerini ihzar edecek takımları, memurları, aşçıları vardi. Hemen tereddüt etmeden bu karışık işi Matbah-ı Âmire müdürü üstüne aldı. İstabl-ı Âmire'ye gelince, Müdür: "Evvel Allah! Korkmayın!" demek isteyen bir mânâ ile gülümsüyordu. "Lâkin, Şeref Bey! denildi; hünkâr Selanik'e çıkışınca orada hemen yükelaşıyla, erkâniyla alay teşekkül edecek, oradan ayrılırken Selanik'te mevkife kadar gene bir alay lâzım. Oradan Üsküp'e gidilince, orada da süslü esvapları içinde arabacılarıyla, seyisleriyle gene bir alaylık araba lâzım, daha sonra oradan Priştine'ye gidince, hep emre müheyya birer alaylık araba ister.. Daha sonra Selanik, Manastır, gene Selanik..." Şeref hep o gülümsemesiyle dinliyordu, nihayet "Siz demiryolu işini temin edin, mütebakisini bana bırakın!.." dedi.

Şark Demiryolları İdaresiyle teması girişildi. O zaman bu idarenin başında kendilerine her suretle güvenilebilir bir müdür-i

umumi ile bir fen müdürü vardı: Muller ile Christ. Davet ettik, geldiler, onlara işi anlattık, kendilerini Mefruşat, Matbah ve İstabl-ı Âmire müdürleriyle temasa getirdik. Öyle ki birkaç gün içinde her türlü tafsilâtiyla mükemmel bir sevkiyat taslağı hazır oldu ve bize geldi. Hiçbir nokta unutulmamış, hiçbir küçük iş ihmâl edilmemiştir. Demek artık yola çıkılabilirdi. Bahriye Nezareti Turgut Reis'le Barbaros Hayrettin'i, Gülcemal Vapuru'nu, daha birkaç küçük harp gemilerini ihzâr edince yapılacak ne kalıyordu?

Yapılacak işi hünkâr ihtar etti:

“Paraca nasilsınız? Hediyeler ne olacak?”

Bütün demiryolları âmirleriyle hizmet edecek memurlarına, gidilecek yerlerde mevkif müdürlерine verilecek hediyeleri bile düşünen hünkâr bu seyahatte mintikalarında beraber bulunacak olan mebusları, mahallî erkânı düşünmemezlik edemezdi. Bütün semahat meyilleri hareket haline geldi, yetişir ki Hazine-i Hassâ'da para bulunsun. Hazine-i Hassâ müdür-i umumisi Hacı Feyzi Efendi: “Kolayı bulunur!” dedi. Ve derhal Demiryolları İdaresi'nden alınan bir esami defteri üzerine onların irili ufaklı hediyelerinden başlanarak vilayetler erkânına, mebuslara kadar herkesin mevkiine göre hediyeler tedarikine başlandı; nihayet artık yola çıkılabilirdi.

## 58

### **Avrupa siyasetinde dikkat — İstanbul'daki sefirlerin merakı — Fransız ve İtalyan sefirleri — Pallavicini — Hareket günü — Teşyî merasimi — Acib bir dünya**

Dünyanın bütün hâdisâtına ve hepsinin başında Balkanlar'da cereyan eden en küçük vak'alara karşı kulak kırışları daima son derece gergin duran Avrupa siyaseti, böyle nazik bir zamanda yeni Meşruiyet Türkiyesi hükümetinin ihtiyar padişahına bir Makedonya ve Arnavutluk seyahati tertip ettirmiş olmasına hadden aşırı denebilecek bir dikkat ve ehemmiyet atf etti; hele bu seyahatin ucu, hattâ asıl maksadı Kosova melhame-i kübrasında bir selâmlık alayı tertip etmek, orada toplanacak Arnavut kütlelerine halife arkasında bir Cuma namazı kıldırmak kabîlinden bütün eski fetih tarihi sahifelerini çevirecek bir büyük hadise olunca, zihinlerde bunun mânâsı şûmul dairesini genişlete Türkiye'nin yeniden bir sergûşet

cereyanına kendisini salıvereceği ihtimalini hatırlara getirmek pek tabii idi. Onun için burada derhal sefirlerde bir kırıldanma, pirelenen vücutlarında birbirini gördükçe artan bir kımdanma âsârı müşahede edildi; elbette bunlardan bir çoğu Bâbiâli'ye müracaat ve maksadı istiknah için vesileler buluyorlardı; bunlara etrafıyla vâkif değildik ama sefirler arasında bizlerle dost olanlar da vardı; bunlara tesadüf ettikçe yahut onlar tarafından tesadüfler icad edildikçe anlardık ki hepsinde bu seyahate dair mümkün olan malûmatı nerelerde bulmak fırsatı zuhûr edebilirse oralardan toplamak için azami bir gayret vardır. İşte bu suretle seyahat gününe tekaddüm eden hafta içinde muhtelif vesilelerle Fransa sefiri Bompard, İtalya sefiri Marquis Imperiali, Avusturya sefiri Pallavicini ile ben de bu meseleye dair istizah suallerine maruz kaldım; bittabi bu sualler büsbütün başka bahanelerin arkasında siyaset adamlarına mahsus olan ihtiyatlarla, örtülerle kapatılarak belli olmayan şekillerde vuku'a gelirdi.

Fransa sefiri Bompard herkes gibi beni de, kibarâne halleriyle, güzel şahsiyla, gözlüğünün altında incitmeyen bir istihza mânâsı saklı zeki bakışıyla cezb etmişti. Her temas edişimde de bana bir meyl-i mahsus irae ederdi. Bunun samimiyetinden şüphe verecek bir sebep de yoktu. Arada bir de edebiyat rabitasi olunca konuşmalarımızda sermaye bulmak hiç zor olmazdı. Çekirdekten yetişme bir Hariciye recülü olan bu zat meşhur Cambon'un<sup>75</sup> refakatinde Tunus'ta emaret teşkilâtını tanzim işlerinde kendisini göstermeye başlayarak daha sonra Madagaskar'da valilik etmiş, merkezde Hariciye şubelerinden birinin müdürüüğünde uzun yıllar muvaffakiyat ile temayüz eylemiş, nihayet yedi sene kadar Fransa'nın Petersburg sefiri iken Çar İkinci Nikolay'ı nasilsa kuşkulandırarak bir yandan onun ifrat ile iltifatına mazhar olurken el altından Paris'te telkinatta bulunması neticesiyle merkeze alınıp orada da bir müddet kaldıktan sonra İstanbul sefareti tayin edilmişti. Böylece siyaset âleminin en güç zeminlerinde tecrübe edinmiş bir zat için İstanbul sefareti hakikaten en münasip bir mevkî idi. Bu mevkide de etrafında bütün yeni Türkiye ricalinden mürekkep bir dost halkası vücuda getirmiş idi. Onun bütün câzip evsafına en müsait şeraitle iştirak eden zevcesiyle beraber sefarette, Union Française'de öyle toplantılar

---

75 Paul Cambon (1843-1924) Fransız diplomat.

tertip ederlerdi ki davetlileri bunlardan en iyi intibalarla ayrılmış olurlardı. İşte bu suretle bir gün sefir kolumna girdi:

“Güzel bir seyahat yapacaksınız. Pek temasaya şayan memleketlerde dolaşacaksınız. Elbette buralarda müşahedatınızdan Türk edebiyatına da hediyeler getireceksiniz...” diye başladı. Bende zaten söylenecek bir şeyler yoktu, herkesçe tahmin edilebilenlerden başka söylenecek şeyler olsaydı bile hünkârin pek yakınında bulunmak hasebiyle mevkii icabatına göre idare-i lisan etmek tabii idi. Ne kadar gizlense gene belli olan istimzaclardan kaçınarak muhavere onun vukuf sermayesine bir ilâve yapmadan bitmiş oldu.

Şahsen pek zarif ve hâiz olduğu asaletle hem-âhenk bir hoş eda sahibi olan ve siyaset âleminde de İtalya'nın an'anevi Gènes<sup>76</sup> ve Venise<sup>77</sup> inceliklerine en geniş mîkyasta tevarüs eden İtalya sefiri Marquis Împeriali ile de gene bu seyahat için beş on dakikalık bir kısa yoklamak ve kaçınmak usulüyle bir muhaverecik oldu. Arnavutluk seyahatine İtalya pek büyük bir alâka ile ehemmiyet veriyordu.

Balkanlar'da her cereyan eden hadiseyi herkesten ziyade takip eden ve her vesile ile buranın havasını koklayarak ona göre harekâtını tevzin eyleyen Avusturya ve Macaristan Kraliyet-i Sünaiyesi'nin<sup>78</sup> burada mümessili Pallavicini mensup olduğu Macar ırkına has telâş ile bir bahane bularak saraya kadar gelip bizleri gördü. Ve üç beş ihzârî cümleden sonra daha fazla gecikmeye lüzum görmeyerek sarıh sualler iradından çekinmedi.

Ben daha ziyaide Hariciye memurluklarında tecrübe sahibi olan başmâbeynciyi verilecek cevaplarda serbest bırakarak sadece dinledim. Lütfî Bey bu kabilden meselelerde cidden pek takdire şayan idi. Avusturya ve Macaristan sefiri de saraydan tecessüsünü tamamıyla doyuracak bir gıda almaksızın çekildi, esasen sarayca kullanılabilecek başka bir lisan tarzının mevcudiyetini, bu sefirlerden hiçbirini farz edemezdi.

Nihayet hareket günü geldi. O gün bütün sefirler, orta elçiler büyük resmî elbiseleriyle Dolmabahçe'de toplanmışlardı. Tesvie gelen kalabalık bir cemaatle beraber onlar da ayrıca bir zümre teşkil ederek hünkârin zırhlısına doğru gidişinde hazır bulundular.

---

76 Ceneviz.

77 Venedik.

78 İlkî Krallık

Toplar, muzikalar, alkışlar, beşüş ve mütebessim ihtiyar bir padişah, her tarafta sırmalı elbiseler, göğüslerde parıldayan nişanlar, daha kim bilir neler, bu seyahatten doğacak pek mesut neticeler, yahut...

Bu son ihtimali düşünmek bile caiz değildi. Hiç kimsede bu günün neşesini izale edebilecek bir düşünce gölgesi yoktu demek doğru olur. Belki sefirler düşünüyorlardı.

Bu teşyi merasimi o kadar güzel, o derece parlak idi ki bunu temaşa için Dolmabahçe'ye kadar gelenlerin hiçbiri ihtiyar edilen zahmetten nedamet etmemiştir denebilir.

Hünkar bizzat zırhlısında idi, doğrudan doğruya maiyetinde bulunmaları icab eden zevat da öyle, fakat en müsait şerait içinde seyahate çıkanlar “Gülçemal”de bulunanlar idi elbette. “Gülçemal” geniş salonlara, müteaddit kamaralara, o zaman için bir ‘transatlantique’ kadar değil fakat Akdeniz için Messagerie<sup>79</sup> vapurlarıyla müsa-bakada pek geri sayılmayacak derecede mükemmel addolunabilirdi. “Gülçemal” bütün kalabalık yolcularını her türlü istirahat esbabı ile barındırmıştı; zırhlılara gelince: Bir harp sefinesinde istirahat değil ceng esbabı aramalıydı. Bana tahsis olunan yatak odası –buna oda demek pek müsaadekâr bir tabir kullanmak olur– bir delikti, çelik ve demir içinde oyulmuş bir delik ki ona sokulmak, içine girmek için bir kedi olmak lâzım geliyordu. Kim bilir hangi yüksek rütbede bir zabitin lütfıyla bana bırakılmış olan bu deliğin yatıla-cak yeriyile tavarı arasında beş on karışlık bir genişlik var mıydı, bilmem, fakat oraya girerken oradan inerken kaç kere başımı demir direklere çarptım. Mâmâfih bütün bu zahmetlere mukabil bir harp sefinesinde seyahatin kendisine mahsus zevkleri de vardı. Bundan azami mikyasta istifade ettim. Bize lütfen delâlet eden ve izahat veren nazik zabitler her yeri gezdirdiler ve bu hayretler veren acîb dünyanın her noktasında yeni bir ders almış olduk.

Hünkar için zırhlının en büyük sayılan salonunda yerde müte-addit şiltelerden müteşekkil bir yatak yapılmıştı. Onu başka türlü barındırmaya imkân yoktu; fakat bu yolculuktan öyle memnun idi ki o da bizler gibi birer çelik içinde oyulmuş deliğe tıkmak lâzım gelseydi ses çıkarmayacak, sıkâyet etmeyecek, sevincine halel veren bir kelime söylemeyecekti.

Bir yandan karada, bir yandan rükûb-ı şâhâneye mahsus zırhlıda muzikalar, etrafta selâmlayan toplar, sahillerde mahşeri bir kala-

---

79 Messageries Maritimes: Fransız nakliye şirketi.

balıkla halk, geride gittikçe uzaklaşan Dolmabahçe, Marmara'ya doğru yavaş yavaş yol almaya başlanıldı.

## 59

### **Güzel bir yolculuk — Neşe — Bir şehzadenin suları: “Meriç’le Fırat nerede buluşurlar?” — Selanik’tे beklenmeyen bir vazife**

Parlak bir güneş, râkid bir hava, sâkin ve pırıl pırıl işildayan bir deniz, muhteşem bir mevkî, ufukta mesut neticeler verecek ümidiyle hatve hatve gönülleri cezb eden bir seyahat, hünkârdan başlayarak her vesile ile coşan bir neşe, işte bu yolculuğun ilk kısmından bende kalan intiba... Hele hünkârin omuzlarından bütün mahrumiyet yıllarının ağır yükü, otuz senelik bir inziva, bir intizar işkencesi sıyrılp onu gençleştirmiş gibiyydi. Şakaya, hâtıralarının arasından tuhaf fikralar toplayarak onları nakle, nakl ederken gülmeye pek meyyal olan mızacına bu deniz yolculuğunda daha fazla bir küşayış gelmişti. Onu ihata eden takayyüt tedbirleri arasında hiç yorgunluk duymuyordu. Rahat bir döşegi, aynıyla sarayındakine benzeyen yemeği, vakit vakit kiç güvertede azîm topların altında çalan muzika, bütün müşahede çevresini dolduran simalarda beşaset, onu memnun etmek için hiçbir noksan yoktu. Seyahatin bu ilk kısmından sonra başlayacak olan parçaları için de muttasıl izahat alıyor ve hayalen kendisini müdebdeb alayı içinde, Selanik’tе, Manastır’dа, Üsküp’tе, Meşhed’de görerek peşin bir inbisat ile gülümsüyordu.

Seyahatin gelecek kısımlarını, merhale merhale ben de hayalen takip ediyordum. Bu görülecek yerleri, memleketin bu kısmını hep uzaktan tahayyül eder ve onlar için daima bir incizab duyardım. Bugün zuhur eden en müsait şeraitle muhat bir fırsat bana da onları görmek, bu güzel vatan parçalarının havasıyla, halkıyla, maiasetiyle, ruhuyla temasla gelmek niyetini nasip ediyordu.

Bu deniz seyahati gecesinde ve gündüzünde düşünceler hep böyle sevinçle geçiyorlardı. Zihinlerden memleketin bütün kaygıları silinmiş gibiyydi, herkeste bir hiffet, meserretini izhar için zapt olunamayan bir meyelan vardı.

• • •

Burada bir istitrad yaparak, sultanat hanedanı azasının tahsiline dair birkaç söz söylemek arzusundayım. Şehzadeler öyle bir maişet tarzına mahkûm idiler ki saray muhitinden başka bütün ufuklar kendileri için tamamıyla mesut hükmünde idi. Hangisiyle temas ettiysem onlarda her türlü fikrî mesai kabiliyetlerinin mevcudiyetini gösteren esas emareleri buldum, fakat bu kabiliyetlerin inkişafına müsait fırsatları elde edebilenler pek nadirdi. İçlerinde asker olup da Harbiye Mektebi'ne devam ettikleri için görgülerini, bilgilerini genişletenler, yahut mektep görmedikleri halde fitrî bir merak ve hevesle hususi muallimlerinden büyük mikyasta istifade edenler, ellerine geçen kitaplarla tenevvür imkânını bulanlar, ekseriyeti teşkil etmeseler bile, oldukça çoktu ve bunlarla görüşülürken diğerlerinden duyulan esef çok azalırdu. Ben diğerlerini de mazur gördüm; onları ilk mektep çocukların从中 daha geri buldukça, en basit bilgilerden mahrumiyetlerini gördükçe, hattâ dürüst okumakta, imlâsı az çok düzgün yazmakta bile aczlerine tesadüf ettikçe bunun ayibini kendilerine atf etmeyerek bütün mesuliyeti takip edilen usule yükletirdim. İşte bu mülâhaza ile şimdi kaydetmek üzere olduğum iki hikâyeyi onların kahramanı olan şehzadelere değil, kendilerini o hâle koyan idare şekline ma'tuf bir muahaze hükmünde telakki etmelidir.

Bu hikâyeler o kadar garip görünecek ki bunları uydurma şeyler diye telakki edenler bulunacaktır. Herkesi çıkarılacak hâkimde serbest bırakarak gene nakl edeceğim:

Hikâyeyin birincisi Edirne seyahatine aittir. Yaşlanmaya başlamış bir şehzade Meriç nehrinden bahsederken bana:

“Meriç Fırat’la karışır değil mi? Bu iki nehir nerede buluşurlar?” dedi. Eğer Dinyeper ve Dinyester nehirlerinden bahsedilseydi belki mazur görülebilirdi. Tashihe lüzum görmedim.

Latife ediyor, yahut, beni imtihana çekiyor zannında bulunmuşçasına güldüm ve öyle geçiştirdim.

İkinci hikâye:

Bu Selanik yolculuğunda idi, bu sefer genç şehzadelerden biri bana sordu:

“Şimdi Çanakkale Boğazı’ndan çıkışınca Marmara’ya girmiş olacağız, değil mi?”

Gülmemeye çalışarak:

“Evet, Selanik’ten dönerken Çanakkale’den geçip Marmara’ya gireceğiz!” dedim, anladı mı bilmiyorum.

Bu şezade de eğer Bering Boğazı’ndan bahsederken böyle bir yanılışlık yapsaydı, o da mazur görülebilirdi, fakat Çanakkale, Marmara...

Herhalde bu iki hikâye ile şezadelerden ekseriyetin, değil yalnız malumat-ı umumiyede, hattâ memlekete ait en basit bilgilerde bile ne derece geri olduklarına hüküm verilebilir. Lâkin ne olursa olsun bundan kendilerine değil, onları bu halde tutan idareye mesliyet çıkarmak insafa muvafiktir.

• • •

Ertesi gün sabahleyin erken bir saatte Selanik limanına giriliyordu. Şehir uzaktan bir sis perdesi altında, bir karartı hâlinde görünmeye başlamıştı.

Bu ilk temas bana hiç hoş görünmedi. Hava donuk, deniz bulanık görünüyordu. Selanik, yolcuları parlak bir manzara ile karşılaşıyordu. Her vakit böyle miydi, bilmiyorum. Fakat o gün Selanik sabahleyin uykusundan aşık bir çehre ile uyanmışa benziyordu.

Dürbünlüme sarıldım, dakikadan dakikaya yaklaşılan şehri, rıhtımı araştırıyorum ve dakikadan dakikaya şehir sis perdesinden sıyrılıyor, bir mahşer hâlinde kalabalığıyla rihtım, artık beyazlaşan sıra sıra güzel binalar, gülümseyerek, “Hoş geldiniz!...” demek isteyen bir mânâ ile belirmeye başlıyordu.

Bir aralık, ben böyle temaşa ile meşgul iken dürbünlü tutan bir el yavaş sesle:

“Efendimiz, sizi istiyorlar!...” dedi.

Hâlâ saatin pek erken olduğu zehabıyla ve hayretle:

“Kalktılar mı?” diye sordum.

“Çoktan! Tamamıyla hazırlandılar, kahvaltlarını da yaptılar. Şimdi huzurda sadrazam paşa ile görüşüyorlar!..” cevabını alınca dürbünlü bırakarak seğirttim.

Huzurda sadrazamdan başka, Mahmut Şevket ve Mahmut Muhitar da vardı. Onlar oturmuşlardı, müteeddibâne önlerine bakıyorlardı. Anlaşıliyordu ki fevkâlâde bir iş vardı.

Hünkâr hemen söze başladı. Tahminen şöyle:

“Başkâtîp bey, size bir iş çıktı. Biz buraya kadar debdebe ile geldik. Burada birader, mahlû ve ihtilâttan memnû bulunuyor.

Böyle Selanik'e geliş, uzun bir yolculuğa çıkış ona karşı bir teşebbüs hâlini almamalıdır. Bize yakışan kendisine bu seyahatin esbabını anlatarak âdetâ müsaadesini, tasvibini almaktır. İşte paşalarla da istişare ettim, onlar da bu mütalâaya iştirak ettiler. Size bu vazifeyi veriyoruz. Gidip kendisini ziyaret eder ve meseleyi anlatırsınız.

Ben ne diyeceğim, nasıl bir fikir beyan edeceğim meraklıyla paşalar gözlerini kaldırmışlar, bana bakıyorlardı. Ben böyle bir şeye hiç muntazır olmamakla beraber hünkârın bu mütalâasını hayretle karşılamadım. Onun ne kadar nazik olmaya dikkat ettiğini ve hanedanın samimi yahut ca'li, küçükten büyüğe daima ihtiram gösterdiklerini bildiğim için, bunu hem pek tabii hem de bana Abdülhamit'i yakından görmek fırsatını vereceğinden pek câzip buldum, tasvipkâr bir tavırla bekledim. Hünkâr ilâve etti:

"Bunları söylediğten sonra kendisinin ne arzuları vardır, ne ihtiyaçları vardır, bunları da benim tarafımdan sorarsınız..."

Hep beraber ayağa kalktılar. Paşalar benimle beraber çıktılar. Mahmut Şevket derhal icab eden emirleri verdi. Bir kısa müddet sonra herkesten evvel Selanik rihtimine çıkmış, "Ne oluyor?" meraklıyla bekleyen halkın gözleri önünde mevki kumandanı Hâdi Paşa ile birlik, hazır bulunan arabaya binmiş oluyordum.

Selanik rihtiminin müntehalarına doğru güzel bir mevkide Abdülhamit'in ikametine tâhsis edilmiş olan meşhur mütemevvilinden Alâtîni'nin Köşkü'ne<sup>80</sup> doğru yol almaya başladık.

## 60

**Nasıl söylemeli? — Hâdi Paşa — Nihayet bulunan tabir —**

**Muhafîza müracaat — Kabul cevabı — İki padişah  
arasındaki fark — Ve nihayet işte Abdülhamit**

Arabada Hâdi Paşa ile beraber, sallana sallana giderken düşünmek istedim. Ne söyleyecektim? Bunu hünkâr hulâsa olarak söylemişti; mesele, bu hulâsaya bir şekil vermekten, muhatabı incitmeyerek,

<sup>80</sup> Sultan II. Abdülhamit 31 Mart 1909'da tahttan indirildikten sonra aile fertleriyle birlikte Selanik'e gönderilerek orada bir Rum zengine ait metruk bir haldeki Alâtîni Köşkü'ne yerleştirilmiş ve Balkan Savaşı'nın başladığı 1 Kasım 1912 tarihine kadar orada gözetim altında mecburi ikamete tâbi tutulmuştur (bk. Cevdet Küçük, "Sultan II. Abdülhamit'in Sürgün Yılları", *Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 35-79).

bilakis memnun ederek bir ifade kisvesine sokmaktan ibaretti. Ben kaç kere tecrübe etmiştim; hususi ve resmî hayatımda, hattâ Dârûlfünun tediş kursusunda peşin olarak tasarlanmış hitabelerde muvaffak olamaz, sözün olmayacak bir yerinde sendeler kalırdım; ve böyle anlarda beynimin hattâ tekâsüf ederek bir tasın içinde birdenbire donuveren bir buz kütlesi hâline geldiğine vâkif oldum. Birçok natuklar bilirdim ki irad edecekleri hitabeleri evvelden yazarlar, bir mektep çocuğu gibi ezber ederler; hattâ evzaa, sese ehemmiyet vererek ayna karşısında kendi kendilerini tecrübeeden geçirirler, seslerini dinlerler. Hele ezbercilik? Mektep hayatında bile bunda hiçbir zaman muvaffak olamamıştım. Bugün bile bir manzumeyi, bir nesri baştan aşağı, sendelemeden, yanılmadan irad etmek bence mümkün olan işlerden değildir.

İşte o gün de Hâdi Paşa'nın yanında, sanki beynimin içinde bir müsvedde yapmak isterken bunun kabil olmayacağına karar vererek vazgeçtim ve kendi kendime: "Ne olacak sanki? Bir kere başlarım, başladıkta sonra da arkası kendiliğinden gelir!" dedim. Bunu da mükerrer tecrübeplerle bilsdim.

Yalnız bir noktada tevakkuf ettim. Abdülhamit'e nasıl hitap etmeliydi? Zât-ı şâhâneleri diyemezdim, zât-ı haşmetmeablârı hitabını da pek frenkâne olurdu. Daha mutantan olarak zât-ı hazret-i şehrîyarîleri diye söz söylemek belki de acı bir istihza mânâsını taşıyabilirdi. Bir aralık yanıldım susan Hâdi Paşa'ya: "Siz kendisine nasıl hitap edersiniz?" diye soracak oldum.

Hâdi Paşa'yı birinci defa olarak görüyordum, fakat onun hakkında isittıklarım ile pek temkin sahibi, vazifesine merbutiyet, bütün işlerinde ciddiyet itibariyle emsâli arasında temayüz etmiş tam mânâsiyla bir asker olduğuna vâkiftm. Galiba Mahmut Şevket Paşa'nın hemşehrilerinden, belki de akrabasından idi; her halde onun tamamıyla itimadını haiz olduğunu ki böyle bir sırada ve bu derece nazik şerait içinde Selanik ona bırakılmış oluyordu.

Hatırımda kalan şekline nazaran nahif, hattâ küçükçe, zayıfça vücutuydu ve hiçbir kelime söylemeyen sakit hâliyle yanı başında âdetâ büzülerek haddinden ziyade küçülmeye çalışıyordu. Evet, hiçbir kelime söylemedi; bu ziyaret maksadını anlamak için hiçbir teşebbüste bulunmadı.

Onu nihayet söz söylemeye mecbur edecek suali irad etmek üzere iken birden hatırlama Abdülhamit'e hitap ederken kullanılacak

bir tabir geldi: Zât-ı Hümayununuz!.. diyecektim. Oh! Bu Hümayun kelimesi, ne güzel, ne ahenktar, hususyla ne kısa, ne çabuk telaffuz edilecek bir kelimeydi. Sonra hiçbir mânâ ifade etmeksizin muhatabını memnun edecek, bütün gurur hassasiyetini doyuracak bir tabir ki onu bulunca derhal, denize düşmüş bir adamın eline geçen bir tahta parçasından duyduğu itminana benzeyen bir inşirah ile nefes aldım. Artık köşke de gelmiştim.

Köşkün tâ medhalinde muhafizlara mahsus sonradan inşa edilmiş bir daire vardi. Hâdi Paşa delâlet ederek buraya girdik; o, muhafiz takımın âmiri olan zabite yavaş sesle işi anlattı. Bu zabiti, ki pek ziyade itimada şayan bir zât olduğundan böyle mühim bir vazifeye tayin etmişlerdi, o gün ilk ve son defa görmüş oluyordum. Abdülhamit nezdinde vazifesini ikmal ettikten sonra mebus olduğunu memnuniyetle, fakat daha sonra henüz genç denebilecek bir yaşıta vefat ettiğini esefle haber almıştım.

Derhal hakan-ı mahlûa malûmat vermek ve kendisinden istilan etmek için istical ile bizi terketti. Galiba Abdülhamit'in hizmetinde kalan harem ağalarından biri vesatetiyle köşke haber gönderildi. Netice gelinceye kadar odada üç kişi hep susuyorduk, üçümüzde de tek bir kelime söylenilirse saygı hududu tecavüz edilmiş olacak vehmi vardi. Epeyce bir intizardan sonra haber geldi. Abdülhamit'in bize muntazır olduğu söylendi.

İtiraf ederim ki kendimi helecandan alikoyamadım. O dakikaya kadar "Belki i'tizar edecktir!" diyen bir ihtimal varken nihayet onun huzuruna kabul edilmek, ona söz söylemek, onu -kim bilir nelerden bahsedecekti? – dinlemek öyle hiç beklenmemiş, umulmamış bir hadise idi ki bundan müteheyyiç olmamak kuvvetini bulamadım. Bütün çocukluğum, gençliğim onun korkusuyla, onun hayali etrafında uçan tehlikeler, muhtaralar gölgeleriyle geçmiş, bu adamın ismini öyle korkunç rivayat ihata etmiş idi ki onun ne zaman nâmi anılsa herkes gibi benim de vücudumda bir ürperme hâsil olurdu. Onu en evvel henüz bir mektep çocuğu iken kılıç alayında, daha sonra ancak iki kere Yıldız'da selâmlık resminde uzaktan, şöyle böyle, pek seçemeyerek, süratle geçen arabasından gözlerime ne intikaş edebildiye yalnız o kadar, görmüştüm; hattâ hayalimde hiçbir vakit müphem olmaktan kurtulamayan bir şekilde kalmıştı.

Kaç kereler de vazife hasebiyle Yıldız Sarayı'na gittikçe onunla dolu olan bu yerin havasında insana hiras ve endişe veren bir şeyler duyar ve uğranacak dairelerde dolaşırken, sarayın dış yollarını geçerken onun çukur gözlerinden gelen bir tehdit mânâsı beni takip ediyor zanniyla gözlerimi indirerek yürürdüm. O kadar ürkek bir adam olmuşum. Bunun sebepleri devardı elbette. Her ne ise!.. O zaman geçmişti, şimdi onun makamında yumuşak huylu, daima iyilik düşünen, daima etrafını kendisinden memnun etmek isteyen bir padişah vardı; ben de senelerden beri onun en yakınında bulunuyordum, her gün sabahdan akşamaya kadar onu on kere, belki daha ziyade görüyordum. Bir hükümdarın yanında bulunmaya o kadar alışkin idim ki artık muhafiz dairesinden köşkün güzel bahçesini geçerek ilerlerken mahlû bir padişahi görmek beni hiç helecana düşürmemeliydi; fakat işte asıl bunun için, sade onun isminden kalan hatırlalar için değil, bütün memleketi otuz üç sene mehabetinden titretmiş iken bu gün Selanik'in şu küçük köşkünde mahpus hayatı yaşayan, şehriyâr-ı âlî-tebâr, padişah-ı âlempenah diye tanılırken şimdi kendisine hitap edilecek nazik bir unvan bulunmakta zorluk çekilen bir adam olduğu içindir ki bu heyecanı duyuyordum.

Vaktâki köşke geldik ve geniş mermer merdivenleri çıkmaya başladık; basamakların iki tarafında iki harem ağası bizi saraya mahsus temennâları ile selâmladılar; onlara mukâbele ederken gözlerimi kaldırdım.

İşte bu dakikada duyulan hayrete müşabih hayatında bir hâdise tahattur etmiyorum. Ben Abdülhamit'i köşkün içinde bizi kabul edeceği odada bulmak ümidiinde iken, hayır!.. O ayakta, merdivenlerin yukarısında, köşkün dışında, sahanlıkta ve ayakta bekliyordu.

Bundan ne kendime, ne yanındakilere bir hisse çıkarılamazdı, elbette... Hanedanın daima son derece dikkatle tatbik ettikleri ihtiyâram kaidesinin muktezasına tevfikan dün tahtından inen padişah bugün tahtı işgal eden padişaha, onun nâmına gelen zâta karşı fakat mânâsı tamamıyla gelene değil, gönderene râci bir nâzikâne istikbal yapmaya lüzum görmüştü.

Bittabi saray usulüne mutabakat-ı tâmme ile vecibe-i hürmeti ifa ettim. O onde biz arkada ilerledik, köşke girdik.

**Nasıl söze başladım, ne cevap verdi? —  
Çehresini ve kıyafetini tetkik — Mülâkat esnasında ikide  
bir aralanıp kapanan kapı — Kaybolan elmas ve esham  
dolu çanta meselesi — Hünkârin yanına avdet**

Kapıdan girilince genişce bir sofada bulunmuş olduk ki yer yer koltuklarla, sandalyelerle, bir de yuvarlak masa ile, basit bir şekilde döşenmiş idi. Bu masanın bulunduğu yerin yanındaki koltuğun kendisine mahsus olacağını düşünerek, biraz uzakça ve oldukça geride, bir sandalyenin önünde ayakta bekledim. Hâdi Paşa ile muhafiz, yan yana, Abdülhamit'in karşısında ve odanın müntehasına yakın bir noktada idiler. Bana eliyle işaret ederek sağ tarafında, tâ yanı başında bir koltuk gösterdi ve hepimize “Oturunuz!..” işaretini verdi. Üçümüz de, ben saray usulüyle, refiklerim askerce temennâ ederek, oturduk. Ancak o zaman taraf-ı şâhâneden söylenecek sözlerin ilk kısmına başladım.

Nasıl başladım, nasıl devam ettim, bunu tamamıyla tahattur edemeyeceğim, yalnız biliyorum ki bir kere başladıkten sonra söylenecek sözleri bir çırپıda, durmadan ve sesimde metanetle irad etmek pek mümkün oldu, birkaç dakika evvele ait helecan büsbütün geçmişti. İlk önce hünkâr tarafından selâm tebliği ile, istifsâr-ı hatırla başlamıştım; sonra ziyaret maksadını anlattım ve netice olarak “Birader-i âliniz bu seyahati tasvib buyuracağınızı ümit ediyorlar” diye bitirdim. Bu bir nevi hünkâr nâmına kendisinden müsaade almak kabilindendi.

Ben bu ilk kısmı bitirince o başladı. Bir yandan onu dinliyor, bir yandan da artık pek yakından görmek nasib olan şahsını, kıyafetini, hâlini tetkike vakit buluyordum. O hiç zannettığım şekilde değildi. Ben kendisini çirkince, esmerce, gayet çukur siyah gözlü farz ederdim, hiç öyle değildi. Çirkin olmaktan ziyade güzelliğe yakın bir cehresi; ve beyaz, belki de pembe bir teni vardı. Gözlerinin rengini tavsif edebilmek için çakır diyeceğim, koyu mavi ile açık tirşe mahlûtundan mürekkep bir renk. Yalnız bunların çukurluğunda aldanmamıştım, galiba evlerinin geniş bir daire tersim etmesinden ileri gelmiş olacak. Hadden aşırı çukur olmak tesirini yapıyordu, öyle ki nazarı, derinlerden, sanki esrar ve hafâyâ ile dolu bir kuyudan geliyor gibiydi. Onun içindir ki güzel olan bu

gözlerin mânâsında üzüten, ihtimal hakkında evvelden hâsil olma fikirlerin tesiriyle ürperten bir şeyler vardı. Bunu tahlil etmek pek mümkün değildi, her halde onun gözlerine uzun müddet bakmaktan kaçınan bir hisle kiyafetini tetkik ettim. Her şeyden evvel kaydetmelidir ki saçını sakalını boyamak âdetinden burada da vaz geçmemiş olan Abdülhamit o kadar beceriksizlikle boyanmış idi ki sakalından ceketinin yakalarına boy a lekeleri yayılmıştı. Elbiseleri de hazırlıclardan alınmış, âdi, açıkça renkte bir kumaştandı. Onun Yıldız'da büyükçe bir esvap odası vardı ki tavanından döşemesine kadar tıklım tıklım melbusat ile dolu idi. Yıldız Sarayı Hazine-i Hassâ'ya geçtikten sonra hünkârın emriyle bu nefis elbiselerden, çamaşırlardan sandıklar dolusu Harbiye Nezareti'ne gönderilmişti. Oradan Selanik'e gönderilecekti. Gönderilmedi mi, yoksa kendisi bu eski hâtıraları taşımaktan ise böyle âdi giyinmeye müreccah nazarıyla mı bakıyor; bilmiyorum.

Cevap verdi: Biraderi gibi onun da sesi kalındı ve bütün hanedan azası gibi düzgün, hattâ mustalah konuşuyordu. Belliydi ki daima ihtiram ile, inkiyat ile dinlenilmeye alışıklık neticesiyle kendi söyleyişine tam bir emniyet sahibiydi.

Hatırımda az çok sadakatle kalan sözlerini şöyle zaptedeceğim:

“Taraflı şâhâneden getirmiş olduğunuz selâmlâra, iltifatlara suret-i mahsusada teşekkürler ederim. Zât-ı hazret-i padişahîye ihtirämat-ı fâikamla beraber samimi şükranlarımı arz edersiniz. Bu zamanda Rumeli seyahatine teşebbüüs buyurmuş olmalarını mahz-ı hikmet addederim. Bu havalının ahval-i siyasiyesi malûmdur, türlü türlü hırsılara zemin olan bu vilayetlerde zât-ı şehriyarları tarafından vukua gelecek bir seyahat ez-her cihet muhasenâtı dâi bir teşebbüstür. Cenâb-ı Hak muvaffak bilhâyr eylesin.”

Bu sözleri kemal-i dikkatle ve edibâne takdir mânâları işrab edecek bir tavırla dinledikten sonra onun bitirmiş olduğuna hükmedince söylenecek şeylerin ikinci kısmına geçmek lâzım geldi. Ancak o zaman dikkat ettim, benim gösterilen yere geçmeden evvel ayakta beklediğim nokta bir oda kapısının yanında bulunuyordu ve şimdi bu odanın kapısında bir kıynalıklık vardı. Öyle hissediyordum ki orada biri vardır. Elbette bir kadın olacak. Abdülhamit'e menfâsına refakat eden kadın; sonradan anlaşıldı ki bu kadın mevzubahis olacak bir meselede alâkadardır ve ona dair söylenecek sözleri dinlemek meraklındadır.

Sözümün ikinci kısmına da cevap vererek arzularını birer birer ve durmadan, tereddüt etmeden sıraladı:

“Zât-ı şâhânenin bu suretle de ibraz buyurdukları âtifetten dolayı hassaten beyân-ı şükran ederim. Evet, kendilerinden birkaç istirhamım var. Malûmdur ki mahdumlarımdan Âbit Efendi nezdimde bulunuyor. Bu çocuk tam tahsil çağındadır. Kendisi de benimle beraber burada kapandıkça tahsilini temin etmeye imkân yok. Müsaade buyurulsun da Âbit Efendi Selanik mekteplerinden birine devam etsin. Burada pek iyi bir mektep mevcut olduğuna vâkifim. Çocuğun mektebe devam etmesinde bir mahzur tasavvur edilemez kanaatindeyim.<sup>81</sup> Sonra Âbit Efendi'nin İstanbul'da ika-metine mahsus bir yeri yoktur. Diğer mahdumlarla kerimelerin sarayları, konakları var; Ahmet Nurettin Efendi de validesiyle bera-berdir, yalnız Âbit Efendi yersizdir. Ona Maslak Köşkü'nü verseler münasip olacak, diye düşünüyorum.”

Burada doğrudan doğruya benden sordu:

“Bilmiyorum, o köşk boş mudur? Bu mümkün olur mu? Siz ne dersiniz?..”

Böyle bir suale maruz kalınca beyân-ı mütalâa etmek lâzım geliyordu, fakat beyan edilecek mütalâanın da bir mülâyim şeklini bulmak icab ederdi. Gafil davrandım, o şekli bulmadan evvel cevap vermekte acele ettim ve cevap verdikten sonra öyle düşündüm, hâlâ da öyle düşünüyorum ki mevkiiimin icabatını tecavüz ederek mukabele etmiş olacağım. Dedim ki:

“Köşkün hâlâ boş olduğunu zannediyorum. Bu köşk diğer köşkler gibi Emlâk-i Hâkâni'den olduğu için bu gün merî olan usule göre temlik suretiyle olmasa bile efendi hazretlerine tahsis mümkün olur.”

Derhal müstebit hünkâr, mahlû sıfatının altından yükselen âmiriyet sesiyle beni kesti, haddimi bildiren bir eda ile:

“Siz arz edersiniz...”

Bu, “başka şeye karışmayın!” mânâsına alınabilirdi:

“Her şeyin çaresi bulunur...” dedi.

Gözlerimi indirerek ve edebimi takınarak aşágısını bekledim; o eski sesine avdet ederek devam etti ve o sırada kıynalık kapı biraz titredi:

81 Âbit Efendi'nin tahsili meselesiyle ilgili olarak ayrıca bk. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit*, İstanbul 1960, s. 160.

“Biz Yıldız’dan çıkışken benimle beraber buraya gelen kadınefendinin bir çantası vardı. Bu çantanın içinde mücevherat, nukud ve esham vardı. Mecmuu mühim bir miktara bâliğ olan kıymettar şeyler... O gece kargaşalık içinde arabaya binerken kadınefendi bu çantayı orada hazır bulunan zevattan birine tevdi etmiş, hemen alınmak üzere... Fakat telâşla çanta geri alınmadan arabalar yola düzülmüş ve çanta o zâttâ kalmış. Onu almış olan zât kimdir? Çanta muhteviyatı ne oldu? O zamandan bu güne kadar yapılan müracaatlardan ve teşebbüslerden bir netice alınamadı. Tahkikat daha ziyade derinleştirilirse belki bir netice hâsil olur. Çantanın bu suretle ziyyâa uğraması çok teessûfe şâyân bir hadisedir.”

Söylediğimizde bitti. Artık bize izin verircesine bir harekette bulundu ve hep beraber ayağa kalktık. Bu çanta hikâyesi herkesçe malûmdur. Uzun uzun bütün zihinleri işgal eden bu mesele hâlâ bu gün bir muamma olmaktan kurtulamamıştır. Çantayı kim aldı ise onu ne yaptı? Bu da kendisinin bileceği bir iştir, elbette...

Abdülhamit önemlîye düştü ve bizi istikbal ettiği dış sahanlığa kadar geldi, gene o noktada durdu. Ben takarrüb ettim. O bana elini uzattı elimi sıkmak için...

Bana ne yapmak yakışırıdı? Onu bu gün bile kestiremiyorum. O sırada zaptolunamayan bir hamle ile elini aldım ve dudaklarımı götürerek öptüm. Belki de iyi oldu. Maslak Köşkü münasebetiyle bir aksırık kabilinden kaçan yersiz sözlerimden sonra hâsil olan nâhoş tesiri silecek bir hürmet...

Muhafiza teşekkür ederek gene Hâdi Paşa ile arabaya bindik, gene susarak rıhtıma, iskeleye geldik; ben zırhlıya geçtim. Herkes son derece merak ile beni bekliyordu. Bu mülâkatın tafsilâtını anlamak için bütün yüzüme dikilen gözlerde sabırsızlık vardı. Ben bittabi herkesten evvel hünkârı görecektim. O gene sadrazamla ve paşalarla beraberdi. Hep o mülâkat mı devam etti, yoksa avdetimi görünce onları tekrar celb mi etti, orasını tayin edemem. Her halde hikâyemi onların yanında anlattım.

Başta hünkâr, hepsini en ziyada meraka sevkeden ve birbirinin yüzüne bakmaya sebep olan fıkra çanta meselesi oldu.

**Ne müverrih ne hâkim — Büyük ihtilâl zâlimleri —  
Abdülmahit devrinde — İki kefe — Napolyon —  
İki türlü şahsiyeti — Tezatlardan mürekkep bir muamma —  
Kat'î hüküm**

Hayatımda bir müverrih yahut bir hâkim olmadığıma çok memnunum. Müverrih olmadığıma memnunum, zira tarihte büyük icraatiyla iştihar eden şahsiyetlerin umumi ve hususi hayatlarına vâkif oldukça hiçbir zaman lehlerinde yahut aleyhlerinde kat'î bir hükümle karar verebilmek kudretini kendimde bulamadım. Hattâ bilgilerine, görgülerine en ziyade itimat etmek lâzım gelen büyük müverrihlerde bile böyle bir kudrete tesadüf etmedim.

Misal: Fransa Büyük İhtilâli'nin ne iyi başladığına, nasıl kötü şerait içinde ilerlediğine, hele mahâfet –terör– devrinin yüzlerce yüzlerce mazlumların satır altında kesilen başlarıyla, seller gibi akitilan kanlarıyla devam ettiğine bütün insanî hisleri isyan ederek vâkif olanlar, içtikleri kanlarla mest olan, mest oldukça daha ziyade kan içmek için kuduran Robespierre<sup>82</sup> ve emsâli yüzlerce zâlim hakkında, mütenevvi seslerin muhtelif rivayetleri arasında şaşırıp kalmışlardır, bunların mezalimini hikâye eden müverrihler de öyle... Ne zaman umumi hayatlarından bahsetmişlerse, kalemlerinden nefret, istikrah akmiş, ne zaman hususi hayatlarına girmişlerse mazur görmek, müsamaha etmek, esbâb-ı muhaffife aramak tarikâna sapmışlardır.

Evet, müverrih olmadığıma memnunum, işte mesela Abdülmahit devrini başından sonuna kadar görerek, anlayarak, bilerek yaşadım. Bu padişahın nice zulümlerini dinleye dinleye, hattâ birçoklarına yakından şahit ola ola otuz şu kadar yıl onunla, onun türlü seyyiat ile dolu sultanat devriyle beraber sizlaya sizlaya, inleye inleye gençliğimi sürükleyip götürdüm; fakat onu tartan muhakeme terazimin bir kefesinde yiğin yiğin zulümleri kümelenirken diğer kefesinde de onun kat'î bir surette beraetine hüküm verdirecek kadar değil belki, fakat onu mazur gösterecek esbâb-ı muhaffife toplantıyordu. Bilirdim ki bu adamin bütün keskin zekâsına, nâfiz nazarına mukabil, bir tarafında zehirini akitmiş muzir bir böceğin yarasıyla çürüyen bir

82 Robespierre (1758-1794). Fransız İhtilâli'ne yön veren devrin onde gelen politikacılardan.

meyva gibi beyinde bir vehim marazı vardı; ve etrafında menfaat arayan haris hıyanet elli bu çürüge daha ziyade yayılacak bir istidat veren telkihlerini getirince o artık malüliyetinin büsbütün hâkimiyeti altına girmiş, ve onun esareti altında yaşamıştı. Sonra bütün mesâvisine karşı uzun süren sultanatı zamanında bu memleketi türlü vartalardan kurtaran, her türlü takyidata rağmen vatana ümran ve irfan zerk eden icraati da inkâr olunamazdı; işte böylelikle terazide bir muvazene teminine çalışırken hep şaşalamış, hep kefelerden hangisinin sıkletine râm olmak lâzım geleceğinde mütehayyir kalmıştim. Mahâfet devrinin başına geçen ve beşeriyyete saadet ve necat vaatleriyle gelmiş iken Büyük İhtilâli müthîş bir âfet haline getiren Robespierre de böyle değil miydi? Hayat-ı hususiyesinde pek iyi adam diye tavsif olunan ve ismine daima ‘incorruptible’<sup>83</sup> –nâkabil-i ifsad– vasfi izafe edilen bu canavarın da dişlerini, tırnaklarını bileyen bir Carrier<sup>84</sup>, bir Joseph Le Bon kabilinden yüzlerce âletleri vardi. Onun kendi hissesi nedir, ötekilerin mesuliyeti nedir, bunu ayıklayabilmek öyle müşkûl bir iştir ki onu ayıklamak vaziyetinde bulunmadığımı teşekkür ediyorum.

Diger bir misal: İşte Napolyon. Hakkında yazılan binlerce tarihlerden, hâtıralardan, menkîbelerden bir hulâsa çıkarmak lâzım gelirse buna da imkân göremiyorum, belki başkaları kendilerine göre bir hüküm vermişlerdir; ben bu binlerce kitap içinde en iyilerini, en salâhiyet sahibi olanların eserlerini okudum, hâlâ da okurum, ve elân, iktidar mevkiine tırmanıncaya kadar en zelil vasıtalarla mûracaattan çekinmeyen, o mevkie väsil olunca da dünyayı ateslere, kanlara boğan, kardeşlerine, enîstelerine gasb olunmuş taclar, tahtlar tevzi etmek için memleketinin evlâdından yüz binlerce genç, dinç bedbahtları arkasına takarak oradan oraya sürükleye sürükleye bütün Fransa'yı bir matemgâha, bütün Avrupa'yı bir kabristana çeviren, kendisini iktidar mevkiinde tutabilmek için yüzlerce yüzlerce masumu kurşuna dizdiren bu adama yalnız bu noktadan bakarken onu idama hükmedilecek bir beşeriyet haini mesâbesinde telakki etmek lâzım gelirken, diğer cihetten memleketini nasıl tehlikelarından kurtardığına, ona ne hayr-âver kanunlar verdiğine, Büyük İhtilâl'in sarsıntılarından sonra nasıl saadet ve refahiyet getiren bir selâmet devresi açlığına dikkat edilince hakkında verilecek

83 Rüşvet kabul etmez; dürüst.

84 Jean Baptiste Carrier (1756-1794). Fransız İhtilâli'nin önde gelen şahsiyetlerinden.

hükümde tereddüt etmek zaruret kesbeder. İşte yüz şu kadar seneden beri tarih buna hâlâ bir karar verememiştir. Cesur muydu? Evet, harp meydanlarında hiçbir tehlikeden yılmaz bir şeacate, bir cürete malikti; fakat sarayında bir suikast ihtimalinden sakır sakır titreyen, uykularını daima ölüm muhataralarının kâbuslarında geçiren bir cebîn idi. Müstakim idi elbette, fakat israfının nihayeti yoktu; etrafına, akrabasına ihsanlarıyla, atiyeleriyle israflar yaptı, kendisine uzaktan, yakından faydası olanları havsalaya siğmayan servetlere garketti; hele kendisinin milyonlarla birikmiş bir hazinesi vardı; rahîm, şefik, herkese mültefit idi, bu muhakkak; fakat kendisini ürküten, çekemeyen şahsiyetleri hiçbir adl ve insaf kaydına tâbi olmadan ifna yahut tağrib etmekten çekinmezdi; netice: Öyle tezatlardan mürekkep bir acîb muamma idi ki ona dâhi mi demeli dir, mecnun mu demelidir, buna karar vermek imkânı yoktur. Nitekim bu suallerin cevabını almak için neye mûracaat etmek, nasıl bir terazi içinde bu pek büyük, yahut, pek küçük adamı tartmak imkânını bulamadım. Onun için müverrih olmadığımı, tekrar ediyorum, pek memnunum.

Abdülmecid için de böyle... Onu itham mı ediyorum, evet, elbette, fakat tamamiyle değil. Tebriye mi ediyorum, hayır, elbette, fakat bu da tamamiyle değil. O halde bence verilecek bir katî hüküm yok, onu benden beklememeli.

Aynı sebeplerle hâkim olmadığımı da memnunum.

Galiba fazla bir zaaf sahibi olmaliyim ki herhangi bir cinayet davasının muhtelif safhalarını takip ederken kendimde her zaman, mazur görmeye, affetmeye değil, lâkin kanunun şedit hükümlerini yumuşatacak düşüncelere yol açmaya bir temayül buluyorum.

Kanunun kıynalık bıraktığı esbâb-ı muhaffife kapısı, eğer hâkim olsaydım, benim için zapt olunamayan bir merhamet hissine mağlûp olarak her vakit elimin tersiyle itilecek ve ardına kadar açılacak bir yol olacaktı; onun için, mademki tam mânâsıyla âdil, her türlü zayıf duygulara râm olmayarak yalnız kanunu tatbik eden sadık bir hâkim olamayacaktım; hukum verecek mevkide bulunmuş olmamaya pek müteşekkirim.

Bütün bu satırları ne için yazıyorum?

Abdülmecid'le mülâkattan sonra yillardan beri beni işgal eden bu mesele yeniden tazelenmiş oldu ve o günü takip eden gece Selanik'te hünkâra tahsis olunan konağın bahçesi muzika gürültü-

leriyle, toplanmış binlerce halkın alkışlarıyla, yaygaralarıyla dolarken, zihnimde hep Abdülhamit'i muhakemeye çalışan bir çalkantı vardı. Onunla uyudum ve uyanınca da hiçbir hal neticesine vâsil olamadan kalktım.

## 63

### **Birkaç nokta — Heyetler — İskân işi — Alaylar — İt'am işi — Mefruşat İdaresi — Azim kuvveti — Halkın sevinci — Selanik galeyanı — Tek bir noksan — Avusturya sefiri**

Bu seyahati bütün tafsilâtiyla hikâye etmek pek fazla olacak ve hiç müfid olmayacak. O tarihte seyahatin bütün safhaları en küçük te-ferruata kadar günü gününe ve uzun uzun evrak-ı havadiste intișar etmişti. Bunları tekrara kalkışmayacağım, yalnız hususi mahiyette birkaç noktayı kaydedeceğim:

Tekrar etmeye hiç lüzum yok ki padişahın öyle bir zamanda Rumeli ve Arnavutluk seyahati oralarda alâka sahibi olan memleketlerde büyük bir tecessüs ihtiyacı uyandırmıştı. Onun tesiriyle midir, yoksa sadece komşuluk icabatından bir cemile mi idi, seyahatin devamı esnasında Bulgaristan'dan ve Sırbistan'dan ayrı ayrı birer heyet geldi. Resmî bir mahiyeti hâiz olan bu heyetlere karşı hünkâr münasip olan teşekkür ve iltifatı diriğ etmedi, bundan başka gene hünkâr nâmına bunlara mükellef –evet, mükellef, sanki İstanbul saraylarından birinde imişcesine– ziyafetler verildi. Bu komşuluk cemilesini yalnız onlar değil, civar vilayetler de, birer heyet göndermek suretiyle irae ettiler, hattâ deniz aşırı karşısında bir komşu olan İzmir'den bile Selanik'e bir heyet gelerek tebrik-i kudûm vazifesini ifa etti.

Seyahat bir müselles teşkil ediyordu: Selanik-Üsküp-Priştine-Meşhed. Selanik-Manastır-Selanik-avdet. Her gidilen yerde mahallî hükümet hünkâra, erkâna, maiyete daireler tahsis etmiş bulunuyordu; bazan vilayet konaklarında, belediye dairelerinde, idâdî mekteplerinde; bazan maiyeti teşkil eden yüzlerce insan için şurada burada.. Hünkârdan, yükelâdan başlayarak derece derece, sofracılar, aşçılara, seyislere kadar inen yüzlerce kişiden mürekkep azîm bir kafileyi iskân etmek lâzımdı. Mahallî hükümetler, mülki ve askerî, bu müşkûl işi hiçbir tarafında bir ârizaya imkân bırakmayacak su-

rette temin etmişlerdi; fakat en mühim iş Hazine-i Hassa ile İstabl-ı Âmire'ye teveccûh ediyordu. Selanik'te alayı teşkil edecek arabalar, takımlar, atlar, seyisler ne idiyse onun bir aynı Üsküp'te, Priştine'de padişahın vusulüne muntazır olacaktı. Aynı hal Manastır'da da tekerrür edecek. Manastır'da bu vazife bitince o takım Selanik'ten geçerek İstanbul'a gidecekti. Bu karışık iş öyle bir surette yürümuş oldu ki her yerde hünkâr sanki İstanbul'da bayram alayına çıkyorcasına muhteşem ve muntazam bir mevkib buldu.

Bundan daha mühimi Matbah-ı Âmire müdürüyetinin dirayetine bırakılmış bir ihti. Hünkâr her menzilde, her yemek vaktinde sarayında imişcesine taam ettiği gibi vükelâ ve erkân için her yerde otuz kırk kişilik mükellef sofralar bulundu ve bunlarda tam saatinde, balıklarıyla, hindileriyle, tatlularıyla, börekleriyle, hattâ yemişle-riyle ve dondurmalarıyla yemekler hazır bulundu. Evlerinde beş on kişilik misafir kabul edenler bu işin ne kadar tekellüfata zemin olduğunu bilirler. Düşünülürse görülür ki Matbahalar İdaresi'nin hiçbir engele tesadüf etmeksizin bu vazifeyi tam bir muvaffakiyetle görmüş olması pek takdire şayandır; bundan başka da yüzlerce maiyet müstahdemİNini, sanki bir düğün evinde imişlercesine, doyurmasını bildi.

Evvelden alınmış ve bütün küçük tafsilâtına kadar tespit edilmiş olan bu işin muvaffakiyetle yürüyeceğinde daima şüphe ve korkudan kendimi kurtaramamışdım. O tertibat tam bir sadakat ve mutabakatla mevki-i icraya konulunca hayretlerimi ketm edemeyecek, hattâ hünkâra, yapılan işi izah ettim, o da galiba korkuyor olmalydı ki benden izahat alınca memnuniyetini saklayamadı.

Bu seyahat esnasında en büyük takdir hissesi Mefruşat Müdürü Hacı Âkif Bey'e teveccûh eder. Bu zât hilkatin nadir yarattığı adamlardan biri idi. Tahsil görmemiş, Enderun efendiliğinden yetişmişti; hattâ okumasının, yazmasının pek kit olduğundan bahsederlerdi; hakikaten onun elinde hiçbir zaman bir kalem görmemiştim. Hünkâr beni çağırır, mesela harem hamamında su kaçırın bir musluktan, bir hazinedar ustanın perdelerinin eskidiğinden filân filân, sekiz on ufak tefek işten bahsederdi; ben de aşağıya inince mefruşat müdürünü celb eder, yapılacak şeyleri birer birer ona anlatırdım; onun asabî bir hareketle, hele dikkat ederken, başı sallanırdı. Öyle dinler dinler ve kalkar çıkardı. Bir saat geçer geçmez ona sarayın divanhanesinde tesadüf ederdim. "Canım

Âkif Bey, oyalanacak zaman değil. Hünkâr sabırsızlanıyor” demiş bulunurdum. O derhal temennâsını bastırır. “Hepsi oluyor, efen-dim, böylece arz ediniz!..” cevabını verirdi. İşte bu zât hakkında mükerrer müşahedelerle öyle emin olmuşum ki seyahat esnasında hiçbir itiraza sebep olacak noksan bulunmayacağından tamamıyla müsterih idim. Bütün erkân ve müstahdemîn her türlü levazımıyla, bittiği derecelerine göre, yatacak, barınacak yer buldular. Hele hünkârin hiçbir sıkâyeti iştilmedi; sıkâyet vesilesi yoktu ki.. Zaten olsaydı bile hünkâr bu seyahatten öyle memnun, öyle mesut idi ki neşesini ihlâl edebilecek en küçük bir şeye ilişmemeye azmetmiş idi. Bu ihtiyar adamin idmansızlıktan, hareketsizlikten yıpranmış vücutuna, mesânesinde kendisini her an muztarip eden iki büyük taşın mevcudiyetine rağmen ne kadar huzur ve istirahat esbabıyla muhat olursa olsun uzun süren ve oradan oraya yolculuklarla devam eden bu seyahatte hiçbir yorgunluk, hiçbir gevşeklik göstermeyeşiye ve yetmişine girmiş lâpa vücutunda bitmez tükenmez bir azim sermâyesi buluşuna hayran olmamak mümkün değildi.

Mefruşat İdaresi'nin tertip ve tanzim kabiliyetine bir misal olarak kaydedeceğim: Nereye gidildiyse, nerede misafir olunduysa, başmâbeynici ile başkâtibin yatak odaları; yazı takımlarıyla terliklerre, yataklarının yanında su ve limonata sürâhileriyle kolonya şişelerine varıncaya kadar bütün teferruat düşünülmüş bulunurdu. Onu çekemeyenler “Evet, öyledir, fakat bol para sarfindan çekinmez!” diye bir ihtaraz-ı kayd serd ederlerdi. Onlar bu işin para esirgeyerek yapılabileceğine kani mi idiler, bilmem; bildiğim bir hakikat varsa elinden bu kadar bol para geçen bu temiz adamin fakir denecek bir darlıkta ölmüş olmasıdır. Ruhu şâd olsun!..

Hünkâr memnun idi de gidilen yerde halk memnun değil miydi? Halkın memnuniyetini, sevincini anlatmak için bulunabilecek yegâne tabir olarak herkes çılgin idi demelidir.

Bütün gidilen yerlerde halk arasında unsur, mezhep, emel, mefkûre farklıları silinmiş gibiymişti. İslav, Rum, Türk, Arnavut bütün muhtelif ırklara mensup olanlar, türlü türlü ihtilâflar, husumetler içinde yan yana yaşarken birbirinin kanına susamış bulunanlar bütün memleketi istilâ eden bir meserret kasırgasının tesiri altında sarhoş olmuştu.

Bu hâlin en galeyan derecesini Selanik'te gördük. Gece gündüz, konağın bahçesinde, şehir bahçesinde, sokaklarda, rıhtımlarda öyle bir sevinç, öyle coşkun bir hareketvardı ki bana Meşrutiyet'in

ilânını müteakip İstanbul'da görülen taşkın meserret manzaralarını hatırlatıyordu.

Hattâ bu coşkunluk içinde bir düşünce fikdanına da tesadüf olundu. Büyük sevinçler, aynıyla büyük matemler gibi, şuuru tatil eden bir hadiseye sebep olur; o zaman da böyle olmuş olacak ki bütün Selanik padişahının seyahati münasebetiyle yapılmış olan bir marş ile çalkandı durdu.

Bu marşın bir beyti hatırlımda:

İleri ileri arş ileri  
Alalım düşmandan eski yerleri

Padişahın seyahati sükûn, sulh, barış vaad eden bir maksada mübte-ni iken bu marşın, hususuyla bu sözlerin ne kadar ma'kûs bir tesir yapacağına o sırada kimsenin aklı ermemiş olacak.

Bütün bu seyahat esnasında tek bir yanlışlık oldu ki onu da kaydederek bu fashı bitireceğim:

Hünkârin Meşhed'de Cuma selâmlığı yapacağına ve namaz kılacağına vâkif olan civarda sâkin Arnavutların akın akın oraya gidecekleri ve orada mahşer kadar bir kalabalığın izdihamı vukua geleceği tahmin edilerek, Rusya Çarı'nın tettevvüc râsimesi için halkın bir toplantısında binlerce kişinin ezilip, çiğnenip öldükleri hatırlarda olduğundan, böyle müessif bir facianın önü alınmak üzere fazla bir izdihama meydan verilmemesine dair Dâhiliye'den vilayete emir verilmişti. O zaman vali hemşehrilerimden ve arkadaşlarımdan pek zeki bir zât olan Halil Bey'di. Zannetmem ki o bu emri yanlış anlamış olsun; fakat mülhkâkat yanlış telakki etmiş olacak ki kafilelerle Meşhed'in yolunu tutan halka mümanaat edilmiş. Bu-nun neticesiyle asıl burada yapılacak râsimeden maksat yarı temin edilmiş oldu. İzdiham şöyle dursun Cuma alay ve namazı şaşılacak kadar seyrek bir halk ile yapıldı. Gariptir, yahut pek tabîidir; Cuma namazının böyle yarı yarıya maksattan uzak kalmış olmasına se-faretlerce hemen vukuf hâsil olmuş. Bunu şimdiden kaydedeyim:

Vaktâki seyahat bitti ve Selanik'ten gene deniz tarikiyla İstanbul'a dönüldü; istikbal merasimi de aynıyla teşyi merasimi kadar mu-tantan suretle yapıldı.

Biz saraya hünkârdan evvel çıktıktı, istikbal kısmen rihtımda yapıldı. Sefirler Dolmabahçe'nin yukarı katındaki Merasim

Salonu'nun ön tarafında tarasada hünkârın zırhlıdan çıkışını te-maşa için toplanmışlardı. Biz de onlara refakat için yanlarına çıktıktı. Bunlarla selâmlaşıp konuşurken Avusturya sefiri Pallavicini, mutadı olan telâşıyla yanına sokuldu ve kolumna girerek beni biraz öteye çektiğinden sonra:

“Öyle işittik ki,” dedi; “Cuma günü Arnavutlardan pek az adam bulunmuş.”

Bunu doğrudan doğruya tashihe kalkışmak işime gelmedi, yan tarafından mukabele ettim:

“Hünkârın bu seyahati,” dedim; “her tarafta, hele Arnavutluk'ta çılginca bir sevince sebep oldu. Üsküp'ten Selanik'e dönerken bütün demiryolu güzergâhi Arnavutlarla dolu idi ve bunlardan pek çoğu sanki yetişmek mümkün imişcesine delice bir heyecan ile katarı kovalıyorlar, hünkârı gördüklerine doyamayarak onu bir daha görmek için düşे kalka koşuyorlardı.”

Bu, yalan değildi. Hakikaten güzergâhta böyle bir Arnavut kala-balığı ve bunların içinden katarın arkasında koşanlar vardı.

## 64

**Seyahatin tesiri — Halkın coşkun sevinci —  
Hünkâr gençleşmişti — Çanakkale'de yaya yürüyor —  
Amiral kıyafeti — Kabul merasimi — Gece şenliği —  
Muhtelif unsurların birleştiği bir saat — Selâmlık ve şehirde  
cevelân — Semahat âsârı — Atiye ve hediye**

Çanakkale'den başladı, bütün devamı müddetince, tâ İstanbul'a avdet edilinceye kadar pek müsait ve muvaffak şerait dairesinde cereyan eden Rumeli seyahati herkeste büyük bir meserret ve ümit uyandırmaktan hâli kalmadı. Bu seyahati tertip eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle onun hükümeti ve büyük bir intizam dairesinde tahakkuku esbabını istihzar eden alâkadar heyetler cidden iftihar edebilirlerdi ki ihtiyar hünkâra tahmil edilen bu yorucu yolculuk kendisinden beklenebilecek faideyi temin etmiştir. Zevahire aldanmayarak her görünen mesut hadisenin altında gizlenen acı hakikatler olduğundan şüphe taşıyan reybîler bile bir müddet için korkularını uyutabilirlerdi. Ben de onlardan biri idim ve gerek seyahat esnasında, gerek avdette artık Rumeli

ihtilâcının sükûna mübeddel olduğuna kanaat etmiştim. Bu kanaat çok sürmedi.

İtiraf etmelidir ki seyahatte korkuları uyuşturacak tezahürler pek mütevali ve pek kavî idi. Çanakkale'den başladığını diyordum. Veliahlığından uzun menhus yıllarında hiçbir zaman sultanatın kendisine en parlak şeriat dairesinde nasip olacağını ümit edememiş olan Sultan Reşat cülûsunu müteakip gerek İstanbul'da, gerek Bursa, İzmit ve Edirne seyahatlerinde halkın sevinciyle alkışlandığına şahit olarak buna az çok alışkin olmakla beraber Rumeli seyahatinin tevlid ettiği coşkun mesereti henüz tahayyül edebilmekten pek uzak idi. Öyle ki yola çıkar çıkmaz başladı, bütün yolculukta ihtiyar padişah türlü cefalar yüklenmiş olan sırtından yirmi otuz senenin kalkıverdiğine hükmettirecek bir gençlik, bir tüvanalık duydu. Çanakkale'de kendisini parlak bir istikbal ile karşılayan mülkî ve askerî ümera ile halk küteleri arasında hiçbir zaman kendisinde görülmemiş bir çeviklikle hükümet konağına kadar yaya olarak yürüdü, arz-ı ihtaramat için gelenleri büyük bir beşasetle ve talâkatle kabul etti. O kadar şetaret gösterdi ki bunun sevkiyle mektepler, mahpuslara mühim miktarda atiyeler verdi.

Çanakkale'de görülen bu istikbalin revnâkı Selanik'te en büyük bir mikyasta şasaa verdi. Selanik'e bir harp gemisiyle vürud eden padişah, pek müناسip bir mülâhaza ile şehrâ amiral üniformasıyla çıkmaya karar vermişti. Kendisini daha dinç, daha genç gösteren bu elbise ile görüşverince rihtümde birikmiş binlerce halk kütlesinden öyle bir alkış tuğyanı patladı ki ben gözlerime hücum eden yaşları zor zapettim.

İkamet-i hümâyuna tahsis ve pek iyi ihzar edilmiş olan hükümet konağında kısa bir zaman istirahatten sonra hünkâra arz-ı tazimat için birbirini takip ederek gelen muhtelif heyetleri kabul etmek, bunları müناسip cümlelerle tatyib etmek vazifesi başladı. Hünkâr bu vazifeyi de hiç yorulmadan ve vakar-ı saltanatla mütenasip ve ciz bir lisân ile ve dimdik durmaya çalışan bir metin vakar ile ifa etti. Onu İstanbul'da muhtelif hallerde görüp tanıyan ve her türlü hususiyetine vâkif olan bizler bile büsbütün değişmiş bulduk. Sade genleşmiş değildi, aynı zamanda kendisinden emin olan bir natuk serbestisini almıştı. Mülkî ve askerî ümeradan başka bütün o mîntîkanın mebusları, hattâ mütecavir vilayetlerden tebrik-i kudûm için gelen heyetler, ruhanî reisler, ecnebî devletler mümessilleri, Sultan

Reşat hakkında uzaktan uzağa işittiği olacakları gayr-i müsait rivayetlerin fiili tekzibi karşısında mütehayyir olmuş olmalıdır.

Merasim bununla bitmiş olmadı, daha doğrusu asıl gece başladı. Hükümet konağı binası pek geniş ve her türlü müsaferet ihtiyacını fazlasıyla kâfil olduktan başka önünde gayet vâsi bir de avlusu vardı. Bu avlu saatlerce devam eden bir cûş u hurûş içinde çalkandı dardu. Teşekkür olunur ki ittihaz edilen tedabir sayesinde ikametgâh-ı hümayun karşısında nümayiş yapacak olan takımlar, muhtelif unsurlara mensup mektep talebesi, muzikalarla fener alayları tertip eden teşekkürler mükemmel bir intizam daire-sinde gelip hünkâri alkışladılar. O da her biri için balkona çıkarak iltifatlarını ibzal etti.

Bütün bu halk kütlesi, hangi mezhep ve unsura mensup olursa olsun, şu saatte tek bir vücut olmuşa benziyordu. Sanki bütün şahsî ve hususî ihtaralar unutulmuş tefrikaya, ihtilâfa bâdî olan bütün duygular bir tarafa atılarak herkes tek bir noktada birleşmiş gibiydi. Bu öyle bir mestî hengâmesiydi ki devamı esnasında, böyle nasıl başladıysa öyle devam edecek zannını verebilirdi.

Bu geceye dair birkaç sene sonra yazdığım uzunca bir makale ile ihtisaslarımı anlatmış idim, onları burada tekrar edecek değilim. Yalnız şunu ilâve etmek isterim ki Meşrutiyet'in ilânını müteakip cemiyet<sup>85</sup>, bir imam ile bir Hıristiyan papasını, bir Musevî hahamını bir arabaya bindirip İstanbul'da sokak sokak dolaştırırken henüz safderunâne ümitlerden siyrilmak ayaklığını bulamayan halkta nasıl bir ümit hâsil oldu ise o gece bizlerde de öyle bir ümit uyandı. Her gecenin sabahı ona uygun olsa...

Mayıs'ın<sup>86</sup> güzel bir Cuması idi. Selâmlık resmi Selanik'in Ayasofya Camii'nde icra edildi ve bittabi pek mutantan merasimle ve halkın coşkun tezahüratıyla..

Ertesi günlerde de hünkârin yapılacak ziyaretleri vardı: Her şeyden evvel Daire-i Askeriye'ye gidildi, burada müfettiş Hâdi Paşa ümera ve zabıtâni takdim etti. Hünkâr Mevlâvihâne'yi de ihmâl edemezdi. Buraya gitmek için şehirde bir cevelân yapıldı, temâşa-ya değer yerler görüldü. Beş Çınar namiyla maruf bahçeye gidildi. Burada bir sergi açılmıştı, birçok eşya mübayaâa olundu. Gene

85 İttihat ve Terakki Cemiyeti.

86 Halit Ziya burada ayları karıştırılmış olmalı, çünkü seyahat 5 Haziran'da başlar 26 Haziran'da sona erer.

bu sırada hünkârın Selanik'e seyahati hâtirası olarak On Temmuz Meydanı'nda dikilecek âildenin vaz'-ı esas resmi yapıldı.

Bütün bu cevelânlar esnasında halkın coşkun kalabalığı ve taş-kin alkışları ihtiyar padişahın neşesini kat kat arttıryordu.

Bu neşenin sevkiyle nasıl natukiyetine bir küşayış gelmiş idiyse semahatine de aynı mikyasta bir küşayış geliyordu. Atiye ve hediye zemininde bir hususi merakı olan hünkârin İstanbul'da bu merakını Hazine-i Hassa'nın istitaatiyla tevzin etmeye takayyüdü vardı. Bu seyahat esnasında da o kayda riayet edeceği ümidinde idik, aksinin zuhurundan korkular geçirdik. Teşekkür olunur ki Hazine müdürü-i umumisi icab eden tedbirleri almış idi. Mümkün olan semahat, fakat azamî bir mikyasta yapıldı.

Bittabi ırk ve mezhep farkları gözetilmeden hastahanelere, müessesat-ı hayriyeye, mekteplere mühim bir meblâg tahsis olundu. Mülki ve askeri ümeraya münasip hediyeler verildi. Müdür-i umumî her türlü ihtiyatları gözterek beraberinde birçok hedaya getirmiştir. Bu meyanda padişah tarafından hediye almaya pek teşne olan mebuslar da unutulmadı. Emsâli görüldüğü vechiyle unutulmuş olanlar bulunsaydı bile onlar kendilerini hâtıra getirirlerdi.

## 65

**İttihad-ı anâsır — Herkesin ağzında — Çaresi nedir? — Arnavutların sevinci — Üsküp yolunda — Mevkiflerde —  
Gündüz ve gece — Âsi reisler — Priştine — Cuma namazı —  
Cemaat — Hakkı Paşa'nın nutku — Tercüme yapılamıyor**

Meşrutiyet'in ilâmi üzerine pek ziyade revaç bulan bir tabir vardı: İttihad-ı anâsır. Her hükûmet ricalinin ağzında, her yazı yananın kaleminde, hemen her mebusun ve hülyaların arkasına takılmak tiynetinde olan her ferdin dilinde, daima tekerrür eden bu idi; anâsır arasında ittihat... Fakat bu nasıl müyesser olabilecekti, bu gayeye vusul için nasıl tedbirler alınmalıydı, ne yollar takip edilmeliydi? Bunu keşfeden bulunmadı. Muvakkat çarelere tevessül edildi, vatiler yapıldı, gösterişlere teşebbüs edildi. İşte bu gösterişlerin en mühimi de padişahın Rumeli seyahati oldu.

Bu seyahatın vukuu esnasında öyle tezahürlere şahit olduk ki başta hünkâr olduğu halde refakatinde bulunanların hepsi, sadra-

zamı, harbiye nazırı, bütün saray erkânı hep inandık ki bu, yalnız bir gösteriş değil, hakikatte şu kaç yıldan beri her vesile ile işitilen ittihad-ı anâsır ümniyesinin bir fiile inkılâbıdır. Hattâ pek iyi tahat-tur ediyorum, hünkâr bile Üsküp'te bir nutka mukabele ederken bu tabiri kullandı, şu seyahate çıkmaktan maksadının anâsır arasında ittihadın husulünü görmekten ibaret olduğunu söyledi.

Bu mümkün olur muydu, bu hülya hakikat kisvesine girebilir, elle tutulur, gözle görülür bir kesafet alır mıydı? Rumeli'de değil, Anadolu'da bile, Asya'nın muhtelif mintakalarında bile, başka mezheplerden olanlar bir tarafa bırakılsın, İslâmiyet cami-ası içinde toplanan mütenevvi irklar arasında bile bu ümniyenin vücuda gelebileceğine artık kimsenin inanmadığı bir hengâmda Rumeli seyahati vukua gelirken bu hadiseden doğan tezahûrat onlara şahit olanların muhakemesinde öyle bir tatlı uyuşukluk husule getirdi ki onun arasından hakikatın acılıklarını duymak mümkün değildi.

Asıl bizleri sarsan Arnavutluk'ta görülen heyecan oldu. Üsküp'te, Priştine'de, sonra Meşhed'de Arnavutların nasıl çığın bir sevinçle şışıp, kabarıp taşan dalgalarla çıldırdıklarını görürken hep kendi kendimize "Nasıl olup da bu yürekleri saf adamlar teshir edilemedi, evet, nasıl olup da Arnavutluk daima isyana müheyya bir fesat menbâi hâlinde kaldı?" sualını irad eder ve bunun cevabını vermek imkânını bulamazdık.<sup>87</sup>

Buralarda görülen şeyler gözlerimizde hep zor zaptedilen yaşlar biriktirirdi. Üsküp'e varincaya kadar, sonra orada hep Arnavutluk'un sadakatine, merbutiyetine şahit olduk. Yolda bütün mevkiflerde kurbanlar kestiler; halk kütleleri, mektep çocukların can ve gönülden bağırlıtılar, alkışladılar, nutuklar irad olundu ki vicdanların en derin noktalarından gelen bir muhabbet feryadı gibiydi.

Üsküp'te ikamet-i şahâneye Mekteb-i Sultanî tahsis olunmuştu. Burada tebrik-i kudûm için gelen muhtelif heyetler namına öyle sözler söylendi ve hünkâr bunlara öyle münasip bir talâkatle mukabele etti ki, artık Arnavutluk bir daha çözülmeyecek bağ-

87 Sultan I. Murat zamanından beri Osmanlı Devleti idaresi altındaki Arnavutluk'ta çeşitli tarihlerde isyanlar olmuş, ancak II. Meşrutiyet'ten sonra, özellikle 1912'de çıkan isyan sırasında İttihatçıların yanlış politikaları dolayısıyla, Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'ndan sonra Arnavutluk üzerindeki bütün haklarını kaybetmiştir (bk. Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *DIA*, C. III, İstanbul 19991, s. 384-388).

larla hükûmet merkezine sıkı sıkı kenetlenmiş diye hükmolu-nabilirdi.

Hele o günün gecesi!.. İkametgâh-ı hümâyunun önünde meşâlelerle alaylar tertip ettiler. Muhtelif ırktan ve mezhepten mektep çocukları bayraklarla, birbirinin koluna girmiş olarak takım takım bir geçit resmi yaptılar; hünkâr balkonda göründü, onun namına sadrazam güzel bir nutuk söyledi. Çocuklardan, müslüman ve hıristiyan bir zümre huzura çıkarıldı. Hünkâr bunları okşadı, elle-rine parlak altınlar koydu ve güzel bir hitabe ile: “İşte daima böyle kardeş olunuz, ben de sizin babanızım!..” dedi.

Bu geceyi takip eden günde, İstanbul'dan avdet eden Mahmut Şevket Paşa da hazır iken, Arnavutluk'un en meşhur âsî reisleri gelip dehalet ettiler.

Hünkâr bütün merasim esnasında hiç yorulmadan, neşesinden bir zerre bile eksilmeden, idare etti: Halkın muhabbet tezahürleri ona yeniden taze kuvvetler veriyor gibiydi. Burada da semahatinin en büyük mikyasını gösterdi. İcab edenlere ve fakirlere dağıtılmak üzere mühim bir para bıraktı.

Üsküp'ten sonra Priştine... Burası Arnavutluk'un göbeği mesa-besinde idi ve asıl en büyük râsimé Hüdavendigâr Sultan Murat'ın<sup>88</sup> şehit edildiği Kosova sahrasına buradan gidilerek icra olunacaktı; Priştine'de ikametgâh-ı hümâyun için mutasarrıflık konagi tahsis olunmuştu. Burası ahşap ve oldukça harap bir bina idi, fakat mahalli hükümetin gayreti ve Mefruşat İdaresi'nin faaliyet ve dirayeti sa-yesinde öyle bir hâle getirilmişti ki hünkâr ve maiyeti burada pek rahat edebildiler. Nihayet ertesi gün, büyük gün için müdebdeb bir ayalla hünkâr Cuma selâmlığını icra etti.

Meşhed'de namaz kılınmak üzere toplanıldı. Evvelce anlatılmış-tum ki İstanbul'dan verilen emrin yanlış telakkisi neticesiyle burada teraküm eden halk memul olan miktarın pek dünunda idi, fakat gene meydan tamamıyla dolmuştu. Kalabalığı tahmin etmek mümkün olmamakla beraber söyle bir göz gezdirmekle hükmettim ki elli bin kişiden az değildi, belki bu miktarı daha fazlaya çıkarmak mümkün değildi. Suret-i mahsusada bir kürsü yapılmıştı. Sadrazam hünkâr namına buradan güzel bir nutuk irad etti. Fakat onun

88 Sultan Murat I (1326-1389). Üçüncü Osmanlı padişahı; Kosova Meydan Muharebesi'nden sonra savaş alanını dolaşırken bir Sırp asker tarafından hançerlenmek suretiyle şehit edilmiştir.

güzel sözlerini anlayacak kim vardı? Suret-i mahsusada nutkun Arnavutça tercümesini yapmak için maiyet-i şâhânedede getirilmiş olan Âyan'dan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi bu vazifeyi ifa etmek üzere kürsüde sadrazamın yanında bulunuyordu. Bütün hazır bulunan Arnavut cemaati padişah namına sadrazamının neler söylediğini anlamak için kendi ırklarından olan bu zâtin kendi lisanlarıyla ağızından çıkacak sözlere sabırsızlıkla muntazır iken, işte bu dakikada hiç beklenmeyen bir hadise oldu. Meğer İsmail Hakkı Efendi hiç Arnavutça bilmezmiş. Bunu evvelce söylemiş olsaydı elbette başka bir çare bulunurdu. Böylece, nutuk sanki irad edilmemiş oldu ve bu büyük günün ikinci sakat tarafı da böylece vukua gelmiş oldu.

## 66

**Arnavutluk'un inkısamı — Manastır'a doğru — Bir taklit oyunu  
— Semahat — Selanik'e muvasalat — Hemen gemiye —  
Bir netice — Vahdettin — Korkuları —  
Nekbet getiren bir saltanat**

Selanik, Üsküp, Priştine, Manastır?.. Nihayet bütün Arnavutluk?.. Seyahat-i şâhâne çevresine dâhil olan mahdut kısmından sonra bu güzel memleketin bütün diğer parçaları? İskodra, Elbasan, Debre, Berat, İstip, Ohri, Tiran, Draç, Türk tarihine her mesamından girip onun kaniyla aşılanan, onun mevcudiyetiyle sarışa dolaş yaşamış olan bu isimler, şimdi nerelere dağılmış, Arnavut vücudu nasıl parçalara bölünerek şuraya buraya dağıtılmıştır? Tarih bu faciaya nasıl cevap verebilecektir?..

Üsküp'ten avdette Selanik'te gene muvasalat esnasında yapılan merasim, gündüz ve gece tekerrür etti. Fazla olarak Sırbistan kralı tarafından gönderilen bir heyet-i resmiye şerefine büyük bir ziyafet verildi. Limanda donanma tenvirat yaptı. Ve ertesi gün sabahleyin erkenden Arnavutluk seyahatinin son merhalesini teşkil edecek olan Manastır'a doğru yola çıktı.

Manastır'da da aynı istikbal merasimi yapıldı, halk aynı sevinç tezahüratıyla üç gün çalkandı. Burada kayda şayan olarak epeyce tuhaf bir temasaya şahit olduk. Niyazi ve Eyüp Sabri, hünkâra dağa çıkışla-

rının ve Manastır'a girişlerinin bir taklidini göstermek istediler.<sup>89</sup> Belki biraz garip addedilebilecek olan bu taklit oyununda en ziyade dikkat nazarlarına çarpan Niyazi'nin yüksek bir at üzerinde uzun bıyıklarını bura bura bir kahraman vaziyetini takınmış olmasydı. Hünkâr ve maiyetindekiler bu manzarayı mütebessimâne temşa ettiler.

Manastır'da ikamet-i şâhâne için en münasip bina olarak Belediye Dairesi ihzâr edilebilmişti. Selanik'te, Üsküp'te, hattâ harap bir bina olmasına rağmen genişçe olan Priştine hükûmet konâğında bulunan ferahlık, bu dar ve basık binada yoktu; mamañih Mefruşat İdaresi burada da zorlukları iktiham ederek hünkârin istirahati esbabını temin edebilmişti.

Padişah Manastır'da da semahat âsârını en bol mikyasta gösterdi. Bu seyahat esnasında Hazine-i Hassa kudretinin pek çok fevkine çıktı. Avdette muvazenesinde açılan rahneleri kapatmak için tasarruf imkânları araştırılacaktı. İhtiyar edilen bu fedakârlıklardan başka Üsküp'te kan davalarının halli ve sulu ile tesviyesi için ayrıca verilmiş olan otuz beş bin lira davardı, fakat bu parayı artık Hazine-i Hassa'ya tahmil etmek mümkün olamayacağını düşünen hükûmet onu hünkâr namına olmak, fakat maliye tarafından tesviye ettirmek suretini ihtiyar eylemiştir.

Hünkâr Manastır'dan sonra artık bir üçüncü defa gene Selanik'te kalmaya cevaz vermedi. Ora memurlarını ve halkını fazla işgal etmek pek ziyade nazik olan mizacına uygun olmuyordu. Zaten Manastır'dan avdet edilirken o kadar fazla bir sıcak vardi ki trenin kızgın arabaları âdetâ bir fırın halinde idi. Sıcağa pek zor tahammül eden padişah bir an evvel denize çıkmak için acele etti ve Selanik'e muvasalatı müteakip gene pek parlak teşyî merasimiyle doğruda zırhlıya geçildi.

Bu seyahatin hikâyesini burada bitirirken kayd etmekten nefsimi men edemeyeceğim bir hakikat var ki o da Arnavutluk faciasının önüne geçilmemiş olmasının azîm mesuliyetidir. Bu mesuliyet Meşrutiyet'ten sonra hükûmet idaresini ellerine alan şâhsiyetlere teveccûh eder. Vukuatın bütün ferdî azimleri sürükleyp götüren ce-

89 Meşrutiyet, 3 Temmuz 1908 günü Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in 200 kadar asker ve 200 kadar sivilden oluşan kalabalık bir çeteyle dağa çıkışıyla başlar ve 23 Temmuz günü 21 pâre top atışıyla Terakki ve İttihat Fırkası tarafından Manastır'da ilân edilir (bk. E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, çev. Nuran Ülken, İstanbul 1972, s. 154-155).

reyanı arkasında ne kadar gizlemeye çalışılsa gene itiraf etmek icab eder ki Abdülhamit'in uzun yıllar idare etmek imkânlarını bulduğu pek uysal, pek saf bir memleketi beş on desisekârin oyunlarına kurban ettirmemek yolları açık iken ve mevkiinin, hâlin icaplarına göre maslahatı idare eylemek çaresi varken cebir ve şiddet usulü tercih olunmuş ve böylelikle asıl Arnavutları kudurtmak için vesile arayan hiyanet erbabının maksatlarına hizmet edilmiştir.

Netice olarak, hükümetmekte gecikilmeli ki seyahat-i şâhâneden beklenen fevâid tamamıyla iflâs etmiştir.

• • •

Bu seyahate ait bir hâtırayı daha zikr edeceğim:

Seyahatin başından sonuna kadar Vahdettin her merhalede bir telgraf çekti. Birbirini takip eden bu telgraflar başmâbeynî Lütfî Bey'e hitaben yazılırdı. O da bunları alır almaz elinde sallayarak, dudaklarında türlü mânâlarla dolu ince bir tebessüm, gelip beni buldurdu.

Ondan sonra ben de okur ve birbirimize aynı tebessümle zihnimize gelenleri anlatmış olurduk. Lütfî Bey telgrafları hünkâra gösterdikten sonra hemen cevap vermekte müsaraat gösterirdi.

Bunların muhteviyatı zübdesi arz-ı ta'zimattan, selâmet ve sıhhat-i hümayun hakkında Cenab-ı Hakk'a tahmidattan ve seyahatin her türlü muvafakkiyet şeraiti dairesinde devamı temenniyatından ibaretti; ve pek güzel ibareler içinde Vahdettin padişahı tâ uzaklara kadar yolda ve tevakkuf olunan şehirlerde ubudiyeti teminatıyla takipten hâli kalmıyordu. Biz pek râna bilirdik ki Vahdettin'in korkuları vardı ve bunları padişah mevkiinde bulunan büyük biraderinin himayesine sığınarak uyuşturmak ihtiyacında idi.

Bu korkuların başında kendisinin ikinci veliahtlıktan ıskat edilmesi tehlikesini görüyordu. Bütün kuvveti elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisine ne dereceye kadar muhalif olduğuunu bilmez değildi. Bir yandan cemiyeti iktidar mevkiinden düşürmeye çalışır, bir yandan da bu maksada nâil olamazsa tehlikeinin ref'i çaresini arardı. Her iki surette de hünkârin nezdinde mevkiini tahkim ve tesirini teyid etmek lâzimdi.

Kendisinden evvel sultanat makamına gelecek olan Yusuf İz-zettin padişah olunca veraset kaidesini tebdil ettirebilir ve veliahtlık makamına kendi oğlunu geçirebilirdi. Bu ihtimali göz önünde

tutarak şimdiden ikinci veliahtlık unvanını resmen almak başlıca emeli idi. Hattâ bu tehlikeden başka Salâhattin Efendi tehlikesi bile vardı, yahut öyle düşünüyordu. Kim bilir, cemiyet nasıl tedbirler alarak Yusuf İzzettin'den sonra sultanat makamına bedbaht Sultan Murat'ın oğlunu Salâhattin Efendi'yi geçirebilirdi.

İşte Sultan Reşat'ın artık yakın olduğunda şüphe edilmemek lâzım gelen irtihali üzerine tahaddüs edebilecek olan bütün bu ihtimallerle sultanata vusul zamanını sabırsızlıkla bekleyen bu zât, helecanlar, kâbuslar içinde yaşadı.

Tahmin edebilir miydi ki vusul zamanı hulûl ettikten sonra sultanatı, hem kendisi için, hem memleket ve milleti için telâfisi mümkün olamayacak bir nekbet zamanı olacaktır.

## 67

### **Hakkı Paşa'nın teklifini niçin kabul edemedim? — Abdurrahman Şeref Bey — Hakkı Paşa İtalya'dan nasıl döndü — Yeni sefir — Bir yemek daveti — Ne sebepvardı?**

Mutat olan günlerden başka bir gün Sadrazam Hakkı Paşa erken bir saatte saraya gelerek doğruca odama girdi. Biraz canı sikkın görünüyordu. Hemen karşısında kanapeye oturur oturmaz ziyaretinin sebebini söyledi:

“Size bir teklif yapmaya geldim. Her şeyden evvel fikrinizi almak istiyorum. Maarif Nezareti münhaldir, buraya öyle bir zât seçmek istiyorum ki maarif işlerine âgâh olmakla beraber pek faal olsun. Bunun için sizi düşündüm, Maarif Nezareti'ni kabul eder misiniz?..”

Ben cevap vermeden evvel, alınacak cevabın menfi olacağını tahmin ederek teklifinin aşágısını ekledi:

“Sizin saraydan ayrılmamanızı tecviz etmem. Bunu hünkâr da istemez, hükümet de istemez. Lâkin burada görülecek işlerin en büyük kısmı yoluna girmiştir. Bundan sonra çizilen yolda yürümek kâfidir. Öyle zannediyorum ki hem Nezareti, hem kitâbeti idare etmek mümkündür. Buradan ayrılmaksızın Maarif Nezareti'ni kabul etmek yalnız bir saat meselesinden ibaret kalır.”

O söyleşken ben bu iki vazifenin içtimai mümkün olup olamayacağına dair zihnimde muhakeme yürütüyordum, gördüm ki buna imnân yoktur. İmkân olmadıktan başka Maarif Nezareti'ni

deruhe etmek için de kendimde lâzım gelen kuvvet ve cesareti bulamıyordum. Sadrazamı kırmadan bu tekliften vazgeçmesine çalışılmalıydı. Az çok şu mealde cevap verdim:

“Maarif işi memleketin en zor meselelerinden biridir. Tahsil çağına girmiş çocukların ilk yıllarından alarak merhale merhale son tahsil devresine kadar götürmek ve bu uzun yolu muhtelif merhalelerini aşarken nerelerde tamire muhtaç sakat noktalar varsa onları tespit ettikten sonra İslahi çaresini bulmak lâzımdır. Bu esasın etrafında deveran eden türlü düşünülecek cihetler de var. Bunları kavramak, İslahata kalkmak yahut her şeyi bulunduğu yerde bırakmak var. Bu ikinci şekilde karar verecek olursa onu herkes yapabilir. Birinci surette ise nazır olacak adamın bütün faaliyet ve dirayet kabiliyetlerini ancak bu işe hasr etmesi lâzımdır. Bu takdirde sarayla nezareti teli bana mümkün görünmüyor. Sarayı feda etmeye gelince: Bunu kendi nefsim ait olan rû'yet tarafından caiz görmek mümkün olsa bile hünkâra karşı onun hizmetini terkederek başka bir vazifeyi tercih etmeye münasip ve en basit zarafet kaidelerine muvafık nazarıyla bakamıyorum.”

Kemâl-i sükûn ile ve söylenen şeyleri munsifane düşünen bir adam hâliyle dinledi. Biraz susarak:

“Öyle ise, bana bir fikir veriniz. Ben nezarete getirilecek zâtı bulmakta zorluk çekiyorum. Mütâlâalarınızı doğru buluyorum, ama bunlar müşkûlâtı ortadan kaldırılmış olmuyor.”

Bu muhavere başlar başlamaz ben sadrazamın arzusuna tevafuk edecek adamı zihnimde arıyorum ve bunu bulduğuma kanaatle derhal cevap verdim:

“Sizin istediginiz adam hazırır ve elbette yapılacak işleri benden çok daha muvafık bir tarzda ve en büyük mikyasta muvaffakiyetle idare eder.”

“Kimdir?” diye sorunca derhal söyledi: “Abdurrahman Şeref Bey.”

Birden bu isim onu tatmin etmiş göründü:

“Kabul eder mi?” diye sordu.

“O ciheti bana bırakınız!” dedim ve bu suretle her iki taraf memnun birbirimizden ayrıldık.

Bu tekliften kimseye bahsetmedim, hususuyla hünkârin haber almasına meydan bırakmadım. Hemen Abdurrahman Şeref Bey'i davet ederek sadrazam namına kendisine Maarif Nezareti'ni teklif ettim. Bu zât pek ihtiyatkâr idi. Hayatını hırstan, tül-i emelden

azâde geçirmeye o derece alışkin idi ki, Âyan azalığına inzimam etmek suretiyle bir nezaret sandalyesini işgal etmek her hangi bir adam için pek cazibeli bir iş olmakla beraber teklifi kabul etmek için çok düşündü. Bin dereden su getirerek kendisini iknaa çalıştım ve oldukça uzun süren bir mübahaseden sonra nihayet muvafakatını temin ettim; fakat ne olur ne olmaz, belki aksine bir cereyan takip edecek bir muhakeme üzerine rücu eder mülâhazasıyla onu bir emriyaki karşısında bulundurmak istedim. Hemen telefonla Hakkı Paşa'yi buldum ve "Abdurrahman Şeref Bey yanımıdadır. Hakkında gösterdiğiniz itimada teşekkür ediyor ve teklif sizin tarafınızdan vukua geldiği için kabul ediyor" dedim. Bu suretle ben kurtulmuş oldum, fakat bu teklisin bir sene kadar sonra zeyli oldu ki onu ilerde hikâye edeceğim.

• • •

Hakkı Paşa İtalya'dan pek iyi intibalarla gelmişti. İki memleket arasındaki dostâne münasebetlerin sağlamlığından ve sürekliliğinden o derece emin idi ki o taraftan ufukta hiçbir leke görmüyordu, onunla beraber herkeste de aynı kanaat vardı. Burada da sefaretler arasında, hele hükümetle İtalya sefareti arasında pek ziyade dostluk bağları teessüs etmiştii. Hususuyla İstanbul sefaretine son zamanlarda getirilmiş olan Major des Planches o derece itimat ihsas eden halis tavırı ve mesleğinin müsaadesi nispetinde lâübali, şahsen de tilknaz vücuduyla öyle insanı derhal cezb eden sevimli bir zât idi ki onunla temas ilerledikçe resmî münasebetlerin sıkıcı kayıtlarından hiçbirini hissedilmezdi. Hakkı Paşa sadarete Roma sefaretinden geldiği için İtalya sefiriyle onun arasında tekellüften, resmiyetten ârî bir münasebet hâsil oldu. Bir gün bana sefir telefon etti:

"Hakkı Paşa bu akşam yemeğine bana geliyor, yemekten sonra da briç yapacağız. Siz de gelirseniz üç kişi olacağız. Başka kimse yok."

"Yemeğe memnuniyete iştirak ederim, fakat ben briç oynamam."

Cevap verdi:

"Yemekte bulununuz, kâfidir. Yemekten sonra gelecek olanlar var, onların arasında elbette briç oynayanlar bulunacaktır" dedi.

Ve bu suretle sefir, sadrazamla ben yalnız üç kişi sefarette akşam yemeğinde bulunduk. Sonradan tek tük, gene sefaret erkânından gelenler olunca, ben yavaşça silindim.

Bu hususi mahiyette ve her türlü merasimden âzâde davete sebep ne idi? Bunu o zaman hiç düşünmemiştüm. Ancak sonradan vukuat tevali edince zuhur eden hiç beklenmemiş hadise ile bu davet arasında bir münasebet bulunmuş olacağına hüküm verdim.

Yemek esnasında hiçbir siyasi meseleden bahsedilmeli. Sefir ne sadrazamdan, ne Mâbeyn başkâtibinden ahvali istiknah mahiyetinde sayılabilcek bir şeyle de sormadı. Sadrazamı davet ederken onun hükûmet refiklerinden bir ikisini beraber bulundurmaktansa Mâbeyn başkâtibini davet etmiş olmasına bir mânâ verilebilirdi, eğer musahabe ahvali yoklamak maksadına mübteni olsaydı, bunun hakkında da herhangi bir suretle sefir tarafından bir deneme yapılsaydı, bir taraftan hükûmeti diğer taraftan da sarayı anlamak istiyor diye farz olunurdu. Böyle olmayınca bunun başka ne mânâsı olabilirdi?

İtiraf ederim ki o zaman bu noktada tevakkuf etmedim ve muhâtilif faraziyyat yürütmemiştim. Sonradan karar verdim ki yaklaşan bir hadiseden evvel sefir hükûmete ve saraya hususi mahiyette bir cemilenin peşin teminatını vermek istemiş olacak.

## 68

### **Fena bir haber — Nâzırular saraya geliyorlar — Sadrazamın hâli — Harp edilebilir mi idi? — Acaba Sait Paşa ne diyecek? — Uzun süren bir intizar**

O gecenin hâtıralarını hiçbir zaman unutmayacağım. En küçük tafsilâtına, en ufak elvahına kadar o saatlerin heyecan ve telâş ile dolu safhaları sönmek bilmeyen bir aydınlıkla gözlerimin içinde yaşıyor. İlk önce Bâbiâli'den bir yâver geldi ve bana:

“Sadrazam paşa rica ediyor,” dedi; “ben gelinceye kadar saraydan ayrılmamasın ve telâşa düşürmeden hünkârin Mâbeyn'den hareme çekilmesini de tehir edecek surette tedbir alsın!” diyor...

“Pekâlâ!” dedim ama bunun mânâsını anlaymadım. Yâverin beni tatmin edebilecek izahat verebileceğinde de ihtimal yoktu, onun için fazla bir şey söylemedi, sabırsızlıkla sadrazamın vürudunu beklemekten başka yapılabilecek bir iş yoktu.

Ne kadar zaman geçti; belki pek az, fakat bana pek uzun göründü. Akşam olmuş, saray mutat olan karanlığına gömülüştü, bir türlü tesisatının ikmalî müyesser olmayan elektrik nimetini

bekleyerek mumlarla idare ediyorduk. Nihayet sadrazam geldi, yalnız o değil, vükelâdan birkaçı da birer ikişer arkasından yetiştiler. Kimlerdi? Rıfat Paşa, Necmettin Molla<sup>90</sup>, Halil<sup>91</sup>, Hayri<sup>92</sup> beyler ve bir iki nâzır daha... Onlar sadarete mahsus odada toplanırken Hakkı Paşa bana geldi. Bütün hayat-ı resmiyesini dolduran müşküller arasından her vakit nikbin çıkan, her zorluğa tesadüf ettikçe “Nasıl olsa bunun da içinden çıkarılır” emniyetiyle neşesinden, nefsine itimattan ayrılmayan bu adamı hiç bu halde görmemiştim. Sanki simsiyah kesilmişti, gözlüklerinin altında hiçbir sabit noktada tevakkuf edemeyerek etraftan medet umarcasına dönen nazarı derin bir endişe ile silinmiş gibiydi. Tâ karşıma kadar geldi, sesinde bir kurulukla:

“Fena bir haber!..” dedi; “İtalya’dan yirmi dört saatlik bir ültimatom geldi. Bizden Trablusgarp’ı istiyor. Verilmemezse harp...”

Ben de dondum. Yirmi dört saat içinde hallolunacak mesele: Ya azîm bir vilayeti terk etmek, yahut akibeti meçhul, daha doğrusu, fecaati pek kolay keşfolunacak bir harbe girişmek... Vaktiyle Cezayir’den, daha sonra Tunus’tan, son zamanlarda Mısır’dan el etek çeken Türkük şimdî Trablusgarp’ı da kaçırmak tehlikesinde idi. Dünyanın bu en güzel memleketlerinde asırlarca hiçbir menfaat getirecek icraatta bulunulamamış olmasının neticesiyle eskiler nasıl Türk sultanatından koparılmış ise bugünkü koskoca bir vilayetin, Afrika’da henüz rabıtاسını çözmemiş yegâne mühim bir kîtanın aynı bedbaht mukadderata uğraması tehdidine karşı hemen yirmi dört saat içinde, bir tedbir bulmak, muhatarayı bertaraf edecek bir çare aramak, mucize, sihir nevinden bir âcil ilaç bulmak lâzimdi.

Bunu kim bulabilirdi? İşte her türlü zorlukları izale edecek mevkide bulunanlar âciz kalmışlar ve perişan halleriyle saraya iltica etmişlerdi. Bulunamayan tedbiri saraydan mı bekliyorlardı?

Trablusgarp!.. En ziyade ihmâl olunan, Yemen gibi, Hicaz gibi, hattâ daha ziyade, istibdadın uzun yıllarında şüphe veren biçimeler için menfâ hizmetini görmekten başka bir maksada hâdim addedilmeyen bu vilayette ne hükûmet denebilecek bir idare, ne asker

90 Necmettin Molla (1875-1949). Tanınmış hukukçu ve siyaset adamı; Şirket-i Hayriyye’nin kurucularından.

91 Halil Menteşe.

92 Ürgüpü Mustafa Hayri Efendi (1867-1921). Adliye Nâziri, Evkaf Nâziri ve Şeyhülislâm. Ulema sınıfından olmasına rağmen politikaya girmiştir, Malta sürgünleri arasına o da dahil edilmiştir.

denebilecek bir kuvvet vardı. İtalya ile harp demek bu memleketin bütün donanmasını memleketin her sahilinde tahrip hareketine geçirmek demekti, buna karar vermek yalnız Trablusgarp vilayetini değil, vatanı müthiş bir afete sürüklemek olurdu. Trablusgarp'a asker sevk etmek, hiç olmazsa mahallî bir müdafaa ile devletin namusunu, şerefini muhafazaya çalışmak mümkün müydü? İtalya ile çarşımak mevziî bir hudut dairesinde haps olunabilecek bir teşebbüs sayılısa bile bunu yapmak için elde bir vasıta yoktu. Asker, mühimmat, para... Bunlar oraya nasıl sevk olunabilirdi? Şu halde her şeyden evvel Türkiye İtalya ile resmî bir harbe girişemeyecekti. Şu halde azîm bir vilayet yirmi dört saat içinde terkedilmek zaruretiyle karşılanıyordu. Buna nasıl tahammül edilebilirdi, bu miskinane kararın ayibini hangi bir hükûmet yüklenebilirdi?

İşte karşısında, muzmahil hâliyle duran ve yüzüme bakamayarak duvarlardan medet uman sadrazam nihayet söz söylemeye kuvvet bularak:

“Hünkâra,” dedi; “münasip bir şekilde arz ediniz. Telâşa düşürmeden... Sonra taraf-ı şâhâneneden Sait Paşa’yı<sup>93</sup> saraya davet ettiriniz. Bu siyaset pîrinin de fikrini alalım.”

Huzura çıktıktum. Ben içeriye girer girmez hünkâr:

“Ne varmış?” diye sordu. Onda her saat bir nâhoş vak'a zuhur edecekmişçesine bekleyen, fakat beklediği için olacak ne zuhur ederse etsin onu fûtûrsuzlukla, kayıtsızlıkla kabul için hazır bulunan bir temkin vardı.

Pek hulâsa ederek, meselenin muhtemel âkîbetlerine, neticelerine temas etmeksizin, İtalya'nın Trablusgarp'ı istilâ teşebbüsünden kısaca bahsettim. Trablusgarp?... Ne uzak, ne müphem bir yer!.. Mahlû biraderinin düşman addettiği adamları nefyetirdiği Fizan değil mi?

Bilmiyorum, ne düşündü.

“Ne yapacaklar?” diye sordu.

“Bir kere Küçük Sait Paşa'nın mütalâasını almak istiyorlar, müsaade buyurulursa kendisini taraf-ı şâhânenizden davet edelim” dedim.

“Pek iyi olur” dedi ve mutadi vechiyle mustalah ifadesiyle:

“Ne kadar olsa kâr-azmûde, tecrübe-dîde, müteaddit defalar sadaret mevkiinde bulunmuş bir recûl-i devlettir” dedi.

---

93 II. Abdülhamit zamanında yedi defa sadrazamlık yapan Küçük Sait Paşa.

Hemen İstablı-Âmire'den bir araba, saraydan bir yâver göndererek Sait Paşa'yı davet ettim. Bu müddet zarfında Hakkı Paşa, odamda, enine boyuna gezinerek bekliyordu. Neticeyi söyleyince bir nefes aldı. Sanki Sait Paşa konağından bir iksir-i âzam getirecekti. Hemen odamdan refiklerinin bekledikleri salona gitti, onlara da haber vermiş olacak.

Ben de Lütfi ve Tevfik beylerle buluşarak bu hiç beklenmeyen hadise ile meşgul olduk. Sanki biz de kendi hâlimize göre bir çare aradık. Tevfik Bey böyle şeylerde düşüncelerini kendi için saklardı, Lütfi Bey de bu fikirden o fikre atlayarak ve hiçbirinde tevakkuf edemeyerek söyledi; bende ne söylenebilecek bir fikir, ne bulunabilecek bir çare yoktu, en doğrusu üçümüzde de bir büht hüküm sürüyordu; aynıyla sadrazam ve refikleri nasılsa biz de öyle, gelecek olan Sait Paşa'yı beklemekten başka yapacak bir iş bulamıyorduk.

O da ne kadar gecikti!... İlkide birde Hakkı Paşa, yahut Rifat Paşa, ara sıra şışman göbeğine rağmen pek çevik olan Halil Bey bizlere uğrıyorlar:

“Ne haber? Hâlâ gelmedi” diyorlardı. Vâkıa gelecek kadar zaman da geçmemiştir, yâver ve araba ancak oraya varmıştır. Beklemeliydi...

Yukarıdan beşer onar dakika fasila ile bendegândan biri, esvapçıbaşı Sabit Bey, yahut seccadecibaşı Emin Bey gelerek:

“Efendimiz soruyorlar, Sait Paşa geliyor mu?” diyorlar; sualiyle hünkârin sabırsızlığına tercüman oluyorlardı.

Dolmabahçe mutat sükûnundan sıyrılmış gibiydi. Havasında bir telâşın, bir endişenin esintileri vardı. Yâverlerden, kâtiplerden başka bendegân, haremâğaları, belki bekçiler, hattâ, hünkârin gecikmesinden doğan bir merak ile, Harem-i Hümayun halkı hep anlamışlardı ki pek mühim yeni bir vak'a var.

Nihayet, pek uzun görünen bir intizar devresinden sonra, Sait Paşa bastonuna dayana dayana, hasta bacaklarının üzerinde yer yer dinlenerek, soluya soluya saraya girdi; divanhâneyi geçti; biz, Hakkı Paşa ve refikleri onu istikbal ettik. Cebinin gizli bir yerinde umulmayan bir çare getirecek bu ihtiyar veziri âdetâ bir alay hâlinde çerçeveye içine aldık, tâ benim odama kadar...

**Hakkı Paşa söyle başlıyor — Sait Paşa'nın müphem  
mukabelesi — Bildiklerini söylemekten kaçınan muallim  
ve müşkül bir imtihanda soruya çekilen tilmiz —  
Beklenen medetten emare zuhur etmiyor — Kabinetin istifası**

İki sadrazam karşı karşıya geldiler, aralarında görüşülecek me- sele son derece ehemmiyeti haizdi. Elbette yalnız kalmak isterler mütalâasiyla yerimi terk ederek ayakta, istizan eder bir vaziyette durdum. Sait Paşa:

“Makamınızda kalsanız daha muvafık olur zannındayım” tarzında bir cümle ile ve eliyle sandalyemi göstererek beni alıkoydu. Hakkı Paşa'ya, istifsar makamında baktım, o da gözlerinin bir işaretiyile: “Evet, kalınız!..” dedi.

İçeriye kimsenin saliverilmemesine dair icab eden tenbihat da yapıldıktan sonra, artık mademki kendilerine karşı hürmet eseri olarak sandalyemden ve yazı masasının yanından ayrılmaklığıma bile muvafık nazarıyla bakılmıyor, yerime oturdum; bittabi pek edibâne ve mevcudiyetimi hazf edercesine mahviyetkârane...

Sait Paşa sağ tarafta, tâ yazılıhanenin yanında bir koltuğa gömüldü, biraz öne doğru eğilerek ve gözlerini “Acaba ne söylenecek?” meraklıyla Hakkı Paşa'ya dikerek... Hakkı Paşa göbeklice vücuduyla koltukta rahat edemeyeğinden bir sandalye çekti ve hep o şaşır- müş hâliyle o da gözlerini bazan bana, bazan karşısında bekleyen ihtiyar vezire gezdirerek bir müddet durdu. Sonra başladı, en evvel hiçbir şeyden haberi olmayan Sait Paşa'ya meseleyi anlattı, İtalya'dan alınan yirmi dört saatlik ihtarı söylediğinden sonra ilâve etti:

“Zât-ı fahimanenizin irşadına muhtacız. Ya harbi kabul etmek, ya istenilen koca bir vilayeti terketmek şıklarından birini ihtiyar etmeli. Bu müşkül vaziyette ne yapmak imkânı olduğuna dair bizleri tenvir buyurmanızı istirham ediyoruz.”

Mükerrerden, nice müşkül ahval içinde sadareti işgal eden ve imkân dairesinde her türlü zorlukların içinde sıyrılmak çarelerini bulan bu ihtiyar vezir, işte şurada, hasta bacaklarını, yıpranmış vücutunu, bütün fersude yaşlığını tekzip eden bir hayat parıltısı ile ışıldayan gözlerini, karşısında, âciz kalmış bir tilmiz perişanlığıyla, medet uman yeni idarenin genç sadrazamına diktı; daha ilâve edilecek bir söz varsa onun da söylemesine zaman bırakmak

istiyor göründü; belki kendisi de verilebilecek cevabı zihninde evirdi çevirdi. Zeki gözlerinin civiltilleri arasında muhtelif fikirler dönüyor gibiydi. Sonra mutlaka bir cevap vermek lâzım geldiğine hüküm verdi. Öyle bir cevap ki hiçbir mütalâa ifade etmiş olmasın.

Pek yavaş söyleş, kullanılacak kelimelerin en mutabık olanlarını aramakta pek ziyade dikkat eder, hususuyla son derece nazik olmaya itina gösterirdi.

“Bendeniz,” diye başladı; “mesul mevkiinde bulunanlardan değilim, elbette o mevkide bulunanlar icab-ı hâle göre alınacak tedbirini düşünürler. Bendeniz nasıl bir mütalâa dermeyen edebilirim?..”

Bu kelimeler birer birer, aralarında ufak nefes fasılaları bırakarak, yavaş bir sesle, sanki kendilerini iştirmekten ihtaraz ile ağızından döküldükçe muhatabinin vechinde endişe çizgileri daha ziyade derinleşiyor gibiydi. Beklenen medetten bir emare zuhur etmiyordu.

Şu sadrazamların en eskisi ile en yeni arasında, birinde sanki bildiklerini söylemekten kaçınan bir muallim, ötekinde müşkül bir imtihanda sorguya çekilmiş genç bir tilmiz vaziyetiyle, bu muhavere uzun bir zaman devam etti. Bunu harfiyyen ve aynen zapt etmeye bugün kadir değilim; fakat en mânâlı, en canlı noktaları tamamen hâlâ kulaklarımın, gözlerimin içinde yaşıyor.

Hakkı Paşa'nın âdetâ yalvaran bir edası, bir sesi vardı; denize düşmüş, çırپınan bir adamın sahilde duran adamın elini yakalamak isteyen bir istimdat hâli... Sahilde duran adamın uzatılabilen bir eli var mıydı? Bunu zannetmiyorum. Eğer elinde boğulmak radadesine gelmiş bedbahtın halâsına yetişebilecek bir kuvvet olsaydı elbette onu uzatırıdı.

Bir aralık Hakkı Paşa:

“Zât-ı fahimaneniz, mesul mevkiinde değilsiniz elbette ve bu istirham size o sıfatla arz olunmuyor. Bizler hep sizin kiyaset mektebinizde yetişmeye çalışan şakirtleriniziz; irfanınızın, tecrübeңinizin, dehâınızın daima müstefidi ve daima muhtacı olan mânevî evlâdınızız. İşte bu sıfatladır ki bugün zât-ı fahimanenizden, hiçbir mesuliyeti dâi olmaksızın, ‘Acaba mesul mevkiinde olsaydınız, ne yapmak düşünürdünüz?’ diye ders almak istiyoruz” dedi.

Sait Paşa kemâl-i dikkatle dinledi, gözleri hep evlerinde dönüyor, dudakları hep söylenecek sözleri derunî tecrübe ediyorcasına hareket ediyordu; nihayet hep o kaçınan, suallerin doğrudan doğruya arkasına takılmaktan içtinab eden ihtiyacı ile:

“Bendeniz,” dedi; “nasıl bir mütalâa serd edebilirim. Ahvale ancak uzaktan agâh bulunuyorum. Onları yakından bilenler sizlersiniz.”

Hakkı Paşa son bir gayretle:

“Ya harp, ya teslim?... İkisinden biri...” diyebildi.

O, gene bir müddet düşündükten sonra:

“Harp edilebilir mi? Edilemezse teslim olunabilir mi? Teslim de olunamazsa ikisinin ortasında bir çare var mıdır, acaba?..”

Cevap verilecek yerde cevabı istilzam eden bu suallere karşı Hakkı Paşa birden, azîm bir fütur ile ve kendisince yapılabilecek işe nihayet karar veren bir tavırla ayağa kalktı; biraz kırgın, biraz küskün:

“Refiklerle görüşeyim...” diye izin aldı ve gözüyle bana işaret etti. Onu teşyi etmek için odamın kapısına kadar gittim, yavaş sesle:

“Hünkâr elbette onu görmek isteyecektir, belki kendisine bir fikir verir” dedi.

Zaten merakla Mâbeynde netice bekleyen hünkârin nezdine çktım ve mücîmel bir şekilde hikâyे ettim. O Sait Paşa'yı görmek istedî.

Onun yavaş yavaş bastonuna dayana dayana merdivenlerden çıkışması, elinden bastonunu bırakarak huzura girmesi, orada kalması o kadar uzun sürdü ki bu müddet zarfında Hakkı Paşa refikleriyle görüşmek ve esas itibariyle verilmiş olan bir karara nihaî şekli vermek için bol bol vakit bulmuş oldu.

Hakkı Paşa Heyet-i Vükelâ nâmîna istifa ediyordu.

Yanlarında bulunmadım, ne görüştüler, ne söyleştiler, vâkîf değilim. Yalnız biliyorum ki istifanameyi yazmak için epeyce zaman uğraştılar. Tesvid içinde en büyük faaliyeti Necmettin Molla'nın gösterdiğine kailim.

Sait Paşa huzurdan çıktı ve bana veda ederek binek taşına kadar, merasimle teşyi olundu, arabasına bindirildi. Hünkâr beni celb etti. Sait Paşa ile nasıl görüşüp klerine dair tek bir kelime söylemeye lüzum görmedi. Belki de söylenecek bir şeyler yoktu yahut ihtiyat etmek istedî.

“Hakkı Paşa ve refikleri ne yapıyorlar?” diye sordu.

“Zannederim ki istifa edecekler” dedim.

“O halde ben bekleyeyim” dedi.

“İsabet buyurulur” diye mukâbele ettim.

• • •

İstifaname nasıldı, iyice tahattur etmiyorum, elbette evrak arasında mahfuzdur. Bunu tahattur etmeye lüzum da yok, netice itibariyle Heyet-i Vükelâ müşkülâtın içinden sıyrılmak için yegâne çareye tevessül etmiş bulunuyordu.<sup>94</sup>

Hünkâr istifanameyi dinledikten sonra mutat olan selâmlarını, teessüflerini tekrar ettikten sonra hareme çekilmek üzere ayaga kalktı ve bana:

“Yarın sabahleyin Sait Paşa’nın konağına gidersiniz. Sadareti ona kabul ettirmek için çalışırsınız. Elbette itizar edecektir ama sonunda muvafakatını istihsal edersiniz. Bu da olamazsa, ben kendisini tekrar görüşürüm” dedi.

## 70

### **Beşinci Mehmet'in bana verdiği vazife — Sait Paşa'yıevinde ziyaret — Yerde serili döşek ve içinde oturan ihtiyan vezir — Sadaret teklifini nasıl yaptım ve ne cevap aldım?**

Sait Paşa'nın sade ve basit hayat tarzına fitrî bir temayülü vardı. İstanbul'un mesela Yüksekkaldırıım taraflarındaki, Nişantaşı cihetlerindeki konakları, Göztepe ve civarı köşkleri, Büyükdere ve Yeniköy yalıları kabilinden pek mükellef, otuz kırk odalı, geniş sofallarıyla, yıldızlara boğulmuş tavanlarıyla, her türlü müştemilâtiyla muhteşem binaları vardı; işte bunlardan biri de Sait Paşa'nın Teşvikiye'deki müzeyyen, mutena ve o nispette mefrus cesim konağı idi. Sadaret hayatının bir büyük kısmını burada geçirmiş iken nasa-sonradan hilkatinin mahviyetkârane temayıllerine tebâiyet ederek bu konağın karşısında mutasarrif olduğu arsaya pek basit, ancak iki alçakça kattan murekkep, yayvan bir bina yaptırmıştı; bu bina bir evden daha büyük, fakat konak denemeyecek kadar küçükçe idi.

Büyük konağı ilk zevcesinden olan büyük kerimesiyle damadına ve oğluna bırakarak kendisi ikinci zevcesi ve onun çocuklarıyla bu yeni binaya çekilmiş ve orada her türlü büyük mikyasta teşkilâta

94 Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmesi Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın siyasi kariyerinin sonu olur. İstifa ettikten sonra Yüce Divan'a gönderilmesi için önerge verilir; ayrıca gafletle, iş bilmezlikle, tembellikle ve zevk düşkünlüğü olmakla suçlanır; hattâ İtalya'dan ultimatom geldiği sırada İtalyan elçisi ile briç masaında oyun oynadığı bile söylenir (bk. Ali Şükru Çoruk, "Libya ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa", *Osmalımlının Son Yılları*, s. 57-61).

lüzum görmeyerek alelâde bir hayat sürdürmeye başlamıştı. Zamanın icabatından olarak, büyük binaların yüksek vergisi ve idare masrafı sebebiyle, birçok emsali kabilinden büyük konak bu gün ortadan kalkmış ve arsası parçalanarak, yeni tarzda, varidatı masarifini koruduktan başka menfaat temin edecek binalara tahsis olunmuştur. Sait Paşa'nın basit hayatına zemin olan bina ise bu gün hâlâ mevcuttur.

Hünkârin bana verdiği vazifeyi ifa etmek için büyük bir mesafe geçmeye hâcet yoktu. Öteden beri Mâbeyn başkitâbetine tahsis edilmiş olan binadan beş on adımlık mesafede bulunan Sait Paşa ikametgâhına väsil olmak için bir kapidan çıkmak, hemen yanındaki kapuya girmek kâfi idi.

O tarihi geceyi takip eden günün erken bir saatinde hemen oraya gitmek için şitap ettim. Bana kapayı açan usâk anlaşılan şahsimi tanıyordu, istical ile Sait Paşa'yı haberdar etti. O da medhalin yanında bir odada imiş. Mâbeyn başkâtibinin bu ziyaretine muntazır imiş olmalıydı ki beni hemen yanına isal ettiler.

Küçük bir oda, şurada burada yiğinlarla ve perişan bir halde kitaplar, evrak kümeleri... Yerde iki şilteden ibaret sade bir yatak... Ve içinde gecelik kıyafetiyle isminin küçük olmasına mukabil fitratın pek büyük olarak yarattığı bu vezir...

Ben içeriye girer girmez davranışım, hasta bacaklarının üstünde doğrulmak istedim; buna, bir iskemle çekerek, istirhamkâr bir tavırla mâni oldum.

Her şeyden evvel beni böyle kabul ettiğinden af istedim; beni bekletmekte ise böylece, kendisini bu kıyafette göstermeye karar verdiğimden bahsetti; ben de hemen saraya gitmek mecburiyetinde olduğumdan pek erken gelişimi affettirecek bir mukabelede bulunduktan sonra böyle kabul edilmiş olmayı nefsimce iftihar medarı addettiğimi söylediğim.

Sonra nasıl devam ettim, teklifi nasıl söyledim. Bu muhavereyi bütün tafsilâti ile tespite imkân yok. Umumi çizgilerini anlatacağım.

Her şeyden evvel bir mukaddeme yapmak münasipti.

Kendisinden bahsettim. Yeni idare tarafından nasıl telâkki edildiğine, nasıl ihtiram ve itimat hisleriyle karşılaşduğuna işaret ettim. Bir vakitler, memleket türlü rezail ve mesavi içinde çalkanıp giderken kendisinin kiyasetine daima refakat etmiş olan nezahetinin nezd-i şâhâne de büyük takdîrlerle yâd edildiğine temas ettim. Hakikaten Sait Paşa hakkında büyük servetine rağmen hiçbir kimse

tarafından ifset ve istikametinden zerrece şüphe izhar edilememiştir. Herkesçe malûm idi ki o servet kendisini sıkı sıkı bağlamak isteyen Abdülhamit'in bol atiyelerinden ve bizzat paşanın israftan kaçınan tasarruf fikrinden hâsil olmadır.

Bu zemin üzerinde ve hep hünkâra, yeni idareye atf ederek lüzumundan fazla da uzun sürmesinden çekinerek paşanın izzet-i nefsin tatmin edecek bir mukaddemeyi müteakip günün mesele-sine geçtim.

O hep gözlerini indirerek, yatağında bağıdaş kurmuş, arkasında hırkası, ara sıra içinde derin bir zekânın kivilcimleri parıldayan nazarını bana kaldırarak ve medhe delâlet eden parçaları "Estağ-furullah!" demek isteyen bir eda ile karşılaşarak, fakat hep susarak dinledi.

Hakki Paşa'nın istifasından bahsettim. Vaziyetin müşkilâtını işaret et lüzum görmedim, bunu herkesten ziyade kendisinin takdir ettiginde şüphe yoktu.

Hünkârin böyle bir zamanda ve bu vahim şerait dairesinde kendisine hükûmet başına geçmesini yegâne selâmet çaresi olarak telâkki ettiğini ve işte lütfen, bütün hayat-ı siyasiyesini tetic edecek bir feragat hissiyle bu hizmet-i vataniyeyi kabul buyurmasını tekâlif ettim.

Ne düşünüyordu? Onu keşfetmek mümkün değildi ama tahmin etmek de büyük bir kehanete mütevakkîf değildi ki istibdad devrinin mükerrer sadaretini idare etmiş olan bu siyaset pîrinin, bir de yeni idarede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyet ve kudreti hengâmında, hususyla Abdülhamit'ten sonra sultanat makamını işgal eden yeni Meşrutiyet padişahına da sadrazam sıfatıyla hizmet etmeye bir meyli vardır. Yalnız bu meyli hemen izhar etmeye muvafık nazarı ile bakmıyordu.

O, bin dereden su getirdi. Vaziyetin pek müşkûl olduğundan, buna hemen bir çare bulmak mümkün olmadığından, dün geceden beri imal-i zihن ettiği halde hiçbir tedbir bulamadığından bahsettikten sonra hünkâr hakkında ihtisasat-ı hürmetinden, onun en küçük bir emrine itaat için fedâ-yı can edecekinden ve müfid olabileceğine ümidi olsa derhal fermân-ı hümayuna imtisali bir farize bileceğinden, düşüne düşüne, tane tane kelimelerle bahsetti; sonra gene itizar tarikine saparak yorgunluğundan, yaşlılığından dem vurdu; öyle ki mülâkat bitti, fakat bir netice-i katiyye alınamadı.

Veda ettim ve saraya gittim. Hünkâr haremde idi. O da sabırsızlığından ben gelir gelmez hareme isal edilmekliğime dair emirler vermiş.

Hulâsaten arzettim ve ilâve ederek:

“Zannediyorum ki,” dedim; “doğrudan doğruya taraf-ı şahane-nizden teklif vukuunu istiyor.”

“Kendisini davet ettiniz, ben de hemen Mâbeyn'e çıkacağım” dedi.

Ve böylece mesele bitti. Sait Paşa huzurda padişaha karşı tereddüt edemedi, sadareti kabul etti. Yeniden mutat olan merasimle Sirkeci'den Bâbiâli'ye kadar bir sadaret alayı tertip olundu. Diğer sadaretlerinde bu alaya atla iştirak eden ve oldukça zahmet çeken Sait Paşa yeni kabul edilen usul ile alayda arabada bulundu. Gene mutat idi, sadrazamla beraber ya yeni şeyhüislâm da tayin olunur yahut Meşihat'ta bulunan zâtin vazifesi tecdit edilirdi.

Sultan Reşat zamanında epeyce şeyhüislâm değişmişti. Bunnlardan kimi istifa etti, kimi irtica temayülleri şüphesi altında çekilmeye mecbur oldu. Sait Paşa'nın bu sadaretinde Meşihat'ta kim bulunuyordu. Hâtıralarında bir müphemiyet var.

Yeni Heyet-i Vükâlâ teşekkül etti, Mebusan Meclisi'nde azîm bir ekseriyetle mevkii tahkim edilmiş oldu; fakat bu suretle ne İtalya'ya karşı alınacak tedbir bulunduğu, ne de Trablusgarp vilayetini alikoyabilmek imkânı bulunmuş oldu.

## 71

**Sait Paşa'nın sadrazamlığı hiçbir fâide temin etmiyor —  
Millî şerefi kurtarmak için gösterilen gayretler —  
Mustafa Kemal ve Enver — Yangın büyümeye istadı  
gösteriyor — İtalya ile uyuşma**

Ne kadar yazıkta ki bizde irfan kütüphanesi büsbütün denecék derecede boştur. İlim namına birçok tasavvurlar ve bunların etrafında birçok gürültüler olur da nihayet bunlardan doğan ya bir hiçdir, ya hiçe pek yakın bir şeydir. Netice itibarıyle müterakki milletlerde, hattâ komşu memleketlerde her gün akın akın ilmî neşriyat, bilgi sahasını doldura doldura taşmakta iken bizde yıllar geçiyor, gençliğin eline verilebilecek kitapların zuhuruna hep

tahassürle bakmakta devam ediyoruz. Hangi bir irfan şubesinden misal alalım? İşte tarih... Yüzlerce misal fihristi yapmaktansa yalnız tek küçük bir misal zikredeceğim. Trablusgarp!.. Koskoca bir vilayet gözlerimizin önünde anavatandan çatır çatır koparıldı. Bu vak'a nasıl oldu, nasıl devam etti, ne yapılabildi, netice ne oldu, muhtelif safhaları nasıldı, hiçbir tarih mütetebbii zuhur etmedi ki Bâbiâli'nin Hazine-i Evrak'ına müracaat zahmetini ihtiyan etsin de daha düne ait olan bu vak'anın bize acı hikâyesini nakletsin.

Ben bu vak'anın içinde yaşadım, ben de bunu tafsilâıyla bilmeyenlerden biriyim. Eğer tarihte ihtisas sahibi olsaydım ben de muahazeye haklı olarak maruz kalardım. Bildiklerim beş on satırla icmal edilebilecek şeylerden ibarettir.

Sait Paşa'nın sadaret makamına geçmesiyle hiçbir çare bulunamadı, nasıl bulunabilirdi ki her türlü noksan neticesiyle İtalya ile umumi bir şekilde harbi kabul etmek körükörüne memleketin bütün sahillerini bu memleketin kavî donanması ateşlerine maruz bırakmak olurdu. Mahallî bir müdafaya kıyam ederek harbi mevzîî bir sahada tahdit etmek lâzım geliyordu, fakat orada hiçbir teşkilât-ı askeriye mevcut değildi.

Buna mukabil biliniyordu ki İtalya bütün istimali mümkün olan nakliye gemilerini seferber yapmış, muhtelif limanlarda tahşit ettiği külli kuvvetleri muazzam bir ordu hâlinde, mühimmâtiyla, toplarıyla, her türlü levazımıyla bunlara bindirmiş, kısa bir deniz mesafesini aştıktan, hususıyla devletler arasında cări ve merî hukuk ve münasebatı da bir adımda aşip öte tarafa geçtikten sonra, Trablusgarp'a yığıvermişti.

Buna karşı boyun eğmekten başka ne kaliyordu? Tek bir iş vardı. Ameli bir faide istihsal edilmeyeceğine emniyetle beraber hiç olmazsa millî şerefi kurtarmak: Bunu hükümet deruhe edebilir miydi? Bunu ancak millet yapabilirdi. Milleti hareket hâline getirmek için ortada bir kuvvet de vardı: İttihat ve Terakki Cemiyeti... Matbuat memleketin hiddetine tercüman oldu, iri yazılarla İtalya'ya ebedî husumet vaad eden başlıklar ve bunun altına âteşin makaleler koydu. Çocukluğumdan kalan bir hâtıra olarak zikredeceğim: Fransızlar Tunus'u işgal ettikleri tarihte Ahmet Mithat Efendi merhum hiddetini zabtedemeyerek, *Tercümân-ı Hakikat*'te<sup>95</sup> bir başmakalede

95 Ahmet Mithat Efendi'nin 1878-1908 yılları arasında yayımladığı ve fiilen idare ettiği gazete.

“Biz Fransızları Tunus’tan sopalarla çıkarmasını, denize dökmekini biliriz” demişti. Koca bir orduyu sopalarla pataklayanın, Bâbiâli Caddesi’nde kendisine muarız olan bir muharriri yakalayıp köteklemek kabîlinden kolay bir iş olamayacağını düşünmemişi.<sup>96</sup> Matbuattan sonra mitingler geliyordu. Tâ Bizans’tan Basileuslar<sup>97</sup> zamanından başlayarak İstanbul’un zaptundan sonra Osmanlı Devleti’nin muhtelif edvarına kadar, daha sonra Meşrutiyet ilânını takip eden yılların getirdiği vukuat sıralarında hep böyle toplantılarla zemin olan, bazan sellerle kan aktığını gören, bazan yaygaralarla dolan bir meydanın mukadderati hep böyle şeyler görmek ve bu neviden nutuklar dinlemekti, Trablusgarp içinde de gene o mukadderatını tekrar etti. Bir üçüncü hareket daha vardı: Boykot.

Buna da alışkanlık vardı: Bosna ve Hersek’in işgali üzerine Avusturya’ya, Girit vakasından dolayı Yunanistan’a karşı bu vasıtaya müracaat edilmişti. Trablusgarp için de İtalya’ya karşı aynı hareket başladı. Nihayet, bir iktisadî, ticâri harpten ibaret kalan ve tesiri hiçbir zaman mütecavizlerin bir adım geri çekilmesine hizmet etmeyen bu hareket de devam etmedi. Etseydi ne olacaktı?..

Mesele şeref-i millîyi muhafaza kaygısından ibaret kalınca gene en müessir çareyi İttihat ve Terakki Cemiyeti buldu. Umulmayan, hâtıra gelmeyen vasıtalara müracaat ederek Trablusgarp’ta yerlilerden, Sünüsîlerden<sup>98</sup> ücretle –evet, ücretle!.. Başka ne yapılabılırıldı?– bir kuvvet teşkil olundu. Tunus’a mücaveretinden dolayı Fransızlar, Mısır’ka komşuluğundan dolayı İngilizler İtalyanların Trablusgarp'a yerleşmelerini müsamaha ile telakki edemezlerdi, onların imkân dairesinde müzaheretine güvenmek ümidiyle mahallinde bir çete baskınları tertip olundu. Bu kuvvetlerin teşkilâtiyla uğraşacak, başlarına gelecek fedakâr, azim ve hamiyet sahibi zabitler türlü müşkilâttan aşarak oraya kadar gittiler. Enver de orada idi, onun çılginlığa yakın öyle taşkınlıkları olurdu ki bu gencin idaresine pek itimat edilmezdi ama Mustafa Kemal'in de nâmi vardı. Onun

96 Ahmet Mithat Efendi, Lastik Sait adıyla tannan gazeteci Kemalpaşazâde Sait Bey'i, 22 Ağustos 1878'de bir yazısında kendisiyle alay ettiği gerekçesiyle Bâbiâli Caddesi’nde yakalayarak önce tokatlamış, sonra da hızını alamayarak şemsiye ile dövmüş; ertesi günü Tercümân-ı Hakikat'te de “Sait Bey'e Dayak” başlığıyla yazdığı yazında bu hadisi okuyucularına duyurmuştur (bk. Aydin Uluayzman, “Bir Bâbiâli Kavgası”, *Tarih ve Toplum*, sayı 19, Temmuz 1985, s. 26-27).

97 800-1000 tarihleri arasında Bizans'ta hüküm süren hükümdar ailesi.

98 Trablusgarp'in yerli kabilelerinden.

tâ o zamandan beri malûm olan teşkilât ve tertibat kabiliyetleri, hiç yoktan harikalar icadına kadir olan meziyetleri ile bu çete basınlarına katî bir tesir atfedilmemekle beraber hiç olmazsa yüz ağartacak bir hareket nazarıyla bakmak imkânı müyesser oldu. Bu işin başına geçen fedailerin arasına hanedandan bir isim de karıştı: Selâhattin Efendi'nin genç oğlu Osman Fuat Efendi. Bu şezade sonradan esaret işkencesini de çekti, az kaldı talihî Cem Sultan'inkine<sup>99</sup> benzeyecekti.

Bu iş için para lâzımdı. Cemiyet onun da çaresini buldu. Hollanda'dan dolaştırarak, bazan mahalline vâsil oluncaya kadar tehlikelere maruz kalan, fakat ekseriyetle mahalline vâsil olabilen mühim miktarda para gönderildi. Bu para nasıl tedarik olundu? Bir muamma...

Bir yandan bu çete hareketi devam ederken bir yandan da İtalya orada mevkiiyi tahkim ediyor, sonradan kat'iyet kesbedecek bir idare teşkilâtının taslağını kuruyordu; hükümet eli kolu mütevekkilâne göğsüne kavuşturulmuş, vukuatın cereyanına bir temâşakâr vaziyetinde bekliyordu.

Çok beklemeye vakit kalmadı. Bu memleketin talihinde daima oradan oraya sıçrayarak tutuşan bir yangın istidiadı vardı. Trablusgarp meselesi böyle bir çıkmazda devam edip dururken ufukta başka tehlikeleri haber veren emareler belirliyordu. Balkanlar hiç yattışmış değildi. Arnavutluk hep kaynayan, patlamaya hazır bir kazan gibiydi. Bu kazanın altına ateş getirenler, onu körkükleyenler kimlerdi. Bunların arasında Hürriyet ve İtilâf mensupları, İttihat ve Terakki düşmanları, Arnavut mebuslardan bazıları olduğu gibi, ihtimal, öteden beri orada yakından alâka taşıyan İtalya'nın casusları da vardı.

Balkanlar ne doğuracaktı? Birdenbire Makedonya meselesi sahasını genişleteerek İstanbul hududuna kadar yayılabilir miydi? İstikbalin getireceği tehlike evvelden keşfedilememekle beraber pek müteyakkız davranışmalıydı; Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan... Bunlar öyle komşulardı ki nasıl nefes aldıklarını, nabızlarının nasıl

99 Cem Sultan (1459-1495). Fatih Sultan Mehmet'in küçük oğlu olan Cem Sultan ağabeyi II. Beyazıt'ın yerine tahta geçmek istemiş, bu amaçla önce Rodos şövalyelerine, daha sonra Roma'da papaya sığınmış; Osmanlı Devleti'ne karşı bir Haçlı Seferi hazırlığı sırasında muhtemelen zehirlenerek suretiyle hayatına son verilmiştir.

vurduğunu bir an gaflet etmeden takip etmeliydi?

Bunun için artık, ne olursa olsun, öyle de böyle de Trablusgarp elden gitti ve imkân dairesinde de millî şeref muhafaza edilmiştir diye hükmolunabilir, İtalya ile uyuşmak zaruret kesbediyordu, ne pahasına olursa olsun, o tarafta serbest kalmak icab ediyordu.

İşte bu maksatla harekete geçildi ve müzakerata başlandı, uzun uğraşmalardan, çekişmelerden sonra Balkan Harbi'nin patlamaından ancak biraz evvel Ouchy'de<sup>100</sup> bir uzlaşma vücuda gelebildi.

Artık olanca dikkat nazarı Balkanlar'a dikilebilirdi.

## 72

### **Beşinci Mehmet'in meraklı — Tekaüt hakkı — Endişe — Bir gündüz uykusu esnasında — Tevfik Bey'in getirdiği müjde — Âyan âzâlığım**

Sait Paşa'nın sadareti esnasında bir büyük buhran geçirdim; bununla, o zaman, başta matbuat olarak herkes meşgul oldu, fakat onun tesiratına herkesten ziyade ben maruz kaldım; hattâ mânevî bir mahiyette başlayan bu buhran cismanî bir şekil almaktı da gecikmeyerek hayatı tehdit etmekten de geri kalmamıştı. Bunun hikâyесini kaydetmeye lüzum görüyorum.

Etrafında bulunanların maişetlerini genişletecek vesaite malik olmamakla beraber gönlü pek ganî olan hünkâr hiç kimsenin maişet darlığında kalmasına tahammül edemezdi; hattâ istibdat zamanında kendisine hiyanetleri, elde edilen kâğıtlar ile sabit olan bendegânından birçoğunun, evlerinde kalarak saraya uğramamaları şartıyla maaşlarını tesviye ettirecek kadar mürûvvet ve merhamet âsârı göstermişti.

Bir müddetten beri onun tercüme-i hâlime müteallik malûmat almak için bahaneler icat ettiğine dikkat etmeye başlamıştım. Mutadı idi, maruzat ile meşgul olurken bir aralık kâğıtları hafifçe iter, hokkasını kapar, kalemi bırakır ve ben karşısında beklerken sigara içmeyi pek nâzikâne bir iş addetmeyerek sanki bunun için benden

---

100 18 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti ile İtalya arasında imzalanan Uşı (Ouchye) Antlaşması'na göre Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya bırakılmıştır.

müsaade almaya lüzum görürdü ve bu esnada hikâye nakletmekten yahut karşısındakine söz söyletmek için sigarasının devamı müdetince bir sohbet zemini bulurdu.

İlk önce ihtiyat ile, saygı hududunu tecavüz etmemeye dikkat ederek sualler irad ederken sonradan birkaç kere hayatımın muhtelif safahatına müteallik açıktan istizahatta bulundu. Ve bütün sorduklarının ruhu bir merkezde toplaniyordu. Ben yaşılanıp da resmî hayattan çekilmek zamanına erişince nasıl geçinecektim. İşitmişti ki hayatımın büyük bir kısmı ecnebi müesseselerde geçtiğinden tekaüt hakkımdan pek küçük bir mikyasta müstefid olacaktım. İşitmişti, diyorum, demek oluyor ki buna dair hakkımda başkalarından da malumat almıştı.

Bir gün büsbütün açığa vurdu:

“Başkâtip bey” dedi; “başmâbeyinci tekaüt olursa yüksekçe bir maaş alacakmış, sizin tekaüt maaşınız ise pek az bir miktardan ibaret kalacakmış...”

Devam etmedi. Ben ona mukabil:

“Zât-ı şâhânenizin hakkımda bu suretle de takayyüt ibrazburymuş olmalarına arz-ı şükran ederim” dedikten sonra, daha yavaş bir sesle:

“Endişe buyurulmasın, ben uzun yıllar hizmet-i şâhânenize vakf-ı hayat etmek isterim, fakat ne olsa Cenab-ı Hak rezzâk-ı âlemdir” diye ilâve ettim. Ve bu tarzda muhavere bununla bitmiş oldu. Muhavere bitmiş oldu ama onun zihninde mevcut olan ilişik silinmiş olmadı.

Sait Paşa seleflerine imtisal etmek istemeyerek saray ziyaretlerini fasılalı yapar ve yemek için de itizar ederdi. Onun muayyen günleri yoktu, lüzum olursa hünkâr tarafından davet edilmeye intizar ederdi.

Ben bir müddetten beri karaciğerimin tehditlerini hissediyordum. Saray hayatımın üzüntülerinden ve ağır yemeklerinden, fazla olarak memleketin türlü müşkilât içinde çırpinması endişelerinden tevelli ettiğinde şüphe olmayan bu âraz hakkında dost tabiplerden, bilhassa ara sıra hünkâri gören ve onun mesâne rahatsızlığına dair vesâyada bulunan Cemil Paşa<sup>101</sup> da anlattım. Cemil Paşa benim

101 Cemil Topuzlu (1868-1958). Türkiye'de modern cerrahının kurucusu kabul edilen operatör hekim ve İstanbul şehremini. 1912 ve 1919 yıllarında iki defa İstanbul şehremini olmuş ve şehrle Avrupâ bir çehre kazandırmak için ilginç teşebbüslerde bulunmuştur. 80 Yıllık Hâtıralarım (İstanbul 1951) adlı önemli bir eseri vardır.

pek sevdiğim ve iktidarından başka ahlâkına da hayran olduğum samimi bir dost idi, onun da bana muhib olduğundan emin idim. Beni muayene etti ve kendisinden beklenecek açık bir lisanla:

“Azizim,” dedi; “evvelâ birtakım tedbirlere müracaat etmeli...”

Bu tedâbiri anlattı:

“Ancak öyle zannediyorum ki en emin ve salim çare er geç tâakkuk edecek lüzum üzerine bir ameliyat yapmak olacaktır.”

Ben cerrahların pek kolaylıkla ameliyata münhemik olduklarına kanaatle bu ikinci mütalâaya ehemmiyet vermedim, fakat tenbihatin tedbirlere taalluk eden kısmına sadakatle tebâiyet eder oldum. Bu cümleden olarak bir gün gene karaciğerimin tehdidini hissederek, hafif bir perhiz yemeğinden sonra yatak odasına çekildim ve belki hünkâr isterse vakit kaybetmeksızın hazır bulunmak üzere soyunmadan yatağıma arka üstü uzandım. Lüzum olmadıkça beni aramamaları için odacılara da tenbih etmiştim.

Galiba uyumuş olacağım, epeyce bir zaman geçmiş olacak, belki iki saat, iyi bilmiyorum, fakat oldukça dalgın ve derin bir uykuya arasında kapıya vurulduğunu duydum. Doğrularak:

“Giriniz!...” dedim. Kapı açıldı ve hayretle gördüm ki içeriye giren İkinci Mâbeynî Tevfik Bey'dir. Onun böyle yatak odama kadar gelmesi birinci defa vâki oluyordu ve elbette bunun pek müstesna bir sebebi olmaliydi.

Büsbütün doğruldum ve yataktan fırlamaya teşebbüs ettim, o malûm olan zarif evzâıyla buna mâni olarak bir iskemle çekti ve yatağımin kenarına:

“Müsaade buyurulur mu?” istîzânî ile oturdu.

“Rahatsızsınız, galiba...” dedi. “Şimdi biraz kendinizi iyi hissediyor musunuz?”

Biraz darduktan sonra:

“Size iyi bir haber getiriyorum. Müjdemi isterim, herkesten evvel bunu benden işitmenizi arzu ettim” diye ilâve ederek müteakiben ayağa kalktı ve en süslü temennalarından birini yaparak:

“Tebrik ederim,” dedi; “Âyan oldunuz...”

Bu haberi nasıl telâkki ettim, tarif edemem. Pek iyi bildiğim bir şey varsa o da sevinmediğimdir. Hattâ acaba hünkâr beni hizmetinden çıkarmak arzusu ile mi buna karar vermiştir, ya-hut, daha doğrusu sarayda hizmetim gözlerine batan birtakım

muhaliflerin sanasıyla böyle bir neticeye mi varılmıştır diye birden zihnime birçok şüpheler üşüştü; ve bön bön Tevfik Bey'in yüzüne baktım.

O bana tafsilât verdi ve tafsilâti dinledikçe bu şüpheler sırasıyla zâil oldu.

Cereyan eden hâli, Tevfik Bey'den alınan tafsilât üzerine şöyle telhis edeyim:

Hünkâr ara sıra benden ona da bahseder ve ihtiyarlığında tekaüt maaşımla geçinemeyeceğimden eseflenirmiştir. Demek, ne zamandan beri zihninde hallolunacak bir mesele varmış. Bu gün sabahleyin Âyan'dan Sami Paşa'nın –ki bir aralık Zaptiye Nezareti'nde bulunmuş iken sonradan Suriye vilayetine tayin edilmişti– vefatı haberini almış ve bu suretle Âyan'da bir yerin inhilâline vâkif olunca Tevfik Bey'i celb ederek:

"Acaba başkâtibi Âyan'lığa tayin etsek nasıl olur?" diye sormuş. Tevfik Bey bana pek dost olduğundan bittabi buna: "Pek munasip olur!" diye mukâbele etmiş.

Bu muvafakat cevabını alınca hünkâr:

"Öyle ise sadrazamı davet ediniz de onun reyine müracaat edelim!" demiş. Sait Paşa gelince hünkârin bu mütalâasına hemen iştirak etmiş ve bu suretle başlayan istizah ve izah Tevfik Bey vasıtasıyla devam etmiş, hünkârin bir sualine cevaben:

"Âyan nasb ve tayini Kanun-ı Esasî muktezasınca hukuk-ı hükümranîdendir. Ve Âyanlıkla beraber Mâbeyn başkitâbetinde devam etmesi de gayet tabiidir, hattâ ben bir vakitler hem Âyan'dan idim, hem Mâbeyn başkâtibi idim" deyince her türlü düşünce ber taraf olmuş.

"Şimdi," dedi Tevfik Bey; "her iş bitti, sadrazam da bu işi hal lettikten sonra Bâbiâli'ye gitti, siz hemen huzura çıkıp teşekkür ediniz..."

Her iş bitti?!..

Bilakis hiç beklenmeyen bir zamanda benim için uzun ve müz'ic bir buhran başlamış oluyordu.

# **SARAY VE ÖTESİ**

**Cilt III**

*(İstanbul, 1941)*



**Arz-ı şükran — Bir dostun sitemle dolu tebriki —  
Lütfi Fikri'nin makalesi — Muhalif matbuatın hücumuna  
mukabil cemiyetin efkârına tercüman olan gazetelerde sükütlü  
— Âyan'da tahlif günü — İsmail Müştak'in odasında —  
Ferit Paşa söz alıyor**

Hemen ertesi gün başladı, bir velvele ki hiçbir zaman hiçbir memuriyet etrafında buna mümasil bir gürültü yapılmamıştır. Ne için? Pek ziyade garabetti hâiz olduğu ve o tarihte haftalarca matbuatta, resmî ve hususi mahafilde günün en mühim meselesini teşkil ettiği için sırasıyla hikâyeye edilmeye läylük olan bu hadiseyi mümkün mertebe icmal ile kaydetmek müناسip olur.

Tevfik Bey'den haberi alır almaz bittiği ilk yapılacak iş huzura çıkmak ve arz-ı şükran etmek oldu. Bu vazifeyi en muvafık şekilde yaptım, hünkâr tahminen şöyle dedi:

“Sizin hizmetlerinizi daima takdir ederim ve buna karşı yed-i iktidarımızda olan bir vasıta ile mukabele etmek isterdim. Cenab-ı Hak hayırlı etsin.”

Hayır!.. Bu kelime aynen hatırlımda kalmıştı ve sonradan bunu tahattur ettikçe hep acı acı güldüm. Huzurdan çıkışınca dış sofada bekleyen beyler –hünkârin hususi hizmetinde bulunan ve bendegân denilen zevat için beyler tabiri kullanılırdı– musahipler, daha sonra kâtip beyler, –hattâ sarayda her köşeye yayılan haberden dolayı bekçiler, odacılar tebrik ettiler; bu muhitte ne kadar muhabbet kazandığımı bu vesile ile de şahit olunca vicdanı bir inbisat duydum; fakat bunun yanında müstesna olarak tek tük eğri bakanlar, hattâ küçük bir kelimeli diriğ edenlere de dikkat etmemiş değildim, bunu da gayet beşerî bularak aldırmaksızın öte tarafa geçtim.

O gün böyle geçiyordu, akşamı yakın bir saatte bir telefon oldu. Bana pek yakın olan bir dost soruyordu:

“Güzel bir haber aldık, sahih midir?...”

Hayret ettim, haber, saray duvarlarını aşarak etrafa da yayılmıştı.  
Ne çabuk?..

“Evet!” diye cevap verince:

“Tebrik ederim” diye mukâbele olundu. Bu dost benden Âyan olmak için evvelce tavassut rica etmişti ve bittabi böyle bir meselede tavassutuma imkân olmadığından uzun uzun sebepler ta’dadiyla itizâr etmiştim. Şu: “Tebrik ederim!” cümlesinin içinde: “Dostlarınız için yapamadığınız bir şeyi kendiniz için yapmışsınız, ne güzel!..” sitemi saklanamamış gibiydi.

Yüreğimde ufak bir burkuluşla telefonu kapadım. Ertesi gün sabahleyin sarayda odama gelip de evrak-ı havadise bir göz atınca en evvel gözüme çarpan Lütfî Fikri’nin: “Yangından Mal mı Kaçıyoruz?..” serlevhâl bir makalesi oldu.

Lütfî Fikri<sup>1</sup> zekâsına, talâkatine, hal ve tavrına genç yaşıdan beri takdirkâr olduğum bir dost idi; aynı zamanda benim köy komşumdu, her vesile ile onunla buluşur, görüşürdüm ve birçok birleşilen noktalara mukabil siyaset zemininde ihtilâf noktaları da olduğundan görüşülen şeylerde münakaşa vesileleri de eksik değildi. Bu ihtilâf ne onun bana, ne benim ona karşı takdir hislerimize halel vermezdi. Fakat fitraten muhalifti. Yalnız İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne, onun icraatına, mensubînine karşı değil, iktidar makamında, idare mevkîinde kim ve ne bulunursa bulunsun ona karşı muhalifti; ancak bu muhalefet neticesiyedir ki beyanındaki talâkate, kalemindeki şiddette bir inkişaf gelirdi. Makalesinde şahsîma karşı tek bir kelime, küçük bir ima yoktu, bütün hücumu Âyan’dâ bir inhilâl vukua gelince hemen yangından mal kaçırırcasına İttihat ve Terakki’nin istical göstererek oraya bir mensubunu geçirmiş olmasına tevcih ediyor, yani bu tayinin Cemiyet tarafından tertip edilmiş bir oyun olduğuuna hüküm veriliyordu. Ben makaleyi okuyunca bir şüpheye düştüm, ilk günü bana telefonla hakikati soran zat da Lütfî Fikri’nin pek yakın dostu, köy komşusu ve hemdemî idi; bu yazı onun telkini neticesiyedir diye hüküm verdim; fakat böyle bir telkine lüzum da yoktu, mademki Cemiyet’e hücum

1 Lütfî Fikri (1872-1934). Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın "Münevveran Takımı"nın önde gelen isimlerinden. Nisan 1911'den itibaren yayımlamaya başladığı *Tanzimat* adlı gazetesi ve kapandıkça başka adlarla çarkıldığı diğer gazetelerle İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına karşı amansız bir mücadele vermesiyle tanınmıştır. *Osmanlı Tarih-i Siyasî* (1329), *Meşrutiyet* ve *Cumhuriyet* (1339) ve *Hakk-ı Müdafaâa* (1933) adlı eserleri vardır.

icin bir vesile zuhur etmisir; o hicbir telkini beklemeksiz yalmaz mizacinin zaptolunamayan hamlesine tebayette hucum edecekten ve iste oyle yapmisit. Bundan dolayı kendisine karşı hicbir infial duymadim, duymadim ama bu makale bir işaret makamına kaim oldu. O günden başladığ, bütün muhalif matbuat bu meseleyi tutturdu, hattâ başmakalelerine kadar mevzu teşkil eden bu Âyan'a tayin işi her defasında sahasını biraz daha genişleterek, azîm bir esas meselesi oldu, oyle ki haftalarca her iş unutuldu, memleketin içinde yalmaz çalkanan bu mesele oldu.

Sebebi?...

Bu sebebi anlatabilmek için izah etmeliyim. Muhalif matbuatin hucumuna mukabil Cemiyet'in efkârına tercüman olan matbuatta hicbir mukâbele yoktu. Sükût ile geçiştiriliyor. Sükût etmeyen telefondu. Sırasıyla Ahmet Rıza'dan, Talât'tan, şundan bundan sorular oldu ve sarahaten anlaşılıyordu ki kendilerinden rey alınmaksızın Âyan azalığına tayin edilişimden Cemiyet'te pek nâhoş bir tesir hâsil olmuştur ve kanaat hâsil etmek lâzım geliyordu ki bu suretle hem muhalifleri kıskırtmış, hem Cemiyet refiklerini güçendirmiş oluyordum. Nasıl ispat etmeliydi ki bunda bana terettüp eden bir mesuliyet yoktu, şeklen Cemiyet'e karşı bir noksan var ise benden sâdir olmuş değildi.

Bunu izah etmek ancak yüz yüze gelmekle mümkün olabilirdi. Yalmaz bana pek muhib olan, benden de aynı hisle karşılanan Talât'a telefonda kısaca:

"Hakkında bir huküm vermeden evvel sadrazamdan ve Tevfik Bey'den cereyân-ı hâle dair malumat alınız!" dedim.

Asıl iş Âyan'da körüklenmiş oldu.

Benim tahlif için Âyan'da ispat-ı vücut etmekliğime lüzum vardı. Tayin edilen günde, hemen nasibi takip eden ilk günlerden birinde kalktim; ve süklüm püklüm, hadisenin ilk tezahürlerinden gelen bir ürkme, bir örperme hissiyle Fındıklı Sarayı'nın<sup>2</sup> Âyan Dairesi'ne ve orada küçük yaşıdan beri bana pek samimi dost olan başkâtibin, İsmail Müştak'ın<sup>3</sup> odasına girdim.

<sup>2</sup> Bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin merkez binası.

<sup>3</sup> İsmail Müştak Mayakon (1882-1938). II. Meşrutiyet devrinin tanınmış gazeteci ve bürokratlarından. Şeyh Sait isyancı sırasında tutuklanmış, İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış ve beraat etmiş; Cumhuriyet'ten sonra milletvekili seçilmiş ve Atatürk'ün "sofra müdafımları" arasına katılmıştır.

O, ne zaman beni görse, yahut sık sık sarayda odamda vukua gelen ziyaretlerinde muhabbetinin daima taşkin bürhanlarını verirken o gün beni odasında görünce biraz şaşırılmış, ne yapmak, nasıl davranış lâzım geleceğine karar verememiş bir halde kaldı; sanki tehiri mümkün olmayacak kağıtlarını karıştırmakla, oradan oraya koşuşmakla vakit geçirdi. Nihayet içtima salonuna davet edildim, bütün Âyan –galiba hiç eksik yoktu– hazır idiler.

Tahlif için kürsüye davet edildim, elime tahlif ibaresini muhtevi kâğıdı verdiler. Böyle ahvalde asabıma pek hâkim olurken, galiba matbuatta başlayan neşriyattan, telefonda cereyan eden istizahattan bozulmuş sinirlerimle zor işitilen bir sesle ve bulanık gözlerle tahlif varakasını okudum; reis nazikâne bir kısa cümle ile heyet nâmına beni tebrik etti. Ben kürsüden inerek sol tarafta son yerlerden birinde –eskiler buna saff-1 niâl<sup>4</sup> derlerdi– oturdum.

İşte artık Âyan olmuştu; tahlif edilmiş, tebrik olunmuş, yerime geçmiştim. Hünkâr mutmain olabilirdi, başkâtibinin istikbalini temin etmiş oluyordu. Elbette ben de müsterih olabilirdim.

Heyhat!... Mukadderata kim hâkim olabilir? Vukuatın cereyanını kim idare edebilmek iddiasında bulunabilir?.. Ben henüz oturmuş, henüz etrafta ekserisini tanıdığım Âyan refiklerime bakmaya başlamıştım ki karşısında Ferit Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa'yı gördüm. İkisinin arasında ufak bir mükâleme vardı. Ferit Paşa ayağa kalkarak söz istedi ve reis:

“Buyurunuz!..” deyince başladı.

Uzunca bir hitabe!.. Hakkında beni tatyib edecek mahiyette birkaç sözden sonra meseleyi hukukî bir zemine koydu; Âyan azalığı ile Mâbeyn başkâtibinin aynı zat üzerinde toplanamayacağına dair bir esas meselesi...

Ferit Paşa'nın bu hitabesi bir mühim ve uzun münakaşanın mukaddemesini teşkil ediyordu. Cereyan edecek müzakerede hazır bulunmaya müناسip nazarıyla bakmadım, yavaşça yerimden kalkarak, Âyan'ı müdavele-i efkârda serbest bırakmak için oradan sıviştüm; saraya döndüm.

Âyan'da ilk ve son günüm bu oldu.

---

<sup>4</sup> Pabuçluk.

**En meşhur adam — Çekiçle örs arasında —  
Ne karar vermeli idi? — Ahmet Rıza Bey'in evinde bir içtima  
— Talât'ın sitemi — Saray sigaraları — Barışıyoruz —  
Verilen söz**

Memleketin en meşhur adamı ben oluyordum; Âyan ile sadrazam, matbuat ile Mebusan, muvafik muhalif herkes benimle, daha doğrusu, şahsimla değil, ismimin etrafında deveran eden bir esas meşesiyle, iki vazifenin içtima edip edemeyeceği sualiyle meşgul idi; ve bittabi bunun hakkında bütün kalemler durmadan işlerken, sahifelerle yazılar yazılır, saatlerce nutuklar irad edilirken bu kasırganın merkez noktasını ben teşkil ediyordum. Asıl dikkate şayan cihet sadrazamın nokta-i nazarında ısrarı ile Âyan azasını arkasında sürükleyen zevatın savleti idi ve ben bu iki kuvvetin arasında, örsle çekiç arasında kalmış vaziyette idim; öyle ki çekiç örse her inişte darbesinin aksi sınırlarımde, daha fenaşı, günden güne artan karaciğerin sancıyan hastalığında hükmünü icra ediyordu; herkes görüyordu elbette, fakat herkesten ziyade ben görüyordum ki mânen ve cismen hasta idim.

Hünkâr, ses çıkarmıyor, başıma öyle bir iş açtığını mahcup duzuordu, dostlar bir kelime söylemeye cesaret edemiyordu, yalnız sadrazam saraya her gelişinde bana hukukî, nazarî ders verircesine kendi ictihadını anlatıyor ve beni mukavemetle davet ediyordu.

Mukavemet? Bu ne kadar sürebildirdi? Üç hafta, beş hafta... Nihayet bir karar almalydi, fakat nasıl? İki vazifeden birini terk ederek... Hangisini? İkisinde de hünkârı gücendirmek, hususıyla sadrazamı mağlûp mevkiiye koyarak kırmak tehlikesi vardı. Buna karar vermek pek zordu, fakat daha zor olan bu garip vaziyeti devam ettirmekti.

Nihayet, vukuat alınacak kararı bana telkin etti.

Bir gün Ahmet Rıza'dan telefon oldu, beni o akşam için yemekten sonra evine davet ediyordu. Bu davetle mesele arasında bir irtibat olacağına hükmederek hemen icabet ettim. Ahmet Rıza yalnız değildi: Talât, Hacı Âdil, Hayri; belki iki üç firma azası daha... Onlar yemek yemişler, kahve ve sigaralarını içmekte idiler. Ben yemeğe davet edilmemiştim, bundan istidlâl etmek lâzım geliyordu ki benden evvel kendi aralarında görüşmek istemişlerdi.

Talât derhal başladı. Zaten diğerleri bu mücalese esnasında hep sustular. Söylesen yalnız Talât'la ben kaldık. Hemen dedi ki:

“Azizim, senin Âyan olduğun haberini alır almaz beynimden vurulmuşa döndüm. Bu, nasıl oldu? Nasıl oldu da bizlerden gizlendi?..”

Anlaşılıyordu ki sorguya çekiliyordum:

“Sizden rica etmiştim, sadrazamdan ve Tevfik Bey'den izahat almanızı söylemiştim. Onlar cereyân-i hâli benden iyi bilirler.”

“Evet,” dedi; “fakat bir kere de sizi dinleyelim.”

Anlattım. Hep, maznunun ifadesini dikkatle dinleyen hakimler ciddiyetiyle sükût ederek dinliyorlardı. Ben bitirince Talât ayağa kalktı ve tabakama elini uzatarak:

“Hele şu saray sigaralarından içelim!” dedi. Gene alaya başlıyordu, anlaşıldı ki, hiddeti geçiyordu. İlâve etti:

“Evet, sadrazamla Tevfik Bey de böyle söylemişler. Şimdi?...”

Düşündü ve güllerék:

“Şimdi ne yapacağız?..”

Ben biraz sinirlerime mağlûp olarak ayağa kalktım:

“Siz,” dedim; “haber alır almaz beyinizden vurulmuşa dönmüşsünüz. O günden sonra da ben, her saat biraz daha şiddetini artıran bir buhran içinde kıvrıyorum. Öyle bir berzah içinde ki arasından nasıl sıyrılmak lâzım geleceğine karar vermek imkâni yok. Bu kararı ben alamıyorum. Onu siz bana telkin ediniz. Ben bu iki vazifeden birini, hattâ ikisini hemen terketmeye准备了。”

Bunu ciddiyetinden şüphe edilemeyecek bir şiddet-i lisانla söyledikten sonra galiba kendi itikad-ı vicdanımı tefsir ederek yavaş sesle ilâve ettim:

“Er-rizku alellah!...”

Talât gene güldü:

“Oo!..” dedi; “Halit Ziya Bey mutekit olmuş!..”

“Daima!..” diye cevap verdim ve anladım ki Talât'la barışmışız. Gezindi, saray sigaralarından bir tane daha aldı, etrafına, daha ziyyade Ahmet Rıza'ya baktı; sonra pek ciddi, bana söyledi:

“Ne birinden, ne ötekinden. Hele ikisinden? Ne münasebet? Düşmanlara bir muzafferiyet vermek hiç işimize gelmez. Bakalım, elbette bir tesviye sureti bulacağız.”

Bana ait mesele burada kesilmiş oldu. Ondan sonra şuradan buradan bahse geçildi. Herkesin neşesi yerine gelmişti. Ben yalnız

karaciğerimin hain tehditlerini duyuyordum. Sait Paşa'dan bahsolundu. Talât onun mukavemetine, keskin zekâsına, yıpranmamış azmine hayran idi. Hattâ bir aralık:

“Böyle bir sadrazamla çalışmak ne büyük bir zevktir!..” dedi.  
Anladım ki Heyet-i Vükelâ'ya girmek için hevesi vardır.

Nihayet onları yalnız bırakmak müناسip olacağına hükmettim. Müsaade istedim. Ahmet Rıza ile Talât beni teşyi ettiler. Talât kapıya kadar geldi:

“Halit Ziya Bey,” dedi; “bizden bir haber almadıkça yerinizden kırıdanmayacaksınız, bunu bana vaat ediniz!..” dedi.

Ben biraz coştum, dedim ki:

“Talât Bey, sizi pek çok severim, sizin temsil ettiğiniz akideye de pek ziyade merbutum. Lâkin ben sarayda etrafın husumetleriyle muhatum. Aynıyla Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne dikilen, her türlü rüzgârlara maruz, bakımsız, desteksiz bir ağaç gibi...”

O, hemen cevap verdi:

“Fakat biz saraya dikilen ağacın kendiliğinden meyva verdiğine şahidiz” dedi. Ve ilâve ederek tekrar sordu:

“Vaat ediyor musunuz?”

“Evet!” dedim ve ayrıldım.

İki üç gün sonra Ahmet Rıza bana geldi ve hulâsaten şunu söyledi:

“Karar verdik, sadrazamın ve Sait Halim<sup>5</sup>’in muvafakatleri de alındı, [Sait Halim firka reisi bulunuyordu] zamanı gelince hünkârdan da müsaade alacağız. Siz Mâbeyn başkitâbetinden istifa edeceksiniz; fakat hünkâr, yerinize bir başkasını intihap edinceye kadar sizin gene bu memuriyeti idare etmenizi Âyan’dan isteyecek. Bu müddet zarfında Âyan içtimalarına devam etmeyeceksiniz.

Dinledim, bu bir campromis [idare-i maslahat için kabul edilen suret-i tesviye] idi. Dilimin ucuna kadar geldi, fakat evvelce de kendimi zaptetmiştim, gene kendi davama asılıyor görünmemek için Ahmet Rıza'ya karşı sustum.

<sup>5</sup> Sait Halim Paşa (1863-1921). 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra 1917'de Talât Paşa'nın sadaretine kadar sadrazamlık yaptı. Mütareke sırasında Ermeni tehirci ile suçlanarak Malta'ya sürüldü; tahliye edildikten sonra Avrupa'ya gitti. Roma'da bir Ermeni komitacı tarafından öldürülündü. En ünlü eseri *Buhranlarımız* (1919) adıyla, diğer bir eseri de *İslâm'da Teşkilât-ı Siyasiye* (1924) adıyla Mehmet Âkif tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Sait Paşa hep davasını ispat için vaktiyle kendisinin Âyan'dan olmakla beraber Abdülhamit'in başkâtilığını uhdesinde cem ettiğinden bahsediyordu. Buna:

“Eski hikâye!” diyorlardı. Bunun pek yenişi de vardı, o hiç kimse aklına gelmiyordu.

Abdülhamit'in son yıllarından başlayarak Sultan Reşat'ın ilk aylarına kadar Nuri Bey hem Âyan'dan idi, hem Hazine-i Hassa nâzırıyordu. Şu halde?

Buna da:

“Bâtil makîsü'n-aleyh<sup>6</sup> olmaz” derlerdi elbette.

O gün eve avdetimde meseleyi refikama bütün tafsilâtı ve ihtimalâtı ile hikâye ettim. Onun isabet-i muhakemesine son derece emin idim. Ve böyle hayatı bir meselede hayat ortağının reyini almak gayet tabîî idi.

İkimiz bir noktada ittifak ettik. Hemen yazı odama çekildim ve kararın neticesini ihtiva eden müsveddeyi yazdım.

## 75

### Kararın tatbiki — Talât'a vaadimi tuttum — Tasvip ve tebrik — Sabit Bey'in tavassutu — Şeyh Sa'dî'nin bir kîtası — Beşinci Mehmet'in tezkeresi

Bir kere esasa karar verdikten sonra azîm bir inşirah duydum, şimdi artık kararın tatbiki suretini düşünmeliydi. Sırtımdan büyük bir kaya parçasını atınca onu takip edecek harekâti büyük bir hiffetle yapmaya başladım. Her işten evvel Talât'a verilen vaade hulf etmemek, sadrazamı gücendirmemek lâzımdı. Hünkâra ait olan cihet için hepsinden evvel karar vermiştim, o bana kolay görünüyordu. Pek iyi anlaşıliyordu ki lütuf yüzünden kahir şeklini almış olan bu müzezbəb işten kurtulmak için onda da bir ihtiyaç vardı. Diğerleri için doğrudan doğruya harekete geçmek cesaretini bulamadım. Birisini tavsit etmeliydi. İlk hatırlıma Hayri Bey geldi. Onun ahlâkinin salâbetine, muhakemesinin rezanetine birçok ahvalde şahit olmuştu. Az söyler, daima uzun düşünür, harekete geçmek için acele etmez, fakat faaliyete başlayınca ağır yürüyor zannedilmesine rağmen

6 “Asilsız bir şey üzerine sağlam bir fikir oturtulamaz.”

çok iş çıkarır, pek ciddi, pek vakur bir zât idi. Onunla pek anlaşmış, pek sevişmişistik. Onu tahattur edince artık tereddüde mahal yoktu, yalnız o zaman pek mahdut ve ancak bazı devaire münhasır olan telefon şebekesinden istifade ederek kendisini ele geçirmek lâzımdı. Nihayet epeyce uzun bir müddet uğraştıktan sonra bu müyesser oldu. Mülâkat istedim. Derhal: "Ben şimdi saraya gelirim!" dedi.

Karşı karşıya oturduk. Tahminen kararımı söyle telhis ettim: "O gece siz de hazırlınız. Ertesi gün Ahmet Rıza bana bulunan tesviye suretini söyledi. Bunu ben izzetinefse muvafik bulmuyorum ve Âyan'a karşı Âyan tarihinde birinci defa olarak vukua gelecek bir feragatle oradan istifaya karar veriyorum. İstikbal için bir emniyet hücceti demek olan Âyan'lıktan istifa ederek türlü tehlike ihtimalerine maruz olan Mâbeyn başkitâbetini muhafaza etmek belki bir cinnettir, fakat ben bunu pek güzel buluyorum. Hususyla hünkâr başkâtibe bir iyilik yapmış olmak için onu Âyan'a geçirmiş iken kendi hizmetini terkedip de öte tarafa geçmek o derece büyük bir küfran olur ki ben bunu yapamam. O gece veda ederken Talât'a vaad ettim, ona haber vermeden bir harekette bulunmayacağım. İşte bu vaade tebâiyet ederek sizin tavassutunuza müracaat ediyorum. Bu kararımı kendisine bildirerek muvafakatını alır misiniz? Bir de ondan rica ederim sadrazamı bu surete imale etsin. Sadrazamın bu meßeleden bir istifa neticesi çıkarmasından da korkuyorum. Benim nâmîma bir vükelâ buhranı bir fecia olur. Artık bu dava böylelikle kapansın. Hünkâra ait olan işi bana bırakın. Bana bu lütfu yapar misiniz? Ve bu kararı tasvip eder misiniz? Hâsil olacak neticeyi de bana bildir misiniz ki ben de hemen istifayı takdim edeyim?.."

Hayri Bey düşündü ve kararımı sade tasvip değil, beni tebrik etti. O gün büsbütün intizar içinde geçti. Bu müddet zarfında ben epeyce uzun olan istifanameyi tebyiz ettim ve gelecek haberi bekledim. Haber ancak akşam üzeri geldi. Talât bu kararı pek muvafik bulmuş, sadrazama anlatmış. Vâkia ondan tasvip cevabı alamamışsa da herhalde bir istizan yapılmış olmuş. O halde hemen hünkârı ikna etmeli imiş...

Böyle zamanlarda esvapçıbaşı Sabit Bey imdadımıza yetişirdi. O pek hüsn-i ahlâk sahibi, herkese müfid olmak isteyen, tahsil görmüş, saray hayatında zekâsı keskinleşmiş bir zât idi ki bütün etrafa kendisini sevdirmiştir. Hünkâr veliahtlık zamanında, saltnata geçince ona Mâbeyn başkitâbetini vaad etmiş iken cülûsunu

müteakip saraya hükûmet tarafından bir başkâtip gelişine münkesir olması ve gelene karşı bir kin duyması pek beserî iken, hattâ iki üç defa kendisini kıracak şeyler yaptığıma da vâkif olmakla beraber hiçbir zaman bana bir infial gösterdiğini fark etmedim. Mamafih bu vesileyle onu bir kere daha denemiş olmak için birden kararımı söylemedi. Dedim ki:

“Sabit Bey! Sizden bir muavenet bekliyorum. Benim şu Âyan meselesini bütün tafsilâıyla biliyorsunuz. Zât-ı şâhâne pek üzüldü, bundan vesile bularak Sait Paşa belki istifaya kadar gidecek, yeniden, bu müşkül zamanda bir vükelâ buhranı daha zuhur edecek. Hele ben hasta oldum, her gün sancılarla kıvraniyorum. Artık bu işe bir nihayet vermek iki vazifeden birinden çekilmek lâzımdır.”

O dinledi.

“Pek doğru düşünüyorsunuz ve pek iyi şeyler söyleşiyorsunuz” dedi. [Saray mensupları konuşuyorsunuz yerine söyleşiyorsunuz derlerdi].

Sonra, pek samimi ve Âyan’dan çekileceğime ihtimal vermeyerek ilâve etti:

“Siz padişaha, saraya pek lâzımsınız, buradan çekilmek hünkârı çok mahzun edecektir. Vâkia...”

Aşağısı malûm idi, ben cevap verdim:

“Hayır, öyle değil, Âyan’dan istifa edeceğim. İşte istifaname... Bunu hünkâra takdim ediniz. İcâb edecek yolda idare-i lisan ederek kabul ettiriniz. Ben hemen şimdi eve gidiyorum, zaten ıztırapтан duracak halde değilim. Siz hünkâra arzederken ben sarayda bulunmuş olmayıyım.”

Pek sarîh bir memnuniyetle Sabit Bey:

“Tebrik ederim. Pek güzel bir karar almışsınız. Hünkâr sizin bu fedakârâne kararınızdan pek ziyade memnun olacak ve sizi bir kat daha takdir edecektir” dedi.

Mukâbele ettim:

“Ben çok mütevekkil ve inayet-i Rabbaniye’ye çok mutekit bir adamım. Buna istifamamemde de işaret ettim.”

Sonra biraz durarak ilâve ettim:

“Bakınız, size çocukluğumdan hatırlımda kalan Şeyh Sa'dî'nin bir kî'asımı okuyayım:

Ey kerîmî ki ez hîzâne-i gayb

Gebr ü tersâ vazife hor dârî

Dostanrâ hûcâ künî mahrûm  
Tü ki bâ düşmenân nazar dârî”<sup>7</sup>  
Dikkatle dinledi.

“Rica ederim dedi: Bunu bana yazınız. Hünkâra göstereyim.”  
Yazdım, verdim.

Ertesi gün sabahleyin, evde Tevfik Bey'in geldiğini haber verdiler. Elinde pembe bir kâğıt vardı. Bunu bana uzattı, hünkârin Tevfik Bey'e hitaben kendi hattıyla ve imzasıyla bir tezkeresi:

Serkâtîp beyin hânesine gidip şu vechile ifade-i meram olunması ve sadrazam paşa kendilerinin gitmesi; mîr-i mumâileyh, kendi-sine ait olan ahvâle kesb-i vukuf edeceğî müstağni anî'l-beyandır. Eltâf-ı ilâhiye väsidir. Teessûr nâbecâdîr. Hanîma, kerîmesine selâm ederim. Beyân-ı hâle müsaraat olundu.

329 Şevval 24  
Mehmet Reşat

Tevfik Bey beni tebrik ve tesliye ederek kâğıdı bana bıraktı. Onu bir yadigar olarak muhafaza ediyorum.

Mutat hilâfîna olarak Âyan'ın bunu takip eden ilk celsesinde uzun istifaname okundu. Heyet bunu sükût ve hayretle dinlemiş. İstifaname Âyan zabıtnamelerinde aynen münderîctir.

Herhalde iş bitmiş oldu, ancak karaciğer buhranı bitmedi.

## 76

Fırtınanın dini — Bir gece buhranı —  
Çar İstanbul'a mı gelecek? — Çar ve Almanya imparatoru —  
Beylerbeyi Sarayı'nda hazırlıklar — Yıldız Sarayı

Haftalarca bütün memlekette çalkanarak, bütün matbuati, hattâ Türkçeden başka intișar eden evrâk-ı havadise kadar doldurulan şu Âyan meselesi, birdenbire, istifayı müteakip derin bir sükûta terk-i mevki etti; o tarihten sonra buna dair hiç kimseden tek bir kelime iştilmedi. Hattâ hünkâr, hattâ sadrazam ve firka erkânı bundan bahsetmedi, artık kasırga geçmiş, birden havaya rakid ve sakin bir

7 “Ey gizli hazinesinden kerem sahibi olan; ateşperest ve kâfirlere bile rizik veren (Allah); sen düşmanlarını bile gözetirken dostlarımı nasıl mahrum edersin!”

nefes yayılarak dava unutulmuş oldu. Bundan belki bir buhran-ı vükelâ zuhur edecek, belki İtihat ve Terakki sukat edecek ümidi besleyenler de o emelin tahakkukunu başka bir fırsatı ta'lik ederek gene mutat olan zeminde muhalefet tezahürlerine devam ettiler. Artık her iş öteden beri alışılmış olan cereyanını takibe koyuldu. Yalnız bir yandan ahvâl-i dâhiliyenin şurişe dönmek istidâ, başlarında Nâzım Paşa'nın bulunduğuna dair sözler işitilen muhalif zabitlerden müteşekkîl Halâskâran Cemiyeti'nin günden güne artan tehdidi, bir yandan da Balkanlar barut fışısının patlaması ihtimali sadrazamın bir vesile bulup istifa etmesi ihtimalini göz önünde bulunduruyordu. Zaten Sait Paşa kolay kolay nokta-i nazarını değiştiir, kendisini herhangi bir münakaşada mağlûp mevkîinde görmeye rıza gösterir bir fitratta değildi; bu istifa meselesi içinde bana bir itirazda bulunmadı, lâkin elbette kendisinin içtihadına tercüman olan, pek zengin irfan sermayesiyle mücehhez güzide bir sahib-i kalem evsafına da malik bulunan büyük oğlu Ali Namık Bey Fransızca bir makale neşrederek bunda babasının nokta-i nazarını müdafaa etti ve bana da istifa kararından dolayı nazikâne sitemlerde bulundu. Her halde iş bitmiş demekti.

Bana gelince: Ben büyük bir hastalıktan çıkışmış gibiydim, lâkin diğer bir hastalık, karaciğer hastalığı hemen her gün sinsi sinsi başlayan ve saatlerce kıvrandıran sancılarla beni hırpalıyordu. Saray hayatının müz'ic üzüntüleri ve burada mevkîin icabatından olarak bana teveccûh eden kinlerin, hasetlerin, iftiraların ardi arası gelmeyen savletleri bende hiç neşe bırakmamıştı, bunlar günden güne beni siyah bir adam haline getiriyordu; sonra buna inzimam eden Âyan meselesinin buhranı gösteriyordu ki hastalık şiddeti gittikçe mütezayid bir seyir takip ediyordu. Hünkâr bazan doğrudan doğruya, bazan vasıta ile hastalığma dair malûmat alıyordu ve sıkı bir perhiz yaptığıma da vâkif olunca her gün bana Matbah-ı Hümayun'dan odamda ayrıca perhiz yemeği verilmesini emretti; bu suretle Mâbeyn'in umumi sofrasında refiklerimle birlikte yemekte bulunmak cümbüşünden de mahrum kalmış oldum. Nihayet bir gece evde, gece yarısına doğru, müthiş bir buhran başladı. Bunu ben bekliyordum, fakat ne kadar beklenirse beklensin evde büyük bir telâş başladı. Saraya haber vermekten, oradan tabip istemekten çekindik. Ailenin öteden beri çocuklarımızla meşgul olan hususi bir tabibi vardı: Luici Terceman. Ona haber gönderildi. Derhal geldi.

Yapılacak yegâne iş müsekkin şırınga yapmaktı. Bir, iki, belki daha ziyade... Buhran durdu; derin bir uykuya daldım. Ertesi gün gözlerimi açınca Dr. Luici'yi yatağımın yanında nöbet bekliyor buldum.

Bittabi saraya haber verildi ve hemen o gün aralarında Cemil Paşa'nın, Mâbeyn ettibbasından Hayri ve Ahmet Bey'lerin de bulunduğu kalabalık bir müşavere-i tıbbiye neticesiyle karar verildi ki ben uzun bir zaman evde istirahate mahkûmum.

Bu karaciğer hastalığının sonradan bir takım netayıcı oldu ki zaman müsaade eder de sırası gelirse hikâye edeceğim.

• • •

Tarih tamamıyla hatırlımda değil, galiba sarayda tekrar vazifeye başlamak mümkün olunca iki haber aldım:

Bunlardan birincisi Rusya Çarı İkinci Nikolay'ın yaz mevsiminde uzunca bir zaman için İstanbul'a gelmek arzusunu izhar etmiş olmasiydi. Bu, pek müphem, pek ziyyade ihtimalâtâ tâbi bir haberdi.

Tarihte birinci defa olarak vukua gelecek olan bu müsaferet enine boyuna türlü türlü tefsirata müsait bir hadise idi. Çarların İstanbul hakkında âmâli malûm olduğu gibi bu ananevî emelin İkinci Nikolay tarafından şiddetle takip olunduğuna da herkes vâkıftı. Diğer bilinen bir şey daha vardı: İkinci Nikolay ile Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm arasında sıkı dostluk münasebetleri...

Öyle ki iki hükümdar arasında daima hususi bir muhabere cereyan eder ve imparator büyük bir birader sıfatıyla nâsihlik mevkiiine geçerek her vesile ile Çar'a vesâyâda bulunurdu. Kendisi iki kere Abdülhamit'i ziyarete geldiği gibi belki Çar'ın da buna imtisalen yeni padişaha misafir olması fikrini telkin etmişti ve elbette bundan beklenen siyasi bir maksat da olacaktı. Yahut da hiç böyle değildi de Çareviç'in malûm olan muhtel sîhhatinden dolayı İstanbul'da bir müddet ikamet etmek lüzumuna karar verilmişti. Bilvasita haber verilmişti ki Çar ve Çariçe Boğaziçi'ni tercih edeceklerdi.

İkinci Nikolay'ın ahvâl-i hususiyesine dair mevcut malûmat onun lehinde değildi. Esasen ma'lûl olan bu hükümdar şunun bunun, hususuyla zevcesinin telkinatı dairesinde hareket eden yumuşak, uysal, irade-i şahsiyeden mahrum, evhama, bâtil itikadâta tâbi bir adamdı. Kim bilir nasıl bir telkin üzerine izhar olunan bu İstanbul müsafereti belki de öylece kalacaktı; fakat hazır bulunmak lâzımdı. Onların ikameti için en müناسip yer Beylerbeyi Sarayı idi.

Başmâbeynci ile başkâtipten, İkinci Mâbeynci ile Hazine-i Hassa erkânından müteşekkil bir heyet sarayda tetkikat icra etti. Burası müştemilâtiyla beraber Çar'ın ve maiyetinin ikametine elverişli idi. Perdeler, kumaşlar değiştirilmek, münasip şekilde yatak odaları ihzâr olunmak, ufkâ tefek tamirat yapılmak suretiyle, oldukça ağır bir masraf ihtiyacı olunacaktı.

En mühim iş sarayın Şark usulünde hamamlarından başka yeni tarzda bir istihmam odasına ihtiyacı idi. Buna da çare düşünüldü.

Artık misafirlerin ziyareti tafsîlâtı anlaşılıncâ her iş tamam olmuş bulunacaktı.

• • •

#### İkinci haber:

Hünkâr bu yazı Yıldız Sarayı'nda geçirmeye karar vermiş. Bu, daha zor, daha karışık bir iştî. Gene aynı heyet Yıldız'a da giderek her tarafı gezdi. Yalnız Mâbeyn halkı için değil, Harem-i Hümayun için de tertibat almak lâzımdı. Bu ikinci cihet için bir ikinci tetkik esnasında sermusahip ile kadinefendilerin, şehzadelerin başağalarını da beraber almak, onların reyine de mûracaat ederek ona göre karar vermek lâzımdı.

Yıldız Sarayı bir saray değil, çeşit çeşit, kâh mükellef, kâh İstanbul'un iç taraflarında emsaline tesadüf olunan eski konaklar kabilinden sade, hattâ loş ve râtib binalardan mürekkep bir mahalle demekti. Abdülhamit'in kalabalık sarayını istiab eden bu mahallede Sultan Reşat'ın basit sarayı bol bol sıçışabilirdi.

Mesele yerleri tayin etmekten ibaret kaldı, yerler tayin olununca tefriş meselesi Mefruşat İdaresi'ne aitti. Yıldız'da o kadar bol eşya vardı ki bu da hiç zor değildi.

Mâbeyne gelince: Hamidiye Camii'nin karşısında kâin olan ve Büyük Mâbeyn nâmıyla anılan cesîm bina Abdülmecit'ten kalma mükellef bir binadır. Bunun yukarı katı metruk, orta katı erkâna mahsus, alt katı da karanlık, müteaffin, içine girilince yürekleri kasvet basan bir acayip halde idi. Buna sebep de bu alt katın orta kısmının tahta bölmelerle kahve ocaklarına ve odacıların barınmalarına tahsis olunmuş barakalar nevinden inşaata boğulmuş olmasıydı. Her şeyden evvel bunlar kaldırıldı, havaya, ziyâya geniş bir cevelângâh verildi. Eski mâbeyncilere mahsus alçak pencereli, havasız, ziyasız odalar tefrih edildi; velhasıl buraları

binanın o kısmını evvelce görmüş olanları şaşırtacak temiz bir hâle getirildi.

Orta katta hünkâra, erkâna, yâverâna, kâtiplere odalar hazırlandı; koltuk kapısından girilince sol taraftaki dairelerde münasip olanlar için yerler tefrik edildi, telgraf ve telefon merkezi buraya yerleştirildi. Mâbeyn'in umumi sofrası için de gene burada bir mahall-i mahsus ayrıldı. Nöbette kalacak olanlar için yatak odaları ihzar olundu. Başmâbeyn ile başkâtip için de, sarayda gecelerimeleri icap ederse Çit Kasrı'nın müntehasında iki yatak odası yapıldı; neticede her iş yoluna girmiş oldu ve yazın Dolmabahçe'den Yıldız'a naklolundu.

## 77

**Bütün saray jurnallerle dolu idi — Her dolapta, her masanın  
gözünde,hattâ kâselerin, çiçekliklerin içinde bunlardan  
vardı — Kimi okunup şuraya buraya tıkılmış, kimi okunmak  
için zarfı yırtılmaya bile lüzum görülmemiş kâğıtlar...**

Eski Yıldız'la Yeni Yıldız arasında ne büyük bir fark vardı! Dolmabahçe Sarayı hünkâriyla beraber bütün halkını buraya gönderirken onlarla beraber sükûtunu da göndermiş gibi idi. Bir vakitler bütün memleketin kalbgâhi gibi nevi nevi ihtiraslarla, heyecanlarla, ümniyelerle çırınan bu saray şimdi uykuya dalmış gibi idi. Dolmabahçe'nin kapalı ve rüyet ufkı mahdut dairelerinden sonra bu tepede bol güneş ve havaya ve geniş bir manzara dairesine malik olan Yıldız bütün mebanisiyle, bahçeleriyle, Ortaköy'e kadar akan ormanlığıyla her köşesi ayrı bir cazibe ile bir sayfiye kadar müferrih idi; kuşın bir tür'lü ısitlamayan, içinde daima omuzlar kalkık, öksürükle, aksırıkla dolaşılan, yazın sabahтан akşamaya kadar civil civil güneşle nefes alı-nacak bir köşecığın inşirah lütfunu esirgeyen Dolmabahçe'den sonra, Yıldız herkeste bir bezaret, hayattan istifadeye bir heves uyandırmış oldu, sanki Aksaray'ın kuytu, basık bir mahallesinde bir hazin kişi geçirdikten sonra birdenbire Yakacık yahut Çamlıca tepesinde yazılığa çıkışivermiş bir aile sevinciyle en yukarıdan en aşağıya kadar bütün saray halkın yüzünden bir inbisatin ibtihaç âsâri dalgalanıyordu.

Memleketin ahvali unutulmuştu. İstikbal ne ihzar ediyordu? Gam-ı ferdâyı ihtar edecek endişelere müsaade etmek için kimsede heves yoktu.

Eski Yıldız deyince ben yalnız Abdülhamit zamanımı değil, ondan yani hal'den sonra, Yıldız'ın hayretler veren hâlini düşünürdüm. Hal'i müteakip Sultan Reşat'm arzusuyla biz üç beş kişilik bir heyet halinde Yıldız'ı gezip görmeye, netice-i müşahedati hünkâra arz etmeye memur olmuştu. O zaman Yıldız bütün müştemilâtiyla cihet-i askeriye idaresinde idi, hükûmet ve Hareket Ordusu burada muhtelif heyetler teşkil ederek sarayın bitmez tükenmez muhteviyatını sebt-i defter ettirmeye, irili ufaklı her parçanın üzerine birer numara ile kâğıt yapıştırarak tasfiyeye bir intizam vermeye teşebbüs etmişti. Bu, aylarca, hattâ bir seneye yakın bir zaman devam etti ve otuz seneden fazla bir zaman içinde, kendisine, inzivagâhında vakit geçiricek esbap arayan, her gün başka bir şeye meyyal zevkinin rehberliğiyle türlü garip eğlence vesailiyle nefşini ihata eden bu padişahın burada öyle birikmiş yiğinlarla eşyasıvardı ki muhtelif heyetler işin içinden çıksamadı, birçok eşya şuraya buraya naklolunmakla beraber gene o kadar kalabalık kaldı ki bunlardan kurtulmak için hepsini birden saray mebanisiyle birlikte Hazine-i Hassa'ya terkedip işin içinden çıkışvermekten başka bir çare bulunamamıştı.

Abdülhamit etrafına neler toplamıştı? Hayat ile, dünya ile alâkası yalnız kendisine iħbaratta bulunanlardan gelecek havadise münhasır kalınca kendi kendisini hapsettiği bu sarayı karmakarışık; aralarında bir āhengin, bir insicamın rabitaları olmayan, tezatlarla çarpışan anâsından mürekkep bir meşher yapmıştı. İlk önce tetkik ve müşahede vazifesiyle oraya giden heyet neler görmüştü?

Bugün bu muhtelif müşahedeleri mazbut bir şekilde kaydedebilmek imkânımı bile bulamayacağım.

Yıldız'ın esasen az çok bilinen dış dairelerini bırakarak iç taraflardaki mebâniyi görmek münasipti ve buraya daire-i hususiye denen ve hünkârin hususi ârāmgâhını teşkil eden kısımdan girdik. Zeminle beraber küçükçe bir kapıdan alçacık bir daireye girmiş bulunduk. İlk önce bir medhalde idik ki her tarafı büyük dolaplarla ısgal edilmişti. Bize delâlet eden zât:

“Bakınız,” dedi; “bütün evrak ile dolu...”

Evrak denilen kâğıtlar o zamanın maruf istilahlarından olan jurnallar idi. Bütün saray bunlarla dolu idi. Her dolapta, her masanın gözlerinde, hattâ kâselerin, çiçekliklerin içinde bunlardan vardı; kimi okunmuş, gezerken şuraya buraya tıkitılmış, kimi okunmaya, hattâ bir göz atmak için zarfi yırtılmaya bile lüzum görülmemiş

kâğıtlar, fakat hepsi birer vesikadır diye saklanmış şeyler... Bunlar hükûmetin başına bir belâ oldu. Sandıklarla, öküz arabalarıyla Harbiye Nezareti'ne taşındı, bir aralık tasnife kalkıştı, bakıldı ki bunları meydana çıkarmak bütün memleketin üzerine kürek kürek çamur atmak demek olacaktı; nihayet galiba hepsini birden yakıp ait oldukları devirle beraber yok etmeye karar verildi.

Daire-i hususiyede en şâyân-ı dikkat hemen medhale yakın bir yerde bir divan idi ki Abdülhamit'in tercihan burada yatıp uyuduğu rivayet olunurdu ve uykusu gelinceye kadar da yanı başında biri ekseriyet üzere Esvapçıbaşı İsmet Bey, Bâbiaî kitapçıları marifetiyle suret-i mahsusada tercüme ettirilen sergüzeş hikâyeleri okur ve böyle şeylere pek merak saran hünkâr bu ninnilerle bir müddet uyur, sonra sarayın şurasında burasında yer değiştirirdi.

Bu daire-i hususiyenin bir tarafında Küçük Mâbeyn denen, nispeten mükellef eşya ile bir bina, mukabil tarafında da evlenmemiş sultanlarla kendisine pek yakın olan kadınlara mahsus bir bina vardı. Kendisinden uzak kalmış kadınlar da tâ sarayın müntehâsında birbirine muttasıl, eski konakları andıran, karanlık binalara tıkılmışlardı.

Daire-i hususiyeyi gezerken hamamını gördük ve bitti bu hamama göz atarken zenperest padişahın bu hamamda geçirmiş olması lâzım gelen saatleri düşünmemek mümkün olmadı ve bunun kapısında gecikmeyerek, saygı dairesinden çıkacak hayalâtâ müsaade etmeyerek uzaklandık.

Temâşaya değer yerlerden biri müze dairesiyle esvap odasıydı. Bunları başka yerlerde tasvir etmişim, burada tekrar etmeyeceğim. Yalnız işaret edeyim ki Abdülhamit pek ziyade esvap ve çamaşır meraklısı imiş ve bu merak o kadar ileri gidermiş ki eskilerini de kiyip başkalarına vermek istemezmiş. Hattâ bir ambar vazifesini gören bir binada sandıklar dolusu iki üç kere kullanıldıktan sonra atılmış, selâmlık alaylarına mahsus, beyaz eldivenler bulundu.

Pek ziyade meraklı olan şeylerden biri marangozluk idi. Burada pek mahir bir usta ile çalışmış ve hakikaten takdire değer yazıhaneler, masalar, dolaplar yaparmış. Sarayda bulunan marangozluk âlât ve edevâtının da hadd ü hesabı yoktu. Saray Hazine-i Hassâya geçtikten sonra bunlar icap eden sanayi mekteplerine dağıtılmak üzere cihet-i askeriye teslim olunmuştu. Silahlar için de öyle yapıldı.

Sarayın muhtelif yerlerinde bulunan eslihadan başka saray dışında Silahhane denilen büyük bir daire vardı ki burası her neviden tüfeklerle, tabancalarla dolu idi. Bu silahhane muhteviyatı cihet-i askeriye teslim olunduktan sonra bu binayı Mefruşat İdaresi bir eşya ambarı haline koymuştu.

Abdülhamit'in başlıca meraklarından birini hayvanat teşkil ederdi. Atlardan sonra gelen köpekler idi. Bunlardan ne kadar ve kaç çeşit vardı? Bunu tahmin etmek mümkün değil; herhalde en iyi ve nadir cinslerden seçilmiş olacak. Nitekim papağanlar, kanaryalar, dudular, kumrular. Hele güvercinler de öyle idi. Saray Hazine-i Hassa'ya geçmeden evvel bunlar hükümet tarafından galiba sattılmış ve dağılmış idi.

Biz bunlara mahsus daireleri gezerken hususuyla renk renk papağanlara hayran olmuştuk, tavuk kümesleri de öyle idi. Kendisine inziva hayatında mümkün mertebe vakit geçiricek vesile arayan Abdülhamit Beyoğlu'nun Avrupa ile münasebette bulunan müesseseleri vasıtasyyla daima köpek, kuş, kümes hayvanları celb etmiş, bunlarla sarayının etrafını doldurmuştu. Bittabi bunların onispette bakıcıları da vardı.

En bakımsız kalan ve yavaş yavaş, cinsleri, aykırı çiftleşmeler neticesiyle bozulan güvercinler idi. İlk önce hemen bütün diğer hanedan azası gibi güvercindere pek merak saran Abdülhamit gitikçe üreyen ve adetleri binlerce çifte bâliğ olan bu güzel kuşları idare edebilmekten âciz kalarak kendi hallerine bırakmış ve böylilikle türlü fedakârlıklar ihtiyarıyla tedarik olunan nadir cinsler hep bozulmuştu. Sarayı bunların kalabalık istilâsından kurtarmak epeyce uzun bir iş olmuştu.

Hanedan içinde güvercin meraklısı en ziyade ileri götürüren ve en iyi cinslere malik olduğundan bahsedilen Vahdettin idi, ondan sonra da Sultan Reşat gelirdi. Dolmabahçe'de birçok zamanını güvercinlikte geçirirdi.

Benim de çocukluktan kalmış bir güvercin vukufum vardı. Vaktiyle dedemin Göztepe köşkünde, küçük halamın kocası İzzet Bey bir güvercinlik vücuda getirmiştir. Ben de boş zamanlarımda enişteme beraber güvercinliğin köşesine oturur ve bu güzel, aşık kuşların cünbüşünü temaşa ederdim. Bu suretle, o zaman Tire'de pek iyi yetiştirilen bu güvercin cinslerinden birçoklarını isimleriyle, vasıflarıyla öğrenmiştim. Hattâ, sonra "Zevrakla Ebrû" nâmî ile bir

hikâye de yazmıştım. Bir gün nasılsa bende de güvercinlige vukuf bulunduğuna âgâh olan hünkâr kuşcubaşısına emir vererek Nişantaşı konağında bir güvercinlik yaptırmış ve buraya en seçimelerinden yirmi otuz çift göndermişti.

Sonraları bunlar Yeşilköy'de bakılmakta çekilen zorluktan dolayı şuna buna hediye edilerek dağıtıldı. Bu gün nedamet ediyorum ve onların hasretini çekiyorum. Hâlâ mevcut olsalardı ne iyi avuna-caktım!

## 78

**Beşinci Mehmet içер miydi? — İki ziyaferin hikâyesi —  
Seryâver Salih Paşa Sûzinâk faslı çalınırken çalınması  
istenen Sûzinâk faslı — Şehzadeler ve içki saz —  
Safadan sonra keder**

Âtide tecelli edecek mukadderatı evvelden keşfetmek imkânına mâlik olmamak ve yaşanılan günlerde mesut saatler mevcut ise ferdâ endişesiyle meşgul olmaksızın onlardan müstefid olmak beşeriyet için büyük bir nimettir. Bunu takdir etmeyerek falcılara, müneccimlere, muabbirlere müracaat edenlere, istikbalin hafâyâ perdesini yırtıp arkasında saklanan ihtimalleri görmeye çalışanlara hayret etmek lâzımdır. Öteden beri gecelerin safâ ve kedere gebe olduklarına, gün doğmadan gecenin karnından türlü türlü hadiselerin doğacağına itikat eden insanlığa tercüman olan eski şair:

Âbisten-i safâ vü kederdir leyâl hep  
Gün doğmadan meşime-i şebden neler doğar<sup>8</sup>

derken elbette gecelerden sonra safadan ziyade keder doğacağını düşünmüş ve beşeriyyete merhametten bunu söylemeye cesaret etmemiş olacak.

Saray halkı da, başta en büyüğü olduğu halde Yıldız'a çıkışınca bunu ne düşünmeye, ne söylemeye lüzum gördü, kendisini bu tephede bulunca gözlerini aşağıda cereyan eden ahvalden çevirmiş ve

<sup>8</sup> "Geceler hep neşe ve kedere gebedir; kim bilir gün doğmadan gecenin içinden neler doğar!"

menâzırın ihtişamına, hava ve hayatın mebzuliyetine vakfederek, bir hayat mestisinin buharı ile istilâ edilmiş gibi idi. Hep öyle idik, âtiyi düşünen yoktu ve hep bu cennete benzeyen yerde lekeden âri görünen ufukta yaşamak zevklerini tadıyordu.

Yıldız ikametinin ilk haftalarında bu rûhî hâletin birbirini takip eden tezahürlerini tahattur ediyorum: Yıldız'dan Ortaköy'e inen sahada, ormanlığın bir açık tarafında bahçivanbaşı Chester nâmına yapılmış, fakat asıl Cihannüma ismiyle anılan bir köşk vardı, ki elbette hâlâ mevcuttur.

İlk önce burada saray erkân ve memurînine, Sultan Resat'ın –ortancası Necmettin Efendi fart-ı semâneden mütevellit bir ma'lûliyetle vefat ettiği için yalnız iki tane kalan oğullarından– en küçük oğlu Ömer Hilmi Efendi bir ziyafet verdi. Sarayda mutat olan mükellef ziyafetlerden biri... Fazla olarak Mâbeyn'in orkestra takımı da bu toplantıya ayrıca bir zevk ilâve ediyordu. O kadar büyük bir neşe içinde yenildi, içindi ki ben de bu halde zevk-yâb olarak bir aralık, yemek sonuna doğru ayağa kalktım ve şehzadenen gözlerimle istizan ederek bir nutuk irad ettim. Ne söyledi, bunu bu gün bulmak mümkün değildir, fakat kendiliğinden sânih olan bu sözler hazır bulunanları öyle coşturdu, hattâ kendimi de öyle memnun bıraktı ki ziyafetin neşesi bununla tamamîyet kesbetmiş oldu.

Ertesi hafta hünkârin büyük oğlu Ziyaettin Efendi de kızı Be-hiye Sultan'ın çarşafa girmesi<sup>9</sup> vesilesiyle küçük biraderine imtisal ederek gene orada bir ziyafet vermek istedî. Bu ziyafet de pek iyi cereyan etti, fakat sonunda şehzade:

“Başkâtîp bey! Nutuk bekliyoruz...” deyince iş değişti. Emre imtisal etmeliydi, fakat sâniha yoktu. Hiç hâitura gelmemişi ki bir hafta evvelki hitaba sebep olarak gene bir nutuk istenecektir. Mâmâfih, çarnâcar ayağa kalktım, biçağımın ucu ile kadehimi tıkırdatarak... Sen misin ayağa kalkan, sen misin nutuk söylemeye teşebbüs eden?...

Gür!.. diye şehzadeye imtisalen yirmi otuz kişilik sofra halkı ayağa kalkınca, orkestra sanatkârları, Enderun efendileri kapılara tıklımlı tızkı birikince birden bütün kabiliyetlerimin iflâs ettiğini

9 Cumhuriyet'ten önceki dönemde Osmanlı toplumunda kız çocukları bülüğ çağında kubul edilen 12-13 yaşlarına gelince belli bir törenle çarşafa sokulur ve bundan böyle sokağa çıkarken mutlaka çarşaf giyerlerdi. Halit Ziya Aşk-ı Memnu romanında Adnan Bey'in kızı Nihal'in çarşafa girme merasimini uzun uzadıya anlatır.

farkettim. Haniya hayatlarını sahnede geçiren sanat erbabının, kürsülere hâkim olan hatiplerin hiçbir zaman kurtulamadıkları ‘trac’<sup>10</sup> denilen asabî bir hal ki, o dakikada ona galebe çalmak, söylenecek şeylere bir insicam vermek mümkün olmadı. Herkes yerinde sükûn ile dinleseydi belki gene bu hitabe –mevzu pek güzel olduğu için– bir şeye benzerdi. Öyle ya, hayatı ilk giriyor demek olan, o zamana kadar haremde kafesler arkasında yaşayan bir sultan için ne hoş şeyler bulunurdu! Halbuki o gece buram buram terledim, bol bol geveledim ve hiçbir şeyler söyleyemedim. Mâmâfih gene elimi sıkanlar, tebrik edenler oldu, fakat nasıl demeli, bu muhaleset nümayişlerinin içinde bir nevi tesliyet mânâsı var gibiydi.

Yıldız'ın bir âlemini daha tahattur ediyorum. Bu bir ziynet değil, fakat kim istedi, bilmem. Mâbeyn'in umumi sofrasında akşam yemeğinden sonra bir ince saz âlemi tertip olundu. Çit Kasrı'nın önündeki sette...

Ya Mâbeyn'de iken, yahut hareme çekilmiş olsa bile işitecediğinde şüphe olmayan, öyle olmasa bile istizan edilmeksizin böyle bir toplantıya teşebbüs edilemeyeceğinden hünkârdan müناسip bir vasıta ile müsaade alındı ve bütün saray halkına haber verildi. Hattâ incesaza pek müncezip olan musahipler bile, hiçbir zaman terbiyelerine münafi bir harekete cesaret edemedikleri için, ayakta ve beş on adım ötede hazır idiler. Mâbeyn'in incesaz takımı başladı.

Saray teşkilâtı cülûsu müteakip nasıl vücuda geldi ise gene öyle idi, yalnız Bahriye Nezareti'ne geçen Hursit Paşa'dan sonra seryâverlige süvari feriklerinden Salih Paşa tayin olunmuştu. Saray hizmetinde muayyen müddetleri iki seneden ibaret olan eski yâverler başka vazifelere alındıkları için yerlerine Tahsin ve Fuat Beyler gelmişlerdi. Salih Paşa gayet beşş, şakacı, hafifü'r-ruh, hoş konuşan, insana her vakit sıcak bir sevgi ihsas eden bir zât idi ki bir harpte alınmış bir yara için ikide birde ameliyat geçirdiği ve buna rağmen ondan kat'î bir surette kurtulamadığı halde güller yüzden hiçbir zaman hâlî kalmamıştı: Nihayet bu malûliyet o biçâreyi vaktinden evvel yere vurmaya sebep oldu. Tahsin Bey Hareket Ordusu'nun ilk önce başına geçen Hüsnü Paşa'nın ogludur. Fuat Bey de en son memuriyeti Hamburg ve Berlin başşehirbenderlikleri olan Ferit Bey'in biraderidir. O zaman pek genç olan bu iki güz-

---

10 Korku.

de zabit boylarının levendâne hâliyle, endamlarının tenasübüyle, simalarının melâhatiyle, bilhassa nezih ahlâk ve etvariyla cidden iftihar edileek zabitlerdi.

Gene böyle iftihar edilecek bir zabit daha vardı ki muzika ve hademe kumandanı sıfatıyla bittabi hünkârin yâverliğinde de bulunurdu: Miralay Ömer Faik Bey...

Pek iyi tahsil görmüş, uzun zaman Almanya'da da bulunarak Almancayı mükemmel surette elde etmiş, son derece nazik, halûk, mütevazı, hayatı emsaline nadir tesadüf olunan hâlisü'l-vicdan bir zât olan Ömer Faik Bey'in Almancadan Türkçeye pek etraflı yazılmış büyük bir lügat kitabı vardır ki, bilmem mevcudu kalmış midir.<sup>11</sup>

Bu geceninincesaz âleminde bir tuhaflık oldu. Takım Sûzinâk faslı yapmıştı, henüz bitirmiştir. Tevfik Bey'le yan yana oturuyorduk, bir aralık ikimizin arasına siyah bir baş girdi: Musahiplerden biri... Muhteriz bir sesle:

“Emretseniz de bir Sûzinâk faslı yapsalar!..” dedi.

Buna karşı ben:

“Şimdi yapılan Sûzinâk faslı idi!” demek üzere iken onu güdündirecek olan bu cevaba meydan bırakmadan, pek nadir latife etmekle beraber nasıl o dakikada Tevfik Bey:

“Pek âlâ!.. Bis faslı demek olacak!” dedi.

Musahibin bütün saz vukufunda yalnız Sûzinâk<sup>12</sup> kalmış olacak. Hayatında esasen yanlış olan bu biçâre acaba bunun mânâsını idrak ediyor muydu? Tevfik Bey'in latifesini de anlamış mıydı?

Bu saz âlemi sebep oldu. Şehzadeler bir de içkili saz âlemi istediler. Bunu sarayda yapmak mümkün değildi. Sertabip Hayri Bey –ki sonradan paşa olmuştu– kendisini pek ziyade sevdirmeye muvaffak olmuş zarif bir zât idi. Onun Kâğıthane Caddesi'nde ikametine tahsis edilmiş bir köşkü vardı. O âlemi orada yapmak üzere karar verildi.

Sırası gelmişken kaydetmeliyim: Sultan Reşat için içkiye müptelâdır diye bir şöhret icat olunmuştu. Dört yıl kadar süren bir mukarenet esnasında bu şöhreti teyit edecek hiçbir emareye şahit olmadım. Hayri Bey'in köşkünde gene aynı heyet, fakat bol bol içilerek toplanmış oldu, geç vakte kadar alaylı, eğlenceli saatler geçirdik.

11 Almancadan Türkçeye Lügat Kitabı, Konstantinopel 1314.

12 “Yakıcı” anlamına gelen Sûzinak, klasik Türk musikisinde bir makam adıdır.

İşte Yıldız ikametinin ilk ayları hep bu suretle, ziyafetler, eğlenceler, safalar arasında geçip gidiyordu; hiç düşünen yoktu ki geceler yalnız safaya değil, safanın yanında ve çok daha büyük mikyasta kedere gebedir. Bu safa gafletinden sonra, pek geç kalmadı, acı bir hakikatle uyanıldı.

## 79

### Tehdit mektubu — Efelik — Vukuat — Arnavutluk — Telgraf başına — Yangın kundağı

Dolmabahçe'nin kuytu sarayından Yıldız tepesinin yüksek sarayına çıkışvermiş olmakla bütün saray halkı her endişeyi örten bir zevkin mestliğine bürünmüştü idi, demiştim. Sanki âsûde bir denizde, leke-den âri bir mât sema altında, hafif hafif esen bir meltemle yelkenlerini ancak şışirerek, kırıdanmaya bile kuvvet bulamayan berrak suların üzerinden yavaş bir hîrâmân ile kayıp giden bir sandalda, güvertenin sıcak tahtalarına sırtüstü uzanmış, gözleri yarı kapalı, uyuşmuş, uykuya benzeyen bir gevşeklikle sözülmüş gibiydik. Biz, başta bulunanla beraber, hep böyle idik, bunda şüphe yok; memleketin başında bulunan kuvvet de böyle miydi? Onu zannetmiyorum. Her halde, nazlı bir akışla suların üzerinden kayıp giden yelkenlinin yarı uykuda halkı, suların altında tâ derinlerde, esrar ile dolu bir nefesle üfürülerek kabara kabara patlamaya müheyya dalgalarдан küçük bir şüphe bile duymuyordu; yalnız bir gün Sait Paşa'nın hâlinde hiç mu'tadı olmayan bir futur mânâsı farkettim ve bana:

“Ahval ne olacak malûm değil,” dedi; “hîn-i hâcette ne kadar bir kuvve-i askeriye çıkarılabileceğine dair malûmat edinmek istedim. Esrâr-ı askeriye malûmdur, ama bunun sadrazamdan da gizleneceğine akıl erdiremedim, Harbiye Nezareti'nden sarıh bir cevap almak mümkün olamadı.”

Bittabi ben bir şeyler sormadım, o da bir şeyler ilâve etmedi, fakat bu sözler, beni derin düşündürmekten de hâli kalmadı. Uzun düşünmeye de hâcet kalmadı, vukuat vaziyetin hakikatini göstermekte gecikmedi; herkesle beraber, saray da gaflet uykusundan sarsılarak uyanıdı. En evvel uyandırılanlardan biri de ben oldum.

Bir gece eve avdetimde elime bir zarf tutuşturdular. Ara sıra böyle, makama değil, eve gelen mektuplar olurdu, ekseriyet üzere

ricaya, muavenet talebine dair şeyler, bazan da yazısı değiştirilmiş, imzası saklanmış, tehdit, yahut tahrir kâğıtları...

Bunu açtım ve bir göz atar atmaz anladım. İşte aynen nakle- diyorum:

Zarfin üzerinde:

Nişantaşı'nda,

Mâbeyn-i Hümâyûn [bu kelime bir çıktı hâlinde sonradan ilâve olunmuştu] Başkâtibi Halit Ziya Beyefendi'ye takdim.

Şehir dâhili

Zarfin içinde:

Mâbeyn Başkâtibi Halit Ziya Bey'e

Grubumuz, bâhusus son günlerde nezd-i şâhânedede oynadığınız rollere vâkif olarak müstahak olduğunuz cezayı hemen tatbike karar vermiş ise de bu karar-ı katî o parlak mâzî-i edebinizden dolayı muahhare heyet-i icraiye âzâsına birkaçının teessürünü mûcîp olmasına binaen bir defa bu ihtarnamenin ırsali münasip görülmekle derhal bil-istifa hürmet-i âmmeyi câlib hâl-i sâbikinize rücuunuz ve yirmi dört saate kadar bize cevâb-ı fiî vermeniz beyan olunur.

11 Temmuz 328

Halâskâr Zabitân Grubu

Daima biriken kâğıtları tasfiye ederek kendimi kalabalıktan kurtarır ve pek az şeyleri saklarım, hattâ bir defa yanlışlıkla biribrânâmeyi yakmış ve sonra tekrar para vermeye mahkûm olmuşum. Bu tehdit mektubunu o vakitten beri saklıyorum. Bittabi evde söylemedim, refikama; "Gene bir istirham!" dedim. Yalnız bir bahane icat ederek yanibaşımıda konağında bulunan Başmâbeynî Lütfi Bey'e gittim ve kâğıdı göstererek: "Size de var mı?" diye sordum. "Bu saate kadar yok, fakat belki gelir. Gelmese bile sarayda her ikimiz için mukadderat ve ihtimalât aynıdır" dedikten sonra; "Ne yapacak-sınız?" dedi.

"Hiç!.." dedim. "Yalnız haftanın bir iki gecesini eve dönmeyerek Çit Kasrı'ndaki yatak odasında geçiriyordum. Bundan sonra kor-

kuyor demesinler diye onu yapamayacağım ve her gece açık araba ile evime döneceğim...”

Gülerek:

“Efeliğ desenize...” diye İzmirliliğimden dolayı şaka yaptı. Sonra karar verdik. Ne o, ne ben bundan hiç kimseye bahsetmeyecektik.

Ve bu kararda sebat ettik, ben de Lütfi Bey'in tabirince efeliğ taslayarak her gece, ekseriyet üzere geç saatlerde açık araba ile Yıldız'dan İhlamur'a, İhlamur'dan Teşvikiye'ye, tenha ve her türlü suikast ihtimallerine maruz yollardan evime gittim. Tehdidin bir blof mahiyetinden başka mânâsını bilmeyecek kadar hayatın cahili değildim. Bu günden sonra epeyce uzun bir zaman geçti, bu tehdit mektubunu hattâ düşünmez oldum. Düşünmeye de vakit kalmadı. Vukuat tevali etti.

İlk önce Arnavutluk'ta bir isyan ile başladı. Buna isyan demek doğru mudur? Galiba her yerden evvel Manastır'da halk telgrafhaneye önünde toplanmış. Binlerce Arnavut!.. On bin dedikleri de oldu, yüz bin demeye kadar çıkmadılar.

Bu binlerce halk toplantıları malûm idi. Öne düşen beş on kişi olurdu; muhaliflerden, İttihat ve Terakki'ye düşman mebuslardan, isyan bayrağını açmış İstanbul zabıtlerine hempâ olan birkaç arkadaştan mürekkep bir rehber zümresi... Ne olduğuna, ne yapıldığına, ne istendiğine vâkîf olmayan, aklı erdirmeyen bir kalabalık bunların arkasına düşer ve toplanarak beklerdi. Belki de ara sıra: "Yaşasın!" diye bağırrırdı. Kim yaşayacak? Kim öldürülecek? Bunu bilen o binlerce safderun halk değil, öne ayak olanlardan ibaretti. Dünyanın her tarafında bütün isyanlar böyle değil midir? Onlar telgraf makinesinin başına geçer, arkası gelmeyen uzun şikayetlerle, tehditlerle doğrudan doğruya sarayı isteyerek hünkâr telgraf başına davet ederdi. İstenilen malûm idi. İttihat ve Terakki hükûmetin idaresinden kovulacak, bunu öteden beri her yerde her vesile ile bağıra bağıra söylemişlerdi. Hünkâr telgraf başına nasıl giderdi? Gitseydi ne olabilirdi?

Bunu onlar da bilirdi ama gene istiyorlardı. Mâbeyn'e terettüp eden yegâne vazife bu isyan yaygaralarını aynıyla Bâbiâli'ye göndermekten ibaretti. Bu, bir gün, iki gün, daha doğrusu, geceleri, devam etti. Yalnız bir hakikat vardı ki onu görmemek mümkün değildi: Halâskâran Cemiyeti icraatta sebat gösteriyordu. Ve kaplamaların arasından sinsi sinsi isleyen bir yanın hiyanetiyle tâ çatıda, binanın

uzak bir köşesinde patlak veren tehlike gibi onlar da İstanbul'da bir harekete geçmektense, bunu ihtiyata muvafik bulmayarak, daima her yangına müsait bir zemin olan Arnavutluk'u intihap etmişlerdi; bu suretle, öyle nazik bir zamanda bütün düşmanların fırsatı müterakkip oldukları bir hengâmda, vatanın başına böyle bir dert icat etmenin nasıl bir hiyanet olduğuna dikkat etmeyerek... Halâskâran!. Vatanı bir muhataradan halâs etmek üzere meydana çıkan bu zümre vatanın izmihlâlini ihzar etmiş oluyordu. Nitekim öyle oldu, az kaldı, öyle olacaktı.

## 80

### Dâhilî tehlike — Bir istifa daha — Bir hikâye — Talât'ın bir gece ziyareti — Meselenin halli — Hünkâr tasvip ediyor — Hatırdan çıkmayacak bir dakika

Emarelere karşı gafil kalmakta ısrar edenlerin bile sarahatle göründükleri bir hakikat vardı: Halâskâran hareketi Arnavutluk'ta bir isyan uyandırmaya muvaffak olduktan sonra bunu, Balkanlar'da bir tehlikenin takibi beklenmeliydi. Bu tehlike ne suretle tezahür edecek, bu bilinemezdi. Balkanlar'da muhtelif unsurların rekabeti, aralarında hiçbir zaman itilâfa müncer olmayan haset hissiyatı öyle tezatlardan müteşekkil bir muvazene temin ediyordu ki bu, her vesile ile Türkiye için bir selâmet çaresi teşkil etmişti. Buna belki gene intizar olunabilirdi; fakat her halde katî bir neticeye vusulu artık âşikâr olan İtalya ihtilâfını ortadan kaldırırmak, o taraftan serbest ve müsterih kalmak lâzımdı. Trablusgarp meselesi üzerinde uzlaşmanın bütün esasları bir karara raptedilmek üzere idi, buna yalnız resmî bir mahiyet vermek kâliyordu, bu da bir gün meselesiyydi. Ondan sonra, memleket için dâhilî bir tehlike hâlini alan Halâskâran işini tesviye etmek, vatanın emniyeti için yegâne vasıta olan orduyu sirayet dairesini tevsi etmek istidadını gösteren bir fesattan kurtarmak lâzımdı. Bunun çaresi ne olabilirdi? Arnavutluk'u yatiştırmak, bu fesat tehlikesinin önüne geçmek için belki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükûmetten çekilmesi, muhaliflere meydani terketmesi lâzım gelecekti.

İşte memleketin başında bulunan kuvvet nihayet böyle bir hamle-i fedakâraneyi göstermeli miydi?.. Cemiyetin Merkez-i

Umumi'sinde buna taraftar olanlar da, aleyhtar bulunanlar da vardı.

Nihayet bir gün alınan karar Sait Paşa'nın sadaretten istifası şeklinde tecelli etmiş bulundu. Bu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müstenit olan hükûmetin mevkiiini muhalefete terketmesi demekti. Halâskâran artık sevinebilirler, vatani kurtarmış olmakla göğüslerini kabartabilirlerdi.

Halâskâran'dan bahsederken bana gelen tehdit mektubuna tekrar rücu edeceğim: Aradan haftalar geçmişti. Kendi kendime gülerek:

“Zâhir!” diyordum; bu güne kadar bana para kazandırmayan edebiyat, hayatı kazandırmak suretiyle mükâfat vermekte devam ediyor.

Bunu gülerek düşünürken diğer bir şeye saplanmış kalıyorum. Mektubun yazısı... Bu yazı gözümü ısırıyordu, ona aşina çıkyordum. Belki yazının sahibi aynı zamanda müsveddenin de sahibiydi; belki hem tehdidi, hem hayatı bahşeden âtifeti de o icat etmişti. Fakat kim?

Aradan seneler geçti, ben Reji'de<sup>13</sup> meclis-i idare reisi idim ve bu sıfatla iş arayanlara müfid olabildim. Bir gün orada bana bir zâir geldi. Eski talebemden biri... Onu görür görmez sanki bir aydınlık içinde mektubun altına bir imza konuvermiş oldu. Mektubu yazan da, belki düşünen de ve bana bir müddet daha yaşamak hakkını bahşeden de, benim gerek talebemden iken, gerek sonra Harbiye Mektebi'nde tahsilde iken daima benden bir büyük birader sıfatıyla muavenet gören bir genç...

Tekaüde sevkedilmiş, açıkta kalmış idi; ve lütfuna alışkanlıkla eski muallimine bir iş için müracaat ediyordu. Hiç düşünmeyerek delâlet etmekten çekinmedim.

Hazret-i Ali'ye bir muhibbi:

“Filân,” demiş; “senin aleyhinde pek kötü şeyler söylüyor.”

“Înanmam,” diye cevap vermiş Hazret-i Ali; “ben o adama hiçbir iyilik yapmadım.”

Aradan gene birkaç sene geçti, bir gün gene bu adama bir Boğaziçi seferinde tesadüf ettim; beni gördü, ne duydu, bunu tahlil etmek pek zor bir iş, her halde görmemiş oldu ve asık bir çehre ile önemden geçti, tâ uzaklarda bir köşeye oturup sindi.

13 Halit Ziya 1893 yılında Reji İdaresi'ne başkâtip olarak İzmir'den İstanbul'a gelmiş, yıllar sonra da burada sözünü ettiği gibi, İdare Meclisi reisliğine getirilmiştir.

Garabetine mebnî kaydettiğim şu birkaç satırlık istitrattan sonra Sait Paşa heyetinin istifasına rücu ediyorum: O günün gecesi geç vakt Nişantaşı konağında bana haber verdiler: Talât Bey birkaç kişi ile beraber geldiler, sizi görmek istiyorlar.

İndim, onları yazı odasında buldum. Talât simsiyah idi. Merkez-i umumiden iki kişi daha vardı: Eğer hatırlımda iyi kalmışsa, Hacı Âdil ve Doktor Rusuhı...

Onlar sustular, yalnız Talât çabuk söyledi:

“Halit Ziya Bey!” dedi; “sizden bir hizmet istemeye geldik. Şimdîye kadar sizden bir şeyler istememiştik, ona hâcet de kalmamıştı; fakat bugün ihtiyaç var...” Durdu, sonra devam etti:

“Hiç kalamayacağız, acele işlerimiz var. Hemen söyleyeyim. Hünkâr yarın bir sadrazam tayin edecek. Bu, kim olursa olsun, yalnız Kâmil Paşa olmasın...”

Talât’ın bu sözü izaha muhtaç değildi. Cemiyetle Kâmil Paşa arası o kadar açıktı ki bu açıklık her iki tarafın birbirine hasm-ı can olması şeklinde tefsir edilebilirdi. Mâmâfih Talât ayağa kalkarak veda ederken maksadı izah etmeye lüzum gördü:

“Bizden sonra Kâmil Paşa’nın sadarete gelmesi demek dâhilde bir harp demektir...”

Teşyi ederken dedim ki:

“Bunu takdir ederim, fakat hünkâra ne suretle bu tehlikeyi anlatmak mümkün olur, bunu şu dakikada kestiremem. Başmâbeynici ile ikinci mâbeyniciyi ikaz ettiniz mi?”

“Onu da siz yapınız” dedi ve ayrıldılar...

Ertesi gün sabahleyin erken saatte üç kişi buluştu. Gece ziyaretini tafsilâtiyla anlattım. Lütfi Bey’le Tevfik Bey Talât’ın mütalâasını pek doğru bulmakta ittifak ettiler. Sonra birdenbire Lütfi Bey muammanın halli çaresini bulmuşçasına muzafferiyetle ayağa kalktı:

“Öyle bir sadrazam lâzım ki, ne bir tarafa, ne öte tarafa mütemayil olmasın ve mademki ortada bir Zabitan isyanı var, askerlik hayatında herkesçe muhterem sayılan bir adam olsun.”

Ve hatırlına gelen müstakbel sadrazamı bu suretle tavsif ettikten sonra ismini söyledi. Derhal biz ikimiz de bunu pek muvafik bulduk.

Mesele hünkârin reyine kalyordu. O da merakından Mâbeyn'e pek erken çıktı ve derhal bizi davet etti. Yıldız'da Mâbeyn dairesinin hünkâra mahsus olan iç kısmında, sol taraftaki köşe odasında idi. Bizi

karşısına oturtu, mertebelerimize göre sıralandık. Teşrifatta ileride başmâbeynici, sonra başkâtip, daha sonra ikinci mâbeynici gelirdi.

Hünkâr hemen acelesinden, mukaddemeye lüzum görmeksizin sordu:

“Kimi sadarete geçireceğiz?”

Lütfî Bey derhal atıldı ve esbâb-ı mûcibe makamında küçük bir mukadmeden sonra hatırlına gelen namzedi söyledi:

“Ahmet Muhtar Paşa...”<sup>14</sup>

Hünkâr hiç tereddüt etmeden:

“Pek muvaffak olur!” dedi ve Talât’ın istediği bu suretle kendiliğinden husule gelmiş oldu.

Hemen Ahmet Muhtar Paşa davet edildi, bir kısa zaman sonra o Mâbeyn’de benim odamda hazır bulunmuş oldu. Bittabi hiçbir şeye muntazır değildi, tâ ki başmâbeynici ile başkâtip karşısında, ayakta, irade-i seniyeyi tebliğ ettiler.

Bu dakika, hatırlardan hiçbir zaman silinmeyecek bir dakika oldu. Bunu ayrıca hikâye etmek zahmetine değer.

## 81

### İradenin tebliği — İhtiyar müşirin heyecanı — Bir tekdir sahnesi — Mâbeyn başkitâbeti sonuna yaklaşırken

Şu dakikada birden bir ziya huzmesi isabetiyle can bulmuş bir lehva vuzuhiyla cereyan eden hâli görüyorum: İhtiyar müşir odamda, iki pencere arasındaki kanapede oturuyordu; biz ikimiz, karşılıksızca ayakta, irade tebliğ edecek vazife sahiplerine mahsus resmî bir vaziyette idik. Böyle zamanlarda lisanına fazla tutukluk gelen başmâbeynici tane tane söyledi:

“Sevketpenah efendimiz Sait Paşa’nın istifası üzerine inhilâl eden sadareti uhde-i fahimânenize tevcih buyuruyorlar” dedi.

O, gözlüklerinin altında bulanık gözlerle, sanki bir rüyada mübessîr bir melek tarafından verilen umulmamış bir müjde işitiyor zannolundu ve “gözlerimi açarsam bu güzel rüya siliniverecek!”

14 Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1918). Devlet adamı ve ordu kumandanı. 93 Harbi’nde (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) gösterdiği Kahramanlıktan dolayı Sultan II. Abdülhamit tarafından kendisine “Gazi” unvanı verilmiş; İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi üzerine sadrazamlığa getirilmiştir (1912).

korkusuyla bir saniye durduktan sonra oldukça zor bulunmuş bir kuvvet hamlesiyle ayağa kalktı; dizleri, elleri titriyordu. Kesik, kesik, boğuk bir sesle:

“Hikmet-i Rabbaniye!..” dedi; “Demek bugün için nasip imiş!..”

Bütün asker hayatı şerefle, muhteremiyetle, meratibin en yüksegenine vâsil olmakla kalmayarak hezimetle bitmiş bir harpte gazi unvanı da ismine izafe edilerek daima öyle yâd edilen, bugün azîm bir servet ve sâman ile beraber Âyan riyaseti kabilinden en yüksek bir makamı işgal eden bu zat, anlaşıldı ki bütün hayatında, kendisine teveccûh eden ikbal şâşaasını kâfi bulmamış, sadaret makamının şâşaasıyla göğsünü parlatmak emeline karşı titremiş durmuştı. İşte şu dakikada o emelin nihayet tahakkukuna şahit olunca gene onun heyecanıyla titriyordu.

Bu anda ne hissettim, bunu nasıl tasvir etmelidir? Öyle zannettim ki sadaret denilen şeyin bütün şatafatlı, sîrmalı, yaldızlı elbisesi, göğsünü dolduran altın, gümüş, murassa nişanlarıyla beraber, efsunkâr bir nefesle birden boşalıveriyor, içinde cisim olarak ne varsa bir rüzgâr dalgasıyla uçup gidiyor ve o müdebdeb elbise boş kalivererek, kof bir kalıp şeklinde yerlere çöküyor.

Sâde sadaret değil, nazarımda bütün resmî cihanın ikballeri ve artık sona yaklaştığında şüphe etmek mümkün olmayan Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülükâne başkitâbeti de beraber işte böylece hep birer kof kalıp hâlinde boşalıp yere serilivermiş oluyordu.

Sarayda vazifemin ilk zamanlarında, bana pek yakın olanlardan bir zât beni makamında ziyarete gelmişti. Bir aralık odamın yüksek muhteşem tavanına, türlü mükellef eşyasına, ocağın üstünden başlayarak tâ duvarın üst tarafına kadar yükselen Venedik aynasına uzun uzun göz gezdirdikten sonra:

“Ah! İnsana bu en yakın olanlar!..” –bana baktı ve hissiyatını saklamaya lüzum görmeyerek:

“Azizim,” dedi; “biliyorsun, bütün bu şeyler muvakkat!. Fakat sen buralara alıştıktan sonra senin o mütevazı evine nasıl tahammûl edeceksin?”

O zaman buna elbette geçistiren bir cevapla mukabele etmiş olacağım; fakat bugün, şu anda o mütevazı evime, onun sükûn ve kalp huzuru veren havasına, sonra beni siyah saçlar ve büyüklerla çektiğinden sonra dört seneye varmayan kısa bir zamanda, ak saçlı, ak sakallı yapan, her gün türlü türlü elemlerin, işkencelerin hü-

cumuna mukavemet edebilmek için yıprandıran bu makamdan sıyrılp çıkarak Dârûlfünun'un sevgili gençlerine Ciceron'dan,<sup>15</sup> Platon'dan,<sup>16</sup> Dante'den,<sup>17</sup> Montesquieu'dan<sup>18</sup> bahsededen kürsüsüne nasıl müştak idim; nasıl oralara can atıyordu.

Ve onlara vuslat zamanı artık pek yakındı.

Ertesi gün yeni sadrazamın yeni Heyet-i Vükelâsı Çit Kasrı'nın, hemen medhaline yakın, girilince, sol tarafta bir odasında toplanmış; galiba ben de bir irade tebliği için oraya girdim. Nâzım Paşa<sup>19</sup> tâ kapının yanında küçük bir sandalyede oturmuştu. Ahmet Muhtar Paşa, Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Şerif Paşa hep orada idiler; birkaçı henüz gelmemişlerdi, onlardan başka bütün heyet!...

Ben girer girmez, Nâzım Paşa hisim ile başını kaldırıp ve hırçın bir kalem âmiri sanki kusuru görülmüş bir küçük memuru haşlar-casına çıkışan bir sesle:

“Vükelânın servisle davet edilmeleri ne vakitten beri âdet oldu?” diye sordu.

Hiçbir şeyden haberim yoktu, vükelâ nasıl davet edilmişlerdi; bilmiyordum. Anlaşılan işin müstacel olmasına binaen uzun uzun davetnameler gönderilmeyerek telgrafhane vasıtasıyla haber gönderilmişti. Bunu kim yapmıştı? Belki acelesinden sadrazam kendisi öyle münasip görmüştü.

Nâzım Paşa'nın bu, haddini tecavüz ederek, Harbiye Nâziri oluverince birden geliveren gurur ile kendisini ve benimle münasebetlerini unutarak bu tekdirine karşı boğuluyordum. Ne yapmalıydı? Sabrı ne iyi bir mukavemet olduğuna vakıftım, sâdece:

“Vükelânın nasıl davet edildiklerinden katyien haberim yok!..” dedim.

Tekrar bir şeyle söyleyecek miydi? Ahmet Muhtar Paşa eliyle onu sükûta davet ederek:

15 Marcus Tillius Ciceron (İÖ 106-43). Romalı filozof. *Devlet Üzerine ve Kanunlar Üzerine* adlı eserleriyle tanınmıştır.

16 Platon (İÖ 427-347). İslâm dünyasında daha çok Eflâtun diye bilinen Yunan filozofu. En tanınmış eserleri arasında *Diyaloglar* ve *Devlet* yer almaktadır.

17 Dante (1265-1321). *İlâhi Komedyâ* adlı eseriyle tanınan İtalyan şair ve yazarı.

18 Montesquieu (1689-1755). Fransız düşünce adamı. En ünlü eseri *Kanunların Ruhu* adını taşımaktadır.

19 Bâbiâli Baskını sırasında İttihatçı fedailerden, Enver Bey'in attığı kurşunlarla can vermiştir (23 Ocak 1913).

“Paşa,” dedi; “şimdi bunu bırakınız. Zaten biliyorsunuz, bunlar...”

“Bunlar” denilen başmâbeynici ile başkâtip, haniya şu sarayda hünkâri İtihat ve Terakki'nin desiseleri ağının içine alanlar demekti; “Zaten biliyorsunuz” demekten maksat da âşikâr idi. Üç beş günlük ömrüleri kaldı, demek istiyordu.

Nâzım Paşa ile aramda ne münasebetler vardı; bunu icmal edeyim:

Bir aralık o da, ben de Büyükada'da birkaç sene, yaz kış, beraber bulunduk. O Abdülhamit zamanında biraz menkûb gibi idi, ben de bir matemin acılarını küllendirmekle meşguldüm.<sup>20</sup> Namuskâr, iffetperver bir asker olan bu zât ile her tesadüf edişte sevişerek görüşürdü. O meşhur Âli Paşa'nın damadı idi, Âli Paşa da babamın pek dostuydu; ne zaman devlet işlerinin yorgunluğundan dinlenmeye ihtiyaç hissederse babamın Mercan'da idare merkezine uğrar, onunla tarikattan, Mesnevi'den, buna mümasil mebahisten söz açarak görüşürmüştür.<sup>21</sup> Bunun hikâyesini babamdan birçok defalar dinlemiştim, belki Nâzım Paşa da bunu biliyordu. Her halde Âli Paşa ile Hacı Halil Efendi arasındaki bu münasebetler sebep olarak onunla ben daha samimi olmaya başlamıştık. Bir aralık bana oğlundan bahsetti. Pek edib, pek halük ve oldukça tahsil görmüş, fakat müteverrim bir genç: Âli.

Çocuğun hastalığından bahsederek onun tahsilde devamına müsaade edemeyeceğine işaretten sonra:

“Acaba bir işe koyamaz mıyız?” dedi.

Ben o zaman Reji'de başkâtiptim:

“Tercüme ve Tahrirat Kalemi'ne alalım!..” dedim ve böylelikle Âli –bedbaht genç, çok yaşamadı– epeyce bir zaman idaremin altında bulundu. Ben ona bir âmir degildim, hayırhah ve lütufkâr bir büyük birader oldum. Nâzım Paşa da bunu bilir, fakat kâliyle değil ama hâliyle bana müteşekkir bulunurdu.

İşte o gün bana yersiz ve haksız bu çıkışmasını sade hiddetle değil, oldukça bir istîğrab ile karşılamıştım; hemen oradan çıkışınca refikimin yanına gittim ve hikâyeyi anlattım.

20 Halit Ziya çocukları Vedide ile Sadun'un küçük yaşıta ölümleri üzerine, biraz onların acısını dindirmek, biraz da üçüncü çocuğu Güzin'in sağlığı için bir süre Büyükada'da oturur (bk. *Kırk Yıl*, bölüm 132).

21 Halit Ziya *Kırk Yıl*'da, babası Hacı Halil Efendi'nin her ne kadar vaktini Mercan'daki mağazada geçirmekle beraber ticaretle pek ilgilenmediğini; Mevlâna ve Hâfiż-ı Şirâzî hayranlığını olduğunu ve daha ziyade tasavvufa ilgi duyduğunu anlatır.

Lütfi Bey derhal cevap vermezdi, biraz durduktan sonra:

“Azizim,” dedi; “biz burada İttihat ve Terakki’nin äletleri makamında telakki ediliyoruz. Doğru, yanlış, orasını bırakın. Her halde onun adamları değilsek bile o siyasete hâdim olduk. Bugün hükümet tersine döndü, bu hükümetle beraber bulunmak imkâni yok. Ya onlar bizi kovacak, ya biz çekileceğiz. Bu zaruret hâsil oluncaya kadar sabır ve intizar lâzım. Bana vaat ediniz ki böyle yapacaksınız...”

“Muhakkak!” dedim. Elini uzattı ve bir ahd ü peyman kabilinden birbirimizin ellerini sıktık. Ne mert adamdı, şu Lütfi Bey!.. Ve böyle iki kişinin arasında eller sıklarak teati edilen yemin hayat için ne büyük bir kuvvet sermayesidir!..

## 82

### Hükümetin Hicaz'a para ırsali — Urbana atiye — Surre devesi — Merasim — Deve Üsküdar'a geçiyor

Netice kendisini çok beklememi.

Surre Alayı olacaktı. Gençler bu surrenin ne olduğuna vâkıf degillerdir, içlerinden tarih tettebbuunda bulunanlar ve eski kitapları okumak imkânına malik olanlar buna dair malûmat edinmişlerdir. Ben, burada pek kısaca anlatayım:

Sultanat ve hilâfet makamı, hâdimü'l-haremeyn<sup>22</sup> yani Mekke ve Medine'nin hâdîmi sıfatıyla her sene Hicaz'a para gönderirlerdi. Hicaz hem bir vilayet, hem de Mekke bir emaret olduğu için vilayet-i mülkiye teşkilâtına ve orada bulundurulan kuvve-i askeriye masarifine medar olacak çareyi mahallî vâridâttan temin etmek, emaret de metbuu olan merkez-i hükümete muayyen bir vergi tedİYE etmek, akla en evvel gelecek icabât-ı tabiiyeden olmasına rağmen, bunun aksine, hükümet Hicaz vilayeti masarifini kâmilén kendi uhdesine aldıktan başka emarete de, mühim bir miktarda para göndermek ananesine tâbi bulunurdu. İşte bu para Surre-i Hümayun nâmıyla tanılırdı.

22 Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Ridâniye Meydan Muharebesi'ni kazanmasıyla birlikte Mısır'ı fethedip hilâfetin Osmanlılara geçmesinden sonra, Osmanlı padişahları hem "Halife" hem de İslâmiyet'e ve Hz. Muhammed'e bağlılık göstergesi olarak "Hâdimü'l-haremeyn-i-serifeyn" unvanını kullanmışlardır.

Bu para ne olurdu? Haremeyn'in idaresine taallük eden masarife karşılık olmakla beraber emaret bunun oldukça kabarık bir kısmını kabile reislerine, aşiret şeyhlerine tevzi eder ve bu suretle Hicaz'da, Cidde'den, Mekke'den Medine'ye kadar olan yollarda hüccac kafilelerinin, urbanın taarruz ve iz'acından masûn kalmaları temin edilirdi; binaenaleyh hac mevsimi gelmeden evvel surrenin yola çıkarılması lâzım gelirdi. İşte bu, Surre Alayı denilen merasimin icrasına sebep olurdu.

Bu merasim neydi? Epeyce bir zaman evvelinden başlayarak, Evkaf Nezareti, türlü müracaatlar, tavsiyeler, teşebbüsler arasında bir Surre Emini intihap ederdi. Bu vazifeye tayin edilen zâtın elbette birçok menfaatleri olurdu. Emin tayin edildikten sonra gönderilecek para, altın ve gümüş meskûkât şeklinde, gayet kavî torbalara yerleştirilir, bağlanır, mühürlenir ve bu kıymettar hamule bir deveye yüklenilirdi. Asıl merasimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki lüzumundan fazla takıştırmış, hadden aşırı süslü püslü kadınlar için "Surre devesi" demek halk lisansında sık sık tesadüf olunan bir tabir idi.

Bu merasim Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştı, hünkâr o sene Yıldız'dan Dolmabahçe'ye indi; süslenmiş deve önde, surre emini, etrafında icab eden memurîn ve hademe, çanlarını çala çala sarayın bahçesinde ağır ağır, bayın gözleriyle şu cereyan eden râsimenin mânâsını anlamaya çalışıyordu zannedilir bir merak ile üç kere çark çevirirdi. Hünkâr, vükelâsı, yukarı katta haremden gelmiş kadınlar, kalabalık bir hüzzar kütlesi, bütün câzibesi, devenin salına salına gezinmesinden ve çanlarının kulakları yırtan tingirtilerinden ibaret olan bu râsimeyi temaşa ederler; nihayet bir saatten fazla süren bu merasimden herkes memnun, deve de yola çıktı: Yola?.. Yani Üsküdar'a geçerdi. Orada ne olurdu? Üsküdar'dan ne suretle, ne vasıta ile mahall-i maksûda gidilir, müşkilât ve mezahimin üzerinden nasıl geçiliirdi, orasını bu yola çıkanlardan sormalı.<sup>23</sup>

23 Osmanlı padişahları her yıl hac mevsiminde Mekke ve Medine halkına dağıtmak üzere keseler içinde 10-15 bin adet altın para gönderirlerdi. Altınları ve diğer hediyeleri taşıyan deve ve katırlardan meydana gelen Surre-i Hümâyûn Alayı her yıl Recep ayının 12'sinde Surre Emini denilen dindar ve dürüst birinin himayesinde İstanbul'dan yola çıkar, kafilye Şam'da Araplar da katıldırdı. Kafile, binlerce kilometrelilik yol boyunca ahalije gelişini haber vermek üzere davul da çalıdırıldı (bk. *Surre-i Hümâyûn*, İstanbul 2008).

İşte bize, başmâbeynî ile başkâtibe mukadder olan netice o gün, bu merasim Dolmabahçe Sarayı'nda yapılrken tahakkuk etti. Merasim bittikten sonra biz odalarımıza çekildik, hazır bulunan vükelânın ve diğer zevatın da artık çekilmeleri zamanı gelmişti; üç beş kişiden başka herkes saraydan çıkışip gitti; yalnız bana haber verdiler ki vükelâ sarayda meclis akd etmişler. Acaba nedir, nasıl müstacel bir iş zuhur etmiştir ki vükelâ böyle bir günde sarayda içtimaa lüzum görmüşlerdir diye kendi kendime sormadım bile, fakat anlaşıldı ki içtimaa sebep bizler imiziz.

Merasimde hazır bulunmak üzere saraya gelenler arasında Hakkı Paşa da vardı, bir aralık o, beni görmeden çıkışip gitmeye razı olmayarak odama geldi, karşısında kanapeye oturdu. Daha bir şeyler söylemeye vakit bulmadan Esvapçıbaşı Sabit Bey göründü: Pek bozuk bir sima ile...

Kendisine mahsus terbiye ile evvelâ müstafi sadrazamı selâmladı, sonra bana gizli bir şeyle söylemek arzusunu ima eden bir tavırla yanına yaklaştı; ve pek yavaş sesle anlattı.

Hulâsaten söyle söyledi:

“Beyefendi! Vükelâ sizlerin saraydan ayrılmına karar vermiş, Hüseyin Hilmi Paşa ikidir huzura çıkıyor ve hünkârin muvafakatini istihsale çalışıyor. Bizler, hele ben buna çok müteessiriz, bu işin önünü almak lâzımdır. Efendimiz son derece mukavemet etti ve edecktir. Acaba ne yapilsa?...”

Sabit Bey, gönlü pek güzel olan bu adam, cidden müteessir ve perişan bir halde idi. Ben zaten her şeye, hususuyla bu neticeye muntazirdim. Sükûn ve itidalden hâli kalmayarak:

“Azizim Sabit Bey!” dedim; “Yapılacak tek bir iş var. Bana müsaade ediniz. Lütfi Bey’le görüşeyim, size söyleyim.”

Tam bu sırada, cereyan eden hâli anlamış olacak, Hakkı Paşa tek bir kelime söylemeden, fakat son derece müteessir, ayağa kalkıp odamdan çıktı. Sabit Bey de:

“Emrinize muntazır olurum!” diye çıktı, ben de Lütfi Bey'in odasına giderek anlattım, ve derhal, üç beş dakika içinde karar verdik. Sabit Bey'e haber gönderdik. O, biraz gecikti.

Nihayet yanımıza gelince daha bozuk bir halde idi. Talâkatını kaybetmişti ve kekeliyordu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın huzurda söylemeklerini kapıdan dinlemiş...

Hünkârin mukavemetini, aşağıda bahçede neticeye muntazır olan –sahih miydi?– Halâskâran zümrésine tebliğ ettikten sonra üçüncü defa olarak huzura çıkarak demiş ki:

“Zabitler ısrar ediyorlar ve muvafakat buyurulmazsa hemen bu gün sarayda, onları parçalarız, diyorlar. Böyle bir facianın gözlerimiz önünde cereyanı öyle çirkin bir hadise olur ki buna meydan vermemek lazımdır, vükelâ da böyle düşünüyorum. Başmâbeynçi ile başkâtip memleketin en güzide, en mümtaz evlâtındandır. Onlar nerede olsalar gene size hizmet ederler ve hiçbir zaman boş kalmazlar,” filân... filân...

Hünkâr kazan deviren Yeniçerileri<sup>24</sup>, şunun bunun başını isteyen âsileri tahattur ederek daha ziyade şiddet kesbeden bir mukave-metle Hüseyin Hilmi Paşa'nın tehdidine karşı menfi bir vaziyette devam etdi.

Sabit Bey ilâveten:

“Hiçbir şeye cesaret edemezler. Şevketpenah efendimiz mümkün değil böyle tehditlere mümaşat etmez,” dedi; “biz müttefikan, birbirimizin sözünü ikmal ederek cevap verdik.”

“Sabit Bey, biz sizden çok memnunuz. Şu uzun senelerde bize pek halis bir arkadaş oldunuz. Bu gün bize son bir muhabbet bürhanı vereceksiniz. Huzura çıkmak ve arzedin. Bu şerait dairesinde bizler için hizmette devam imkânı yoktur. Kendilerine müfid olmaktan ziyade muzır olacağız. Müsaade buyursunlar, biz çekilelim. Ne zaman olsa biz her yerde kendilerinin bendesiyiz...”

Sabit Bey bizi bu karardan vazgeçirmeye çalıştı ve mümkün olamayacağına vakıf olunca hünkârı görmek ve anlatmak üzere çıktı. Ben de odama çekildim. Kâğıtlarımı, kitaplarımı, tütünlerimi –son saray sigaralarımı– topladım, yatak odasında ufak tefek eşya davardı, bunları çantaya yerleştirmek için odacılardan birine talimat verdim, tam bu sırada Nâzım Paşa odama girdi; biraz evvel Hakkı Paşa'nın oturduğu yere oturdu ve sustu.

Bu ziyaretin mânâsı pek sarih idi. Birkaç gün evvel bana karşı kullandığı haşin lisandan özür dilemek, sonra başlarında bulun-

24 Yeniçerilerin, “Kazan kaldırma” da denilen kazan devirmesi isyan alâmeti sayılırdı. Sultan II. Mahmut tarafından 1826 yılında Yeniçi Ocağı'nın kaldırılması üzerine devrin şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla söyle bir tarih düşürmüştür: “Tecemmû eyledi Meydân-ı Lahm'e / Edip kûfrân-ı ni'met nice bâgî / Koyup kaldırımda iküde birde / Kazan devrildi söndürdü ocağı” (1241/1826).

duğu rivayet edilen Halâskâran husumetine ve Heyet-i Vükelâca ittihaz edilen karara iştirak etmediğine dair bana sâkitâne teminat vermek...

Söz söylemekten hazzeder bir adam değildi, fakat bu mânâ hâlinden sarahatle taşıyordu. Sustu sustu, belki üç beş kelime bulacaktı, fakat Sabit Bey hünkârin cevabını bildirmek üzere odama girince, hiç ağzını açmadan beni pek muhibbane selâmlayarak çıktı.

Hünkârin cevabı:

“Bugün bir karar veremem. Aradan bir gece geçsin. Onlar arabalarına binip evlerine gitsinler. Yarın sabahleyin erkenden Yıldız'a gelsinler. Cenâb-ı Hak kendilerine muîn olsun.”

Arabalari ismarladık, eşyamızı aldık ve ayrı ayrı, nihayet bir çiban patlamış da içinde zonguldayan cerahat akmişçasına, müsterih, evlerimize döndük.

### 83

#### **Saraydan ayrılışım — O gün saray halkın kederi — Bizde tevekkül — O günden sonrası**

Ertesi gün sabahleyin oldukça erken bir saatte ikimizin de arabalarımız geldi ve konakların önünde durdu. Anlaşıldı ki saraya gitmek zamanı gelmiştir. Tekrar Yıldız yolunu tuttuk ve doğruca artık bizlere ait olmayan odalara değil, İkinci Mâbeynici Tevfik Bey'in odasına misafir olduk. Kâtiplerden, yâverlerden, musahiplerden, bendegândan gelenler ve bizi, bir şeyle söylemeden selâmlayanlar oldu. Epeyce bir zaman sonra Hazine-i Hassa müdir-i umumisi Hacı Feyzi Efendi pek müteessir, gözyaşlarını zapta çalışarak, içeriye girdi. Onun arkasında, elinde bir gümüş tepsî, tepsinin üzerinde iki büyük kırmızı atlas kese, veznedarlardan biri vardı. Bunların ne olduğunu keşfetmek kehanete muhtaç değildi. Ayağa kalktı. Hazine-i Hassa müdir-i umumisi keselerden birini alıp, öperek başına koyduktan sonra başmâbeyniciye, ikincisini de bana verdi. Ağır bir kese... Redingotumun arka cebine zorlukla yerlestirdim ve o kadar ağır çekti ki elbisemin sol tarafı epeyce sarktı. Her halde mühim bir para olduğuna şüphe yoktu. Hünkâr vesaitinin darlığına rağmen efendilik muktezasını fazlaıyla yapıyordu. Anlatacağım ki bana karşı bu efendilik icabatı yalnız bundan ibaret kalmadı.

Biraz sonra Sabit Bey girdi, dedi ki:

“Efendimiz sizleri görmek istiyorlar, yalnız: ‘Ne ben bir şey söyleyeyim, ne onlar söylesinler!’ buyurdular.”

Arkasına düştük. Hünkâr bizi resmi ziyaretleri kabul ettiği müzeyyen odada, ayak üzeri, önü iliklenmiş, simasında hazin bir veda mânâsiyla ve gözlerinde zaptolunan yaşlarla, bekliyordu. Ne o bir kelime söyledi, ne biz... Âdâb-ı mahsusâ ile temennâ ederek geri geri çekilirken, bazı takdirlerde pek sinirlerine mağlûp olan Lütfî Bey hâckîra hâckîra ağlamaya başladı, galiba ondan sirayet ederek ben de, fakat sâkitâne ağlıyordum. Bu halde tekrar Tevfik Bey'in odasına döndük.

Artık başka yapılacak bir iş yoktu. Yalnız bir iş vardı. Haleflerimizi tebrik etmek...

İlk önce yukarı kata başmâbeynici odasına çıktıktı. Lütfî Bey'in yerine kaideten ikinci Mâbeynici Tevfik Bey'in tayin edilmesi icab ederken yeni hükümet bu makama Halit Hurşit Bey'i münasip bulmuş, o da hemen istical ile yerine geçip oturmuştu. Onu böyle yerinde değil, fakat bir kanapenin üzerinde Şark usulünde oturuyor bulduk. Davranacak oldu. Bacaklarında sızılar vardı galiba... Davranamadı. Biz kısaca tebrik ettik, o başıyla mukabele etti. Bizi üzerinde veba tohumu taşıyan şâyân-ı içtinap mahlûklar addediyordu olmaliydi. Bunu yeni mevkiiinin icâb-ı siyâsîsine hamlederek çıktıktı. Lütfî Bey'e:

“Odanızda alınacak şeyler yok muydu?” diye sordum.

“Hayır,” dedi; “zaten her şeyi almıştım, asıl evrak Dolmabahçe'de idi, onları da dün aldım. Burada üç beş kutu sigara kaldı, zannediyorum. Onlar da halefime hediye olsun...”

Aşağıya indik. Başkitâbete tayin edilen Sadaret Müsteşarı Ali Fuat Bey<sup>25</sup> henüz saraya gelmemiştir. Pek ziyade nazik ve zarif olan, herkes tarafından hürmet ve muhabbetle karşılanan bu zât selefler tamamıyla terk-i mevki etmeden yeni makamına geçmekte teehhürü münasip bulmuştur.

Ben odamın henüz işgal edilmemiş olmasından istifade ederek orada kalan eşyamı, evrakımı almak istedim, yanında bir bekçi

25 Ali Fuat Türkeldi (1867-1935). Osmanlı siyaset adamı ve tarihçi. II. Meşrutiyet devrinin en karışık olaylarına tanıklık etmiş, bir süre Sultan Reşat ile Sultan Vahdettin'in Mâbeyn başkâtilığını yapmıştır. *Görüp İşittiklerim* (Ankara 1951) adlı bir hâtrâti vardır.

bulundurarak gidip bunları topladım. Yalnız telâş ile yazıhanemde duran güzel bir mineli oturtma küçük saatle bir telâtin,<sup>26</sup> bir timsah derisi iki cüzdanı unutmuşum.

Ali Fuat Bey'e gelince:

Epeyce bir zaman sonra, kış iptidalarında, hünkâr beni saraya celbetmişti. Dolmabahçe'ye inilmişti. Ben bu vesileden istifade ederek halefimi ziyaret etmek istedim.

Ali Fuat Bey yerinden fırladı, tâ kapıda beni istikbal etti, önungü ilikleyerek ve bir türlü makamında oturmak istemeyerek küçük bir sandalyede karşımı geçti. Bu derece nazikâne başlayan mülâkat hep o kibârane eda ile devam etti ve ben ayrılrken beni dış sofaya kadar teşyi etti.

• • •

Yıldız'dan müfarakat günü, sarayda bizden kalan hâtıraların ne kadar iyi olduğuna şahit olduk. Bütün saray erkâni ve memurâni, birçokları ağlayarak, zaptolunamayan hiçkırıklarını salivererek, kalabalık bir matem kaflesi halinde bizi koltuk kapısına kadar geçirdiler, arabalarımıza binesiye kadar beklediler ve işte böyle ömrümüzün en tatlı ve en acı yıllarını geçirdiğimiz saraydan ayrıldık...

• • •

Hünkârin bana karşı takayyüdü devam etti. Hemen her gün konağa ya bir musahip, ya bir bey (bendegândan biri) gelir ve padişah tarafından bir iltifat, bir takayyüt eseri getirirdi.

Her şeyden evvel hünkâr benim konakta yaz bakiyesiyle gelecek kişi geçirmemde ısrar etti, ben de her şeyden evvel buradan kaçmak, köyümün âsûde muhitine kavuşmakta ısrar ederek müsaade istedim. Yalnız yapılacak bir iş vardı: Vaktiyle gene, her türlü ihtiyata riayet ederek Mefruşat İdaresi'ne tanzim ettirdiğim resmî defter mucibince eşyayı teslim etmek, kızıma ve bize ait eşyayı ondan sonra almak... Bu defter soba maşalarına, mutbak tavalarına kadar, iğneden ipliğe kadar bütün Hazine'ye ait eşyayı evsafıyla hâvi bir cilt idi. Mefruşat İdaresi'nden bir heyet istedim. Sonra köyde evime gidecek eşya için de İstabl-ı Âmire'nin yük arabalarını istedim.

---

26 Parlak ve kalın öküz veya dana derisi.

Bu iki iş de görüldü. O defteri gelen heyetin imzalarıyla bir yâdigâr olarak saklıyorum. Diğer eşya da İstablı Âmire'nin pek mükemmel olan yük arabalarıyla taşındı. Yalnız konakta da telâş ile unutulan beş on parça eşya kaldı. Bu meyanda kızımın gelin odasında büyük bir ayna ile pek güzel bir bronz tavan lâmbasını, bir büyük sobayı, diğer bir odada bir halıyi sonradan tahattur ettik. Bunları istemek pek çirkin bir şey olacaktı, vaz geçti. Hakikaten hünkârin devam eden âtifet âsârının yanında bunların lâfını etmek pek abes olurdu.

• • •

Hünkârin bana takayyüt âsârını hemen burada kaydedeyim.

Köyüme, evime kavuşup yerleşikten sonra bir ay henüz geçmemiştir, bir gün Sabit Bey'le sermusahip oraya kadar bana geldiler. Bir aralık, Enver Ağa bahçeyi gezmek üzere uzaklaşmıştır: Sabit Bey beni alıp köşke, yazı odama kadar beraber götürdü ve ancak orada dedi ki:

“Şevketmeab efendimiz, sizi düşünüyorkarlar. Size her ay Ceyb-i Hümayun'dan müناسip bir maaş bağladılar...”

Bu güzel haberi müteakip cebinden kırmızı atlas bir kese çıkardı ve bana verdi. Ben lâzım gelen teşekkürü ifadan başka hünkâra hitaben bir ariza yazarak kendisine verdim. Ve her ay, tâ irtihaline kadar hünkâr tarafından Ceyb-i Hümayun kâtibi sevimli Hacı Hakkı Bey köye kadar gelir ve altınla dolu kırmızı keseyi teslim ederdi. Ben Dârûlfünun kürsüsüne avdet ettikten ve diğer bir vesile ile maişetime genişlik geldikten sonra bile hünkâr bu aylık atiyede hiç intizamına halel gelmeden devam etti. Bana böyle her ay gelen para en müsait şerait dairesinde bağlanabilecek olan tekaüt maaşından fazla ve maişetime her halde kâfi idi.

Hacı Hakkı Bey için sevimli sıfatını kullanmak pek yerindedir. Onu tanıyor da sevmemiş olan var mıdır, bilmem. Onun bütün mevcudiyetinden hulûs ve muhabbet taşar. Kendisiyle uzun yıllar refakatte bulunduk, hiçbir zaman hiçbir vesile zuhur etmedi ki onda bu hulûs ve muhabbet âsârından başka bir şeye tesadüf etmiş olayım. Hayatta bu tiyнетte insanlarla telâki etmek ne kadar nadir nimetlerdendir!..

**Yanlış rivayetler — İlk günün tesiri — Dinlemek ve kavramak  
kabiliyeti — Temas edenlerde intiba**

Sultan Reşat hakkında, veliahtlığında başlayarak, sultanatı esnasında irtihaline kadar, hattâ irtihalinden sonra bile devam eden hakikate mugayir birçok rivayetler deveran etmiştir. Kendisini istihlaf edecek olan biraderinden kuşkulanan Abdülhamit zamanında bu neviden rivayetlerin nasıl menbalardan çıktığını, ne neviden maksatlarla işaa edildiğini tahmin etmek zor değildir. Ve bir kere veliaht Reşat Efendi hakkında bu yolda bir fikir yayılmış olunca makam-ı sultanata geçen Sultan Reşat için aynı fikrin istismar edilmesine tabîî nazariyla bakmak icab eder.

Bu zât öyle insanlardan biri idi ki lâyîkiyla anlaşılmak ve ufak tefek kusurları beseriyetin zarurinakiselerine haml edildikten sonra meziyetleri takdir edilebilmek için yakından tanılmaya ve uzun bir zaman içinde muhtelif vesilelerle tecrübe过的 geçirilerek müşahede altında tutulmaya muhtaçtır. Uzaktan bakılınca, pek yaşılanmış ve müddet-i medîde mahsuriyet hayatında lapalaşmış olan bu yeni hünkâr, herkesin nazarında belki genç ve dinç bir hükümdar tesirini yapmaktan uzak kalabilirdi. Cülûsu öyle bir zamana müsadif oldu ki her şeye bir değişikliğe, bir yeniliğe, bütün memleketin hayatında bir tazeliğe intizar olunuyordu, bu teceddüt ümitlerinin, emellerinin timsali kabilinden addedilecek olan yeni padişahın şahsi onların tahakkukuna gözle görünen bir vaat olmaliydi. O, yalnız uzaktan görülmüşce gayri-müsait rivayetlerin devamına bir hâil kalmadıktan başka, bilâkis, onların revacına bir sebep vücuda gelmiş oldu.

Başmâbeynî ile başkâtip de yeni vazifelerini aldıkları ilk günde hünkârın yanından o rivayetleri tekzip ve tashih edecek bir intiba ile çıkışmış olmadılar. Fakat sonra, yavaş yavaş, her günün, her hadisenin getirdiği tesirler zevahirin altından hakikati göstermeye başladıkça o ilk intibâa kâim olan büsbütün başka bir kanaat doğmakta gecikmedi.

Hele zaman geçtikçe, câlisi olduğu tahtın sahibi ve mutasarnî olduğuna kanaati teyyüd ettikçe, nasıl yeni yapılmış bir elbise tedricen üzerine geçtiği vücut ile intibak eder, birinin biçimini diğerinin çizgileriyle imtizac eyler ise, her gün eski hâli yeni sıfatının icâbâti önünde siline siline onu tamamıyla zamanın ihtiyacına

uygun yapmıştı; bu son kayıtta hususi bir dikkatle tevakkuf olunduktan sonra ilâve edilebilir ki bu uygunluk onu, her gün başka bir renkte tecelli eden, bugünü düne ve yarına hiç benzemeyen zaman ile beraber rü'yetinde ve temayülünde de değişikliklere de sevk etmemiş değildi.

Bu hâtilarları sırasıyla takip edenler görmüşlerdir ki onu yazanın vicdanında birçok şükran borçları vardır. Şükran deynini ifa etmek maksadıyla hakikate karşı olan borcu unutmak elbette daha ziyade itabı davet edecek bir hareket olur. Ben Sultan Reşat'tan bahsederken bu iki borcu teliye çalışmaktan hâli kalmamak azminde bulundum ve bu azme sadık kalmak için bir mâni de görmedim; zira hakikati söylemek minneti unutturacak bir sebep yok; ondan bahsederken bu iki şeyin teâruz edeceğine kâil değilim.

Ben bu satırları yazarken onun irtihalinden yirmi seneyi mütecaviz bir zaman geçti, bugün onu bu uzun mesafenin beri tarafından görüyorum ve ona ait ufak tefek şeyleri yiğinlarla tahassüsât izdihamının arasından ayıklıyorum.

Sultan Reşat tahsil görmüş, rü'yet ufkunu genişletecek malûmat edinmiş, memlekin muhtelif kîtâları hakkında tetkikat yapmış, tarih-i âleme dair tetebbüatta bulunmuş, siyaset-i hariciyeye müteallik içtihatlara väsil olmuş bir zât değildi elbette; hanedandan hiçbir öyle değildi ki o böyle olsun; fakat onda söylenenleri dinlemek, bilmediğinden bahs etmemek ve ittilâi dairesine getirilen malûmatı telakki etmek için bir kabiliyet vardı. Huzuruna giren sadrazamlarla, nâzırıllarla, siyasiyata mensup zevât ile, valilerle, İstanbul'a uğrayan yahut İstanbul'dan ayrılacak olan Türk sefirleriyle uzun uzun konuşsurdu; daha doğrusu onlara karşı bilgisizlik göstermemek için susarak dinlerdi; onun hakkında uzaktan yanlış hükümlere väsil olanların fikrine mugayir olarak kendisine söylenen şeyleri kavramak zekâsına mâlik olan ve bilmediğinin inadına saplanıp kalmayan bu zât ile görüşenlerden hiçbirine tesadüf etmedik ki nezdinden fena bir intiba ile ayrılmış olsun.

Malûmatın fikdanını tazmin edecek bir hassa vardır ki ona fazlasıyla mâlikti: Susmak ve dinlemek. Bizden olanlar için bu hassa kifayet ederdi. O sayededir ki huzura kabul edilenler hep oradan memnun, mutmain ve mutayyep çîkarlardı. Elbette bunun diğer mühim bir sebebi vardı: Resmîyete ve zarafete pek ziyade itina eden, her şeyden ziyade nazik olmaya ehemmiyet veren ve konuşurken

düzgün, hattâ mustalah söyleyen bu zât, muhatabını cezb etmek için başka bir vasıtaya muhtaç değildi.

Huzura kabul edilenler yalnız biz Türklerden ibaret olsaydı hiç endişeye mahal kalmazdı: Fakat ecnebiler?.. İtiraf etmelidir ki ne zaman ecnebilerle bir temas mecburiyeti hâsil olsa bizi bir endişe istilâ ederdi. Ondan Avrupa hükümdarları gibi bir vukuf, bir mümmarese beklenemezdi; hattâ rivayetlere itimat edilirse, zaman ile, muhtelif tecrübeler ile, ahval ve vukuata yakından ittila ve istinas ile bu hususta pek maharet sahibi olan Abdülhamit kadar bir kabiliyet ümit edilemezdi; yetişir ki hata olmasın. Vâkiâ ecnebi sefirlerle ve zâirlerle mülâkat hep bir tercüman vasıtasiyla cereyan ederdi; ya Hariciye Nâzırı, ya Teşrifat Müdîr-i Umumisi, yahut başmâbeynici hâzır ve nâzır bulunurdu; ve mükâleme tercümeden geçerken matlup olan kisveyi giymiş bulunurdu.

Onu böyle takdirlerde mükerrerden gördük ve hiçbir zaman etrafın mahcubiyetine bâis olabilecek vak'a hudûsuna vâkif olmadık. Pek nazik olan bu tercüme vazifesini başmâbeynici Lütfî Simavi ifa ederken öyle bir dirayet ve fetanet gösterirdi ki bundan hünkar da, huzura kabul edilen de pek memnun, yalnız kendisi yorulmuş, terlemiş ve oldukça bunalmış çikardı.

Bu mülâkatlardan birini tahattur ediyorum:

Bir tarihte Londra'nın meşhur *Daily Mail* gazetesinin İstanbul muhbîrlîğinde bulunan Mr. William Stad huzura kabul edildi ve pek ziyade iltifat gördü, hattâ kendisine murassa bir sigara kutusu hediye edildi. İngiliz muhbiri bu mülâkattan o derece müteşkkir kaldı ki bilâhare gene mezkûr gazetenin Berlin muhbîrlîğine geçmişce Türk dostluğuna sadık kaldı. İstanbul'a bir ikinci gelişinde tekrar hünkârı görmek istedî ve hakkında sitâyiyle dolu yazılar yazdı.

İngiltere'nin pek meşhur ricâl-i siyasiyesinden olan bu zât Amerika'ya seyahat ederken Titanic kazasında kurban olanlar arasında bulundu.

Gayr-i resmî bir seyahate çıkışmış olan İngiliz Dâhiliye Nâzırı Mr. Churchill refikası ile beraber bir Cuma selâmlığında hazır bulunmuş idi. Edilen istizan üzerine hünkâr kendisini ve refikasını kabul etti ve onlarla, pek usul dairesinde musafahadan sonra mütebessimâne birkaç nâzikâne cümle ile iltifat ederek pek iyi tesir bıraktı.

Huzura kabul edilen ecnebiler meyanında Port Arthur<sup>27</sup> müzafferiyetini kazanan Mareşal Nogi de zikre şayandır. Hünkârın bu Japon kahramanı ile mülâkatı iki çeşit tercümeden geçerek mümkün olabildi. Hiçbir ecnebi lisanına vâkif olmayan Mareşal, yanında Almanca bilen bir bahriye zabitiyle gelmişti. Almancayı da pek mükemmel söyleyen Lütfi Bey tercümanlık vazifesini, bu Japon zabitinin vasıtıyla yapmak üzere hazır bulunmamış olsaydı, hünkârla görüşmek imkânı hâsil olamayacaktı.

Hünkâr Rus ve Japon muharebesinin tafsilâtına vâkif miydi, mükâleme esnasında bundan bahsedildi mi, bilmiyorum, her halde arada Lütfi Simavi bulununca bahs edilmiş olsaydı bile, Nogi'nin huzurdan pek memnun çıkışmış olmasına bakılınca, mükâleme her halde pek iyi cereyan etmiş olacak.

Bu zeminde kaydedilecek birkaç hâtıra daha var.

## 85

### **Üçüncü Napolyon — Eugénie — Saraya geliyor — Huzurda — Pierre Loti — Eserleri, şahsı — Behobal hâkimesi — An'aneye sadakatta ifrat**

Büyük Napolyon'un yeğeni, çocukluk ve gençlik yıllarını dolduran çeşitli çeşit maceralardan atlayarak nihayet Üçüncü Napolyon nâmiyla ve imparatorlukla Fransa'nın başına geçince, 1870 senesi Prusya muharebesinde Sedan hezimetine<sup>28</sup> kadar memleketini, uzun yıllar esnasında haşmet ve sevketin, debdebe ve dârâtin son mertebesine kadar çıkarmıştı. Bugün o zamana ait tarih sahifelerini göz kamaştırmadan okumak mümkün değildir. Fransa'nın kuvvet ve kudreti bütün dünyada tanın-endâz olan bir mehabet sayhası kabilindendi; bu, hiç beklenmeyen bir hengâmda ve şekilde müthiş bir esaretle bir ihtarız nefesine münkalip oluncaya kadar...

İmparatorun o tantana-i saltanatı yıllarda güzelliğinin, gençliğinin şasaasıyla kendisine refakat eden İmparatoriçe Eugénie de letafetinin, zarafetinin şöhretiyle bütün cihanın matmah-ı nazarı

27 8 Şubat 1904 tarihinde Japonların üç Rus gemisini batırmaları üzerine başlayan ve Japonların galibiyetiyle sonuçlanan Japon-Rus savaşı

28 Fransa-Prusya savaşını sona erdiren muharebe (1 Eylül 1870). Bu savaşta Fransa büyük bir yenilgiye uğramış, hattâ İmparator III. Napolyon esir düşmüştür.

idi. İspanyol güzelliğinin en mümtaz bir nüümunesini teşkil eden bu kadın hakkında tarih gûna-gûn tafsîlât ile doludur. Kocasının vefatından sonra o uzun yıllara ait menâkib-ı şöhretini etrafında gittikçe sislenen bir hâle şeklinde sürükleyerek dünyanın dört köşesinde dolaşan ve mâzının acı, tatlı hâtıralarını yaşlılığının hâl-i harâbisi içinde mezç ederek insanlığa mukadder olan ömrü son merhalesine kadar hicran ve hüsran duygularıyla geçiren bu bedbaht kadın, bir gün hiç beklenmeyen bir zamanda, işitti ki hususı yati ile İstanbul'a gelmiştir: 1911'de...

Bu güzel imparatoriçe Sedan hezimetinden ancak bir sene kadar evvel Fransa'nın kudret ve meknetiyle beraber kendisinin hüsni ü âni en büyük tantana ile şâsaa-pâş olan bir tarihte İstanbul'a kadar gelmiş ve Abdülaziz'in misafiri olmuştu. Ben o tarihte vukuât-ı âleme henüz vukuf gözleri açılmaya vakit bulamamış bir yaştı idim, fakat yaştı ilerledikçe bu müsaferete ait rivâyâti hep dinleye dinleye âdetâ o zamanın vakâları arasında bulunmuşa dönmüştüm. O rivayetler yalnız bana kadar değil, bütün memlekete yayılmıştı. Abdülaziz bu güzel imparatoriçeye şâhâne ziyafetler, şenlikler, donanmalar yaptırmış idi ve onun güzelliğine, hususuyla pâye-i rifâti câzibesine kat kat ilâveler yapan fûsununa kendisi de o derece kapılmış, denilirdi ki, sarayını dolduran bütün perî-peyker Çerkes kızlarını unutmuştı.<sup>29</sup>

İşte bu imparatoriçe artık yılların sıkletiyle bir harabe haline gelmiş iken; "Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer" diyerek İstanbul'un o zamana ait hâtıralarını, ölümün parmakları gözlerini tamamıyla kapamadan evvel, bir daha deserek uyandırmak üzere İstanbul'a uğruyordu.

Bu öyle fevkâlâde bir hadise idi ki bütün saray altüst oldu ve kendisini çocukluğunda görmüş olan hünkâr da bu kadını o hâl-i hereminde görmeye tehâlük gösterdi. Bizler, kendisini Dolmabahçe'nin rihtimânda istikbal ettik. Kendisine lâyik olan ihtiimat ile padişahın huzuruna isal olundu. Eugénie İstanbul'a ilk seyahatinde pek küçük bir çocuk olarak tanıdığı Yusuf İzzettin'i<sup>30</sup> de görmek arzusunu izhar ettiğinden bu mülâkat esnasında o da bulundu.

29 Bu konuda bk. Ali Şükrü Çoruk, "Beylerbeyi Sarayı'nda Seçkin Bir Konuk: İmparatoriçe Eugénie", *İstanbul Yazılıları*, İstanbul 2015, s. 54-66.

30 Sultan Abdülaziz'in büyük oğlu (öl. 1 Şubat 1916).

Mülâkat pek samimi oldu. İmparatoriçe çocukluklarını tanıdığı bu iki zâti kırk sene sonra görünce ne düşündü, ne duydu, bu sarayın merdivenlerini, divanhanelerini geçerken kalbini neler burktu, bunu keşfetmek mümkün değildir, fakat avdet ederken, rihtimda sandalına binerken daha ziyade yaşılmış, daha fazla çökmüş gibiydi. Bu manzaradan bende de yâdigâr olarak elîm bir his kaldı.

• • •

Gene bu sene içinde Türkluğun pek vefakâr dostu olan Pierre Loti<sup>31</sup> de saraya geldi ve huzura kabul olunarak birçok iltifatlarla tatyib edildi. Ben ona yalnız Türkâuge dost sıfatıyla değil, Fransız edebiyatının en büyük mefahirinden biri olmak itibarıyle meftun idim. Bütün yazılarını öyle bir meczubiyetle okumuş, tatmış idim ki bu gün, her şeye karşı meclûb olabilmek istidâdi sönmüş olmakla beraber, hâlâ eserlerinden bende kalan intibalar ruhumda ihtiyaz etmektedir. O güne kadar bu adamı ne uzaktan, ne yakından görmemiştüm ve hakkında bana kadar gelen tenkit miriltilerinin müeyyidesini bulmak korkusuyla, ona temas etmekten de çekinmiştim.

O gün onu sarayda görünce bu korku tahakkuk etti. Onu boyunun kısılığını saklamak için yüksek ökçelerle, benzinin uçukluğunu örtmek için bir kadın gibi boyalarla görünce bu garip ve gülünç kıyafet bende eserlerinden alınan meftunâne hazzın üzerine bir sis perdesi çekmiş olmasın diye hemen kaçtım.

• • •

Gene şâyân-ı kayd ziyaretlerden biri Hindistan'da nispeten küçük bir kîtanın melikesi olan Bübiya Bikûm'un İstanbul'a vürüdü oldu.

Behobal hâkimesi olan bu kadın kalabalık bir maiyetiyle Hamidullah, Ubeydullah isimlerindeki oğulları ile beraber Pera Palas'a

---

31 Pierre Loti (1850-1923). Türk dosto Fransız yazar. Bir deniz subayı olan Loti, gemisi İstanbul'a geldikçe bir Müslüman-Türk erkeği gibi giyinir ve şehirde öyle dolaşırılmış. I. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa devletlerine karşı Osmanlı Devleti'ni savunan Pierre Loti'nin bu hareketine karşı 1919 yılında Veliaht Abdülmecit Efendi'nin himayesinde ve Abdülhak Hamit'in fâhri başkanlığında bir Pierre Loti Cemiyeti kurulmuş, 23 Ocak 1920'de de Dârûlfünun'da bir "Piyer Loti Günü" düzenlenmiştir. Daha sonraki yıllarda da dostluk nişanesi olarak Eyüp Sultan'da Haliçe nâzir bir tepeye onun adı verilmiştir. Yazarın, konusu Eyüp'e geçen Aziyade adlı bir romanı vardır.

nâzil olmuş ve orada büyük bir daire işgal eylemişti. Müslüman olan ve İslâmiyet'in en şedit kaidelerine mufrif bir mutabakat-la merbut kalan bu kadın hakkında hükûmetçe ve sarayca icab eden ikram ve i'zaz âsârı gösterilmekte tekâsûl olunmadı. Hattâ bu meyanda kendisine –İngilizceden başka bir Garp lisani bilmediği için– mihmandar olarak başkâtibin henüz pek genç olan kızı Bihîn<sup>32</sup> tayin edildi. Ben melikeyi yakından görmedim. Onun yüzü daima en mütecessis gözlere karşı kalın bir perde geren peçesiyle kapalı imiş. Bu peçeyi hünkârin yanında kaldırmış olduğunu iştittim, fakat hünkâra karşı istisnâ bir hareket olan yüzünü göstermek lüfun-dan o sırada kendisine refakat eden İngiliz sefiri de istifade etmiş oluyordu. Huzurda oğulları da bulundu.

Melikenin hususı hayatına dair ufak tefek malûmatı mihmandarından almıştım: Maiyetinde hususi aşçısını beraber getirmiştir. O Hint usulünde pişirdiği şeylerden başka bir şeye el sürmezmiş ve bu yemekler türlü baharat ile o kadar ağır şeylermiş ki mihmandar, kendisine ikram edilen bir yemekten büyük bir mide sancısı ile çıkmış. Bütün hizmetçiler yalınayak gezerlermiş. Uzak Şark mem-leketlerinde bunun, hilâfina hareket edilemeyen bir usul olduğuna vâkıftık, fakat bir Avrupa seyahatinde aynı usulün tatbikinde ısrar olunuşuna, bir geri kalmak fikrine inat ile yapışık olmaktan başka mânâ verilemezdi.

Melikenin mihmandara hediyeleri oldu: Sert kokulu karanfiller-le örülülmüş, kırmızı ipek ve kılabdanla<sup>33</sup> karıştırılmış bir örgü... Bu ne olacak, başa mı geçirilecek, bunun istimalini anlamak mümkün olmadı. Sekiz on adet, pek ibtidâî bir sanatla işlenmiş, gene ipek ve kılabdanla karışık parçalar... Bunlar da belki bir súrahi, bir bardak, bir çiçeklik altına konabilir diye düşünüldü ve hiçbir zaman bu suretle istimaline teşebbüs edilmedi.

Melike ile hünkâr nasıl konuştu. Arada bir tercüman olmayışına nazaran hünkârin Fârisî söyleyebildiği kadar söylediğini, melikenin de Fârisî anlayabildiği kadar anladığını farzettik. İngiliz sefirinin de hâzır ve nâzır olduğuna göre bu mükâlemenin üç beş havaî cümleden ibaret kalmış olduğunda şüphe yoktur.

---

32 Halit Ziya'nın kızı Hatice Bihîn.

33 Pamuk ipliği veya ipek üzerine altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden çekilmiş ince tellerin sarılmasıyla yapılan ve dokumacılıkla işlenemecilikte kullanılan iplik.

**Bir sual — Tahsili var mıydı? — Malûmatı — Hâfızası — Uysal  
— Tevekküle ve teslimiyete müstenit bir felsefe — Tasarruf —  
Bâbîâli ve Çirağan yangınları**

Beşinci Mehmet nasıldı? Herkesin zihninde bu sual vardı. Bana da kaç kere dostlar bu suali irad ettiler. Bugün kendi kendime gene bunu soruyorum; ve karışık tahassüslerin, müşahedelerin izleri arasından bir hulâsa yapmak istiyorum. Tarih bakımından elbette bir kıymet irae edecek olan bu hulâsada beşeriyet için mümkün olabilecek mikyasta muhik olmaya çalışacağım:

• • •

Sultan Reşat tahsil görmüş bir zât değildi, hanedanın azîm ekseri-yeti içinde bir istisna teşkil etmekten uzak olan bu tahsil fikdanına rağmen emsaline nispetle yine mümtaz bir mevkide sayılabilirdi. Biraz Arapçaya, daha ziyade Farsçaya vakıftı; Türkçeyi pek fesahatle, hattâ oldukça natukiyetle söyler; istimali dairesine giren Arap ve Fars lügatlerini pek doğru telâffuz ederdi. Ona münşî, hattâ kâtip, hele hiç şair denemezdi; fakat bence görmek müyesser olan kısa yazılarında yanlış yapmadığını dikkat ederdim. Garp lisanlarından hiçbirine intisabi yoktu. Yusuf İzzettin'in Fransızca anlar, yahut, söyler diye şöhretini merak ederek benden birkaç kere buna dair malûmat almak istemişti. Bu suretle istidlâl etmiş idim ki hane-dandan Garp lisanlarına vakif olanlardan hiçbirini düşünmemesine mukabil veliahtı düşünmesi kendisinde vakityle Fransızcaya çalışamamış olmaktan mütevelli bir eseфе tercüman olmaktadır. Hattâ öyle farz ederdim ki mükerrerden bu noksanı tazmin edebi-lecek teşebbüslerde bulunmuş, fakat muvaffak olamayarak devam edememiştir. Osmanlı tarihini pek iyi bilirdi fakat umumî tarihe, siyaset-i cihana vakif değildi.

• • •

Konuşurken talâkatine dikkat etmemek mümkün olmazdı. Husu-suyla pek sağlam olan hâfızasının arasından hikâyeler naklederken, hele bunlardan tuhaf olanlara bir nebze istihza ve tehekküm çes-nisi karıştırırken –ki, bunu ezcümle Abdülhamit'in gençliğine ait hâtıralarında yapardı– onu dinlemekten haz alınırdı.

Mutaassip denecek bir dereceye çıkmaksızın pek ziyade müttekî idi. Tarikat-ı Mevleviye'ye mensup olduğundan hassaten Mevlevîlere ve umumiyet üzere tarikat erbabına karşı pek ziyade ihtişam gösterir ve onlara her vesile ile iltifat ederdi. Saltanatı zamanında şeyhlerin nüfuzuna tâbi olduğuna dair deveran eden rivayeti teyit edecek bir emare görmedim. O, ancak vukuatin nüfuzu altında bulunur ve cereyân-ı ahval ne getirirse onun icâbâtına karşı uysal ve uygun olurdu. Onun içindir ki iktidar mevkiiine kim ve nasıl bir fırka gelmişse o da hemen o cihete temayül etmiştir.

• • •

Pek mütedeyyin ve hayatında tecelliyatın germ ü serdi telâtumları arasında pek pişkin ve alışkin olduğundan, tevekküle ve zuhûratı geldikleri şekilde kabule müstenit kendisine mahsus bir felsefesi vardi. Onun içindir ki zamanında çeşit çeşi nâhoş vak'alarla şahit oldu, bunları ancak hisedilen bir endişe ile karşılaşmakla beraber telâşa düşmedi. Hattâ hususi hayatında zuhur eden ölüm vak'alarına karşı da o kadar tevekkülle mukâbele etti ki bunu lâkayt ve gayr-i hassas olduğuna hamledenler pek çoktu. Bu vak'alar arasında üçüncü kadın efendinin ve ortanca oğlu Necmettin Efendi'nin irtihalleri zikr olunmalıdır.

• • •

Semahati vardi, fakat bunu daima Hazine-i Hassa'nın istitâatiyla tevzin ederdi. Seyahatlerinde ve İstanbul'da zuhur eden Mercan ve Laleli büyük yangınları kabilinden hâilelerde, mühim mikyasta ianeler verir, Donanma Cemiyeti'ne muavenette bulunur, müessesat-ı hayriyeye para gönderirdi; fakat Eyüp'te kendisi için inşa ettirdiği türbe civarında yaptırdığı mektepten başka bir hayır müessesesi vücuda getirdiğini tahattur etmiyorum. Bu semahat âsârını kendisine muhalif olanlar efkâr-ı umumiyyeye karşı iraesine lüzum görülmüş şeyler kabilinden addederlerdi. Böyle olsa bile bütün hayır müesseseleri için fedakârlıkta bulunanlara âmil olan hissiyat eşilince altından daima bir hodgâmâne emelin keşfedilmeyeceği temin olunamaz. O da emsalinden başka türlü değildi.

Bu semahate mukabil hayat-ı hususiyesinde, etrafında bulunanlara, hususuyla harem halkına karşı imsak denecek derecede tasarrufa riayet ederdi.

Gözlerimin önüne geliyor: Sarayın ufak tefek masarifine karşılık olmak üzere Hazine-i Hassa'dan Ceyb-i Hümâyûn kâtibine aydan aya tecdit edilen bir sermaye verilirdi; bundan başka hünkârın şahsî sarfiyatı için kendisine de, zamanımızda bin altından ibaret bir meblâg takdim olunurdu.

Bu para gelince başkâtibi ve esvapçıbaşıyı nezdine celbeder, küçük yazı odasına kapanırıdı; üçü birden orada halının üzerine yerde otururlar ve ortaya para konulurdu. Onun bir küçük defteri vardı ki bunu kendisi yazardı. Kadın efendilerden, baş ikbalden ve sırasıyla hazinedar ustalardan başlayarak en mütevâzi derecelere kadar bütün harem halkı bu defterde maaşları miktariyla mukayyet bulunurdu.

Harem halkı eslâfinin zamanlarına nispetle o kadar azlık idi ki bunlara oldukça mühim birer maaş tahsisi pek mümkün iken vakityle hükümet dairelerine yeni çirağ edilenlere sadaka kabilinden bağlanan aylıklar kabilinden, eğer hatırlarda yanlış kalmamışsa, en küçük hizmet kızlarına verilen para ayda 150-200 kuruşu geçmez ve bu miktar derece derece yükselerken nihayet kadın efendilere kadar gene bizleri tebessüme sevkeden bir miktarı aşmazdı. Bazan da harem halkından bazlarına mücevherat alınırdı. Bunlar çarşı işi pek ucuz ve bayağı şeyler olurdu.

• • •

Yangınlardan bahsederken Bâbiâli yangını<sup>34</sup> ile Çırağan yanğını<sup>35</sup> tahattur ettim. Bâbiâli yanğına pek müteessif göründü. Bunu hem bir şâmet, hem devletin satvetini haleldar edecek bir feaat olarak telakki etti; fakat İstanbul'un mefahirinden biri olan ve saraylar içinde ziynet ve sanat itibarıyle hepsine faikiyetinde şüphe edilemeyen Çırağan Sarayı yanğını, vukuuna zaten intizar edilen bir hadise kabilinden telakki etti; bunun için fazla bir teessür gösterdiğimizi bilmiyorum.

Babasının eseri olan Dolmabahçe Sarayı için meclûbiyetine mukabil amcası Abdülaziz'in inşa ettirdiği Çırağan Sarayı hakkın-

34 6 Şubat 1911'de Bâbiâli'de çıkan yangında Şûrâ-yı Devlet ve Dâhiliye Nezareti daireleri ile Sadâret Dairesi'nin bazı bölümleri yanmıştır.

35 6 Ocak 1910 tarihinde muhtemelen elektrik kontağınından çıkan yangında saray birkaç saat içinde dört duvar haline gelmiş ve yıllarca bu şekilde adeta kaderine terkedilmiş; ancak 1987 yılında yeniden inşa edilerek otel yapılmıştır.

da soğuk bir hissi vardı. İki kardeşten inşıab eden hanedan âzâsı arasında her vesile ile görülmüş olan bu soğukluk saraylara dair hissiyata kadar sirayet etmiş denebilirdi, hattâ bunun içindir ki Ahmet Rıza'nın talebi üzerine Çırağan Sarayı'nın Mebusan Meclisi'ne tahsisî meselesi zuhur edince, hünkâr bunu tehâlüke haml oluna-bilecek bir muvafakat hamlesiyle kabul edivermişti.<sup>36</sup>

Vaktâki hâlâ sebebi meçhul kalan bu yangın –ki bir suikast eseri olabilirdi yahut sadece bir elektrik kazası idi– zuhur edince, bizler bu güzel sarayın çayır çayır yanışı karşısında ağlayarak kıvrانır-ken, facianın seyri hakkında kendisine peyderpey malumat verilen hünkâr bunu tevekkül ve kazaya rıza felsefesiyle kabul etmişti.

## 87

### Küçük meraklar — Elektrik ziyasına muhalif — Fazla sıcaktan muztarip — Aynalar — Harem şamdanları — Aubusson halısı — VASF-ı mümeyyizi

Sultan Reşat'ın her insan gibi ufak tefek merakları vardı. Bunları kusur mahiyetine telakki ederek aleyhine tefsir etmek pek ziyade insafa mugayir olur. Bu meraklıdan hâtıra gelenler arasında birkaç tanesini kaydedeyim:

Gözlerinde bir ârizadan dolayı fazla parlak ziyadan hoşlanmadı; onun için sarayda elektrik tesisatına, tâ teşebbüsün bidâyetinden başlayarak, muvafık bir nazarla baktmadı. Çırağan yanınının bir elektrik kazasından tevellüdü ihtimali üzerine buna bir de vehim inzimam ettiğinden, mütehassîs Sait'in pek vâkifâne mesaisiyle her türlü tesisât-ı iptidaiye ikmal edildiği, sarayın her tarafında avize-ler ve büyük şamdanlar tellerle örülüdüğü halde, iş yalnız cereyan vermekten ibaret kaldığı halde Dolmabahçe Sarayı'ni loşluktan kurtarmak mümkün olmadı. Belki de hünkâr bu son işin bir ne-ticeye varmasına mâni olacak yolda hafî telkinatta bulunmuştur. Onun arzusuna muhalefet bizlere düşmezdi.

Merkezî teshin işi de böyle akamete müncer olmuştu. Fazla ziyadan korktuğu kadar Dolmabahçe'nin soğuk dairelerinde ya-

36 31 Mart Vak'ası'ndan sonra, Meclis reisi Ahmet Rıza'nın talebi üzerine Meclis-i Mebusan ve Âyan 3 Kasım 1909'da Çırağan Sarayı'na nakledilmiş, ancak iki ay dört gün sonra saray yanmışdır.

şamaya alışkin olan bu mülahham zat fazla sıcaktan da mütarip olurdu. Sarayın her tarafı oyularak sıcak su borularının geçeceği delikler ihzâr edilmiş, hattâ Koltuk Kapısı'ndan girilince sol tarafta mevcut bir mahzen de kazan için kazılmış, burada bir de yüksek baca yapılmış iken kazana mahsus olan yer, her türlü gayrete rağmen, su istilasından kurtarılmayarak kazanın vaz'ına imkân hâsil olamamıştı. Bütün Dolmabahçe Sarayı, deniz kenarında bulunan diğer saraylar gibi, fennî vesaitin henüz ilerlememiş zamanlarında su baskınlarına karşı temellerini kurabildikleri halde bir kazanın vaz'ı için böyle bir mâniaya galebe çalınaması anlaşlamayacak bir hadise olmakla beraber, bunda da hünkârin gizlice müessir olan bir müdahalesi olmuştur mütâlâasiyla hakikati istiknaha teşebbüs edilemedi ve kışın sarayda hep titreşti durdu.

Ufak meraklıları arasında büyük aynalara karşı olan tehâşisine de işaret etmelidir. Bunlar gözlerini mi alırdu, yahut birden bire çöküp bir kaza tevlit eder diye mi düşünürdü, bilinemez; her halde daima geleceği bir yerde bulunan ve yerden yüksek tavana kadar giden gayet cesîm iki Venedik aynasının kaldırılmasını istedi. Bunlar Abdülmecit'in türlü masraflarla ve emeklerle sarayın muhtelif yeri için celbettiği şâyân-ı hayret nefaset ve cesamette aynalardandı. Bu kaldırılanların nereye tesadüf ettiklerini ve onları kırmaksızın indirip kaldırmaya muvaffak olan Mefruşat İdaresi'nin bu mühim ve her türlü kazaya müsait işi ne vesaitle yapabildiğini tahattur edemiyorum. Yine bu kabilden bir merakına, harem dairesinin büyük sofâsında dört köşede mevzu olan birer metreden fazla irtifada gümüş şamdanlar için vâkıf olduk.

Bana bunlardan birkaç defa, aradan on beş yirmi gün geçirerek, bahsetti. Babası Abdülmecit pek ziyyade nefis eşyaya meftuniyet gösterir ve sarayı bunlarla doldurmak için büyük masraflardan çekinmez imiş. Dolmabahçe'nin hâlâ mevcut olan nadir ve nefis eşyası, hususuyla meşhur üstatların âsârından teşekkür eden zengin levhaları hep onun yâdigâridir. Haremin bu şamdanları da o kabilden olarak Paris'te imâl ettirilmiş gayet sanatkârane şeylerdi ve her birinin kaidesinde geyiklere saldıran av köpeklerini tecsîm eden pek musanna ve bakılıncı yaşıyor olduğuna hükmedilecek tabiiyette gruplar vardı. Bunları hareme her girdikçe hayran olarak uzun uzun temaşa ederdim. Bir gün hünkâr beni oraya kadar celbetti ve bunların yanına kadar götürerek:

“Ne acı manzaralar!..” dedi; “bunları gördükçe âdetâ muazzep oluyorum. Biçare geyikler!.. Acaba bunları kaldırmak mümkün olmaz mı?...”

Sustum, susmaktan başka elden ne gelirdi?... Hakikaten bu manzaradan kendisi mi bir azap duyuyordu, yoksa harem halkının telkini mi vardi? Aradan bir müddet geçtikten sonra bir gün ma'rûzâta bakarken kalemi elinden bırakarak yine bundan bahsetti, münasip bir şekilde geçiştirdim; bir üçüncü, bir dördüncü defa artık geçiştirmeye imkân kalmayınca:

“Tensip buyurulursa,” dedim; “şamdanları yerlerinde bırakalım, fakat onları sade birer kaideye oturtmak için yeniden ayak döktürelim. Peder-i mükerremenizin [zayıf damarı] bir yâdigârı olan o mevcut kaideleri Hazine-i Hassâ'da yahut Hazine-i Hümâyûn'da muhafaza edilmek üzere kaldırınsınlar...”

Buna muvafakat etti ve öylece yapıldı. Ben o nefîs sanat eserlerini böylece kurtarmış olduğuma hâlâ memnunum, fakat onların bugün nerelerde mahfuz olduğuna vâkif değilim.

Yine bu kabilden bir hali hikâyesini tahattur ediyorum. Dolmabahçe'nin saat kulesine nâzır cephesinin deniz tarafındaki köşeyi teşkil eden ve süferâ kabulu için kullanılan büyük salonda yine Abdülmecit'ten kalma pek güzel bir Aubusson halısı<sup>37</sup> vardı ki kırk seneden fazla bir zaman içinde civil civil kaynayan güneşten oldukça solmuş renginden başka bir kusuru yoktu. Yepyeni kalmış denebilecek bir halde olan bu nefîs halinin, belki kıymetine bir eskilik ilâvesi yapacak olan solukluğuna hünkâr tahammül edemeyerek bir Hereke halisiyla tebdilini istedi. İradeyi Hazine-i Hassâ'ya tebliğden başka yapacak bir iş yoktu, ufak bir ilâve yaparak: [Pek ziyade kıymeti hâiz olan bu hali sonradan düşünülecek bir yerde kullanılmak üzere muhafaza edilmek kaydı ile...] hali ne oldu, buna da bugün vâkif değilim.

• • •

İşte Sultan Reşat'ın meraklarından da bahsettim, bunları kusur olmak üzere telakki etmek mümkün olsa bile bunlara mukabil kaydedilmek icab eden birçok meziyetleri vardı. Bunların başında âdetâ kendisinin vasf-ı mümeyyizi olarak her vakit her vesile ile

---

37 Yun iplikten el dokuması yüksek kaliteli Fransız halısı.

nazik olmak, türlü can sıkacak ahvale ma'ruz olup dururken hiddet ve infialine tercüman olabilecek bir kelimeye, bir harekete imkân bırakmamak kayısını kaydetmelidir.

Uzun yıllar hizmetinde bulunduk, gün geçmezdi ki kendisini kirâren görmeyelim, öyle hâdisat ve vukuat arasında ona mülâki olduğunu ki mesleğini, mızacını muhtelif vesilelerle tecrübe etmiş oldu. Onun hiçbir zaman, değil bizlere karşı, hususi hizmetinde bulunan bendegâna, müsahibâna karşı bile bir ağır söz söylediğine yahut incitecek bir tekdirde bulunduğuna şahit olmadık, onu yakından gören; kendisiyle doğrudan doğruya temas fırsatını bulan kâtipler, yâverler, diğer bütün saray erkân ve anâsırı onun tarafından her vakit ibtisam ve iltifat ile muamele gördüklerinin şükranını taşırlar. Mâmâfih bundan bir ifrat mânâsını da çikarmak doğru olmaz. Eğer öyle olsaydı bunun bir kıymeti kalmazdı, yapılacak iltifati bir ölçü dairesinde tutardı. Yalnız huzura kabul edilen vükelâ ve ricale karşı istimalden vazgeçmeye kadir olamadığı elfâz-ı ihtiramiye bizleri oldukça sıkardı.

Doğru söylemekten hiçbir zaman geri kalamayan Lütfî Simavi bir gün bana bundan bahsederken:

“Kendimi tutamadım; münasip bir lisanla bu zevâta karşı o kadar nâzikâne bulunmanın muzır bir tesir yapabileceğini söyledim” dedi.

Pek doğru olan bu sözün bir tesir yaptığına kâil değilim, nitekim o da hünkârin yine o tarzda devam ettiğinden şikayet eder dururdu.

Hünkârin bu nazik olmak kayısının bir hikâyesini de naklederek bu bahse hâtime vereceğim.

## 88

**İfrat ile nazik — Bir Cuma günü — Zeki mi, saf mı? —  
Saray hayatının tesiri — Halline çare bulunmayan işler —  
Hususi bir zekâ — Logofet Bey — Murassa bir tasvir**

Hünkârin nazik olmak vasfının ifrata haml olunabilecek tezahürleri olurdu. Yabancılara karşı her vakit redingotunun önü iliklenmiş bulunurdu ve onları kabul ederken ayağa kalkardı. Bu da pek merup bir hareketti, elbette. Fakat mahremiyeti dairesinde bulunan ve her vesile ile her gün kendisini mükerrerden gören bizlere karşı

bile fazla takayyude lüzum görür, mesela sıcak günlerde fesini başından çıkarmış ve yalnız beyaz takkesiyle kalmış bulunursa hemen fesini giymek üzere elini uzatır ve bendegândan birinin: "Efendimiz, zahmet buyurmayınız. Onlar sizin adamlarınızdır!" kabilinden bir müdahalesi üzerine gülerek, sanki zorlanmışcasına, yalnız takkesiyle kalmaya muvafakat gösterirdi.

Bu zeminden hikâye edilmeye değer bir vak'ayı misal olarak kaydedeceğim:

Cuma selâmlığında hazır bulunmaları mutat olan vükelâ camide kendisini istikbal ve tesyi ederlerdi. Bunlar az çok değişiklikle Harbiye, Bahriye, Evkaf nâzırlarıyla Şehremini idiler. Bir Cuma, selâmlık Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii'nde icra ediliyordu. Burada hünkârın hususi odası, başlangıcında pek dar bir dehliz bulunan merdivenin hemen yanı başında idi. Namaz bittikten ve artık hünkârın avdeti zamanı hulûl ettikten sonra bu zevat o daracık merdivende sıralanmış bulunuyorlardı. Hünkârın kunduraları oda kapısının dışında duruyordu. Vaktâki kapı açıldı ve hünkâr göründü, kendisini tesyi için muntazir olan zevâtı ve onların karşısında ayakkabilarını görüdü. Bunları orada, bu zevâtın karşısında giymeyi edep ve terbiyeye pek mugayir, âdeten bu hazır bulunanlara karşı muhakkirâne bir muamele addederek, bir kunduralara, bir de onları buraya koyan esvapçıya baktı: Bunun mânası derhal teferrüs edildi, kundular odanın içine alındı, hünkâr geri döndü, kapı kapandı ve orada giydikten sonra tekrar çıktı. Bizler hep tebessümle birbirimize bakmıştık. Onun mızacı bilindiği için bunu kendisine göre tabii bulmakla beraber istigrap ile telâkkiden de hâli kalmamıştık. İşte bu küçük vak'a onun nazik bulunmak takayyüdüne, birçok emsali arasında, bir numune teşkil eder.

• • •

Zekî mi idi, saf mı idi, bu iki sualın ikisine de topluca olarak: "Evet, yahut, hayır!" denilemez. Zekâ denilen hassa herkeste, mütebeddil bir mikyasta, az veya çok cukurlarla muhattır; nitekim safvet de öyledir. Ufukta yiğilmiş bulutların arasından vakit vakit çakan şimşek iltimaları kabilinden safvet sislerinin arasından da zekâ parıltıları görünür. Bu kabilden olarak Beşinci Mehmet için tam mânâsıyla ve mutlak bir kat'iyetle ne zeki idi, ne de saf idi denilemez. Onun tutuklukları, donuklukları olurdu. Geçirdiği hayatın

inceinde görgüsüzlükten, temassızlıktan, hele umumi malûmatta sermaye azlığından tevellüt eden ve bu itibarla mazur görülmek lâzım gelen bu hâlinin ziddi olarak birçok takdîrlerde pek ziyade uyanıklık, hattâ –tâbir câizse– kurnazlık müşahede edilirdi. Bu da saray hayatı kabilinden her türlü hile ve desiseye, türlü türlü tezvîrata müsait bir zeminde müşahedelerle, tecrübeyle kesinleşmiş bir kabiliyetin zaruri semeresi olmak lâzım gelirdi.

Haricî âlemle daima temasta bulunan, gözleri intibah hâlinde, kulakları kırışte bendegânın şuradan buradan getirdikleri havadisi, efendilerine karşı sadakat ve merbutiyet bürhanları göstermek kaygısıyla haremin ve hanedan âzâsının saraylarının dedisini kodusunu çeşit çeşit tevhîşlerle, ilâvelerle süsleyip önüne döken musahiplerin hikâyelerini dinleye dinleye hususi bir neviden kabiliyetler inkişaf etmiş oluyordu.

Öyle halli müşkül vak'alar, hele hanedana müteallik karışık işler zuhur ederdi ki bunlara karşı bir çare bulmaktan âciz kalınca bizler, ekseriyet üzere, tesviye imkânını hünkâra müracaat etmekte arardık. Bu zeminde zuhur eden vak'alar için misal iradına lüzum yok. Bir ev idaresinde bile öyle zorluklar zuhur eder ki efendiler, hanımlar işin içinden çıkmaktan âciz kalırlar. Bir saray hayatında, bir saltanat hanedanı âzâsının birbirine karşı münasebatında nasıl ihtilâflar, müşküler zuhur edeceği kolaylıkla tahmin edilebilir. Gün geçmezdi ki bu zorluklar gelip Mâbeyn erkânına dayanmasın. Ve bunlar da, meselenin hallinde bir çıkmaza saplanınca, nihayet bir kâhine müracaat kabilinden, hünkârin reyini almak mecburiyetinde kalırlardı.

O zaman hünkâr susarak dinler, dinler ve mesele kâfi derecede teşri edildikten sonra hemen bulunuveren bir tesviye çaresini söylerdi.

Başmâbeyinci ile başkâtîp, eğer beraber bulunuyorlarsa, birbirine bakarlar ve bir tebessümün içinde yekdiğerine “Nasıl oldu da bunu biz bulamadık?” mânâsını gönderirlerdi. İşte bu sıralarda hükmo-lunurdu ki hünkârda hususi mahiyette bir zekâ vardır.

Bu neviden ve oldukça tuhaf bir vak'a tahattur ediyorum:

O tarihte yaşamış olanlar Âyan'dan Logofet Bey'i pek iyi tahattur ederler. Muteber ve marûf Rum ailelerinden birine mensup olan ve Rum Patrikhanesi'nin de, icab eden zamanlarda, tercümanlık vazifesi yapan bu zat eski Osmanlı terbiyesi almış pek nazik, pek halûk

ve pek girgin bir adamdı. Türkçe okur, yazar, fakat konuşusunda, mustalah ve müzeyyen söylemeye çalışmakla beraber, Türkçeyi garip bir Rum şivesinde telâffuz ederek oldukça gülünç olmaktan kurtulamadı. Şahsen kısaca, küçükçe denebilecek olan bu adamda cismiyle tezat teşkil eden büyük bir ikbal hırsı vardı. Bu hırsın sâikasıyla olacak, muayede merasiminde tebrik için Rum patriğinin reisliğiyle Heyet-i Ruhaniye toplu olarak huzura girince patriğin Rumca irad ettiği nutkun Türkçe tercümesini bu zât kendisine mahsus şive ve evza ile okur ve bu vazifeyi mühim bir mübahat fırsatı addederdi.

İşte bu zât bir ziyafer esnasında hünkârın iltifatına mazhar olurken ona göğsündeki nişanları gösterdi ve fırsat bularak Abdülmecit tarafından ailesine verilen kıymettar taşlarla müzeyyen bir tasvirden bahsetti. Bundan maksadı o sirada anlaşılamadı, fakat galiba hemen ertesi gün bu zât o tasviri getirip bizlere gösterdi ve bunu ta'lik etmek için hünkârdan müsaade istihsaline tavassut rica etti.

Logofet Bey'in göğsünde Abdülmecit'in murassa bir tasviri!.. Bu öyle bir garibe teşkil ederdi ki buna ne hünkâr müsaade edebilir, ne de o müsaadenin istihsaline tavassuta imkân bulunurdu. Logofet Bey'e kendisini kırmayacak bir cevap ile iş geçiştirdikten sonra mesele hünkâra hikâye edildi. O dinledi ve derhal bizlerin hatırlına gelmeyen bir tesviye çaresi buldu. Hünkâr Logafet Bey'e iltifatının tebliğiyile beraber o tasvirin bir ziynet mücevheri olarak refikası tarafından ta'lik münasip olacağının söylenerek hatırlının tatyibine Lütfi Simavi'yi memur etti. Logofet Bey bu iradeyi kendisine dünya bahş edilmişcesine büyük bir sevinçle telâkki ederek saraydan âdet oynayarak çıktı.

## 89

Kendi yuvamda — Ev, eşya, ağaçlar, güller —  
Köy komşuları — Bir dost — Sükûn, heyhat!... —  
Balkan Harbi — Bâbîali Baskını — Mahmut Şevket —  
Çatalca müdafası — İttifakın iflâsı — Memleket infisah  
hâlinde — Abdülhamit — İki birader karşı karşıya —  
Beni davet ediyorlar

İşte artık uzun bir yolculuğun firtinalarında bocaladıktan, müsafirhanelerde yuvarlandıktan sonra yuvasına dönen bir seyyah gibi

kendi evime, kendi bahçeme, kendi eşyama, bütün hayatımдан birer parça teşkil eden bu muhitin muhteviyatına kavuşmuş ve türlü yorgunluklardan sonra nefsine artık bir sükûn ve ârâmiş günleri vaad eden bir adam inşirahı ile yerleşmiştim; bana bir gün sarayda: "Buralara alıştıktan sonra köy evinizde nasıl yaşayacaksınız?" tarzında sual irad eden dostuma kalbimi dolduran inşirah hissiyeti cevap vermiş oluyordu. Evet, bu evin tavanları, duvarları müzeh-hep, müzeyyen değildi; duvarlarının kâğıtları solmuş, tavanlarının tahtaları çatlamıştı; eşya, basit, mütevazı, sade idi; fakat gözlerimde, evi dolaşırken her tarafına bir büse gönderen bir mânâ vardı; elle-rimin eşaya temasında onlardan gelen bir hayatın sıcaklık eseri kaliyordu; sanki parmaklarım arasında yaşıyor, benimle beraber yaşıyor olduklarına teminat veren nabızları duyuluyordu. Hele bahçemde bütün ağaçların, fidanların yıllarca uzaklara düşmüş, kendilerinden cüdâ kalmış bir eski dostu tekrar görmek inbisati var gibiydi; bunları tercüme-i halleriyle, üzerlerinde taşındıkları hâtıralarla tanmış, sevmiştüm ve tekrar hepsini zinde görmekle bahtiyar oluyordum. Ya güllerim?..

Onları da hep, hattâ isimleriyle tanırdım, birer birer tekrar gör-dükçe kendileriyle konuşuyor gibiydim: İşte Caroline Testout!.. "Comment vous portezvous, madame?"<sup>38</sup> diyordum. Sonra karşı-sında Captain Christy...

Ona da "How do you do?"<sup>39</sup> diyordum. Ve böyle evimde, bah-çemde dolaşırken hep onlara yakın ve öte taraftan uzak kalyordum.

Bana gelenler oluyordu. Köy komşuları, senelerce beni görememiş aşınalar birer ikişer gelerek beni tatyib edecek sözler buluyordu, bu meyanda bana pek yakın bir dost geldi. Hükûmet değişikten sonra yeni bir mesned-i ikbale geçen bu dost oraya yetişmek için acele edi-yordu, hemen ayak üzeri bana kim bilir ne zamandan beri zihninde yuvarlanmış bir tesliyet cümlesini hemen söylemeye gecikmedi.

Kimdir o insanları pek iyi tanıyan hakim ki: "Allah beni dostla-rın şerrinden siyanet etsin, düşmanların hakkından ben gelirim." demiş?

Bu cümle şu idi: "Siz o makama bir ihtilâl neticesiyle geçtinizdi. Âkibetin böyle olacağında şüphe yoktu, onun için teessûf etmek doğru değildir!"

---

38 "Nasilsınız hanîmefendi?"

39 "Nasilsınız?"

Ne cevap verdim, elbette anlamamışçasına safderunâne bir mukabelede bulunmuş olacağım, onun zaten iştirmeye, dinlemeye vakti yoktu. Mesned-i ikbaline yetişmek için acelesi vardı. O çıkışınca ben gene bahçemde dolaşmaya başladım, mütefelsifâne gülümseyerek...

Hep böyle köyümün içinde, inziva ve ârâmiş havasında yaşayacağım ümidinde idim. Heyhat!.. Hayat buna nasıl müsaade edebilirdi? Günden güne tehditleri artan ufuklar türlü elîm vukuat silsilesini getirip memleketin üzerine boşaltmakta gecikmedi.

Hepsinden evvel Balkan Harbi!..<sup>40</sup> Dünyanın hayretlerle açlan gözleri bir garibenin vukuuna şahit oldu. O zamana kadar birbiriyle düşman olan üç rakip memleket, Makedonya, Trakya ve Bosfor üzerine gözlerini dikerek ittifak etmişler ve hep beraber, bir müstevlî ordu hızıyla yürümeye başlamışlardı.

İtalya ile harp hâli nihayet Ouchy (Uşî) Muahedesî ile kapanmıştı, o taraftan Türkiye emin olabilirdi, fakat üç müttefik Balkan devletiyle uğraşmak için Halâskâran ve onların Harbiye Nâziri<sup>41</sup> mukavemet edebilecek miydi? Edebileceğine hiç kimse ihtimal veremezdi. Nitelikim edilemedi. Müstevlî ordu Çatalca'ya kadar dayandı.

Bâbiâli Baskını<sup>42</sup>, Nâzîm Paşa'nın katli, Ahmet Muhtar Paşa'dan sonra iktidar makamına gelen Kâmil Paşa Heyet-i Vükelâsi'nın çekilmesi, tekrar İttihat ve Terakki'nin idare başına geçmesi, Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezareti'ni ele alması... Ve hezimete uğramış Türk ordusunun enkazıyla Çatalca'da cihanda hayretler uyandıran bir mukavemet cephesinin teşekkülüyle İstanbul'un müdafaa hattının tesisi, bu aralık müttefik memleketlerin mütenakîz emelleri müsademesiyle ittifakın çözümlerek tersine dönmesi, silah arkadaşlığına bedel birbirine ateş açmak suretiyle cenge girişmesi... Bütün bu vukuat birbirini kısa fasılalarla takip ederek uzun bir zincir şeklinde dönüyordu; fakat İstanbul kurtarılmıştı.

Türk ordusu Çatalca'da vatanı kurtarmaya uğraşırken köyümüzde hemen kimse kalmamıştı; ben de aileyi İstanbul'a göndermiştim.

40 8 Ekim 1912-29 Eylül 1913 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Kardâg'dan meydana gelen Balkan devletleri arasında iki sahada gerçekleşen savaş.

41 Nâzîm Paşa.

42 İttihatçıların 23 Ocak 1913 günü Bâbiâli'de toplantı hâlindeki kabineyi basması ve Sadrazam Kâmil Paşa'yı istifaya zorlayarak kanlı bir darbe ile iktidarı ele geçirmesi. Baskın sırasında Harbiye Nâziri Nâzîm Paşa ile diğer yâverlerle birlikte Kıbrıslızâde Tevfik Bey de vurularak öldürülür.

Refikamın cesur ve metîn validesiyle ben köyde, evde kalmaya karar vermiştim. Burada top gürültülerini dinleyerek neticeyi bekliyordum. O zamana kadar köyde harbin, hezimetin çeşit çeşit acı elvahına şahit olmuştum. Sonradan bunlara dair yazılar yazdım ve şurada burada neşrettim. O hâtıraların elîm tesiratıyla sizlarken ve bu son günlerde top seslerini dinleyerek müthiş ihtimallerle titreren hep kendi kendime: "Ahmak! diyordum, sen miydin, burada müsterih ve âstûde bir ömür geçirmek sevdasında bulunan?.."

Memleket parça parça kopmuş, anavatandan ayrılmıştı. Arnavutluk, Makedonya, Trakya'nın bir büyük kısmı hep istilâ altında idi. Bunlardan ne kalacaktı?..

Bu meyanda Selanik vardı. Orada Abdülhamit de vardı. Selanik'e muntazır olan âkibeti düşünerek hükümet Abdülhamit'i orada bırakamazdı. Her şeyden evvel kendisini İstanbul'a getirmek lâzımdı ve öyle yapıldı.<sup>43</sup>

Bir aralık Rusya Çarı'nın İstanbul'a müsafereti ihtimali üzerine ihzar edilen ve o zamandan sonra öylece boş kalan Beylerbeyi Sarayı Abdülhamit için en müناسip bir ikamet yeriydi; ve bu suretle iki birader, biri Dolmabahçe'de, diğeri karşısında yekdiğerinin beyaz cephelerine nasb-ı nigâh ederek yaşamaya mahkûm olmuşlardır.

Nihayet harp bitti, fiilen bitti, fakat hükmendeki bitmeliydi, o zaman uzun uzun musalâha imkânları araştırıldı, Balkanlar karışıklığının içinden çıkmak lâzımdı, yalnız müstevliler arasında değil, onların her biriyle Türkiye arasında öyle bir uzlaşma vukua gelmeliydi ki artık başka neviden vukuat tecelli edinceye kadar dünyayı kaplamak tehlikesini gösteren bulutlar ufuklardan tamamıyla sıyrılmış olsun.

Ne kadar arzu edilir ki bu buhran senelerinin tarihi, bütün safahat ve tafsilâtiyla yazılmış olsun. Buna merak eden tarih mütevaggilleri bulunmadı mı? Bulunmadıysa zuhur etmeyecek mi? Hiç olmazsa üniversite talebesi?.. Bu zeminde tetebüata girişmezler mi?..

Yavaş yavaş memleket tekrar huzura kavuşuyor zannolundu. Yunanistan'dan başka diğerleriyle uzlaşıldı, yalnız Atina ile bir karar verelemiyordu.

43 Abdülhamit, 1 Kasım 1912'de İstanbul'dan gönderilen Alman sefaretine ait Loreley adlı savaş gemisiyle Selanik'ten İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilmiş ve ölünceye kadar (10 Şubat 1918) orada yaşamıştır.

Bir gün İttihat ve Terakki merkez-i umumisinden bana bir haber geldi, beni istiyorlardı. "Acaba nedir?" diye köyden inip ovaya gittim.

## 90

**Yolculuk — Zor bir iş — İstikraz — Reşit Saffet — Paris'te —  
Sefirin muaveneti — Temaslar — Bütün gündüz meşgul —  
Geceleri?. — Kimlerle konuştum — Birkaç isim —  
Açık mektup — Gil Blas — Mülâkatlardan çıkan netice**

Cemiyetin umumî merkezinde Talât'la iki refikini buldum, bana hemen haber verdiler: Size bir yolculuk göründü; dediler, ufak bir endişe ile sordum:

"Nereye?"

"Paris'e!.." cevabını alınca itiraf etmelidir ki Paris'in daima teshir eden cázibesi tesiri altında sevinç duydum, yillardan beri hiç Avrupa seyahatine çıkışmış değildim, hele Paris gözümde tütyördü. Bu yolculuğun sebebini hemen izah ettiler. Balkanlılarla henüz katî bir ulaşmaya varılmamıştı. Paris'te musalâha şeraitinin Türkiye lehine takarrûrı imkânlarını yoklamalı ve öteden beri Balkanlılar lehine ve Türkiye aleyhine mevcut kanaatleri tashihe çalışmalı. Bunlar kolaylıkla yapılacak işlerden değildi, uzun zamandan beri teessüs eden fikirleri değiştirmek iki üç ay içinde üç beş kişinin mesaisiyle, telkinatıyla mümkün olabilecek muvaffakiyetlerden sayılamazdı. Olsa olsa mevcut fikirlerle bunların selb çareleri araştırılarak iptidai bir fikir hâsil edinilebilirdi. O zaman asıl yapılacak iş söylediler: Cavit<sup>44</sup> buradan benimle beraber hareket ederek ilk önce orta Avrupa'da, Peşte, Viyana ve Berlin'de tevakkufardan ve müzakerelerden sonra Paris'e geçecekmiş ve burada mühim bir istikraz akdine teşebbüs edecekmiş. Onun bu meselede muvaffakiyetini temin edecek surette bir zemin ihzarına çalışmak icap ediyormuş.

Haber verdiler ki benden ayrı çalışmak üzere Hamdullah Suphi'nin<sup>45</sup> reisliğinde bir heyet de yola çıkmak üzere imiş; tabiatıyla, onlarla temas edilmeli imiş. Müstakil çalışmak aykırı yollar-

44 Mehmet Cavit (1875-1926). İttihatçıların Maliye Nâziri.

45 Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966). Hitabeleriyle ünlü, Türk Ocakları'nın efsanevi başkanı.

da ilerlemek demek olmadığına elbette dikkat edilir, deniliyordu. Sonunda Talât sordu:

“Yanınıza birini alınız. Kimi isterseniz...”

Hiç tereddüt etmeden cevap verdim:

“Reşit Saffet’i!”<sup>46</sup>

Onu küçük yaşıdan beri bütün huylarıyla, bilhassa pek müstesna meziyetleriyle tanırdım; yıllarca âmiri olduğum bir idarede<sup>47</sup> gözlerimin önünde yetişmiş, faaliyetini, dirayetini, iktidarı her vesile ile ispat etmiş bir gençti; gerçi gene gençliğinin icabatından olan didişkenlikleri, hırçınlıklarını vardı, fakat ben bunlara o kadar alışkin idim ve onun her vakit kendi kendisini tenkit ve tashih eden muhakeme tecelliyatına o derece sık şahit olmuştum ki bu seyahat refakatinde ondan şikayet vesilelerinden çok daha ziyade istifade imkânları bulacağımı kani idim ve hemen ilâve edeyim ki bunda hiç aldanmamışım.

Burada kaydetmeye lüzum görüyorum: Hünkar irtihaline kadar nasıl bana takayyütten hâli kalmadiysa, cemiyet de infisahına yani Büyük Harb’in<sup>48</sup> sonuna kadar bana muhtelif vazifeler tevdiden, yahut teklifinden hâli kalmamıştı. Bu yazınlarda onlara dair hâtıralardan bahsetmeye lüzum kalmayacaktır.

Bu Paris seyahati saraydan sonra bana verilen ilk vazife oldu. O sıralarda doğrudan doğruya İstanbul’dan Paris’e demiryoluyla hareket mümkün olmadığından Cavit, Reşit ve ben Köstence’ye ve oradan Cavit ayrı yol tutarak, biz Paris’e gidecektik. Öylece yaptık.

Paris’te görülecek işlere dair Reşit’le ve daha ziyade o esnada Paris sefiri olan aziz ve sadık dost Rifat Paşa ile efkâr teati ettikten sonra teşebbüsa girişti. Bir yandan doğrudan doğruya istenilen mülâkatlarla, bir taraftan Reşit’in becerikliliğiyle tertip edilen telâkilerle, bir yandan da sefirin beni icap edenlerle buluşturmak üzere tertip ettiği öğle yemekleriyle, hemen mümkün ve müfid olan bütün şâhiyetleri görmüş, onlarla görüşmüştü oldum.

Türkiye’nin vefakâr muhibbi Pierre Loti Paris’tे değildi, Rochefort’da inzivagâhına çekilmişti. Oraya kadar gitmektense ken-

46 Reşit Saffet Atabinen (1884-1965). Diplomat, kültür adamı ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun kurucusu.

47 Reji İdaresi.

48 I. Dünya Savaşı.

disiyle muhabereyi tercih ettim, o da beni Académie<sup>49</sup> refiklerinden birkaçıyla ve üç beş ediple temasla getirdi, bu suretle bizi uzun zaman işgal edecek, hemen bütün günlerimizi dolduracak meşgale zehir etmiş oluyordu. Geceleri?, Geceleri, yalnız bize, tiyatrolara, konserlere, barlara mahsus idi. Ben Paris'e karşı bütün açıklarımı doyurmak ihtiyacımda idim, Reşit de gençliğinin bütün ihtiyaçları serbest bir zemin bulabilirdi, bir müddet sonra Cavit de Paris'e gelip Crillon Oteli'nde mükellef bir daireye yerleşince gecelerimizi üç kişi arasında en hoş şartlarla geçirmeye fırsat bulmuş olduk.

Kimlerle temas ettim, neler söyledi, hususyla onlar neler söylediler, bunları tafsilâtiyla anlatmak kelâli mucip olur. Vükelâdan, Âyan'dan, Mebusan'dan, matbuat erkânından, Académie âzâsına, ediplerden, o sırada iktidar mevkiinde olmamakla beraber tekrar hükümetin başına geçmeleri muhtemel zevattan hemen her gün birer mülâkat aldık. Birkaç isim zikrediyim:

İlk önce Hariciye Nâziri Pichon'dan bahsetmemiyim. Fransızların, hususyla Hariciye mesleğinde bulunanların meşhur olan nazik etvarına bu zât bir misal olarak zikredilebilir, fakat Hariciye Nâziri sıfatıyla ne söyleyebilirdi? Pek ketum, fakat pek mülâyim bulundu. Ben ondan memnun ayrıldım, ancak ayrılırken şu neticeyi istihsal ettim, diyemezdim. D'Eestournelles de Constant ve Albin Rozay ile de böyle oldu, yalnız bu sonucusu Reşit'le beni evinde bir akşam yemeğine davet etmek suretiyle fazla bir ikramda bulundu, o kadar... Bu zât Mebusan Meclisi'nde Hariciye Encümeni reisi idi. Balkanlar'a dair tek bir kelime söylemedi, belliymi ki bu zeminde içtinap siyasetini takip ediyordu. Üdeba ve muharririndeki şimdî hatırlıma gelen isimler arasında birkaçını zikrediyim. Henri Lavedan, Jean Richepin, Jules Claretie, Emile Faguet... Bu sonucusuyla olan mülâkatima dair sonradan bir makale yazmıştım ki *Tanin*'de mevcuttur.<sup>50</sup> Matbuattan Herbette, *L'Écho de Paris* başmuharriri, Tardieu o zaman *Le Temps* başmuharriri Gauvain, *Journal des débats* başmuharriri.

Herbette'le benden ziyade Reşit'in temasları oldu, fakat Pierre Loti'ye hitaben yazdığım açık bir mektubu mümkün değil gazete sine kabul ettiremedik. Sefarette Rifat Paşa'nın himmetiyle sofrada yan yana saatlerce kaldığım Tardieu de Türklerde hiç mütemayil değildi, o da açık mektubumu kabulde itizâr etti. Hele açıktan

49 Fransız Bilimler Akademisi.

50 "Emile Faguet", *Tanin*, nr. 1835, 20 Kânun-ı sâni 1329/2 Şubat 1914.

açığa Türk düşmanlığı yapan *Journal des débats*'nın başmuhariri husumetini ketmetmeye hiç lüzum görmedi. Onu bu eski, sürümü gayet mahdut, fakat siyâsî mehfâilde nüftûz pek kavî olan gazetenin kendisi kadar eski ve pis matbaasının, bütün duvarları evrâk-ı havadis yığınlarıyla dolu bir odasında gördük. Açıktan açığa Bulgaristan'ın hudut taleplerine mümâşât ediyordu. Gençliğinin zaptolunamayan hamleleriyle Reşit sinirlice mübaheseye girdi. Yillardan beri edinilmiş bir kanaatin böyle yirmi dakikalık bir mübahese ile değiştirilemeyeceğine hükmederek ben mübaheseyi kısa kesttim ve itiraf ederim, bu adama karşı kinle oradan çıktım. O, öyle anud, görüşünde öyle musır idi ki hattâ diğer temas ettiklerimde müşahed olan örfe ait nazikâne bir lisana bile lüzum görmüyordu. Pierre Loti'ye yazılan açık mektup böylece her taraftan istiskal göre göre nihayet matbaasında pek sakin bir mevcudiyetle ancak yaşayan *Gil Blas* gazetesinin müdürü tarafından hüsn-i kabul gördü ve böylelikle bu bedbaht mektup nihayet intișar edebildi.<sup>51</sup> Gazetenin daracık muhitinde pek iyi bir tesir hâsil ettiğini, hele bizde büyük bir memnuniyetle karşılaşdığını biliyorum, ama bundan ne çıkar?

Zaten bütün bu temaslardan, mülâkatlardan, tarafımdan sarfedilen gayretlerden ne çıktı? Tek bir kanaat: Bunu şimdi söyleyeceğim:

Bende en iyi intibalar bırakınlar arasında eski Maliye Nâzırı ve Fransa ile Almanya'nın uzlaşmasına mütemayil olan Cailleaux ile Harbiye Nâzırı Etienne, hususuyla Meclis-i Mebusan reisi (ki muvakkat bir zaman için reisicumhur olmuştu) Paul Deschanel zikredilmelidir. Bunlardan birincisi Türkleri ve Türkiye'yi değil, fakat bizlerden birkaç şâhsiyeti tanıyordu. İkincisi bir aralık İstanbul'da bulunmuş, ben ona Türklerden ve Türkiye'den bahsederken o bana sade İstanbul intibalarından söz söylemekle mukabele etti. Üçüncüsü Fransa'nın en sık, en güzel adamlarından biriydi; bir aralık beni dinlerken ben "Bizim de yaşamakta bir hakkımız yok mu?" sualını pek heyecanla irad etmiş olacağım ki, gözleri doldu.

İşte bütün bu görüşmelerin hulâsasını Henri Lavedan'ın şu sözleryle yapmış olacağım:

"Biz sizi tanımak, öğrenmek ve sevmek isteriz. Biliyoruz ki Fransız harsının an'anelerini almışsınız, fakat yalnız o kadar. Kendinizi

51 "Pierre Loti'ye Açık Mektup", *Gil Blas*, Paris 1911.

bize bildirmek için hiçbir şeyler yapmıyorsunuz. Rakipleriniz ise öyle değil...”

Gayet doğru idi. Buna karşı başımı eğdim ve ses çıkarmadım.

## 91

**Yusuf Kemal ve talebesi — Luxemburg Bahçesi’nde —**

**Güzel bir mektup — Diğer talebe — Bir geçit resmi —**

**Dr. Blondel — Hicran — Ahmet Rıza — Ne halde idi — Hasbihal**

İstanbul'dan ayrılırken bana bir başka vazife daha verilmişti: Paris'te birçok talebe vardı, bunlardan bir kısmı hukuk bilgilerini genişletmek ve ileride yüksek tâhsil görmüş adliye memurları olmak üzere Yusuf Kemal'in<sup>52</sup> nezareti altında bulunuyordu. Onun kadar ciddi ve vazifesine büyük bir ehemmiyet ve salâhiyetle merbut bir zâtin riyaseti altında bulunan gençler için emin olmak lâzımdı. Kendisiyle görüşerek, ben sormaksızın vermek lütfunda bulunduğu izahat ve malumat ile, talebesi hakkında kâfi bir fikir almış oldum, fakat o:

“Talebe de sizi görürlерse memnun olurlar, kendilerine işsادımızı dinlemekten de istifade ederler” diye nazikâne bir ihtarda bulununca Luxemburg Bahçesi'nin muayyen bir noktasında buluşmak üzere karar verdik.

Gafil davranışarak bu telâkinin gün ve saatini pek sıkışık bir miada tayin etmişim. O gün ve o saatte Yusuf Kemal talebe ile orada bulundular, kendilerini ayak üzeri toplu bir halde gördüm; memleketin her türlü buhranlar geçirdiği bir zamanda bir ecnebi diyarında vatana hizmet etmek üzere çalışan gençlere neler söylemek lâzımsa o mealde ancak on dakika kadar sürebilen bir hitabe irad ettim. Ve söyleken onlara baktım. Hallerinde, tavırlarında öyle itimat ilham eden bir mânâ vardı ki evvelce haklarında alınan malumatı tamamıyla teyit ediyordu; onlar beni hiçbir kelime söylemeye lüzum görmeden dinlediler ve hemen mühim bir mevîd-i mülâkata yetişmek üzere kendilerinden ayrılmak mecburiyetinde olduğumdan bahsederek bahçeden çıktım. Bu gençler kimlerdi, sonra ne oldular, hiç bilmiyorum. Yalnız o gün kendilerini böyle

52 Yusuf Kemal Tengirşek (1878-1969). Cumhuriyet'ten sonra çeşitli bakanlıklarda bulunan devlet adamı.

istical ile terk edişime şaşmış olacaklardır. Birkaç gün sonra içlerinden biri bütün refikleri nâmına bana güzel bir mektup gönderdi, hüviyetini tasrih etmeyerek...

İstikbal hakkında şüphelerinden, memlekete avdet edince orada kendileri için mukadder olan vaziyetin meşkûkiyet ve müphemiyetinden öyle bir doğru muhakeme ile ve o nispette güzide bir ifade ile bahsediyordu ki o günün kısa mülâkatına bu en mantıkî bir hâtime vermiş oldu. Avdetimde bu mektubu mevzu ittihaz ederek bir makale yazıp neşrettim. Öyle inanmak isterim ki onlar vatana dönünce şüphelerinden ve korkularından kurtulmuş olsunlar. Diğer talebeye gelince: Bu, açıklı bir hikâyedir.

Onların da nezareti Paris'in tanılmış şahsiyetlerinden Dr. Blon-del nâmında bir zâta havale olunmuştu. Bu zât gelip beni ziyaret etti. O da talebe hakkında malûmat verdi. Hemen bütün talebeyi tetkik etmiş, halleri, hareketleri hakkında fikirler peyda etmişti. Uzun izahat verdikten sonra gülerek:

"Ben ne yapabilirim?" dedi; "Esasen buraya gönderilen talebe hakkında hiçbir ma'kul kaide tatbik olunmamış. Pek rica ederim, bir gün evime kadar geliniz, onları da davet edeyim. Hem haklarında tutulan sîcîl varakalarımı görürsünüz, hem kendileriyle birer görüşür, mütaleamın isabetini takdir edersiniz."

Ve böylece bir günün sabahını büsbütün bu işe tahsis etti. Boulevard Haussmann'da pek güzel ve pek iyi mefrûş bir dairede ikamet ediyordu. Evvelâ talebe hakkında pek muntazam tutulmuş malûmat varakalarını gözden geçirdim. Bu varakalar gösteriyordu ki bu zât vazifesini imkân dairesinde bir intizama raptetmişti. Fakat talebe?. Nasıl olmuştı da bu işe meşgul olan daire, hükûmete her ay binlerce liraya mal olan bu işi sakatlarla dolu malûl bir şekilde yapmıştı?

En evvel nezaret vazifesinin galiba Paris'in resmî temasgâhlarında birinin tabibi olan bir zâta tevdî edilmiş olmasına itiraz edebilirdi, fakat kendisine tevdî edilen talebe hakkında bir fikir edinilince bu ilk itiraz siliniyor ve bütün mesuliyet onları intihap ederek Paris'e kadar gönderen hükûmete teveccûh ediyordu.

Saatlerle devam eden bir geçit resmi başladı: Talebe ile birer birer görüştüm. İçlerinde neler vardı? Yıldız'ın meşhur hafîye-rinden birine tercümanlık eden ve tahsil çağını çoktan geçmiş, İstanbul'da herkesçe tanınmış bir Ermeni genci. Teganni tahsili için gönderilmiş kırk yaşlarında bir Musevi kadını. Memlekette

tahsil devrelerini atlayamamış, nihayet kim bilir nasıl tavsiyelerle, himayelerle Paris'in eğlence älemlerine atılmış sekiz on muhtelif ırklardan çocuklar... Üç beş tane hafif ümit veren gençten başka hemen bütün bu talebe bende azîm bir hicran doğurdu. Bu talebe işi, daha sonraları, Umumi Harp esnasında daha ziyade feacaat gösteren safahat ile devam etmişti. Bu mühim meseleye mümkün olan intizamı vermek ve türlü fedakârlıklarla yabancı diyarlara gönderilen talebeyi kendilerinden vatan için müfid hizmetler beklenebilecek surette seçmek bu son yıllara kadar hiçbir zaman müyesser olamamıştı.

Dr. Blondel bu iş bitince bana bir öğle yemeği verdi ve pek kibarâne edasıyla, yaşıının ilerlemiş olmasına rağmen hâlâ güzel refikasının –belki sahneden çekilmiş bir sanatkâr– riyaset ettiği sofrada kendileriyle temas etmekliğime muvafık nazarıyla bakılmış olan mebuslardan, muharrirlerden, ricalden mürekkep davetliler toplanmıştı.

Bu yemekten, ev sahiplerinden, müsafirlerinden büyük bir memnuniyetle, fakat talebe için pek acı intibalarla oradan ayrıldım. İstanbul'a avdetimde ihtişâsatımı hem söyledi dim, hem her vesile ile yazdım. Ne faidesi var? Aynı facia daha büyük bir mikyasta kafile kafile Almanya'ya gönderilen ve heder olan bedbaht Türk çocukları için tekerrür etti durdu.

• • •

Paris'e gelip de, İttihat ve Terakki hükümeti iktidar mevkiiinden çekildikten sonra, memlekette şerefle, izzet ve ikballe geçen zamanını hâtirasından silerek Paris'te, Meşrutiyet'ten evvele ait mütevazı hayatına avdet eden Ahmet Rıza'yı, bu aziz dostu görmemek mümkün değildi.<sup>53</sup>

O, Paris'in müntehasında, meşhur eski istihkâmların kenarında açılmış ve yalnız bir tarafı yeni inşaat ile dolmaya başlamış olan Boulevard Victor'da iki odalı, bir küçük mutbaklı mahviyetkârane bir ikametgâha çekilmişti.

---

53 Özellikle Bâbiâli Baskın'ından (23 Ocak 1913) sonra İttihatçılarla arası iyice açılan Ahmet Rıza, Mütareke döneminde Äyan Meclisi reisi iken Damat Ferit Paşa ile anlaşmazlığa düşünce, Haziran 1919'da Paris'e gider ve orada yaptığı çeşitli yayınlarla Anadolu'da başlayan Millî Mücadele lehinde bir kamuoyu oluşturmaya çalışır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, ancak 1926 yılında yurda döner.

Birkaç ay evvel Meclis-i Mebusan reisi sıfatıyla bir sarayda yaşımiş iken bu daracık fakirhâneyesgiñmactan gene pek memnun idi. Onda öyle pulattan yapılmış bir ruhvardı ki hayatın hiçbir zelzelesinden sarsılmazdı. Bana hayatını gülerek, bahtiyarâne anlattı, hattâ mutfağını ve içinde iki raftan ibaret kilerini göstererek kendi yemeğini ekseriyetle kendisinin pişirdiğini söyledi.

Ben de ona Paris'teki mesaimi, intibalarımı, hele talebe hakkin-daki teessürlerimi söyledi. Uzunca bir hasbihal yaptık. Ayrılırken beni bir öğle yemeğine davet etti: Odéon Meydanı'nda, tarihî bir şöhreti olan pek mütevazı bir yere: Café Voltaire.

Orada mevkiyle mütenasip basit bir yemek yedik. Ben de ona bir öğle yemeğile mukabele etmek istedim. Paris'in Paillard, La-rue kabilinden mükellef bir lokantasına davet etmek onun izzet-i nefsin dokunmak demek olurdu. Kendisini ikamet ettiğim Grand Hôtel'in nispeten çok daha ucuz olan tabldot kısmına davet etmek istedim. O, bunu da fazla buldu:

“Yerini ben intihap edeyim” dedi.

Ve Place Jeanne d'Arc'da Bouillon Duval'ı istedim. Orada buluş-tuk ve yemekten sonra Rivoli Caddesi'ni takip ederek Place de la Concorde'a nâzır Crillon Oteli'ne kadar görüşe görüşe yürüdük. Cavit'in orada olduğunu ve istikraz işi için kendisiyle buluşacağı-mı söyledi. Bilmem ne için o girmek istemedi. Belki daha sonra buluşmuş, görüşmüştü olacaklar, bilmiyorum.

Bugün Ahmet Rıza'dan ayrılırken onu her vakitten ziyade hayranlıkla takdir etmiş bulunuyordum.

## 92

**Edirne'nin istirdadı — Cavit ve istikraz — Yurda kavuşmak  
arzusu — Ne yapılabildi? — Edinilmiş fikirler —  
Aradaki uçurum — Sedler — Türkçe karşı müfteriyat —  
Mesuliyet kimin? — Yunan muhabbeti — Yegâne çare**

Edirne'nin istirdadı müjdesi bize Paris'te yetişti.<sup>54</sup> Muzafferiyet ve muvaffakiyet de servet gibi insanın etrafına, nereden çıktııkları-

54 Balkan Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak halindeki Balkan devletleri arasında ihtilaf çıkışınca, ordunun geri çekilmesi üzerine Temmuz 1913'te Edirne Bulgarlardan geri alınmıştır.

na akıl ermeyen birçok dostların birikmesine sebep olur. Otelde memurlardan, kapıcılardan, hizmetçilerden başladı: Telefonlar, mektuplar, ziyaretler, tevali etti dardu. Türkluğun itibarı derhal yükselmiş oldu.

Ben bu güzel haberi alınca en evvel duyulması tabii olan sevinci müteakip hemen Paris'i, bütün temasgâhlarıyla, eğlenceleriyle, meşhur mebâniyle, sanat âbideleriyle, mesireleriyle bırakarak yurda dönmek arzusuyla tutuştum. Hükümet orada bir müddet daha kalmama müfid nazariyla bakiyordu, ben o fikirde değildim, itizar ettim; artık köyümü, sonra İstanbul'un harap mahallelerini, Kapalıçarşı'sını, Direklerarası'nı, Taksim Bahçesi'nı, Boğaziçi'nı, daha bilir miyim, bütün köşelerini, bucaklarını görmek, onlara kavuşmak ihtiyacıyla titriyordum. Zaten her seyahatte bir müddet geçtikten sonra böyle dâüssila dedikleri şeye benzer bir his duyardım. Burada bana göre yapılacak bir iş de yoktu. Cavit gelir gelmez büyük bir maharetle hemen istikraz işine müfid olacak kimseleri etrafına almıştı. Matbuat mümessillerinden, mali müessesat müdürlerinden mürekkep sekiz on kişi ile Crillon Oteli'nin bir salonunda müzakerelere, istişarelere girişmişti. Bunlarda ilk önce ben de hazır bulunдум ve onun ne väsi bir salâhiyetle, nasıl bir ciddiyetle çalıştığını, az söyleyerek, fakat en can alacak noktaları bularak etrafındakileri kendi nokta-i nazarı etrafında topladığına şahit oldum. Ben ona bir muavenette bulunacak derecede ne salâhiyete, ne vukufa, ne de maharete maliktim; orada hazır bulundukça hep susuyor, bir köşeye siniyordum. Binaenaleyh onu kendi içinde, kendi hâlinde bırakıp memlekete dönmek lâzımdı. Nitelik o tek başına işini muvaffakiyetle bitirmek yolunda ilerlerken biz de, Reşit'le ben tekrar, Romanya taraklıyla İstanbul'a dönmek üzere Paris'ten ayrıldık.

Yolda, kendi kendime düşünürken bütün düşüncelerimin yalnız bir nokta etrafında döndüğüne dikkat ediyordum: Paris'te ne yapabilmiştim? Birçok mülâkatlar, temaslar, bol bol hitabeler, her taraftan, herkesten nevi nevi nazikâne kabuller; fakat netice: Hiç! Bizi tanımıyorlar, yahut pek fena tanıyorlardı. Dinî mübalâttan ne kadar uzaklaşmış olurlarsa olsunlar, onlar gene kiliselerinin çanlarıyla damarları ihtizaza gelen adamlardı, nitelik biz de öyle değil miyiz? Ne kadar takayyûdât-ı mezhebiyeyi gevsetmiş olursak olalım, daima minarelerimizden gelen âvâze-i iman ile kulaklarımızın kırışları titremez mi? Aramızda asırların yarattığı bir görüş farkı

vardı, bir fark ki İslâmiyet doğar doğmaz Hıristiyanlık âleminin bütün gayreTİyle bir uçurum hâline getirilmişti. İslâm'ın tevhid kelimesi füsunkâr bir sihir kabilinden dünyanın her tarafında irritida başlar başlamaz, *Kur'an*'ın seyyâle-i hidayeti hiç başka bir silaha muhtaç olmaksızın, yalnız kendi mucizesiyle Arabistan'dan bütün Asya'ya, tâ Hint'e kadar, oradan atlayarak, Mısır'dan geçerek bir yandan Sudan'a, zencilere kadar, bir yandan bütün Afrika şimallini istilâ ederek Hıristiyanlık âleminin içlerine kadar yayılınca, bu müstevlî rakibe karşı bütün mukavemet echizesi, vesaiti, faaliyete geçmişti. Ehlisalib muharebeleri, kilise hükümleri, bütün eli kalem tutanların neşriyatı ile, her şekilde, her tarafta İslâmiyete, İslâma karşı bir ceng başlamıştı. Bunlar hep tortu hâlinde asıldan asra, karinden karine, nesilden nesle intikal ede ede bu günlere kadar gelmişti. İslâm denilince bu kelimeyi karşılayan ilk his bir ürperti, bir ürküntü idi. İslâm demek, elinde kılıç, her vesile ile kan döken, her uğranan yerde bir yanın yapan, hunhar, canavar, bir vahşet numunesi demekti. Siz istediğiniz kadar üstünüzü, başınızı, zihnınızı, dilinizi süsleyin, bu asırın güzide bir numunesi sıfatıyla karşılara çıkışın, İslâm olduğunuzda dair bir kelime kaçırınız, derhal görecəksiniz ki size uzanan elde bir çekinme, yakın duran sandalyede bir hatve geriye çekilme olacaktır.

Sebep? Çocukluktan beri bütün mevcudiyetlerinin huçeyrelerine akmış ve orada kalmış mütekâsif tesirat... Asırların dalgaları üzerinden aşa aşa son zamanların kenarına kadar gelip birikerek setler yapan, artık bir daha yıkılmamak, aşınmamak üzere surlar teşkil eden menkulât.. Bütün okunan kitaplar İslâm'dan, hususuyla, hususuyla Türkten, onun mezaliminden bahsetmiştir. Dün neler rivayet edilmişse, bugün gene onlar tekrar oluna oluna, ve asıl fenasi hiçbir taraftan tashih, tekzip sesi çıkmayınca, artık sarsılmaz, bir şüphe nefesiyle yerinden oynamaz bir kavî akide olmuştur.

Ah! O İslâmiyet aleyhinde, İslâm olanlar aleyhinde, hele Türkler aleyhinde yazılan şeyler! Bunlardan hangisi okunsa insâni çıldırtan bir isyan duyulmaz? Bunları yazanlar, söyleyenler bütün tarihi, başkalarının kanla bulanmış, ateşle tutuşmuş tarihini unutmuş olurlar; yalnız Türkün tarihinin üzerine ne kadar kin boşaltmak mümkünse onu yapmakla meşguldürler, gözleri diğer tarafa karşı kapanmıştır; diğer taraf bir merhamet, şefkat, medeniyet dünyasıdır; zulüm, kan, ateş yalnız Türkün tarafındadır.

İslâm olduğunuzu söylediğinden sonra Türk olduğunuza dair ağıznızdan bir söz kaçırın, bir Garp köylüsü sizden veba getiren bir mahlüktan korkarcasına kaçacaktır; en medenî bir cemiyette en münevver bir adama da aynı şeyi söyleyin, o kaçmayacaktır, korkmayacaktır, zira medenîdir, zira münevverdir, fakat vechinde, gözlerinde bir mânâ bulacaksınız ki tâ çocukluğundan beri edinilmiş ve ne yapılsın silinememiş bir tebâüt hissinin inikâsidir.

Buna mukabil Türk topuzu altında yaşamış olan kavimler hep birer mazlumdur, başının üzerine o topuz düştükçe yerlere serilmiş, makhriyetine karşı bir feryat çıkarmak kuvvetini bile bulamayarak can vermiş biçârelerdir. Türk nereden geçmişse orasını kanla yoğrulmuş bir çamur bataklığı yapmış, nereye uğramışsa orayı yakıp küllerini etrafa savurmuştur. Bunu böyle öğretmişler, bağıra bağıra bu efsaneyi asırların lisani her tarafa böyle yaymıştır; ve mademki buna karşı “Yalan!” diye haykiran bir ağız yoktur, demek sahihtir, demek hakikat budur...

Bu zihniyet mazur görülmelidir ve bütün mesuliyet kendisini müdafaa etmekten âciz kalan, ihmalinin, teseyyübünün içine gömülerek cereyanı durdurmak için elinin siperini bile uzatmaktan üşenen tarafa bırakılmalıdır.

Hele Yunanistan hakkındaki hissiyat!.. Bütün Avrupa harsı Yunan medeniyeti üzerine kurulmuştur. Yunanistan Avrupa'ya ediplerinin, hakimlerinin, şairlerinin lisaniyla söyleş; Yunanistan Avrupa'ya kadim medeniyetinden kalan âbideleriyle, harabeleriyle, menâkıbını hikâyeye eder; Yunanistan Avrupa'ya bütün müzelerde toplanan heykelleriyle, mezarlarıyla, taşlarıyla sanatımı, dehasını, medeniyetini hikâyeye eder. Mektep rahlelerinden başlayarak, her yerde, her ziyaret edilen köşede Yunanistan'dan bahseden fûsunkâr lisan vardır. Yunan medeniyeti Avrupa'yı efsanevi bir beşik içinde sallaya sallaya, onun ninnisini söyleye söyleye büyütmiş, yetiştimiştir.

Nasıl isteyebilirsiniz ki bunun karşısında onu ezmiş, söndürmüşt diye tanıtılan, öyle kara renklerle boyatılarak gözlerinin önüne korkunç bir hayalet şeklinde dikilen Türkün tarafını iltizam etsin; o Türkün ki sesini çıkarıp da hiçbir zaman: “Hayır, sizi aldatmışlar, asırlardan beri aldatılmışsınız, hiç öyle değil. Ben de bir medeniyete sahibiyim, benim de bir harsım var, benim de şerefle, iftihar ile dolu bir tarihim var; ben de daima adl ile, insafa, şefkate riyat

etmiş bir adamım, bir adam ki bütün mânâsiyla pâk ve masumdur!”  
diye haykırmamış.

İşte İstanbul'a dönerken hep bu düşüncelerle dalgın dalgın salandım, hep bu düşüncelerle uyudum, rüyalarımı doldurdum ve İstanbul'da da ne kadar ses çıkarmak mümkün olduysa hep bunalardan bahsettim.

Çıkarılacak netice de gayet sade idi: Zararın neresinden dönülse kârdır. Türk nihayet bütün geçmiş müsamahaları silkip atarak kendisini müdafaa etmesini öğrenmeliydi, tâ ki dünyada ehemmiyet verilecek bir efkâr-ı umumiye kuvveti varsa, ki elbette vardır, ona güvenmek imkâni bulunabilsin.

### 93

**Dârûlfünun — İrfan hayatına avdet — Bağdat — Mahmut  
Şevket — Petersburg için bir tasavvur — İkinci Nikolay —  
Müsâedat? — Bükreş — Yunanistan'la tavassut —  
Elçi Safa Bey — Marghiloman — Take Ionescu —  
Neşriyat teşkilâtı — Cevat Bey**

1912 ile 1914 ortaları arasında geçmiş olan iki seneye yakın zamanın hayatına ait hadiselerini kısaca, sanki koşa koşa, icmal etmeliyim. İlk önce Dârûlfünun'dan bahsedeyim. Orada iki dersin müderrisi idim, saraya geçince derslerime devam imkâni olmadığından “Edebiyat-ı Garbiye” tarihini Ahmet Hikmet'e<sup>55</sup>, “Hikmet-i Bedâyi” derslerini de Hamdullah Suphi'ye rica ederek vekâleten kabul ettirmiştüm. Saraydan çıkışınca Ahmet Hikmet bütün ricalarına rağmen dersi muhafaza etmeyerek bana iade etti, fakat “Hikmet-i Bedâyi” benden ziyade Hamdullah Suphi'ye yakışırdı, onu asaleten deruhe etti.

Ben irfan hayatından ayrılip sarayın keşmekeşi arasında yuvarlanırken ne mutat olan kitap mütaleasında ittirat ve intizam ile devam edebildim, ne de yazı yazmak fırsatını buldum. Öyle ki bütün o uzun yılları fikir âleminden bûsbütün uzak geçirmiştüm. Tekrar Dârûlfünun'a avdet edince eski itiyatları bulmuş oldum ve

<sup>55</sup> Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927). Dârûlfünun müderrisi, Hariciyeci ve Servet-i Fünun topluluğuna mensup yazarlardan. En tanınmış eserleri arasında *Çağlayanlar* ile *Hâristan ve Gülistan* bulunmaktadır.

bu meyanda yazı âlemine de tekrar atıldım. O sıralarda muhtelil evrâk-ı havâdise ve mecmualarda birçok makaleler yazdım, fakat daha ziyade Dârülfünun derslerinin taslaklarıyla meşgul oldum.

Bu iki sene içinde bana birtakım vazifeler verilmek istendi. Bunnaların başında Mahmut Şevket Paşa'nın bir teklifi oldu. O, sadaret makamını işgal ediyordu, aynı zamanda Harbiye Nezareti'ni üzerine almıştı. Bir gün beni Bâb-ı Seraskerîye davet etti ve izzet-i nefsimi okşayacak bir mukaddemeden sonra bana Bağdat vilayetini teklif etti. Bunu bittabi kabul edemezdim, itizar ettim.

Her mânâsiyla pek güzide evsâfa mâlik olan bu adamin asıl kendisinden memlekete müfid hizmetler beklenen bir zamanda bir suikasta kurban gittiğinde, fâillerin, mürettiplerin ve o meyanda hünkârin bütün israrlarına rağmen Damat Salih Paşa'nın nasıl idam edildiklerinde tevakkuf edecek değilim. Bu facia herkesin henüz hatırladır.

İkinci bir teklif Talât tarafından vukua geldi. Bana oldukça garip görünen bu teklifi yapmak için beni Tanin Matbaası'na celbetmişdi. Anlatti: Petersburg'a bir seyahat, orada ne kadar icab ederse o kadar ikamet. Onun tafsîlâtâ girişmek âdeti değildi. Söylediğinin fazlasını dinleyenin intikalinden bekleyen kısa cümlelerle fikrini söyledi. Bu fikir onun her zaman her müşküle karşı çare taharrî ve icat eden hayalhanesinde doğmuş olacak. Çarlık Rusyası'ni kazanmak lüzumunda israr ettikten sonra bunun vesaitini Grand Duc'leri kazanmakta buluyordu. O da, ben de, herkes de bilirdi ki Çar İkinci Nikolay Türk düşmanı idi ve İstanbul hakkında Çarlığın an'anevî emellerini taşırdı; sonra bir irade-i şahsiyeye mâlik olacak kadar azim sahibi olmayan bu hasta adam karısının, şunun bunun, papasların, bilhassa Rasputin'in<sup>56</sup> elinde muti bir alet hükmünde idi. Onu ihata etmek, etrafını kuşatarak elde etmek lazımdı. Pek zor ve muhataralarla dolu bir teşebbüs. Ben ürkütü ve hemen kabul cevabını vermedim, o benden bir cevap beklemeksizin "Haydi!.. dedi; sadrazama kadar gidelim!..." –Yolda giderken ilâve etti:– "Bakalım, onu kandırabilecek miyim?... Bu işte muvaffak olabilmek için birçok müsaedati göze almalı."

Nasıl müsaedat?.. Ben gittikçe sarsılıyordum ve son dakikada itizara karar bile vermiştim. Bereket versin benden evvel sadrazam –o zaman Sait Halim Paşa idi– bunu nâbehengâm bulmuş. Talât bana:

---

56 Grigori Rasputin (1872-1916). Okuma yazma bilmeyen, maceraperest ve kerameterine inanılan Rus köylüsü.

“Bir müddet sonra düşünmeye karar verdik” dedi.

Bir müddet sonra diğer bir iş çıktı. Gene Talât tarafından bir teklif... Bu şâyân-ı kabul idi ve tereddüt etmeden muvafakat ettim: Bükreş'e bir seyahat.

Balkan Harbi'nden sonra Bulgaristan'la ve Sırbistan'la uyuşmak devresinde idik; yalnız Yunanistan kalmıştı. Bu fasla kat'ı bir hâtime vermek için onunla da anlaşmak icab ediyordu, bu neticeye vusul de ancak bir vasitanın müdahalesiyle mümkün olabilecekti. Bu vasita Türkiye lehine imale edilebilirse –ki bu pek mümkün görünüyordu– ancak Romanya olabilirdi. İşte bana havale edilen vazife bu imkâni tahakkuk zeminine götürürebilmekti.

Bükreş'te elçi Safa Bey vardı. Malûmatına, dirayetine, ahlâkinin salâbetine vakıf olduğum bu dost bana pek müfid bir muîn olabilirdi. O emniyetle Bükreş'e gittim ve hakikaten elçinin muavenet ve delâletiyle icap eden mülâkatlarda, tettiklerde bulundum.

Başlıca gördüğüm rical arasında Başvekil Marghiloman ile Filipescu'yu zikredeceğim. Bunlardan birincisi Avrupa'da, bilhassa pek meclûbu olduğu Fransa'da ziyadesiyle takdir edilen bir siyaset recülüyüdü. Vâsi malûmatıyla, edebiyata ve güzel sanatlara vuku-fuyyla, hususuyla birçok yarış hayvanları besleyecek kadar büyük bir servete malikiyetiyle haricte ve dâhilde pek mümtaz bir mevki sahibiydi. Bu güzide adamla birkaç defa, bir kere de evinde bir öğle yemeğinde temaslarından bende pek müsait intibâlar hâsil oldu. Zaten bütün temaslarından da anlaşılıyordu ki Romanya Türkiye ile dost olmak âmâline pek mütemâyildir, fakat gene anlaşıldı ki iş başında bulunan resmî hükûmet bizce asıl matlup olan tavassutta bulunmaya müناسip nazariyla bakamayacaktır. Bu hükûmet ricâlinden hiçbirine “Maksat bundan ibarettir: Yunanistan ile musalâha için vesatette bulununuz!..” tarzında bir teklif dermeyan edilemedi. Bunu yapmak hem garip olurdu, hem bende böyle bir teklifte bulunmak için bir sıfat-ı resmiye yoktu, olsa olsa zemini yoklamak ve vesatetin kimin tarafından yapılacağına karar vererek İstanbul'a avdet edince bunu bildirmek icap edecekti. Yirmi gün kadar devam eden ikamet ve muhtelif zeminlerde mülâkat neticesiyle, fakat asıl elçi Safa Bey'le teati edilen efkâr üzerine bir noktada tevakkuf edildi: Bu vesateti o sırada hükûmet haricinde duran ve gerek kendi memleketinde, gerek Yunanistan'da hatırlına pek ziyade riayet olunur bir recûl-i siyaset olan Take Ionescu yapabilirdi.

Bu noktada karar alındıktan sonra artık Bükreş'te vazifeme bitmiş nazarıyla bakarak avdet ettim ve İstanbul'da tatkıkatın neticesini anlattım. Bunun üzerine kısa bir zamanda Take Ionescu İstanbul'dan geçerek Atina'ya gitti ve oldukça sürüncemede kalan Yunanistan'la musalâha da takarrür etmiş oldu.

Paris'ten avdetimde söylenen sözlerden mülhem olmuş olacak, cemiyetin Umumî Merkezi'nde bir fikir doğmuş: Avrupa'da bir neşriyat teşkilatı vücuda getirmek.

Bunu büyük bir mikyasta yapmak düşünülmüş, Avrupa'yı ikiye ayırarak biri Orta Avrupa ve Şimal memleketlerine, diğeri İsviçre'den başlayarak garba ve İngiltere'ye kadar yayılan iki şebeke. Bunlar müstakil olarak çalışmakla beraber aralarında daima münasebet bulunacaktı; birinin başında elçilerden Cevat [en son memuriyeti Tokyo sefiri olan kıymetli recül-i siyaset ki son yıllarda müessif vefatı vukua gelmişti], diğerinin başında ben bulunacaktık.

İkimiz de davet olunduk. Tasavvurun esas hatları bize anlatıldı ve müşterek bir lâyiha ihzar etmeye memur edildik. Cevat'la birkaç defa buluştuğum, görüstük, lâyihanın esaslarını tespit ettik, hattâ iki şebekeyi aramızda paylaştık. Tasavvurun icraya geçmek için bütün mukaddemesi yapılmış oldu.

Fakat...

Her tasavvurdan sonra böyle fakat diye başlayan bir nokta vardır ki bütün düşünülen şeylerin mecrasını tebdil eder. 1914 meşum senesinin ortalarına yaklaşılıyordu, gene bu sıralarda, arada bir, beni yoklamaktan hâli kalmayan karaciğer sancılarının tehdidi daha bârîz bir şekilde görünmeye başlamıştı.

## 94

**Paris sefareti — İstifâsâr-ı hatırl — Atiye — Sarayda —  
Seyahate çıkyorum — Trieste — Viyana'ya kadar —  
Prag, Karlsbad — Tedavi ve seyran — Sarajevo cinayeti —  
Bir seyyahat silsilesi daha — Paris'in havası — Bir nümayiş —  
Tutuşmaya müheyya tehlike**

Yeni bir teklif karşısında bulundum: Paris sefiri Rifat Paşa uzunca bir zaman için mezuniyet isteyeceğinden bahisle Hariciye Nezareti'ne

istimzac şeklinde bir müracaatta bulunmuş. Hükûmet bu talebi tervice mütemayil olmakla beraber sefareti uzun bir müddet için boş bırakmaya muvafakat etmediğinden sefirin gaybubeti esnasında –ki bunun birkaç ayalar süreceği anlaşılıyormuş— vekâleten birisinin Paris'e tayini münasip görülmüş. İşte bu vekâlet bana teklif olundu. Bu tekliften nasilsa haber alan matbuat hemen benim Paris sefirliliğine tayinimden bahsederek, hattâ resmimi bile koymakta istical gösterdi ve vukuat öyle bir cereyan takip etki ki ne Rifat Paşa uzun bir zaman için yerinden ayrılabildi, ne de ben karaciğer sancılarıyla kırınırken bu vekâleti kabul edebildim; o, bir su şehrinde iki üç haftalık bir tedavi görmek üzere muvakkat bir gaybubete karar verdi, ben de hünkârin yeni bir lütf-i eseriyle bir tedavi seyahatine çıkmaya mecbur oldum. Bu seyahati ve onun bütün cihan için azîm bir musibet doğuran netayicini kısaca anlatacağım:

Hünkârin bana karış takayyüt âsârından bahsetmiştim. Ara sıra köye kadar gelen adamlarından hastalığımı dair malûmat alarak bir gün refakatinde Seccadecibaşı Emin Bey –ki terbiyesiyle, kibarâne hal ve tavriyla kendisini herkese sevdirmiş bir zât idi— olduğu halde Sertabî Hayri Bey'i –henüz paşa olmamıştı— köyde evime kadar gönderdi. Ziyaret maksadı taraf-ı şâhâneden bir istifsâr-ı hatırdan ibaretti. Hayri Bey ihtisası dairesine dâhil olmayan hastalık hakkında bir muayeneye teşebbüs etmemekle beraber beni dinledikten sonra:

“Bence,” dedi; “bir seyahate çıkmak, bir mütehassisin reyini aldıktan sonra bir su şehrinde bir müddet tedavi edilmek lazımdır.”

Aynı mütaleayı hünkâra da söylemiş olacak, birkaç gün sonra Hazine-i Hassa müdîr-i umumisi Hacı Feyzi Efendi geldi ve seyahat masrafı olarak hünkâr tarafından bir kırmızı atlas keseyi elime verdi. Buna karşı arz-ı şükran etmek üzere ertesi gün Yıldız'a çıktım ve huzura kabul edilerek birçok iltifata mazhar oldum. Ben huzura çıkmadan evvel Halit Hurşit Bey'in azle benzeyen istifasından sonra başmâbeynciliğe geçen Tevfik Bey'in odasında o zaman Viyana sefiri olan ve mezuniyetle İstanbul'da bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'ya tesadüf etmiştim. Huzurdan sonra onu gene orada buldum. Paşa, benim hâlâ taraf-ı padişahîden teveccûh ve takayyüt âsârına mazhar oluşumdan ileri gelmiş olacak, hakkımda pek fazla iltifat bezline lüzum gördü ve Viyana'ya gideceğime vâkif olunca müsteşara telgrafla tavsiyede bulunmak istedî.

Buna hiç lüzum yoktu. Viyana müsteşarı Halil Rifat Paşa'nın torunu Fuat Simavi idi ki küçük yaşıdan beri benim pek sevdiğim ve takdir ettiğim asıl, nezih, güzide bir gençti. O da beni pek severdi, hiçbir tavsiyeye ihtiyaç olmaksızın benimle meşgul olacağından emin idim, mâmâfih Hüseyin Hilmi Paşa'ya teşekkür etmekten geri durmadım. Birkaç gün sonra yola çıkyordum ve bu suretle hakkında tasavvur edilen şeylerin kâffesi muallâkta kaldı.

Tedavi pek iyi! Fakat bilirdim ki en müessir tedavi seyahattir. Bu vesileden istifade ederek hayatı en ziyade beni avunduran seyahatlerden birini geniş bir mikyasta yapmaya karar verdim. İstanbul'dan Lloyd kumpanyasının güzel bir vapuruyla yola çıktım. Tahminimde hiç aldanmamıştım. O gün başladı, tâ seyahatin sonuna kadar, karaciğer, hiç ses çıkarmadı.

İlk merhale Trieste idi. Orada refikamın dayı oğlu Nihat başşehirbenderdi. İki üç gün orada misafir olduktan sonra Klagenfurt, Semmering, Marburg, Graz şehirlerine uğrayarak, bunlarda birer ikişer gün kalarak Viyana'ya geçtim. Buraları hiç görmemiştim. Hele fennin ilk büyük eseri olan Semmering hattı ile dünyanın en güzel nehirlerinden biri olan Drava beni gaşyetti. İhtisasatımı bu yazıların havaslarına sığdırmak imkânı yoktur. Hattâ Viyana'da ikametimden, orada yapılan muayenelerden de bahse lüzum görmüyorum: Netice Karlsbad'da bir tedavi devresi geçirmeye väsil oldu. Oraya kadar gitmek için gene seyahat fırsatından istifadeye karar verdim ve Prag'a uğrayarak orada üç gece kaldım. Nihayet Karlsbad! Yorucu, üzücü uzun bir tedavi ve onun yanında da bu güzel şehrîn cennete benzeyen havalısında seyranlar, bunların avutan, mest eden tesirleri...

Artık tedavi bitmişti, üç haftadan ibaret olan muayyen müddetin sonunda birdenbire Sarajevo suikasti<sup>57</sup> bir top gibi patladı. Bu herkeste nasıl bir tesir yaptı, her vakit emsali görülen suikastlerden biri olan bu cinayetin cihan tarihinde bir eşi daha görülmemiş bir afet doğuracağına ihtimal verecek kadar kehanet sahipleri bulunmuştur

---

57 28 Haziran 1914 günü Gavrilo Princip adlı bir Sırp milliyetcisinin askeri manevraları denetlemek için Bosna'da bulunan Avusturya veliaht prensi Franz Ferdinand'la karısını öldürmesi. Adı geçen bu suikasta dört yıl sürecek olan I. Dünya Savaşı başlamış olur. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu İttifak Devletleri ile Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Japonya ve ABD'nin (1917) oluşturduğu İtilâf Devletleri'ni karşı karşıya getiren bu savaş, İttifak Devletleri'nin yenilgisile Kasım 1918'de sona erer.

elbette. Ben onlardan biri olmadım, hafif eşya ile dolu bir çantayı yanına alarak bütün kalabalık şeyleri bir sandığa yerleştirerek onu doğruca Paris'e gönderdikten sonra, büyük bir sevinçle, her türlü endişeden âzâde, gene mufassal bir seyahate çıktım.

Nerelerde dolaştım. Her zaman böyle bir fırsat zuhur etmezdi. Marienbad'dan başlayarak Salzkammergut kışmasını dolaştım. Zell am See, Bad Ischl, Gmunden, Bad Aussee. Şimdi bu isimleri tekrar ederken bir daha görmek nasip olmayacağı olan bu güzel yerler için nasıl bir tahassür duyuyorum!

Bunlarda sırasına göre bir, iki, üç gün gezip dolaşarak nihayet Salzburg ve Innsbruck'ta da biraz kaldıktan sonra Zürih'e atladım. Zaten İsviçre'yi pek iyi bildiğim için orada fazla gecikmeye lüzum yoktu. Hemen Fransa'ya geçmekte istedim. Fakat oraya kadar cihan vukuatının tamamıyla cahili kalmış iken Sarajévo cinayetinin avakibini öğrendim ve bundan bir harp doğacağında artık şüpheye imkân kalmadı.

Bir an evvel Paris'e varmalı ve oradan memlekete dönmeliydi. Mâmâfih Paris'e kadar Fransa'nın yol üstüne tesadüf eden şehirlerini görmek fırsatını da kaçırılmamalıydı.

Belfort'tan başlayarak Vesoul, Chaumont, Langres, Troyes kasabalarında birer ikişer gün geçirerek nihayet Paris'e vâsil oldum ve bu defa Paris'in mutaden ikamet ettiğim semtini bırakarak Place de la République'de Modern Hôtel'e indim, hemen o akşam sefarete uğradım.

Teneffüs edilen hava hiç iyi değildi, sefareti bir merak içinde bulundum, sefir de bir su şehrine gitmişti, onun da telâş içinde avdet edeceğini söyleyemiyordum.

Anlaşıldık ki her şeyden evvel Paris ikametini kısa kesmek ve memlekete avdet etmek lâzımdır. Âfâki yiğinlarla tehdit bulutları istilâ etmişti. Ne olacaktı? Her halde o suikasttan büyük bir yangına intizar etmek lâzım geliyordu.

O akşam Boulevardlar'da bir gezinti yapmak üzere dolaşıydım. Mutattan fazla bir izdiham vardı. Kendime zorlukla yol açarak ilerliyordum, tâ *Matin* gazetesinin idaresi önüne kadar gelebildim, burada artık izdiham yarılmaz bir kütle halinde idi. İlerlemek imkânı yoktu. Ne oluyordu? Birdenbire bir süvari takımıńın kalabalığı dağıtmak üzere ilerlediğini gördüm. İçinde bulunduğu kümeye daha sıkıştı, biraz daha sıkışsa ezilmek muhakkaktı. Anlaşıldı

ki Paris'in meşhur olan nümayişlerinden birine tesadüf etmiştim. Fakat bu nümayişin esası nedir?

Onu da anlamakta gecikmedim. Zevci aleyhinde neşriyatta bulunduğundan ve bunlarda kendisine karşı azviyata kadar ilerlediğinden dolayı *Figaro* müdürü Calmette'i idarehanesinde bir tabanca ile öldüren Madame Cailleaux mahkemedede beraat kararı almıştı ve arabasıyla buradan geçecekti. Nümayişçilerin içinde onu alkışlayanlar olacağı gibi ıslıklarla karşılayanlar da olacaktı. Bu patırtının içinde bulunmamak ve süvari hücumlarında ezilmemek için sıvışmak lazımdı, bir kolayını buldum, öylece yaparak ikametgâhima kadar gittim. Gittim fakat belliyi ki Paris'in havasında saatte saate tutuşmaya müheyya bir tehlike vardı.

## 95

### **Jaurès — 1870 hezimetinin intikamı — Büyük harp — Paris hayatı — Memlekete dönмелі — İkamet tezkeresi — Cür'et, cür'et — Unvanın füsunu — Sefirle hasbihal — Türk zabitleri — Askerî bir katar**

Hemen ertesi günlerden başladı. Paris'in hayatında en galeyanlı, heyecanlı bir devre açıldı. Bunun başlangıcını Jaurès'in güpegündüz Boulevard kahvehanelerinden birinde katli hadisesi teşkil etti. Jaurès gayet müteneffiz bir natuk idi ki Socialiste Fırkası'nın en başında sayılırdı. Bu adamın katli siyâsî bir maksatla vukua gelirdi; anlaşılmıştı ki Fransız vatanperverliği böyle bir zamanda her ne nevide olursa olsun birlükten ayrılabilecek mahiyette olan teşekküllerin icrâsına müsaade etmeyecekti.

Almanya, Avusturya İmparatorluğu ile Sırbistan arasında tâ-haddüs eden ihtilâf vesilesiyle etrafına harp ilân ediyordu; Fransa ile İngiltere arasında sıkı bir anlaşma vardı. Bu, Fransa için 1870 hezimetinin intikamını almak için en müsait bir fırsat teşkil ediyordu ve başta Paris olarak bütün Fransız yurtseverliği tek bir vücut halinde kabararak, köpürerek taşıdı.

Bunu görmek ve anlamak için hemen ilân olunan seferberlik kararı üzerine Paris büyük caddelerinin bir kenarında sinip etrafına ibret gözüyle bakarak düşünen bir yabancının intibaları kifayet ederdi. İşte ben de öyle bir yabancı idim: Ben de görüp anlamakta

gecikmedim ki Fransa hayat veya memat günlerinden birini ya-şamak üzeredir. Bunun âkibeti ne olabilirdi? Bunu evvelden keşfe imkân yoktu, hattâ bütün cihani istilâ edecekse benzeyen harp yangınında bizlerin nasıl bir vaziyette kalabileceğimize dair bir fikir edinmezdi. O sırada Paris'in büyük caddelerini dolduran nümayişlerin, şurada burada gönüllü kaydı için açılan yerlerde görülen tehacümlerin, seferberlik emrine koşa koşa itaat eden asker kümelerinin tek bir mânâsı vardı: Büyük bir harp başlıyordu.

Paris'te birdenbire umumi hayat tavşadı, bütün nakliye vasıtaları intizamını kaybetti: Demiryolları derhal asker, silah, mühimmat nakli için yolcu katarlarını tatil yahut tahdit ettiler; şehir dâhilinde ne kadar askerî hizmetlerde kullanılabilecek nakil vasıtaları varsa hepsi Harbiye Nezareti'nin emrine alındı, bunların mutaden cevelânını istiab edemeyen geniş caddelerde birbirini vely eden kalabalık nümayiş alaylarından, nerede bir Alman ismiyle bir mü-essese bulursa onu tâhrip için biriken kümelerden başka bir hayat eseri kalmamışa benziyordu ve bence bütün bu müşahedelerden çıkarılacak tek bir netice vardı; hemen bir çare bularak memlekete dönmek... Bu çare ancak sefaretle görüşerek bulunabilirdi.

En evvel otele döndüm, odamda tek bir çantaya yol için lâzım olacak eşayı tiktım, terki mümkün ne varsa bütün onları sandığima karmakarışık sokuşturarak kilitledim, üstüne bir kâğıt yapıştırarak ismimi yazdım. En mühim işlerden biri yapılmıştı, bundan daha mühim bir iş vardı: Araba bulmak.

Bir araba tedariki ricasıyla müdürü müracaat etmek üzere indim, İsveçli pek zarif bir zat olan müdür bana diğer mühim bir işten bahsetti: Bütün yabancılar ikamet tezkeresi almak için bulundukları mahallenin polis komiserliğine müracaat etmek mecburiyetinde imişler. Ben sefaret vasıtasiyla başka bir çare bulunabileceğine kanaat etmekle beraber ne olur ne olmaz mü-talaasıyla bu işi de görmek üzere mintikanın otele yakın olan polis komiserliğine gittim ve orada belki bin kişilik, her kılık ve kıyafette, fakat daha ziyade işçi sınıfına mensup oldukları anla-şılan, müzdahim bir insan kütlesinin intizar halinde bulunduğu gördüm. Kim bilir ne kadar zamandan beri bekliyorlardı ve daha ne kadar bekleyeceklерdi. Bu sıkışık kütlenin arasına girmek hiç doğru olmazdı. Böyle ahvalde cûr'et lâzımdı. Kapıda nöbet bekleyen iki jandarmanın mümânaatına karşı cüretkârane

ve lâulbaliyâne bir lisan ile mukabele ederek o mâniayı atlattıktan sonra yukarıya çıktım ve doğruca komiserin odasına, aynı usul ile daldım, sıfatımı anlatarak ikamet ruhsatnamesini istedim ve önüne pasaportumu koydum.

Avrupa'da, hususıyla Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da, unvanın, nişanın, rütbenin füsunkâr bir tesiri vardır: Pasaportumda komiserin en evvel dikkat nazarını 'Exellence' tabiri celbetti ve hiçbir itiraz kelimesi serd etmeden beni yanına alarak dışarıya çıktı, bu işle meşgul olacak kâtibe talimat verdi.

Kâtip oraya ve bu vazifeye yeni getirilmiş bir adamdı. Asıl işin sahibi askerlige gitmiş olmalıydı ki bu yeni kâtip ne yapacağında oldukça mütehayyir idi. Nihayet ikamet tezkeresi doldu, imzalandı, mühürlendi ve biçare kâtip beceriksizliğiyle şaşırarak tezkerenin koçanını nezdinde alıkoymak lâzım gelirken onu da bana verdi: Garip olarak koçanda şu kayıt gözüme ilişti: "Pasaportunda 'Excellence' unvanı muharrerdir."

Bunu ancak sokakta gördüm ve "Koçan sizde kalacaktır!" diyerek onu iade etmek üzere aynı müşkülâttan geçmeye lüzum görmeyerek bu vesikayı güzelce cebime yerleştirdikten sonra otele avdet ettim ve müdürün gayreyle nihayet bir araba bulundu, sandık arabaya yüklendi, ben de tingir mingir, bir hayli uzak olan sefaretin uzun yolunu tuttum.

Lâgar ve işe yaramayacağı için hizmet-i askeriyyeye alınmamış tek bir hayvan, Paris'te vaktiyle 'sapin' diye tanılan her parçası ayrı ayrı sarsılan köhne bir araba ve içinde bu buhrandan nasıl çıkışında şaşırılmış, Paris'e geldiğine bin kerre nâdim bir yolcu...

Bereket versin Rifat Paşa da türlü müşkilâti atlatarak Almanya'da kâin su şehrinden Paris'e dönmek çaresini bulmuştu.

İki dost karşı karşıya ahvalden bahsettik. O da benimle beraber vaziyeti pek vahim görüyor, fakat en ziyade vahameti bizim de harbin cereyanına kapılmamız ihtimalinde buluyordu. Hele bu cereyan bizi sürükleyecek olursa Harbiye Nezareti'nde Enver'in bulunmasından ve İstanbul'un Alman zabitleriyle dolu olmasından dolayı hangi tarafın tesiri altında kalacağımızda şüphe edilmiyordu. Her ikimiz de karşılıklı:

"Ah! Bîtaraf kalabilsek!..." diyorduk.

Nihayet uzun bir hasbihalden sonra benim İstanbul'a hemen dönmek fikrime hiç tereddüt etmeden iltihak etti, yalnız buna bir lâhika yaptı:

“Bizim,” dedi; “burada, Fransa’nın muhtelif askerî müessesesinde bir tecrübe ve tekâmül devresi geçiren on altı genç zabıtımız var, bir de ‘attaché militaire’,<sup>58</sup> on yedi... Bunların derhal memlekete dönmeleri lâzımdır. Eğer bugün yarın biz Almanlarla harbe girersek, ki bu pek mümkündür, bu gençler harp esiri olacaklar ve bir temerküz meydanına tıklılacaklar...”

“Hattâ ben de!” dedim.

“Hattâ siz de, belki bizler de, her şey mümkün... Onun için hemen yola çıkmalı.”

“Fakat nasıl?”

“Ben,” dedi; “size Harbiye Nezareti’nden bir müsaade alırım, buradan bir askerî katarla Marsilya’ya gidersiniz. Başka tren bulacağınızı zannetmem. Marsilya’dan sonra İtalya’ya geçer ve oradan İstanbul’a varırsınız. Bu gençleri kendi tecrübesizliklerine terketmek pek tehlikeli olur. Siz bunlara bir nevi rehber olursunuz...”

Buna karar verildi. Sandığımı sefarethaneye bıraktım, kim bilir ne vakit alınmak üzere... Sefaretten oldukça hafiflemiş fakat bir takım genç Türk zabıtlerinin selâmeti mesuliyetini sırtına almış olarak...

İki gün sonra hep beraber on sekiz kişilik muhtemel bir muharip kafilesi hâlinde askerî bir katarda tıklım tıkız Marsilya yolunu tutuk.

## 96

Marsilya’ya muvasalat — Şehrin patırtısı —  
Bizi merak ediyorlar — Refiklerim — General Fuat —  
Hâlet — Alman'a benzeyen bir Türk zabiti — Çare aramalı —  
Âkîbet endişesi — Tek gemi — Kargo — Heyet — Vali —  
Münakaşa — Ne karar verilecek?

Marsilya’ya çıkar çıkmaz anladık ki yağmurдан kaçarken doluya tutulmuşuz. Bütün şehir bir kaynaşma hâlinde idi. Esasen gürültüye, patırtiya, duygularını ifrat ile izhara mütemayil olan Cenup halkı, hususuyla Marsilya’nın kalabalık ve her unsurdan insanların iltihakıyla karışık ahalisi sokak hayatına pek meftundur. Harp ilâni bu meftuniyeti bir de tecessüs ve rüzgârları koklayarak her duyulan

---

58 Askerî ataşe.

sesten bir çeşit mânâ çıkararak bunları mübalağalarla şişere şişire etrafa yaymak merakı inzimam edince artık Marsilya'da süküna benzetilemeyecek bir hayat kalmamıştı. Bunu, mevkiften çıkışip da bir mesken tedariki için şehrə inmeye başlayınca, yabancı oldukları anlaşılan böyle dört beş arabalık bir kafileyeye, sokak sokak refakat eden mütecessis halk güruhlarından anladık ve şehrin kalabalık yerlerine geldikçe gördük ki biz herkeste bir merak uyandırıyorduk. Bunlar kim oluyorlar? Ne için geliyorlar?.. Herkesin gözünde bu sual vardı.

Nihayet limana yakın bir münasip otele indik. Refakatimde bulunan zabitler kimlerdi? Aradan geçmiş uzun senelerden sonra bunları birer birer tahattur edemiyorum. En başta 'attaché militaire' Fuat Bey vardi. Bu genç ve güzide zabiti tanır tanımaz onun şahsî cazibesinden başka lisan ve tavrının nezahetine, görüşünün ve duygusunun isabet ve vüs'atine, muhazarasının halâvetine meftun olmaya başlamıştım, bu seyahatin müddeti devamında bu zeminde intibalar teyyüt ede ede bu gencin Türk ordusunda medâr-ı iftihar olacak bir unsur olacağında şüphe kalmadı. Nitekim öyle oldu. O tarihten sonra kalemiyle, faaliyetiyle meziyetlerini ispat ede ede o zamanın genç zabiti bu gün Harp Akademisi güzide müdürü General Fuat olmuştur.

Gene yol arkadaşlarım arasında bir asker tabip vardi, galiba Osman... O ve bütün diğer gençler ne oldular, memleketin üzerinden geçen kasırgada hangileri kurban gitti, hangileri kalabildiler; kalamayanlardan birini, hâlâ yüreğimde derin bir acı ile tahattur ediyorum: Hâlet. Ne neşeli, ne ateşli, hususuyla ne duygulu, ne bilgili bir çocuktur, bu güzel ve zeki zabıt! Onu İstanbul'dan, küçük yaşıdan beri tanirdim. Türkçesinin, Fransızcasının ve bu iki lisanda konuşmasının hayranı olurdum. Onun asker olmaya zabit edilemez bir meyli vardi. Kendisine her türlü muvaffakiyet yolları açık iken o yalnız silah mesleğini tercih etmişti; başka bir şeyler gözünde yoktu. O mertebe cesaret ve şecaatle genç yüreği dolu idi. Paris'te meşhur Saint Cyr süvari mektebinde idi ve orada âmirlerinin, muallimlerinin, refiklerinin az zaman içinde büyük bir muhabbetini kazanmıştı. İşte bu genç Suriye'de bir harp kurbanı olmuştu; bunu kendisini tanımiş olanlarla beraber ben de büyük bir teessürle öğrenmiştim. Gene yol refikleri arasında bir deniz tayyarecisi, Bahriye zabitlerinden, Sami Bey vardi. Uzun boyu ile,

sarı saçlarıyla, mavi gözleriyle bir Alman'a benzeyen bu genç o gün otelin önünde sigarasını içerken etrafı kuşatan ve bize merak ile bakan halk kümelerinin dikkat ve şüphe nazarlarını celbetti. Ben farkettim ki aralarında bir fiskos var, nihayet içlerinden birini zorladılar. O, bize yaklaştı ve sigarasını yarmak bahanesiyle Alman'a benzeyen bu zabite –fakat hep asker elbiselerini çıkarmışlardı ama çantalarının üzerinde kılıçlarını herkes görmüştü– geldi, üç beş söz söyleyerek anlamak istediler. Bereket versin, Sami Bey Türkçe cevap verdi ve bu suretle Türk, şimdilik bitaraf, belki yarın dost insanlar olduğumuza vukuf hâsil edince ondan başlayarak bütün kümelere sirayet eden bir emniyet kazandı. Fakat bu emniyet ne kadar sürebilirdi? Yarın Türkiye öte tarafta harbe iştirak ederse?.. Bir an evvel bunun çaresini bulmalydı.

Marsilya'nın meşhur Canebière Caddesi, vilayet konağı meydani, eski liman, rihtımlar kaynıyordu; bir taraftan Afrika sahilерinden gelen gemiler asker getiriyor ve bunlar şehrden geçerek mevkife yahut kışlalara gidiyorlardı, bunları ve ahalinin taşkin nümayişlerini görüyorduk. Hele vilayet konağının önünde bine yakın insanın etrafı askerle çevrilerek kuşatıldıgına şahit olup da bunların hemen evlerinden, işlerinden toplanarak temerküz meydanlarına sevkedilecek muhasım tebeadan olduklarına vâkif olunca:

“Belki de bize de mukadder olan âkibet budur!” diye titremiştik.

Bir an evvel Marsilya'dan, Fransa'dan çıkmalıydı; fakat bunun çaresi? Her şeyden evvel vapur bulmalydı. Sonra ona girebilmeliydi. Vâkıa biz buraya Harbiye Nezareti'nin müsaadesiyle gelmişti, fakat buradan ayrılmak mahallî hükümetin muvafakatine muhtaç idi.

Şuraya buraya müracaatlarının neticesiyle anlaşıldı ki liman tamamıyla boştur. Bütün gemiler askerî idare tarafından müstemleke askerlerinin nakli için alınmıştır. Tek bir gemi vardır: O da yarın hareket edecektir. İtalyan amelesini memleketlerine nakletmek için İtalya konsolatosu tarafından kiralanmıştır. Fraissinet Kumpanyası'nın bir kargosu. Ondan sonra da Marsilya limanından tek bir hareket olmayacağı.

Kargo değil, bir sandal olsa razı idik. Şu halde her işten evvel kumpanyaya müracaat lâzımdı. Bu kumpanya Türkiye ile daimî münasebette idi. Hemen kumpanyanın sahiplerinden ve aynı zamanda müdürü olan Fraissinet'ye müracaat ettim. Bu adamın mu-

avenetini unutmak mümkün değildir. Kendimi tanıttım, hiçbir şey ketmetmeyerek işi anlattım. Derhal İtalya konsolatosunu ikna etmek meselesi üzerine aldı: "Ancak, dedi, bu bir kargodur. İtalyan amelesiyle doludur. Bütün gemi koku ve pislik içinde yol alacaktır. Size yatacak ve barınacak yer yoktur. Ben buradan, merkezden şilteler ve örtünecek şeyler göndereyim. Refikleriniz için bu güzel mevsimde açıkta yatmak mümkün değildir. Zaten Gènes'e kadar bir gecelik yol. Size ve kimi yanınızda alırsanız ona süvari belki bir yer bulur. Lâzım gelen tavsiyede bulunurum. Diğerleri süvari mevkiiin yanında küçük güvertede kalırlar.

Her şeye razı idik, iş yoluna girmiş gibi idi, fakat o ilâve etti:

"Yalnız gemiye binebilmek için mahallî idareden müsaade almalıdır."

Benzimin attığını hissederek bana talimat verdi: Vilayet konağında bir heyet varmış. Galiba Vilayet Meclisi âzâsından mürekkep...

Derhal vilayet konağına gittik. Fuat Bey ve ben... Heyet bizi bekletmeden kabul etti, reis olduğu anlaşılan bir şakacı zat –Marsilyalıların hangisi başka türlüdür?– beni dinledi, mütemadiyen sual irad ediyordu ve bu suallerin ekseri mevzuun, sade mevzuun değil, hattâ saygının dışında şeylerdi. Mesela biri hatırlıma geliyor:

"Demek Türksünüz, Türklerin kaç karısı vardır? Sultanın sarayı karılarıyla doludur, değil mi?..."

Bu heyetle kısa kestim ve bir iş yapılamayacağına karar vererek çıkışına refikime:

"Valiyi görelim, başka çare yok!.." dedim.

İsimlerimizi yazarak valinin odacısıyla gönderdik. O da bizi bekletmeden kabul etti, fakat ayakta... Böyle bir zamanda Marsilya kabilinden mühim bir limanda vali olan zâtın başından aşkin meşalesi arasında bizi oturtup uzun bir sohbete dalamayacağı aşıkâr idi.

Ayakta, fakat uzun bir mübahase oldu. Vali diyordu ki:

"Harbiye Nezareti size Marsilya'ya kadar müsaade vermiş, fakat buradan ayrılmak, vilayetin ruhsatına bağlıdır."

Cevap vermek istedik. O muttasıl:

"Nasıl istersiniz ki ben on yedi zabite ruhsat vereyim? İhtimal yarın onlar Fransız ordusunun karşısında silah kullanacaklar..."

Buna da cevap vermeye çalıştık, nihayet hatırlıma müessir bir mütalaası geldi.

“Fakat,” dedim; “yarının ne olacağını ne siz, ne biz bilmiyoruz. Onlar ihtimal ki Fransız ordusuyla beraber silah kullanacaklar. Bugün memleketimin kabul edeceği vaziyet belli değildir. Bu Türk zabitlerini alikoymakla Türkiye'ye karşı ilk husumet eserini siz göstermiş olacaksınız. Bunun mesuliyetini üzerinize alır mısınız?”

İrkildi ve biraz düşündükten sonra:

“Bana,” dedi; “bu gece müsaade ediniz. Düşüneyim. Zaten gemi yarın hareket edecektir. Yarın sabah size kararımı bildiririm.”

Bu zât Schrameck idi ki epeyce zaman sonra Dâhiliye Nâziri olmuştu. O gün otelde Fraissinet'in muvafakat cevabını buldum. Vali ne karar verecekti?

Türlü merak ile ve uykusuzlukla geçen bu gecenin sabahında kapıma vuruldu. Otelin müdürü bana seslendi:

“Marsilya zabıta müdürü vali tarafından sizi görmek istiyor, aşağıda bekliyor.”

Eyyah!.. dedim, hepimiz tevkif edileceğiz. Hemen giyinerek aşağıya seğırttim:

Hayır!.. Hiç öyle değil. Zabıta müdürü bana:

“Hemen,” dedi; “vapura gidiniz. Sizin ona geçmenize muhalefet edilmeyecek. Biz, yani Marsilya hükûmeti sizin burada bulunduğuanza ve vapura bindiğinizde vâkif değiliz.”

“Ya mümânaat edilirse?” dedim.

“Müsterih olunuz!” diye cevap verdi. Nihayet vali en muvafik tesviye çaresini bulmuş oluyordu.

## 97

Marsilya'dan çıkışınca — Gènes — Para işi — Belkiler —  
Katarda izdiham — Nazar değişti — Brindisi — Tek bir gemi —  
Bir kedi için bile yer yok — İstanbul'a yol — Dur!.. emri —  
Bir tevkif daha — Rusların korkusu — Askerî katarla köye —  
Bahçıvan yamağı

Gemi bütün İtalyan işçileriyle dolu idi, öyle ki bizlere mahsus olan daracık süvari güvertesinden başka adım atacak bir arşınlık boş yer yoktu, zaten o kalabalık öyle bir harlıtı, gürültü ve aynı zamanda ağır bir koku menbi idi ki onun içine sokulmak imkânı olsaydı bile bu imkândan istifadeye cesaret edilemezdi. Marsilya limanından

çırınca geniş ufukların karşısında ciğerlerimin fazla bir faaliyetini duydum. Nihayet büyük bir tehlikeden kurtulmuş idik, nihayet vatanın yolunu tutabilmek müyesser olmuştu. Daha kat'edilecek uzun bir yol, atlatılacak nice zorluklarvardı elbette, fakat bir gece evvel sabahın bize nasıl bir haber getireceğinden emin olamayarak geçirilen üzüntü saatlerinden sonra bu gece, süvarının lütf ederek bize tahsis ettiği ancak iki kişiyi barındırabilecek küçük kamarada ferih ve fahur derin bir uykuyudum.

Nihayet Gènes!..

Bu şehri birinci defa olarak görüyordum, firsattan istifade ederek baştan başa gezdim; bütün İtalya'yı tanırken, tarihinin, sanatının müstesna ehemmiyetiyle görülüp tanımak lâzım gelen bu şehri mahdut saatler içinde ne kadar gezip anlamak mümkünse bunu oradan oraya seğirte seğirte yaptım. Yapılacak mühim bir iş daha vardı. Hepimizde Fransız parası vardı, bunu İtalyan parasına tebdil etmek lâzımdı. Böyle zamanlarda misafirhane müdürüyetleri birer küçük kambiyo müessesesi hâline geldikleri için benimle beraber refiklerimin bu işi orada tesviye etmemiz, oldukça bir ziyan ile, mümkün olabildi; İstanbul'da ilk masraflara medar olacak derecede bende bir miktar Türk parası da vardı. Şu halde bu cihetle müsterih olabilirdim.

Gènes'den hemen o gün akşam hareket edecek olan bir Express treninde yerlerimizi temin ederek, Brindisi'ye kadar İtalya'yı başından sonuna kadar kat'edecektik. Orada ne olacaktı? Bizi İstanbul'a götürücek bir vasıta bulunacak mıydı? Bunu bilmek, öğrenmek imkânı yoktu. Her iş altüst olmuştu. Seyahat idaresinden anlamak istedim. Bana "Forse che si, Forse che no!" diye güllererek cevap verdiler. "Belki evet, belki hayır!"

Bu belkiler arasında yola çıktıktı. Katarda yerlerimizi temin ettik, demiştik. Zehi hayal!.. Avrupa'nın muhtelif yerlerinden kaçarak bir selâmet noktası olmak üzere Brindisi'ye akan bir halk izdihamı katarı bir tek boş yer bırakmayacak surette doldurmuştu. Biz her birimiz bir deliğe sokuldu. Etraftan birer karış yer dilenerek nihayet barınmak imkânını bulduk, fakat hep şurada burada dağılmış olduk.

Katarda kimler vardı? Galiba ekseriyet üzere Ruslar, Mısırlılar, Suriyeler, sonra Yunanlılar, Bulgarlar... İstanbul'a kadar uğradıktan sonra memleketlerine dönmek için çare arayan, kendilerini şaşırılmış, düşünceler içinde bunalmış, kadın, erkek, ihtiyar, genç karmakarışık bir kalabalık...

Bereket versin bu yolculuk çok sürmeyecekti, katar Express idi, yıldırım süratıyla mesafeleri atlayarak gidiyorduk...

Keşke böyle düşünmeseydim! Nazar değildi. Birdenbire katar olmayacağı bir yerde, yarı yolda durdu; mutat hilâfında bir tevakkuf... Bir kaza mı oldu? Bir arızaya mı tesadüf edildi? Tevakkuf imtidat edince mevkife çıktım. Ne kaza!.. Ne arıza!.. Fakat her ikisine benzeyen bir hadise! Harp dolayısıyla merkezden emir alınmış. Express katarı bir omnibüs şekline ifrağ olunmuş. Şu halde yol bir misli, belki daha fazla uzamış oluyordu. Bu yolculukta hiç istenilmeyen hadiseler zuhuruna muntazır olmak ve bunları tam bir teslimiyetle karşılamak zaruri idi. Yetişir ki bizi İstanbul'a kadar götürecek bir vasıta bulalım.

Bu vasıta vardı; Venedik'ten, Trieste'den, bir gemi ki o da Avrupa'nın her köşesinden kopup gelen Şark halkıyla dolu idi. Hemen o gün hareket ediyordu. Brindisi'de geminin mücehhizi –ki aynı zamanda İspanya konsolosu imiş– bana: On sekiz kişi için değil, bir tek kedi için yer yok!.. diye başladı. Sonra hüviyetimi ve refiklerimin vaziyetini öğrenince bir tesviye çaresi bulmaya rıza gösterdi: Gençler, dedi; yukarı güvertede nerede yer bulurlarsa, çantalarını yastık, halat yiğinlarını yatak yaparak barınırlar. Süvariden rica edeyim, size bir refikinizle iki kişilik, belki mümkün olursa dört kişilik bir yer tedarikine çalışsin.

Ve böylece oldu. Güvertede kalacak olanlar da mevki parası vererek, İstanbul'a kadar yemek masrafiyla beraber, bilet alındı. Tasarruf arayacak vaziyette değildik. Gemiye bindik. Hakikaten tek bir kedi için yer yoktu. Her taraf dolu idi; her unsurdan, her lisandan, fakat hep Şark'tan bir kalabalık... Gençler kiç güvertesinin yukarı kısmında başlarını koyacak, çantalarını yerlestirecek birer yer buldular. Süvari de, muhali mümkün yaparak, iki küçük delik buldu; bunlardan birine Fuat Bey'le Hâlet, diğerine benimle Doktor Osman sıkıştı; bu da bir büyük kâr idi. Beş gün kadar sürecek bir yolculukta hiç olmazsa uyuyabilecektik.

Brindisi'den hareket edince daha geniş bir nefes alındı, artık memlekete kadar yol açtı. Ah! İstanbul, aile, köy, nasıl gözümde tütüyordu! Onlara kavuşmak ihtimali kuvvet kesbettikçe istiyak da o nispette artıyordu.

Gemi pek az yere uğruyordu. Onda da bir an evvel İstanbul'a varmak için bir ıstıcal vardı. İşte varyorduk, varmak üzere idik. Biraz sonra Çanakkale...

Birdenbire, nereden geldi? Bir dur!.. emri...

Boğaz açıklarında araştırma yapmaya memur İngiliz donanmasından bir müfreze gemiyi durdurmuştu. Yeni bir tehlike!.. Kendi nefsimden ziyade refiklerimi, daha doğrusu onların çantalarının üzerinde göze batan kılıçlarını düşündüm. Süvariyi bir tarafa çekerek gördüm. Zeki ve yüreği iyi bir adam!.. Bize müfid olmak arzusundan başka kendisini ve gemisini uzun bir meseleden kurtarmak arzusu da sâik olarak derhal çare buldu:

“Arkadaşlarınız çantalarını bana bırakınsınlar, ötesini ben tesviye ederim!..”

Nasıl tesviye etti, ne yaptı? Belki İngiliz zabitlerine birçok İtalyan içkisi ikram etti, her halde bir kısa müddetten sonra gemi yoluna devam etti.

Bir ikinci tevakkuf daha!.. Boğaz medhalinde, gemi ile boğaz muhafizliği arasında bir işaret muhaveresi. Güzergâh bütün tehlikelerle dolu imiş, yalnız kenarda geçmek mümkün olan dar bir iz varmış; ve bu izi takip etmek üzere geçmeye müsaade olunmuş...

Yavaş yavaş, türlü ihtiyaçlarla, gemi yoluna devam etti. Marmara!.. Daha sonra İstanbul!....

Herkesin yüzünde, gözünde bir meserret parıltısı vardı. Yalnız Ruslar hep bana gelip soruyorlardı:

“Türkler bizi bırakacaklar mı?”

Onları temin ettim. Aldatarak değil!.. Ben emin idim ki Türk insafı bu mültecileri her ne sebeple olursa olsun alıkoymak teşebbüsünden uzak kalacaktı.

Nihayet İstanbul!.. Rıhtım... Oradan Sirkeci mevkifi! Fakat köye tren yok!.. Belki bir iki katar olacak, fakat ne vakit, malûm değil...

Mevkif komiseri Şakir Nimet'e müracaat ettim, beni bir askerî katara yerleştirdi. Yeşilköy'e çıktım. Aylardan beri kim bilir, beni nasıl merak eden, benden hiçbir haber alamayan, belki bir temerküz meydanına tıkıldığımı ihtimal veren eve birdenbire girmek, aileyi beklenmeyen bir hayret ve meserret heyecanına kaptırmak istiyordum. Çantamı mevkifte tanılmış bir hamala bırakarak, salına salına, elimde bastonumla oynaya oynaya evimin yolunu tuttum.

Bu macerayı bir tuhaf hâtıra ile kapayacağım:

Evimin kapısına geldiğimde iç kapının önünde bahçıvan yama-

ğı Abdi'yi bir mangal başında kahve kavuruyor buldum. Bu henüz on yedi yaşında bir Arnavut çocuğu idi ki iki senedir yanımızda idi. Evin meraklı ona da sirayet etmiş olacaktı elbette, işte kaç aydır efendisini görmemişti. Hayır!.. Başını mangaldan kaldırıldı, şöyle bir bana baktı, sonra sırttı, sırttı, gene başını eğerek, hiç kılmıdamadan, bir daha gözlerini kaldırmadan kahvesini kavurmakta devam etti. Onun bu sırtması kendine göre öyle bir natişa idi ki bana:

“Hoş geldiniz!... Ne vakitten beri hep sizi merak edip duruyorduk. Ne iyi oldu da sizi sağ salim görüyoruz” demek istiyordu.

“Abdi!” dedim; “Hemen bu taze kahveden bir parça dejirmende çek!.. Çoktan beri bir Türk kahvesi içmedim. Bol köpüklü, az şekerli iri bir fincan kahve isterim. Gene çoktan beri hasretimi çektiğim Türk sigaralarından biriyle onu içmek istiyorum...”

Evde beni karşılayan meserret sayhasını tarif mümkün değil. Meserret! Zevk ile, haz ile içilen Türk kahvesiyle Türk tütnünü!.. Heyhat!.. Bu meserret, o lezzet ne az devam edecekmiş! Bizi ne kara günler bekliyormuş!...

## 98

**Nasip olmayan kalp istirahatı — Alman gemileri — Bitaraflığa  
muhalif bir hareket — Alman nüfuzu — Bir müstemleke —  
Sait Halim Paşa — Cemal Paşa — Karadeniz çılgınlığı —  
Enver — Kasırga — “Git de Enver'den sor!”**

Vatana avdet ettikten sonra sakin köyünün âsûde evinde, güzel bahçesinde taze kavrulmuş kahvemi, uzun zamandan beri mütehassiri olduğum nefis Türk tütnünü içerek kendi kendime vaad ettiğim müsterih günlerimi ihlâl eden bir endişe vardı ki, bütün az çok idraki olan yurttaşlarla beraber, beni bir kurt gibi kemirmekten hâli değildi. Hep, Paris'ten ayrılrken sefir Rifat Paşa ile hasbihalımızde bir nakarat kabilinden yekdiğerimizi takip ederek tekrar ettiğimiz: “Ah! Ne olurdu, biz bu harbin dışında kalabilseydik!..” cümlesi mütevali darbeciklerle beynim'e vuruyordu.

Evet, ne olurdu ve ne iyi olurdu!.. Fakat bu tahakkuk edemecek ümidiñ fiili tekzibi 1914 meşum yılının Temmuz sonunda tezahür etti ve ondan sonra da artık memleketin bedbaht mukad-

deratna yeni bir sahife-i nekbet yazılmak üzere olduğuna hükmü vermek icap etti.

Alman zırhlısı Goeben ile Breslau Croiseur'ü kendilerini sıkıştıran Fransız ve İngiliz harp gemilerinden kurtulmak için Çanakkale'ye iltica ediyorlardı. En basit bitaraflık kaidelerine göre bu iki harp sefenesini silahlarından tecrit etmek ve kendilerini muhasematin sonuna kadar her türlü hareketten alikoymak icab ederken İtilaf Devletleri'nin buna dair vukua gelen müracaatlarına hep geçiştirmek suretiyle cevap verilmiş ve böylece onlara karşı Türkiye'yi de Almanya ile beraber muhasim mevkiiine koymuş oluyorduk.

Artık iş cereyanı aldıktan sonra nasıl bir bâdirenen telâtumları arasında yuvarlanacağımızda şüphe götürecek bir cihet kalmıyordu. Zaten böyle olacağına da, etrafı hakikati sezebilecek kadar bir göz gezdirmeye kadir olanlar çoktan kanaat etmişlerdi.

Memlekette baştan aşağı Alman nüfuzu hâkimdi. Bütün Türk ordusunu, askerî devâiri büyük küçük Alman âmirleri, zabitleri bir örümcek, fakat iplikleri yırtılamayacak metanette çelikten örülümuş bir örümcek ağının içine sarılmıştı. Bunlar, tabiatıyla, dünyaya harp ilânlarını birbirini takip ederek savuran İkinci Wilhelm'in birer âleti idi; bir yandan onlar memleketin askerlik hayatında, bir yandan da Alman sefiri Baron Wangenheim siyaset mehafiline âdetâ Türkiye'yi Alman himayesi altına girmiş bir müstemleke hükmünde kullanmaya devam ederken bunların telkinat ve icraatına mukavelemet edebilecek iş başında bir kavî hükûmet yoktu.

Çanakkale'ye giren bu iki Alman gemisi hakkında bîtarafîlik ahkâmına riayet kuvvetini bulamayan hükûmet nihayet bunları Almanlardan satın aldığı yolunda en safderun olanları bile aldatamayacak bir cevap verdi. Buna mukabil İngilizlerle Fransızlar gene Türkleri karşı tarafta görmek istemeyerek bu çocukça cevabı kâfi bulmak müsamahasını gösterdiler, iş belki bu noktada da kâabilirdi.

Mahmut Şevket'in katli<sup>59</sup> feciasından sonra sadaret mevkiiine gelen Sait Halim Paşa da bu noktada kalmak azminde idi diye farz

---

59 Sadrazam ve Harbiye Nâziri Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913 günü öğle saatlerinde resmi arabasıyla Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'nden çıkmış, Divanyolu'na doğru giderken Çarşıkapı'da düzenlenen bir suikast sonucu yâveriyle birlikte katledilmiştir (bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Firkası*, s. 208-211).

olunabilir.<sup>60</sup> Mahmut Şevket sağ olsaydı ne yapardı, o da Almanya'ya muhib olmakla beraber memleketin menfaatini daha iyi takdir eder ve ona göre bir hareket hattı çizmek azmini gösterirdi zannedilebilir. Sait Halim Paşa'nın İtilâf Devletleri'ne verdiği teminat da bu zeminde iken pek necib evsafi hâiz olan ve asalet-i kibarânesinden asla ayrılmayan bu zat, tarafından verilen teminata sadakati kendisince mutlaka riayeti vacip bir vazife addetmek lâzım gelirken, nesilda Enver'in ısrarlarına dayanamamıştı. Gariptir ki o zamana kadar Enver'e rakip olan Cemal Paşa<sup>61</sup> –ki şiddetle Fransa'ya mütemayıldı, hattâ Umumi Harp'ten evvel bir Türk-Fransız dostluk teşekkülü vücuda getirerek bunun riyaset-i fahriyesini deruhe etmiş, fiili riyasetine de beni geçirmiştir– Bahriye Nâziri sıfatıyla rakibine uydu ve ictihadına mugayır olarak diğer birkaç hükümet refikiyle beraber Almanya ile gizli bir ittifak akdine muvafakat eyledi. Böyle hafî suretçe yapılan ittifak Heyet-i Vekile âzâsından birkaçı müstesna olarak, diğerlerinden mektum tutuluyordu.

Nihayet, artık hiçbir hakikatin mektum kalmasına imkân bırakmayan Karadeniz çlgınlığı vukua geldi. Birincîşerin ortalarında Çanakkale'ye iltica eden o iki Alman harp gemisi, Türk bayrağı altında, fakat Alman Amirali Souchon idaresinde Karadeniz'e çıktı ve Rus gemilerine taarruz etti.

Bu vak'a üzerine artık Almanya'nın ittifak dairesine girilmiş oluyordu. Bunu yeniden İtilâf Devletleri'nin göz yumabilecekleri bir boyta altında gizlemeye imkân kalmamakla beraber hükümet gene, Alman amiralinin bu hadiseyi kendi kendisine ika ettiğine dair bir takîm tevil yollarına sapmak istediyse de böyle, ahmakların bile inanmayacakları şeylere kulak asan bulunamadı.

Ahvalin iç yüzüne vâkîf olanlar hep hükümettiler ki memleketin başına uzun bir mesâib silsilesi getirecek olan bu çlgınlığın mesâliyeti herkesten ziyade Enver'e aittir. Pek ziyade ikbal ve iştihara haris olan ve küçük rütbede bir zabit iken nesilda seri adımlarla atlaya atlaya Harbiye Nâzırlığı'na kadar yükselmek yolunu bulan

60 Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra sadrazamlığa getirilen Sait Halim Paşa, 1917 yılında Talât Paşa'nın sadrazamlığına kadar bu mevkide kalmıştır.

61 Cemal Paşa (1872-1922). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosundan, Bahriye Nâziri. Enver-Talât-Cemal üçlüsünün en yaşlı mensubu olarak tanınmıştır. Kasım 1918'de yurt dışına kaçmış, Tiflis'te Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Hâtıraları, *Hâtırât: 1913-1922* (Münih 1922) adıyla yayımlanmıştır (bk. M Şükrû Hanioglu, "Cemal Paşa", DIA, C. VII, 1993, s. 305-307).

bu genç adam, görgüsünün, bilgisinin fikdanına mukabil nefsinde ölçülmeyecek kadar geniş mikyasta bir itimat ile hele Almanya hakkında müfrit bir temayülle bütün vatani arkasına doğru yuvarlamış oluyordu.

Bu zaman öyle bir vaziyette idik ki ne bir tarafa, ne diğer cihete temayül göstermemek, iki taraftan Boğazları aşılamayacak birer set hâlinde tutarak harp musibetinden uzak kalmak pek mümkün değildi. Mümkündü, eğer Alman nüfuzu altında kendi ihtiyarımızla girmiş olmasaydık. Bu cinnete mukabil Almanya bize karşı bir căzibe tesirini yapabilecek taahhüdata girişmiş, yahut, diğer taraf harp dışında kalmamıza imkân bırakmayacak bir tehdit mânâsiyla karşımıza dikilmiş olsaydı, ittihaz edilen hatt-ı harekete bir özür bulmak mümkün olabilirdi. Bu da yoktu. Yalnız muhakkak olan ve bedahetle görünen bir âtî vardi. Ne yazık ki bunu görecek kadar bir uyanıklık bulunamadı, ve, artık önüne geçilemeyecek bir kasırga içinde sürüklenecek koca Türk sultanatının infisahına kadar gidildi.

Ben bu Karadeniz faciasını haber alınca o gün köyümde kayıtsızca, fûtursuzca kalmaya muktedir olamayarak şehrde inmek ve gidip Talât'ı görmek istedim. Ne için? Bunun ne faydası olabilirdi? Ok yaydan çıkmıştı, vakayı geri çevirmeye imkân yoktu, imkân olsaydı bile onu yapabilecek olan ferdî bir teşebbüs kimin tarafından vukua gelebilirdi? İşte beni şehrde inmeye ve Talât'ı görmeye sevkeden his ancak bir tecessüsten ibaretti. Enver'in hükümet refiklerini arkadaşından sürükleyişinde beni en ziyade hayretlere düşüren onların arasında Talât'ın da bulunmasıydı. Onu görmek için yenilmeyecek bir ihtiyaç hissedişime de ancak bir istiknah meraklı âmil oluyordu: Nasıl olmuştı da Talât böyle sürüklendi?..

Dâhiliye Nezareti'nde, türlü meşguliyet arasında beni kabul etti. Ben hemen, vaktini israf etmek istemeyerek:

“Ne yaptınız?.. Buna nasıl karar verdiniz?..” dedim.

Onun canını sikan hadiselerde dudaklarına zorla gelen hususi bir tebessümü vardı. Bana sadece:

“Git de Enver'den sor!..” dedi.

Bana bu cevabı diğer bir vesile ile bir kere daha vermişti. Onu da, sıra gelirse anlatacağım. Bu cevap, kısalığına rağmen her türlü izahı muhtevi idi. Öyle de, böyle de Enver'in fikrine galebe imkânını göremeyince Talât da ona iltihak etmiş demekti.

**Fecaat yılları — Sarıkamış — Delice teşebbüslər —  
Arap diyarı — Vatanın infisahı — Çanakkale — Dâhilî seyyiat**

Bu harp yıllarda memleketin hayatına, her sahada müstevlî olan fecaatin bir levhasını tasvire, bu yazıların havsalası kâfi değildir. O yılları yaşamış olanların da havsalasında o hâilevî zamanın teesüratını istiaba yetişebilecek bir kuvvet yoktu. Memleketin esasen teşkilât idaresi bozuk ve tesadüften gelen ihtiyaçlara göre mukabele edebilmek kabiliyetinden uzak iken buna harbin getirdiği zaruretlər, müşküller inzimam edince artık bütün vücudunda çatlaklar açılan, her tarafından memleketin kani sızan çürük bir cihaz kabilinden isleyebilmek kuvvetini tamamıyla kaybetmişti. Bu, zangır zangır sallanan, işlemeye teşebbüslər ettiğe her dakika hemen oraya yığılvererek, çöküp bir enkaz kütlesi hâline geliverecek zannedilen idare düzeni kimlerin elinde idi. Vezaretle sadaret mevkiiine gelen ve fitratında her zorluğa karşı koymak kuvvetini her vesile ile bulan Talât bile artık şaşırılmış ve etrafını dolduran ya âciz, ya cahil, yahut aklına ne eserse onu yapmak için perva tanımayan mütehakkim ve mağrur refikler arasında günden güne azm ü rezm istidatlarını elden kaçırmış bir halde idi.

Her şeyden evvel bir harpte askerlik meseleleri düşünülmeliydi. Bunu düşünecek olan Enver'di, yalnız oydu; ve ne zaman onun düşüncesinden bir teşebbüslər çıksa, o, teşebbüslər bir hezimete, bir fecaate münkalip oluyordu. Başında, hiçbir lüzum olmadan Ruslarla çarşılmaya kalkışarak Sarıkamış'ta yüz bin Türk yavrısından onda dokuzunu feda etmiş olduğunu, memleketin her noktasında askere ihtiyaç varken bir gösteriş, sanki müttefiklere bir cemile yapmak çocukluğuna kapılarak, memleket haricine, Makedonya'ya, Romanya'ya, Galicya'ya ordunun en güzide anâsırından müteşekkil firkalar göndermek kabilinden delilerin bile hasta dimağından geçemeyecek teşebbüslere girişliğini zikr etmek kâfidir.

Diğer cihetten de Suriye'ye bir sahipkiran sıfat ve salahiyetile gönderilen, oradan Mısır'a kadar bütün harekât-ı askeriyyeyi ve idare-i mülkiyyeyi tek başına kendi görüşüne yüklenen Cemal türkçü garip sergüzeşlerle, türlü müstebit idareelerle bir yandan Türk askerini boş yere feda etmiş, bir yandan da idaresindeki itisaflarla bütün Arap ırkını Türkliğe bir düşman yapmıştı.

Zaten çeşit çeşit ihtilâçlar arasında çırpinan, Trablusgarp müca-delesinde, hele Balkan Harbi'nde olanca usare-i hayatıyesini istihlâk etmiş olan bedbaht Türk vatanı, etrafından, eczâ-yı asliyesinin sapır sapır döküldüğüne şahit oluyor ve kan ağlıyordu. Bütün Rumeli, Makedonya, öte tarafta Trablusgarp bir daha avdet etmemek üzere elden çıkmış, Trakya hududu İstanbul kapılarına kadar gelip dayanmış iken bu defa Filistin'in, Irak'ın, Hicaz'ın, Yemen'in, Suriye'nin, velhasıl bütün Arap diyarlarının, hattâ Türk olduğunda şüpheye imkân olmayan Halep, Antakya kabilinden vilayetlerin, anavata-nından çatır çatır koparıldığını görerek milletin vicdanı kat'ı ve nihaî bir infisaha doğru koşulduğuna sizliyordu.

İşte Karadeniz'de Alman gemileriyle girişilinen çlgın sergüzeş-tin neticesi... Bu azim bâdire içinde tek bir tesliyetvardı: Çanakkale... Bu da Enver'in müdahalesi dışında kalmış olmak sayesindedir ki, yüz binlerce Türk evlâdının kani bahasına olsa bile, hiç olmazsa Boğaz'ı, Marmara'yı, İstanbul'u kurtarmış olmak muvaffakiyetini göstererek Türklüğün şerefini muhafaza edebilmişti.

İtilâf Devletleri donanmalarının olanca kuvvetleriyle Çanakkale Boğazı'na yüklenenleri, karaya en güzide askerlerini, bilhassa cengâverlikleriyle müştehir Avustralyalılardan, Zelandahlardan mü-teşekkil mühim bir orduyu çıkardıkları halde Türk erinin yalnız göğsünü siper yaparak gösterdiği mâniyi kırmâga, derme çatma toplarıyla mühib harp gemilerini batıran, yahut, Boğaz'ın dar ge-çitlerinde tikayan, mucize nevinden mukavemeti yarmaya kadir olamayarak sonunda kendilerine pek ağır ziyanlara mal olan bu teşebbüsü terketmeye mecbur olmuşlardı ve bu muvaffakiyetle Türk bütün diğer makhuriyetlerin yarasına sürülebilecek bir merhem bulmuş oldu.

Çanakkale Boğazı'nda bu müthiş mücadele devam ederken memlekette tek bir fert yok idi ki İngiliz ve Fransız savlette karâ Türkün her türlü vesait fikdanına rağmen İstanbul yolunu kapa-maya muvaffak olacagına mümkün bir harika nazarıyla bakabil-sin. Hattâ ben köyümde, Yeşilköy'de, dostlarımın, komşularımın telâşına, kendilerine bir mülteca aramak teşebbüsüne şahit olmuş ve umumi denebilecek olan bu korkuya nefsimi de kapturmamak, hattâ sözümü geçirebildiklerimi sükûna, ümide sevkedebilmek için etrafıma cesaret vermeye çalışmıştım. O zaman mesela Bursa'ya, Konya'ya, şuraya, buraya kadar hicret etmeye kalkışanlara müsadif

oldukça onlara kendi yerlerinde kalmaktan tevellüd edebilecek tehlikeden ziyade evlerini, mallarını burada bırakarak uzak yerlere kalkıp gitmenin daha feci ihtimallere maruz olacağını tasvir eder, hususuyla bir kere İstanbul düşman ayaklarının altında çığnenince hiçbir yerde emniyet bulunamayacağını türlü delillerle ispata çalışırdım; daha doğrusu onlara, fazla bir nikbinlikten gelen bu kanaati aşılıyabilmek için muhakeme yürütürken onlardan evvel kendi nefsimde telkinatta bulunmak isterdim.

Harp böyle tek bir muvaffakiyete mukabil memleketin bütün etrafını kuşatan Şark, Şimal, Cenup hududunda hezimetten hezimete uğrarken yüz binlerce genç, dinç evlادının beyhude bir serencam uğruna helâk oluşunun acısını avutmaya çalışırken, memleket, kendisini kudurtan diğer neviden feci bir manzara karşısında imim inim inliyordu: Vatanın dâhilî fecaati, idare bozukluğundan ve bunun yanında yiyecek, giyecek havayicinin fikdanından ileri geliyordu.

Ortada böyle iki sebep olunca tabiatıyla birçok açıkgözler peyda oldu. Azîm mikyasta bir ihtikâr başladı; halkın zaruretinden, ihtiyacından istifade eden bir zümre vücuda geldi ve türlü çirkin vasıtalarla kazanç temini için fakir Türk memleketinin maruf mikyasına sığamayacak yekûnlara çıkan servet sahipleri zuhur etti. Pirinç, şeker, petrol, yağ ortadan kalktı; daha doğrusu, şunun bunun elinde birikerek hadden aşırı fiyatla elden ele gizlice dolasmaya ve her geçtiği elde insaf nisbetini aşan bir kâr bırakmaya başladı. Ne yaparlardı, bu intifa imkânını nasıl bulurlardı? Bunu kendilerine sormalı. Bu suretle kazanılan azîm servetler ne oldu, kazanmak için her türlü kurnazlıklarla kolaylıklara nail olanlar bunları muhafaza edebilmek imkânını buldular mı? Bunu da anlamak için o harp zenginlerinin en ileri gelenlerinin âkibetine bakarak ibret almalı.

Bütün iaşe ve libas işleri birkaç elin içinde toplanmıştı. Bular meyanında başlıca iki sima zikrolunmalıdır: Cemiyet nâmına hareket eden Kara Kemal ile Enver'in pek mutemet bir âleti olan levazım müdürü İsmail Hakkı... Bu adamların etrafında hareket eden ikinci, üçüncü derecede vasıtalar, sonra, bunların ellerini öperek himayelerine mazhar olmak için her türlü zilletlere katlananlar zuhur etti; ve bunlar en beklenmeyen, umulmayan yerlerden çıkarlardı; ve bir kere, hayallerinden hiçbir zaman geçemeyen bir servet sahibi olunca çıldırmışa dönerlerdi. O zaman bunların israflarına, sefahetleri uğrunda sarfettikleri paralara dair deveran eden

inanılamayacak efsanelere vâkif olanlar kinlerinden, hırslarından kudururlardı. Bütün halk gömlek yapacağı birkaç arşın patiska, fakir Türk kadıncıkları arkalarına takacak bir entarilik basma bulamaz iken, memleket buğday ekmeğine mukabil vesika ile ölmeyecek kadar tedarik edilebilen koçanlarla, daha bilinemez nelerle karışık, tavallarda berbat bir yağ sürülerek yarı pişirilmiş ekmek şeklinde kerpiçlerle karınlarını doyurmak mecburiyetinde kalarak mide sancıları ile kıvrانırken onlar ikide birde Viyana'ya, Berlin'e giderek bir yandan türlü sefihane masraflar için bol para dökerler, bir yandan gene oralarda da çeşit çeşit kazanç yolları bulurlardı.

Şeker yerine bulunabilirse pekmez, pirinç yerine ele geçirilebilirse bulgur tedarik edebilmek, çocukların beslemek için çırpinan analara, babalara pek zor nasip olabilen bir nimet idi; böyle azım bir ekseriyet çeşit çeşit mahrumiyetler içinde zehirlenirken harp zenginleri İngiliz kumaşlarıyla giyinirler, kadınlarını, kızlarını mücevherlerle donatırlar, mükellef sofralarında, nerelerden bulunduğuna akıl ermeyen, ziyafetler verirlerdi.

Umumî Harb'in tevlit ettiği feci levhaların bu kısa icmali, o zamanlara vâkif olmayan gençlere pek nâkış bir fikir verecektir. Temenni etmemelidir ki bunun tekerrürü ve daha yakından müşahedesi onlar için hiçbir zaman mukadder olmasın.

## 100

### **Veliahdın intiharı — Salâhattin Efendi — Vahdettin veliaht oluyor — Abdülhamit'in irtihali — Çekinme siyaseti — Ameliyat — İyadet — Tevekkül — İmparatorların müsaferetinden üzülüyormuş — Şakayık soğanları**

Büyük Harb'in ilk senesinde Yusuf İzzettin'in intiharı faciası vuksa geldi. Kendisini bizlerle beraber yakından görüp tanıyanlar, bu kabilden bir neticenin vukuunu istiğrab ile değil, fakat büyük bir teessürle öğrendiler. Nasilsa bu şezadenin melekât-ı dimağîyesini zehirleyen ve onu her dakika canından bezdiren bir fikr-i sabiti, bir vehm-i muakkibi vardı. Öyle kanaat etmişti ki hükümet kendisini veliahtlıktan ıskat edecek. Bu kanaat nereden gelmiş? Hükmolunabilir ki cinnetin kenarlarında dolaşan bütün hastalar gibi o da kendi hâlini takdir ediyor, ve, günden güne daha şiddetle

şuurunu istilâ eden tehlikeye karşı çırpinarak mücadele içinde hırpalanıyordu. Nihayet, bu müthiş buhrandan çıkmak için tek bir çareye, intihara karar vermişti. Bu maksada vusul için birçok defalar teşebbüsleri olmuştu. Etrafında daima sıkı ihtiyatın tedbirleri alınmış iken bir gün nasilsa bir ustura ele geçirerek, aynıyla babası gibi damarını kesmişti. Bu da, bilhassa intihar vakâlarında görülen, taklid-i sârînin bir tesirinden ibaretti. Gariptir ki bu bedbaht adamı bilenler intihar vakasını hiçbir şüphe ile telakki etmedikleri halde bu feciadan sonra türlü rivayetlere kapılanlar oldu.

Yusuf İzzettin'in vehminde elbette bir esas da vardı. Onun hiç kimsenin dikkatinden kaçamayacak bir raddeye gelen hastalığı makam-ı saltanata çıkışmasına bir mânî idi; bunu herkesten ziyade kendisinin de anladığında şüphe yoktu. Hattâ kaç kere, daha biz sarayda iken, Cemiyet'in<sup>62</sup> tasavvurlarına tercüman olan zevattan; "Ne yapacağız?" tarzında sözler dinlemiştir. Vahdettin'i padişah yapmakta memleket için büyük bir tehlike görmekten hâli kalma-yanlar, bir aralık Sultan Murat'ın oğlu Salâhattin Efendi'yi<sup>63</sup> düşündürmüştelerdi. Fakat o Yusuf İzzettin'den evvel vefat edince artık çarnaçar Vahdettin'e karar veriliyordu. Gariptir ki onun hakkında da fikirlerde bir tahavvül vukua gelmeye başlıyordu. Zâhir, başka yapılacak bir iş kalmayınca bu müstakbel hünkârı mümkün olabili-len iyi taraflarından kabul etmek zarureti hâsil olmuştu.

Hiçbir şeye karışmayarak vukuatın cereyanına nefsini teslim eden Beşinci Mehmet'den sonra şu Altıncı Mehmet'in vücutu va-tan için ne müthiş bir musibet olacağını evvelden tahmin etmek mümkün olamazdı.

• • •

Beylerbeyi Sarayı'nda hariçle ihtilât etmeksizin yaşamakta devam eden Abdülhamit'in kısa bir hastalık neticesiyle vefatı vukua geldi<sup>64</sup>

---

62 İttihat ve Terakki Cemiyeti.

63 Şehzade Mehmet Salâhattin Efendi (6 Ağustos 1861-29 Nisan 1915).

64 Sultan II. Abdülhamit 10 Şubat 1918 günü Beylerbeyi Sarayı'nda 76 yaşında vefat etmiş, cenazesi Enver Paşa'nın emriyle iktidardaki hükümdarlara yapılan devlet töreniyle kaldırılması kararıyla Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'ne getirilerek burada tedfin için hazırlanıktan sonra İstanbul halkından büyük bir cemaatin katılımıyla Divanyolu'nda Sultan Mahmut Türbesi'ne defnedilmiştir (bk. Cevdet Küçük, "Sultan II. Abdülhamit'in Sürgün Yılları", *Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 79).

ve bu suretle Sultan Reşat hem selefinin, hem halefinin irtihallerini görmüş oldu ve her ikisi hakkında cenaze merasimi läyiki vechiyle icra edildi.

• • •

Ben saraydan ayrıldıktan sonra, celb edilmedikçe, ictinabı mümkün olmayacak vesileler zuhur etmediğçe saraya gitmeye kibarâne bir hareket nazariyla bakmadım. Aksine davranışın bana bir nevi sırasızlık kabilinden gelirdi. Peygamberin kendisini iz'ac edecek kadar sık sık, hemen her gün ziyaret eden Ebû Hüreyre'ye<sup>65</sup> "Zürnî gubben tezdûd ubben"<sup>66</sup> buyurmuş olduğunu hatırlayarak kendi inziva köşemde kalırdım. Hünkâr da bu çekinmeyi takdir eder olmalıydı ki birer sebep bularak beni nezdine celbederdi. Hattâ atiyelerini aldırcı, yahut resmî vesilelerle arz-ı tebrikâtta bulunmak lâzım geldikçe bu vazifeyi birer arîze takdimiyle ifa ederdim.

Fakat öyle bir sebep zuhur etti ki saraya kadar gidip iyadette bulunmak lâzım geldi, bunu yalnız bir vazife kabilinden değil, daha ziyade o yaşta mühim bir tehlike geçirmiş olan hünkârin sıhhât ve hayatına samimi bir alâka ile yapma lüzum gördüm.

Beşinci Mehmet'in mesanesinden pek ziyade müztarip olduğuna vâkıftım. Cemil Paşa<sup>67</sup> ile buna dair görüşürken onun; "Mesanede taş var, mutlaka bir gün ameliyat lâzım gelecektir" dediğini de bilirdim. Pek ziyade muhatara ihtimalleri içinde yapılacak olan bu ameliyat için Berlin'den meşhur cerrah İsrail celb olunmuş ve Cemil Paşa ile diğer tabiplerden icab edenler de hazır bulundukları halde Yıldız Sarayı'nda muvaffakiyetle ameliyat yapılmıştı.

Bunu haber alınca hünkârin hatırlımı istifsa için Yıldız'a gitmekte müsâraat gösterdim, bermutat Başmâbeynî Tevfik Bey'in odasına uğradım, müteakiben Seresvabî Sabit Bey oraya geldi: "Efendimiz sizin geldiğinizi isittiler, pek ziyade memnun oldular. Kendileri yataktâ yorgun bir haledirler, fakat mutlaka sizi görmek istiyorlar, onun için hemen azimet buyurulmasın!" dedi. Biraz sonra tekrar gelerek: "Sizi istiyorlar!.." dedi.

Büyük Mâbeyn'den hünkârin hususi dairesine kadar epeyce uzun bir yol vardır. Sabit Bey'le görüşerek yürüdük. O bana

65 Ebû Hüreyre (öl. 678). Çok hadis rivayet etmesiyle tanınan sahabе.

66 "Ara sıra ziyaret ediniz ki sevginiz artsın."

67 Operatör Cemil Topuzlu (1868-1958).

hünkârin tevekkülünden bahsetti. Ameliyat başlamadan evvel kibleye teveccûh ederek dua etmiş, “Memleket ve millet için muzır olacaksam Cenâb-ı Hak beni bu ameliyat masasından kaldırmasın!” demiş ve etrafında bulunanlardan istihlâl-i hukuk eyledikten sonra kemâl-i cesaret ve metanetle yatarak kendisini tabiplere teslim etmiş.

Sultan Reşat’ın ne kadar mütedeyyin ve mütevekkil olduğunu bildiğim için bu hikâyeyi hiç hayret etmeden dinledim. Benim de Sabit Bey’den bir ricam vardı:

Hükümet beni Almanya’dı bir tetkik seyahatine göndermek istiyordu. Hemen hareket edecektim, bu seyahat belki sekiz ay kadar sürecekti. “Tekrar efendimizi yormak istemem, onun için arz-ı vedaa gelmeyeceğim, siz bunu münasip bir zamanda söylersiniz..” dedim. Ve hünkârin yatmakta olduğu odaya girdik.

O, pek yorgun, arka üstü yatıyordu. Mutaden kuvvetle çıkan kalın sesi örtülmüştü. Sabit Bey: “Siz kendinizi yormayınız, ben başkâtip beye anlatırım!..” dedi. Ben hâlâ başkâtip unvanıyla yâd ediliyordum. Ve Sabit Bey uzun tafsîlât ile ameliyatın suret-i icrasını anlattı. Hünkâr onu dinlerken gülümüyor, sanki “İşte bu cesareti ben gösterdim!..” demek istiyordu. Sonra bir işaretle Sabit Bey’e bir şey anlattı. Mesaneden çıkan taşların gösterilmesini istiyordu. Sabit Bey bunları getirdi ve bana gösterdi, birer küçük kuş yumurtası hacminde iki taş... Bunları hünkâr mesanesinde yollarca taşıdı.

Sonra Sabit Bey’e bir işaret daha yaparak onu yanına celbetti ve yavaş sesle bir şeyler anlattı: Sabit Bey bana: “Almanya imparatoru İstanbul’a gelecekmiş, hattâ imparatoriçe ile beraber Avusturya imparatoru da gelmek istiyormuş. Efendimiz, vakтиyle böyle misafirlerden, hattâ uzun seyahatlerden yorulmazlardı; fakat şimdî pek müşkül olacak. Şimdiden bunun korkusunu çekip üzülüyorlar” dedi, ben de münasip birkaç cümle ile mukâbele ettim.

Sonra hünkâra: “Hükümet başkâtip beyi bir vazife ile Almanya’ya gönderiyormuş. Kendisine bir emriniz var mı?” dedi. Hünkâr biraz düşündükten sonra: “Bana oradan sarı şakayık bulabilirse getirmesini rica ederim!” dedi. Hünkârı pek yorgun görerek bir üzüntü ile yanından çıktım. Bundan sonra Beşinci Mehmet iki seneden fazla yaşadı.

**Dârûlfünûn'da garabet — Zeynep Kâmil Konağı —  
Fazla masraf — Alman müderrisler — Mesai odaları —  
Lisan meselesi — Meclis müzakere mevzuları —  
Ziya Gökalp — Birkaç sima — Bir zor iş —  
İstiklâliyet-i tedrisiye — Bir isyan**

Memleketin her sahasında görülen şu harp yıllarına ait garabettlerden birine de Dârûlfünun sahne olmuştu. Vatanın en yüksek irfan merkezi sayılan bu müessesesi bir aralık şurada burada dağınık bir halde sürüklendi durdu, asıl merkezi addedilen Zeynep Kâmil Konağı<sup>68</sup> askerî hastahane ittihaz edilmişti. Daha sonra bu ihtiyacın başka suretle tesviye çaresi bulunup, gene birçok şubelerini toplayarak o konağa iltica etti. En fazla talebeye malik olan ve teşkilâtı bütün diğer şubelerden daha väsi bulunan Tip Haydarpaşa'da iken Felsefe, Tarih, Edebiyat ve o zamanın tabirlerince, İctimaiyat, Lisaniyat şubeleri hep bu meşhur konağa sığınmış bulunuyordu.

Konak bu kadar şubeleri olan bu müesseseseyi istiaba kâfi miydi? İhtiyacı temin edebilecek dershaneleri var mıydı? Bu suallerin cevabını o harp yıllarda vermeye imkân yoktu. Dârûlfünun bu nâma istihkak iddia edebilecek bir halde bulunsaydı her sualden evvel talebesi var mıydı diye sorulmak icab ederdi. Harp yıllarının asker ihtiyacı talebenin hiç olmazsa yüzde doksanını tahsilden daha mühim olan vatan müdafasasına sevk ettiği için büyük konak, sessiz, hareketsiz dehlizleriyle, dershaneleriyle büsbütün boş denebilecek bir halde idi.

Buna mukabil müderrisler, muallimler, kâtipler öyle kabarık bir yekunu buluyordu ki Maarif Nezareti için Dârûlfünun asıl hikmet-i vücadunu teşkil eden talebe noksanına mukabil teşkilât itibarıyle pek mühim bir masrafın altında ezilmiş bulunuyordu.

Bu tabiri kullandıktan sonra nedamet ettim, hiç de ezilmiş benzemiyordu. Her müşkülü büyük bir cesaretle, her ağır masrafi hayret edilecek bir mizaç hiffetiyle karşılayan o zamanın Maarif

68 Vezneciler'de, bugünkü İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi binalarının bulunduğu yerde Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın (öl. 1876) karısı Zeynep Hanım (öl. 1882) adına 1864 yılında inşa edilen üç katlı kâğıir konak. 1909'dan sonra Dârûlfünun'a tahsis edilen bina 28 Şubat 1942'de çıkan bir yangın sonucu tamamen yanmıştır (bk. M. Bahâ Tanman, "Zeynep Hanım Konağı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1994, s. 549-550).

Nezareti beyhude yere para dökmek vesilelerini hiçbir tasarruf endişesine bağlanmaksızın kabul ediyordu.

Bu meyanda takım takım getirilen Alman müderrislerini zikr etmelidir:<sup>69</sup> Haydarpaşa'da, şurada burada mevcut şubelerde bunlardan kaç kişi vardı, bunu tayin edemem, muhtelif şubeleri toplamış olan Zeynep Kâmil Konağı'nda sekizden az değildi. Görülüyör ki memleketin birçok idarelerinde Alman unsuruna geniş yerler tahsis olunduğu gibi Dârülfünun'da da başka türlü yapılmamıştı. Her biri birkaç müderrisinin maaşları yekunu kadar tahsisat ile celb edilen bu efendilerin yalnız yüzlerini görmekle Dârülfünun bir irfan çağlayanı hâlini alacak olsayı Maarif Nezareti'nin bu fedakârane semahatine bir mâna verilebilirdi. Her şeyden evvel düşünmeliydi ki talebe yoktu, mevcut olanlardan bir Alman müderrisine nihayet iki genç isabet eder miydi? Bunun hesabını ne Maarif Nezareti yaptı, ne bizler düşündük. Elbette Alman müderrisler yapmış olacaklardır ama onların ses çıkardıklarını işitemedik. Sesleri çıktı: Yalnız metalip için... Konakta birer mesai odası istediler, verildi; bunlar tamir ve telvin olundu. Eşya istediler, alındı, kitap dolaplarıyla, meşin koltuklarıyla, yazı masalarıyla, perdeleyile, birer mükemmel odaları oldu. Türk müderrisler konağın şurasında burasında, kitâbet odasında yahut daima misafirperver olan müdürün yanında ders saatlerine intizar ederek sığınmakta iken bu yabancı müderrisler her türlü istirahat esbabıyla mücehez mesai odalarında uzun saatler geçirirlerdi. Nasıl geçirirlerdi? Eğer talebe olsayı onlarla meşgul oluyorlar denebilirdi? Lisanlarını bilmedikleri bu gençlere nasıl hitap edeceklerdi? Talebe ile hoca arasında nasıl amelî, mantıkî ve hususuya bir zaman israfına imkân bırakmayan bir münakale vasıtmasını aramadılar ki bunun çaresi bulunmuş olsun. Zaten aransayıdı da bu çare bulunabilir miydi? Bunu bilmiyorum. O zamanın Dârülfünun'unda gerçekleştirilen elîm tecrübeinden sonra bu gün Üniversitede de her şubede birçok yabancı müderrisler var, elbette bunlar için ihtiyar edilen azîm külfet ve masraf mukabilinde kendilerinden, mesela Türk müderrislerinden beklenemeyecek kadar bir faidenin pek çok fevkinde feyz imkâni temin edilmek esbabı ihzar olunmuş olmalıdır. Bunu salâhiyet ashabı düşünmüştürler elbette. Burada mev-

69 Bu konuda bk. Emre Dölen, *Osmanlı Dârülfünunu'nda Alman Müderrisler 1915-1918*, İstanbul 2013.

zubahis edilecek bir mesele değil. Bu yazılarından Dârûlfünun'un harp yıllarına ait hayatını tasvirden başka bir maksat beklenemez.

O tarihte refiklerimin tensibiyle Müderrisin Meclisi'nin riyaset vazifesi bana verilmişti. Şerh-i mütun Müderrisi Ali Ekrem'e<sup>70</sup> muavin olan İbrahim Necmi<sup>71</sup> de meclisin kitâbetini üzerine almıştı. Birçok vazifeleriyle beraber bu işi de görmek için fitri faaliyeti ve pek zengin kabiliyeti fazlasıyla kâfi olan bu güzide genç –o zaman henüz gençti– meclisin her içtimâsına bol bir müzakere ruznâmesiyle, dolgun bir zabitname ile gelirdi. Talebesi yok denecek derecede fakir, dersleri hemen metruk sayılacak kadar ârizalara uğrayan bir müessesede meclisin müzakerelerine zemin olabilecek neler bulunurdu, bugün bunu tahattur etmiyorum. Tahattur edebildiğim bir cihet varsa o da meclis âzâsının saatlerce türlü nazariyat zemininde uzun mübahaselere fırsat buldukları idi. Gene gözlerimin önüne geliyor; Alman müderrisler, başka yapılacak bir işleri olmadığından, meclis müzakerelerinde daima kemâl-i sadakatle hazır bulunurlardı. Riyaset mevkiinin sağ tarafında bir yarım halka teşkil ederler ve susarlardı. Dinlerlerdi elbette, eğer aralarında söylenenleri merak edenler bulunursa bunlar ya yakınlarda lisân bilen bir Türk refikin lütfuna, yahut reisin tercumanlığına müracaat ederler; ve eğer söz söylemeye lüzum görürlerse gene reis vasıtasiyla mütalealarını tafsıl ederlerdi. Bu da epeyce bir zaman sürdü. “Eğer bu zevatın derslerini de böyle tercüme olduğundan geçirerek katre katre akıtmaları icab ederse ne kadar zaman israf edilecek..” diye düşünmekten hâli degildim. Bunu elbette bütün meclisin Türk âzâsı benimle beraber düşünürlerdi. Düşünmeyen Maarif Nezareti idi.

Reisin sol tarafında tâ kapıya yakın bir yerde gözleri meçhul bir noktaya dikilmiş, dinlemiyor zannedilen, fakat hakikatte mahz-ı dikkat olan Ziya Gökalp<sup>72</sup>, onun yanısında zeki gözlerinin kaynaşan civiltilarıyla Fuad Köprülü<sup>73</sup>, dudaklarında bir istihza tebessümüyle Necmettin Sadık<sup>74</sup> vardı. Daha sonra? Kimler yoktu? Cenap

70 Ali Ekrem Bolayır (1867-1937). Namık Kemal'in oğlu; Dârûlfünun Edebiyat Fakültesi'nde “Metin Şerhi” dersi müderrisi.

71 İbrahim Necmi Dilmen (1889-1945). Dil uzmanı. *Edebiyat Tarihi Dersleri* (2 C., 1912), *Türkçe Gramer* (4 C., 1930) ve *Türk Dilbilgisi Dersleri* (2 C., 1936) adlı eserleri vardır.

72 Dârûlfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nde “İçtimaiyat” dersleri müderrisi.

73 Edebiyat Şubesi'nde “Türk Edebiyatı Tarihi” müderrisi.

74 Felsefe Şubesi'nde “İçtimaiyat” dersleri müderrisi.

Şahabettin<sup>75</sup>, Ali Ekrem, Hüseyin Dâniş<sup>76</sup>, Ali Muzaffer.<sup>77</sup> Belki otuzla kırk arasında temevvüç eden âzâya mâlik bir mecliste söylenecek söz mü bulunmaz? Fakat netice? Netice bir hiçten ibaretti.

Bir gün müderrislerden biri Alman müderrislerini müşkül bir vaziyete sokacak bir mesele çıkardı. Bu zevatin derslerini nasıl bir esas ve usul dairesinde vermek tasavvurlarını lütfederek söylemelerini istedi. Bu talep hususuyla Türkiyat müderrisine hitap ediliyor gibiydi. Türkiyat müderrisi bir Alman idi..<sup>78</sup>

Türk müderrisinin galiba Almanları sıkıştırmak için icat ettiği bu meseleye meclis de muvafakat gösterince Alman müderrislerinde bir isyan hareketi belirdi. Türkiyat müderrisi, istiklâliyet-i tedrisiye esasına muhalif olan bu talebe muvafakat edemeyeceğine dair söz söyledi ve bu mukabele kabule şayan addedilmeyince hisim ileayağa kalkarak meclisten dışarıya çıktı ve onu takip ederek bütün diğer Alman müderrisler de meclisi terk ettiler.

Meclis bu harekete karşı ses çıkarmayarak, yalnız pek mânidar bir gülümseme ile iktifa etti.

İşte bu esnada idi ki zaten Dârûlfünun'da beni alikoyacak bir sebep kalmadığından hükûmetçe teklif edilen Almanya seyahatine çıkmak üzere tatil mevsimini de fırsat addederek mezuniyet aldım ve yola çıktım.

## 102

### Seyahat — “Almanya Mektupları” — Şehbenderlerin delâleti — Mütenevvi bir meşgale — Hariciye erkâniyla mülâkat — Türk dostlar — Sefaret — Avdet arzuları — Orsova macerası — İstanbul'a muvasalat — Hünkârin şakayıkları

Büyük harbin ikinci senesi yaz başlangıcında mektepler tatil edilir edilmez refikamla iki erkek çocuğu<sup>79</sup> yanına alarak hükûmetçe

75 Edebiyat Şubesi'nde “Türk Edebiyatı Tarihi” dersi müderrisi.

76 Edebiyat Şubesi'nde “Iran Edebiyatı Tarihi” dersi müderrisi.

77 Tarih Şubesi'nde “Osmanlı Devleti ile Avrupa Münasebâti Tarihi” dersi müderrisi.

78 Burada sözü edilen Alman Türkoloji müderrisi W. Friedrich Carl Giese (1870-1944) olmalıdır. Giese, 1915-1920 yılları arasında Dârûlfünun Edebiyat Fakültesi'nde Osmanlıca ve Türk Lehçeleri dersleri vermiş, Mütareke'den sonra Türkiye'den ayrılmıştır.

79 Halil Vedat ve Bülent.

bana verilen vazifeyi ifa etmek üzere yola çıktım. Almanya'ya doğrula o zaman mümkün olmadığından Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya'ya uğraya uğraya Viyana'dan Tuna'yı tercih ederek Almanya'ya vâsil olduk. İlk kısmı çocuklarla beraber, en büyük kısmı yalnız yapılan bu seyahati sırasıyla "Almanya Mektupları"<sup>80</sup> nâmîyla yazmıştım. Bu mektuplar için her şeyden evvel Almanya'da seyahat edeceklerle müfid olmak, bir nevi rehber vazifesi görmek esasını kabul ettiğimden her türlü süsten ve tekellüften uzak kalmaya karar vermiştim. Edebiyat zemininde kendisince mümkün olan ölçüyü vermiş bir muharrir için bu sade tarz muahazeye değer addedilmemek insafa muvafik iken birçok kimselerden bunların benden beklenenek neviden olmadıkları yolunda siteme maruz kalınca bir büyük kısmının neşrinden feragat ettim, insan nasıl olsa istihkak kesbedilmemiş itirazlardan fütur getirmemeye kadir olmuyor. Yazıda mutlaka edebiyat bekleyenleri tatmin etmeyince sükût etmek bana daha muvafik göründü.

Bu hâtıralar arasında, sekiz ay süren ve bana Almanya'nın elli iki şehrinde mebâni-i meşhureyi, muhtelif müessesât-ı sinaîye ve irfanı, nümunegâhları görmek fırsatını veren bu seyahati tafsil edecek değilim; yalnız kaydedeyim ki hayatında bana nasip olan seyahatler içinde beni en ziyade tenvir ve müstefid eden bu seyahat oldu.

Berlin'i merkez ittihaz etmiştim. İlk önce refikamla ve çocuklarla beraber Adlon Oteli'ni tercih etmişken mektep tatili bitince çocuklarla anneleriyle beraber pek dolaşık ve müşkül bir yoldan İstanbul'a sevkettikten sonra müzdehim ve hareketle memlû olan bu büyük oteli terkederek ondan daha büyük, odalarının, salonlarının genişliğiyle müferrih ve nisbeten sakin olan Esplanade Oteli'ne geçmiş ve burasını merkez ittihaz ederek Almanya'nın muhtelif cihetlerinde tetkik seyahatime devam etmiştim.

Hariciye Nezareti'nden Almanya'da mevcut şehbenderlere verilen tavsiyelerle uğranılan şehirlerde pek lütufkâr delillere ve azamî kolayıklara müsadif oluyordum. Hamburg şehbenderi Ferit'ten başka diğerleri bütün mahallî muteber zevatından fahrî şehbenderlerdi ve bunlar ekseriyetle bulundukları mahallerin yerli olduklarından delâletlerinden edilen istifade azamî bir raddeye vâsil oluyordu.

---

80 Almanya Mektupları" (1-36), *Tanin*, nr. 2383-2685, 6 Ağustos 1915-3 Haziran 1916.

Yorucu, fakat pek eğlendirici ve oyaliyıcı bir iş! Hususuyla görgülen yerlerin tenevvüünden dolayı hiçbir zaman usanç duymadım. Eski bir kiliseden sonra bir fabrika, azîm bir bahçeden sonra bir irfan müessesesi, bir müzeden sonra Ortaçağ'dan kalma bir şehir konağı, böylece oradan oraya koşarak, geceleri bir temasgâhta geçirerek, nihayet uyku zamanından çalınan iki üç saatı meşhudatın intibalarına ma'kes olacak mektupları yazmaya hasretmek öyle mütenevvi bir meşgale idi ki bunu hiç yorulmadan yaptım. Yalnız bu intibalar o kadar boldu ki nasilsa hiçbir ölçüye tebaiyeti düşünmeyen mektuplar hadden aşırı uzun oluyordu ve bunları neşreden *Tanin*'de sahifelerden taşıyordu.

Berlin'de Hariciye Nezareti'nden bana memurîn-i mahsusa terfik ediliyordu. Bunlar Hariciye'nin en güzide gençlerindendi. Kendi kendime gezdiğim, dolaştığım yerlerden başka mutlaka bir resmî delile muhtaç olan yerlerin kapıları, harp zamanının sıkı tedbirlerine rağmen, bu zevatın delâleti sayesinde tamamıyla açık bulunuyordu.

Yalnız Berlin'de gördüğüm müessesesinin isimlerini saymak pek uzun bir fihrist yapmak olacak. Bir yandan dolaşırken bir yandan da Almanya'nın havasını istismam etmemek mümkün değildi. Bu hava günden güne daha câlib-i endişe oluyordu. Marne hezimetinden<sup>81</sup> sonra Almanya için muzafferiyet ümidi gittikçe sönmeye başlıyor ve bittiği bir yandan havayıcı sıkıntısı, bir yandan istikbal üzüntüsü herkeste bedbin bir maneviyet doğuruyordu. İki defa Hariciye erkânı tarafından benimle görüşmek arzusunu izhar edenleri ziyaret ettim. Onlar bende hâsil olan intibalarımı istiknah etmek istemişlerdi, yoksa benden Türkiye hakkında malumat almak emelinde mi idiler, bilmiyorum. Hariciye müntesiplerine mahsus lisan ihtiyatlarıyla cereyan eden bu konușmalarda ne ben onlardan, ne onlar benden mütekâsif bir eser almadık; yalnız gördüm ki onlarda da şevkten bir nebze bile kalmamış. Bütün simalarında ve edalarında müz'ic bir düşünce vardı.

• • •

Berlin'de oldukça kalabalık bir Türk zümresi vardı ve bunlardan birkaçı benimle beraber Esplanade'de ikamet ettikleri gibi bir büyük

81 24 Ağustos-13 Eylül 1914 tarihleri arasında Fransız ordusunun Alman ordusunu bozguna uğrattığı yer.

kısmı da ekseriyet üzere çay zamanında bana gelirler ve otelin büyük holünde geniş bir halka çevirirlerdi. Otelde ikamet edenler arasında Mahmut Muhtar<sup>82</sup> ve ailesini, Rifat Paşa ve refikasını, İttihat ve Terakki hükümetinin Nâfia Nâzırlığı'nda bulunan Halaçyan'ı<sup>83</sup>, çay vakti gelenler içinde de Safveti Ziya'yı<sup>84</sup>, Münci Fikri'yı<sup>85</sup>, eski Nâfia müsteşarı Cemal'i zikredeceğim. Bunlar bana hep dost idiler ve beraber bulundukça gurbet hüzünlerini unutmuş oluyorduk.

Benim için pek ziyade zevkîb olduğum bir şey vardı: Sefarete gitmek. Kadîm ve hâlis dost Hakkı Paşa sefir idi, öyle ki sefaret bana âdetâ kendi evim gibi sıcak gelirdi. Ekseriyet üzere beni yemeğe alîkorlar ve gene ekseriyet üzere Hakkı Paşa ile bir temasâgâha gi-dilirdi. Musiki iptilâsı malûm olan Hakkı Paşa bilhassa Wagner'in<sup>86</sup> eserlerine meclûb idi ve bunların birçok parçalarını mirildanarak tekrar edecek kadar zaptetmişti. Yalnız onda müz'îc kuru bir öksürük vardı ki bütün halk sükût ile musikiyi dinlerken onun boğazını gıcıklar ve kendisini hem rahatsız eder, hem etrafın sükütunu ihlâl ettiğini düşenerek üzerdi.

Bu öksürüğün acaba birkaç sene sonra henüz genç sayılan bir zamanında hayatına hâtime veren hastalığıyla bir irtibatı var mıydı?

• • •

Böyle Almanya seyahat ve ikameti pek müsait şerait dairesinde cereyan ederken yavaş yavaş bende bir dâüssila başladı. Memleket, aile, çocuklar gözümde tütüyordu. Ondan sonra mezun olmakla beraber Dârûlfünun'da hazır bulunmaya da lüzum görüyordum.

Bir gün Halaçyan'la konuşurken onda da aynı hâlin mevcutiyetine vakîf oldum. Ve birdenbire: "Gidelim mi?" dedim. "Siz karar verirseniz ben de beraber gelirim!.." diye mukâbele edince düşündük. Gitmek? Pek iyi!.. Fakat nasıl? Dolaşık, karışık bir iş!..

82 Mahmut Muhtar (1876-1935). Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu. II. Meşrutiyet'ten sonra Hassa Ordusu'nda görev yaptı, 1910 ve 1912 yıllarında iki defa Bahriye Nâziri oldu.

83 Bedros Halaçyan (1871-). Ermeni asıllı İstanbul mebusu. Hakkı Paşa ve 1912 Sait Paşa kabinetelerinde Nâfia Nâzırlığı yapmıştır.

84 Saffeti Ziya (1875-1929). Servet-i Fünun devri romancılarından. En tanınmış romanı sosyete hayatını anlatığı *Salon Köşelerinde* (1910) adını taşımaktadır.

85 Münci Fikri (1869-1931). Ara Nesil yazarlarından. *Diyana* (1890), *İnhimâk-ı Memât* (1891) ve *Merâret-i Hayat* (1891) adlı romanları vardır.

86 Richard Wagner (1813-1883). Alman besteci.

Ben ertesi gün tahkikata giriştim ve seyahatin çizgilerini tespit ettim: Viyana, Peşte, Bükreş, Orsova, Tuna'dan Bulgaristan'da Lom Palanka, Rusçuk, Sofya, nihayet oradan kim bılır nasıl bir tren yolculuğu ile İstanbul...

Bunu Halaçyan'la tetkik ettik, o gözlerini süzerek düşünüyor ve galiba benden sirayet eden bir azimle başını sallayarak, yarı Türkçe yarı Fransızca: "Cela va'!.. Hemen gidelim" diyordu. Birkaç gün içinde hazır olduk. Halaçyan pek iyi bir dost, pek hoş bir refik idi. Ben de onun arkadaşlığı ile bu karışık yola çıkmaktan memnun idim. Vedalarımızı yaptıktı. Berlin'de kalmayı tercih eden dostlardan İstanbul için yiğinlarla selâmlar yüklenerek Viyana yolunu tuttuk. Bu güzel şehirde ne kadar kaldık, tahattur etmiyor, Peşte'de de öyle! Bükreş'te galiba hiç kalmadık, doğru Orsova'ya... Oraya kadar pek iyi değilse bile şikâyet olunacak kadar fena denemeyecek bir surette devam eden yolculuk bu berbat şehirde bizi pek müşkül bir vaziyete soktu.

O güne kadar oldukça neşe ile devam ederken buraya muvassat dakikasından başlayarak pek büyük bir can sıkıntısı ile karşılaştık. Her ikimizin de yanımızda bulunan çantalardan başka birer büyük sandığımız vardı ki bunlar da bizimle beraber oradan oraya aktarma edilerek Orsova'ya kadar yük vagonunda gelmek lâzım gelirken onlardan bir eser zuhur etmedi. Ne oldu, yanlış bir yola mı gitti, bir yerde tıkılıp kaldı mı? Bu karışık zamanda bütün eşyamızı muhtevi olan bu sandıkları kendi hallerine bırakabilir miydik? Onları elde etmeksiz Tuna tarımıyla Bulgaristan'a gidecek olan küçük vapura binip ayrılmak bu eşyayı feda etmek demek olacaktı. Buna rıza gösteremezdik. Benden ziyade Halaçyan kestirip attı: "Sandık bulunmadıkça şuradan şuraya kılmdanamam!" dedi. Her şeyden evvel mevkif müdürü ile görüştük. Bu adam, pek perişan, etrafa telgraflar çekti ve gelecek cevaplara intizaren birkaç gün şehirde kalmak lâzım geldiğine hükmü verdi, şehirde kalmak? Bu dile kolay bir iştî ama barınacak bir yer yoktu. Tek bir otel vardı, bu da şehir harp esnasında topa tutulmuş olduğundan bütün mecraları bozulmuş, mülevves, müteaffin bir harabe hâlinde idi. Çarnaçar burada bir gece geçirdik. Bir mahpeste gecelemek belki daha iyi olurdu, öteden beri pek eğlenceli bir refik olarak tanıtan Halaçyan'ın suratından düşen bin parça oluyordu. O gün mevkif müdürüne tekrar müracaat ettik. Bize bir çare bulmasını

rica etti. Bu çare bulundu. Onun delâletiyle Tuna'da seyrüsefer yapan küçük vapurların Peşte merkezine müracaat edildi. Bizim sıfatlarımız bildirildi ve oradan gelen emir üzerine biz sandıklar bulununcaya kadar rıhtımda yola çıkmak zamanını bekleyen vapurda misafir edildik. Burada temiz yataklarımız, mükemmel yemeklerimiz oldu, fakat üç gün süren bu intizar esnasında mükkerrer mevkif müdürüne müracaat ettiğimiz halde sandıklardan bir haber çıkmadı. Nihayet!.. Vapurun hareketi günü tekrar müracaat etti ve bizi hayretler içinde bırakan bir netice karşısında bulunduk.

Müdür bir hastalık bahanesiyle görünmedi, maiyet memurlarından biri dedi ki:

“Sandıklar bulundu. Onlar sizin geldiğiniz trenle beraber buraya gelmiş, fakat onların içinde bulunduğu yük arabası açılmadan ambarlara sevk edilmiş ve bu suretle mevcudiyetleri fark edilmemiş...”

Buna ne mânâ verilmeliydi? Pek araştırmadık ve mallarımıza kavuşmayı burada geçirilen üzüntülü günlerin kâfi bir ecri adde-derek hemen sandıklarla beraber vapura seğırttık ve böylelikle bu berbat şehirden kurtularak ertesi gece şakır şakır yağmur yağarken ondan daha murdar bir yere, Bulgaristan'ın Lom Palanka kasabasının çamurları içine daldık.

Bundan sonra yol öküz arabasından beter bir katarda tingir mingir Rusçuk'a, oradan Sofya'ya gitmek suretiyle devam etti. Sofya'da bir gece geçirerek İstanbul yolunu tutmak icab ediyordu.

Bizi İstanbul'a getiren katar da daha iyi değildi. Yatacak yer yoktu; birer köşeye büzülerek sarsılı sarsılı uzun ve türlü türlü ârizalarla dolu bir yolculukla nihayet ertesi gün gece yarısından sonra kendimizi Sirkeci'de bulduk.

Berlin'de hünkârin sarı şakayıklarıyla de meşgul olmuşum. Sarı denebilecek renkte şakayıklı bulunmadığını, fakat donuk beyaz renk üzerinde sarımtıraç akışları olan bir nev'in mevcut bulunduğu anladım; ve bundan dolayı o nev'e safrano nâmi verildiğini öğrendim. Bunlardan epeyce tedarik etmiştim. Sandıklarla bu kökleri muhtevi olan çuval bizimle beraber Sirkeci'ye väsil oldu. ertesi gün onları saraya götürdüm, pek ziyade mahzuziyeti mucip oldu, fakat teessûf olunur ki ancak iki sene sonra çiçek verecek olan bu sarayı andıran şakayıkları görmek Beşinci Mehmet'e nasip olamadı.

Saatten saate bizi vatana yaklaştıran bu müz'ic yolculukta her ikimizde de bir sevinç vardı ve pek hoş sohbet olan Halaçyan'la karşı karşıya birbirimize hikâyeler anlattık. Hiçbir zaman evlenmeye karar veremeyen bu adamın hayalî birçok aşk muvaffakiyetleri vardı. Bunları pek ziyade lisan-ı ihtiyatla ve saygı dairesinde naklederken, Berlin'e taallük edenlere ben de, sanki uzaktan, şahit olmuş bulunurdum. İnanır ve daha ziyade cesaret bulurdu. Ne lâtif bir adamdı bu Halaçyan! Nereleerde dir, ne yapıyor? Bu tarihten sonra onunla tekrar Mütareke'den<sup>87</sup> sonra İsviçre'de buluşmak mümkün olmuştu, fakat bu başka bir hikâyedir.

---

87 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti Müttefik Devletler karşısında yenilgiyi kabul etmiş ve Osmanlı ordusu silah bırakmıştır. Bu antlaşmadan sonra memleketi savaşa sürükleyen İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına kaçmış, yönetim Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na kalmıştır. Mütareke dönemi olan 1918-1922 yılları arasında bir yandan Osmanlı Devleti toprakları İtilaf Devletleri arasında fiilen paylaşılırken, diğer yandan Anadolu'da Millî Mücadele hareketi başlamıştır.

# Dizin\*

- 1912 harbi (Balkan savaşı) 220, 307, 369, 371, 386, 407  
1878 harbi (93 harbi) 37, 137, 204, 341
- 31 Mart 7, 8, 14, 17, 19, 34, 37, 44, 46, 51, 57, 69, 70, 101, 140, 141, 180, 211, 212, 266, 363
- Abbas Hilmi Paşa (hidiv) 69, 73, 214  
Abdi (bahçıvan) 402  
Abdurrahman Şeref Bey 15, 137, 188, 190, 290-292  
Abdüleziz (sultan) 11, 14, 17, 23, 24, 28, 37, 52, 61, 72, 99, 120, 121, 127, 138, 142, 143, 160, 357, 362  
Abdülhak Hamit [Tarhan] 190, 248, 358  
Abdülhalim Efendi (Süleyman Efendi'nin oğlu) 139, 223, 224  
Abdülmecid II (Sultan Hamit) 7-16, 25, 27, 28, 33, 37, 39, 41, 43, 49, 51, 53, 55, 57, 70, 80, 83, 93, 110, 112-114, 116-118, 120-122, 128, 135, 138, 151, 157, 162, 164, 180, 190, 198, 201, 206, 210, 222, 223, 233, 240, 242, 248, 252, 255, 256, 268, 269, 271, 274, 276, 295, 320, 326, 329, 330, 344, 360, 372, 409, 410  
Abdülkadir Efendi (Sultan Hamit'in oğlu) 51, 54  
Abdümecit II 11, 23, 28, 31, 52, 61, 112, 119, 121, 127, 133, 138, 142, 160, 201, 246, 252, 254, 326, 358, 364, 365, 369  
Abdürrahim Efendi (Sultan Hamit'in oğlu) 53, 138, 139, 162, 223, 224  
Abît Efendi (Sultan Hamit'in oğlu) 272  
Académie (Fransız bilimler akademisi) 375  
Adalar 129, 180, 204  
Adana 191  
Adliye 33, 81, 294, 377  
Adlon oteli 417  
Afrika 57, 294, 382, 396  
Agop Kazazyan Paşa 22, 33  
Ağavat ocağı 44, 63, 151, 154  
Âhenk 191
- Ahmet Bey (sofracıbaşı) 85, 325  
Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] 384  
Ahmet Mithat Efendi 304, 305  
Ahmet Muhtar Paşa 8, 37, 141, 341, 343, 371, 419  
Ahmet Nurettin Efendi (Sultan Hamit'in oğlu) 51, 53, 54, 162, 272  
Ahmet Refik [Altınay] 126  
Ahmet Reşit [Turnagöl] 80  
Ahmet Rıza Bey 13, 52, 65, 68, 69, 133, 134, 163, 165, 169, 171, 172, 184, 315, 317-319, 321, 363, 377, 379  
Ahmet Samim 8  
Ahmet Şuayıp 95  
Akdeniz 180, 262  
Aksaray 179, 327  
Alatını köşkü 15, 162, 266  
Alexandre II 206  
Ali (Hz.) 339  
Ali Ekrem [Bolayır] 415, 416  
Ali Fuat Bey [Türkgeldi] 350, 351  
Ali Muzaffer 416  
Ali Namık Bey 324  
Âli Paşa 344  
Almanya 9, 93, 94, 115, 118, 119, 134, 139, 200, 202, 205, 206, 248, 323, 325, 334, 376, 379, 391, 393, 403-405, 412, 417, 419  
Alsace ve Lorraine (Alsas-Loren) 202  
Amerika 355  
Anadolu 40, 136, 285, 379, 422  
Antalya 407  
Arif Hikmet Paşa (Abdurrahman Paşazade) 137  
Arnavutluk 8, 15, 18, 256, 259, 261, 277, 281, 285-288, 306, 335, 337, 338, 372  
Âsim Bey (mâbeyn kâtibi) 49, 79  
Âsim Efendi (hoca) 247, 251  
Atina 372, 387  
Aubusson halısı 363, 365  
Audran, Edmond 255  
Avrupa 11, 17, 18, 23, 93, 120, 170, 181, 183, 191, 198, 206, 210, 212, 215, 220, 241, 248, 253, 259, 275, 308, 319, 330, 355,

\* Kişiler, yayınlar, yapıtlar, yer adları, idari makamlar, resmi kurumlar ve önemli tarihi vakalardan oluşan dizinde kişilerin soyadlarıyla soyadları [köşeli parantez] içinde, meslekleri ve mevkileri (parantez) içinde verilmiştir. [ed.n.]

- 358, 359, 373, 383, 386, 387, 393, 399, 400, 416  
Avustralya 407  
Avusturya 9, 83, 174, 204, 205, 206, 220, 260, 261, 277, 281, 305, 389, 391, 412, 417  
Âyan 10, 15, 33, 37, 52, 57, 68, 80, 81, 119, 135, 163, 165, 171, 184, 191, 212, 214, 215, 233, 245, 255, 287, 292, 307, 309, 310, 313-324, 342, 363, 368, 375, 379  
Ayas Ağa köşkü 230  
Ayasofya camii 8, 18, 283  
Ayazağa 92
- Bâb-ı seraskeri 385  
Bâb-ı vâlâ-yi meşihat 71  
Bâbiâli 9, 35, 44, 52, 71, 96, 98, 101, 102, 193, 194, 239, 252, 260, 293, 303-305, 310, 329, 337, 371  
Bâbiâli baskını 9, 44, 137, 237, 343, 369, 371, 379  
Bâbiâli caddesi 70, 305  
Bâbiâli yangını 8, 360, 362  
Bad Aussee 390  
Bad Ischl 390  
Bağdat 126, 384, 385  
Bağdat kasrı 126  
Bahriye 18, 90, 91, 131, 164, 233, 257, 259, 333, 367, 404, 419  
Bakırköy 171  
Balkanlar 8, 18, 50, 203-205, 220, 259, 261, 306, 307, 324, 338, 372, 375  
Balmumcu çiftliği 91, 92, 230  
Baltalimanı 135, 233  
Barbaros Hayrettin zırhlısı 18, 259  
Basileus 305  
Bayıldım yokusu 179  
Bazar Allemant 97  
Behiye Sultan (Sultan Reşat'ın kızı) 332  
Behobal hâkimesi 356, 358  
Bekir Bey (matbah-ı âmire müdürü) 42  
Belfort 390  
Berat 287  
Bering boğazı 265  
Berlin 11, 18, 72, 134, 195, 200, 205, 235, 333, 355, 373, 409, 411, 417, 418, 420-422  
Berlin muahedesesi 204  
Besim Ağa (musahip) 56, 57, 65  
Beş Çınar bahçesi 283  
Beşiktaş 35, 40, 41, 61, 70, 88, 93, 131, 135, 170, 367  
Beyazıt 9, 44, 89, 230, 306, 403  
Beyazıt camii 115  
Beykoz 92  
Beylerbeyi camii 89, 230
- Beylerbeyi sarayı 8, 42, 84, 91, 93, 94, 118, 162, 208, 230, 323, 325, 357, 372, 410  
Beyoğlu 14, 97, 117, 122, 135, 153, 195, 196, 330  
Bizans 125, 204, 305  
Blondel (Dr.) 377-379  
Boğaziçi 52, 325, 371, 381  
Boğazlar 203, 204, 405  
Bompard, Maurice (Fransa sefiri) 260  
Boris (Bulgar prensi) 208  
Bosna-Hersek 204, 305, 389  
Bossuet, Jacques-Bénigne 248  
Boşo, Yorgi (mebus) 237  
Botter, John (terzi) 153  
Bouillon Duval (restaurant) 380  
Boulevard (Paris) 105, 390, 391  
Boulevard Haussmann 378  
Boulevard Victor 379  
Bourbon hanedanı 138, 211  
Bourdaloue, Louis 248  
Breslau (Midilli) kruvazörü 403  
Brindisi 398-400  
Bübiya Biküm (melike) 358  
Buharı-i Şerîf (*Sâhih-i Buharı*) 249  
Bulgaristan 118, 119, 203-205, 208, 210, 214, 215, 217, 219-221, 237, 277, 306, 371, 376, 386, 389, 417, 420, 421  
Bursa 10, 91, 148, 256, 282, 407  
Bükreş 11, 18, 196, 197, 384, 386, 387, 420  
Büyük harp (I. Dünya Savaşı) 9, 15, 18, 54, 70, 135, 139, 175, 200, 220, 224, 235, 358, 374, 389, 391, 409  
Büyükkâda 344  
Büyükdere 300
- Café Voltaire 380  
Cailleaux, Henriette 391  
Cailleaux, Joseph 376  
Calmette, Gaston 391  
Cambon, Paul 260  
Canlı köşk 23, 24  
Canebière caddesi 396  
Capuletti ailesi 138  
Carrier, Jean Baptiste 275  
Celâl Nuri [İleri] 33, 189  
Celâleddin-i Rûmî (Mevlâna) 241, 344  
Cem Sultan 126, 306  
Cemal Paşa 9, 402, 404, 406, 419  
Cemalettin Efendi (şeyhülislâm) 18  
Cemil Paşa [Topuzlu] 308, 325, 411  
Cemile Sultan (Sultan Reşat'ın kız kardeşi) 57, 94, 203  
Cemiyet-i rûsumiye 122  
Cemiyet-i umumiye-i belediye 132, 134  
Cenap Şâhabettin 415

- Cerrahpaşa 113  
 Cevat Bey 384, 387  
 Ceyb-i hümeyun 12, 31, 35, 40, 62, 97, 228,  
     352, 362  
 Cezayir 294  
 Chalet (Şale) kasrı 119  
 Charcot, Jean Martin 144  
 Chaumont 390  
 Chester (bahçıvanbaşı) 332  
 Christ (şark demiryolları başmühendisi) 149,  
     259  
 Churchill, Winston 355  
 Ciceron 343  
 Cidde 346  
 Cihannüma 332  
 Claretie, Jules 375  
 Clémentine (prenses) 211  
 Collaro (mağaza) 135  
 Condé hanedanı 138  
 Constant, d'Estournelles de 375  
 Crillon oteli 375, 380, 381  
 Cuma selamlığı 10, 36, 77, 88-91, 113, 164,  
     229, 230, 242, 253, 259, 268, 281, 283,  
     367  
 Çamlıca 327  
 Çanakkale 18, 265, 281, 282, 400  
 Çanakkale boğazı 14, 264, 265, 403, 404,  
     406, 407  
 Çanakkale zaferi 9, 19  
 Çatalca 369, 371  
 Çelebi Efendi (postnişin) 240, 241  
 Çemberlitaş 135  
 Çırağan 57, 93, 96, 119, 362, 363  
 Çırağan yangını 8, 360, 362, 363  
 Çit kasrı 119, 327, 333, 336, 343  
 Çubuklu Hıdır kasrı 73  
 D'Aranda Paşa (müzisyen) 122  
 Dâhiliye 70, 72, 119, 165, 186, 256, 280,  
     362, 405  
*Daily Mail* 355  
 Damat Ferit Paşa 13, 135, 136, 232-237, 313,  
     316, 379, 417  
 Dante 343  
 Dârûlfünun 18, 19, 79, 115, 127, 192, 193,  
     267, 343, 352, 358, 384, 385, 413-416,  
     419  
 Dârûssâfaka 136, 222  
 Debre 287  
 Dervîş Paşa 137  
 Deschanel, Paul 376  
 Dinyeper nehri 264  
 Dinyester nehri 264  
 Direklerarası 381  
 Divan-ı harb-i örfi 101  
 Divan-ı harp 8, 14, 17, 47, 50, 101, 102, 108,  
     231  
 Divanyolu 241, 403, 410  
 Doktor Nâzım 175, 176  
 Doktor Osman 400  
 Doktor Rusuhi 340  
 Dolmabahçe sarayı 7, 10-12, 15, 23, 28, 41,  
     42, 60-62, 73, 84, 85, 89, 92-94, 101,  
     103, 105, 114, 118, 124, 127, 129, 134,  
     137, 138, 148, 153, 155-158, 163, 169,  
     170, 181, 208, 209, 212, 214, 215, 218,  
     220, 222, 223, 229, 232, 233, 239, 241,  
     244, 250, 252, 253, 261-263, 280, 296,  
     327, 330, 335, 346, 347, 350, 351, 357,  
     362-365, 372  
 Donanma cemiyeti 361  
 Draç 287  
 Drava 389  
 Edebiyat-ı cedide 190  
 Edirne 8-10, 72, 146-151, 186, 189, 247, 257,  
     264, 282, 380  
 Ekrem Zeki 123  
 Elbasan 287  
 Eleonora (kraliçe) 10  
 Elizabeth (kraliçe) 145  
 Emânât-ı mübareke 126, 127, 129, 242  
 Emin Bey (seccadebaşı) 86, 101, 102, 296,  
     388  
 Emlâk-ı hakâni 15, 130, 132-134, 272  
 Emrullah Efendi (maarif nâzırı) 13, 74, 75, 193  
 Enderun 56, 63, 73, 85, 122, 125-128, 143,  
     165, 183, 199, 214, 217, 218, 245, 278,  
     332  
 Enver Ağa (musahip) 13, 53, 56-59, 176  
 Enver Paşa 8, 9, 13, 139-141, 221, 222, 225,  
     226, 303, 305, 343, 393, 402, 404-408,  
     410  
 Erenköy 92  
 Ermenistan 174  
 Ertuğrul yaşı 91, 95, 256  
 Esplanade oteli 417, 418  
 Etfal hastanesi 123  
 Etienne 376  
 Eugénie (imparatorice) 10, 356, 357  
 Evkaf müzesi 48  
 Eyüp Sabri 287  
 Eyüp Sultan 65, 89, 240, 241, 358, 361  
 Faguet, Emile 375  
 Fâhir Bey 56  
 Fahrettin Ağa (başmusahip) 56, 155, 156  
 Faik Bey 79, 83, 334  
 Faik Efendi (hoca) 247, 251

- Fanfare takımı 123, 218, 253, 254, 257, 258  
 Fatih 62, 113, 136, 179  
 Fatih camii 89, 230  
 Fatih rüşdi-i askerisi 240  
 Fatma (Halil Rıfat Paşa'nın torunu) 210  
 Faubourg Saint-Germain 230  
 Fénelon 248  
 Ferdinand (Bulgar kralı) 10, 209, 210, 218, 389  
 Ferit Bey 333  
 Findıklı 57, 61  
 Findıklı sarayı 315  
 Fırat nehri 14, 263, 264  
*Fikir Hareketleri* 106  
 Filipescu, Grigore 386  
 Filistin 198, 407  
 Fléchier, Esprit 248  
 Fraissinet kumpanyası 396, 398  
 Fransa 94, 99, 118, 120, 126, 135, 136, 138,  
     160, 174, 198, 199, 202, 205, 211, 220,  
     229, 237, 248, 260, 275, 356, 357, 376,  
     386, 389-394, 396, 404  
 Fransa büyük ihtilali 175, 274  
 Fuad Köprülü 415  
 Fuat Bey (general) 333, 394, 395, 397, 400  
 Fuat Simavi 389  
  
 Galata köprüsü 241  
 Galatasaray 86  
 Galicya 406  
 Galip Paşa 59, 72-74, 79, 81, 82  
 Gamble (amiral) 88, 91, 251  
 Gauvain 375  
 Gazi Osman Paşa 137,  
 Gènes (Ceneviz) 261, 397-399  
*Gil Blas* 373, 376  
 Girit 204, 305  
 Gmunden 390  
 Goeben (Yavuz) kruvazörü 403  
 Goncourt Kardeşler 125  
 Göksu 91-94, 208  
 Göztepe 300, 330  
 Grand Due 385  
 Grand Hôtel 380  
 Grand Palais 118  
 Graz 389  
 Guatelli Paşa (müzisyen) 122, 254  
 Guize hanedanı 138  
 Gül Cemal Kadinefendi 201  
 Gülcemal vapuru 18, 258, 259, 262  
 Gümüşsuyu kışlası 83, 121, 123, 124  
  
 Habsburg imparatorluğu 83,  
 Hacı Âdil [Arda] 186-189, 317, 340  
 Hacı Âkif Bey (mefruşat müdürü) 13, 42, 149,  
     278, 279  
  
 Hacı Feyzi Efendi (hazine-i hassa müdürü)  
     79, 81, 149, 228, 259, 349, 388  
 Hacı Hakkı Bey (evkaf müzesi müdürü) 352  
 Hacı Halil Efendi (Halit Ziya'nın babası) 344  
 Hademe-i hassa 73  
 Hadi Paşa 266-268, 270, 273, 283  
 Hâfiż-i Şirazı 344  
 Halaçyan, Bedros 419, 420, 422  
 Halâşkâran 18, 141, 226, 324, 337-339, 348,  
     349, 371  
 Halep 407  
 Hâlet (askeri öğrenci) 394, 395, 400  
 Halil Bey [Menteş] 280, 296  
 Halil Edhem [Eldem] 111  
 Halil Paşa (bahriye nâzırı) 88, 91  
 Halil Rıfat Paşa 206, 210, 389  
 Halit Hürşî Bey (başmâbeyinci) 350, 388  
 Halk Fırkası 134  
 Hamada Paşa (evkaf nâzırı) 90  
 Hamburg 333, 417  
 Hamdi Yazır (Elmalılı) 237  
 Hamdullah Suphi [Tanrıöver] 373, 384  
 Hamidiye (Yıldız) camii 36, 89, 164, 242, 326  
 Hamidullah (Bübiya Biküm'un oğlu) 358  
 Harbiye 9, 18, 44, 77, 90, 113, 115, 116, 119,  
     121, 123, 131, 139, 164, 196, 211, 213,  
     223, 224, 242, 257, 258, 264, 271, 285,  
     329, 335, 339, 343, 367, 371, 376, 385,  
     392-394, 396, 397, 403, 404  
 Hareket ordusu 8, 9, 17, 19, 34, 37, 44, 46,  
     47, 50, 101, 140, 147, 328, 333  
 Harem-i hümâyun 26, 40, 43, 44, 62-64, 78,  
     100, 106, 107, 125, 126, 206, 209, 210,  
     228, 246, 296, 326  
 Haricîye 35, 169, 195, 196, 198-200, 207,  
     243, 260, 261, 354, 355, 375, 387,  
     416-418  
 Hasan Fehmi Paşa 193  
 Hasan Tahsin (Aynızâde) 111  
 Haşim Bey 132  
 Hatice Bihin (Halit Ziya'nın kızı) 210, 359  
 Haydarpaşa 413, 414  
 Hayri Bey (sertabip) 90, 320, 321, 325, 334,  
     388  
 Hâzım Bey (şehremini) 90, 111  
 Hazine koğuşu 127  
 Hazine-i hassa 30, 33-35, 38, 39, 41-43, 45,  
     63, 73, 75-77, 80, 81, 84, 85, 87, 95-97,  
     112, 113, 116, 121, 123, 128, 130-134,  
     138, 141, 149-151, 161, 201, 206-208,  
     215, 219, 223-225, 227, 228, 250, 257,  
     259, 271, 278, 284, 288, 320, 326, 328-  
     330, 349, 361, 362, 365, 388  
 Herbette, Maurice 375  
 Hereke 95, 148, 256

- Hereke dokumasi 130, 134, 135, 138, 209,  
     219, 365  
 Heyet-i ruhaniye 369  
 Heyet-i vükelâ 99, 252, 299, 300, 303, 319,  
     343, 349, 371  
 Hifzi Ağa (musahip) 53, 56, 57  
 Hifzi Paşa 98  
 Hristiyan 204, 249, 283, 286, 382  
 Hırka-i saadet 10, 16, 125, 126, 129, 130,  
     240, 242, 243, 410  
 Hicaz 294, 345, 346, 407  
 Hindistan 90, 358  
 Hohenlohe, Prince Alexandre de 202  
 Hôpital de la Paix (özel Fransız Lape  
     hastanesi) 133  
*Hukuk-i Düvel* 193  
 Hurşit Paşa (seryaver) 13, 229, 231, 333  
 Huzur dersleri 10, 17, 247-252  
 Hürriyet-i ebediye tepesi 139, 211, 212, 220,  
     227, 319  
 Hüsamettin Ağa (musahip) 56, 57  
 Hüseyin Cahit Yalçın 106  
 Hüseyin Dâniş 416  
 Hüseyin Hilmi Paşa 13, 69, 70, 72, 90, 95,  
     140, 169-171, 178-182, 184, 185, 187,  
     223, 316, 343, 347, 348, 388, 389  
 Hüsnü Paşa 333  
  
 İhlamur 193, 237  
 İhlamur kasrı 91-93, 230-232, 234  
 Innsbruck 390  
 Ionescu, Take 384, 386, 387  
 Irak 407  
 İstablı-ı âmire 36, 38, 56, 61, 82, 83, 146, 149,  
     150, 155, 207, 213, 231, 232, 246, 258,  
     259, 278, 296, 351, 352  
  
 İbrahim Bey (Sultan Reşat'in kayımbiraderi)  
     85, 177  
 İbrahim Hakkı Paşa (sadrazam) 8, 13, 15, 18,  
     44, 169, 192, 300  
 İdare-i mahsus 46  
 İhsan Bey (mâbeyn kâtibi) 49  
 İhsaniye 129  
 Imperiali, Marquiss (İtalya sefiri) 260, 261  
 İncesaz 246, 334  
 İncil 248  
 Ingiliz kraliyeti 83, 93  
 Ingiltere 13, 32, 73, 94, 135, 145, 205, 248,  
     255, 387, 389, 391  
 İnhisar idaresi (tekel) 82, 85, 189  
 Iran 219, 416  
 İsmail Bey 140, 141  
 İsmail Cenani 79, 82  
 İsmail Efendi 223-225  
  
 İsmail Hakkı (Hâfız Hakkı) 141, 225-227  
 İsmail Hakkı (levazım müdürü) 408  
 İsmail Hakkı Bey (Gümülcinelî) 13, 237-239  
 İsmail Hakkı Efendi (Manastırlı) 287  
 İsmail Müştak [Mayakon] 313, 315  
 İsmail Paşa 58  
 İsmet Bey (esvapçıbaşı) 329  
 İsrâel (cerrah) 411  
 İstiklâl marşı 254  
 İstişare odası 122  
 İsviçre 160, 237, 248, 387, 390, 422  
 İskodra 18, 287  
 İştir 287  
 İtalya 8, 52, 73, 94, 120, 135, 138, 205, 260,  
     261, 290, 292, 294, 295, 297, 300, 303-  
     307, 338, 371, 389, 394, 396, 397, 399  
 İttihat ve Terakki 8, 9, 11, 14, 15, 18, 19, 32,  
     70, 88, 136, 137, 141, 165, 174, 181,  
     185, 226, 233, 236, 238, 243, 281, 289,  
     302, 304-306, 314, 324, 337-339, 344,  
     345, 371, 373, 379, 419  
 İzmir 52, 75, 95, 176, 180, 191, 193, 195,  
     214, 277, 339  
 İzmir suikasti 95, 175  
 İzmit 62, 95, 148, 256, 282  
 İzzet Bey (başkâtip) 202  
 İzzet Bey (kahvecibaşı) 85, 86  
 İzzet Bey (yazarın akrabası) 330  
 İzzet Holo Paşa 120  
 İzzet Ziya [Turnagol] 79, 80  
  
 Japonya 389  
 Jaurès, Jean 391  
 Joseph, Franz 206  
*Journal des débats* 375, 376  
  
 Kadıköy 129  
 Kadri Paşa (sadrazam) 82  
 Kâğıthane caddesi 334  
 Kâğıthane köşkü 230  
 Kalender 92  
 Kâmil Paşa (sadrazam) 9, 44, 69, 70, 137,  
     181, 189, 248, 340, 343, 345, 371, 413  
 Kanun-ı esâsi 130  
 Kapalıçarşı 381  
 Kara Kemal (iaşe nâziri) 408  
 Karadeniz 402, 404, 405, 407  
 Karageorgevitch, Pierre (Sırbistan kralı) 10,  
     220  
 Karlsbad (Karlov Vary) 18, 387, 389  
 Katolik 120, 248  
 Kâzım Bey 195-197  
 Kızkulesi 129  
 Kızlaragâsi 15, 151, 154, 155  
 Kitâbet dairesi 44, 48, 49, 79, 96-98, 100,

- 108, 127, 290, 301, 310, 316, 319, 321,  
 341, 342, 350, 414, 415  
 Klagenfurt 389  
 Koltuk kapısı 23, 24, 157, 179, 327, 351, 364  
 Konya 241, 407  
 Kosova 10, 18, 258, 259, 286  
 Köse Raif Paşa 190  
 Kudüs 251  
*Kur'an-ı Kerim* 17, 127, 129, 223, 249  
 Kuruçeşme 56, 135  
  
*L'Echo de Paris* 375  
*La Traviata* 117  
 Laleli yangını 361  
 Langres 390  
 Larue (restoran) 380  
 Laurent (maliye mütehassisi) 99  
 Lavedan, Henri 375, 376  
 Le Bon, Joseph 275  
*Le Figaro* 391  
*Le Matin* 390  
*Le Temps* 375  
 Lenotre, G. 126  
 Lloyd kumpanyası 389  
 Lloyd, Herold 105  
 Logofet Bey 366, 368, 369  
 Lom Palanka 420, 421  
 Lombrosso, Cesare 144  
 Londra 11, 70, 169, 215, 355  
 Loti, Pierre 10, 356, 358, 374, 375, 376  
 Louis V 241  
 Luxemburg bahçesi 377  
 Lütfi Simavi (mâbeynici) 13, 30, 33-35, 74, 91,  
     104, 144, 355, 356, 366, 369  
  
 M. Turhan Tan 126  
 Maarif 15, 74, 75, 111, 115, 122, 175, 190,  
     193, 290, 291, 413-415  
 Maçka 171, 179  
 Madagaskar 260  
 Mahfil-i hümeyun 78, 89, 90, 213  
 Mahmut Bey (kilercibaşı) 84  
 Mahmut Ekrem [Recaizade] 190  
 Mahmut Muhtar Paşa 91, 147, 164, 265, 419  
 Mahmut Şevket Paşa 9, 13, 14, 34, 43-47,  
     147, 156, 164, 224, 231, 265-267, 286,  
     319, 369, 371, 384, 385, 403, 404  
 Maiyet-i Seniye 37, 61, 85  
 Makedonya 140, 203, 204, 259, 306, 371,  
     372, 406, 407  
 Maliye 33, 75, 90, 95, 99, 111, 122, 132, 142,  
     161, 163, 169, 200, 201, 288, 373, 376  
 Malta 189, 294, 319  
 Malta köşkü 115  
  
 Manastır 18, 98, 230, 256, 258, 263, 277,  
     278, 287, 288, 337  
 Maple (mağaza) 215  
 Marburg 389  
 Mardrus, Lucie Delature 198  
 Marghiloman, Alexandru 384, 386  
 Marienbad 390  
 Marmara 256, 263-265, 401, 407  
 Marne 418  
 Marsilya 394-398  
 Maslak 92  
 Maslak köşkü 92, 114, 272, 273  
 Massillon, Jean Baptiste 248  
 Matbah-ı âmire 17, 39-42, 63, 72, 82, 169,  
     258, 278  
 Matbah-ı hümeyun 69, 72, 84, 169, 178, 195,  
     258, 324  
 Mebusan 8, 13, 37, 52, 57, 63, 68, 69, 72, 76,  
     79, 99, 103, 106, 119, 130, 138, 154,  
     163, 165, 171, 174, 175, 177, 184, 194,  
     195, 212, 214-216, 237, 245, 255, 256,  
     303, 317, 363, 375, 376, 380  
 Mecidiye camii 89, 230  
 Mecidiye kasrı 125, 129  
 Mecit Efendi (Halife Abdülmecit Efendi)  
     159-161  
 Meclis-i maliye 122  
 Medhi Bey (kâtip; yazarın kayınbiraderi) 13  
 Mediha Sultan (Sultan Reşat'ın kız kardeşi)  
     94, 135, 233  
 Medine 160, 345, 346  
 Mefruşat idaresi 43, 61, 100, 138, 150, 200,  
     206, 207, 219, 256, 258, 259, 277, 279,  
     286, 288, 326, 330, 351, 364  
 Mehmet Bey (berberbaşı) 79  
 Mehmet Cavit (maliye nâzırı) 95, 163, 373  
 Mehmet Sait (Gelenbevîzâde) 111  
 Mehmet Sait Paşa (Küçük) 8, 13, 15, 189,  
     293, 295-304, 307, 308, 310, 319, 320,  
     322, 335, 339, 340, 341, 419  
 Meissen 120  
 Mekke 251, 345, 346  
 Mekteb-i harbiye 119, 339  
 Mekteb-i sultani (Galatasaray lisesi) 285  
 Mektubi kalemi 35, 48  
 Mektubi-i sadâret 44  
 Merasim dairesi 114, 118, 119, 200, 214, 218  
 Meriç nehri 13, 263, 264  
 Mesnevî 344  
 Messagerie (Compagnie des messageries  
     maritimes) 262  
 Meşhed (I. Murat türbesi) 10, 18, 256, 263,  
     277, 280, 285, 286  
 Meşihat (şeyhülislâmlık) 164, 249

- Mevlevihâne (Selanik) 283  
 Misir 10, 72, 73, 90, 120, 214, 237, 294, 305,  
     345, 382, 399, 406  
 Milli saraylar 132  
 Mirac 251  
 Miralay Faik Bey 79, 83, 334  
 Miralay Sadık Bey 174, 176, 177  
 Modern Hôtel 390  
 Montecchi ailesi 138  
 Montesquieu 343  
 Muayede salonu 10, 11, 62, 106, 107, 208,  
     252-255, 369  
 Muhammed (Hz.) 126, 241, 249, 251, 345  
 Muhittin (odacı) 108  
 Muhittin Bey (doktor) 111  
 Murat I 10, 256, 285, 286  
 Murat IV 126  
 Murat V 14, 28, 99, 161, 221, 222, 290, 410  
 Murtaza Bey (mâbeyn kâtibi) 49, 96-98  
 Musa Kâzım Efendi (şeyhüislâm) 90  
 Musahabe odası 177, 178, 293  
 Musevi 151, 283  
 Mustafa Âsim [Çalikoğlu] 79  
 Mustafa Hayri Efendi (şeyhüislâm) 294, 317  
 Mustafa Nail Efendi (maliye nâziri) 95  
 Mustafa Nuri Bey (Giritli) 33  
 Mustafa Sabri Efendi (şeyhüislâm) 237  
 Muvazene-i Maliye Encümeni 75  
 Muzika-i hümâyun 73  
 Müezzinin-i şehriyari 246  
 Mülkiyî 33, 345, 406  
 Müller (şark demiryolları müdürü) 149  
 Münci Fikri 419
- Naciye Sultan (Süleyman Efendi'nin kızı) 138-  
     140, 221, 223, 224  
 Nâfîa 419  
 Naile Sultan (Sultan Hamit'in kızı) 137  
 Namık Kemal 415  
 Nâzim Paşa 9, 324, 343, 344, 348, 371  
 Necmettin Efendi (Sultan Reşat'in oğlu) 56,  
     60, 103, 254, 332, 361  
 Necmettin Molla [Kocatas] 294, 299  
 Necmettin Sadık 415  
 Nihat (başşehbender) 389  
 Nikolay II 206, 260, 325, 384, 385  
 Nişantaşı 31, 55, 60, 62, 64, 179, 185, 187,  
     193, 196, 300, 331, 336, 340  
 Niyazi Bey (Resneli) 140, 141, 224, 287, 288  
 Nogi (mareşal) 356  
 Nordau, Max 144  
 Notre Dame katedrali 241  
 Nuri Bey (hazine-i hassa nâziri) 76, 77, 79-81,  
     320  
 Nûzhet Bey (mâbeyn kâtibi) 49, 98, 243
- Nymphenburg 120  
 Odéon meydanı 380  
 Ohri 287  
 On temmuz meydanı 284  
 Orléans hanedanı 211  
 Orsova 416, 420  
 Ortaköy 40, 89, 115, 116, 135, 230, 327, 332  
 Osman Fuat Efendi 306  
 Osman Zeki [Üngör] 122, 123  
 Osmanlı Bankası 201, 237  
 Otağı-i Hümâyun 212, 213  
 Ouchy (Usı) 307, 371
- Ömer Faik Bey (miralay) 83, 334  
 Ömer Hilmi Efendi (Sultan Reşat'in oğlu) 56,  
     60, 332
- Paillard (restaurant) 380  
 Pallavicini, Marki (Avusturya sefiri) 259-261,  
     281  
 Pandelaki, Kozmidi (mebus) 237  
 Pangaltı 196  
 Paris 11, 16, 18, 160, 201, 215, 220, 229, 233,  
     241, 260, 364, 373-381, 387-395, 402  
 Paris 1900 umumi sergisi 118  
 Paris kütüphane-i millîsi 125  
 Paris sultân konferansı 233  
 Pera Palas 358  
 Peşte 197, 373, 420, 421  
 Petit Palais 118  
 Pichon, Stephen (hariciye nâziri) 375  
 Place de la Concorde 380  
 Place de la République 390  
 Place Jeanne d'Arc 380  
 Planquette, Robert 255  
 Platon 343  
 Port Arthur 356  
 Portakal Mikael Paşa 33  
 Priştine 18, 256, 258, 277, 278, 284-288  
 Protestan 248  
 Prusya 220, 356
- Rambert (inhisar idaresi müdürü) 85  
 Rasputin, Grigori 385  
 Recai Bey (mâbeyn başmüdüürü) 35, 165  
 Refet Bey 34, 213  
 Reims katedrali 241  
 Reji idaresi 12, 339, 344, 374  
 Remzi Bey (seriyâver) 34, 231  
 Reşit Bey 34  
 Reşit Saffet [Atabinen] 373, 374  
 Rıza Efendi 98  
 Rıza Tevfik 95  
 Richepin, Jean 375

- Rifat Paşa (hariciye nâzırı) 163, 195, 196, 199-201, 294, 296, 374, 375, 387, 388, 393, 402, 419  
Rigadin – Rosalia 104, 105  
Rivoli caddesi 380  
Robespierre, Maximilien 274, 275  
Rochefort 374  
Roma 8, 11, 13, 32, 192, 292, 306, 319  
Romanya 174, 381, 386, 406, 417  
Rozay, Ablin 375  
Rumeli 8, 10, 15, 17, 18, 181, 204, 256, 271, 277, 281, 282, 284, 285, 407  
Ruşçulu 420, 421  
Rusya 13, 32, 73, 204, 206, 219, 220, 280, 325, 372, 385, 389  
Rüsumat emini 193  
  
Sabit Bey (esvapçıbaşı) 13, 29, 49, 83, 84, 86-88, 152, 154, 180, 183, 190, 296, 320-322, 347-350, 352, 411, 412  
Sadâret 35, 44, 48, 69-71, 96, 97, 100-103, 362  
Sadâret mektûbi kalemi 35, 48, 71  
Sadık Bey (sofracıbaşı) 85  
Sadullah Bey 34, 121, 123  
Safa Bey (elçi) 384, 386  
Safveti Ziya 419  
Saint Cyr askeri mektebi 220, 395  
Sait (elektrik mütehassisi) 116, 363  
Sait Bey (Kemalpaşazade, Lastik) 199, 305  
Sait Halim Paşa (sadrazam) 9, 319, 385, 402-404  
Sakızlı Ohannes Paşa 33  
Salâhattîn Efendi (V. Murat'ın oğlu) 159, 161, 222, 226, 290, 409, 410  
Salih Paşa (Damat) 14  
Salih Paşa (seryaver) 331, 333, 385  
Salzburg 390  
Salzkammergut 390  
Sami Bey (bahriye zabiti) 395, 396  
Saraçhane caddesi 240  
Sarajevo (Saraybosna) 387, 389, 390  
Sarayburnu 242  
Sarıkamış 9, 139, 140, 406  
Saxe Coburg et Gotha ailesi 210  
Schrameck, Abraham 398  
Sedan 356, 357  
Sedat Nuri [İleri] 33  
Seferli koğuşu 127, 216  
Selâmlîk alayı 35, 36, 77, 329  
Selanik 8, 10, 15, 16, 18, 19, 34, 38, 46, 49, 50, 58, 101, 140, 162, 178, 181, 189, 223, 224, 256, 258, 263-267, 269, 271, 272, 276-284, 287, 288, 372  
Selim Efendi 51, 54  
Selim Melhame Paşa 120  
Selimiye 129  
Selvelli, Italo 254  
Semmering 389  
Seniha Sultan (Sultan Reşat'ın kız kardeşi) 94  
Servet Seza Kadınefendi 201  
Servet-i fûnun 9, 16, 19, 119, 190, 384, 419  
Sesvter köşkü 116  
Sèvres 9, 120, 135, 208, 218  
Sèvres antlaşması 52, 135  
Seyfettin Efendi (Sultan Abdülaziz'in oğlu) 138  
Seyitler 10, 146-150, 211, 257  
Sezai [Selek] 132  
Sezar, Jûl 32  
Sîrbistan 10, 118, 119, 203-206, 219-221, 277, 287, 306, 371, 386, 391  
Sırri Bey 193  
Silahhane 114, 115, 120, 330  
Sinan Paşa camii 367  
Sirkeci 62, 70, 71, 162, 192, 208, 303, 401, 421  
Socialiste fırkası 391  
Sofya 420, 421  
Souchon, Wilhelm 404  
Söğütlü 95, 140  
Stad, William 355  
Stuart, Mary 145  
Sultan Ahmet camii 230  
Sultan Selim camii 230  
Suriye 15, 159, 198, 310, 395, 399, 406, 407  
Surre-i hümâyun 345, 346  
Süleyman Efendi (Sultan Abdülmecit'in oğlu) 52, 135, 138, 140, 159, 222-224  
Süleymaniye camii 89  
Sûmer Bank 135  
Sünusi 305  
Süvari muhafaza bölüğü 212  
  
Şadiye Sultan (Sultan Hamit'in kızı) 15, 56, 58, 59  
Şakir Nimet (komiser) 401  
Şark demiryolları 149, 258  
Şehremini camii 77  
Şerafettin Efendi (Süleyman Efendi'nin oğlu) 223  
Seref Bey (ıstabl-ı âmire müdürü) 79, 82, 156, 258  
Şerif Paşa 137, 343  
Şeyh Saâdi (Şirâzi) 320, 322  
Şile 95, 148, 256  
Şiâli 64, 103, 123, 133, 170, 185, 187, 196, 212, 213  
Şûrâ-yı devlet 81, 122, 136, 190, 362

- Tahsin Bey 333  
 Taksim 196  
 Taksim bahçesi 381  
 Talât Paşa 8, 9, 12, 13, 72, 88, 147, 156, 163,  
     187, 195, 234-236, 315-321, 338, 340,  
     341, 373, 374-386, 404-406  
 Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de 183  
 Tamburi Cemil Bey 122  
*Tanin* 375, 417, 418  
 Tardieu, André 375  
 Tarikat-ı mevleviye 361  
 Tepebaşı sineması 104  
 Terceman, Luici 324, 325  
 Tercüman-ı divan-ı hümâyun 81  
*Tercüman-ı Hakikat* 248, 304, 305  
 Tercüme ve tahrirat kalemi 344  
 Terzi Mir (Cotero) 135  
 Teşrifat-ı umumiye nâzırı 81  
 Tevfik Bey (Kırınlızâde) 371  
 Tevfik Bey (mâbeyinci) 13, 35, 63, 69, 74, 78,  
     90, 103-105, 165, 228, 243, 296, 307,  
     309, 310, 313, 315, 318, 323, 334, 340,  
     349, 350, 388, 411  
 Tevfik Fikret 50, 242  
 Tevfik Nevzat (avukat) 191  
 Tevfik Paşa (sadrazam) 70, 73, 169, 215  
*Tevrat* 248  
 Tiran 287  
 Tire 330  
 Titanic 355  
 Tokyo 387  
 Tophane (Nusretiye) camii 246  
 Topkapı sarayı 114, 116, 125, 126-129, 242,  
     243, 410  
 Trablusgarp 8, 15, 294, 295, 300, 303-307,  
     338, 407  
 Trakya 146, 204, 371, 372, 407  
 Trieste 387, 389, 400  
 Troyes 390  
 Tuna nehrî 417, 420, 421  
 Tunus 260, 294, 304, 305  
 Turgut Reis (harp gemisi) 18, 259  
 Tütün inhisarı şirketi 189  
 Ubeydullah (Bûbiya Bikûm'un oğlu) 358  
 Ulahya 73  
 Union Française 260  
 Vahdettin (Mehmet VI) 13-15, 30, 52, 60,  
     113, 115, 119, 136, 138, 142-146, 149-  
     151, 159, 160, 232-236, 240, 243, 246,  
     247, 287, 289, 330, 350, 409, 410  
 Valide camii 25, 89  
 Valois hanedanı 138  
 Vâsif Bey 93  
 Venedik (Venise) 342, 364, 400  
 Vesoul 390  
 Vilayet meclisi 132, 397  
 Viyana 11, 18, 70, 73, 258, 373, 387-389,  
     409, 417, 420  
 Wagner, Richard 419  
 Wangenheim, Hans Freiherr von 403  
 Wilhelm I 206  
 Wilhelm II 93, 118, 206, 325, 403  
 Wondra Bey (müzisyen) 122  
 Yakacık 327  
 Yavuz Sultan Selim 238  
 Yemen 294, 407  
 Yenicami 89  
 Yeniköy 300  
 Yenipazar sancağı 204  
 Yeşilköy (Ayastefanos) 34, 64, 65, 205, 331,  
     401, 407  
 Yıldız bombası 242  
 Yıldız sarayı 10-12, 19, 25, 35-37, 39-43, 45,  
     46, 48, 49, 55, 72, 73, 83, 84, 89, 93, 96,  
     110-120, 122, 128, 130, 131, 134, 156,  
     157, 164, 169, 193, 196, 200-202, 206-  
     208, 212-220, 242, 268, 269, 271, 273,  
     323, 326-328, 331-333, 335, 337, 340,  
     346, 349, 351, 378, 388, 411  
 Yıldız yokuşu 131  
 Yunanistan 174, 204, 205, 237, 305, 306, 371,  
     372, 383, 384, 386, 387  
 Yusuf (odacı) 108  
 Yusuf İzzettin Efendi (Sultan Abdülaziz'in  
     oğlu) 14, 15, 52, 54, 138, 142-145, 149-  
     151, 159, 160, 235, 246-248, 289, 290,  
     357, 360, 410  
 Yusuf Kemal [Tengirsek] 377, 409  
 Yüksekkaldırım 113, 300  
 Zaptiye nezareti 310  
 Zati Bey (muallim) 123  
 Zelanda 407  
 Zell am See 390  
 Zincirlikuyu 103, 148  
 Zincirlikuyu köşkü 52, 92, 100, 101, 230  
 Ziya Gökalp 189, 413, 415  
 Ziyaettin Efendi (Sultan Reşat'in oğlu) 56, 59,  
     60, 138, 162, 332  
 Zülvehçeyn sofaşı 73, 124, 157, 215, 246, 249  
 Zürih 390

